د افغانستان لنډ تاریخ

لیکوال

اروا ښاد پوهاند عبدالحی حبیبی

ژباړن

الحاج عبدالودود کرزی

۱۳۷۸لمریز

Ketabton.com

The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم	:	د افغانستان لنډ تاریخ
لیکوال	:	پوهاند عبدالحی حبیبي
ژباړن	:	الحاج عبدالودود کرزی
سمونکی او کتونکی	:	محمد داود وفا
کمپوز او طرح د	:	حفیظ الله
کمپوزینګ	.	ایشیاسافټ، پېښور
د چاپ شمېر	:	۱۰۰۰ ټوکه
د چاپ نېټه	:	غبرګولی ۱۳۷۸ هـ ل
د چاپ ځای	.	سپینزر پرنټرز (پرائیویټ) لمیټډ کوئټه۔

د دې کتاب د چاپ ټول حقوق په ژباړونکي پورې اړه لري

: The Digital Library

ارواښاد پوهاند عبدالحی حبیبی

om: The Digital Library

لړ لیك

۱- د کتاب د لیکوال لنډ ژوند لیك .... (د)

۲- د ژباړونکي لنډ ژوند لیك .... (ی)

۳- خپلې خبرې .... (ل)

۴- د لیکوال سریزه .... (ن)

۵- **لومړی برخه**

د افغانستان تر تاریخ دمخه دورې ته یوه کتنه ۱

۶- تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان ۱۴

۷- د پردیو هخامنشیانو واکمني ۵۰

۸- د سکندر یرغلونه ۶۲

۹- په آریانا کښې، مور یا لنډمهالې واکمني او بودایي لویه اغیزه ۷۱

۱۰- یونان باختري خپلواك سلطنت ۸۳

۱۱- ساکان، پارتیان او پهلوایان ۹۱

۱۲- کوشانیان ۹۹

۱۳- د کوشانیانو پایڅوړ او د هپتالیانو منځته راتګ ۱۱۴

۱۴- هپتالیان ۱۱۸

۱۵- افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کښې ۱۲۷

۱۶- د افغاني فرهنګ تاریخي بنسټونه ۱۳۴

The Digital Library

۱۷- **دویمه برخه**

افغانستان ته د اسلام راتګ او د خلفاوو دوره ۱۴۱

۱۸- د حضرت عثمان ﷺ خلافت ۱۴۳

۱۹- د علي ﷺ خلافت ۱۴۶

۲۰- اموي دوره ۱۴۸

۲۱- د عباسیانو واکمني ۱۵۸

۲۲- په اموي او عباسي دوره کښې د افغانستان ټولنیز

او مدني احوال ۱۶۵

۲۳- **دریمه برخه**

خپلواکه اسلامي دوره ۱۸۱

۲۴- صفاریان ۱۸۶

۲۵- سامانیان ۱۹۶

۲۶- پښتانه واکمنان ۲۰۲

۲۷- فریغونیان ۲۰۴

۲۸- د ملتان لودیان ۲۰۸

۲۹- د تخارستان د باینجور کورنۍ ۲۱۲

۳۰- د غرستان شاران ۲۱۴

۳۱- د اندراب امیران ۲۱۶

۳۲- چغانیان امیران - آل محتاج ۲۱۷

۳۳- سیمجوریان ۲۲۰

۳۴- غزنویان ۲۲۳

۳۵- د سلجوقیانو او خوارزم شاهیانو واکمني ۲۴۰

۳۶- غوریان ۲۴۴

۳۷- خوارزمشاهیان ۲۶۶

۳۸- **څلورمه برخه**

د خوارزم شاه وروستنی ماتې او د چنګیز منخته راتګ ۲۷۳

۳۹- د چنګیزیانو په وخت کښې د کرت اولاده او افغاني امیران ۲۸۵

۴۰- **پینځمه برخه**

د هرات تیموریان ۲۹۶

۴۱- د کونړ حکمرانان او یو سفزیان ۳۰۶

۴۲- د هند تیموریان ۳۱۰

۴۳- **شپږمه برخه**

روښانیان ۳۴۴

۴۴- توخیان ۳۶۵

۴۵- ابدالیان ۳۶۸

۴۶- هوتکیان ۳۷۸

۴۷- سدوزیان ۴۰۰

۴۸- احمد شاه بابا ۴۰۵

۴۹- تر احمد شاه وروسته ۴۲۸

۵۰- **اوومه برخه**

محمد زایان ۴۴۰

۵۱- ټولنیزه او فکري اوضاع ۴۷۵

۵۲- اخځلیکونه ۴۹۳

...om: The Digital Library

د کتاب د لیکوال لنډ ژوند لیک

ارواښاد پوهاند عبدالحی حبیبي د ۱۳۲۸هـ قمري کال د ربیع الثاني پر ۱۷ مه (۱۲۸۷هـ.ل) د پنجشنبې په ورځ د کندهار ښار د بامیزو په کوڅه کښې زیږېدلی او په ختې کاکړ دی.

ده خپلې لومړنی زده کړې د کندهار په لومړنیو ښوونځیو کښې تر پینځم ټولګي پورې سرته رسولې دی. تر پینځم ټولګي وروسته په ۱۳۰۶هـ ل کال همهلته د لومړني ښوونځي ښوونکی وټاکل شو.

په ۱۳۰۷هـ ل د کندهار د "طلوع افغان" اخبار مرستیال وټاکل شو، چې بیا په ۱۳۱۰هـ ل کال د "طلوع افغان" اخبار بشپړه چلوونه ده ته وسپارل شوه، لس کاله پرله پسې یې د هغه اخبار د چلوونکي په توګه کار وکړ او هغه اخبار یې په ښه عالمانه توګه وچلاوه په تېره بیا یې د پښتو ژبې او ادب له پاره روښانه خدمتونه وکړل.

هلته یې د پښتو ځو قلمي آثار، لکه د خوشال خان ختک کلیات او د عبدالقادر خان ختک دیوان تدوین، تصحیح، مقابله او له اوږدو سریزو سره چاپ کړل او هم یې د پښتو یو قاموس د "سپېڅلې پښتو" په نامه چې لس زره لغتونه لري له دري ژباړې سره ترتیب او خپور کړ. سربېره پر هغه یې د(تاریخچه پښتو) تر سرلیك لاندې د پښتو ادب مفصله تاریخچه او تذکره په دري ژبه و نیکله چې د طلوع افغان په اخبار کښې په پرله پسې ډول خپره شوه او د هغه اخبار له لارې یې د پښتو ژبې د ډېرو پخو لیکوالانو او شاعرانو همکاري جلب او هم یې نوي لیکوالان او شاعران وهڅول.

په ۱۳۱۹ هـ.ل کابل ته راوغوښتل شو او د پښتو ټولنې مشر وټاکل شو چې د مطبوعاتو د مستقل ریاست د مرستیال په توګه یې هم کارکاوه. د پښتو ټولنې تر مشرتابه وروسته په ۱۳۲۰ هـ.ل کال د پوهنې وزارت مشاور وټاکل شو. تر دې وروسته د ده په هاندو هڅه په ۱۳۲۳ کال په کابل پوهنتون کښې د ادبیاتو پوهنځی پرانېستل شو چې همدې یې

رییس وټاکل شو. په ۱۳۲۵ هـ ل کال د کندهار ولایت د پوهنې رییس او بیا په ۱۳۲۶ هـ ل کال په (چمن) کښې افغاني وکیل التجار مقررشو، په ۱۳۲۷ هـ ل کال چې د ملي شورا وکیلان ټاکل کېدل حبیبي صاحب په ملي شورا کښې د کندهار ښار د خلکو له خوا وکیل انتخاب شو، خو د وکالت دوره یې لا پوره نه وه چې په ۱۳۳۰ هـ.ل له خپلې کډې سره پاکستان ته لاړ. او په ۱۳۴۰ هـ ل کال (لس کاله وروسته) بیرته هېواد ته راستون شو. په ۱۳۴۴ هـ ل کال په کابل پوهنتون کښې د پوهاند په علمي رتبه د ادبیاتو پوهنځي استاد وټاکل شو.

په ۱۳۴۵هـ.ل (۱۹٦٦) کال د پوهنتون پراستادۍ سربېرد د تاریخ ټولنې رییس هم شو.

په ۱۳۵۱ هـ.ل (۱۹۷۲) کال د عظمی صدارت د فرهنګی چارو مشاور وټاکل شو.

په ۱۳۵۲ هـ.ل کال بیا د ادبیاتو پوهنځي استاد شو، په ۱۳۵٦هـ.ل کال د ادبیاتو په پوهنځي کښې د ماسترۍ د دورې استاد شو.

په ۱۳۵۷ هـ.ل کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ علمي مشاور، او په ۱۳۵۹هـ.ل ۱۹۸۰ کال د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت علمي مشاور شو.

سربېره پر دې "استاد" تر هېواد دننه او بهر په (۳٦) نړیوالو علمي او ادبي سیمینارونو کښې برخه اخیستې ده.

لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي څه کم شپېته کاله د افغانستان د فرهنګ د خدمت له پاره شپه اوورځ پر ځان یوه کړې وه او داسې اثار یې افغاني فرهنګ ته وړاندې کړل چې له ستاینې نه یې قلم عاجز دی، استاد حبیبي په پای کښې د ۱۳٦۳ل کال د ثور پر ۱۹ په کابل کې مړ او همهلته ښخ کړای شو. موږ نه غواړو چې داستاد د ژوندانه پر ټولو اړخونو، علمي هڅو او د هغه پر ګڼو علمي خدمتونو رڼاواچوو، ځکه په دې اړه یوې لیکنې نه لیکنو، کتاب نه کتابونو، سمینارنه سمینارونوته اړتیاده دلته، د "استاد" یوازې ځوچاپ شوي آثار په لنډ ډول در پېژنو:

۱- د خوشال ختك ملغلرې (د خوشال ختك کلیات) سمون، مقابله، تعلیقات او مقدمه، کندهار ۱۳۱٦هـ ل.کال

۲- د عبدالقادرختك دیوان سمون، مقابله، تعلیقات او مقدمه، کندهار ۱۳۱۷هـ ل.کال

۳- پښتو او پښتونواله، کندهار ۱۳۱۷ هـ ل کال.

۴- پسرلنۍ سندره پښتو منظومه ۱۳۱۷هـ ل.

۵- د احمدشاه بابا دیوان، سمون، مقابله او مقدمه کابل ۱۳۱۹ هـ.ل کال.

The Digital Library

٦- پټه خزانه،تصحیح، تعلیق او دري ژباړه کابل ۱۳۲۳، تهران ۱۳۳۵، کابل ۱۳۵۴، کابل ۱۳۵٦ هـ ل کال

۷- د پښتو ادبیاتو تاریخ (۲)ټوکه کابل ۱۳۲۵-۱۳۵۳ (لومړي ټوك) ۱۳۳۸-۱۳۴۲ دوهم ټوك.

۸- پښتانه شعرا (۱) ټوك کابل ۱۳۲۰هـ ل

۹- ملتان کا لودي خاندان (په اردو ژبه) لاهور ۱۹۴۹ م کال

۱۰- د پښتـــو ادبیـاتو تـاریخ، د ادبیاتو پوهنځي د دریم ټولګي له پاره کابل ۱۳۴۷هـ ل کال

۱۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ د ادبیاتو پوهنځي د څلورم ټولګي له پاره ۱۳۴۸هـ ل کال.

۱۲- د افغانستان پېښلیك- کابل- ۱۳۵۳هـ ل کال

۱۳- د البیروني کتابښود ، کابل ۱۳۵۲هـ ل.کال

۱۴- په اوسني پښتو شعر کښې د ژوند څپې ، کابل ۱۳٦۰هـ ل کال.

۱۵- د پیر روښان د خیر البیان مقدمه ، کابل ۱۳۵۳هـ ل. کال.

۱٦- د پښتو ادب په تاریخ کښې قصیده کابل ۱۳۵۷هـ ل.

۱۷- پښتو د تاریخ او لغت په رڼا کښې- کابل ۱۳۴۷هـ ل. کال

۱۸- د پښتو ژبې او ادب موقف د مرکزي آشیا د خلکو په تمدنونو کښې (انګلیسي) ۱۳۵۴هـ ل کال.

۱۹- د شیخ الاسلام عبد الله انصاري سیرت او شخصیت ۱۳۵۵ هـ ل کال

۲۰- د خوشال سوات نامه سریزه او نښلونې، کابل ۱۳۵۸هـ ل کال

۲۱- دامیر علي شیر فکري اوسیاسي شخصیت، کابل ۱۳٦۰هـ.ل کال.

۲۲- پښتو نثر ته کره کتنې کابل ۱۳٦۰هـ ل کال.

۲۳- آسماني نغمې او لاهوتي سرودونه- کابل ۱۳٦۰هـ ل. کال

۲۴- د سلیمان ماکو تذکرة الاولیاء سریزه، کابل- ۱۳٦۲هـ ل کال.

۲۵- وضع اصطلاحات پشتو، کندهار ۱۳۱۷هـ ل. کال.

۲٦- تاریخچه سبکهای شعر پښتو، کندهار ۱۳۱۹هـ ل کال.

۲۷-تاریخچه شعر پښتو- کندهار ۱۳۱۴هـ ل کال

۲۸- مشاهیر ابدالیان (تر احمد شاه بابا د مخه)- کابل ۱۳۱۹هـ ل کال.

۲۹- غزنه، کابل ۱۳۱۵هـ ل کال.

۳۰- تاریخ افغانستان در عصر تیموریان هند، کابل ۱۳۴۲هـ ل کال.

۳۱- جوانمردان و عیاران- کابل ۱۳۲۱هـ ل کال.

۳۲- سردار مهر دل خان مشرقي شاعر کندهاري کابل ۱۳۱۲هـ.ل کال.

۳۳-طبقات ناصری(په دوو ټوکو کښې)سریزه، مقابله،سمونه او نښلونې، ۱۳۴۳هـ ل

۳۴- مورخان گمنام افغانستان، کابل ۱۳۲۳هـ ل کال

۳۵- زرنج و احوال تاریخي آن، کابل ۱۳۱۳ هـ ل کال.

۳٦- تحقیقات راجع به ترجمان البلاغه، کابل ۱۳۳۰هـ ل کال.

۳۷- تحقیقات راجع په پټه خزانه ، کابل ۱۳۲۴ل کال.

۳۸- محقق کندهاری، کابل ۱۳۱۴هـ ل کال.

۳۹- تاریخ افغانستان بعد از اسلام ، کابل ۱۳۴۵ او ۱۳۵۷هـ ل کال

۴۰- خلیلی نامه، دری ۱۳۳۴هـ ل کال

۴۱- پښتو و لویکان غزنه ،کابل ۱۳۴۲هـ ل کال

۴۲- طبقات الصوفیه امالي شیخ الاسلام خواجه عبد الله انصاري، سمون، مقابله، نښلونې او حاشیې، ۱۳۴۲ کابل.

۴۳- کتابهاي گمشده تاریخ غزنویان ، کراچی ۱۳۳۸هـ ل کال.

۴۴- نوای معارك- مقابله، سمون او نښلونې کراچی ۱۳۳۷هـ ل کال.

۴۵- روابط ادبی سند با افغانستان ، کراچی ۱۳۳۷هـ ل کال.

۴٦- شاعر هیر مند هارون خان افغان ، کراچی ۱۳۳۸هـ ل کال.

۴۷- جغرافیایي تاریخی افغانستان، کابل، ۱۳٦۲هـ ل کال.

۴۸- مادر زبان دری- کابل ۱۳۴۳هـ ل کال.

۴۹- صد میدان خواجه عبد الله انصاري ترتیب او سمون، کابل ۱۳۴۲هـ ل کال.

۵۰- زین الاخبار گردیزي، ترتیب مقابله، سمون او نښلونې، تهران ۱۳٦۳هـ.ل کال.

۵۱- رهنمای تاریخ افغانستان کابل ۱۳۴۸هـ ل کال.

۵۲- نگاهی به سلامان و ابسال جامی کابل ۱۳۴۳هـ.ل کال.

۵۳- رساله سه رشته طریقت خواجه گان از جامی، کابل ۱۳۴۳ل کال.

۵۴ - تاریخ المختصر الادبیات البشتو (په عربي ژبه)، کابل ۱۳۵۷هـ.ل کال.

۵۵- تاریخ مختصر افغانستان (۲) ټوکه - کابل ۱۳۴٦، ۱۳۴۹ل. کال.

۵٦- متون ادبی- کابل پوهنتون، ۱۳۴٦هـ ل کال.

۵۷- لغته البشتو ،قاهره ۱۹٦۵ م

The Digital Library

۵۸- تصوف- کابل پوهنتون، ۱۳۴٦هـ ل کال.

۵۹- تاج کابل شاه در کعبه، کابل ۱۳۴۸ل. کال.

٦۰- تاریخچه خط و نوشته های کهن در افغانستان، کابل ۱۳۵۰ هـ ل.

٦۱- هفت کتیبه قدیم، کابل- ۱۳۵۰هـ ل کال.

٦۲- فضایل بلخ، مقابله، سمون او نبلوني- تهران ۱۳۴۹هـ ل کال.

٦۳- سواد اعظم، مقابله، سمون او نبلوني- تهران ۱۳۴۸هـ ل کال ٠

٦۴- ظهیر الدین محمد بابر، کابل ۱۳۵۱ هـ ل کال.

٦۵_ اصل خلجیان افغان، تهران ۱۳۴۹ هـ ل کال

٦٦- شرح بیتین مثنوي ازمهر دل خان مشرقی ،ترتیب او سریزه- کابل ۱۳۵۲هـ ل کال.

٦۷- کتاب شناسي البیرونی (ترجمه و تکمله) کابل ۱۳۵۲، تهران ۱۳۵۲هـ ل کال.

٦۸- هنر عصر تیموریان، تهران، ۱۳۵۵ هـ ل کال ٠

٦۹- روضة الفریقین، سمون او نبلوني، تهران ۱۳۵۹هـ ل کال.

۷۰_ فردوسي و شاهنامه، (ژباړه) ډیلی، ۱۹۴۲ ـ ع کال.

۷۱- انتخابی از حدیقه حکیم سنایي (انتقادي متن) کابل۱۳۵٦هـ ل کال.

۷۲- تعلیقات بر تاریخ تلفظ پشتو، کابل۱۳۵٦هـ ل کال ٠

۷۳- تاریخ بیداری سیاسي افغانستان، پېښور ۱۳۲۹هـ ل کال .

۷۴- تاریخ گویي به تعمیه در اشعار دری ، کابل ۱۳٦۰هـ ل کال.

۷۵_ منازل السایرین در دایره وجود، کابل ۱۳۵۵هـ ل کال ٠

۷٦- تحقیق بر تاریخ وفات سنایي، ۱۳۵٦هـ ل کال٠

۷۷- خودی و بی خودی در اندیشه اقبال، کابل۱۳۵٦هـ ل کال.

۷۸- مدرسه شاه شهید و غرجستان و ...کابل ۱۳۵۵هـ ل کال.

۷۹- شاعر اندیشه مولانا جلال الدین بلخی، ۱۳۵۳هـ ل کال.

۸۰- نامهای برخی از ایزدان کوشانی، کابل ۱۳۵۹هـ ل کابل.

۸۱- ادیان عصر کوشانی (انگلیسي)کابل ۱۳۵۹هـ ل کال.

۸۲- زنده گی نامه ابن سینا، کابل ۱۳۵۹هـ ل کال.

۸۳- شناختنامه میافقیر الله جلال آبادی، کابل ۱۳۵۹هـ ل کال.

۸۴- بابر در افغانستان (انگلیسي) فرانسه، ۱۹۸۰م.

۸۵- امیر کروړ و دودمان او، کابل ۱۳٦۰هـ ل کال.

۸٦- اشعارو دیوان تیمور شاه افغان، کابل ۱۲۱۳ هـل کال.

۸۷- درد دل (دري مثنوي)، کابل ۱۳٦۱هـ ل کال.

۸۸- جنبش مشروطیت در افغانستان، کابل ۱۳٦۴هـ ل کال .

۸۹- ادبیات جهان، د طلوع افغان اداره.

۹۰-افغان در تاریخ.

۹۱- امیر کروړ او د هغه کورنی، کابل، ۱۳٦۱ هـل.

۹۲- بلاد قدیم و تاریخي خراسان.

۹۳-په شلمه پېړۍ کښې د افغانستان هنر، کابل، ۱۳٦۰ هـل کال.

۹۴- تاریخ تجزیه شهنشاهي افغان.

۹۵- تاریخ افغانستان از آغاز دورهٔ اسلامي، لاهور.

۹٦- تاریخ سیاسي افغانستان.

۹۷- د کوشانیانو دین، کابل، ۱۳۵۸ هـ ل کال (انګلیسی).

۹۸- فضایل بلخ، ایران، ۱۳۴۹هـل کال.

۹۹- کشف شاهنامه قبل از دورهٔ مغل، کابل، ۱۳٦۲ هـل کال ٠

۱۰۰- کلید شاهنامه.

۱۰۱- نسب و زادگاه سید جمالدین افغاني، کابل ۱۳۵۵ هـل کال.

۱۰۲- نومورکي مؤرخین کابل ۱۳۵۹ هـل کال.

۱۰۳- افغان و افغانستان، د ح.ر ژباړه، د ساپي د موقوفاتو اداره، ۱۳۷٦ل، پېښور.

The Digital Library

د ژباړونکي لنډ ژوند لیك

الحاج عبدالودود کرزی د الحاج جرنیل امیر محمد خان کرزي زوی د کندهار ولایت د کرز سفلی کلي اوسېدونکی دی، لومړنی زده کړې یې د کندهار د حاجي جمال کرز په لومړني ښوونځي کښې تر سره کړي او د ثانوي زده کړو د ۱۲ سره کولو له پاره د کندهار ښار د احمد شاه بابا په لېسه کښې شامل شو. په ۱۳۴۱ کال کښې یې د بکلوریا د سند له تر لاسه کولو وروسته د ښوونکي سپیڅلې دنده پر غاړه واخیسته.

په ۱۳۴۲ کال کښې د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت له خوا د سردار پائنده خان ذاکر شریف د لومړني ښوونځي د سر ښوونکي په حیث وټاکل شو. دغه دنده یې پوره څلور کاله تر سره کړه.

بیا د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت له خوا د کندهار ښار د تیمور شاهي لومړني ښوونځي د سر ښوونکي په توګه وټاکل شو، تر یوه کال خدمت کولو وروسته د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت په وړاندیز د کندهار ولایت د اساسي دارالمعلمین د اداري مرستیال په توګه وټاکل شو چې سر بېره د دارالمعلمین پر اداري مرستیالتوب یې د عالي دار المعلمین د اداري مرستیال دنده هم سرته رسوله. نوموړي ددغه ماموریت په وخت کښې عالي دارالمعلمین د څوارلسم ټولګي د اجتماعیاتو څانګې د فراغت سند هم تر لاسه کړ.

تر څلور کاله خدمت کولو وروسته یې د ښوونې او روزنې د لوی مدیریت په وړاندیز د غذایي مرستو د مدیر په توګه په کار پیل وکړ. چې تر دوو کالو خدمت کولو وروسته مرکز ته تبدیل شو. بیا له بې سوادۍ سره د مبارزې په ریاست کښې د زراعتي حوزې د مدیر په توګه وټاکل شو چې د لوګر، پروان، سمنګان او څینو نورو ولایاتو د لویانو د کورس درنه وظیفه دده

پر غاړه وه. چې په دغه وظیفه کښې تر یونیم کال خدمت کولو وروسته په ۱۳۵۵ هـ ش کال کښې د ښوونې او روزنې وزارت له خوا د غور ولایت د ښوونې او روزنې د لوی مدیر په حیث مؤظف شو چې د ۱۳۵۷ هـ ش د ثور تر کودتا پورې په همدغه دنده پاتې شو، وروسته یې د زابل ولایت د ښوونې او روزنې په لوی مدیریت کښې د مامور په صفت په کار شروع وکړه چې دغه دنده یې د زابل او کندهار په ولایت کښې د ښوونې او روزنې په مدیریتونو کښې تر ۱۳۶۲هـ ش کال پورې تر سره کړه څو چې په ۱۳۶۲ هـ ش چې د ۱۹۸۳ کال سره برابر دی له خپلې کورنۍ سره د پاکستان د کراچۍ ښار ته را مهاجر شو او تر دوه نیم کالو تیرولو وروسته امریکې ته ولاړ.

الحاج عبدالودود کرزي د ښوونې او روزنې وزارت په مربوطاتو کښې ۲۲ کاله خپله سپیڅلې دنده په ښه توګه سرته رسولې او د خپل ماموریت په وخت کښې یې د کندهار ولایت د ښوونې او روزنې د مدیریت، د کندهار ولایت او ښوونې او روزنې د وزارت د مقام له خوا د تشکر او تحسین افتخارات تر لاسه کړي دي.

نوموړي په ۱۹۹۵ م کال کښې د حج مبارکه فریضه هم ادا کړیده. ښاغلی الحاج عبدالودود کرزي، د افغاني فرهنګ د لوړتیا او پیاوړتیا له پاره تل هڅې کړي دي او له ګران هېواده یې خپلې هیڅ ډول مرستې نه دي سپمولي افغانستان یې په زړهٔ کښې هم، دی او په خوله کښې هم چې دده دا اثر ددغه ادعا یوه غوره ثبوت دی. زه په داسې حال کښې چې نوموړي ته د دغه درانه اثر مبارکي وایم د نور ښکلي او دراته خدمت کولو هیله ورته لرم.

په پای کښې دده او له ټولو محترمو لیکوالو څخه چې دافغانستان د نجیب ولس سره یې خپلې قلمي همکارۍ نه دي سپمولي د زړهٔ له کومې مننه کوم اود لوی خدای ﷻ له دربار څخه ورته زیات بریالیتوبونه غواړم.

په پښتني مینه
عبدالرحیم کرزی
د زراعت لیسانس
د الحاج عبدالودود کرزي زوی

The Digital Library

اروابناد استاد عبدالروف بېنوا په لمريز هجري ۱۳۵٦ کال کښې په پښتو ژبه اړولی او خپور کړی دی.

له يوې خوانه په هغه ژباړه کښې يو لوی ځېرکی نه و ژباړل شوی او له بله پلوه يې چاپ شوې نسخې د ډېرو کمو خلکو لاس ته رسيدلې وې د همدې اړتيا له مخې ما ددغه کتاب د بيا پښتو کونې او خپرونې چاروته اوړه ورکړه او څو مياشتو په اوږدو کښې مې د کتاب ژباړه پای ته ورسوله. څرنګه چې هر چاپ شوی اثر يو څه کمي او غلطي لري، له همدې امله به ګران لوستونکي په دې هکله ما وبخښي او د بيا چاپ له پاره به رانه خپلې ګټورې لارښوونې او مشورې نه سپموي.

په پای کښې د کندهار ولايت د ښوونې او روزنې د پخواني لوی مدير فاضل استاد الحاج عبدالعلي خان د هغه مرستو ډېر ممنون يم چې هغوی له ما سره د کتاب د ژباړې پر وخت ګاللي دي، د لوی خدای له درباره ورته د اجر غوښتونکی يم.

تاسې درانه لوستونکي د کتاب لوستو ته رابولم.

په تووله مينه
الحاج عبدالودود کرزی
د امريکې متحده ايالت
جنوبي کلفورنيا
د ۱۳۷٦ / ۱ / ۱۰ مه

خپلې خبرې

تاريخ د اولسونو د پيژندګلوۍ غوره سند دی، ملتونه په تاريخ پيژندل کېږي او تاريخ دی چې موږ ته د تير مهال تجربې او پيښې روښانوي او تردې ځايه يې رارسوي.

که تاريخ نه وای نو اوس به ډېر حقايق او واقـعيتونه تر خاورو لاندې وو او موږ به نه پوازې دا چې د هغوی له تېرو تجربو او کارنامو خبر شوي نه وای، بلکې د اوس مهال د ژوندانه په پېښو کښې به مو دا ډول بدلونونه،نه وو رامنځته شوي.

افغانستان هم يو له هغو سيمو څخه دی چې تاريخي پيښې او تجربې يې د نړۍ په تاريخ کښې ځلنده باب ګڼل کېږي په دغه سيمه کښې له "تر تاريخ وړاندې " دور څخه زيات شمير اثار او اسناد راپاتې دي، دغه سيمه د نړۍ په تاريخي دوره کښې له غوره ارزښتونو څخه برخمنه ګڼل کېږي.

همدا وجه ده چې د دغه سيمې د يو لنډ خو مستند تاريخ ليکلو زياته اړتيا رامنځته شوې ده، د دغه سيمې د تاريخ د روښانولو او ليکلو دنده د هر افغان ستره تاريخي وظيفه ګڼل کېږي چې د نه ليکلو پر مهال به يې د خپل افغاني او ملي فرهنګ او کلتور درناوی نه وي کړي.

د نړۍ د دغه سترې تاريخي او ارزښتناکې سيمې يو لنډ او مستند تاريخ ښاغلي او پوه استاد اروابناد پوهاند عبدالحی حبيبي څه د پاسه ديرش کاله د مخه په افغانستان کښې ليکلی دی او هغه مهال د افغانستان تاريخ تولنې په دوو ټوکو کښې خپور کړی دی؛ دا کتاب له هغه غوره ارزښتونو څخه برخمن کتاب ګڼل کېږي چې څه ډول ددغه تاريخي سيمې د تاريخ ليکلو اړتيا ليدل کېږي.

دغه کتاب چې په دري ژبه خپور شوی په بشپړ ډول سره په تاريخي اسنادو او شواهدو بنا دی، هېڅ ډول بې سنده او افواهي خبرې په کښې نه شته او بايد چې د افغانستان تر ټولو غوره کتاب و ګڼل شي. دغه کتاب د هغه ارزښت له امله چې لري يې د دويم ځل لپاره په پېښور کښې د افغانستان د مهاجرينو د سازمان له خوا هم خپور شوی دی. څرنګه چې کتاب په تاريخي شواهدو او اسنادو بنا و له همدې امله زياته اړتيا ليدل کېده چې بايد دغه کتاب په نورو افغاني او نړيوالو ژبو هم واړول شي، چې د همدغه ضرورت له امله

The Digital Library

د لوی خدای په نامه

سریزه

زمونږ ګران هېواد افغانستان هغه سیمه ده چې تر تاریخ د مخه له لرغونیو دورو څخه بیا تر اوسه د مدنیتونو چینه، د فرهنګونو د تېریدو لاره او د انساني فکر او تهذیب زانګو وه او د تاریخ په اوږدو کښې له دې فرهنګ زیږوونکي خاورې څخه ښه غښتلي دولتونه را پاڅیدلي دي او هم ددې خاورې خلکو په تاریخي کشمکشونو کښې تل خپله آزادي او ملي ښه ساتلې ده. له څه مودې راهیسې زمونږ په چاپیریال کښې، چې زمونږ د لوی او ترقي غوښتونکي پاچا اعلیحضرت محمد ظاهر شاه په حکیمانه لارښوونو له نویو پرمختیاوو او رڼاګانو نه برخمن دی، کلکه اړه لیدله کیده چې د افغانستان د تاریخ لنډیز په یوه دوو ټوکو کښې له لرغوني زماني څخه بیا تر اوسني عصره په داسې توګه ولیکل شي، چې هم بشپړ وي او هم لنډ او هم په تاریخي پېښو سربیره لازم تاریخي تصویرونه، نقشې، جدولونه او رسمونه ولري چې زمونږ د ښوونځیو زده کوونکي او عام خلك په آسانۍ سره وکړای شي چې په هغه کښې د خپل هېواد تېرې تاریخي پېښې ولولي.

تېر کال چې زه د افغانستان د تاریخ ټولنې په ریاست وګمارل شوم د هغه وخت د اطلاعاتو او کلتور وزیر ښاغلي محمد عثمان صدقي زمونږ د چاپیریال دغه ښکاره ضرورت څرګند کړ او ما هم په بیړه په دغه کار لاس پورې کړ او د افغانستان لنډ تاریخ مې ولیکئ.

د دغه کتاب په لیکلو کښې مې په لویدیزو او ختیزو ژبو څو سوه ټوکه لیکل شوي کتابونه وکتل او د ټولو مطالبو حواله مې د کتاب په پای کښې ورکړه، خو د چاپ په وخت یو مشکل را پیښ شو چې ناچاره شوم هغه لمن لیکونه مې ایسته کړل او د څو بابونو په پای کښې مې د لازمو مراجعو نومونه ولیکل او هم د دغه ټوك په پای کښې به د ټولو مراجعو نومونه راوړل شي.

په دغه یادونه کښې زما مطلب دا دی چې ددې کتاب ټول مطالب مستند دي او موثق منابع لري، پر دې کتاب مې له خارجي او داخلي موثقو کتابونو څخه یو شمیر تصویرونه او رسمونه او توضیحي جدولونه هم زیات کړل. هیله من یم ګرانو هېوادوالو او هغو کسانو ته ګټور شي چې غواړي د افغانستان تاریخ په لنډ ډول ولولي.

لومړی ټوك تر اسلام وړاندې د لرغوني زماني د چنګیز (۶۰۰ هـ) تر وتلو پورې او دویم ټوك د نورو اوو سوو کالو د خپلواکۍ د تر لاسه کولو پورې را اخلي(۱).

ددغه کتاب د مطالبو په برابرولو کښې زیار ایستل شوی دی چې پوره وي، خو لنډ او ګټور چې په راتلونکي وخت کښې د مفصل تاریخ لیکلو لار برابره شي او نمونه یې د "افغانستان بعد از اسلام" په لومړي ټوك کښې چې تېر کال خپور شوی دی لیدل کېږي په هغه کښې مې د افغانستان د اسلامي دورې د لومړي دوو سوو کالو مفصل تاریخ په زر صفحو کښې لیکلی دی. هیله من یم چې د ظاهرشاهي روښانه عصر د پوه پالنې په رڼا کښې ژر تر ژره دا هیلې تر سره شي.

پوهاند عبدالحی حبیبي
کابل جمال مېنه
د سنبلې لومړی ۱۳۴۶

۱- اوس دواړه ټوکه په یو ټوك کښې تاسو ته وړاندې کېږي. (ژباړونکی)

The Digital Library

لومړۍ برخه

د افغانستان تر تاريخ د مخه دورې ته يوه کتنه

د مورخانو په اصطلاح هغه دوره چې انسان د ليك په موندلو نه و بريالى شوى، تر تاريخ دمخه دوره PRE HISTORIC بلل کېږي او تر هغې وروسته چې ليکدود را پيدا شوى تاريخي عصر دى، خو شرط دا دى چې د لرغونيو قومونو پاتې ليکل شوي اثار لوستل شوي وي. څرنګه چې تر اوسه ځينې ليکونه شته چې لوستل شوي نه دي نو له دې امله هغه په قبل التاريخ دورې پورې اړه لري او که کوم وخت ولوستل شول نو تاريخي مرحلې ته به ننوځي.

د شرقي هېوادونو تاريخي دورې يې عموماً تر ميلاد دمخه د (۲۵۰۰) کال په شاوخوا کښې ګڼلې دي. دا ځکه چې د مصر او بين النهرين لوستل شوې ليکنې هم دومره عمر لري، خو په سند او هړپه کښې د موهن جوديرو موندل شوې ليکنې لاتر اوسه نه دي لوستل شوي او په تاريخي مرحله کښې شاملې نه دي.

په افغانستان کښې د "تر تاريخ دمخه اثار و" پلټنې له ۱۹۳۶ م کال نه څخه د اروپايي علمي هيئتونو له خوا پيل شوي او په نتيجه کښې يې تر

تاريخ دمخه د ډبرو د دورې اثار تر لاسه شوي چې د ډبرې د کارونې په دريمې دورې يعنې توږل شوې ډبرې او د خاورينو لوښو او فلزو د استعمال په دورې پورې اړه لري چې هغې ته د کلکولي تيك دوره وايي.

له دې علمي پلټنو څخه دا نتيجه تر لاسه کېږي چې د افغانستان او د افغانستان د ګاونډيو هېوادو په خاوره کښې د (۶۰۰۰) کلونو په شاوخوا کښې انسانانو مدنيت درلود، ځکه چې هم هغه مهال مرو ته نژدې د "انو" په سيمه کښې د مس کارونې آثار موندل شوي دي او تر تاريخي دورو دمخه آثار يې د افغانستان په ګاونډ کښې په دغو ځايو کښې موندلي دي:

۱ - د پنجاب په هړپه کښې:

يعنې د افغانستان د غرو په لمر ختيزو ډاګو کښې چې هلته د ودانۍ او ښار آثار ليدل کېږي.

۲ - موهن جوديرو:

د افغانستان ختيزې جنوبي خواته په سند کښې د ښار کوڅې او د بازار نخښې او حتى د اوبو پاخه لښتيان او په هره کوڅه کښې د فضله موادو له پاره د پخو خښتو کوچني خاکدانونه هم ليدل کېږي.

په دغه لرغوني ښار کښې د مورد رب النوع مجسمې، پاخه خاورين لوښي، د سرو او سپينو زرو ډول ډول ګېنې او د هغو عصرونو د فلزاتو صنعتي نمونې او فلزي بتان تر لاسه شوي دي چې د هغه لرغوني ښار په اړوند موزيم کښې خوندي پراته دي. او په هغو ښکليو اثارو کښې له عاجو څخه د پيل کوچنۍ مجسمې او د غتو او غټښتليو غويو انځورونه شته چې پر ځينو انځورونو ليکنې هم ليدل کېږي. خو لا تر اوسه يې څوك په لوستلو بريالي شوي نه دي.

The Digital Library

د سند د وادۍ تر تاریخ دمخه مدنیت چې د افغانستان په ختیزه خوا کښې د هړپه او موهن جودیرو تر منځ یوزر میله (د بابل د تمدن د ساحې څلور برابره او د مصر د تمدن د پراختیا دوه برابره) په یو شکل او ډول خپور شوی و، د ودانیو د جوړونې شکل او د خاورنیو لوښیو او د کار د سامان او وسایلو په جوړښت کښې بیخي سره ورته دي او پوهانو ترې دا نتیجه اخیستې ده چې:

دا مدنیت د افغانستان د خاورې په ختیزه خوا کښې د سند وادۍ له سره بیا تر پایه خپور شوی، شمالي او جنوبي پایتختونه یې "هړپه" او "موهن جودیرو" دوه ښارونونه وو او تر بابل پورې یې د لویدیزو خاورو له تمدن سره اړیکې درلودې او حتی تر میلاد (۲۰۰۰) شاو خوا د مخه په بابل کښې د هندي تاجرانو یوه محله موجوده وه. له هغو آثارو څخه چې د بین النهرین په کیندلو کښې موندل شوي دي، څرګندېږي چې د سند وادۍ خلکو اعشاري، ارقام وزنونه او پیمانې پېژندلې. د هغه ښار له آثارو څخه چې په هړپه کښې ښکاره شوي دي څرګندېږي چې معتبرو خلکو په دوو پوړیزو ودانیو کښې ژوند کاوه اود استوګنې زیاتو ځایونو د اوبو څاه ګانې، حمامونه او تر ځمکې لاندې ګودامونه درلودل، حال دا چې عامه طبقه کارګران او کسبګران په کوچنیو دوو کوټو لرونکیو کورونو کښې استوګنه کوله، هر کور د یوه کوچني غولي په واسطه له بله کوره بېلېده او د دغو تر تاریخ دمخه خلکو ښارونوته نژدې ځینې کلاوې وې چې غالباً د غلې ګودامونه وو.

هغه کنډوالې چې د هړپه د تمدن له وروستیو مرحلو څخه نماینده ګي کوي د هغه ځای د اوسېدونکیو بې وزلي او انحطاط راښیي چې زیاتره و کورونو د سمڅو بڼه پیدا کړې وه او د ښارو جوړښت چې پخوا یې

نظم او ترتیب درلود بیخي ګډوډ شوی دی. پوهانو له دې څخه دا ډول نتیجه ترلاسه کړې ده:

۱- د دې ودانیو پر خلکو د غربي اریایانو یرغلونه پیل شوي او د دوی مدنیت یې را ټیټ کړی و.

که څه هم د هړپه د لیکنو الفبا لوستل شوې نه ده، خو دا ثابته ده چې دا لیکدود تر آریایي مهاجرت دمخه دورې پورې اړه لري.

هغه ارابې چې اسانو کشولې په هغو خلکو پورې یې اړه درلوده چې په هندو اروپایي ژبو یې خبرې کولې خو د موهن جودیرو او هړپه د خلکو ګاډۍ غښتلیو او قوي غویو کشولې چې پلن او اوږده ښکرونه یې لرل او د دغو ښکلیو او غټو غوایانو انځورونه پر موندل شویو مهرو، آثارو انځور شوي دي.

(لومړی او دویمه نومره عکس وګورئ)

۲ - دغه مدنیت ته ورته دا لړۍ د افغانستان په جنوب کښې د بلوچستان په نال او جاله وان لور لایي او همدا راز د سیستان په نادعلي او د ایران په ځینو جنوبي برخو کښې لیدل کېږي چې ځینې کړۍ یې تر بین النهرین پورې هم رسېدلې او پر هغو خلکو اړه لري چې د اریایانو تر هجرت دمخه، په هغو سیمو کښې میشت وو، څرنګه چې د دوی په لرغونیو آثارو کښې د مورد رب النوع په څېر مجسمې موندل کېږي، نو ځکه کېدای شي چې دین، عقاید او فرهنګ یې هم سره ورته وي.

هغه آثار چې د بلوچستان د کوټې د شمال لویدیځ په څو میلۍ کښې یې د ګل محمد په کلا کښې موندل شوي دي پر دې دلالت کوي چې د هغې سیمې پخواني اوسېدونکي لا تر هغه وخته د خاورینو لوښیو په جوړولو نه پوهېدل او د ډبرو له چړو او د هډوکیو له ستنو او تېرو څوکو

لرونکیو تیږو په څېر الاتو څخه یې کار اخیست او د ودانیو او کورونو جوړول هم دود نه و، خلك څاروي روزونکي کوچیان وو چې په را وروسته وختونو کښې یې خاورین لوښي او ودانۍ جوړې کړې دي، چې لرغون پوهان یې د "ړوب د ناوې لوښي" بولي او پر هغو، باندې ځینې توري او هندسي انځورونه او د هوسۍ او بوك لرونکي غوایي تصویرونه انځور شوي، په کورو کښې یې د وزو ډېر هډوکي لیدل کېږي، چې د دوی پر ډېرو غوښو خوړلو دلالت کوي. د غلې د میده کولو له پاره یې ډبرین اونګونه درلودل، په داسې حال کښې چې د هغه مهال په موندل شویو آثارو کښې د اوسپنې اوزارونه لیدل کېږي، پر ځینو خاورینو لوښیو (T.A.W.V) ته ورته شکلونه شته چې د هغو په څېر بل ځای نه دي لیدل شوي. ځکه نو لرغونپوهان د هغو پر پېژندنه پټه خوله دي، د دغه لرغوني مدنیت عمر د شپږو زرو کالو په شاوخوا کښې اټکل شوی دی.

همدارنګه د هړپه د سیمې دا تر تاریخ وړاندې مدنیت د هندوستان د کچهه تر جزیره نما پورې غځېدلی دی او پر ۱۹۵۴- ۱۹۴۰م د هغه ځای له زیاتو غونډیو څخه داسې اثار تر لاسه شوي دي چې د هړپه د مدنیت آثارو ته بیخي ورته دي، د کشفیاتو دا ساحه د راجکوټ ښار جنوبي خوا ته پرته ده.

خو د افغانستان په خاوره کښې تر اوسه "تر تاریخ وړاندې" څو مهم او غوره ځایونه شته:

۱- پر ۱۹۳٦م کال سراورل ستین او موسیوګیر شمن او هاکن د سیستان د نادعلي او زرنج د سروتار او کنګ په کلا کښې کیندنې وکړې، چې په هغه کښې ډبرین لوښي او ډول ډول وسلې او غشي او رنګه ښایسته شوي کوډرې او د سپینو زرو غوړوالۍ او له هډوکیو څخه جوړ شوي شیان

The Digital Library

کشف شوي چې پوهانو هغه په مرو کښې د "انو" او په لویدیځ کښې د کاشان او په جنوب ختیځ کښې د سند موندل شویو آثاروته ورته ګڼلي دي، له هغو څخه دا نتیجه اخلي چې د انساني مدنیت د دې دورې لویه صحنه د سند له وادۍ څخه نیولې بیا د نیل تر سیمې پورې د افغانستان په ګډون پراخوالی درلود.

موسیو ګیر شمن د "سرخ داغ" غونډۍ چې د ېرش متره لوړ ده (۱۲) متره ژوره وکیندله او تر میلاد یوزر کاله د مخه د مدنیت آثار یې وموندل. دی وایي:

که یوویشت متره نوره هم وکیندل شي کېدای شي چې تر میلاد څلور زره کاله دمخه خواوشا آثار وموندل شي. چې د سند د بین النهرین او مصر پخوانیو مدنیتونو ته نژدې دي، په دې خاوره کښې داسې پخوانۍ غونډۍ ډېرې دي.

۲ - تر تاریخ د مخه آثار چې تر دا مهاله په افغانستان کښې لټول شوي دي د کندهار لویدیزې خوا ته د پنجوایي او ارغنداو په وادۍ کښې د بدوان د غره له سمڅو او د یمراسۍ له غونډۍ څخه هم، تر لاسه شوي دي چې د سند، پنجاب او د بلوڅو د خاورې تر تاریخ دمخه مدنیتونو پورې اړه لري او د مورد رب النوع مجسمې موندل شوي دي.

په ۱۳۴۴ ش کال د کندهار شمال لویدیزې خوا ته ٦٦ کیلومتره نیرې د مونډیګك په غونډۍ کښې علمي پلټنې وشوې، چې دارغنداو په ودانۍ کښې تر تاریخ دمخه د پېنځو زرو کالو پخوا د مدنیت د آثارو نمایندګي کوي پوهان وایي چې د کندهار لویدیزې خوا ته د کشکنخود له وده چې اوس وچ شوی دی اوبه کېدلې او سر سبزې وې. دا غونډۍ چې درې زره کاله پخوا د وروستي ځل له پاره د استوګنې ځای و، اوس د جوي پېښو

The Digital Library

له امله يو مخروط شکل لري، د هغې لارې پر سر پرته وه چې د رخد (ارغنداو)، پښين او سند د وادۍ خواته د هرات، فراه او هلمند د شاخوا خلکو د تېرېدو لاره وه او همداراز دا لار د ترنك اوغزني او د هندوكوش جنوبي سيموته رسېدله، مطلب دا چې د هلمند ؤادي يې د ارغنداو او ترنك له واديو سره نښلولې.

د مونډيګك غونډۍ تر ميلاد وړاندې د څلورزرم کال له پای څخه د لومړي زرم ق،م کال تر پيله پورې د ودانۍ پېنځلس مرحلې تېرې کړي دي په آخره او پورتنۍ مرحله کښې يې د غلې ګودامونه وو چې پخسه يې ديوالونه يې درلودل، د غلې د ګودامونو ځايونه د يوه اوږده غولي په ډول وو چې د هرپه د موندل شويو آثارو ګودامونو ته بيخي ورته وو، خو د هړپه تر ګودامونو کوچني وو، په کښته پوړ کښې يې د څارويو د ساتنې له پاره خونې وې. څرنګه چې د ګودامونو ودانۍ د نوموړې غونډۍ له دريو مختلفو طبقو څخه راوتلي دي، ځکه نو وايي چې داَ ګودامونه د هغه مهال د انسانانو د استعمال له پاره په مختلفو زمانو کښې جوړشوي وو.

په لوړ پوړ کښې د ګودامونو د ساتندوی له پاره يوه کوچنۍ کوټه ليدل کېږي، چې په هغې کښې يو څه خاورين لوښي، ډبرين او د مفرغ برې (پيکانونه) او مچلوغزې او د هغوی د ختو ګولۍ موندل شوي دي او دا ورڅخه څرګندېږی چې د ګودامونو ساتونکيو دا وسايل د ګودامونو د ساتنې له پاره کارول. چې د دغو دفاعي څيزونو عمر له اوس څخه تر دريو زرو کالو (شاوخوا) اټکل شوی دی.

د غلې د ګودامونو تر ودانيو پخوا له مکعبو ډبرو څخه چت لرونکې خونې جوړې شوې وې چې د ودانيو په شمالي برخه کښې د خښتو ودانۍ هم شته. د ودانيو مخ ته يو ارت غولی دی چې خواوشايې يو څه

کوچنۍ خونې شته او د لويې مانۍ نخښې هم ښکارې چې له اومو خښتو څخه په نيم مخرطي ډول ودانه شوې ده او د خښتو لويې ستنې لرې چې په سپين رنګ انځور شوي او اوس هم د دې ستنو بهرنۍ منظره له برمه ډکه په نظر راځي. په دې ستره ودانۍ کښې يو د مفرغ چاقو او د هډوکي لاستی او د ښکليو کودړو توټې او د ادېتا (ادې ـ مور) د خير او برکت د رب النوع يوه ماته مجسمه چې د بلوچستان او سند موندل شويو مجسمو ته بيخي ورته دي له ډول ډول وسلو سره تر لاسه شوي دي.

په نورو غونډيو کښې د هغو خلکو د استوګنې د ځايونو نخښې شته چې پورتنۍ غونډۍ يې عبادت ځای و، په دې ودانيو کښې د نغري نخښې د هغه له اسبابو سره او يو څو اونګو نه او د هغوی دستې لاس ته راغلې دي، چې په غالب ګومان د دوا پلورلو دوکان ګڼل کېدای شي. په نورو خونو کښې د پخو خښتو تنور او نيم کاره توبري (پيکانونه) ليدل کېږي. د زياتو خونو بامونه شيوه ګي لري او په د باندنيو ديوالو کښې مستعمل توبري پيکانونه او مسي سرنېزې ايښودل شوې دي. په هغه هديره کښې چې په دې ودانيو پورې اړه لري اووه کالبوتونه (اسکليټونه) پيدا شوي دي. د مونډيګك د غونډۍ له کښته څخه لوړې خواته مختلفې طبقې داسې دي:

له ځمکې څخه پورته خوا ته تر نهم پوړ پورې د نيم کوچيتوب ژوندانه نخښې ليدل کېږي، چې د هغو له مخې ويل کېدای شي چې د هغه ځای لومړني اوسېدونکي تر څه وخته نيم کوچي مالداران وو او د کورونو ودانۍ يې هم پخسه يي وې، تر هغو وروسته تر دريو پوړيو پورې ودانۍ له اومو خښتو څخه بشپړې شوې وې، چې خاورين لوښي يې په کښته طبقو کښې ساده او ابتدايي دي تر هغې وروسته د لوښيو کودړې ښکلې کېږي. تر هغې چې د ختو انځور شوي لوښي رامنځته کېږي، پر هغو کټوريو (جامونو)

چې پر پایو ولاړ دي د ښارویو، مرغانو، ګلانو او د جګو ښکرو لرونکي پسونه، تنځري (زرینې زرکې) پیل مرغ او د (عشق پیچان) د پاڼو شکلونه لیدل کېږي. د ختیو دا انځور شوي لوښي له اتم پوړ څخه وروسته زیات دي چې د "کوټې" خواوشا موندل شویو لوښو ته ورته دي مفرغي فلزات او مس له شپږم پوړ څخه پیل کېږي او هغه وخت چې د پینځم پوړ سکاره یې د کاربن "۱۴" له لارې و ازمویل نو د دې پوړ نېټه یې ۲٦۲۵ ق.م په شاوخوا کښې وټاکله. د موسیوکزال د تاریخ وړاندې دورو د متخصص په وینا دا غونډۍ تر پینځو زرو کالو ډېر عمر لري نو ځکه د سند تر موهن جودیرو پخوانۍ او لرغونې ده. (وګورئ ۳.۴ نومره عکسونه).

۳. د افغانستان په شمالي برخو کښې هم د تر تاریخ دمخه مدنیت آثار کشف شوي دي په دې مانا چې په شمال لویدیځ ګوټ کښې د مرو په انو کښې تر تاریخ وړاندې مدنیت نخښې تر لاسه شوي دي، همدا ډول د افغانستان په شمال ختیځ لور کښې د تاریخي آثارو بقایا شته چې د ۱۹٦۲م کال پر اکتوبر د ایټالوي لرغونپوهانو له خوا وموندل شول.

د هزار سم دښته د هندوکوش په شمالي لمنو کښې د "۳۳۰۰" فوټو په لوړوالي او د "۱٦" کیلو مترو په اوږدوالي د سمنګان شمال لویدیځ لور ته پرته ده چې په لرغونې زمانه کښې هم د هند، کابل، بغلان، کندوز، بدخشان او چین لاره له همدې وادۍ څخه تېرېدله او همدلته د غره په ډېرو کښې هغه طبیعي سمڅې شته چې پخواني انسانان پکښې اوسېدل او هلته د ډبرین اوږتیك سامان او ډېرې توږل شوې ډبرې کشف شوې دي. چې ځینې ودانۍ یې هم په هماغې زمانې پورې اړه لري، چې انسان تر سمڅو او ګارو بهر استوګنه کوله او بې ډوله ابتدایي دیوالونه یې "۱/۲۰" مترو لوړ جوړ کړي دي چې د هغو په منځ کښې له "۲۰" څخه تر "۳۷" مترو پورې د

The Digital Library

ودانۍ بلاکونه لیدل کېږي، دغو ټولو ودانیو ۳۳۵ هکتاره ځمکه نیولې ده، د هزار سم له سینده د اوبو د کانال د غاړې له (۱۲۵) متره دیوال سره د اوبو رسولو نخښې هم څرګندې دي.

د دغه ځای د ګارو په سمڅو کښې مثلث ډوله خونې لیدل کېږي چې لوېې تاخچې لري او له ډبرو څخه دننه درې کنجه چوکۍ توږل شوې دي، د دیوالونو په جوړولو کښې یې د ډبرو له تختو څخه کار اخیستی دی چې د نغریو نخښې هم په کښې څرګندې دي.

د هزارسم په سمڅو کښې کیندل شوي شکلونه او رسمونه لیدل کېږي چې د ایټالوي لرغونپوه هیئت د راپور لیکونکي په وینا داسې شکلونه د لویدیزې اروپا په تر تاریخ وړاندې آثارو کښې هم لیدل شوي، خو د هزارسم د آثارو انځورونه څلور ډوله دي، لومړی انساني شکلونه، دویم رسم شوي لاسونه، دریم د ښارویو شکلونه څلورم د راز راز شکلونو ګډون، چې ماناوې یې هم نه دي څرګندې. "وګورئ ۵ ـ ٦ مه نومره عکسونه".

د تر تاریخ وړاندې زمانو پوهان د هزارسم د سمڅو دا شکلونه هغو شکلونو ته ورته او نژدې ګڼي چې په هسپانیا، ایټالیا، سویس او ایرلنډ کښې یې موندلې دي او داسې نتیجه اخلي چې تر تاریخ وړاندې. دا ډول شکلونه رسمول دود وو، د بېلګې په ډول:

ډ هزارسم د سمڅو له شکلونو څخه د پوځکۍ یو شکل دی چې نیمه دایره یې تشکیل کړې او هغه دایره بیا یو عمودي خط پرې کړې ده او له هغې څخه د انسان بدن مراد دی، چې بازوګان او شمزۍ یې ښوولې شوې دي او هغو شکلونو ته ورته دي چې تر تاریخ وړاندې د هسپانیا، ایټالیا او ایرلنډ په آثارو کښې هم لیدل شوي دي. (وګورئ ۷ مه نومره عکس).

د هزارسم په آثارو کښې دا ډول مشابه شکلونه ډېر دي چې د اروپا

The Digital Library

له - تر تاريخ وړاندې لرغونيو آثارو څخه په پاتې شکلونو کښې ښوول کېداى شي.

تر تاريخ وړاندې په کلکولي تيك او توږليو ډېرو د استعمال په دوره کښې د بدخشان لاجورد هم د يادولو وړ دي، څکه چې د کاشان د سيالك په غونډۍ، د سومر او بين النهرين په څمکو د مصر د فرعون توتن خامن په هديره او هم په عيلام کښې د لاجورد د ډېرې راز راز نمونې موندل شوې دي او دا څرګندوي چې د بدخشان د لاجوردو ډېرو شپېږ زره کاله پخوا شهرت درلود او استعمال يې تر مصر پورې هم رسېدلى، د دغه هېواد خلکو له نورو ختيزو او لويديزو هېوادو سره لرغونې مدني اړيکي درلودل. (وګورئ اتمه نومره جدول).

تر اسلام دمخه تاريخي افغانستان

هغه مهال چې د تاريخي افغانستان په باب غږېږو موږ هغه ټولې سيمې په نظر کښې نيسو چې له افغانستان سره يې په تاريخي پېښو او د سياسي، مدني او فرهنګي حوادثو په جريان کښې ګډون درلود او دګډو تاريخي عواملو تر اغيز لاندې يې اوضاع يو بل ته سره ورته وه.

په دې جغرافيايي سيمه کښې د ايران د فلات ختيزه برخه د سند له سينده بيا د خراسان تر پايه (د امغان) پورې ختيځ او لويديځ شامله ده او په شمال کښې هم د آمو شمالي برخې تر سمرقند او پاميره د غرو لمنې په کښې راځي او په جنوب کښې پر بحيره عرب تمامېږي دا سيمې عموماً ګډ تاريخ لري.

آريايان:

د "٢٥٠٠ ق.م" په شاوخوا کښې د آريايي سپين پوټکيو لوى ټولى په آريانا ويجه نومي هېواد او د امو په شمالي غاړو کښې د کوچيتوب او مالدارۍ ژوند تېراوه او چې شمېر يې ډېر شو نو د امو جنوبي سيمو او د باختر ورشو ته راوختل او د هندوکوش په شمالي او جنوبي لمنو کښې ميشت شول. دغو خلکو د نفوسو او قبيلو د زياتوالي له امله ختيزې خوا ته هجرت وکړ او د سند له سينده د هند شمالي ارتو سيمو ته تېر شول او په

The Digital Library

هغه ځمکه کښې یې یو مدنیت جوړ کړ چې د "ویدا" په پخوانیو څلورو کتابو کښې یې انعکاس لیدل کېږي له همدې امله یې "ویدي مدنیت" بولو چې د (۱۴۰۰ق.م) په شاوخوا کښې موجود و او په همدغو کتابو کښې د افغاني لویو قبیلو یوه برخه نومونه لکه پکت (پښتون) الینا (د لغمان او نورستان شمالي خلك)(۱) او نور راغلي دي او موږ له دغو کتابو څخه د لرغوني افغانستان د خلکو ژوند، ژبه، مدني او فرهنګي وضع معلومولای شو.

څلور ویده دادي: ریګ وید، سام وید، اتهرواوید، یجوروید، چې تر ټولو پخوانی وید "ریګ وید" دی او په هغه کښې د افغاني قبیلو، پاچاهانو، نومیالیو خلکو، غرونو او جغرافیایي ځایونو ډېر نومونه، راغلي دي.

ارینه ویجه:

ارینه ویجه چې په پښتو کښې تر اوسه" اویجه" د تاتوبي او د استوګنې د سیمې په مانا کارول کېږي، د تاریخ پوهانو په وینا د پامیر سیمې او یا د خوارزم شاوخوا او د خزر د "دریا چې" څنډو ته ویل کېده، چې له هغې جغرافیایي سیمې سره نښتې ده چې موږ اوس څېړنه په کښې کوو.

څرنګه چې د آرین خلکو (آرین د نجیب، کښتګر او کرونکي په مانا) د ژوندانه د دې دورې آثار لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوي او تر تاریخ وړاندې زماني برخه ده، څکه نو د دوی د ژبې، د ژوندانه د ډول او د دین و هنر په اړه معلومات نه شته، ډاکټر ګوستاولوبون هغه آریایي لرغوني ژبه چې په ارینه ویجه کښې ویل کېدله د "آریك" په نامه یاده کړې ده.

۱ دا نوم د الیشنك او الینګار د درو په نومونو کښې ښکاره دی.

ویدي مدنیت:

د آرین خلکو تاریخي دوره له ویدي سرودوسره پیل کېږي او له همدې تاریخي سرچینې څخه موږ د آرین د خلکو افکار، عقاید د ژوندانه ډول او له افغانستان خاورې څخه د دوی مهاجرت څرګندوو. د ژبپوهنې له پرتلې څخه دا ښکاري چې د افغانستان د ژبو او د ویدي او سنسکریت ژبو تر منځ ډېر ژبنی یووالی شته.

ویدي سرودونه په مختلفو زمانو کښې ترتیب شوي دي او په شفاهي توګه له یوې خولې بلې ته او له یوه نسله بل ته را نقل شوي دی او لکه چې اوسني وید پېژندونکي پوهان وایي: د لوړو یادو شویو کتابو پر سرودو سر بېره یوه برخه نور لرغوني سرودونه ورك شوي دي چې د وید په خپل تعبیر "پخوانیو زیشیانو" یعنې پخوا نیو پوهانو به ویل او یادا چې ځینې لرغوني سرودونه چې نوې بڼه ورکړل شوې ده هم موجود وو چې غالباً یې د افغانستان په ورشو او د آرین خلکو په هغه ژبه پورې اړه درلوده چې دوی لا د هند شمال د اوو سیندونو شاوخوا ته مهاجرت نه و کړی.

څرنګه چې ویدي کتابونه، ویدي ژبه او مضامین اوستایي سرودو ته چې د سند په لودېزه ارته ورشو کښې پیدا شوي، بېخي ورته دي او بشپړ نژدېوالی ورسره لري، څکه نو ویل کېدای شي چې د ویدی د لرغونیو ورکو شویو سرودو زانګو همدا د افغانستان او باختر ورشو ده چې اوسنیو موجودو سرودونو یوه برخه به د هغو ورکو شویو سرودونو نوی ډول وي.

د لرغوني افغانستان له خاورې سره د ویدی مدنیت ډېره ټینګه اړیکه له دې څخه ښکاري چې د ویدي او سنسکریت پخوانی ډېرې کلمې په پښتو او دري ژبو کښې ریښې لري او ښایي چې دا ژبنې میراثونه له لرغونیو اریایي نیکونو څخه دغو اریایي ژبو ته پاتې شوي وي.

The Digital Library

د بېلګې په ډول د "اريا" کلمه دوې علمي ماناوې لري:

د دې کلمې مانا ځينو په "اصيل" او "نجيب" کړې او ځينو بيا په "زارع" او کروندګر". ځرنګه چې په پښتو کښې د "آرد" کلمه د "اصل" په مانا راغلې ده او هم کله کله د "کرنې" او "بزګرۍ" مانا لري نو ځکه ويل کېداى شي چې د نسبتي نون په زياتېدو "آرين" (لکه پلن = پياده، تورن = شمشيري او نور) د کروندګر په مانا وي او ځرنګه چې کرنه د خلکو په منځ کښې يو شريف کار او کسب و، نو ښايي چې تر هغه وروسته د "نجيب" او "شريف" مفهوم مجازاً ورکړل شوى وي.

ارين خلك چې هند ته ولاړل هغې ورشوته يې "اريه ورته" يا "آريه ورشه" وويل او دا کلمه تر اوسه په پښتو کښې د "ورشو" په ډول د ټاټوبي او د استوګنې د ځمکې او مرتع په مانا شته.

په پښتو کښې تر اوسه "سند" ته سيند وايي او دا کلمه په ويدي ژبه کښې "سندهو" ده.

د ريګويد په سرودو کښې د افغاني سيمې د ډېرو سيندونو يادونه شوې ده لکه سنده هو (سند) کوبها (کابل)، ګوماتي (ګومل)، کرومو (کورم)، سويتي (سوات) ورکه (کونړ) رودونه او ګندهاره (کابل مجرا) او هره ويتي = سره سوتي (ارغنداو يا اراکوزی، چې اوس يې د پخواني نامه ريښه په دهراوت کښې ساتل شوې ده او بهالانه (د بولان دره).

په اتهرواويد کښې د بلخ نوم د "بلهيکه، په شکل ياد شوى دى، چې وروسته د مهابهارته په کتاب او د سنسکريټ په ادبياتو کښې "بهليکه" شو او ريښه يې له بهلي - بخدي ځخه راوتلې ده.

همدارنګه په اتهرواويد کښې د ګنداريس (د ګندهارا اوسېدونکی) تر ځنګه د منجوان غره ذکر شوى دى، چې همدا اوسنی منجان غر دی چې

د نورستان او بدخشان تر مينځ پروت دی.

په ويدي سرودو کښې د لسو اريايي قبيلو جګړه ياده شوې ده، چې د ويدا د کتاب تر ليکلو (۱۴۰۰ ق.م) دمخه د راوی (پنجاب پر غاړه شوې ده او په دې قبيلو کښې د افغانستان د خواوشا خلکو هم ډېر نومونه شته لکه الينا (د اليشنګ او الينګار خلك) او بهلانه (د بولان د درې خلك) او شبوا (د سند د غاړې خلك) او پورو (د ګندهارا د شاوخوا خلك) او پکتهه (پښتون).

له دې جملې ځخه د "ريګ ويد" په دويم ټوك کښې د پکته د قبيلو او د هغوی د نوميالیو کسانو او پاچاهانو ځو واره يادونه شوې ده، چې يو له هغو ځني پکتهه نامتو پاچا (تورويته) (توروهونی = شمشېر باز) نومېده او د ارغنداو د هراوت (هره ويتي) په وادۍ کښې د پنی، ډسه، پراوتيه او بريسه په يادښت راغلی دی، چې اوس په افغاني قبيلو کښې بړيخ او پنی د کندهار په جنوب او د سيوي په وادۍ کښې شته او همداراز پخوانيو نومو ته د ډاسو (سليمانخيل) او پروټ (الکوزی) د قبيلو بنسټ لا پاتې دی.

هغه اريايي نژاده خلك چې له اريانه ويجه ځخه د هندوکوش شمالي او جنوبي سيموته راغلل، کوچيان وو او د چوپانۍ ژوند يې درلود. پر (۱۹۳۹م) سمرقند ته نژدې په "تل برزو" کښې پر خاورين لوښي يو تصوير موندلی شوی دی، چې هغه د ګيومرث (ګومرد - يا ګويت شاه) د يو پخواني اريايي پاچا تصوير بولي، چې نيم يې سړی او نيم يې نر غويی دی او ګويښت د اوېستا په يوه برخه کښې هم شپون پاچا بللی دی له هغه ځخه ځرګندېږي چې دغو خلکو د کوچيتوب په وخت کښې هم پاچاهان لرل، کولا (کهوله) او کورنۍ د دوی د ژوند اساس و، چې له هغوی ځخه بيا ډلې پيدا کېدلې او د "پتي" په نامه يې مشر لاره، بيا چې ځو کوله (کهوله) سره

om: The Digital Library

یوځای کېدل "ګرامه" یا "ویسه" ځنې جوړېده شاهي ټاټوبي ته یې "پور" وایه او دا درې سره کلمې تر اوسه د سړیو او ځایو په نومونو کښې شته لکه: باګرام، میرویس، شېرپور.

لومړنیو آریایانو مخکښې تر هغې چې هند ته هجرت وکړي کاست (ټولنیزه ډلبندي) یې نه پېژندله، خو هغه وخت چې په هند کښې د هغه هېواد له پخواینو تور پوټکیو سره مخ شول، نو پر څلورو طبقو، برهمن (روحانی) کشتریه (جګړن) ویسیه (بزګریان او کسبه) او سودرا (نالملموس) وویشل شول چې ذې اجتماعي طبقه بندۍ د دوی په وروستنیو تاریخي او ټولنیزو اوضاعو کښې ځرګنده اغېزه درلوده.

په ویدي کتابونو او داریایي نژاد په نورو آثارو کښې داسې لیدل کېږي چې:

پاچاهي د مهاجرت له لومړنیو وختو څخه د دوی تر منځ موجوده وه او د ډول ډول ارباب انواعو پرستش یې کاوه او د "سبها" او "سمتي" په نومونو یې جرګې او د (سامانه) په نامه یې مېلې لرلې، پېغلو له زلمیانو او ښځو له نارینه و سره مینه کوله او د واده دودونه یې هم درلودل. د کورنیو افرادو د ډېرښت له پاره یې تل دعاوې کولې، د ښځو په ډلو کښې شاعرانې هم وې، چې ځینې سرودونه یې د ریګ وید په لومړي کتاب کښې ساتل شوي دي. دغو خلکو ورزشي لوبې، د اس سپرلیو اتڼ، نڅا او موزیك هم درلود او پر کرنه او مالدارۍ بوخت وو او د وړیو او څارویو له پوټکیو یې کالي جوړول، د پسونو او وزو رمې او دغو یو ګلې یې درلودې او د کورنیو شتمني یې د څارویو رمې او په تېره بیا د پیورو غواو درلودل وو. کله به چې د افغانستان غرو ته د "سوما" د بوټي د رانیولو (اخیستلو) له پاره راتلل خپل غوایي به یې د خریدارۍ د واحد په توګه راوستل چې هغه ته به یې

پاسو (PASU) ویل چې د پیسې (پولی واحد) کلمه له هغه څخه راوتلې ده.

له صنایعو څخه یې د لرګیو تراشنه، فلز کاري، د ټوکرانو او پوزیو (بوریا) اوبدل، د خاورینو لوښیو جوړونه، فلزي تزئینات او د اربو جوړول زده وو.

خوراك او څښاك یې د غلو دانې، شیدې او نور لبنیات، د ښکار غوښې او د سوما او سوریا شیره وه.

د طبعي عناصرو عبادت یې کاوه لکه ارونا (د اسمان رب النوع) اندرا (د جګړې رب النوع) سوریا (لمر) اګنی (اور) سوما (غرني واښه چې له هغو څخه یې مشروبات تیارول) ماروت (باد) او نور اود هر یو په نامه یې قربانۍ درلودلې، خپلو پوهانو ته یې "ریشي" ویل چې په پښتو کښې اوس ددې کلمې له ریښې څخه د رشه کلمه د خوی، خلق او پوهې په مانا لرو.

اوېستایي مدنیت:

د افغانستان د اریایي خلکو دویم مدنیت په بخدي (بلخ)، د هندوکوش په شمالي او جنوبي سیمو او د هلمند په وادۍ کښې و چې د (۱۲۰۰ ق.م) په شاوخوا کښې پیل شوی او له هغې دورې نه یو کتاب د اوېستا په نامه پاتې دی چې پېنځه بابه لري.

څرنګه چې په دې اړه زموږ د معلوماتو سرچینه د اوېستا د کتاب پاتې برخه ده نو ځکه دغه مدنیت او فرهنګ ته "اوېستایي مدنیت" وایو څرنګه چې دا فرهنګ په بخدي او افغانستان کښې زېږېدلی او را منځته شوی دی ځکه نو د دغه هېواد په تاریخ کښې ډېر زیات ارزښت لري. د اوېستا کتاب د افغانستان د لرغونیو خلکو مدني، فکري، او فرهنګي اوضاع په ښه ډول څرګندوي.

om: The Digital Library

د اوبستا له کتابه څرگندیږي چې آریایي خلك د کوچیتوب، مالداری او کډه پر شا ژونده مدنیت ته رسېدلي او په کلیو او ښارو کښې مېشت شوي دي او د اقتصادي او ټولنیز ژوند په مراحلو کښې یې یوه نوې دوره پیل کړې ده.

په دې دوره کښې لومړی ځل په بلخ کښې پاچاهي را منځته شوه او د "یمه" (جم) په نامه یو پاچا د بلخ ښار ودان کړ او هم په دغو خلکو کښې یو ټاکلی ایین د مزد سینه = مزد یسنا (د خدای ستاینه) په نامه منځته راغی چې مدني او روحي قوانین او هدایتونه یې لرل، موسس یې زره توشتره = زردشت و چې د کورنی په نامه "سپتمه" یا "سپیتمان" یادېده (چې دا نوم په پښتو کښې دوی کلمې "سپین" او "تمه" یا "تمان" د نژاد په مانا دی).

د زردشت د تبلیغ د رامنځته کېدو ځای بخدی (بلخ) او سیستان دی. (وگورئ نهمه نومره عکس).

د زردشت پلار پورو شاسپه (د زاړه آس خاوند) او مور یې "دوغدو" او د پلار له خوا نیکه یې پتیر گتراسپه نومېده د څلورو وروڼو نومونه یې داوو:

رتوشتر، رنگوشتر، نوتریکا، نی وتیش.

د ده لومړنی ښځه چې نوم یې څرگند نه دی (د ایست واستره) مور وه او درې لوڼی یې لرلې د زردشت دویمه ښځه د دوو زامنو "هوره، چیتره اوراتت نره" مور وه، دریمه ښځه یې چې په لمر ختیزه ورشو او د بخدي په سیمو کښې کړې وه د جاماسپ (د گشتاسپ وزیر) د ورور (فره شه وشتره) لور وه او "هووی" نومېدله، د ده له زامنو څخه "ایسیت واتسره" د روحانیونو مشر و".

او "اوروتت نره" د بزگرانو لاربنود او "هوره چیتره" د جنگیالیو

افسر بلل کېده د ده د پیروانو درې گونې ډلې، د زردشت د دغو دریو زامنو له خوا رامنځته شوې دي، درې لوڼې یې هم درلودې چې فریني، ثریتي، پیورو او چیستي نومېدلې.

د زردشت د ژوندانه زمانه په یقیني توگه معلومه نه ده، خو د زردشتي کتابونو د روایتو له مخې د (۶۶۰ق،م) په شاوخوا کښې زېږېدلی او پر شل کلنی یعنې پر (۶۴۰ق.م) کښې منزوي شوي، پر دیرش کلنی یعنې پر ۶۳۰ ق،م یې د لاربښوونې ادعا کړې ده، پر ۴۲ کلنی یعنې پر ۶۱۸ق،م کښې "گشتاسپ" پر ده وگروهېد او د ده په عقیده شو او پر (۵۸۳ ق،م) په اووه اویا کلنی د تورانی "ارجاسپ" د یرغل پر وخت د بلخ په دوهه (آتشکده) کښې د تورانی "براتر کرش" په لاس ووژل شو، خو څېړونکي پوهان دا کلونه سم نه بولي، او د ده زوکړه یې د ۵۸۸ق،م په شاوخوا کښې گڼلې ده.

زردشت له هغو لرغونیو کسانو څخه دی چې په لرغوني افغانستان کښې یې پر نوي اقتصادي بنسټ د یو اساسی او ژور رفرم بنسټ ایښی دی او د " ژ، دو مزیل" په وینا:

"ده خپل اقتصادي سیستم په داسې وخت کښې منځته راوړی دی، چې د اریایانو یوه ډله دکوچیتوب له حاله راوتل او کلیوالي ژوند یې غوره کاوه."

په دې توگه چې د څارویو د څړ نامعلوم ځایونه یې د هر ټبر او قوم له پاره د څړ په ټاکلو ځایو الیش کړل او په همدغه دلیل یې غوبې او غوا ته چې د خوراك او کرهڼې یوازنی وسیله وه په درنه سترگه کتل او حیواني سرې په کلیوالی تشکیلاتو او کرهڼه کښې خاص اهمیت موندلی و.

زردشت د یوه خدای (اهوره مزده - یوبادار) په یووالي او بې ساري

عظمت قایل شو او له پخوانیو خدایانو څخه یې چې آریایانو ورته عقیده درلوده مخ وګرځاوه، دی وایي چې:

"تر یوه خدای وروسته د نړۍ له پیله څخه دوه روحه شته، چې یو پر ښه لار او بل پر بده لار ځي او ټول ژوند یوه باطني جګړه ده چې د شر د قوتو پر ضد ادامه لري او په دې دایمي جګړه کښې رڼا او تیاره عقل او اهریمن یو له بل سره مقابل دي".

زردشت په خپل ایین کښې د څارویو قرباني او د سوما نشه راوستونکي شراب چې لرغونیو اریایانو درلودل، له منځه وړي دي.

دی وایي: "د (سوما) کثیف نشه کوونکي شراب څنګه له نېکۍ سره مرسته کولای شي. د بزګر سړي غوبې تر دې چې قرباني شي، ښه او ګټوره دا ده، چې د خپل خاوند په لاس کښې وي"

د زردشت په ایین کښې د آخرت پر ورځ، د اعمالو پر محاسبې، د رښتیا پر برې، د درواغو پر ماته او د جنت، دوزخ، چنوات (صراط) د پله او د ملائکو پر وجود عقیده شته او آذر (اور) یې هم مقدس ګڼلی دی، چې د ټولو موجوداتو په کمون او د طبیعت په موالیدو کښې په ودیعت ایښود شوی او د ژویو (جانورانو) د ژوندانه جوهر او د باطني غریزې تودښت نغري دی، نو ځکه د زردشت پیروانو د آذر د نمانځنې له پاره دوهې (آتشکدې) درلودې.

د زردشت په ایین کښې د نیکۍ قوتونه دا میشه سپینه (همیشه سپین او مقدس) او ایزدان (دستاینی وړ) په نامه شته، چې له هغې جملې څخه شپږ عامل قوتونه (موکلې ملکې دي، چې هر یو قوت د خپل صلاحیت په دایره کښې د نړۍ د چارو د ادارې لپاره له بل قوت سره همکاري کوي، هر یو قوت د اهوره مزده (هرمزد) د یوه صفت مظهر او تلپاتې بلل شوی دی.

The Digital Library

۱- وهومنه = بهمن (ښه انګیرنه - نېکه مننه) یا د ګلو او رمو او نورو ژویو (ژوندیو موجوداتو) ساتندویه پرېښته.

۲- اشه و هیشه = اردي بهشت (ښه نظم) د اور پرېښته.

۳- خشتره ویریه = شهریور (تسلط د فلزاتو او ښکلیو ډبرو ساتندویه پرېښته).

۴- سپینته ارمیتي = سپیدار مذ (د روح سپېڅلتوب او تواضع)د ځمکې ساتندویه پرېښته.

۵- هیوروتات = خر داد (روغتیا) د غښتلتوب، کورو او اوبو، موکله پرېښته.

٦- امیریتات= امر داد (ابدي ژوند او بقا) د کرهڼو واښو او د څړ ځایو پرېښته.

د مزده یسنا د پیدایښت په سر کښې د دې شپږو ملایکو پر سر یوه ملکه د سپینته مینیو (سپین عقل) په نامه ولاړه وه، چې تر هغې وروسته یې پر ځای "اهوره مزده" او کله هم "سره اوشه" (سروش = د خیر هاتف) دریدله. د خیر، نیکۍ او رڼا د قوتو په مقابل کښې د شر، بدۍ او تیارې قوتونه هم موجود وو، چې د ټولو مفاسدو او شرارتو مشر "انګره مینیو" (اهریمن) و، او په اوېستا کښې یې د شر او تیارې دا ټول قوتونه د "دیوه" په نامه یاد کړي او د خیر د ملائکو په مقابل کښې یې د شر او بدۍ شپږ موکلان د کماریکان په نامه داسې تصور کړي دي.

۱- اکه منه: د هومنه په مقابل کښې د ناپاکۍ انګیرنې (یا منښې) په مانا د شرارت او نفاق او بدۍ ښکار ندوی.

۲- ایندره: د اردی بهشت په مقابل کښې د بدعت دوره او د خلکو ګمراه کوونکی روح.

om: The Digital Library

۳- سیوروه: د شهریور په مقابل کښې د بې نظمۍ ښکارندوی او د ګړ بړ دیو.

۴- نا او نك هیي تیا: د سپیند ارمذ په مقابل کښې د تور او نافرمانۍ ښکارندوی.

۵- تیوروی: د خرداد په مقابل کښې د ورانۍ فساد، لوږې او تندې دیو.

٦- زیری ریش: دامر داد په مقابل کښې چې د تیو دوی شریك دي.

کله هم ایشمه د (خشم) دیو د سروش په مقابل کښې د هغو دیبانو اووم عدد بشپړوي، چې د ناشکرۍ او عصیان ښکارندوی دی.

زردشت خپل ایین پر دریو اخلاقي او حیاتي بنسټو بنا کړی دی او هغه دادي:

هو مته (ښه منل) هو خته (ښه ویل) هو ورشته (ښه کول) او په دې ډول د زردشت پیروانو ښه منل، ښه ویل او ښه کول د خپل عمل اساس ګرځاوه، او خپله انګیر نه، خپله ژبه او خپل عمل یې په یو شان له ماناوي او مادي ککړتیا څخه خوندي ساتل، د بدني او روحي پاکوالي، د رښتیا، سموالي، مېړانې، سخاوت او ټولو ښو اخلاقو مراعات یې کاوه، درواغ او تور منع و او د مزدیسنا هر پیر و په دې مامور ګڼل کېده، چې اور و اوبه او ځمکه د ناپاکیو له ککړتیا څخه و ساتي، ځکه نو دوی ځمکه د مړو د جسدو له ککړتیا څخه ساتله او خپل مړي یې نه ښخول بلکې په ازاده هوا کښې یې په لوړو ځایو باندې ایښودل چې د هوا مرغان یې و خوري او له منځه ولاړ شي.

د زردشت ایین چې د پیدا کېدو او روزنې ځای یې د دنیا ډېر لرغونی پایتخت بخدي = بلخ و، د اوېستا د کتاب په وسیله تبلیغ شو، چې

تفسیر یې په پهلوی (زند) ژبه راغلی دی او هغه ژبه چې اوېستا پرې لیکل شوې، له ویدي ژبې سره ډېر نژدیوالی لري، د اوېستا کتاب د اسکندر تر یرغل دمخه (۸۱۵) فصله او (۲۱) نسکه یاکتابه لرل خو سکندر د غوایي (۱۲۰۰) پوستونه چې پر هغو اوېستا کتاب لیکلی و، وسېزل او تر سکندر وروسته چې یې بیا هغه کتاب راټول کړ (۳۴۸) فصله لاس ته ورغلل، چې پر همهغو (۲۱) نسکو وویشل شو او دویسټ نومې انګریزي عالم په حساب دې ټولو (۲۱) نسکو (۳,۴۵۷,۰۰۰) کلمې درلودلې، چې اوس له هغو څخه یوازې (۸۳,۰۰۰ کلمې) شته، له هغې شرح څخه چې انګریزي ختیځپوه براون کړې ده، داسې څرګندېږي چې د اوېستا باختري اصل له منځه تللی او هغه څه چې اوس پاته دي، یوازې څلورمه برخه یې ده په دې تفصیل:

۱ - یسنا (پرسته او جشن): چې دیني سرودونه دي او (۷۲) فصله لري.

۲ - ویسپرید (سروران): د دعا او اورادو مجموعه ده، چې له (۲۳) څخه تر (۲۷) پورې فصلونه لري.

۳ - وندیداد (د شیطانانو دفع کوونکی): د اوداسه، استغفار، توبې او نور دیني احکام لري او (۲۲) فرګرد (بابونه) دي.

۴ - یشت (نمونځ اوستاینه): د خدای او ملایکو ستاینه ده او (۲۱) بابه لري.

۵ - خورده اوېستا (کوچنۍ اوېستا): چې د (۳۵۰ م) په شاوخوا کښې آذربد مهر اسپند تالیف کړې ده او دعاوې، نمنځونه او مناجاتونه په کښې دي.

د اوېستایي مدنیت په دوره کښې چې له (۱۲۰۰ ق ،م) څخه پیل شوې ده، لومړی وار په بخدي کښې شاهي نظام منځته راغلی او اوېستا وایي

om: The Digital Library

چې "يمه " دا هوره مزده په امر يوه "واره" ودانه کړه، چې اوږده او سور يې د يوه اسپريس (اس ځغلولو د ميدان) په اندازه و او په هغه کښې يې راز راز ځناوران لکه پسونه، غوايان، سپي، مرغان او نورو ساتل او هم يې د يو هاتره (ميل) په اوږدوالي د اوبو ځای وکيندئ او په هغه وارد کښې په مخصوص ترتيب بازارونه، کوڅې او کورونه جوړ کړل، خو په هغه ښار کښې يې ناروغانو ، درواغ جنو، بدخويو، پيسانو او ليونيانو ته ځاي ورنه کړ".

په دې ترتيب د بخدي په " واره " کښې د آريايي مدنيت لومړی ښار ودان او لومړی مرکز تاسيس شو. او همدا د "واره" اوښتايي کلمه ده ، چې په سنسکريت کښې "وهاره" شوی ده، او په دري کښې "بهار" ځنې جوړ شوی دی، چې پر هغه ځای تر اسلامي لومړی پيړۍ پورې " د بلخ نوبهار " ودان و.

د اوښتايي مدنيت په زمانه کښې چې آريايي خلکو د هندوکوش په شمالي لمنو کښې کليوالي ژوند ته لاس ورته کړ، کلي او ښارونه يې ودان کړل او د کوچيتوب له دورې څخه په کورو کښې د اوسېدو حال ته راواوښتل. دا هغه ګام و، چې د مدني مراحلو د لوړتيا او اقتصادي تحول په لار کښې واخيستل شو، همدا مهال و، چې شاهي نظام هم منځته راغی او د بخدي پاچهانو چې د اوښتا په يشتو کښې د "پرد ذاته" په نامه ياد شوي دي يعنې پيشداديانو په خپل سلطنتي نظام کښې نظم، داد او نياو (عدل) منځته راوستل، د اوښتا په تعبير د بخدي دغو پاچهانو د رب النوعۍ مقام هم درلود او څنګه چې په ويدي سرودو کښې هم د دغو پاچهانو يادونه شوې ده، ځکه نو د دې شاهي کورنيو زمانه تر تاريخ دمخه عصرته چې آرين خلکو د هندوکوش له شمالي سيمو هجرت نه وکړ - رسيدای شي.

خو په اوښتا کښې يو لوی پهلوان (د ګيومرث له اولاد څخه) چې

هيوشينګه نوميد ، په "پره ذاته = پيشداد" ملقب و، يعني لومړی قانون ګذار او دا د دري ادبياتو همهغه هوشنګ دی، چې د البرز په غره کښې يې د ناهيد (اناهيتا) د رب النوع له پاره قرباني کولې او له ديبانو سره جنګېده، او پر اوو هېوادو يې پاچهي کوله.

د د ينکرد په دريم کتاب کښې داسې راغلي دي چې: "د کرهڼې او د هکانيه = دهقانۍ دود او د مالکيت اصل همدغو پيشداد يانو منځته راوړي دی او بيا وروسته هوشنګ د يهوپتيه (دالبيروني په وينا د هوفذيه) يعنې د حکومت او پاچهۍ او د خلکو د ساتنې اصل ايجاد کړی دی" له دغه روايت څخه پوهېدای شو، چې د اوښتايي دورې مدنيت د ويدي د اوايلو او کوچيتوب سره توپير درلود - په دې مانا چې دا وخت د ښکلي بخدي خلکو په کرهڼه او آبادۍ، د کليو او ښارو په ودانۍ لاس پورې کړی و، د کوچيتوب او بدويت د ژوند له اقتصادي مرحلې څخه، د هکانيه او د مځکې مالکيت ته او حتی تر هغه يوې لوړې مرتبې "د هيوپتيه" (د حکومت او سلطنت ايجاد) ته رسېدلي و او هوشنګ پر يوې خورا ارتې ورشو او ځمکې حکم کاوه او د ديبانو او کوډګرو او بد ذاتو سره چې د مدنيت ورانوونکي او د کليوالو کروندګرو دښمنان وو جنګېده.

تر هوشنګ وروسته بل پيشدادي پاچا "تهمورث" دی چې په اوښتا کښې د "تخمه او روپه "په نامه ياد شوی او په ازينه ونت (وسله وال) ملقب و، دی يې د اوو هيوادو پاچا د "ويونګهان" زوي د "اينګهت" لمسی او د هوشنګ کړوسی ګڼلي دی، چې ديرش کاله يې د خپل وزير "شيدسپ" په کومك په نياو (عدل) او انصاف حکومت وکړ ده ته "ديوبند" هم وايي، دا ځکه چې ديبان او هريمن يې بند کړي وو او هم يې ځينې داسې مدني کارونه وکړل، چې په نوې اقتصادي مرحله کښې ورته اړتياوه، لکه د وړيو وريشل،

The Digital Library

د کالیو سکښت او ګنډل، د څارویو اهلي کول او له اس، غاتري، اوښ
غوایي او خره څخه ګټه اخیستل، لیك او لوست منځته راوړل.

د کریستن سین په وینا: "تر تهمورث وروسته یې ورور جمشید
پاچاشو او لومړي ځل یې د نوروز جشن جوړکړ، ادوي د اوېستا په تعبیر "د
ښو ګلوخاوند" و، چې د القب په اوېستا کښې هوثوه (په پهلوی کښې
هورمنګ) راغلی دی.

ده دري خویندې د "یمګ " او "اری‌نوك" او "سنګهوك " په نومو
درلودلې (په شهنامه کښې : ارنواز - او شهرناز).

د اوېستا یې مدنیت دوري او د آریایې نژادو شاهي کورنیو او
نومیالیو کسانو او پهلوانانو په اړه تر اسلام دمخه او وروسته د پخوانیو
کتابونو روایتو د زمانو په تېرېدو یوه داستاني بڼه پیدا کړې ده او په دغو
کتابو کښې دا اساطیر په مختلفو ډولو راوړل شوي دي، خو موږ دلته زیار
باسو، چې ترخپله وسه د نومورېو داستانو تاریخي اړخونه ولټوو.

په ویدا کښې د پیشدادي ستر پاچانوم (یمه) Yama په اوېستا کښې
"ییمه "Yima پهلوی کښې "یم " Yam او په دری کښې "جم " دی، چې صفت
یې په اوېستا کښې خشیته Xshaeta په پهلوي کښې شیت Shet او په دری
کښې "شید" راغلی او "جمشید " یې بولی، یعنی ځلیدونکی جم. د جم پلار
په اوېستا کښې ویوهونت Vivahvant دی، چې وروسته بیا ویونګهونت =
ویونګهان په ویونجهان معرب شو، زوی یې یمه = جم دا هوره مزده له خوا
د خلکو ساتندوی او پاچاو ټاکل شو چې د خلکو د ودانۍ او هوسایۍ له پاره
زیار وباسي، ده ته یوه لکړه، یو غمی، یوه توره، یوکټوری (جام) او د یوې
زرین تېش (غاښور) ورکړ شو، چې د ده د شاهۍ لومړی نښان وي او له تیش
څخه د ځمکې په کرلو او کرهڼه کښې کاروا‌خلي، د خلکو او څارویو د نسل

په ډېر ولو کښې زیار وباسي، د بخدي "واره" ودانه کړې او هغه ځای چې
په اوېستا کښې د لوړ و بیرغو لرونکی (ښکلی بخدي) بلل شوی د خپل ځان
او نورو ښاري خلکو ټاټوبی وټاکي.

د بخدي پاچا " یمه" لومړی پاچا دی چې د مدنیت او ښاریتوب
بنسټ یې ایښی او ټولنیز ژوند یې ترتیب کړی دی.

کرنه، څاروي روزنه، کار، د اوسپنې ویلول، د کالیو اوبدل، د وسلو
او جواهر کارونه، د لښکري طبقې ټاکل، ختګري او د فلزاتو او درملو کارول
یې دود کړل او په خپل لومړي شاهي پایتخت ښکلي بخدي کښې یې مدنیت
جوړ او خپور کړ. د فرانسوي څېړونکي بنونسیت په وینا: دی هغه آریایي
شخصیت دی چې د اسلام تر منلو دمخه د نورستان د خلکو په منځ کښې
د "ایمیرا" Imra په نامه تر ټولو ارباب انواعو لوړ او ستر رب النوع ګڼل کېده
او د هغې سیمې په مرکزي معبد کښې چې هلته یې د قربانیو دودونه پر
ځای کول د ده مجسمې درولې وې.

په ۹ یسنا کښې له دریمې ترپنځمې فقرې پورې وایي! "د جم د
پاچاهی پر مهال تودوالی، سوړوالی، زوړوالی، مړینه او رخه (رشك) په دنیا
کښې نه وو" او د ۱۹ یشت په ۳۱ - ۳۸ فقرو کښې داسې راغلي دي چې:
"د جم په پاچاهی کښې د نرۍ ژوندون په خوښۍ او خوشالۍ تېرېده د رنځ
او ناورین نخښې نه وې" په اوېستا او د عرب او عجم په نورو تاریخي کتابو
کښې، د جم او پیشدادي پاچاهانو کیسه د ډېر لرغونتابه له امله افسانوي
بڼه غوره کړې ده او څرنګه چې یې د جم پاچاهي د هر راز هوسایۍ او
ارامۍ، نیاو "داد" او ښېګڼې سر چینه بللې ده ځکه یې نو هغه څوك چې د
خیر، خوښۍ او ښېګڼې ددې سر چینې دورانولو وسیله شوی اژۍ دهاکه
(اژدها - ښامار) بللی دی. او دا سړی" بیوراسپ" د "اروند اسپ" زوی (ګیو

The Digital Library

مرث دگر شاه = غرشاه) له اولادې څخه و، چې مور یې او ذاك (ودك) د جم خور وه او بیو راسپ دلسوز رواسونو د خاوند په مانا دی او څنګه یې چې ګړندی اسان درلودل، نو ځکه یې ورته" تازي" ویلی دي، چې په همدې سبب ځینو مؤرخینو دی تازي او له عربي نژاده ګڼلی دی.

وایي چې دی د (بورې) پر ځمکه راپورته شوی دی او په دغه نامه تر اوسه یو ځای د افغانستان جنوب ختیځ ته په ږوب کښې شته.

څرنګه چې عربو دا نوم معرب کړی او ضحاك یې ورته ویلی دی، ځکه یې نو نوموړی عربي نژاد بللی دی او هم څرنګه چې سامي نژادو له آریایانو سره سیالي درلوده، ځکه نو هر عنصر چې د نوي تشکیل شوي مدنیت او د بخدي پاچاهۍ ته خطر پېښاوهٔ هغه له پردي نژاده باله او لکه آرایي نژاده تورانیان، ضحاك بیوراسپ یې عربي نژاده ګڼلی دی.

د طبري او البیروني په څېر ځینې دقیق مؤرخان وایي: عربانو ضحاك عربي نژاده او عجمیانو عجمي انګیرلی دی.

څرنګه چې د افغاني تاریخي ښار و، ځایونو او سړیو په نومونو کښې (لکه د غوري شاهانو د کورنۍ ستر نیکه ضحاك او په بامیان کښې د ضحاك ښار) دد غه نامه ریښه شته او مورخان هم د ده نسبت لړۍ اریایي نژاده کیومرث ته رسوي اودی د جم خوریی بولي، نو دا خبره چې عربي نژاده و، له منلو څخه لیرې ښکاري.

په هر حال د اوېستا د اشارو له مخې بیور اسپ اژي دهاکه د ښکلي بخدي پر مدنیت یرغل وکړ او څرنګه چې ایزدي فر (د سلطنت پر تم یا ځلا) د بریالیتوب د مارغه په څېر له جم څخه جلا شوی و، اژي دهاکه پرده برې وموند او د ده هېواد یې ونیو او دی یې په اره دوې ټوټې کړ.

دې تازي (تازنده) ضحاك د رام میشت د ۱۹ فقرې له مخې د کوی

رینتا په نامه یوه ټینګه ماڼۍ، او شاهي تخت او زر ینه چترۍ درلوده او د اسلامي دورې په دري ادبیاتو کښې ده ته "ضحاك ماران مار دوش اژدها) ویلی شوي دي.

د اوېستا له مخې تر جم وروسته ایزدي فر (د سلطنت ځلا) پر "تراتینه" (په پهلوي کښې فریتون فریدون) د پورتورا "پورګاو" پر زوی چې د جم له اولادې څخه و وځلیده چې پلار یې د اثویه (اثفیان ابتین) په نامه هم یاد شوی دی، د دې کورنۍ خلك کروندګر وو چې د زیاترو له نومونو سره د ګاو کلمه (په اوېستا کښې ګتیو) راغلې ده.

فریدون د اوبو د رب النوع اناهیتا له پاره سل اسان، زر غویي او لس زره پسونه قرباني کړل. څو چې پر شریراژي دها که بریالي شو او هغه یې وواژه او د جمشید دوې خویندې "اري نوك" او شنګهوك چې ضحاك بندیانې کړې وې لاس ته راوستلې.

د اژي دهاکه په مقابل کښې د خلکو د خوځښت داستان چې د فردوسي په شاهنامه کښې د هغو خدای نامو له روایتو څخه را اخیسته شوی چې تر اسلامي دورې د مخه وې، داسې دي چې: یوه پښ (آهنګر) چې کاوك "کاوه" نومیده، د خپلې اهنګرۍ څرمن د نېزې پر څوکه د بیرغ په څیر وتړله او خلك یې په ځان راټول کړل او د اژي دهاکه په مقابل کښې وپارېدل او د هغه د تېریو پر ضد پورته شول او دا هم هغه د کاویان بیرغ دی چې تر ډېر وخت وروسته پورې د اریایي خلکو د برې سمبول و.

فریدون په دې هڅه او خوز ښت کښې د پارېدلو خلکو مشر و او ده پر ضحاك باندې د خپل برې په یاد د نو روز د جشن په څېر "د مهرګان د جشن" بنسټ کښېښود دیبان یې پر سرو ټکول او جهان یې ونیو.

د آریایي اولسو په داستانو کښې یو بل ته ورته روایات شته چې

وايي:

فریدون د ایرینه ـ توئیرینه او سیئریم مینه هېوادونه پر خپلو درو زامنو ارج (ایرج) او توچ (تور) او سرم (سلم) ووېشل، خو سلم او تور د ایرج سره رخه (رشك) درلوده او دی یې په ناخوانه ډول وواژه تر هغې چې د منوش چیتره (منوچهر) په نامه د ایرج زوی پیدا نشو او د ایرج کسات یې وکیښ.

د دې استان په څېر د درو زامنو کیسې نورې هم شته لکه د زردشت د درو زامنو او د تارژي تائوس سکایي د درو زامنو او د درو پښتنې ورونو (غرغښت ـ بیټني ـ سړبن) کیسې چې د کلژ دوفرانس د استاد ژرژردومزیل په وینا پخوانی اریایي ټولنه له دریو ډلو:

روحانیونوو، جګړنو او ثروت موندونکو څخه جوړېده او د پخواني هند اساسي کاستونه هم بر همنان ـ جګړن نجیبان او څاروي پالونکی کروندګر و، د زردشت له دریو زامنو څخه هم مشر زوی روحاني، دویم زوی جګړن "او دریم چوپان و او د اګرده کیسې پر پخواني اریایي قومونو کښې سره ورته دی.

په هر حال منوچهر د ایرج کسات واخیست، سرم او تور یې ووژل او د آریایي نژادو صحرا نشینو توراني یر غلګرو خلکو مخه یې ونیوله، د ده په وخت کښې لوی پهلوانان لکه قارن کاوه زوی او نریمان اوزال ورستم رامتخته شول چې د آرینه ځمکه یې د دښمنانو له شره ساتله.

تر ده وروسته د اوېستا په وینا نو تره (نوذر) د ده زوی پاچا شو چې توراني افراسیاب تر دریو جګړو وروسته هغه ونیو او وېې واژه خو له هغه څخه د نئوتریان = نوذریان په نامه لوی کهول پاتې شو، چې داستانونه یې په اوېستا کښې راغلي دي.

د نوذر تر وژنې وروسته "اوزوه" د توماسپه زوی (زو = زاب = د

The Digital Library

توهماسپ زوی = تهماسپ) د فریدون له اولادې څخه تر پېنځو کالو پورې حکومت وکړ چې هوښیار او عادل سړی و، د دې نامه ریښه په "زابل" او زوب کښې شته، ده د پهلوانانو په مرسته له توراني‌انو سره جنګونه وکړل څو په پای کښې یې د آمو سیند تر خپل منځ ویش (برید) وټاکی.

د زاب تر مړینې وروسته د هغه زوی کرشاپه Kereshaspa (یعنې د ډنګراس ښښتن) پر تخت کښیناست، چې لسم پیشدادي پاچا و، نهه کاله یې حکومت وکړ د ده تر مړینې وروسته افراسیاب د توراني شنګ په فرمان د هغه پر هېواد یرغل وکړ او د کرشاسپه د داستان له ختمه سره د پیشدادیانو داستاني تاریخ هم پای ته ورسېد، خو دلته باید دا وویل شي چې دا کرشاسپه د زاب زوی له اوېستایي نامتو پهلوان، کرشاسپه نریمنان څخه جلا وي، ځکه چې کرشاسپه نریمان د ثریته (ثریت = اثرط) زوی د سیستاني سام له کهول څخه و چې د فریدون د پاچاهۍ په پای او د منوچهر د کار په پیل کښې زېږور او بوډا و هم اصلاً یو له پهلوانانو څخه دی، نه له پیشدادي شاهانو څخه.

د کاوي = کیان کهول:

"کوي" یا کاوي په ویدي ژبه او اوېستا کښې د (پوه، پاچا، امیر) په مانا دی، چې د اوېستا له مخې "کوي" د پهلوي (کي) د بلخ او د اوسني افغانستان شاوخوا د پخوانیو پاچاهانو له لقب سره یو ځای و، خو د دې هېواد لویدیزې خواته نه استعمالېده.

د کوي = کي کلمه د بلخ د هغو پاچهانو د نومو په سر کښې ګورو چې د پیشدادیانو تر کهال وروسته پاچهي ته رسېدلي دي او د دې ځمکې شاهي پرتم (شاهي فر) د کوئنم خورنو Kavaenem-xvreno په نامه په دوی اړه

The Digital Library

لرلې ده.

په دري ژبه کښې یې "کی" په "کیان" جمع کړی دی او دا کهول یې په شاهنامه او نورو کتابونو کښې "کیان - کیانیان او کیاني" یاد کړی دی.

د اوېستا له مخې د دې کورنۍ لومړی پاچا کواته Kavata نومېده، او ده ته یې کوی، کواته (کی قباد) وایه، چې د سیستاني پهلوان رستم د پلار په غوښتنه د البرز په غره کښې (د بلخ سهیل ته) پر تخت کښیناست او دې د خلکو د هوسایۍ، ارامۍ او نیکمرغۍ سبب شو، عادل پاچا و، پېنځلس کاله یې پاچاهي وکړه، فردوسي دی د فریدون له توکم څخه ګڼلی دی. تر کیقباد وروسته په اوېستا کښې د کی اپیوه - کی - ارشن - کی بیرشن - کی پشین نومونه هم راغلي دي، چې د ده اولاد دی، خو د هغه په باره کښې راغلې افسانې کمزورې دي او پخوانیو کتابو کې هم زیات شهرت نه لري.

تر کیقباد وروسته یې زوی "کوی اوسَن Kavi - Usan " (کیکاوس) د بخدي پر تخت کښیناست، چې د اوسن مانا هیله یا خوښي ده. ده له غیر وادریایي پردیو عناصرو سره چې د حماسي روایاتو له مخې د اوسني ایران په شمال کښې د مازندران په ځنګلو کښې اوسېدل جنګونه وکړل او پر هغوی یې بری تر لاسه کړ. په اوېستا کښې هغه خلکو ته (دیبان) ویل شوي دي.

اوېستا وایي چې غښتلی او زورور کوي اوسن (کیکاوس) د ارزیفیه Erezifya د غره پر سر (اناهیتا، د اوبو رب النوع) لپاره سل اسان او زر غوايي او لس زره پسونه ددې لپاره خیرات کړل چې د پاچاهانو ستر پاچا شي.

څرنګه چې نوموړي غر د پوهانو د څېړنې له مخې د خراسان شمال ختیځ خواته په بلخ کښې و او کیکاوس پر هغه اووه هسکې ماڼۍ جوړې

کړې وې، څکه نو د ده داستان هم سر تر پایه (د افغانستان په تاریخ او خاورې پورې اړه لري).

دی له لویو پاچاهانو څخه شو چې (د هغه مهال د کشف شوې نړۍ) پر اوو هیوادو یې حکومت کاوه او د اوشنر oshnar په نامه یې یو پوه وزیر درلودئ چې په اوېستا کښې یې د پورو جیره Pura-Jira په صفت یاد کړی دی یعني ډېر پوه او هوښیار (په پښتو کښې: پوره = څیر = کامل دقیق).

په اوېستا کښې کیکاوس ته ځینې غلطۍ او خطاوې هم منسوبې دي، لکه د همدې پوه وزیر وژل او د ځمکې د ساتندوی غوایي له منځه وړل او اسمان ته د ختلو هڅه. له همدې امله کیاني پرتم (کیاني فر) له ده څخه وګرځیدئ او توراني افراسیاب وربانديې غالب شو او دده هیواد یې ویجاړ کړ، خو چې روت ستخمك Rot - Staxmak "رستم" سیستاني پهلوان لښکر جوړ کړ او افر اسیاب یې وشاړه.

د بلخ له کیاني پاچاهانو څخه یو بل "کوی سیاورشن "Syavarshan" (سیاه نر) و، چې تر کیکاوس وروسته پاچا شو او د بلخ واکمن پاچا و، چې د آمو تر ها خوا (توران) کښې له آریایي یرغلګرو قبیلو سره په یوه جګړه کښې وژل شوی دی او دی د کیکاوس زوی ګڼل شوی، چې په پهلوي او دري ادبیاتو کښې د سیاوخش = سیاوش په نامه شهرت لري.

سیاوش ایرینه ویجه ته نژدې، یوه لویه کلا د کنګ دژ (KANGHA د = اوېستا) په نامه ودانه کړه چې د جمکر د واره په څیر دویم آریایي مرکز و او ده په توران کښې د توراني پاچا افراسیاب لور چې فرنګیس نومیدله ماندینه کړه او له هغې څخه هئو سره وه "Hausravah = کیخسرو" وزیرېډ. چې تر پلار وروسته یې د پاچاهۍ تخت ونیو او د پلار د خون اخیستو په غرض له تورانیانو سره د خپل ننګیالي سپه سالار هئومه Haoma په ملګرتیا یې

The Digital Library

افراسیاب او د هغه ورور کیریسه وزده (چې په شاهنامه کښې: کرسیوز راغلی) په ځنځیرو کښې وپیچل او وېې وژل.

اوبستا وايي: کله چې کیاني پرتم (کیاني فر) په خسرو پورې اړه پیدا کړه نو دهغه په مرسته یې لوی کارونه وکړل، زور او قوت، مینه او ښکلا، برم او پرتم دده په برخه وو او د کیاني شاهنشاهۍ هیوادونه یې بیرته سره ونښلول، چې له همدې امله په اوستا کښې د خشتري هن کریمو Xshathrai - Hankeremo یعني د هېوادونو نښلونکي او یو ځای کوونکی، د شاهنشاهۍ د رامنځته کوونکي په صفت یاد شوي دي.

تر کیخسرو وروسته په بخدي کښې یوه ډله پاچاهان رامنځته شوي دي، چې د نومونو په پای کښې یې د "اسپه" کلمه راځي او دا بیخي باختري نسبت دی، ځکه چې د بلخ ورشو د آس پخوانی روزنځای و او ددې مځکې آریایي نژادو سپرو، په جنګونو، یرغلونو او د دښمنانو په مخنیوي کښې تل له دې اهلي ځاروي څخه کار اخیست، ددې سیمې د خلکو تر منځ له پخوا زمانو بیا تر اوسه، د اسانو د ګلو روزنه او د سپرلۍ ورزش دود لري تر دې چې ځینو پوهو مؤرخانو لکه دینکر، په خپل پخواني تاریخ کښې، د بلخ د پاچاهانو یو کهول د "اسپه پاچاهانو" په نامه یاد کړی دی، خو په حقیقت کښې دا پاچاهان د هم هغو کیانیانو پایخوړ دي.

له همدې ډلې پاچاهانو نه هغه څوك چې تر کیخسرو وروسته د بلخ د پاچاهۍ پر تخت کښیناستلی، په اوستا کښې ائوروت اسپه Aurvat Aspa (= کی لهراسپ) یاد شوی دی چې د ګړندي اس په مانا دی او نسب یې کیقباد اومنو چهرته رسیږي، د فردوسي په وینا د مهر د میاشتې د مهر پر ورځ (د میزان په ۱٦ مه) یې د پاچاهۍ خول پر سر کښیښوو او په بلخ کښې یې د "آذر برزین" په نامه یوه دوهه (آتشکده) جوړه کړه، د ساساني وختو

په نورو روایتو کښې وايي چې: ده د خپل یو سپه سالار بوخت نرسیه (معرب یې: بخت النصر) په ملتیا پر اورشلیم یرغل وکړ او هغه یې وران کړ، او جهودان یې تیت کړل، د ژوند په پای کښې یې پاچاهي خپل زوی ویشتاسپه Vishtaspa (= ګشتاسپ، د توریدلي آس په مانا) ته پرېښووه او پخپله د بلخ په نوبهار ننوت، ویښتان یې پرېښوول، د خدای په ستاینه بوخت شو او د زردشت دین یې ومانه، چې په پای کښې د توراني ارجاسپ په یوه حمله کښې ووژل شو.

ویشتاسپه (ګشتاسپ) لوړ همته پاچا، د ګړندیو آسانو خاوند د زردشت موید او پیرو او مزدا پرست او کیاني فر لرونکی، ربښتیا کوونکی او پاك تومنه سړی و، پر خپلو توراني دښمنانو یې بری وموند او هم یې وزیر جاماسپه داوستا له مخې شریف بډای، هیوادوال او پوه بریالی او د زردشت د لور میړه و، چې د زردشتي آئین تر منلو وروسته یې د هغه په خپرولو زیار ایستلی و او دده زوی سپینتوداته Spento - Data اسفندیار چې تخمه Taxma "= تهم = زړور" یې صفت و او د ویشتاسپه ورور چې زئیري وئیري Vairi -Zairi "زریر" نومېده هم هغه کسان دي چې د زردشتي قانون په خپرولو کښې یې زیار ایستلی دی، د اوستا په هغه نسخه کښې چې په اتمه میلادي پېړۍ کښې په پهلوی ژبه کښل شوې او په سمرقند کښې ترلاسه شوې ده، داسې وايي چې:

زردشت د ګشتاسپ په امر د خپل کتاب دوولس زره نسخې د سروزرو په څپر کو ولیکلې او د "ورهران" په اتشکده کښې یې کښېښودلی، چې دا معبد، اسفندیار د بلخ بامیك په نوازك کښې ودان کړی و، همدارنګه په آذر فربغ (د موبدانو اتشکده) او آذر برزین مهر (د کروندګرو اتشکده) هم ګشتاسپه ته منسوبې دي، چې دا دوهمه اتشکده یې د ده په وخت کښې

The Digital Library

له خوارزم څخه د کابلستان دروشن Roshn غره ته راوړه او د عربو تر فتوحاتو (۱۷۱ هـ) پورې لا هم پاتې وه.

د زریر زوی بستوئیری Bastawairi د بست ښار ودان کئ او هلته یې ډېر زر خیراتونه وکړل او هم یې د سلطنت مخالفان چې هلته وو له منځه یوړل.

تر اسفندیار وروسته له دې کورنۍ څخه د ځینو نورو پاچاهانو نومونه اخستی شوي دي لکه "و هومن سپینداتان" (بهمن اسفندیاری) او لور یې "همای" او "د اراب" د هما زوی. دا پاچاهان له سیستان او هلمند په وادۍ کښې داستانونه لري، ځینو مؤرخانو دا پاچاهان له هخامنشي پاچاهانو سره ګډ کړي دي.

اوستایي پهلوانان:

د اوستایي فرهنګ په دوره کښې سر بېره پر دغو شاهي کورنیو چې مخکښې یادې شوې د ځینو لویو پهلوانانو کورنۍ هم په دې تاریخي زمانه کښې راغلی دي چې ددوی په نامه اریایي حماسي روایتونو کښې ځانګړي کتابونه وو، دا کورنۍ زیاتره په اوسني افغانستان او د خراسان په سیمې پورې اړه لري. خو د زمانو او نسلونو په تېرېدو د دوی تاریخي پېښنو داستاني بڼه موندلې او په دې پهلوانانو پورې یې ځانګړي کارونه تړلي دي. چې ددې افسانوي روایتونو له منځه یوه برخه تاریخي واقعیتونه لکه د پاچاهانو د کورنیو تاریخي پېښې لاس ته راتلای شي.

ډېر نامتو او لوی پهلوانان د سیستان له خاورې څخه پورته شوي دي، چې د اوستا له روایتونو او د نورو پهلوي کتابونو له مخې د دوی نژاد

د بخدي هم هغه "یمه جم - جمشېد" پاچاته رسېده او ده د زابلستان د پاچا کورنګ لور ماندینه کړه چې له همدې نژاد نه سام نریمان پیدا شو، چې زوی یې د ویښتو د سپینوالي په سبب د "زال زر" په نامه یاد شو او د پلار له پلوه د سیستان پاچاهي ورکړای شوه، دی د کابل د مهراب شاه پر لور "رودابه" چې د ضحاك له نسله وه مین شو او هغه یې خپله ښځه کړه. چې له هغې ځنې رستم وزېږید، چې د خپل وخت ترټولو پهلوانانو غښتلی، زورور و؛ كك، کوهزاد (غرزی- غلجي)، یې چې له زال څخه یې خراج اخیست وواژه، خو په پای کښې د بهمن په وختو کښې د خپل ورور شغاد په دوره او چل څاه ته ولوېد او د خپل آس رخش سره په هم هغه څاه کښې مړ شو.

زال سر بېره پر رستم او شغاد یو بل زوی د "زوارهٔ" په نامه هم درلود چې لوی پهلوان و، د هغه دوه زامن فرهاد او تخار(تخوار) مشهور دی. له رستم څخه فرامرز ته، سهراب، جهانګیر او ګشسپ بانو او زر بانو پیدا شول او له سهراب څخه چې د پلار له لاسه وژل شوی و د "برزو" په نامه یوزوی پاتې شو، تر برزو ورسته شهریار وزېږید، چې ددې پهلوانانو په نامه بېل بېل کتابونه شته، لکه فرامرز نامه، برزونامه، شهریارنامه، بانوګشسپ نامه، جهانګیرنامه او سام نامه. همدا راز د فردوسي په شاهنامه کښې هم د دوی داستانونه راغلي دي.

د رستم زال او تخوار داستان په افغانستان کښې تر اسلام وړاندې له پخوا زمانونه شهرت لارهٔ او تر اوسه یو څو ځایونه، د تخت رستم په نامه (په سمنګان کښې) د رستم غونډۍ د زال کلا، (تخارستان) د كك کهزاد کلا د رستم آخور (په فراه کښې) شته چې ځینې دانومونه له اسلامي فتوحاتو وروسته د عربو په تاریخونو کښې هم راغلي دي او حتی د نورو ملتونو په تاریخونو کښې لکه د موسی خورنی ارمنی په تاریخ کښې له (۵ - ۸ مې

The Digital Library

پېړۍ پورې) هم درستم نوم راوړل شوی دی.

د دې دورې بله کورنۍ چې په زړورتيا او پهلوانۍ کښې يې شهرت درلود "کاوه" کورنۍ ده چې دمخه يې يادونه راغلې ده او د ضحاك د ظلمونو او ستمونو په مقابل کښې يې د خلکو يو ډليز غورځنګ رامنځته کړی و، له هغه نه يو زوی د "قارن کاوګان" په نامه پاتې شو چې د فريدون او ايرج او منو چهر په وختونو کښې يې له افر اسياب سره د کيقباد په جنګونو کښې ډېره مېړانه او زړورتيا ښودلې وه.

دا کورنۍ د اشکانيانو او ساسانيانو تر دورې پورې د کارن په نامه پاتې و او حتی تر دريمې هجرې پېړۍ پورې يې خپل برم او قوت ساتلی و.

د پهلوانانو بله کورنۍ د نو ذريانو کورنۍ ده چې نوذريان د منو چهر د زوی "نوتر" له اولادې څخه وو.دې کورنۍ ته په اوستا کښې نئو تئير يانه Naotairyana ويل شوې ده او توسه (طوس) د نوتر زوی چې نوم يې خراسان د طوس د ښار په نامه کښې پاتې دی د کيانی وخت له لويو پهلوانانو څخه و چې د وايسه که Vasesaka پرزامنو يې بری وموند، د نوتر بل زوی "ويسه "چې په اوستا کښې دويسته يؤرو Vistauru (او په پهلوی کښې ويستخم = په درې کښې ګستهم) ياد شوی دی چې مزديسنا د آئين ډېر دښمنان يې وژلي دي او زر اسپ هم د طوس د زوی له دې کور څخه ګڼل شوی دی.

همدا ډول د کاوس زو ی فريبرز (په پهلوی کښې برزی فره) او د لهراسپ زوی زرير او د زرير زوی بستور (په اوستا کښې بسته وئيره) او د ګشتاسپ زوی اسفنديار او د وزير جاماسپ زوی ګرامي (په پهلوی کښې ګراميك کرت) ددې پېر هغه شهزاد ګان او نجيب زاد ګان دی چې په داستانو کښې د پهلوانانو په څېر ياد شوي دي او د روايتي کيسو له اړخه

ددوی تاريخي وجود پېژندل کېدای شي، هريو د بخدي او خراسان په لرغونيو تاريخي داستانو کښې نوم او نښان لري.

افغانستان او اوېستايي سيمې:

د اوېستا په دريم کتاب ونديداد کښې د هغه مهال د معلومې ځمکې شپاړس سيمې يادې شوي دې ځينې يې په اوسني افغانستان يا پخواني خراسان کښې دي، همدارنګه د اويستا په ريشتو کښې د هغو غرونو او سيندونو نومونه راغلي چې ټول په دې هېواد کښې دي. د بېلګې په ډول:

١- ايرينه ويجو (هغه سيمه چې په پامير يا امو ته نژدې په خوارزم کښې ده).

٢ - سغده (د آمو په شمال کښې سغد)

٣ - مورو (د مرغاب مجرامرو)

٤ - بخدي (بلخ)

٥ - نيسايا (په شمالي خراسان کښې نسا)

٦ - هرای وه (هرات)

٧ - وايکرته (کابل)

٨ - اوروه (روه د پختيا ولايت او سليمان غر)

٩ - هری ويتي (ارغنداو او ده هراوت)

١٠ - ای تومنه (هلمند)

١١ - رد ګه (د بدخشان راغ = د پښتو: رغه)

١٢ - هپته هندو (سند).

...m: The Digital Library

چې دا ټولې سیمې په افغانستان او یا د افغانستان په ګاونډ کښې پرتې دي. همدارنګه په اوستا کښې سیامګه (سیاه کوه = تور غر) یو پاړی سینه (د ګوربت تر الوتنې هسك غر - هندوکش) سپیته ګونه ګیری (سپین غر) او نور غرونه او سیندونه یاد شوي دي چې له دې هیواد سره د او ستا کتاب د ترتیبوونکیو آشنایي رابښیي.

ایزدان او ارباب انواع:

سره له دې چې زردشت یو نوی سم شوی قانون رامنځته کړ او لکه چې د مخه وویل شول د شریرو قوتونو د مقابلې لپاره یې د خیر او ښیګڼې شپږ ملکې وټاکلې، خو بیا هم د هغو ارباب انواعو اغیزه چې د ویدي د وخت لرغونیو اریایانو لرله بیخي له منځه نه وه تللې، یوازې د ویدي د لوی رب النوع "وارونه" پر ځای "اهوره مزده" ودرېد چې مانایې پوه بادار (سرور) واو دا نوم زردشت "د یو خدای" لپاره وټاکه او هغه آریایي خدایان (د بوان) چې تر هغه وخته یې لا په هندوستان کښې د خدایی مقام درلود د زردشت په آئین و قانون کښې متروك او پرېښوول شول. ځکه نو د "دیو" کلمه چې تر زردشت د مخه د خدای په مانا وه د "بلا، غول او ګمراه کوونکي" مانا پیدا کړه او له هغه وخته خدای پرست ته "مزدیسنا" او مشرك او د باطل دین پیرو ته "دیوسنا" وویل شو، خو سره له هغه هم د "دیو" کلمې په ټولو اریایي اولسونو کښې (له زردشتیانو پرته) خپله اصلي مانا ساتلې ده او د هندوانو په نزد تر اوسه هم "دیوه" د خدای په مانا دی.

"زیوس" د یوناني لوی پروردګار نوم و، چې لاتیني "ډیوس" او فرانسوي "ډیو" او د پښتو "ډیوه" (د ځراغ او رڼا په مانا) له دې ریښې څخه

دي.

د ویدي دورې په آریایانو کښې "اګني" د اور رب النوع او خدایي ځری (قاصد) و، چې په اوبستا کښې "اوترو" او "اترش" او په پهلوي "اتور = اتر" او په دري کښې "اذر = آتش" اوپه پښتو کښې اور دی او په زردشتي ایین کښې یو عنصري ایزد او د هوره مزده زوی ګڼل کیږي. چې لمبه یې د خدایي رڼا ښکارندویه (نماینده) ګڼلې کیده او د پرستنې په ځایو کښې یې د محراب پر ځای ځلانده اورغالي (اتش دانونه) جوړ کړي وو.

اوبستایي بله رب النوع اوبه دي چې په ویدي دوره کښې هم "اپام نپات" (د اوبو زوی) یاد شوی دی او څرنګه چې د بخدي اریایي نژادو د خپل هیواد په زړه کښې له لوی سیند څخه ډیرې ګټې اخیستې وې نو ځکه د اوبو له پاره یې د "اناهیتا" په نامه رب النوع پیژندله او په خپله دغه سیند ته یې اردوی - سوره Ardvi - Sura ویل، چې د اوبستا ابان یشت د همدغه رب النوع ستاینه ده او څېړونکي دا رب النوع د مور - ادیتا په رب النوع پورې تړي، چې د هغې مجسمې مو تر تاریخ دمخه آثارو کښې ولیدلې، په راورستیو زمانو کښې د دغه نامه وروستی برخه اناهیته = ناهید په مجرد ډول پاتې شوی چې د اوبستا په آبان یشت کښې د یوې ښکلې نجلۍ په بڼه راغلې ده، چې طلایي خول او زرین کمیس لري او په باختر نومي کتاب کښې د راولنسن په وینا د باختر په ښار کښې د اناهیتا مشهور عبادت ځای و چې د اوبستا په پینځم یشت کښې دابښکلې ښځینه رب النوع د نارینه و د نطفې او د ښځو د رحمو د تصفیه کوونکې او د زیږېدنې د روزونکې او میندو ته د ښو شیدو د بخښونکې په صفت ستایل شوې ده. (وګورئ لسمه نومره عکس).

د اوبستا یو بل عنصري ایزد "واته" په غښتلي او ګړندي متخلص

The Digital Library

و او دا کلمه په دري او پښتو کښې "باد" او په ویدي دوره کښې "وایو" Vayu وه چې د دښمن له سپاهیانو سره د جګړې په اړو دوړ کښې او یا پر تهذیب او دین باندې د پردیو خوني ستمګرانو او یرغلګرو د تیري په وخت کښې او یا د یوه سړي د نیولو پر مهال چې په دروغو او خیانت د دښمن په لاس نیول شوی، له دغه عنصري رب النوع څخه مرسته غوښتله کیده، دی غښتلی، جګړن، ټینګ پر ځای ولاړ، د ارت ټټر خاوند او د سم او رسا نظر څښتن و. دا رب النوع د کنشیکا تر عصره (د ۱۲۵ م پر شاه و خوا) ددغه کوشاني پاچا پر سیکو د ځغاستې په حال کښې د یوه ږیرور سړي په بڼه کیندل کیده، چې هغه یې په کوشاني دري ژبه "واد" بللی دی.

الماني څېړونکي "ګیګر" یوه ډله اوېستایي ارباب انواع د ستور ود یزتو په نامه یاد کړي دي، چې له هغو څخه یو "میتره" Mithra د نور او رڼا ښکارندوی و چې د "وارونه" رب النوع د سترګې حیثیت یې درلود او په اتفاق یې د نړۍ نظام او د ربښتینولۍ قانون ساته، د دومزیل په وینا: "این میثره مهر= میر (په پخوانۍ دري اوپښتو کښې) د تړون (عهد) خدای او دځړ دارتو ورشو ګانو څښتن او دربښتینولۍ ساتندوی بلل شوی دی. چې پر شریرانو او تړون ماتوونکیو بېرحمه او پرستایونکیو مهربان دی. د څارویو او د کرنې دمحصول او د باران اوبرکت زیاتوالی له ده دی."

مهر چې رڼا راپیدا کوي، د اهریمنانو سخت رقیب، د آسمان ډیوه او د اهوره مزده سترګه ده، چې داوېستاله مخې: "اهوره مزده د هره برزتي (البرزیاپامیر) غره پرڅوکه هغه ته ټاټوبی جوړ کړي، چې هره ورځ پرځلانده او روښانه بګۍ چې څلور سپین جنتي اسان یې کشوي له ختیزه راخیژی او دمهر رب النوع دا اوېستایي تصویر له سپینو اسانو او بګۍ سره کټ مټ د بامیان د پینځه دیرش متري بت د طاق پرچت انځور شوی او تر اوسه شته،

د دغو لرغونیو آریایي عقیدو اغیزې په راوروسته زمانو کښې د لویدیزې اسیا تر پایه خپرې شوې او دلمر (مهر) ناهید او نورو پرستنه د اوېستایي ثقافت له مرکز د (بخدي) له سیمو څخه هر لورته خپره شوې ده.

پر مهر (هور) سر بیره سپوږمۍ (ماوګه) هم د شپې ډیوه او واښوته وده ورکوونکې ګڼله کیده، چې هغې ته یې د څارویو د روزنې له امله ګئو چیتره Gao Chitra ویل.

په دغو عنصري یزتو او ستوریو کښې د تیشتریه (تېر=) ستوری د باران شیندونکی او داسماني چینو پرانستونکی، چې د چینو، ویالو او سیندو او به یې زیاتولې، وو.

په اوېستایي قانون کښې بې له شپږو، روحاني امشاسپندانو چې دمخه مو یاد کړل، د نورو مو کلو پرېښتو نومونه هم یاد شوي دي چې څو یې دا دي:

ارشتات= رشن (د عدل او نیاو پرېښته) ورتره غنه (بهرام = د بري پرېښته) سره اوشه (Sraosha) سروش = د اطاعت اوقانون پرېښته) اشهی وګهوي (د اخلاقي نظم اوپرهېزګارۍ ساتندویه)

ژبې، ادبیات او له افغاني ژبو سره د هغو اړیکي:

په تېرو دوروکښې مو د افغانستان د لرغوني مدنیت پردریو دورو، (تر تاریخ دمخه ،ویدي دوره، او اوېستایي دوره) باندې ډیره لنډه توضیح ولیکله او ومو ویل، چې دتاریخي دورې له سره یوازې، دوه لیکل شوي آثار:" ویدا، اوېستا" پاتې دي.

د مقایسوي ژبپوهنې له مخې د دې دواړو ژبو اثرونه په افغاني ژبو

m: The Digital Library

ار، د افغانستان په ځايونو او نومونو کښې څرګند دي او زياتره لرغوني کلمې اوس هم په هم هغه خپلو تاريخي ماناو کارېږي اوژوندي دي. په تېره بيا پښتو ژبې او د افغانستان د شمال ختيځ د غرو ځينو لهجو داسې تاريخي مواد زياتره ساتلى دي، د بېلګې په ډول يوازې د څو کلمو شرح راوړو:

ارين: د "ار" له ريښې څخه چې د اصيل او نجيب ياکروندګر په ماناو په پښتو ادب کښې "اره" د اصل اوبنسټ يا کرنې په مانا راغلى چې په پاى کښې د نسبتي (ن) په نښلولو "ارين" ترې جوړ شوى او د اصيل يا شريف کروندګر مانا يې پيدا کړې ده.

ايرينه ويجه: د هندوکوش د شمال سيمو ته تر هجرت دمخه د ارين لرغونى ټاټوبى چې مانايې دشريفانو ټاټوبى او ځمکه ويل کېده او دا ويجه کلمه د کندهار په پښتو کښې تر اوسه د ځمکې او ټاټوبي په مانا کارېږي.

آريه ورشه: هند ته مهاجرو اريايانو خپلې پخوانۍ ځمکې ته اريه ورشه (ورته) ويلې او په کندهار کښې تر اوسه د ځړ ارتې ځمکې ته "ورشو" وايي، چې د لرغونيو اريايانو د څاروي پالنې او کوچيتوب له ژوند سره بيخې زيات پيوستون لري.

واته: په اوېستا کښې د باد رب النوع و، چې شرحه يې مخکښې ولوستل شوه دا توري په يغنوبى لهجه "وات" او په پښتو او دري "باد = واد" دى حال دا چې د ايران په نائينى او سيوندي لهجه کښې خپل ويدي شكل ته نيژدې (وا= باد) او په سمنانى کښې "ويه" او په زازا کښې: "وايه" دى.

ريشي: ويدي کلمه د ستايونكي، ژبور او وياند په مانا ده، په پښتو کښې د "وراشه" خبره" او "رشه" اخلاق ريښه لري.

سيندهو: ويدي کلمه ده، چې په پښتو کښې تر اوسه دسيند كلمه شته.

سومه هومه: مشهور وابښه چې په پښتو د "اومه" په بڼه شته.

چهند اواشلوك : دنظم په مانا چې د پښتو په پخواني ادب کښې كټ مټ په خپله ويدي مانا راغلى دى.

برهمن: په پښتو برمن (د برم = جلال ، څښتن).

كشتري: په پښتو (کښ + توری) د شمشير باز په مانا چې د پير روښان په خير البيان کښې (تور+ کښ) راغلى دى.

ويسيه: په پښتو "ويسا" د اعتماد او باور په مانا راغلى دى.

شو دره: په پښتو "سوډر د بى تهذيب او وحشي ناپوه په مانا" دى. او داسې نورې ډېرې ويدې كلمې په پښتو ژبه کښې ژوندى دي او كارېږي، همدا ډول تاسې دا داوېستايي دورې په مباحثو کښې ولوستل چې دا ژبه له پښتو سره ټينګه او غښتلې اړيكه لري.

نو ځكه مورږ پښتو ژبه د سنسكريت او اوېستاخور بولو، چې په غړو قواعدو او تورو کښې له دواړو ژبو سره ګډه ده، مګر لرغونې درې ژبه ښايي چې په خپله دافغانستان په خاوره کښې له او ستاخخه راپيدا شوي وي چې مورږ به دا موضوع په راتلونكيو بحثونو کښې مفصله وڅېړو.

په ويدي سرودونو کښې چې د هغه عصر يوازينى لرغونى ادبي اثر دى د هغه عصر د پوهو ريشيانو او ژبورو خبرې او سرودونه رانقل شوي، چې په هغو کښې يوه ډله آريايي ژبورې شاعرانې ښځې هم شته. د بېلګې په ډول د ريګويدا دلومړي كتاب په ۱۱۷ سرود او د شپږم كتاب ۳۹-۴۰ سرود کښې د شهزادګۍ ګهوچه Ghocha سرودونه را نقل شوي دي او هم د لوپا

The Digital Library

موده‌ره، Lopamudra، ماماته Mamata، اپاله، انداني، ساسي او ویشو وره سرودونه په ریګویدا کښې لیدل کېږي چې دهغه وخت شاعراني وې او مور دلته د هغه وخت د تخیل، بیان او خبرو د طرز د څرګندولو له پاره د ریګوید د لومړي کتاب ۱۱۷ سرود د ګریفت ترجمه راوړو (۱) چې شهزادګۍ ګهوچې ویلې ده:

یه د سهار ستوریو! ستاسي بګۍ چې تر خیال ګړندۍ ده او زړورتیز اسان یې کشوي د خلکو لورته رازغلي چې د پاکانو ټاټوبی ولټوي.

چېرې ځئ؟ ای زړه ورو پهلوانانو، دلته زموږ ټاټوبي ته راشئ، تاسې ای د عجیبو کارنامو څښتنانو وندنه مو راویوست چې د بري او برم څښتن لکه خالص زر چې ښخ وي، لکه هغه څوك چې د تباهۍ او فنا په غېږ کښې پروت وی، لکه هغه لمر چې په تورتم کښې پټ وي.

یه د سهار ستوریو! تاسې د خپلو زیاتو قوتونو په مرسته هغه لرغونی مېړه شیه وانه مو د زلمیتوب غیرې ته وسپارهٔ! تاسې یه ناستیانو! خپلې بګۍ وګمارئ چې دلمر لور له ټول هغه برم سره چې لرېیي پورته کړئ، تاسې یه هغو کسانو چې تل زلمیان یاست، له خپل لرغوني دود سره سم مو "تورګا" رایاد کړ او په خپلو غنم رنګو اسانو چې په ګړندیو وزر والوزی (بهوجیو) مو د سیند د څپو له منځه راوویوست.

یه د عجبو کارنامو خاوندانو! ځمکه مو یوې کړه او وربشې مو وکرلې، انسان ته مو دغذا شیره ورکړه او دښمنان مو په خپله برغو (کرنا) له منځه یووړه اولیري مو وغورځول او اریه ته موزیا ته رڼا او ځلا ورکړه،

۱- دا سرود ګران پوه ښاغلي عبدالرحمن پژواك پر ۱۳۲۲ هـ ل کال په انګریزي ژباړلی او د اریانا مجلې په "٦ مه ګڼه" کښې خپور شوی دی.

چې د اسمان پرځندو خپره شوه.

یه ستوریو! زه له تاسې نه مرسته غواړم، یه د سهار ستوریو، زما نیازونو ته د مهربانۍ په سترګو وګورئ، یه ناستیه یانو! ماته له اولاده سره زیاته بډاینه او ثروت راکړئ.

ستاسې د زړورتیا سترې کارنامې چې په لرغونیو وختونو کښې مو تر سره کړې دي خلکو ته ښکاره دي هیله کوم، یه د سیك او قوت خاوندانو! زما دعاوې به هغه وخت تاسې ته وویلی شي چې زړور او قوی زامن مې خو او شاته ولاړ وي.

زه سو ماته خطاب کوم، چې تر ټولو ماته نژدې دی، دهغه ځای زموږ په اروا کښې دی له هغه څني غواړم چې زما ټول ګناهونه وبخښي."

* * *

د اور درب النوع اګني په ستاینه کښې یو سرود چې مدو چندس دوشوه متره زوی د ګایتري په بحر کښې په (۹) بیتونو کښې ویلی دی، شته چې څو بیته یې دا دي:

زه اګني چې روحاني ښکارندوی دی ستایم، دی د نمانځنې په وخت کښې روڼ دی، اود نمانځنې په بدل کښې بډایي بخښي.

اګني د لرغونیو او اوسنیو پوهانو دستاینې وړ دی ځکه چې ده دېوان ځای ته راوستل.

یه اګني! یوازې هغه ستاینه چې په هغو کښې مانع پیښ نه شي او ته یې له هرې خوا خوندي وساتې، داسې ستاینه نو خدای مني.

یه اګني په اسانه رسیږه لکه پلار زوی ته او زموږ د ښېګڼې له پاره له موږ سره اوسه!

* * *

The Digital Library

اوس د ويدي د دغه سرود ترځنګ د اوېستا څو سروده چې د زردشت له خبرو ځنې دي راوړو، په (۳۰) يسنا کښې وايي:

"سترو خبرو ته غوږ ونيسئ! په روښه انديښنه ورته وګورئ د "درواغ اورښتيا" د دوو ائينو تر منځ توپير وکړئ! تر هغه دمخه چې د اخرت ورځ راشي، هر څوك دې په خپله خپل دين غوره کړي، ودې شي چې په پای کښې به مراد ته ورسيږو، هغه دوی همزولي توکې چې په پيل کښې دخيال په عالم کښې څرګندی شوې يوه يې په انديښنه ويلو او کولو کښې د نيکۍ توکه وه او بله يې د بدۍ. اوپه دې دوو کښې بايد پوه سړی نيکي غوره کړي نه بدي، هغه وخت چې همدا دوه توکه سره يوځای شي نو ژوند او مړينه ترې پيدا شوه همدا لامل دی چې په پای کښې د درواغجنو ډير بدځای (دوزخ) او د رښتينو ډير ښه ځای جنت په برخه کيږي."

په ۵۳ يسنا کښې وايي:

"يه مېړه کونکيو نجونو! او يه زومانو! دادی د رښيم او خبروم مو، نصيحت مې په زړه ومنئ!

د سپېڅلتوب او پاکۍ په ژوندانه پسې د غيرت ملاوتړئ او ورپسې زيار وباسئ. تاسې هر يو بايد په ښه کار کښې يو تر بل دمخه شئ او په همدې ډول خپل ژوند خوښ تېر کړئ.

د پرديو هخامنشيانو واکمني

هغه څه چې مو تر اوسه وليکل زموږ د هېواد د تاريخ تولې هغه پېښې دي چې د وخت په تېرېدو له کيسو سره يو ځای شويدي، خو د دې سيمې د کلتور يوه برخه ده او په هغو زمانو پورې اړه لري چې تر څمکې لاندې لټونې لا د هغو په ترلاسه کولو نه دي بريالۍ شوې. خو په ديني کتابو کښې لکه ويدا، اوېستا او نورو خدای نامو او په ملي روايتونو کښې پرله پسې رانقل شويدي.

د آريايي نژادو ملتو تر منځ چې له باختره يې ختيځ او لويديځ خواو ته هجرت کړی دی او د آريانا (لرغوني افغانستان) له خاورې بهر يې مدنيتونه او حکومتونه جوړ کړې. د دوی له يوې برخې سره د تاريخ او سياست له مخې اړه لري، په دې مانا چې د دوې سياسي او فرهنګي نفوذ دومره غوړيدلی و چې اثر يې دافغانستان تر خاورې پورې رارسيدلی و.

د بېلګې په ډول د ايلام آريايي نژاده خلك چې مدنيت يې تر تاريخ وړاندې په لويديزې اسيا پورې اړه لري اوپه پای کښې له سامي نژاد سره ګډ شوي دي، زمونږ په لرغوني فرهنګ کښې مخامخ اغيزه نه لري. اوهم ميتاني تېرونو چې د مدنيت آثار يې د کوچنۍ اسيا په بوغاز کوي د هيتي (پتريوم) په پای تخت کښې پيدا شوي او د (۱۴۰۰ ق.م) په لويديزو ارياپانو پورې اړه لري، دوی د افغانستان پر اوسېدونکيو ارياپانو مستقيماً اغېزه نه

The Digital Library

درلوده، خو په اوومه قبل الميلاد پيړۍ کښې د " ماد" قوم چې اريايي نژاده اوارياني ژبې تېرو اوپه اسوري ډبر ليکونو کښې د دوی هېواد د "امادای" په نامه ياد شوی د اوسني ايران د سيمې په شمال کښې پيدا شو، چې د دوی شاهي مرکز هگمتان "د هيرودت: اگماتان = همدان" و، د هيرودوت په وينا له (۷۰۱ ق. م) کال څخه تر (۵۵۰ ق.م) پورې څلورو مادي پاچاهانو حکومت کړی دی:

۱. ديوکس Deiocas = دهياکو = دهکان د فرورتس زوی (۷۰۸ ۶۵۵ق.م) د (۵۰) کالو په شاوخوا کښې.

۲. فره اورتس د ديوکس زوی (۶۵۵-۶۳۳ ق.م) ۲۲ کاله (د داريوش ډبرليك: فرورتيش).

۳. هووخ شتر (= کواکزار = سياکزار يوناني (۶۳۳=۵۸۵ ق. م) ۴۸ کاله.

۴. استياگس Asteyages (اژدهاك) د هووختشر زوی (۵۸۵- ۵۵۰ ق.م) چې تر ۳۵ کاله پاچاهۍ وروسته دده په وخت کښې د "ماد" دولت پای ته ورسېد او ځای يې هخامنشيانو ونيو.

د افغانستان په تاريخ کښې د مادي شاهانو دوره او د دوی مدنيت، ځکه د اهميت وړ دی چې د هيرودت په وينا فرور تيش د ماددويم پاچا، د ارين استوگنو ټولې ختيزې ځمکې د باختر او جيحون تر غاړو پورې نيولې وې، له همدې امله د دوې د تمدن آثارو، تشکيلاتو، معمارۍ، ژبې، حجارۍ، مجسمه جوړولو، مهر او رڼاپرستۍ، څرنگه چې يې د هخامنشي ددورې په تمدن باندې اغيزه کړې وه، د اريانا په دې ختيزه برخه کښې به يې هم اثر پرايښی وي. حتی دارمستتر د فرانس ستر پوهاند پښتو ژبه هم مادي ژبې ته نژدې گڼي او هيرودت وايي چې دماد خلکو سپي ته "سپاکو"

ويل چې دا کلمه په اوسنۍ پښتو "سپي" ده چې له تانيث تصغير سره ورته " سپيکو" ويل کېدای شي، همدارنگه يوه ډله څېړونکي پوهان وايي چې زردشت له ماد څخه باختر ته تللی و، څرنگه چې د مغ ډلې (روحاني ماديانو) د لمر پرستۍ مذهب په کوډو او جادوگرۍ لړلی و، زردشت وغوښتل چې اصلاحات راولي نو باختر ته لاړ او دلته يې برياليتوب په برخه شو.

ښايي وويل شي چې هخامنشي پاچايانو له ماد څخه ډير څه زده کړل او د هخامنشي دورې زيات ترتيبات مادي دورې ته ورته او د هغې دورې بشپړيده و، چې دماد دولت له منځه ولاړ په سياست او ژوند کښې کوم بنسټيز بدلون رامنځته نه شو.

حتی په څينو مواردو کښې په صراحت ويل کېدای شي چې د هخامنشي پارسيانو اقتباس د ماد له خلکو و. د مثال په توگه هيرودوت او سترابو ليکلي دي، چې پارسه خلکو د کاليو ډول د "ماد" له خلکو څخه زده کړی دی.

کراستي خولۍ، لستوڼي لرونکي چوخه، تيز ارغواني، تك تور، سره کالي او تنگ لستوڼي، ترزنگنو پورې د څرمنې کوټ (تنزيب)، د څرمنې لوړ پروتوگ، تنې لرونکی کوښې چې جگې څوکې يې درلودې، د کراستي گردۍ خولۍ، ترزنگانه پورې خت، ملاوستونی (کمربند) خنجر له تيکي سره، د ليندۍ پوښ، خول، زيره او راز راز وسلې هغه شيان دي چې د (ماد) له خلکو څخه اقتباس شوي دي.

په هر حال د "ماد" دولت د "هو و خشتر" په وخت کښې خپل اوج ته رسېدلی و او له عربي دولتوسره يې اړيکي درلودل د ليدي پاچا "الييات" لور د "ماد" ملکه وه او همدارنگه د اژدهاك خور د بابل ملځه گڼله کېده.

د "ماد" په عصر کښې د اريايي خلکو يوټبر چې "پارسوا" نوميد

m: The Digital Library

له شمال څخه جنوب ته ولاړ او پر هغه ځمکه میشت شو، چې وروسته د همدغه ټبر د نامه له امله "پارس" وبلل شو، له آسوري کتیبو څخه څرګندېږي چې له (۷۰۰ تر ۶۰۰ ق،م) پورې د پارسوا امیران د اسور تابع وو او د مادي پاچهانو له کهاله څخه فرورتیش (۶۵۵ - ۶۳۳ ق،م) پارس د ماد تابع کړ.

د پارسي شپږو قبیلو په منځ کښې چې په ښار کښې اوسېدل، یوه هم "پارساګاد" وه چې مشربي هخامنش (۷۰۰ - ۶۷۵ ق،م) نومید او د ده له نسله د هخامنشیانو په نامه دغه پاچهان وزیږېدل:

(شجره په مخامخ پانه کښې وګورئ)

مورخان د دې تابلو پرجوړښت اختلاف لري ځینو یې یو څو نومونه نه دي راوړي، خو هغه څه چې د "ایران باستان "ترتیب کړي، تر نورو معقول ښکاري، چې دلته یې له ځینو زیاتو تشریحاتو سره راوړل شوه.

هخامنشي پاچهانو له (۷۰۰ ق،م) څخه د ایالتي امیرانو په توګه د مادي پاچهانو تر اداري لاندې په ایلام کښې حکومت کاوه، او د "ماد" وروستنی پاچا ستیاګس چې یو ناپوه سړی و، خپله لور "ماندانه Mandane" یې دویم هخامنشي کمبو جیه ته ورکړې وه، چې د هغې له نسه لوی کوروش (سیروس) وزیږېد او هغه د ستیاګس پرضد پاڅېد او له منځه یې ورك کړ پر (۵۵۹ ق،م) کال یې د یوې لویې شاهنشاهۍ بنسټ کښېښو چې د ایران د فلات ټولې ځمکې په کښې راتلې.

که څه هم کوروش د هخامنشي کورنۍ اووم پاچا ګڼل کېږي، خو د دغه، کهاله لومړنی لوی بریمن (فاتح) دی او وروسته تر هغه چې لویدیځ خواته یې د مدیترانی تر غاړو پورې هېوادونه ونیول، د پارس ختیځ خوا ته یې مخه وکړه، ورنه کانه (ګرګان)، پرثوه (پارت)، اریا(هریو- هرات) چې پایتخت یې ارته کنه (Artacana) و، زرنکه (=درنګه درنګیانه = اوسنی

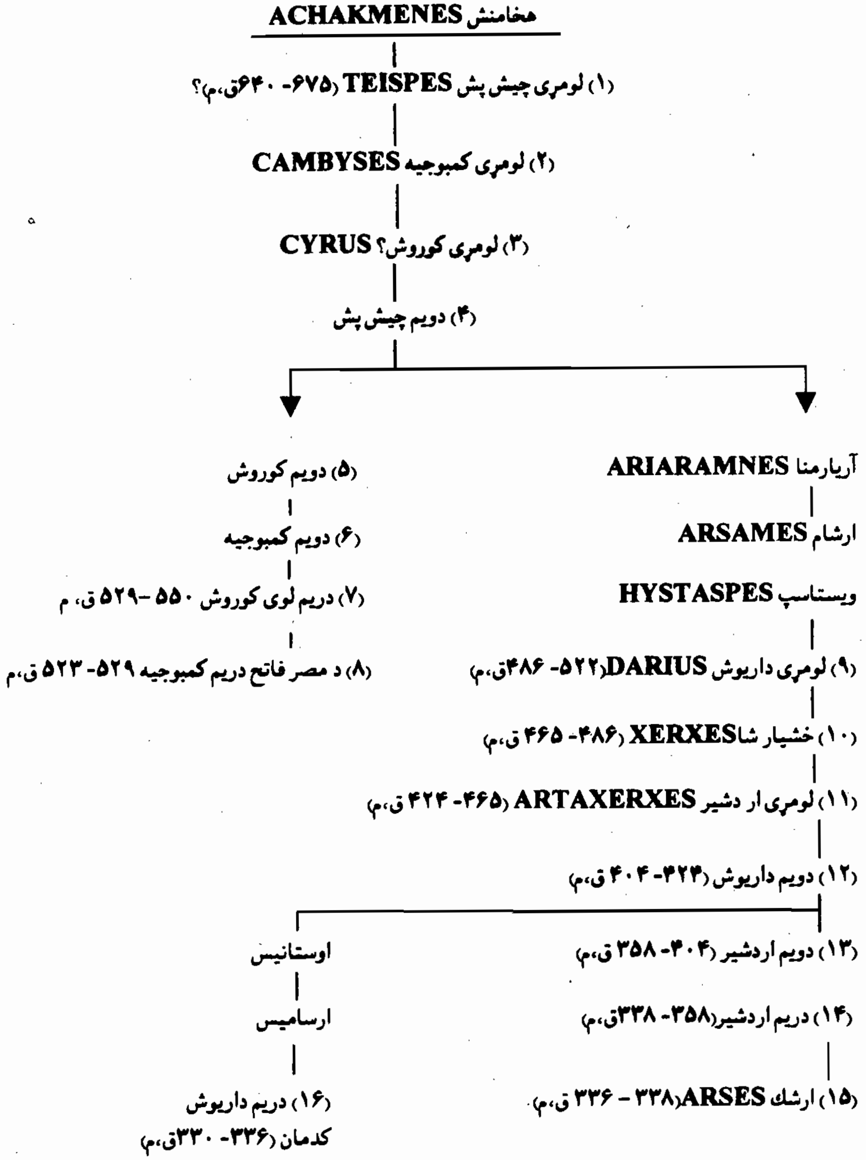

(د ۵۳ مخ مربوط)

: The Digital Library

سيستان) د اتيماندروس (= هيتومنت = هلمند) د سيند پرغاړه، هاور وتيش (- هرووتی = اراکوزی = ارغنداو)، د کوفن (کوبهه = کابل) د سيند ناوه، داوپيري سينه (= پارو پاميزاد = هندوکوش) غرونه، دوگز که (غزنه)، د گندهاره ولايتونه (له ننگرهاره د سند ترغاړې پورې)، باخترش (بکتريه = بلخ) د سکاهومه ورگا (پامير) تر غرو پورې او همدارنگه يې د آمو هاخوا ته سوگودو (سغد) تر (اور کسارتس) (سير دريا)، د خيوه او هوارزمه (خوارزم) او مرگيانا (مرو) ډاگونه او دښتو نه له هخامنشي هېواد سره وتړل .

د گندهارا په ناوه کښې د خيبر درې ختيزې خواته د سيروس له آثارو څخه د يوې آتشکدې پاتې برخه ده، چې د پېښور د گزيتير (د ۱۹۳۱ چاپ) له مخې د آتشکدې دا پاتې برخه په سوابۍ کښې د مردان د ضلع "شهباز گړی" شمال ختيځ ته ۱۲ ميله ليرې په "اسوټه " کلي کښې د يوو لسو فټو په لوړوالی په يوه دايره کښې چې شپيته فټه پېړوالی (قطر) لري پرته ده، او بنسټ يې پرشنو ډبرينو پايو اېښوول شوی دی، چې د هرو دوو پايو ترمنځ يو تش ځای شته، پوهان وايي چې د اور پرستو دغه معبد ديرش دروازې درلودې او په يوه مياشت کښې هره ورځ له يوې دروازې څخه ورننوتل چې ټولې ديرش دروازې کېدې هره دروازه د دوو ډبرينو پايو ترمنځ وه.

سيروس (کوروش) پر (۵۲۹ ق،م) کال په يوه جگړه کښې وژل شوی او يا په طبيعي مړينه مړ دی او دريم کمبوجيه چې د ده پرځای کښيناست د ده فتوحات يې پسي تعقيب کړل، چې د مړينې پروخت يې هېواد له خورالويو او ارتو هېوادو څخه و تر هغه وروسته لومړی داريوش د دغه کهاله نهم پاچا پر (۵۲۲ ق،م) پر تخت کښيناست، چې په يوه کال کښې يې د کمبوجيه پرټول هېواد برې وموند او له يونان څخه ترهند پورې يې پردې لويه

ځمکه حکومت کاوه، او د مدنيت په خپرولو، لوړو مانيو ودانولو، د هېواد والۍ (مملکت داری) د اصولو په وضع کولو، د لارو په جوړولو او د لښکر په سمبالولو کښې يې زيار ويوست او پر ۴۸٦ ق - م کال مړ شو. د هخامنشي سلطنت د مدنيت او فرهنگ اثار په افغانستان کښې هم خپاره شول. په پارس، شوش، مصراو د الوند په غره او نورو ځايو کښې د داريوش ځيني ليکنې او کتيبې پاتې دي، چې په ميخي ليکدود په پخواني فرس، ايلامي، آسوري، مصري، بابلي او شوشي ژبو ليکل شويدي. "د پخوانی فرس ميخي خط {۴۲} نخښې درلودې."

د دغو لرغونيو اثارو ډيرې مهمې ليکنې هغه دې چې د پارس په نقش رستم او بيستون کښې له داريوش څخه پاتې دي، په هغو کښې داريوش د هغو هېوادو نومونه ليکلی دی چې دده تر واکمنۍ لاندې وو، هغه څه چې زموږ د هېواد په تاريخ پورې اړه لري دادي:

١- پرتوه Parthava (خراسان او گرگان)

٢- باختريش Baxtrish (بلخ) چې شمال ته يې آمو او لويديځ ته يې مرگويه (مرو) او ختيځ ته يې د سيتي له قومو څخه يو قوم د ماساژت په نامه و او پايتخت يې زرى اسپه ښايي چې اوسنی بلخ و.

٣- سوغوده Sughuda (سغد) د اوسني سمرقند سيمې.

۴- کرمانيه Karmania (کرمان= د پارسه او گدرزي او پرثوه تر منځ).

۵- گدزری Gedrosie (د افغانستان جنوبي سيمي تر سمندره پورې).

٦- زرنگه Zaranka (زرنج = سيستان).

٧- هره يوه Haraiva هرات.

٨- او ارزاميه Uvarazmiy (خوارزم).

٩- گداره Gadara (د کابل رود او پېښور).

١٠- هيندوش Hindush (سند).

m: The Digital Library

۱۱- ته ته ګوش Thattagush (د هرو دوت سته ګید = شیتك د کوهاټ، بنو او ختیکو سیمې).

۱۲- سکه هومه ورکه Saka-Homa-Varka (د هومه راکښنته کوونکې ساکه یان- غالباً د پامیر په شاوخوا کښې).

۱۳- سکه تیګر خئوده (د تیره خول خاوندان ساکه یان).

۱۴- سکه تیه تر دریا (د سیندها خوا ته ساکه یان).

۱۵- مکه (مکران).

۱۶- هراووتیش Harauvatish (اراکوزي = ارغنداب).

د داریوش ارت هېواد ټول "۳۱" ساترابي (ولایتونه) لرل، چې په هغو کښې د ټول اوسني افغانستان پورتني ولایتونه او ځیرمه ځمکې شاملې دي او د ګندهارا ولایت ته په بابلي او ایلامي لیکنو (کتیبو) کښې (پاره او پره ازانه) یعني تر غرو ها خوا ایالت ویلی شوی دی، خو د هغو وختو د وضعیت جزیات تر اوسه په تفصیل سره ځرګند نه دي یوازې همدومره ویل کېدای شي، چې له ۵۵۰ق.م یعني د داریوش له راتلو څخه بیا تر (۳۳۱ق.م) پورې چې هخامنشي شاهنشهي د سکندر په لاس له منځه تله، د افغانستان خاوره د هخامنشي لویې شاهنشهۍ برخه وه او حتی د سند د هاخوا پنجاب یوه برخه هم ورپورې نښتې وه، نو ځکه د هخامنشي او هندي مدنیت په یو ځای کېدو سره د هخامنشیانو له رسمي آرامی لیك څخه خروشتی لیکدود د ناوې د خلکو په ژبه کښې د فاتح او مفتوح کلتور له ګډون څخه منځته راغی او د هند د موریه کهاله پاچهانو (۳۲۳ - ۱۹۰ق.م) د هخامنشي صنعت او معمارۍ د سبك پیروي کړې وه.

هیرودت (۴۲۵ ق.م شاوخوا مړ) د افغانستان په ختیزه ځمکه د اریونس د پاچاهۍ د دورې په اړه ښه اطلاعات راکړي دي، چې له هغې جملې څخه په ۴۴۴ کتاب کښې لیکي:

"د اریوش، دریاب ته د سند رود د ګډیدود ځای کشفولو له پاره یو یوناني امیر البحر چې سکیلاکس Skylox نومېد او د {کاریاندار} د ملك و، له څو باوري کسانو سره په بېړۍ کښې کیناوه، او د هغه کار له پاره یې واستاوه د اډله د کسپاتو رس له ځمکې (ښاره) او د پکتویك Paktuike له ځمکې وخوځېده او دریاب ته ورسېده".

همدارنګه دغه لرغوني مؤلف په ۳ - ۱۰۲ کتاب کښې د کسپاتورس ښار د پکتویك په هېواد کښې بللی او وایي چې دا خلك د ژوند دود او دستور له پلوه باکتریانو ته ورته او ډېر جګړن دي.

ډېرو څېړنکیو پوهانو د هیرو دوت "کسپارتورس" او پکتویك له اوسني پېښور او پښتون سره تطبیق کړی دی، دا ځکه چې تر هیرودوت د مخه هم مشهور جغرافیا پیژندونکي هیکاتایوس Hecataus د (۵۰۰ ق.م) په شاوخوا کښې کسپاتورس په ګندهاره کښې بللی و، چې همدا پېښور او ګندهارا دی.

هیرودوت د اووم کتاب په ۶۶ - ۶۷ - ۸۵ - کښې د "خشیارشا" د جګړنو فهرست راوړي او په هغه کښې یې ګنداریوی Gandarioi او دادیکاي Dadikai چې د باکتر وسلې یې درلودې، دپکتویس (د پوستین اغستونکیو لینديٰ ویشتونکیو او خنجر لرونکیو) په نامه یاد کړي دي، او هم یې د ساګارتیوي Sagartioi د کوچي قبیلو یادونه کړې ده، چې ژبه یې پارسي او کالي یې نیم پارسي او نیم پکتوٰان Paktuan وو او اته زره سپاره یې لښکر ته ورکول مؤرخانو ګنداریوي د ګندهارا خلك او د ادیکا تاجیك او پکتویس او پکتوان پښتون بللي دي، زه د هیرودوت ساګار تیوي همهغه د داریوش د بهستون ساګارتي بولم، چې (د غور له جنوبي) ساخر - ساغر- سره تطبیقیږي، او ځینو بیا په سپك احتمال هغه شرخبون "= خربښون = د مطلع السعدین خرشواني = د قندهار د پښتنو یوه قبیله" بللې ده.

n: The Digital Library

د داریوش د بهستون له لیکنې (کتیبې) څخه د ده په عصر کښې د دغه هېواد د اوضاعو په اړه ډېر ښه معلومات لاس ته راځي، او له دې څخه چې د بهستون په کتیبه کښې د ولایتو شمیر ۲۳ او په نورو کتیبو کښې ۳۱ دی معلومیږي، چې کله کله به د هخامنشي ترلاس لاندې ځینو هېوادو بلوا کوله او له نورو تر لاس لاندې هېوادو سره به نه ګډیدل، لکه چې د ساګارتیوي د ولایت نوم یوازې د پارس د بهستون په کتیبه کښې راغلی او په نورو کتیبو کښې نه شته.

د بهستون د کتیبې په (۲ ستون - ۲ بند) کښې وایي:

"هغه وخت چې داریوش په بابل کښې و. پارت (خراسان)مرو، تته ګوش او سکائیه بلوا کړې وه، د پارت بلوا د داریوش پلار ویشتاسپ غلې کړه، دی له فروتیش سره په "ویش پااوزات" نومي ځای کښې وجنګید او هغه یې مات کړ. په ساګارتي کښې (که یې ځای د خراسان خواته وټاکل شي) هم د چیتره تخم .Chitrataxm په مشرۍ بلوا شوې وه، چې داریوش د تخمسپاده Texmaspada په مشرۍ یو لښکر ورواستاوه او چیتره تخم یې ونیو، چې داریوش ته یې راووست، د هغه غوږ او پزه یې پریکړه، سترګې یې ور وویستلې او غرغره یې کړ (۲ ستون ۱۴ بند) د خراسان په مرو کښې هم فراده Frada نومي سړي بلوا وکړه، چې داریوش د باختر والي "د ادرشیش" د هغه دفع ته وګماره، دادرشیش مرویان رعیت او ټول باختر غلی شو (۳ ستون ۳ بند).

هغه وخت چې په پارس کښې " وهی یزدات " یاغی شوی و نو ده یو لښکر د رخج هره خواتیش ته = د ارغنداو ناوې ته واستاوه او د رخج والي ویوانه Vivana یې وشاړه، خو دا والي په کندهار کښې د داریوش له لښکر سره یو ځای او د "وهی یز دات" د لښکر مقابلې ته ووت او په هغه جګړه کښې چې دانامکه د میاشتې پر۱۳ ورځ د کاپیش (کاپیشکانه) په کوټ

(کلا) کښې وشوه، د یاغیانو لښکر مات او ترهغه وروسته یې د (کندهار) د ګندوم Gandum په سیمه کښې د ویخن د میاشتې پر "۷مه" ورځ بیا همدغه یاغي شوي لښکر ته ماتې ورکړه، د یاغیانو مشر له لږ شمېر سپرو سره و تښتېد، دی د (کندهار) د ارشاده په کلا کښې د ویوانه په لاس کښیووت او ووژل شو او په دې ډول درخج ایالت د داریوش د هېواد برخه شوه.(۳ ستون ۱۳ بند).

دا پېښې د ۵۲۲ ق،م د سپټامبر له ۲۹مې څخه د ۵۲۰ ق،م د مارچ تر لسمې پورې منځته راغلې دي.

د هند د نیولو لپاره د داریوش د جنګي سفر بیان داسې لیکل شوی دی:

دی د سند له سینده پورې ووت؛ سند او پنجاب یې ونیول او یوناني سکیلاکس یې د عمان سیند ته واستاوه، چې هر کال به ډېر سره زر له هنده پارس ته رسیدل په دې توګه د هند او غربي هېوادو ترمنځ تجارتي روابط ټینګ شول، او له همدې شلم ایالت څخه هر کال ۳٦۰ تالانه سره زر (تخمیناً ۲۵ ملیونه افغانۍ) د باج په توګه هخامنشي دربارته رسیدل.

د پارس د تخت جمشید د داریوش په هدیره کښې د هخامنشي دولت د تابع شویو خلکو تصویرونه کښل شوي دي، چې د نورو دیرشو ملتو په جمله کښې دا نومونه هم شته: پارتي (خراساني) هراتي، باختري، سغدي، خوارزمي، زرنګي (سیستاني) رخجي (قندهاري) ته ته ګوشي (پختیا د سند ترغاړې پورې) ګنداري، هندي، او ساګارتي. داخبره هم ځنې ښکاري چې د اوسني افغانستان خلکو د پېنځمې ق،م پیړۍ په شاوخوا کښې د خپلو ځایو او ولایتو په نومو شهرت درلود. (وګورئ ۱۲ مه نومره عکس).

داریوش په خپل پایتخت شوش کښې یوه ماڼۍ جوړه کړې وه، چې کتیبه یې په درو ژبو "پارسي، ایلامي او بابلي" کشف شوې او په هغې کښې

: The Digital Library

هم د افغانستان د ولایاتو د خلکو یادونه شوې ده.

دی وايي: ددې مانۍ چندڼ لرګی له ګنداره طلايي له باختره، د لاجورد ډبرې يې له سغده، فيروزه يې له خوارزمه او پیلغاښ (عاج) يې له هند او رخجه او د څېړۍ (بلوط) لرګي يې له ګنداره څخه راوړل شوي دي، چې داټول خایونه په افغانستان او د هغه په شاوخواکښې دي.

داریوش خپل ارت هېواد چې په هغه کښې له راز راز نژادو څخه ۴۸ ډوله خلك د راز راز ژبو، اديانو او اخلاقو سره اوسېدل په دېرشو سترابي (ولايتو) ويشلی و، چې هلته محلي حکمرانانو هم د خپلو عقايدو له آزادۍ سره ژوند کاوه او هر ولایت د خشترپاون (د ولایت د ساتندوی) په نامه يو اعلی حاکم درلوده، چې له هخامنشي درباره مقررېده او ولایت يې د يوه دبير او يو لښکري مشر په مرسته اداره کاوه.

سردبير به تل مستقيماً مرکز ته اطلاع ورکوله، د امنیت مسوول ارګ پت و. څرې تونونه (چاپارخاني) لارې او ميلمستونونه (مهمانخاني) يې درلودل. په هر ولايت کښې خشترپاون ماليې ټولولې، پلي او سپاره لښکر يې درلودل، اوولس زره تنه دولتي غښتلي لښکر د "جاويدان" په نامه و. هيرودوت د هر ولايت د ماليې اندازه هم ليکلې ده، چې له هغې جملې څخه د افغاني او ګاونډيو ولايتو ماليه داسې وه:

١ - د هخامنشي اووم ايالت: چې ستاګيدی، ګندهاره، داديك، اپريدي پکښې وو ١٧٠ تالان (د لسوملیونو افغانيو په شاوخواکښې)

٢ - دوولسم ايالت باختر او نور اړوند خايونه ٣٠٠ تالان (١٨ مليونو افغانيو شاوخوا پورې).

٣ - څوار لسم ايالت چې ساګارتي زرنګي (سيستاني) پکښې اوسيدل د عمان د جزايرو د غاړو تر خلکو پورې ٦٠٠ تالان (د ديرشو مليونو افغانيو په شاوخوا کښې)

اوس د افغاني سيستان ويش ته نژدې: يو لرغونی ښار کشف شوی دی، چې د هخامنشي دورې په مدنيت پورې اړه لري او له ده څخه هم څرګندېږي، چې سيستان په هخامنشي هېواد کښې داخل و. (وګورئ ١٣ مه نومره عکس).

۴ - پارت - خوارزم - سغد - هرات ٣٠٠ تالان (د ١٨ مليونو افغانيو په شاوخوا کښې)

۵ - هند او سند - ۴٦٨٠ تالان (د يوسل او شپېتو مليونو افغانيو په شاوخوا کښې) دا د ختيزو ولايتو د ماليو اندازه وه، خو د داريوش د وخت د دولت ټوله ماليه يې "٥٦٠، ١۴" تالان - نوي مليونه طلايي فرنکه = ۴٥٠ مليونه افغانۍ) بللې ده.

د اولف کرو په وينا: د هخامنشي کهاله کوروش، لومړی داريوش، خشيارشا، او دويم داريوش په ګندهارا کښې مستقيماً حکم چلولی دی، چې د ختيزو ايالتو پايتخت کسپاتورس (پيښور) او پيوکيلاوتس (چارسده) و، او لکه سرد او ټدهوګرث چې د سکندر په کتاب کښې وايي: "د ګوګمل په جګړه کښې چې د دريم داريوش او سکندر تر منځ پيښه شوه، د يوناني مؤرخ اريان له فهرست سره سم پښتانه او د هندوکوش د غرو خلك د داريوش په لښکرو کښې شامل وو "چې له دې څخه هم له دغه هېواد سره د هخامنشيانو اړيکې څرګندېږي.

The Digital Library

د سکندر یرغلونه

د هغو لویو تاریخي جریانو په سلسله کښې چې ترویدي او اوېستايي فرهنګ او د هخامنشي مدنیت تر اغېزو وروسته یې د افغاني فرهنګ په جوړولو او زموږ په هنر او پخواني فکري جوړښت کښې ډېر زیات او څرګند اثر کړی، یو هم د افغانستان پر خاوره د سکندر مقدوني لښکرکشۍ دي، چې د دغه هېواد د فرهنګ، ژوندانه، فکر او مدنیت لرغوني جریان ته یې څرګنده اوښتنه او نوې بڼه ورکړې ده او د افغانستان په تاریخ کښې دا پېښه خاص اهمیت او ډېرې ژورې اغېزې لري، ځکه چې زموږ پر سیاست، د ژوندانه پربڼه، فکر، ادب، هنر او زموږ د فرهنګ پر ټولو خواوو یې دومره ژور او تغییر ورکوونکی اغېز کړی، چې پخوانۍ لاره یې بېخي پرې ایښې ده.

سکندر د یونان په شمال کښې د مقدوني پاچا دویم فلیپ زوی و، چې پر ۳۵٦ ق،م کال د پلا په ښار کښې زیږېدلی دی، پلار یې فلیپ د دریم امین تاس زوی او مور یې المپیاس د مولوس د پاچا، "نی اوپ تولم" لور وه، د یوناني اساطیرو له مخې سکندر د پلار له خوا هرکولس او د مور له خوا "اشیل" د یونان افسانوي پهلوانانو ته رسېږي. همدا چې پلار یې پر (۳۳٦ق م) په یوه مېله (جشن) کښې د یوه یوناني له خوا ووژل شو، نو پر هم هغه کال پر شل کلن عمر د یونان پر شاهي تخت کښیناست.

دا مهال د هخامنشي کهاله تخت دریم داریوش "کدمان" ته رسېدلی و، چې د هېواد چارې د ده د یوه ګوتو هوني وزیر "باګواس" په لاس کښې وې په خپله کدمان لټ، بېکاره او ناراسته سړی و ځکه نو سکندرته - چې د جهان نیولو اراده یې درلورده - د هخامنشي د ارت هېواد نیول اسانه کار ښکارېده، او له ۸۰ زریز لښکر او جنګي بېړیو سره د دار دانل تر آبنا راپورېووت او پر "اسیا" یې یرغل وکړ.

دریم داریوش هم ۸۰ زره عسکر لرل، چې یو څه یې یوناني اجیر سپایان وو او د دوی قوماندان هم یوناني (میمنین) نومی و، خو د ګرانیك، ایسوس او ګوګمل په دریو جګړو کښې یې کلکه ماتې وخوړه، سکندر هخامنشي ښکلي پایتخت "تخت جمشید" ته اور واچاوه، داریوش پارت (خراسان) ته وتښتېد او د (۳۳۰ ق م) کال په جولای کښې د پنځوسو کالو په عمر دامغان ته نژدې د باختر دوالي "بسوس" او درخج او درنګیانا (کندهار او سیستان) د حکمران (برسینتس) له خوا ووژل شو.

سکندر د داریوش د نیولو له پاره پر خراسان یرغل وکړ همدا چې هغه یې وژلی وموند د هغه وژونکي یې غرغره کړل او د ختیزو سیمو نیولو ته یې مخه وکړه.

دا وخت بسوس باختر ته ورسید، هلته یې د پاچهۍ اعلان وکړ او د سکندر د مقابلې له پاره یې په هڅو لاس پورې کړ بر سنتس هم ځان سیستان ته ورساوه او ساتی بارزانس له اریا (هراته) په دغه دفاعي تړون کښې ګډون وکړ، خو چې سکندر سوزیان (طوس) ته ورسېد، د هرات حکمران هغه ته ښه راغلاست وویل، بیانو د بسوس د ترټلو او نیولو له پاره باختر ته وخوځېد، چې د ده په غیاب کښې د هرات خلك د همغه بارزنس په مشرۍ پاڅېدل او د یوناني لښکرو مشر اناکسیب یې په هرات کښې

: The Digital Library

وواژه، سکندر چې د هراتیانو له دغه ملي پاڅون نه خبر شو، ژرارتاوکوانا ښار ته ستون شو او د ساتي بارزانس او هغه د فدا کار لښکر مقاومت يې "چې په يوه ځنګله کښې يې مورچه نيولې وه "ځنګله ته د اور اچولو له امله مات کړ ده د يوناني لښکرو د ساتلو او استوګنې له پاره د اريا سکندريه ښار ودان کړ چې همدا اوسني هرات دی او د هغه حکمرانۍ يې ارزاسس (ارشك) ته وسپارله.

هرات چې د سکندر لاس ته ورغی، نو د فراه له لارې يې پرزرنګ (سيستان) يرغل وکړ او د ۳۳۰ ق،م کال د اکتوبر پر مياشت يې په سيستان کښې د خپل لښکر ستر قوماندان فيلوتاس د پارمن يو زوی او هم د خپل ګارډ سردار ديمتريوس يې چې ځنې ويريده ووژل او له هغه ځايه ختيځ خواته، داېتي ماندر (هلمند) د غاړې د اورګيتی "ګرمسير" د نيولو له پاره چې تيرې داس يې حکمران و، هغه هېواد يې له ګډ روزيه (بلوچستان) سره ونيو او د هغه ځای پايتخت يې چې ارياسپ نومېده ونيو.

سکندر د هلمند له ناوي څخه د اراکوزی (ارغنداو) ناوي ته ولاړ او د ۳۲۹ق،م پر دوبي يې اوسني کندهار ته نژدې د اراکوزي سکندريه ښارودان کړ او دغه عسکري کوټ يې د يوناني سپايانو قرارګاه کړ او هم يې د هغه ځای له خلکو عسکر واخيستل او (ممنن) يې د هغه ولايت والي وټاکه.

دا وخت که څه هم سکندر درې لوی ولايتونه لکه آريا (هرات)، د رنګيانه (سيستان) او اراکوزی (کندهار) نيولي وو، خو د هراتيانو ملي مشر ساتې بارزانس د باختر له پاچا "بسوس" څخه دوه زره عسکر کومك واخيستل او په اريا (هرات) کښې يې د خپلواکۍ بيرغ پورته کړ؛ سکندر خپله يوه لويه پوځي قوه دار ته بازيوس، ايری ژيوس او کارانوس په مشرۍ

د هرات د مليون د مقابلې له پاره واستوله او د پارت والي چې فراتافرون نومېد، له دغو مشرانو سره يو ځای شو او د هرات ملي قواوې يې له هرې خوا محاصره کړې، چې په يوه سخته جګړه کښې ساتي بارزانس د ايری ژيوس له لاسه ووژل شو او د هرات مقاومت هم پای ته ورسېد.

تر هغه وروسته سکندر د کابل او د پاروپاميزاد د غرو د نيولو خوا ته مخه کړه او د ۳۲۹ق.م د نوامبر پر مياشت د ژمي په سر کښې کابل ته راغی، بيا د کابل د شمال خوا "کاپيسا" ته وخوځېد او چاريکار ته نژدې يې په هوپيان کښې د قفقاز سکندريه ښار ودان کړ.

د ۳۲۹ق،م د پسرلي په پای کښې سکندر له خپل لښکر سره د قفقاز له سکندريې څخه وخوځېد او د اندراب له لارې د هندوکوش تر غرو (د يوناني قفقاز تر غرو) تېر شو او د باختر د حکمران بسوس پر لښکر يې چې اته زره باختری وسله وال وو يرغل وکړ، خو بسوس په لښکر کښې د مقاومت متره و نه ليده، د باختر سيمې يې وراني او خوراکي شيان يې له منځه يوورل، د آمو له سينده د سغد خوا ته تېر شو او باختر د سکندر لاس ته ورغی چې ارته بازيوس يې د هغه حکمران وټاکه، ازچيلاس يې له ساتندويو عسکرو سره هلته پرېښوو او په خپله کيليف ته نژدی د آمو تر سينده پوربووت، د قرشي يا اوسني شهر سبز په شاوخوا کښې بسوس لاس ته ورغی، ماراکنده (سمرقند) يې ونيو او هلته يې د تانائيس سکندريه ښار ودان کړ چې اوسنی خجند دی.

په سغد يانه کښې هم د سکندر پر لښکرو سختې حملې وشوې، نو ځکه سکندر مقدوني پر کولائوس له دريو زروسپايانو سره هلته پرېښوو، باختر ته راوګرځېد، او چې دلته را ورسېد د هرات والي ستازانور يې دربار ته راغی او د هرات پخواني والي ارزامس او د پارت والي برانس يې چې د

: The Digital Library

بسوس له خوا مقرر شوي وو، د اوسپنې په ځنځیرو کښې تړلي راوستل، بسوس یې په غونډه کښې محاکمه کړ او ویې واژه (۳۲۸ق.م).

دا مهال نولس زره هوسا او نوي عکسر له یونانه د سکندر له لښکر سره یو ځای شول او ده دمرګیان (مرغاب) په ناوه کښې یې د هغه ځای وطني حکمران اریمیازیس په دار وځړاوه. د مرو په سیمو کښې یې د سرخس او مروچاق کلاوې ودانې کړې او بلخ ته راوګرځېد، د لارې پر سر یې په میمنه، اندخوی، شبرغان، او سرپل کښې څلور پوځي کوټونه (حصارونه) جوړ کړل، بیا تر امو پورې ووت او په مراکنده (سمرقند) کښې له خپلو لښکرو سره یو ځای شو.

د سپیامنش د باختر یو جنګیالي او زړور مېړه چې په هغو سیمو کښې یې له سکندر سره جګړې کړې وې او د څه وخت له پاره له میدانه وتلی و، بیا په باختر کښې ډګرته راووت او د یونان په عسکرې مرکز زریاسپه کښې یې د سکندر د لښکر مشر پیتون Petton ونیو، خو د سکندر له خوا کراتیروس له سپیتامنش سره ونښت او هغه یې له هغه ځایه ویوست، خو لږ وخت وروسته چې سکندر له سغدیانه څخه را وګرځېد، همدغه سپیتامنش له دریو زرو سغدي او باختري سپرو سره د ده مخ ته ودرېد، سکندر د دغه توریالي له مېړانې څخه په عذاب شو او د باختر والي ارته بازیوس یې چې د سپیتامنش په ملګری تورن و ګوښه کړ او د هغه پر ځای یې مقدوني امینتاس Amyntas وټاکه چې د عسکری جنرال کوانس په ملاتړ باختر وساتي خو بیا هم د باختر سپیتامنش وربانديې یرغل وکړ، چې د خپلو ملګریو د خیانت له کبله ووژل شو (۳۲۷ق.م) په دې ترتیب د وطنپالو باختریانو مقاومت پای ته ورسېد او زیات ملي مشران د سکندر له لاسه نیست او نابود شول. یو له هغو مشرانو څخه هوخیارتس Oxyates نومېد، چې

له خپلې کورنۍ سره غره ته ختلی و خو مقدوني لښکرو وربانديې یرغل وکړ او دی یې د خپلې خورا پیمخې لور روښانې Roxana سره چې یونانیانو په خپل ګړدود رکسانه بللې ده، سکندر ته راووست او ده دا ښکلې باختري پېغله د ۳۲۷ ق.م په پسرلي کښې ماندینه کړه، خو د یوناني لښکرو مشران له باختري پېغلې سره د یونان پاچا په واده خوښ نه وو. یو له هغو ناخوښیو څخه ستر پوځي مشر "کلیتوس" و، چې د ۳۲۷ ق،م پر پسرلي د مستۍ په یوه مجلس کښې چې په باختر کښې جوړ شوی و، د سکندر له لاسه ووژل شو.

همدا چې د باختر او سغدیانه په سیمو کښې د سکندر دوې کلنې جګړې پای ته ورسېدې، نو هند ته د تګ فکر ورپیدا شو، دیرش زره باختري زلمیان یې په خپل لښکر کښې راغونډ او د ۳۲۷ ق،م په پسرلي کښې له خپلو (۱۲۰) زرو پلیو او "۱۵" زرو سپرو سره چې (۷۰) زره یې اسیایي خلك وو، د هندوکوش له لارې د هند خواته مخه وکړه او امینتاس یې له لسو زرو پلیو او دریو زرو او پېنځه سوو سپرو سره په باختر کښې پرېښوو.

سکندر د پارو پامیزاد د خاواك درې له لارې کاپیسا ته واوښت، نیکاتور یې د هغه ځای حکمران وټاکه او د کابل د ناوې حکمراني یې تیریاسپ Tyriaspes ته وسپارله، دی د درونټې له لارې د کونړ ناوې ته ورغی او له هغه ځایه اسمار، باجوړ او جندول ته لاړ، خو د لارې په هره برخه کښې خلکو جګړې ورسره وکړې.

په هغه جګړه کښې چې د کونړ له اسپیزو (غالباً اوسنیو یوسفزیو) سره یې وکړه څلوېښت زره بندیان او دوه سوه او دېرش زره غوایي یې په چور او چپاو ونیول او هغو لښکرو چې د هفستیون او پر دیکاس په مشرۍ د

The Digital Library

کابل سیند له لارې د ټکسیلا د پاچا "امپهي" په لارښوونه د پېښور او چارسدې او ویهند د سیمو د نیولو له پاره استول شوې وې، هغه سیمې یې ترسنده ونیولې.

سکندر د کونړ په سیمو کښې تر باجوړ پورې د پښتنو له خورا کلك مقاومت سره مخامخ شو، د هغو سیمو په جګړو کښې دوه ځله ټپي شو او ده هم تر برې وروسته ښارونه وران او بندیان یې تر تېغ تېر کړل. خو څرنګه چې دا سپیزي امیر د سواست (سوات) د ناوې په یوه ښار کښې مقاومت کاوه. نو تر سرکاڼیو، چمر کنډ او ناوګۍ تیر شو او د ګوري (پنجکوره) له لارې چکدرې او د سوات ناوې ته ورسید، خو ښاره یې ونیول او ډېرې قبیلې یې ایل کړې، د یوناني مورخ آریان په وینا (د ۱۷۵م شاوخوا) په وینا، دلته د اساکي نوس Assakenos په نامه خلك اوسېدل او مرکزي ښار یې مساګه Massaga نومید، چې اوس یې د کټګله د درې او وچ خوړ تر منځ کنډوالې لیدل کېږي، همدا چې دلته ۷۵ زریز نوی ملي لښکر د مدافعینو ملاتړ ته راورسېد، خورا سخته جګړه ونښته او سکندر دوی د مراګه په ښار کښې ځلور ورځې کلابند او ټول یې له منځه یو وړل، تر هغه وروسته یې داور، او بازیرا (اوسنی بریکوټ) ښارونه هم ونیول د مهابڼ، (او رنوس) دغره لمنو ته وخوت چې د اټك د شمال په دېرش میلۍ کښې پرتې دي، اوسي کوستوس یې د هغې سیمې والي وټاکه او مقدوني نیکاتور د انډوس د لویدیزې ناوې حکمران شو.

د (۳۲٦ ق،م) پر فرورۍ، سکندر پر هغه پله تېر شو، چې کېدای شي د اټك په شاوخوا کښې یې پر سند ترلی و او د ټکسیلا تر ښاره چې د دغه هېواد لوی دارالعلم و او دراولپنډۍ د شمال لویدیځ په لس میلۍ کښې د مرګله د کوتل په لمنه کښې پروت و، پر مخ ولاړ، د ټکسیلا پاچا امپهی

Omphis یې چې له سکندر سره یې روغه وکړه ښرته په هغه ښار کښې د خپل ستراپ (والي) په توګه وټاکه، له هغه ځخه یې پېنځه زره جګړن واخیستل او د ۳۲٦ ق،م د مۍ تر میاشتې د جیلم غاړې ته ورسید، د همدغه کال پر جولای د هند د پاچا پوروس (فور) سره ونښت، خو هغه غاړه کېښوده، ده هم ښرته پر خپل ځای پرېښوو او په خپلهٔ دبیاس تر غاړې پر مخ ولاړ خو لښکرو یې بلوا وکړه، د هند په توده خاوره کښې یې له نور پر مختګ ځخه غاړه وپېچله او سکندر یې ښرته را ګرځېدو ته اړ ویست، ده هم خپلې لښکرې پر دریو برخو ووېشلې: لومړۍ برخه یې د کراتیروس له لښکر ناروغانو سره د بولان، کندهار او سیستان له لارې واستوله. دویمه برخه چې ۱۲ زره سپایان او دوه زره ماڼو ګان وو د نیارکس په مشرۍ له سلو کښتیو سره د دریاب له لارې واستول شوه، او دریمه برخه چې په خپله سکندر ورسره و، د سند پر لویدیزه غاړه ملتان ته ورسېده خو دهغه ځای خلکو خورا سخته دفاع وکړه، ان تر دې چې په یوه جګړه کښې سکندر ټپي شو، له همدې امله یې ټول ووژل همدا راز د سند دناوې په پای کښې د اتیازرو په شاوخوا کښې خلك ووژل شول، د ۳۲۵ ق،م جولای میاشت وه چې سکندر له خپلو ملګریو سره د اوسنۍ کراچۍ شاوخوا (د اسلامي دورې دیبل) ته ورسېد، د یوې سمندریزې سکندریې بنسټ یې هلته کېښوو او له هغه ځایه د ګدروز یا (بلوچستان د افغانستان د جنوب) له لارې پارس ته ولاړ او چې بابل ته ورسېد ۳۲۳ ق،م د جون پر ۱۳ مه شپه پر ۳۲ کلنۍ د ملاریا په ناروغۍ مړ شو، د اریانه پر خاوره دده یرغلونه او د دغه ځای د خلکو د مقاومت وخت له ۳۳۰ تر ۳۲٦ ق،م پورې ټول ځلور کاله و "وګورۍ ۱٤ مه نومره عکس".

د اریانا په ختیزه برخه کښې (د انډوس لویدیځ ته) تر نیکاتور

وروسته يو سړی د فيليپس په نامه والي شو، همدا چې هغه پر ۳۲۴ ق.م کال د يوناني عسکرو له لاسه ووژل شو، تر هغه وروسته وايودموس د ټکسيلا د خلکو په ملاتړ د اندوس له لوېديځ څخه د خپل ترون رسۍ وشلوله او چې سکندر مړ شو، د هند پاچا پوروس (فور) د اندوس برنۍ ناوه ونيوله خو پر ۳۱۷ق.م د ايو داموس له خوا ووژل شو او په خپله ايو د اموس هم هند پرېښوو او د ده له تګ سره په ختيز هند کښې يونان واکمني پای ته ورسېده.

The Digital Library

په آريانا کښې، موريا لنډ مهالې واکمني او بودايي لويه اغېزه

د سکندر له مړينې سره سمه د ده پراخه امپراتوري هم ړنګه شوه، د ده لويو افسرانو د شام په طرابلس کښې يوه غونډه وکړه او په هغې کښې يې د سکندر هېواد په خپلو منځو کښې سره ووېشه. د اريانه جنوبي ولايتونه يعنې ارا کوزي (د ارغنداو ناوه) او ګدروزي (مکران) سيبير تياس Sibyrtias ته وسپارل شول، په اريا (د هريرود په ناوه) او په درنګيانه (د هلمند په ناوه) کښې قبرسی ستساندار Stasandar واکمن شو، بکتريانه (باختر) او سغديانه (سغد) ستاسانور Stasanor ته ورکړ شول او هو خيارتس Oxyartes د سکندر د مانديني روښانې پلار د آريانه د مرکزي سيمې (پارو پاميزاد او د کابل ولايت) حکمران شو.

خو د آريانه ختيز ولايتونه چې بريدونه يې تر ټکسيلا پورې رسېدل د هندي شهزادګانو او يوناني جنرالانو تر منځ د کشمکش په حال کښې پاتې شول او همدا چې دغه هېواد ته د يوناني لښکرو راتګ او په باختر کښې د هغو د پاتيو کسانو پاچهي دوام وکړ، دلته يوناني فرهنګ، هنر، فکر او عقايدو اغېزه پريښې وه، دا اغېزه چې د دغه هېواد د خلکو له فرهنګي بقاياو سره ګډه شوې وه، د ختيځ له خوا له يوې بلې ډېرې مهمې پېښې سره مخامخ شوه او هغه په هند کښې د موريا د لوی سلطنت جوړېدل و.

m: The Digital Library

که څه هم د آریانا په ختیز و برخو کښې د موریا واکمنۍ له سیاسي پلوه ډېر دوام نه درلود او دلته د یونانو باختري خپلواك سلطنت منځته راغی، خو په دې لنډه موده کښې د موریا پاچهانو او د بودا د دین مبلغانو د ادیانت د آریانه په ختیځ کښې خپور کړ، چې دلته بیا په یوه فرهنگي آیډ و گلاس او د ثقافت او عقیدې د یو ځای کېدو په ځای کښې، دړې مهم عنصره سره گډ شول او د دغه هېواد د فرهنگ په تاریخ کښې یې یو مهم باب چې د "گریکو بودیك" په نامه یادېږي پرانیست. دا دیانت او هنر په افغانستان کښې زرکاله نور د اسلام تر راتگ پورې پاتې شو، چې مهم عناصر یې دا وو:

۱ - باختري یا د دغه هېواد خپل کورني فرهنگي، هنري او عقیدوي عناصر.

۲ - یوناني صنعت، عقیده او فکر چې د ۳۳۰ ق، م په شاوخوا کښې له سکندر سره پیل شوي وو.

۳ - بودایي هنر، فرهنگ او دین له خپلو هندي آثارو سره چې د موریا له واکمنۍ سره یو ځای راغلل.

په هند کښې د موریا د سلطنت مؤسس چندراگو پتا (یوناني: سندروکتس) دی، چې د نندا که شاهي کهاله یوې شهزادگۍ ته چې میوره (طاوس) نومیدله منسوب و، او دی د کشتر یانوله طبقې او د راجپوت (شهزادگانو) له ټبر څخه و، چې پر ۳۲۴ ق،م پاچا او تر ۲۴ کاله پاچهۍ وروسته پر ۳۰۰ ق، م مړ شو او زوی یې بیندو ساره Bindusara چې د "دور دهرا" ملکې له نسه و، د ده پر ځای کښیناست د موریانو پایتخت د هند پټالي پترا (پټنه) ښار و.

چندراگو پتا د "نندا" سپه سالارو، ده د ټکسیلا د بهرهمنانو یو

مشر چانه کیه Chanakya (په سیاست، ټولنیزو علومو او اقتصاد کښې د ارتهه شاستره کتاب لیکوال) چې وروسته د ده وزیر شو، له ځانه سره یې ملگری کړ او دمگده پاچا او پاچهي یې له منځه یو وړه او د گنگا او سند تر منځ یې د یوه لوی سلطنت بنسټ کېښوو چې اداري او مدني منظم تشکیلات یې لرل ځکه نو دی یوازې یو، بریالی سپاهي نه، بلکې یو هوښیار او ځیرك سیاست مدار هم بلل کېږي.

چندراگوپتا د خپل هېواد لویدیز بریدونه د سند تر غاړو وغځول.

د سکندر ځای ناستو یونانیانو غوښتل چې سکندر نیولې ځمکې بېرته لاس ته راولي، نو هغه وخت چې سیلیو کوس ملقب په نیکاتور (بریالی)، د بابل واکمن شو، پارس او پارت یې ونیول او پر (۳۱۱ق،م) یې آریا بکتریا هم فتح کړه او پر ۳۰۵ ق،م د کابل له لارې ختیځ خواته ولاړ او د سند تر رود پوربووت نو د هغه سیند پر ختیزو غاړو د چندراگو پتا له لښکرو سره مخامخ شو، خو چې نیکاتور خپل بده (حریف) ډېر غښتلی ولید نو روغه یې ورسره وکړه، خپله لور یې ورکړه او د ۵۰۰ پیلانو په بدل کښې یې گندهاره، اراکوزیه‌ـکدروزیه - اوپارو پامیزاد، چندراگو پتا ته پرېښوول، او په باختر کښې یې هم د یودوتس حکمران وټاکه.

د چندراگوپتا او سیلیوکوس تر روغې وروسته د هند او باختر اړیکې پراخ شول او د هند تجارتي مالونه تر پخوا ډېر د کابل او بلخ له لارې د خزر بحیرې بندرو ته یوړل شول. سیلیو کوس خپل یو پوه جنرال میگاستینیس Megastenes د موریا دربارته د سفیر په توگه واستاوه او هغه یو کتاب د هند د حالاتو او د موریا د پاچهۍ په اړه لیکلی و، چې اوس نه شته، خو ستر ابو او د یونان نورو مورخانو په خپلو کتابو کښې د هغه کتاب ځینې مطالب راوړي او ساتلي دي. د دغه سفیر په وینا چندرا گوپتا شپږ سوه

om: The Digital Library

زره پلي، دېرش زره سپاره او نهه زره پیلان لرل. د ده په شاهي کمپ کښې څلور سوه زره تنه وو، په دې توګه د اریانه د خاورې نیمې برخې د هندوکوش تر جنوبي لمنو پورې په ده پورې اړه درلوده او دا لومړی ځل دی چې د هندي اریایانو فرهنګي او سیاسي اغېزه له ختیځ څخه د انډوس لویدیزې خاورې ته د هندوکوش تر غره پورې رسېدلې ده.

چند راګوپتا چې پر ۳۰۰ ق،م کال مړ شو، د ده زوی بیندوساره، د امیتره ګهاته Amitraghata (دښمن وژونکي) په لقب د پلار پر تخت کښیناست، ده له یوناني امیرانو سره دوستانه سیاست غوره کړ او د ګندهاره، پارو پامیزاد او اراکوزي له لارو یې د سیلیو کیدانو له هېواد سره تجارتي اړیکې ټینګ کړل او کله چې سیلیو کوس نیکاتور پر (۲۸۰ق،م) د ۷۸ کلنی پر عمر مړ شو، دده زوی انتیا کوس سوتر Antiachos-Soter د ده پر ځای کښېناست نو ده د ۳۰۱ ق،م پر شاوخوا (دی ماکوس) پټنې ته د بیند وساره دربار ته د سفیر په توګه واستاوه.

د موریا پاچهۍ او یونانیانو تر منځ فرهنګي اړیکې له همدغه وخته پراخ شوي وو او دا هڅه د هند او یونان د ګډ مدنیت د تاسیس پیل وګرځېده، سر بېره پردې له هند سره د سمندر له لارې هم تګ، راتګ کېده لکه چې پتروکلیس Patrokles د سیلیو کوس افسر او د هغه زوی د هند سمندر له لارې سفر وکړ او ښه جغرافیایي معلومات یې راغونډ کړل چې وروسته پلیني او استرابو ګټه ترې اخیستې وه.

د موریا پاچهانو له یوناني سیلیو کیدیانو سره دومره خپلوي درلوده چې د هند د پخواني سیاسي تاریخ مولف لیکي: "بیند وساره انتیا کوس ته ولیکل چې ماته یو حکیم، خواږه شراب او وچ اینځر رانیسه او راوېې لېږه، انتیاکوس په ځواب کښې ورته ولیکل: زه به اینځر او شراب درولېږم، خو د

یونان په قانون کښې د پوهانو پلورل ممنوع دي.(!)"

د اموریایې پاچا د یونان علومو او ادب ته ډېر سرابښ و او د ده پر وخت هندیانو د یوناني هومر اشعار په خپله ژبه ژباړلي او ویل به یې.

وراهه میهرا Varahamihara په خپل کتاب بریهت سمهیته Samhita - Brihat کښې د یوناني آسمان پېژندنې معلوماتو ته په درنه سترګه ګوري او څنګه چې دا اوضاع د ګریکو- بودیك مدنیت پر پیل رڼا اچوي، موږ یې دلته په لنډه توګه راوړو، چې د افغانستان ګریکو - بودیك مدنیت ښه وپېژندل شي.

د هند دا یوناني دوسته پاچا "بیند وساره" پر ۲۷۳ ق،م تر ۲۷ کاله پاچهۍ وروسته مړ شو او زوی یې چې اشوکا نومېد، د خپل وزیر رادها کوپتاپه مرسته پر خپلو ورونو بریالی شو او د موریا پاچاهۍ پر تخت کښېناست، دی بې شکه د هند ستر پاچا و، چې پر ټوله سرتره وچه او د افغانستان د خاورې پر یوه برخه یې د ارغنداو تر غاړو پورې سلطنت کړی دی.

اشوکا په پیل کښې یو جګړن او وینې بهوونکی سړی و: د بنګال خلیج پر غاړه د کالنګه په جګړه کښې یې یو لك تنه ووژل او ۱۵۰ زره یې بندیان ونیول، خو هغو زړه لړزوونکیو فجایعو چې ده په دې خونړۍ جګړه کښې د سر په سترګو ولیدې چې تر سلو زرو پورې انسانان له لوږې مړه شول، د ده پر روحیه او شخصیت باندې یې سخته اغېزه وکړه او دی یې د بودا دین د روغې او سلامتۍ د فلسفې پر خوا واړاوه. پر ۲۶۰ ق،م کال یې د بودا دین رسماً ومانه او د هغه تبلیغ او خپرولو ته یې ملا وتړله، تر هغه تاریخ وروسته د ده د پاچهۍ دوره دروغې، امن، د دیني ودانیو، د خیریه چارو د پراخوالي، د بودایي بودتونو(معابدو)، لارو او مسافر خانو ودانولو

n: The Digital Library

او د مذهبي دساتيرو د خپرولو دوره وه او دی چې دخپل ارت هېواد هر ځای ته ورسېد، هلته يې پر ډبرو په مختلفو ژبو د بشر پالنې او حتی د ځناورانو او ژويو دنه آزار ولو نصيحتونه وکيندل، چې تر اوسني وخته هم پاتې دي. دا ډبرين فرمانونه د هغې دورې پر اوضاعو ښه ډېره رڼا اچوي.

په گندهارا او د افغانستان په ختيزه برخه کښې چې جنوباً تر کندهاره رسېږي، د بودايي ستوپو زيات آثار شته، چې دهاغو تاريخي ودانيو يوه برخه تر اوسه پيژندلې شوې ده او د ټولو شمېرل مشکل دي.

وايي چې اشوكا د خپل هېواد په شمال کښې څلور لوې ستوپې ودانې کړې چې يوه يې د پيښور د بالا حصار پر غونډۍ پرته او تر (۹ هـ کال) د هيون تسنگ تر عصره پورې هم په همهغه خپل برم پاتې وه. د هيون تسنگ په وينا دا ودانۍ يې له ښکليو ډبرو او انځور شويو لرگيو څخه ودانه کړې وه، چې د فاهيان په وينا په سپينو او سروزرو ښکلې شوې وه موسيو فوشه وايي چې دا هغه ستوپه ده چې "د سترگې سوغات" نوميدله او بودايانو عقيده درلوده چې دلته بودا خپله سترگه قرباني کړې وه.

همداراز د اوسنۍ چارسدې ختيزې خواته د "کنيز که" پر غونډۍ داشوکاودانه کړې ستوپه وه چې د هيون تسنگ تروخته هم په همدغه نامه مشهوره وه او دی وايي چې د استوپه په پرله پسې عصرو کښې د څلورو بوداگانو د قوانينو د تبليغ ځای و.

د بودا دين او په افغانستان کښې د هغه خپرېدل:

سره له دې چې د افغانستان خلکو ته د ويدي او برهمني پخوانيو او زړو عقيدو بايځوړ چې د هېواد په ختيزو سيمو کښې يې رواج درلود ورپاتې و، د هېواد په شمال اولويديزو سيمو کښې د زردشت آيين او

اوېستايي مزد يسنا هم رواج درلود، خو هغه وخت چې پر ٢٦٠ ق،م اشوکادبودا د دين تبليغ او خپرولو ته ملا وتړله دغو عقيدو او ائين آن زر کاله وروسته هم د هېواد په ختيزو او شمالي سيمو کښې پوره دود وموند او هېواد د دغه ديانت دودې زانگو شوه چې د فکر، هنر او فرهنگ له پلوه يې ددې خاورې د خلکو په ژوندانه کښې ژورې اغېزې وکړې.

« بوده»د دغه دين موسس دساکيا ټبر د کشتر يه او جگړنې طبقې يو شهزاده و، چې د ساکيا مونی (دسا کياد د ټبر پوه) په نامه معروف شو او پر ٥٦٣ ق،م کال د نيپال د کپي لاواستو په ښار کښې زيږېدلی و او پر ٢٩ کلنۍ يې خپله کورنۍ او د شهزادتوب ژوند پرېښو و.

تر ٥ - ٦ کالو گوښه کښېنستلو (انزوا) وروسته يوه شپه چې ډېره روښه وه (بدهـ) يعنې روڼ او ويښ وبلل شو د خپل دين په تبليغ کښې يې زيار ويوست؛ د هند پاچهان يې خپل دين ته راوبلل او وروسته تر هغه چې د هند زيات خلك يې بودايي کړي وو پر ٤٨٣ ق،م د اتيا کالو په عمر په کوچي نگره کښې مړ شو. (وگورئ **١٥** مه نومره عکس).

څنگه چې د بودا دين يوه تياره فلسفه نه درلودله، نو د ده د مړينې پر کال په باجا گره کښې د بودا د پيروانو يوه مذهبي غونډه وشوه، د ده دريوتنو نامتو ملگريو انانده،يو پالی، او کاسياپه ددهٔ خبرې او وينا وې راټولې کړې او له هغو څخه يې د ترې پيټکه Tripitaka (درې ټوکرۍ گلان) په نامه د بودايي قوانينو مجوعه جوړه کړه.

بودايي ديانت داشوکا د سلطې د نفوذ له امله د هندوکوش له جنوبه تر کندهاره خپور شو او د بودايي دين دريمه لويه جرگه د اشوکا په قيادت او د لوی عالم" موگالي پوتاتيسا" په مشر تابه جوړه شوه، چې په هغې کښې د مذهبي احکامو پر ترتيب او تدوين سر بيره داسې پريکړه وشوه چې يوه

The Digital Library

بودایي دله مبلغان لرې هېوادوته ولېږل شي د دغو هېوادو اولېږل شویو مبلغانو نو مونه، اشوکا د خپل جلوس پر ۱۴ کال(۲۵٦ ق،م) په ۱۳ لمبر ډبرین فرمان کښې کیندلي دي، له هغه څخه څرګندېږي، چې څو تنه بودایي مبلغان چې مجهان تیکه، مدهیان تیکه، دهه مراکهیه ته، او مهار کهیته نومېدل، ګندهاره او د آریانه ختیزو سیمو ته را استول شوی دي، دا مبلغان چې د دوتا Douta په نامه بلل کیده، د (۲۵۸ ق،م) په شاوخوا کښې د بودایي دین په تبلیغ بوخت وو او په همدغو وختو کښې انتیا کوس د سیلیو کوس زوی د باختر پاچا و، چې د ده نوم یې د اشوکا په ډبرینو فرمانو کښې "انتیا که" لیکلی دی.

د موریا وروستی حکمران چې په دغه وخت کښې یې پر کابل حکومت کاوه، سوفاګازنس دی، چې د باختر د پاچا ایوتیدیموس د واکمنۍ تر پیلهٔ یې هم په ګندهاره او د کابل په لویدیزه سیمه کښې نفوذ درلود، ایوتیدیموس چې په باختر کښې خپلواك پاچا شو ده د هندوکوش جنوبي خوا ته لښکرویوست او په کابل کښې یې د موریا نفوذ ته خاتمه ورکړه او تر هغه وروسته د هندوکوش جنوب سیمې هم د باختري یونانیانو د خپلواك سلطنت برخې شوې.

د افغانستان په خاوره کښې د موریا سیاسي نفوذ ډېر لنډو، اشوکا پر (۲۳۲ ق،م) کال تر څلوېښتو کالو پاچهی وروسته په ټکسیلا کښې مړ شو د ده په کهاله کښې یو مقتدر پاچا نه و، چې د ده پر ځای کښېني او د ده ارت سلطنت وساتي، نو ځکه د افغانستان په خاوره کښې د دوی د نفوذ ځنځیر هم وشلېد، خو هغه دین چې اشوکاله ځان سره رواړی و، د هغه له فکري، هنري او فرهنګي آثارو سره تر زرو کالو پورې پاتې شو.

و مووېل چې بودا ځان په فلسفي مسایلو کښې نه و پېچلی، خو

پیروانو یې د ده وېناوته د الهیاتو بڼه ورکړه چې د زمانې په تېرېدو سره دا دوه لوی مذهبونه څنې جوړ شول:

لومړی، مهایانه: یعنې لوی مذهب(یون = یانه = په پښتو کښې د تګ رفتار او مذهب مانا لري) چې د هند په شمال، تبت او چین کښې تر ژاپون = جاپانه خپور شو او د ځای د پراخوالي او د قومو د ډېروالي په سبب ډېر تاویل پکښې پیښ شو، د دغه مذهب پیروانو تبلیغ مهم باله او ویل به یې: هر فرد د کل جزو دی چې هغه انسان نومېږي او بیا دغه انسان د هغه لوی کل جزو دی چې د دهرمه (کېش) او عمل تر قانون لاندې راغلی دی، نو څوك چې غواړي د شر له لومي وژغورل شي، له نورو دې نه بېلېږي زیار ایستل باید مجموعي وي نه انفرادي او دا ډول زیار انسان بودی ستوه Bodhisattva ته رسوي او د دې کلمې مانا د ژوندانه هغه دانشمندانه حالت دی، چې د نورو په خدمت کښې تېر شي. نو انسان دوه مقصده لري، یو د پوهې زده کړه او بل یې له خپل ځانه پر بل مهرباني او د بل خدمت.

دویم، هینه یانه Hina-Yana: (کوچنی مذهب) نومېږي، چې تابعان یې په جنوبي هند کښې دي. دوی پر فردي زیار تکیه کوي او کتابونه یې زیاتره په پالي ژبه دي، حال دا چې د لوی مذهب کتابونه په سنسکریټ ژبه لیکل شوي او لکه چې چیني زایرانو د مسیحي عصر تر پیل وروسته په افغانستان کښې لیدلي دي، د دغه ځای په بودایي معبدو او ښارو کښې د بودایي دواړو مذهبو تابعان وو.

بودا خپل دین پراوو اصولو: سپېڅلې عقیده، سپېڅلې اراده، سپېڅلي وینا، سپېڅلي رفتار، سپېڅلې روزي، سپېڅلي زیار او سپېڅلې پاملرنه بنا کړی و او ویل یې:

هر چا چې پردغو اوو اصلو عمل وکړ له قیودو پاکېږي او خپل فکر

په یوه مخصوص تکي کښې چې د خواهشو له ځنځیره بشپړه آزادي ده متمرکز وي، هغه وخت نو تر څلورو نورو مقامو تیرېږي:

۱ - درشتیا پیژندنې په لار کښې څېړنه.

۲ - د حقایقو په پوهېدلو کښې تفکر.

۳ - ژور تفکر او سکون.

۴ - بشپړ سکون او توازن چې "نروانه" (فنا) نومیږي.

د فرانس نأمتو محقق فوشه د بودا دین د خپریدو د سببونو په اړه وايي: د آریانا د ختیزو سیمو خلکو چې تل د بېرحمو یر غلګروتر پښو لاندې ژوبلیدل (د هخامنشي اسکندر او چندراګوپتا د یرغلو تر لیدو وروسته) دا دین چې له وینو تویولو بیزار و او د خود ګذرۍ او ښه نیت توصیه یې کوله له خپلې سلیقې سره سم وموند او کروند ګرویا کسبګرو خلکو هغه په آسانۍ ومانه.

د بودا د دیانت پراختیا د اشوکا په توجه دې درجې ته رسېدلې وه چې دغه پاچا (۸۴۰۰۰) مذهبي ودانۍ یعنې سټوپې (توپ افغاني مقامي کلمه) جوړې کړې وې، چې د دغو سټوپو شکل په کابل او کاپیسا کښې توپیر پیدا کړی او لوړې شوې دي، یعنې د سټوپې تنګاچه (سکو) څلور کنجه شکل موندلی او لوي والی یې زیات شوی؛ د کنبد او تنګاچې تر منځ یوه استوانه یې برخه اضافه شوې ده او د ګنبدې لوړه څوکه د شیروانۍ په شکل لیدل کېږي. خو د اشوکا د عصر سټوپو چې هندي خصوصیات یې درلودل، د آریانه خاورو ته لږ سرایت کړی دی.

د اشوکا د وختو پاتې لیکنې چې د بودایي نصیحتو له مجموعې څخه دي د ټکسیلا تر ډبرلیکونو وروسته پر دوو ډبرو لیکلې پاتې دي، چې یوه له مانسهرې څخه لس میله لرې دایبټ اباد شمال ته د پکهلۍ د ناوې په

مدخل کښې او بله یې د سوابۍ پر لویه لار د هوتي مردان ختیز خواته اته میله لرې په شهبازګړهۍ کښې پرته ده، چې دواړې لیکنې په پراګریت ژبه او خروشتهۍ لیکدود دي، حال داچې د اشوکانورې ټولې لیکنې په هند کښې په براهمو لیکدود دي چې د لرغوني هند د نورو سیمه ییزو لیکدودو پیل دی. د اشوکا د همدغو اخلاقي فرمانو یوه بله لیکنه د لغمان او ننګرهار ترمنځ د درونټې په تنګي کښې وه چې پر درې کونجه غوندې ډبره په ارامي ژبه لیکل شوې او اوس په کابل موزیم کښې ده خو ډېر تاوان ورپېښ شوی چې څولیکې یې-چې د څارویو د نه وژلو په اړه دي-اوس هم ښکاري.

د همدغه پاچا یوه بله مهمه لیکنه پر ۱۳۳۷ ل کال له خاورې څخه راووتله، دا لیکنه د کندهار په زاړه ښار کښې چهل زینې ته نژدې د غره پر یوه کاڼي په یوناني او آرامي دوو ژبو او دوو لیکدودونو موندل شوې ده، چې پورتنۍ برخه یې په یوناني ژبه ۱۳ نیمې کرښې او کښته برخه یې په آرامي ژبه ۷ نیمې کرښې دي، چې د ټولې کتیبې اوږدوالی ۵۵ سانتي او سور یې له ۴۵ څخه تر ۵۰ سانتیو پورې دی پر هغې هم د ځینو نورو کتیبو په څیر د اشو کانوم پیوداسس لیکلی شوی دی (وګورئ۱٦ مه نومره عکس).

د دغه ډبرلیك له کتنې څخه پوهېږو، چې د اشو کا د بودایي کېدلو پر لسم کال یعنې پر ۲۵۰ ق،م لیکل شوی دی او په دغه وخت کښې د موریا نفوذ او بودایي دیانت تر کندهاره خپورو او د ده زیاتره اخلاقي ښستېونه تطبیق شوي وو ـ حال دا چې په نورو ډبرلیکونو کښې د همدغو ښستېونو د عملي کولو توصیه کوي. د کندهار ډبرلیك د یوناني لیکنې ژباړه دا ده:

"پیوداسس پاچا د لسوکالو زیار ایستلو په پای کښې انسان ته اخلاقي اصول ورزده کړل او له هغه وخته یې د ټولې ځمکې خلك لاښه دیندار

The Digital Library

او لاښه نېکمرغه کړل، پاچا د څارويو له وژلو څخه ځان وژغوره، نورو ښکاريانو او کب نيوونکيو خلکو له ښکار او کب نيولو څخه لاس واخيست او د مور او پلار په نمانځنه يې لاس پورې کړ، نو تر دې وروسته به په دغه ډول ډېر ښه ژوند ولري.

له دې ډېرليك څخه څرګندېږي چې تر ميلاد دمخه د دريمې پېړۍ په منځ کښې په افغانستان کښې يوناني او آرامي دواړه ژبې او ليکدودونه وو، د يوناني ثقافت اغيزه دومره غښتلې وه، چې په کتيبو کښې يې لومړی ځای يوناني ژبې او ليکدود ته ورکړی و، دا هغه عصر ته نژدی و چې په باختر کښې يونان باختري خپلواك دولت جوړېده، حال داچې د بودا د دين اغېزه اويوناني فرهنګ د اراکوزی تر سکندر يې (زاړه کندهار) پورې رسېدلې وه خو کټ مټ په همدغو وختو کښې د هخامنشيانو له بقاياو څخه آرامې ليکدود هم په دغه سيمه کښې و.

یونان، باختري خپلواك سلطنت

هغه وخت چې سکندر باختر ونيو نو "پارسي ارته باز يوس" يې پر خپل ژوندانه د دغه ځای حکمران وټاکه، دی تر لنډې مودې وروسته مړ شو او د ده ځای امين تاس "د نيکو لاوس" زوی ونيو. د آريان په وينا د سکندر تر مړينې وروسته قبرسي "ستاسا نور" د باختر او سغد حکمران و او چې "سيليو کوس" په هند کښې له "چند راګوپته" سره روغه وکړه (۳۰۲ ق،م) د باختر حکمران هم ده ته غاړه کښېښووه، هغه وخت چې "سيليو کوس" بابل ته ستون شو، باختر تر پنځوسو کالو پورې د ده د کهاله تر لاس لاندې پاتې شو چې په باختر او بخارا کښې يې ډېرې سيکې موندل شوي دي، ده د باختر ځايي خلك په خپل لښکر کښې اخيستي وو.

د سيليدوکي کورنۍ د دريم پاچا په وخت کښې چې دويم "انتيو کوس" نومېد، د شاو خوا حکمرانانو په مصر کښې د هغه له جګړه ييزې بوختتيا نه په ګټې اخيستلو سره، د ده له اطاعته سر وغړاوه او له هغې جملې څخه د باختر خلکو له هغو يونانيانو سره لاس يو کړ چې په دغه هېواد کښې له باختري ادابو او فرهنګ سره اشناشوي وو، نو د خپلواکۍ اعلان يې وکړ. دا وخت په باختر کښې ديودو توس = تهيودوتوس Diodotos حکمران و، ده د ۲۵٦ ق،م په شاوخوا کښې د آزادۍ غوښتونکيو باختريانو په ملاتړ په باختر کښې د خپلواکې پاچهۍ اعلان وکړ چې حدود يې تر سند، مرو او

The Digital Library

هندوکوش غره تر لمنو پورې رسېدل او دا چې ده باختريان د نورو له تسلط څخه ژغورلي او کورنی آزاد حکومت يې جوړ کړی و، نو ځکه "منجي" لقب ورکړ شو.

د ديو دوتوس يوه سکه شته چې پر يوې خوا يې د دويم انتيوکوس څېره او پر بل مخ يې د ده د کهاله ساتندوی رب النوع "زيوس" له دوو، وازرو سره ليدل کېږي. له دې څخه ځرګندېږي چې ده د باختر د خپلواکۍ تر اعلان د مخه د "انتيو کوس سيليوکي" په نامه د سپينو زرو سکه خپره کړې او بيا يې تر خپلواکۍ وروسته د باختر په دارالضرب کښې خپله سکه د پاچا په توګه پر سرو زرو وهلې ده. دا د سرو زرو سکه چې په پاريس کښې ده پر يوه مخ يې د ديو دوتوس څېره او پربل مخ يې د جوپيتر (داسمان، تالندې او برېښنا درومی رب النوع) لوڅ لغړ شکل دی، چې په پښو کښې يې يوه ګربته (عقاب) هم کښل شوې او د سکې پر څنډه "بازيليوزد يو دوتوس" ليکلی شوی دی يعنې ديو دوتوس پاچا (وګورئ ۱۷ مه نومره عکس). د لومړي "د يودوتوس" له کهاله يوازې د ده يوه زوی چې "دويم ديو دو توس" نومېد د پلار تر مړينې وروسته (له ۲۵۰ تر ۲۳۰ ق،م شاوخوا) په باختر کښې حکومت کړی دی، چې ده د شاهي سيليو کيانو د اقتدار پر خلاف د پارت له دولت سره ښه اړيکي او هم آهنګي درلوده او ځکه چې د پارت د دولت موسس "ارساس" هم د باختر له خلکو څخه و، نو "دويم ديودو توس" له ده سره د دوستۍ تړون او ښه روابط لرل او د ده د پاچهۍ په وخت کښې د هريرود او د هرات ښار هم د باختر په قلمرو کښې شامل شو او سغديانی ته هم له باختره حکمران استول کېده.

د لومړي ديو دو توس د کهاله پاچهي ډېره پاتې نه شوه او د دويم ديوتوس يو امير چې ايو تيديموس Euthydemus نومېد او د سغدياني حکمران

ياغي شو، د باختر پاچايي وواژه او دی په خپله د باختر خپلواک پاچا شو (د ۲۲۰ ق،م شاوخوا) (وګورئ ۱۷ مه نومره عکس).

د باختر ايوتيد يموس په وخت کښې د شام يوناني پاچا "دريم انتيو کوس" د لوېديځ له خوا د پارت پر دولت يرغل او پارتي پاچا "تيری داد" يې مغلوب کړ او د ۲۰۸ ق،م په شاوخوا کښې يې د باختر خواته مخه وکړه، له دې خوا ايوتيديموس له لسو زرو باختري سپرو سره د اريوس (هريورود) پر غاړه له انتيو کوس سره ونښت، خو چې مقاومت يې ونه کړای شو نو بيرته باختر ته راغی، او د باختر په پايتخت "زرياسپ" کښې تر دوو کالو پورې کلابند پاتې شو (د دغه ښار موقع د مرو او اندخوی تر منځ ګڼل شوې ده) په دې موده کښې "دريم انتيو کوس" درنګيانه او اراکوزيه هم ونيول، خو چې زرياسپ يې ونه نيولای شو، او دواړی خواوې ستړې شوې وې، نو هغه وخت چې د باختر شهزاده "ديمتر يوس" دروغې د خبرو له پاره ده ته راغی، ده خپل لور ورکړه، او تر روغې وروسته د کابل او اراکوزيه لوېديځ خوا، د خپل سلطنت د قلمرو لوري ته وخوځېد(۲۰۵ ق،م).

ايو تيد يموس تر هغه وروسته د هېواد د اداري په يووالي کښې زيار ويوست، او د کابل د ناوې حکمران "سوفا ګازتوس" يې د ځان تابع کړ او شمال ته تر پامير ها خوا تر چيني ترکستان او ختن پورې پر مخ ولاړ او لوېديځ ته يې مرورود، هرات او طوس ونيول، او خپل زوی "انتي ماکوس" يې د هغو سيمو حکمران وټاکه، د جنوب له خوا تر اراکوزيه او درنګيانه پورې يعنې د آريانه ټوله خاوره د ده د پاچهۍ د قلمرو برخه شوه، بل زوی يې "ديمتريوس" ددغه ولايت حکمران و، چې دغه ټول ارت هېواد د يوناني جغرافيونو په اصطلاح زر ښاره درلودل دا مهال د باختري يونانيانو د دولت فرهنګي او تجارتي روابط له هند او غربي چين سره ټينګ وو، "وايو

The Digital Library

تیدیموس" لومړی پاچا دی چې د ده په عصر کښې باختري هنر مندانو او صنعت کارانو ددغه ځای هنر او صنعت هند ته سوغات یوور، درا ولنسن په وینا: له یوې خروشتهي کتیبې څخه ځرګندېږي چې یوناني باختري هنر مندان په دغه عصر کښې هند ته تللي او د هند په هنري آثارو کښې یې خپله هنري اغېزه پرېښې ده. د باختري "ایوتیدیموس" د پاچهۍ دوره له ۲۲۰ څخه تر ۱۹۰ ق،م پورې ګڼل شوې ده. چې د ده تر مړینې وروسته یې زوی "دیمیتریوس Demetrius" پاچا شو (وګورئ ۱۸ مه نومره عکس) او دی د هند په خاوره کښې د ټکسیلا تر نیولو وروسته د ګجرات تر کڅو او کاتیا وار او د موریا تر پایتخت پټنه پورې پر مخ ولاړ چې دا پر مختګ د ده د دوو لویو جنرالانو "اپلودوتوس" او "منامندر" د زیار نتیجه وه، "مناندر" د کابل په شمال او پیان کښې زیږېدلی و او اولادو یې د ۱۰۰ ق،م تر شاوخوا پورې په هند کښې پاچهي کوله.

"دیمتر یوس" د ۱۷۵ ق،م په شاوخوا کښې له هند څخه باختر ته راوګرځېد، خپل دریم زوی "پانتالئون Pantaleon" یې دارا کوزي او سیستان حکمران وټاکه او بل دویم زوی یې د باختر حکمران و.

هغه وخت چې د اراکوزی حکمران پانتالیون مړ شو، ځای یې دده څلورم ورور "اګاتو کلیس Agathoicles" ونیو (وګورئ ۱۹ مه نومره عکس).

دیمتریوس او د ده پر ځای ناستو حکمرانانو په خپل قلمرو کښې ډېرې سکې وهلي دي او همدغه پاچا داراکوزی "دیمترماس" (کلات) او ایو تیدمیا (سیالکوټ) او د سند دیمتریاس (پټیاله) او ته او فیلیا (د سند په دلتا کښې) ښارونه ودان کړل، چې دویم ښار د ده د پلار په نامه او څلورم ښار یې د مور په نامه نو مول شوی دی.

دیمتریوس د خپل ژوندانه په پای کښې له خپلو لښکرو سره په هند

کښې بوخت پاتې شو، نو ځکه پر ۱۸۱ ق،م کال د باختر له یونانیانو څخه یو سړی چې ایو کراتیدیس Eukratides نومېد په باختر کښې پورته شو، د پاچهۍ اعلان یې وکړ او سکه یې ووهله، چې په هغې کښې یې ځان باز یلو زمیګا لیوس (لوی پاچا=هندی مهاراجه) وباله (وګورئ ۲۰ مه نومره عکس) او چې دیمتریوس د خپل تاج او تخت د بیرته موندلو له پاره زیار ویوست، ځای یې ونه نیو او مړ شو. ایوکراتیدیس په باختر کښې دیو نانی پاچهانو د درېیمې سلسلې بنسټ کېښېښوو تر ۱۸٦ ق،م پورې د آریانه د ختیزې سیمې له حکمران "مناندر" سره وجنګېد، چې د آریانه ټوله خاوره یې ونیوله، خو له لوېدیزې خوا د پارت پاچا د ده د هېواد لوېدیز ایالتونه ونیول او هغه اختلاف چې د "دیمتر یوس" او "ایو کراتیدیس" د کورنیو تر منځ پیدا شوی و، د باختر سلطنت یې کمزوری کړ او د ۱۳۵ ق،م په شاخوا کښې د هغه سلطنت مرکز د هندو کوش له شماله کاپیسا ته یووړل شو. هیلیوکلیس Heliokles د ایو کراتیدیس زوی چې د ۱۴۷ ق،م په شاوخوا کښې پاچا شوی و، د باختر وروستنی یوناني پاچا ګڼل کېږي، چې د هندوکوش د شمال سیمو تر پرېښولو ورسته یې خپله پاچهي د ګند هارا د ولایت تر پایه (تر ټکسیلا او جیلم پورې) غځولې وه. (وګورئ ۲۱ مه نومره عکس).

تر"هیلیو کلیس" ورسته یې نورو لسوتنو ځای ناستو حکمرانانو پر کابل، ګندهارا او پنجاب حکمراني کړې ده، چې د ۳۰ ق،م په شاوخوا کښې د کابل له وروستنیو یوناني پاچهانو څخه "انتیال کیداس" "امین تاس" - "هرما یوس" - زیات شهرت لری (وګورئ ۲۲ مه- ۲۳ مه - ۲۴ مه نومره عکسونه). د باختر یوناني پاچهانو د سقوط علت د ساکا او سیتي قبیلو منځته راتګ دی، چې دا پاچهي یې د ق.م د لومړی پېړۍ پر لومړۍ نیمایي پای ته ورسوله، او په دې ترتیب د دوی واکمني تر دوه نیمو سوو کالو

The Digital Library

وروسته ختمه شوه. په دې موده کښې د"دیو دوتوس" له وخته د ۱۰۰ ق،م تر شاوخوا پورې د دوی ۳٦ پاچهانو او یوې ملکې په افغانستان او هند کښې واکمني کړې ده، یوناني فرهنګ او هنر یې په آریانه او هند کښې خپور کړی دی، چې په دې موده کښې د ارباب انواعو پرستنه، یوناني صنعت، افکار، فلسفه، ژبه لیکدود او نور فرهنګي مظاهر د آریانه په ټوله خاوره کښې له محلي او بودایي فرهنګي عناصرو سره ګډ شول، او د یونانو باختري او ګریکو بودیك خاص فرهنګ منځته راغی، چې د اسلام تر راتلو پورې یې اغېزه درلوده.

د دانیل شلوم برژه (په افغانستان کښې د لرغون پېژندنې فرانسوي مشر) په وینا: د هیلنسم نفوذ په افغانستان کښې تر اوومې پېړۍ پورې دوام درلود چې نښې یې په دوه ډوله لیدل کېدای شي: لومړی د هنر له لارې او دویم د لیکدود له لارې. د اسلام تر راتلو دمخه په اوومه پېړۍ کښې د دغه هېواد هنر لاد ګریکو بود یك د مشهور هنر یوه وروستنۍ ځانګه وه، خو د لیکدود په اړه ښایي وویل شي، هغه وخت چې د چین نامتو زایر "هیون تسنګ" پر ٦۳۰ م کال یعنې په عربو کښې د اسلام د لمر راختو پروخت له باختره تیرېده، دلته د الفبا ۲۵ توري وو چې ۲۴ توري یې بې شکه یوناني وو او یو د (ښ) غږ یې چې په پخوانۍ دري کښې و، خو په یوناني کښې نه و، پر زیات کړی و او هغه د PX توري یعنې د ش + خ مجموعه توری = ښ دی.

هغه دوه یوناني ډبرلیکونه چې پر ۱۹۵۸ او ۱۹٦۳ کلو په کندهار کښې موندل شوي داشوکا هغه اخلاقي موعظې دي چې په ټول هند کښې په هندې ژبو کیندل شوې دي، خو د دغو ډبرلیکونو اهمیت په دې کښې دی، چې د ارغنداو په ناوه کښې آرامي ژبه او لیکدود د اشو کاتر وختو (۲۵۰

ق،م شاوخوا) پورې ثابتوي او لکه چې یونان پېژندونکي پوهان وایي د دغو دوو ډبرلیکونو یوناني متنونه د یوناني فیلسوفانو او خطیبانو لکه اپلاتون او ارستو د ژبې ساري ګڼل کېږي او وینو چې د ق،م پر دریمې پېړۍ په کندهار کښې د فکر او لیکنې ژبه همغه ده چې په آتن یاد میلیت په ښارو کښې رواج وه او حتی د کتیبو د کیندنو ډول هم د یوناني کلتور یوه ولې ښیي او څرګندېږي چې دا ځای د یوه یوناني مورخ په وینا د مسیحي عصر په پیل کې دیونانیانو ټاټوبی و، (د کندهار ډبرلیك (۱٦) لمبر عکس دې وکتل شي). سربېره پردې تر ۱۹٦۱م کال وروسته فرانسوي لرغون پېژندونکیو د یوه یوناني ښار (آی خانم = سپوږمۍ مخې مېرمن) په کنډوالو کښې د همدغه یونان باختري مدنیت ډېر ښه آثار موندلي دي. دا ښار د افغانستان او شوروي اتحاد پروپش د افغانستان د خاورې په هغه برخه کې پروت دی چې هلته آمو او کوکچه سیندونه سره ګډېږي او ډېرې کنډوالې لري چې دا کنډوالې د دواړو سیندو پر غاړه پر دوو ټاکلیو برخو وېشل شوې دي: یوې خوا ته یې یوه لوړه غونډۍ ده چې د جنوب له پلوه د کوکچې پر سیند حاکمه ده او ددې شل متری غونډۍ بلې خواته آمو سیند بهېږي او هم ددې غونډۍ پر سر لوی استحکامات شته چې د دغه ښار بالاحصار دی او یو حصار یې د برج او خندك سره د لیندۍ په شکل درلود او د ښار په منځ کښې یې له شمالي دروازې څخه جنوبي دروازې، خواته ۱٦۰۰ متره واټ ایستل شوی و، چې کوڅې یې هم لیدل کېږي (وګورئ ۲۵مه نومره عکس ـ د ښار نقشه).

په دغه لرغوني ښار کښې یې د مدنیت نخښې موندلې دي، چې هغه باید "دګریکو باختر" خاص مدنیت په نامه یاد کړی شي، چې د منځنۍ آسیا د صحرا نشینو د یرغل له امله له منځه تللی دی. خو کنډوالې یې د

The Digital Library

لوړې معمارۍ طرز رانښيي، چې په پخو خښتو او ډبرینو ستنو د مرکزي لوېې ماڼۍ ودانۍ جوړې شوي دي، دماڼۍ یو اوږد غولی لري او هم په ماڼۍ کښې د شنې، ژیړې، سرې او تورې رنګ امیزۍ نخښې شته. هغه خښتې چې په دې ماڼۍ کښې کارول شویدی هره ضلع یې ۴۵ سانتي او پنډوالی یې له ۱۲ څخه تر ۱۵ سانتیو پورې دی، د دغه ښار اوبه د ویالې له لارې د کوڅو لوړو برخو او حتی بالاحصار ته رسېدلې، چې د کوکچې سیند له ۲۰ کیلو متره واټن څخه را بهیدلې. ښار درې برخې درلودې، چې یوه برخه بالاحصار، بله برخه تر حصار را کښته او دریمه برخه ارګ دی. په جنوب لوېدیزو برخو کښې د خلکو د اوسېدو ځای، د ورزش ودانۍ او بازارو نه وو، له دې ورزشګاه څخه د هرمس(دپهلوانۍ رب النوع) مجسمه لاس ته راغلې ده، چې د کشف شوي ډبرلیك له مخې هغه یوه یوناني "تریباه کوس"؛ د استراستون نومي هرمس او هرکول وقف کړې وه.

بله لیکنه چې د دغه ښار د خلکو د فکر او فلسفې ښکارندویه ده، هغه د یوه یوناني "کي نه آس" د قبر د اوږ ده سندوخ کتیبه ده چې "کلا ارك" "د اپي فراد یوس" زوی په آی خانم کښې پر هغه سندوخ کینلی او پر هغه قبر یې ایښې ده چې مطلب یې دا دی:

"په کوچینوالی کښې ښه روزنه واخله! په زلمیتوب کښې خپلې غوښتنې (خواهشات) اداره کړه! په پاخه سن کښې سم کاری اوسه! پر زوړ والي ښه ناصح شه! او د ژوندانه په وروستیو ورځو کښې پوه شه چې څنګه بې افسوسه مړ شې!"

دا قیمت بها وجیزه د هغه وخت د خلکو د فکر او اخلاقو د بهیر ښه ښکارندویي کوي.

ساکان، پارتیان او پهلوایان

د هخامنشي پاچهانو په ډبرلیکونو کښې ولیدل شو، چې د ساکه قبیلې د آمو ها غاړې ته د پامیر په شاوخوا کښې د هومه راوړونکیو یا د ګرندیو ساکانو په نومو د هغو پاچهانو تر اداري لاندې اوسېدلې او د پارت (خراسان) له لارې د زرنګه - د رنګیانه ځمکې ته راتېرې شوې خپل نوم یې سکستان - سیستان ته ورکړی و او هم یې د هندوکوش په شمالي سیمو او باختر کښې ژوند کاوه، چې بیا له دې ځایه لوېدیځ او ختیځ خواو ته خپرې شوې او د دوی پېښې د آریانه د تاریخ برخه ګڼل کېږي.

موسیوهاکن په خپل کتاب کښې چې "په افغانستان کښې د فرانسې د لس کلنو کیندنو نتیجه" نومېږي وایي: "صحرانشین ساکان تر عمومي مهاجرت دمخه په باختر کښې یونانیانو ته راتلل او د سرتېرو په ډول نوکران کېدل د دوی ځینې مشران لوړو ملکي او عسکري رتبو ته رسېدلي وو چې د هغوی له جملې څخه هرا یوس (Heraius) د یونانو باختري د وروستیو پاچهانو په تقلید سکه وهلې، او داسکه یې "هاکن" په تاشقرغان کښې موندلې وه. دا قبیلې له باختر څخه د هریرود ناوې او له هغه ځایه د هلمند او ارغنداو ناوو ته راښوه شولې او د پاچهۍ په جوړولو یې لاس پورې کړ چې د دوی د هېواد وېش ختیځ پلو ته د بولان شاوخوا ته د سند تر ناوې پورې هم رسېدلی و او هغه یې "کی - پن - Ki - Pin" بللی دی او د ساکه له

n: The Digital Library

دې قبیلو څخه چې د ارغنداو او کښته سند په ناوو کښې اوسېدل یوه سرې چې مایوس ـ (Mayos) نومید د ۷۲ ق،م په شاوخوا کښې د "بازیلیو زباز یلیون میګا لیوس مایوس" په عنوان یعنې "لوی شهنشاه مایوس" سکه وهلې ده او د خپل هېواد وېش یې تر ټکسیلا پورې رسولی دی، چې یوه ډبرلیك یې په ټکسیلا کښې پر مسي غاب کشف شوی چې نېټه یې (۷۸ ق،م) ده، له دې څخه معلومېږي چې د ختیز پنجاب د یوناني پاچهانو نفوذ د مایوس په لاس له منځه تللی دی او اووه زره سکې یې په یوناني او خروشتي لیکنو موندل شوي دي.

تر مایوس نومي وروسته د ده له پاتې کسانو څخه دوه نور هم د سکو له مخې پېژندل شوي چې یو یې ازیس AZES (د۵۰ ق، م په شاوخوا کښې) او بل ازیلیسیس ـ AZILISES دی. دوی په یوه عصر کښې اوسېدل او د دواړو پر سکو باندې په یوناني خط "لوی شاهنشاه" لیکل شوي دي. داسې سکې هم لیدل شوي دي چې د دواړو پاچهانو نومونه یو په یوناني خط او بل په خروشتي لیکل شوي دي (وګورئ ۲٦ مه نومره عکس).

هغه وخت چې دغې ګرځندویې کوچۍ قبیلې د آمو د بهیدو جنوب ته د باختر په سیمو کښې له پکهت ـ پښت او پښتنو سره ګډې شوې د ساکه نوم یې په دغو پښتنو کښې پرېښوو، چې په زابل او کابل کښې د پښتنو د سهاك قبیله او په هلمند کښې ساکزي (سکزی) تر اوسه د دغه نامه ریښه لري، د دوی نورې قبیلې په خراسان کښې د هریرود له ناوې څخه د خزر بحیرې تر کڅو پورې د پارت په نامه میشته شوې او ځمکه یې هم د دوی په نامه یاده شوه، ځنګه چې له خپل اصلي ټاټوبي باختر څخه د هریرود ناوې ته تر دامغان (د خراسان یوه برخه) پورې تللې وې نو د ژوستن په وینا د پارت په نامه مشهورې شوې چې پارت په سکایي ژبه تبعید شوي ته وایي او دوی

هم له باختره هجرت کړی و.

"سر او لف کرو" انګریز افغان پیژندونکی د ګندهاره د ساکانو حکمرانانو په نومو کښې له پښتو سره ډېر شباهتونه موندلي او لیکي چې د ساکي حکمرانانو دا نومونه پښتو ته نژدې دي: سپاله که دمه Dama-Spalag (سپاله = سپاه) + (ګه ـ د تجلیلی تصغیر نخښه) + (دمه = جلال ـ برم) چې ټوله جمله د "مجلل سپاهی" په مانا ده.

بل نوم سپاله هوره Spala-Hura دی: (سپاله = سپا+ هوره = اور یا هور) د اور سپاهي یا لمر سپاهي او بادرڼا سپاهي په مانا ده.

همدارنګه د چستنه Chastana نوم همدا د پښتو "څښتن" د مالك او خاوند په مانا دی.

او که موږ پارت ـ پارتهوه د ژوستن په وینا "تبعید شوی" او "مهجور" وبولو، نو په پښتو کښې یې اوسنی شکل "پردی Pradia" یعنی بیګانه او مهاجر دی. یا به د پښتو (پرته) PRATA وی (د دریم حرف په زور کښې) چې دغه هم دلیری مانا لري لکه چې وایي: له مخه مې پرته شه یعني لېرې شه. یا پلانی پرتې وایې یعنې له عقله لېرې خبرې کوي.

داسې ښکاري چې سیستان ته د ساکه قبیلو لومړني مهاجرتونه تردې وختو ډېر پخوا پیښ شوي دي: د موسیو فوشه په وینا لوی کوروش (۴۵۰ ق،م) د سیستان د نیولو په وخت کښې دا "ساکان" د دوی د ښو خدمتو په سبب "ښه کړونی ـ نیکو کردار" (په یونانی کښې ایو یرګت (Evergetes) بلل همدا خلك د(۳۳۰ ق،م) په شاوخواکښې پر همدې ځمکه اوسېدل، چې سکندر هم دوی نازولي وو او ښه نرمه رویه یې ورسره درلوده (وګورئ تمدن ایراني کتاب).

د (۲۵۰ ق،م) په شاوخوا کښې بلخی ارساس ـ ارشك ـ اشك د "فري

The Digital Library

یاپت" زوی له خپل ورور "تیرداد" سره لوېدیځ خواته لاړ، د پارت یوناني حکمران فریکلیس یې وواژه او داشکاني سلطنت بنسټ یې کېښېښوو، په یوناني او خروشتی دوارو ژبو یې سکه ووهله، او خپل ځان یې بازیلیوزبازیلیون (شهنشاه) وباله، چې منځته راتګ یې د ۲۴۹ ق.م په شاوخوا کښې او پایتخت یې اوسني دامغان ته څیرمه و، داشکاني پاچهانو سلسله ده ته منسوب ده، د سترا بو په وینا دی تر دوو داخلي جنګو وروسته د خپل نیزه وال له لاسه تېپي شو او د هغه تپ له امله پر ۲۴۷ ق.م کال مړ شو. پر ۲۴۸ ق.م کال دده زوی تیرداد د دویم اشك په نامه پر تخت کښیناست ښه غښتلی مدبر پاچا و، تر بابل پورې یې فتح وکړه او ختیځ خوا د باختر شاوخواته ورسېد، خو له باختر یوناني پاچا دویم "د یودوتوس" سره یې د سیلیوکي دولت په مقابل کښې روغه وکړه او د یووالی لاس یې ورکړ، دی چې زوړ شو مړ شو، او پاچهي یې له ۲۴۸ څخه تر ۲۱۴ ق.م پورې وه.

نور اشکاني نامتو پاچهان دادي:

۳ - ارتبان: اردوان (۲۱۴ تر ۱۹٦ق.م) د تیر داد زوی چې د ده په وختو کښې "دریم انتیو کوس" پر پارت حمله وکړه او باختر ته راتیر شو.

۴ - فري یاپت د اردوان زوی (له ۱۹٦ تر ۱۸۱ ق.م).

۵ - لومړی فرهاد د فري یاپت زوی (له ۱۸۱ تر ۱۷۴ ق.م) د باختري د یمتریوس معاصر.

٦ - مهر داد د لومړي فرهاد ورور(۱۷۴ - ۱۳٦ق.م) لوی او هوښیار پاچا و، چې د باختري یونانیانو غربي ولایتونه او مرو یې ونیول، اراکوزي، کابل او سند یې لاس ته راوستل او د پارت د هېواد وېش یې د سند تر سینده ورساوه. خو سره له دې هم د ده حکومت مشروطه و، د شورا دوه

مجلسونه یې لرل چې د دوی په غوښتنه یې کار کاوه.

۷ - دویم فرهاد د مهر داد زوی(۳۱٦ - ۱۲۷ ق.م) ده ساکه قبیلې خپلې مرستې ته وبللې چې له انتیو کوس یوناني دولت سره په جنګ کښې له ده سره مرسته وکړي خو ساکا نو په چور او چپا ولاس پورې کړ، او فرهاد له دوی سره وجنګید، څو چې فرهاد ووژل شو، او پارتیانو ماته وکړه.

۸ - ارتبان (دویم اردوان)(۱۲۷ - ۱۲۴ ق.م) دی د دویم فرهاد تره او د فري یاپت زوی و، چې د دویم فرهاد تر مړینې وروسته د پارت پر تخت کښېناست دی د تخار له خلکو سره چې د باختر یوه برخه وه ونښت، په یوه جنګ کښې د لاس پرموټ تپي او له همدې امله مړ شو، پارتیان پرشاشول، همدا وخت و چې ساکانو درنګیانه (سیستان) ونیو، او هغه یې په خپل نامه سګستان (ـ معرب یې سجستان) وباله او ان د کابل تر نیولو ورسته د هند خواته هم تیر شو او هلته یې د هندوساکه یا هندو سیتهین دولت جوړ کړ. همدارنګه ګرځنده صحرایي سپین پوټکیو آریایي قبیلو (هون) د شمال له خوا یرغل وکړ او د ۱۲۷ ق.م په شاوخوا کښې یې باختر او تخار ونیو او د هغه ځای یونانیان یې جنوب ختیز خوا د کابل او سند لوري ته وشړل، او دا ټولې صحرایي قبیلې (ساکه، تخار، هون) شمالي آریایي خلك وو، چې د ژېړ پوستو له توکم (نژاد) څخه نه وې، بلکه د دوی ژبه ـ څیرې ـ بڼې بیخې اریایي دي د تورن فان کشف شوي آثار دا مطلب ښه څرګندوي.

۹ - دویم مهر داد دارتبان زوی(۱۲۴ ـ ۷٦ ق.م) لوی پاچا و، چې په خپل ۴۸ کلني سلطنت کښې پر ساکانو او سرکښو قبیلو بریالی شو او د باختر او سیستان یوه برخه یې ونیوله او د خپل سلطنت وېش یې همالیا غروته ورساوه.

خو لوی مهرداد د پارت د دولت پایتخت له خراسانه د دجلې غاړې

The Digital Library

ته یوور او دار منستان اوروم له دولتو سره په جنګو بوخت پاتې شو، نو ځکه تر هغه وروسته دپارت د دولت پېښې په آریانه پورې اړه نه لري، او زموږ د تایخ برخه نه ده. داشکانیانو له سلسلې څخه تر پېنځمې میلادي پیړۍ پورې په ایران، ارمنستان او د لوېدیزې اسیا په مختلفو برخو کښې ډېر پاچهان پاچهۍ ته رسېدلي دي، خو زموږ له هېواد او زموږ له خلکو سره یې اړه نه لرله خو څلورم اشك (څلورم فرهاد) پر ۳۳ ق،م کال ظلم او تیری وکړ او خلکو پر هغه بلوا وکړه، دی ختیځ خوا ته وتښتېد او هغو ساکانو ته ورغی چې په باختر، سیسات رخج او نور وځایو کښې اوسېدل او له دې ځایه بېرته خپل هېواد ته لاړ.

د ساکانو او پارتیانو له ګډو ځانګو څخه چې په جنوبي افغانستان او غربي هند کښې یې پاچهي کړې ده، یوه، ځانګه هم د پرتهوا - پهلوا ده چې د دې ځانګې د سیاسي تشکیلاتو او ادارې لومړی ځای سګستان او اراکوزي (د هلمند او ارغنداو ناوه) ده، ددې ځانګې د خلکو واکمني د میلاد په لومړۍ پیړۍ کښې تر ټکسیلا پورې رسېده او هغه وخت چې اپولو نیوس APOLLONIOS پر ۴۳ ـ ۴۴ م کال د ټکسیلا د لیدو له پاره راغی، هلته له دې خلکو څخه یوه پوویشت کلن پاچا د فراوتیس Phraotes (فرهاد) په نامه پاچهي کوله.

د سیستان او اراکوزي د پهلوا د خپلو اکو پاچهانو د لړۍ مؤسس ونونیس Vonones نومیده، په سکو کښې د لوی شهنشاه په عنوان یاد شوی او د ۱۲۰ ق،م په شاوخوا کښې یې پاچهي جوړه کړې ده، سکې یې په یوناني او خروشتهي لیك دي او پر ځینو سکو یې د خپلوانو او تابعانو نومونه هم لیکل شوي لکه "سپه له هوره" ورور یې Spalahora او سپه له ګادمه Spalagama وراره یې، سپه لی ریزا Spalirisa بل ورور یې نو ځکه ویل

کېدای شي چې د سا که پهلوا د کورنیو افرادو په دې خاوره کښې یو بل ته نژدې په یوه عصر کښې په ګډه حکمراني کوله، د دونونیس دا خپلوان د هېواد په مختلفو ځایو کښې د ده نایب السلطنه ګان وو (د ۱۱۰ ق،م په شاوخوا کښې) (وګورئ ۲۷ مه نومره عکس) د دې سلسلې بل لوی پاچا ګندو فاریس Gandophares یا اندوفیریس دی (۱۹ ـ ۴۸م) چې په سکو کښې شهنشاه - ژغورونکی نه ماتیدونکی او دیندار معرفي شوی دی او هم د پېښور شمال ختیز ته د تخت بایي په ډبرلیکونو کښې (۱۰۳م) ګودو هره Guduvhara هم دا پاچا ګڼلی شوی چې له سیستانه یې تر سند و پنجاب پورې واك درلود، ځینو مورخانو د اوسني کندهار نوم پخوانی ګندوفارو ده ته منسوب بللی دی چې په دی نامه کښې د "فر" تاریخي کلمه د برم او جلال په مانا شته او مانا یې "برم ګټونکی" دی، که موږ دا نوم په پښتو واړوونو" ګونده فر" د اساسي جلال او برم مانا ورکوري او موږ وینو چې د آریانه د کوشاني پاچهانو پر سکو یې هم د "فر" توری لیکلی دی.

د لرغوني هند د سیاسي تاریخ لیکونکی د تخت بایي د ډبرلیك له مخې د ګندو فاریس د پاچهۍ وخت ۴۷ م کال ټاکلی او وایي چې دا کال له مسیحي روایاتو سره هم سم دی په دغه اساس نو دغه پاچامزدي (زردشتي) دین لاره، خو د حضرت مسیح شاګرد او په هند کښې د هغه د دین "مبلغ سنت توماس" د ده دربارته واستول شو او پاچا د مسیح دین ومانه چې په مسیحي روایتو کښې د ګندو فوروس په نامه یاد شوی دی، له همدې سببه ده په ځینو سکو کښې له خپل نامه سره ددیوه ورته Deva-Varta صفت یعني دین دارهم لیکلی دی.

. د لرغوني هند په سیاسي تاریخ کښې لیکی چې: له ګندو فاریس سره هم دده ځیني خپلوانو په حکمرانی کښې ګډون لاره، چې یو له هغو څخه

e Digital Library

د ده ورا ره ابداګاسیس Abdagases د افغانستان په جنوب کښې، اوله جنرالانو څخه یې اسپاورمن Hspavarman اوسسه (چچ) او له حکمرانانو څخه یې سپیدنه Spedana اوسته وستره Satavastra په ټکسیلا کښې وو.

د ګندو فاریس تر مړینې وروسته د ده ارت هېواد د ده د ځای ناستو تر منځ پر کوچنیو برخو وویشل شو(د ۵۰م شاوخوا) چې د هغو له جملې څخه سنه باریس Sanabares په سیستان کښې، پاکوریس Pakores او سسه په ګندهاره او لودیز پنجاب کښې حکمرانان وو، د دوی سکې په یوناني او خروشتي لیکدودونو له ټکسیلا څخه لاس ته راغلې دي، د پهلوا له همدغو شاهزادګانو څخه اورتاګنس هم دسکو له مخې پېژندل شوی دی، چې دی یې همهغه ګودا . ګاد د ګندو فاریس ورور بللی دی، چې د میلاد د لومړۍ پېړۍ په دویم نیمایي کښې یې حکمراني کوله، د چارسدې په خروشتي ډبرلیکونو کښې یې نوم "ګادسا" دی چې ځینو دا نوم د ګندو فاریس د قبیلې نوم هم ګڼلی دی، په دغه صورت کښې نو د مهابن د لمنو د پښتنو د "ګدون" د قبیلې نوم هم راپه یادوي چې د چچ (همهغه سسه) د ځمکې په شمال کښې پرته ده، عربي مؤرخانو دانوم په "صصه" معرب کړی و.

(وګورئ ۲۸ مه نومره عکس).

کوشانیان

هغه قبیلې چې د (۱۶۵ق.م) پر شاوخوا یې له اریایي ساکانو او سیتانو سره د وینې او توکم (نژاد) ګډون لاره، د بنې، څېرې جګو پوزو او نور څرګندو ژبنیو ځانګړتیاوو له مخې د ختیز شمال له آریایي نژاد څخه ګڼل کېږي او چینیانو دوی یوچي yuach-chi بللي دي چې له خپل پخواني ټاټوبي څخه چې د ختیز چین خوا ته و، راووتلې او د آمو سیند شمالي سیموته راغلې. دوی د هغه ځای ساکان په باختر کښې د آریانه ختیزو سیمو او د هندوکوش جنوب ته وشړل چې تر ۱۲۷ ق،م وروسته تر هنده پورې هم پرشا شول او ځای یې یو چیانو ونیو.

پر ۱۳۸ ق،م چې د چین امپراتور وو-تی Wou-ti (۱۴۰ - ۸۷ق،م) د هیوانګ نو د قبیلو له یرغلو او حملو څخه وربرېد، نو خپل یو سفیر یې د چانګ-کین Tchang-kien په نامه یوچیانو ته واستاوه چې له ده سره مرسته وکړي، خو هغوی مرسته ورنه کړه، د دغه سفیر په وینا د آمو په جنوبي سیمو (باختر او بدخشان) کښې د تاهیا (تخار) خلك اوسېدل او د یوه بل چیني مورخ سیو ـ ماتسین Seu-Matsien (د ۹۰ ق،م شاوخوا) له لیکنې څخه هم څرګندېږي چې یو چیانو تر (۱۲۵ ق،م) پورې لا د آمو په شمالي سیمو کښې ژوند کاوه، او د آمو جنوبي خواته را شیوه شوي نه وو.

The Digital Library

یوچي خلك د (۷۰ ق.م) په شاوخوا کښې تر آمو را پوریوتل، او د تخاریانو (تاهیا) په مرسته یې باختر ونیو، تر هغه وروسته د یوچي او تخار تر منځ ګډون راغی، او یو غښتلی او ممتازتکم (عرق) یې منځته راوست چې د کوشي Kushi کوی شانګ . کوشان نامتو قبیله د دغو خلکو له پینځګونو قبیلو څخه وه. د "کوچي" اوسنۍ کلمه په پښتو او دري دوارو ژبو کښې ددې ریښې نمایندګي کوي. د چین د یوه مورخ د یادونې په اساس د کوشیانو مشر چې کیو - تسیو - کیو - kieu-Tsiu-Kieu نومېږ د نورو څلورو قبیلو مشران یې د ځان تابع کړل او په خپله دی" د کوی شانګ پاچا"په نامه وپیژندل شو، له همدې وخته په تاریخ کښې د کوشان کلمې د یوچي ځای ونیو، د دغه تېر لومړی نامتو پاچا د چین د لیکونکیو په وینا همدا کیو - تسیو - کیو(- کوجوله کره کد فیزیس Kujula-kara-kadphises (د ۴۰م شاوخوا) و، چې پارتیا (خراسان)، کابل او کاپیسا یې ونیول او د غزني په شاوخوا کښې یې د پوتا Pauta خلك هم د ځان تابع کړل چې د فرانسوي"واله د ویوسن" په وینا دا خلك پښتانه وو.

کوشان شاه د خپلې پاچهۍ په اوږده موده کښې وکړای شول چې د یوناني او پارتي پاچهانو پایخوږ(بقایا) له منځه یوسي؛ د آریانا په ټوله خاوره کښې خپل نفوذ ټینګ کړی او دافغانستان د خورا سترې امپراتورۍ بنسټ کښیږدي. دی د ۷۸ م په شاوخوا کښې پر ۸۰ کلنۍ تر ۳۸ کالو پاچهۍ وروسته مړ شوی دی، تر اوسه پورې یوازې د ده راز، راز مسي سکې پیدا شوي دي، چې یوناني او خروشتي لیکنې لري، دده نوم په یوناني کښې" کوزولا کد فیس" دی چې دده القاب یې "دیندار،د آسمان زوی، شاهنشاه" لیکلی دی. (وګورئ ۲۹ مه نومره عکس).

د ستر کوشانشاه لومړي کد فیزیس تر مړینې وروسته یې زوی دویم

ویمه - کد فیزیس Wema-Kadphises د ۱۱۰م تر شاوخوا پورې حکمراني وکړه او پر ۸۰ کلنۍ وفات شو. (وګورئ ۳۰ مه نومره عکس). دی لومړی کوشانی شهنشاه دی چې د خپل هېواد وېش یې ختیز خواته د ګنګا تر غاړو پورې رسولی و. خو چې د چین د پاچا در بارته یې خپل استازی (سفیر) واستاوه او د هغه لور یې ځانته وغوښتله او دا غوښتنه یې رد شوه، نو پر ۹۰ م کال یې اویا زره سپاره د خپل نایب (سی Si) په مشرۍ د پامیر له لارې ختیز چین ته د یرغل له پاره ولېږل او د چینی جنرال پان - چاو په لاس یې ماتې وخوړه، د چین امپراتور Ho-Ti هو - تي ته یې کلنګ(باج) ورکړ، خو تر هغه وروسته یې دورمن له امپراتورۍ سره خپل اړیکي ټینګ کړل او پر ۹۹م کال یې خپل استازی د روما امپراتور "تراجان" دربارته استولی و، او له هغه هېواد سره یې تجارتی او فرهنګي راوابط درلودل، چې دده، د عصر په سکو کښې درومن د سکو جوړولو د هنر پیښې (تقلید) څرګندې دي او پر هغو باندې دستر کوشانشاه د یوه پوتره Deva-putra (خداوند زاده) القاب لیدل کېږي چې دفغ پور(فغفور) د لقب مانا ده، دده مړینه د ۱۱۰ م کال په شاوخوا کښې ګڼلې شوې ده. تر ده وروسته په تاریخ کښې ۲۰ کاله خلا شته چې په دې موده کښې له لرغونیو آثارو او سکو څخه تر اوسه د یوپاچا وجود نه دی څرګند شوی خینی د سوتر میګاس (لوي ژغورونکی) سکې په دې خلا کښې ځایوي، خو غالب اټکل دادی چې دا سړی په هند کښې دویمه نایب السلطنه و.

په هر صورت د لویو کوشانیانو شهنشاهي د ۱۲۵ م یا د ۱۴۴م په شاوخوا کښې یو چاته ورسیدله چې کنیشکه Kanishka نومېږ ، او بنایي چې د کد فیزیس له کورنۍ سره یې د خپلوۍ روابط هم درلودل، خو دی دیوه لوی کهاله موسس دی چې د میلاد د دریمې پېړۍ تر منځ پورې یې زموږ په

The Digital Library

هېواد کښې پاچهي کړې او خپله واکمني يې په هند کښې هم پراخه کړې ده.

د کنیشکه د شهنشاهۍ مرکز په ژمي کښې پوروشاپوره (پېښور) او په دوبي کښې د کاپیسه بګرام و، چې د هېواد ختیز ویش یې د هند تر بنارس رسیده او د لوېديځ خواته په پارت پورې نښتی و، د شمال لوري ته یې کاشغر، یار کنډ او ختن هم ونیول د چین له امپراتوره یې یرغمل واخیستل؛ بودایی دین یې ومانه؛ د اشوکا غوندې یې د هغه دین تبلیغ او خپرولو ته ملاوتړله؛ د بودایانو څلورمه لویه دیني جرګه یې چې پينځو سوو پوهانو برخه په کښې اخیستې وه د کشمیر په سرینګر کښې د هغو اختلافاتو د لیرې کولو له پاره جوړه کړه چې د هغه دین د روحاني طبقو تر منځ پیدا شوي و، په بودايې دین کښې بدعتونه او پساتونه پېښښ شوي وو، او پر خپل اصالت پاتې نه وو، هر پلوته بېلې بېلې ډلې منځ ته راغلې وې نو په دې جرګه کښې چې د کنیشکه د دربار پوهان او د ګندهاره علما هم په کښې و، د اووم بودایي پیشوا د ګندهاره د لوی عالم واسو میتره Vasumitra په مشر تابه جوړه شوې وه داسې فیصله وشوه چې دهینه یا نه Hina - Yana د کوچنۍ بګۍ - کوچني مذهب لرغونی مذهب چې د بودا تر مړينې راپه دې خوا یې پينځه پیړۍ رواج موندلی و تعدیل او اصلاح شی، او دا مذهب چې د سپېڅلي تقوا او نفس د تهذیب سپار ښتنه یې کوله د مهایانه Maha-yana په لوی مذهب تعدیل شو، چې د ناګار جونه Nagarjuna نومې عالم له خوا ترتیب شوی و. په بودایي لوی مذهب کښې چې ورسته یې په ختیزه آریانه کښې هم رواج وموند، د کوچني مذهب د اخلاقي سپېڅلیو د ساتیرو پر ځای داسې ښوول کېده چې یو سړی باید د بود یستوه Bodhisattva روښانه شوي راتلونکي بودا مقام ته لوړ شی، او هم د بودا د پېښې یا نورو نخښو ښوولو پر ځای باید د ده تړوله او بشپړه مجسمه لکه د آریانه نور ارباب انواع چې

د یونانو باختري په صنعت کښې یې رواج و، ونمانځل شي.

د هند د جنوبي ژبې "پالي" پر ځای دې د سنسکریټ ژبه مذهبي ژبه شي، په همدې سبب پخواني کوچنی مذهب جنوبي مذهب، او مهایانه د شمال مذهب ګڼل کېږي. هغه وخت چې لوی کوشانشاه بودایي دین ومانه، نو پر خپلو سکو یې چې پخوا د آریانه نور ارباب انواع کښل د بودا بشپړ صورت وکیښ، په دې توګه نو د لوی مذهب طرفدارانو وکړای شول چې خپل ځانونه له کوچني مذهب څخه بیل او په ماوراء الطبیعه مسالو کښې خپل عقاید او د بودایت په عالم کښې د ژوندانه دساتیر خپاره او د خپلو نویو ګروهو تفسیرونه بشپړ کړي، په هغه زمانه کښې د کنیشکه تر دربار پرته بل داسې دربار چې په متبحرو پوهانو عالمانو ډك وای نه شو لیدل کیدای چې په هغه کښې دلوی مذهب پر موسس "ناګار جونه" سربېره نور پوهان هم وو، لکه: ((اسوه ګهوشا Asvaghosha د حماسیاتو او هسکو ډرامو لیکونکی د بودهه چریتبه مؤلف او ساري پوتره پره کره نه، د طبي علومو سنتر لیکونکی چره که، د دربار دینی مشاور پارسوا، سنګهه رکشه، او سدره سنه (هغه مبلغ چې کنیشکه يي بودايي دين ته واړا وه.))

د کنیشکه په وختو کښې د ده په ټول ارت هېواد کښې خورا ډېر بودایي معبدونه او سنګارامې ودانې شوې چې له هغې جملې څخه دهیون تسنګ په وینا یو د "شا- لو- کیا" معبدو، چې چیني یرغملانو ودان کړی و، په هغه کښې یې د مها کاله د لوی بت په پښو کښې خزانه هم ښخه کړې وه چې که دا سنګهارا مه ورانه شي بیرته یې په هغو پیسو ودانه کړي. اوس د دغه لوی بودایي معبد نښې بګرام ته دوه کیلو متره ورځیرمه د شترك پر غونډۍ (پوزه شترك) کښې ښکاره شوي او هلته انځور شوې ودانۍ او ښکلې مجسمې له ځمکې راوتلي دي.

The Digital Library

د دويم لوی معبد آثار چې کنيشکه خپل ژمني تاتوبي پيښور ته نژدې ودان کړی و، د شهرشاهي جنوب ختيز ته د ۱۵۰ فټه جګ معبد کنډوالې دي، هغه يې په خوارا عظمت د بودا د کچکول Patra-Chity د ساتنې له پاره ودان کړی و، د دغه معبد په اړندو ودانيو کښې د اووسوو په شاوخوا کښې بودايي راهبان اوسېدل. د هيون تسنګ په وينا دا کچکول وروسته کندهار ته وړل شوی و (چې پر ۱۳۰۴ ش کال د کابل موزيم ته راوړل شو) وايي چې د بودا دا کچکول په شپږ مې ميلادي پيړۍ کښې هغه وخته چې شاه کيپين (کابل) ګندهاره ونيو کندهار ته يووړل شو.

دغه معبد ته نژدې سل فټه جګه د پيپل ونه ولاړه وه چې د هغه وخت د خلکو په عقيده بودا د هغې تر سيوري لاندې کښېنستلی و، او همدلته يې د بودايي دين روزونکي شهنشا، کنيشکه د زيږيدو پيشګويي کړې وه. همدارنګه کنيشکه، د دې مقدسې ونې جنوب ته يوه لويه ستوپه جوړه کړه چې د فاهيان په وينا د ۴۷۰ فټو په شاوخوا کښې لوړه، او په قيمتي جواهرو ښکلې شوې وه؛ چې اوس يې آثار د پيښور جنوب ته نيم ميل ليرې د "شاه جي ډهيرۍ" په شپږ ګزه غولي کښې پيدا شوي دي؛ او ډاکټر سپونر پر ۱۹۰۹ کال د هغې ستوپې له کنډوالې څخه يوه فلزي انځور شوې سندوخچه کشف کړه، چې پر هغې د کنيشکه ولاړ تصوير کښلی شوی و، او په سندوخچه کښې د بودا مقدس آثار وو، چې دلاړډ کرزن له خوا د برما بودايانو ته ورکړل شوه د هغې سندوخچې يوه مهمه ليکنه داسې ژباړل شوې ده:

"دآګيسله Agisala خدمتګار مهاسينه په سنګهارامه کښې د کنيشکه د ويهاري د کار څارندوی" په هر صورت کنيشکه د افغانستان د کوشانيانو له سترو پاچهانو څخه دی (وګورئ ۳۱ مه نومره عکس). چې د

ده له راتلو سره په دې خاوره کښې د اداري يو مرکزي واک او د مدنيت او فکر پيدا کيده منځته راغله او څنګه چې دده شهنشاهي ۲۲ کاله ګټل شوې ده، نو ځکه دده مړينه د ۱۵۱م په شاوخوا کښې اټکلیدای شي چې په دغه وخت کښې به دی د ختن په سيمو او د چين او سغد ترمنځ په غرو کښې مړوي.

د کنيشکه تر مړينې وروسته د ده هېواد د ده د زامنو تر منځ وويشل شو، او واسيشکه Vasishka زوی يې چې د هند په ماتوره کښې نايب السلطنه و دده پر ځای کښېناست، که څه هم دده کومه سکه لاس ته نه ده راغلې خو ماتوره ته نژدې په يوه ډبرليك كښې چې د كنيشكه د سلطنت پر ۲۴ کال ليکلې شوې ده، او هم په دوو نورو ليکنو کښې چې دده د جلوس پر ۲۶ - ۲۹ کلو پورې اړه لري، دده د زوی نوم ليکل شوی دی او له دې څخه څرګندېږي چې دی د ۱۴۵ څخه تر ۱۶۰ پورې په هند کښې حکمران و، چې زوی يې هم د کنيشکه په نامه يادېده او ده ته يې دويم کنيشکه وايه، اباسيند ته نژدې د آرا په ډبرليك كښې د ده نوم په څرګند ډول په خروشتي ليکدود" واجشکه پوتره کنيشکه" يعنې واسيشکه د کنيشکه زوی ليکل شوی دی.

همدارنګه کنيشکه يو بل زوی د هوويشکه Huvishka په نامه درلود چې د کنيشکه د جلوس د ۳۳ کال په شاوخوا کښې دده د شهنشاهۍ د ختيز ولايت حکمران و، خو د جلوس د ۴۰ کال په شاوخوا کښې (=۱۶۹م) د مهاراجه د يوه پوتره (خداوند زاده شهنشاه) په نامه ياد شو او څرګنده ده چې تر دې دمخه يې بشپړه خپلواکي نه درلوده، خو وروسته يې سکه وهلې ده او داسې معلومېږي چې ده په هند کښې او دده وړاره دويم کنشکه په آريانه کښې پاچهي کړله، مګر د پاچهۍ په ۵۱ کال (د ۱۸۰ م شاوخوا) د

he Digital Library

هوویشکه نفوذ تر کابل پورې رسېده، هغه ډېرلیك کښې چې د وردګو په خوات کښې لاس ته راغلی دی، دی د مهاراجه (شهنشاه) په عنوان بلل شوی دی او له بګرامه هم د ده ډېرې سکې کشف شوې دي، په دې توګه د ده د هېواد ویش ختیځ خواته تر کشمیره او د هند تر ماتوره پورې رسېده، ده په ماتوره کښې یو شاندار معبد پخپل نامه ودان کړی و، پرسکو یې هم په یوناني لیکدود "شانن شا او ویشکی کوشان" یعنې شاهنشاه هویشکه کوشان لیکلی شوي، په کشمیر کښې یې د "هوشکه پوره" ښار ودان کړی دی، او د ده د مړینې کال یې د ۱۸۲ م شاوخوا کښې لیکلی دی.

د دغه کهاله بل شهزاده واسوشکه Vasushka دی چې په هندي آثارو کښې یې واسودیوه Vasu-Diva بللی دی، ده په هند کښې د ۱۸۲ م په شاوخوا کښې پاچهي کوله، خو آریانه ته یې نفوذ، نه و رارسیدلی، پرسکه یې په یوناني لیکدود د "شاناناشا ـ یاشانن شا ـ شهنشاه" عنوان شته، خو ترده وروسته مود دې کهاله بل پاچا نه دی پېژندلی.

د لویو کوشانیانو دوره د ۱۲۵ م په شاوخوا کښې د کنیشکه له جلوسه پیل او د ۲۵۰ م په شاوخوا کښې پر واسوشکه ختمیږي، چې په اټکلي ډول یوه پېړۍ او د پېړۍ څلورمه شي. په دې دوره کښې زموږ د هېواد ویدی او اوېستایي لرغوني فکري او فرهنګي مبادي د هخامنشي ـ یوناني ـ هندي او بودایي مدنیتو له آثارو سره ګډ شوې، او د شمالي توراني آریایانو د ساکانو وسیتی تهذیبی عناصر هم په کښې داخل شول او یو ډېر غښتلی افغاني فرهنګ یې منځ ته راوړ، چې د دین نمانځنې له مخې یې بشپړه آزادي درلوده، له سپېڅلي او رمز دیسنایی اتشکدو سره بودایي ستهو یې ولاړې وې چې کنیشکه او زامن یې د بودایي دین ټینګ روزونکي او نمانځونکي وو، خو بیا هم د کوشانیو په ټول ارت هېواد کښې د نورو

ادیا نو معبدونه او نمانځونکي هم وو. لکه د بغلان د مهادژ په معبد کښې، چې د کشف شوي ډېرلیك له مخې د کنیشکه په وخت کښې جوړ شوی او بیا د ۱٦۰م په شاوخوا کښې یعنې د کنیشکه د جلوس د ۳۱ کال په پسرلي کښې یې ترمیم کړی دی د مقدس اوراو د زردشتي معبد آثار پیدا شوي دي او د هغه معبد ترمیم کوونکی نوکونزیکی نومېد چې د ماریګ Marig له کورنۍ څخه و چې د فرانسوي څېړونکي مریك په وینا دا فامیلی نوم د دوو وروڼو له نامه سره د وردګو د خوات په خروشتي ډېرلیك کښې هم راغلي دي، حال دا چې د بغلان د مهادژ په معبد کښې د اور نمانځنې آثار او د خوات په ډېرلیك کښې د بودایي دین نخښې څرګندې دي او دا معبد د کنیشکه د جلوس پر ۵۱ کال د (۱۸۰م) شاوخوا ودان شوی دی، د دواړو ترمنځ یوازې شل کاله واټن شته دی.

په هغه عصر کښې د دیني عقایدو د آزادۍ بل مظهر دادی: په ټکسیلا کښې چې د بودایي تهذیب مرکز و، د اتشکدې د ودانۍ دیوالونه شته چې ۱۵۸ فټه اوږدوالی او ۸۵ فټه پلنوالی لري او د ستنو د جوړښت او معمارۍ سلیقه یې یوناني ده، دا څرګنده ده چې د یونانو باختري د مدنیت تر خپرېدو وروسته جوړه شوې ده، پردې سربېره هلته اتشکده، بودایي معبدونه او برهمني بود تون هم و، چې البته د هر دین پیروانو په آزادۍ سره د خپل دین مناسك پر ځای کول.

د ژبې او لیکدود له مخې هم کوشاني فرهنګ ځکه غني و، چې په سکو او د معبدو په ډېرلیکونو کښې یې یوناني، برهمني او خروشتي لیکدود استعمالاوه او د بغلان د مهادژ په ډېرلیك کښې په پخوانۍ تخاري دري ژبه داسې مطالب لیکل شوي چې پښتو ته ډېر نژدې دي، خو په خروشتي لیکدود کښې یې سنسکریټ او پراکریتو ژبې هم استعمالولې،

om: The Digital Library

همدارنګه د هغه وخت په افغانستان کښې د برهمني لیك نخښې هم لیدل کېږي او هغه لیکدود چې د کوشانیانو په عصر کښې د یوناني الفبا له تغییره منځته راغلي ځینو څېړونکیو پوهانو هغه "یونانو کوشاني" لیك بللی، چې تر میلادي پېړۍ او د هیون تسنګ د راتګ تر مهاله پورې لاو، او له کینې خوا څخه ښۍ خواته لیکل کېده چې (۲۵) توري یې درلودل (وګورئ ۳۲ مه نومره عکس).

په هغو اسنادو کښې چې د بغلان د سره کوتل د کوشاني او کنیشکه (د ۱۳۰م د شاوخوا) د معبد له کیندنو څخه لاس ته راغلي داسې څرګندېږي چې کوشانیانو د دغه هېواد د افکارو، فرهنګ او صنعت په جوړښت کښې چې هغه ته د ګریکو بودیك تر دورې وروسته د "افغاني فرهنګ" یوه ټاکلی او ځانګړې دوره ویل کیدای شي، څرګندې کارنامې کړي، چې له هغې ډلې څخه د شاه نمانځنې ځانګړی قانون دی چې د بودایي او زردشتي (سپیڅلې اور) د افکارو د پایځوړ له عناصرو سره یې په خپلو معبدو کښې د پاچهانو مجسمې او بتان هم ایښي دي موږ د دغه آیین پایڅوړ (بقایا) د اسلامي دورې په سر کښې د غزني او بامیان د دروازې په مزګت کښې ګورو چې د لویك د کهاله وروستنی پاچا د خپل لوی نیکه لویك مجسمه د بت ماتوونکیو مسلمانانو له وېرې د سپینو زرو په تابوت کښې ایښې او په هغه مزګت کښې چې پخوا د شاه پرستۍ خاص معبدو په ځمکه کښې ښخه کړې ده. دا مطلب د غزني په تاریخ کښې راوړل شوی و.

فرانسوي موسیسو فوشه وایي چې: "کوشاني صنعت ددې دورې له ابتکارو څخه بلل کیدای شي، ځکه چې د دې دورې د سټوپو نوعیت د آشوکا د زمانې له ودانیو څخه په ډېره آسانۍ بېلېږي او د آشو کاسټوپې د ایران د فلات لوړو ته نه دي راغلي، خو د کنیشکه او د ده د ځای ناستو کسانو سټوپو په آسانۍ سره هند ته لار پیدا کړې ده، او ان د نوي پایتخت پوروشا پوره (پېښور) د ختیځ په شاوخوا کښې د کوشان امپراتور خورا لوی بود تون ودان کړی دی."

د کتور هرمان ګویتز چې د هند په اړه د څېړنو الماني استاد دی د کوشاني دورې د هنر په اړه وایي:

"یوناني هنر د هندي هنر شکل ته تغییر ورکړ او د ګندهارا د آرټ مکتب بڼه یې پیدا کړه، خو دغه هنر ته باید لږ د یوناني او بودایي طرز پراخوالی وویل شي، بلکې اصلاً د ایران ختیز خوا (آریانه) د طرز پراخوالی دی چې ورسره سم یې د جنوب ختیز ساکانو د قبیلو او کوشانیانو تر حکمرانۍ لاندې پراختیا موندلې ده، تر ۳ ـ ۴ پېړۍ پورې لکه د کشمیر د هروان په معبدو کښې چې لیدل کېږي بیخې خالص هنر پاتې شوی د دغو خلکو یرغل د یونان بلخ او هند دولتونه له منځه وړي دي، او داسې هنري منځته راوړې چې د ایران د فلات په ختیز پورې اړه لري او د لوېدیز ایران او هخامنشي له هنر څخه اخیستل شوی نه دی."

په دې ډول نور د افغانستان د کوشاني دورې مدنیت ددې خاورې یو خاص تمدن او په دغه هېواد کښې زیږېدلی فرهنګ دی چې د ودانۍ جوړولو، هیکل توږلو، مجسمه جوړولو، ژبې، سکې وهلو او کالیو اغوستلو د هنرو له مخې بیخې افغاني خصوصیت لري، د مثال په توګه، سره له دې چې د دغو پاچهانو پر سکو په یوناني، خروشتي او هندي ژبو او لیکدودو لیکنې شوي خو بیا هم د دري، تخاری ژبې کلمات چې د همدې اوسنۍ ژبې مور ده هم لیدل کېږي لکه شا(ـ شاه)، شاناناشا (ـ شهنشاه) او فر (ـ برم او عظمت) چې د پخوانۍ دري ژبې کلمات دي، د کوشاني مدنیت ډېر ښه ښکارندوی د بغلان د نوشاد د مهادژ د مندر (معبد) کنډوالې دي، چې په

he Digital Library

سره کوتل کښې له ځمکې څخه راوتلي او د زردشت د مقدس اور د نمانځنې خورا لوی ځای و، هلته لیکنې، مجسمې، سکې او د پخوانیو ودانیو دوهې (اتشګاه) آثار کشف شوي دي.

په دغه لرغوني معبد کښې پر یوه ډبره د لیکل شوي مضمون درې نسخې لاس ته راغلي، چې اصلي او یقیني نسخه یې د معبد د پورتنیو کنډوالو له خاورو څخه را ویستل شوي، دا یوه هواره شاخه ده چې کیڼ اړخ یې ۱۲۷ سانتي متره، ښی اړخ یې ۱۱۰ ـ پورتنی اړخ یې ۱۳۲ ـ او لاندینی اړخ یې ۱۲۵ سانتي متره دی، پر هغې (۲۵) لیکې چې (۹۴۷) شکسته یوناني توري او (۱۶۰) کلمې لري لیکلی شوي دي (وګورئ ۳۳ مه نومره عکس).

د معبد په کښته پوړ کښې یې د یوې لویې ځا کنده موندل شوې چې دیوالونه یې په منظم ډول په ډبرو راپورته شوی، د دیوال د دغو ډبرو تر منځ د مسطحو ډبرو ټوټې پیداشوې چې پر هرې ټوټې په همهغه شکسته یوناني لیکدود لیکنې وې، همدا چې د ډبرو دا ټوټې څنګ تر څنګ سره کښېښېنول شوې نو څرګنده شوه چې د دغو ټوټو لیکنې د ځینو کلمو په لږ املایي اختلاف همهغه د پورتنی شاخې مضمون و، د ډبرو دا ټوټې (۲۱) وې چې په مختلف سور او اوږدوالي د ډبرلیك دویمه نسخه ځنې جوړېږي، او(۲۷) لیکې لري، چې د لیك او املا د ښکلا له مخې دویمه درجه ګڼل کېږي، خو دریمه نسخه د ډبرو پر (۳۲) ټوټو په (۲۷) لیکو کښې لیکلې شوې چې لیکدود یې ډېر بې تناسبه او ناوړه دی، په املا کښې یې هم ځینې کلمات له هغو نورو دوو نسخو سره توپیر لري داچې دا (۵۳) لیك لرونکې د ډبرو ټوټې یې ولې د ځاپه دیوال کښې کارولې دي؟ د دې پوښتنې ځواب تر اوسه څرګند نه دی دا درې واړه نسخې د کابل په موزیم کښې شته، د

ډبرلیك له مضمون څخه څرګندېږي چې د بك لنګ (بغلان) اصلي بنسټ اېښوونکی کنیشکه و (د ۱۳۰ م شاوخوا) دغه نامتو او بریمن بګ شاد (لوی پاچا) د بغلان مالیز (مهاډژ او مندر) (معبد) ودان کړی و، چې هغه یې نوشاده هم باله، خو د کنېشکه تر مړینې وروسته (د ۱۵۱ شاوخوا) د دغه معبد اوبه وچې شوې، نو څکه د مقدس اور نمانځونکي له دغه ځایه لاړل، او معبد یې پرېښوو، څو چې د کنشکه د عهد د ۳۱ کال د پسرلی د حمل (نیسان) پر میاشت (د ۱۶۰ م شاوخوا) هغه وخت چې شاه بغپور لویك بوسر د شبزو ګرګ اروابناد (مرحوم) زوی د کوشاني شهنشاهی تر اثر لاندې په دغه هېواد کښې حکومت کاوه، د هغه وخت یو سړی چې "نوکونزوك" نومېد او د خداوند او ایومن نوبخت (پاچااو د هغه د وزیر) په فرمان یې د ماریګ د کورنی د کنارنګی منصب لاره، د نوموړي نویك بوسر له خوا فریستار آب (د اوبو رسولو مامور) و، بګ لنګ ته راغئ، او د هغه نوشاد او مندر د بیرته ودانولو له پاره یې ځا وکینده او د هغه بنسټ یې په ډبرینو خښتو کښېښېنوو او په هغه پوړې یې یو ارت غولی هم ونښلاوه؛ چې تر اوبو پیدا کېدو وروسته، د نوشاد معبد بیا استوګن او ودان شو، او اور نمانځونکي هلته راغونډ شول.

د ډبرلیك په پای کښې څو تنو چې د هغه مندر په بېرته ودانولو کښې یې ونډه اخیستې وه لاسلیك کړی دی چې نومونه یې دادي:

بورزو مهر ـ کوز ګاشکي پور ـ نوکونزیکي، کنارنګ ماریګ، ایمن نوبخت، مهره من، بورزو مهر، پورا مهره من.

هغه ژبه چې په یوناني لیکدود ددې مهمې تاریخي ډبرې په لیکنه کښې کار ځنې اخیستل شوی دی بې له شکه د همدې اوسنی دري ژبې پخوانی شکل دی چې د ګډو توریو او ګډ ګرامر د استعمال له مخې له پښتو

: The Digital Library

سره خورا زیات نژدیوالی لري، د مثال په توګه: آب - فریستار آب(د اوبو ر سولو مامور)، شا (شاه)، بګ لنګ (بغلان)، بګ شا (لوی شاه)، مالیز (مهادژ) انند (په پښتو د بهره ور په مانا) سا (ښا)، ناموبرګ (نامور) کرد (د کاف په زیر د کردن ـ کړنې له مصدر څخه د ودانولو په مانا) فروګرد (پوره کدر ـ پوره کړ ـ تمام کرد) تادي (په پښتو د تلوار په مانا) ستا د (د لومړی توری په سکون ـ ایستاد) ایر (د آتشګاه په مانا چې په وزیری پښتو کښې هم تر اوسه "ایر" د "اور" په مانا دی او ایرې خاکستر ته وایي) فري (فرا) خودي (خدای) بګ پوهر (فغفور) الو (په پښتو او دری کښې اروا) ایوګ او دوهیرس (ـ یودیرش)، نیسان (حمل) ما (ماه ـ میاشت) مال (په پښتو مهال د وخت په مانا دی) کند (د کندن ـ کیندل مطلقه ماضي) نوشال (نوشاد) فرومان (د لومړي توري په سکون ـ فرمان).

د فرانسي هیئت کیندونکي پوهان وايي: دا لوی او له برمه ډك معبد په وروستیو زمانو کښې د خورا مدهش اور لګیدو له امله نړیدلی دی، لکه چې د ودانۍ په مرکزي شبستان، کوشکنو او برنډه کښې د ایرو پنډې طبقې شته او هم د نوشاد په دوارو اصلي او فرعي اتشکدو کښې د اور لګیدلو نخښې لیدلې کېږي، بنايي دا اور د (۲۴۰ م) په شاوخوا کښې د ساساني لومړي شاپور د فتوحاتو په وختو کښې په قصدي او عمدي توګه لګېدلی وي.

د نوموړی ډبرلیك له کتنې او څېړنې څخه دې نتیجې ته رسېږو چې په لومړۍ او دویمه میلادي پیړۍ کښې دري ژبه په همغه لرغوني شکل په تخارستان او کوشاني دربار کښې د لیکنو او دفتر ژبه وه، حال داچې په همدغو وختو کښې په لوېدیز او شمالي ایران کښې په پهلوي ژبه خبرې کېدې او دیني او درباري ژبه وه، پر یوه مهال په دوو ختیزو او لوېدیزو

دربارو کښې د دوو ژبو له دغه نژدیوالي څخه پوهېږو چې دري ژبه له پهلوي ژبې څخه زیږېدلی نه ده او له لوېدیځه ختیځ ته نه ده راغلې، بلکې د افغانستان وطني ژبه او له پښتو سره یې ریښه یوه او نژدې ده.

څنګه چې د یوې ژبې د پیدایښت مرحلې په آني او ارتجالي توګه نه دي نو باید وویل شي چې پخوانۍ دري ژبه د ساکانو او کوشانیانو تر مهاجرت دمخه هم په تخارستان کښې وه، خو د یونانیانو له تسلط سره یوناني ژبه پر دمخه شوه او د سکندر د اخلافو د دربار، دفتر او سکې ژبه وه، هغه وخت شمالي آریایي نژاده قبیلې تر آمو سینده راپورې وتې او په تخارستان او باختر کښې مېشتې شوې او بیا یې توله آریانه تر لاس لاندې کړه، دغه وخت به نودري ژبه د دربار او لیکنې ژبه ګرځېدلې وي، چې همدا ډبرلیك د هغې رسمي ځای او شهرت ثابتوي.

The Digital Library

د کوشانیانو پایځوړ اود هپتالیانو منځته راتلګ

تر کنیشکه پاتې کسانو د ۲۲۵م کال تر شاوخوا پورې حکومت وکړ، بودايي دين هم په دې دوو پېړيو کښې بیخي دود شو او مخ پر خپرېدو و. خو د دغه دين منفي او فنايي روحيي د کوشانيانو له عسکري تابه او هغه قوت سره جوړښت ونه کړ چې د لښکرو پر متو او فتوحاتو يې تکيه درلوده، او همدا روحيه د ساساني قواو په مقابل کښې د کوشانيانو د ماتې سبب شوه، ځکه نو خلك له دغه دين څخه واوښتل او بيرته خپل برهمني دين ته وګرځېدل، ان د "اګني پورانه" په وينا هندو مفکرانو د کوشانيانو له پاره بودايي دين منل د هغو د پاچهۍ د زوال لامل بللی و.

پر ۲۲۶م کال اردشير بابکان د ساسان لمسی په پارس کښې يو ډېر غښتلی سلطنت جوړ کړ، د ده تر مړينې وروسته يې زوی شاپور پر (۲۴۰م) کال پر ځای کښيناست، داسې معلومېږی چې د ساساني سلطنت ويش تر پېښوره رسېدلی او دا ښار اردشير د (۲۳۰م) په شاوخوا کښې نيولی و.

د شاپور په ډبرليك کښې چې د (۲۶۰-۲۷۳م) تر منځ د پارس په نقش رستم کښې کينل شوې ده د پشکی باوره (پېښور) ښار د ساساني پاچهۍ ختيز وېش بلل شوی او هم د ابګان ABGAN کلمه ياده شوې چې بې له همدغه اوسني "افغان" څخه به بل څه نه وي. څنګه چې دواسو د يوه د ۲۲۶م کال ډبرليك هم لاس ته راغلی او دا د هغه پر برهمنيتابه والي دلالت

کوي. نو څرګنده ده چې د کوشانيانو پايځوړ (بقايا) بېرته برهمني دين ته اوښتي وو، په همدغو وختو کښې ساساني نفوذ تر پېښوره رسېدلی و، چې د دوی په تعبير هغه وخت يې د افغانستان هغو سيمو ته چې تر ساساني نفوذ لاندې وې "کوشان شهر" وايه او د (۲۶۵ م) په شاوخوا کښې دغه ساساني حکومت تر هغه وخته دوام درلود چې سپينو هونانو له تخارستانه خپل فتوحات د هندوکوش جنوب ته تر زابل، سند او کشميره خپاره کړل.

مګر هغو شهزادګانو چې د کوشاني نسل پايځوړ ته منسوب وو، داو سو ديوه (۱۴۵ ـ ۱۷۶م) تر عصر وروسته د آريانه په لرې غرو او رغو کښې حکمراني کوله، چې ځينو د اسلامي دورې تر دريو سوو کلو پورې هم په دغه هېواد کښې خپل موجوديت ساتلی و، له دوی څخه يوه خپله لور دويم ساساني هرمزدته (۳۰۱ ـ ۳۰۹م) واده کړې وه، له هندي منابعو سره سم، د يوه پوتره، شاهانو خورا ښکلي کوشاني شاهي، سوغاتونه د هند سمودره ګوپتاته استولی وو (د ۳۲۵ م شاوخوا) د کوشاني پايځوړ له دغو شهزادګانو څخه يو چې کيداره Kidara نومېد د څلورمې ميلادي پيړۍ په منځ کښې پر ګندهاره تر کشميره حکومت کاوه (وګورئ ۳۴ نومره عکس)، چې په همدغه نامه څو نور کسان هم پېژندل شوي دي د چيني سرچينو په اساس د هغوی پايتخت هم پېښور و، دوی په چينې نامه" کی ـ تو ـ لو" بلل کېدل، او د ژوان له قبيلو سره يې جګړه درلوده او له باختره وتلی په کابل او ګندهاره کښې يې يو سلطنت جوړ کړی و د دوی په وختو کښې دښيښې جوړولو صنعت د آريانه سوداګرو په واسطه په چين کښې وده کړې وه.

د کيداره له سکو څخه داسې څرګندېږي چې په لومړ ی سر کښې تر ساساني اغېزې لاندې و خو وروسته خپلواك شوی دی، د دې سلسلې دويم پاچا "پيرو" نومېد چې د "کيداره" زوی و او د ساساني واکمنۍ تر اغېزې لاندې يې سکه وهله، د ده سکې په برهمي او پهلوي دواړو خطوشته،

له دې ځخه معلومېږي چې په همدغو وختو کښې د ساساني مدنیت نفوذ خپور شوی او د ساساني وخت پهلوی لیك دود و.

الماني څېړونکي مار کوارټ درومن د یوه منصبدار په حواله وایي ساساني دویم شاپور د (۳۵۰م) او (۳۵۸م) تر منځ له خیونیانو او کوشانیانو سره چې په کابل، زابل، تخار او باختر کښې اوسېدل، جګړې کړې دي، ددې قبیلو مشرګرومیاتس Grumbates و، چې شاپور پر (۳۵۸م) ورسره روغه وکړه، دې قبیلو درومنیانو په جګړه کښې له شاپور سره مرسته کوله او داسې اټکل کېدای شي چې د ۳۵٦م په شاوخوا کښې کابل د شاپور لاس ته ورغلی و، ځکه چې پر همدغه کال د کابل قاضي القضاة "سلوك" په تخت جمشید کښې یوه ډبرلیك لیکلې او په هغې کښې دعا کوي چې شاپور دی کابل ته روغ رمټ راوګرځي. له دې ځخه ځرګندېږي چې په دغه کال ساساني شاپور له کیداریانو سره د ګندهاره په ولایت کې جنګ کاوه، ښکاري چې دا سیمه یې تر (۳۵٦م) پخوا نیولې وه، کیداره په ګندهاره کښې سکه وهلې ده، چې د کنیشکه د عهد پر ۲۳۹ کال د ۳٦۷م په شاوخوا کښې وه.

د کیداریانو نفوذ تر تالقانه او د مسرو روډ تر ناوې پورې رسېدلی و، چې په دغه ځای کښې یې د بهرام له زوی دویم یزد ګرد سره (۴۳۹ - ۴۵۷م) چې ساسانی پاچا و، جګړه وکړه او پرشا یې وشاړه، پاچا د خپل ژوند تر پایه په همدغه جګړه کښې اخته پاته شو، تر ده وروسته یې زوی پیروز (۴۵۹ - ۴۸۴) زیار ویوست چې کیداریان د ځان تابع کړي، خو دوی ورته تېنګ شول، پر دغه مهال پاچهي کنګ خاس kungkhas د کیداره زوی ته رسېدلې وه، چې ساساني پاچا د خپلې خور په ورکړې سره هغه ته د روغې وړاندیځ وکړ، خو بریالی نه شو کنګخاس هم ګندهاره ته راوګرځېد. د کیداریانو پایتخت په لومړي سر کښې کاپیسا و، چې بیا وروسته د نورو قبیلو د فشار په اغېزه پېښور ته یووړل شو، د دوی د سپینو زرو او مسو

سکې لاس ته راغلي دي چې د کیداره پر خول نوې میاشت لیدل کېږي، ږیره نه لري، غوږوالۍ یې پر غوږ دي، په برهمي لیکدود ورباندې "کیداره کوشان شاه" لیکلي دي او د سکې پر بل مخ یې یو اورتون له دوو ساتندویو سره چې د هر یوه توره په لاس کښې ده ښکارېږي.

بل کیداري پاچا چې (د۳۷۵م شاوخوا) شاوخوا په پېښور کښې د پاچهۍ، پر تخت کښیناست همهغه "پیرو" دی چې د ده پر سکه نیم تنه تصویر او د پاچهۍ د نخښې فیته له دوو ښکرو سره چې ښۍ او کیڼې خواته کاږه دي لیدل کېږي، کوچني بریتونه لري او د ږیرې پر وېښتانو یې مرغلرې څرېږي، غاړه کۍ او غوږوالۍ لري او پر اوږو یې دوپټه هم شته او په برهمي لیکدود وربانديې "پیروشا" لیکل شوي دي.

د سکې پر شا یو اورتون له دوو توره لرونکیو ساتندو یو سره لیدل کېږي. د کیداریانو له ټولو کشف شویو سکو ځخه ځرګندېږي چې دوی بودایان نه، بلکه اور نمانځوني وو.

د "پیروشاه" له کلماتو ځخه ښکاري چې د دوی ژبه همهغه د بغلان له معبد ځخه د کشف شوي ډبرلیك پخوانۍ دري ژبه وه.

(وګورئ ۳۵ مه نومره عکس)

تر پیروشاه وروسته بل کیداري پاچا ورهران Varahran (بهرام) هم حکومت کړی چې سکې یې کټ مټ د پیرو شاه سکوته ورته، او قوي احتمال دادی چې د بامیان شیران او غرجستان شاران چې تر اسلامي عصره پورې یې د افغانستان په زړه کښې حکومت کړی د همدغه کیداري کهاله پایځوړ وي - ناصر خسرو قبادیاني هم د غزنویانو په عصر کښې ویلي وو.

استاده بد به بامیان شیری   بنشسته بعز دربشین شاری

⚝⚝⚝⚝⚝

هپتالیان

د پینځمې میلادي پیړی په پیل کښې د کوشانیانو او کیداریانو پایخوړ خپل ځواك د دوو لویو امپراتور یو تر منځ چې ختیځ ته یې د هندي گوپتایانو امپراتوري او لوېدیځ ته یې د پارس د ساسانیانو شهنشاهي وه ـ بایلود، خو د خپلې ازادۍ او ملي موقعیت ساتنې له پاره یې د دغو دواړو لویو قوتو تر منځ خپل شتوالی ساته.

د ۴۲۵ م کال په شاوخوا کښې د آریایی نژاد سپین رنگې قبیلې چې چینیانو "یی ـ تی ـ لی ـ دو" یونانیانو او رومیانو افتهالیت Ephthalites یا خیونیت Chionites، پارسیانو خیون یا هون Hion یا Hun، په پهلوي، عربي او دري ژبو یې هیتال، هیطل، هیفتال یا هیاطله او د سنسکریټ په هندي سرچینو کښې یې شوته هونه (سپین هونان) بللي دي، د منځنۍ آسیاله ځمکو د هندوکوش شمالي سیمو تخارا او باختر ته د آمو تر سیند راپورې وتې، چې چینیان دوی له هونان هیونگ ـ نو ښځه بیخي جلا بولي او هم بیزانسی مورخ پرو گوپیوس یې چې د هپتالیانو هممهالی دی پر (۵۶۲م مړ)، دوی په دې سبب له ژیړ پوستو وحشیانو ښځه بېل بولي، چې د دوی بڼه سپینه او هم تر هغوی مهذب وو، آن د چیني مؤرخانو په وینا د دوی ژبه هم مغولي یا ترکي نه وه او ښایی چې د ترکي او آریا نه له لهجو ښځه یوه گډه ژبه وي چې د خان ـ هون نوم یې له همدې گډون ښځه اخیستی دی او

اصلاً همهغه یو ـ چې ده.

دغو هپتالي خلکو پر ۳۶۰م کال له شماله د جنوب خوا ته تگ پیل کړی او ځنگه چې کوشاني کیداریان د دوی د یرغل په گواښ پوه شول، نو له ساسانیانو ښځه یې مرسته وغوښته، خو ورته تېنگ نه شول. لکه چې وویل شول د گندهاره سیمو ته پر شاشول ـ خو هپتالیانو چې نوم یې د بدخشان په یفتل او د غزنی د جغتو په هفتاله کښې تر اوسه پاتې دی تر ۴۲۵م کال پورې ټول باختر ونیو او له دغه ځایه یې لوېدیځ خوا ساساني دولت ته گواښ پېښ کئ، د جنوب ختیځ پلوته یې د کابل، گندهاره او زابل سیمې ونیولې او د افغانستان غښتلی هپتالي دولت یې جوړ کئ.

هپتالیان هم لکه کوشانیان، کیداریان او ساکیان د دغه هېواد له نورو آریایي نژادو وگړیو او پښتنو سره گډ شول دوی چې په خپله هم سپین نژادي آریایان، اریایي ژبي او د آریایی فرهنگ خاوندان وو، نو په افغانستان کښې یې یو غښتلی او واکمن نژاد منځته راوست، چې د دوی د پاچهانو جگې پوزې او بنې کټ مټ د پښتنو قبیلو زلمیانو ته ورته وې. د دغه نامه ریښې په تاریخ کښې په لاندې ډولو په بېلابېلو ژبو کښې پاتې دي، چې په دغه ډول اوښتي دي:

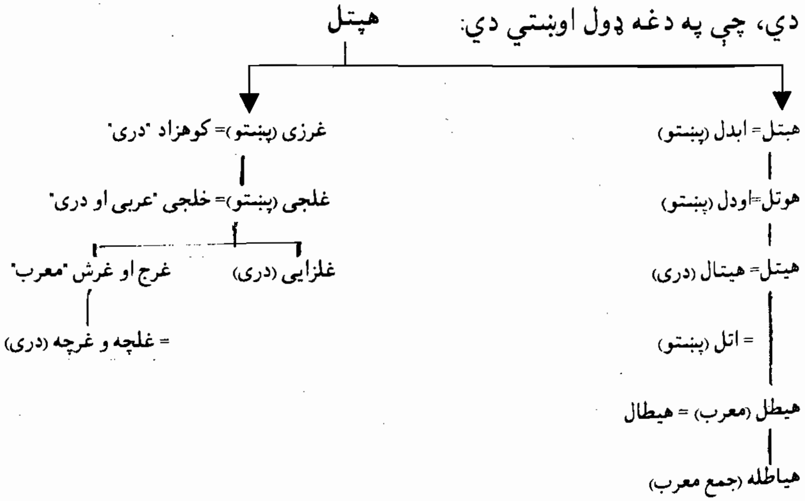

The Digital Library

او موږ ګورو چې دا نوم د اودال Odal په شکل د ۱۹ مې پېړۍ تر لومړیو پورې د توریوښو (اوسنی نورستان) په قبایلو کښې تر اوسه شته، دا خلک تر هغه وخته چې په خپل پخواني دین وو او مسلمان شوي نه وو، تر دوی د لاندې ناوونو ټولو خلکو ته اودال ویل. دغه ټکی میسن انګریز چې د امیر دوست محمد خان د پاچاهۍ پر مهال په کابل کې و، د سیاه پوش کافرانو (نورستانیانو) نه اورېدلی و او د خپل سیاحت په یادښتونو کښې یې لیکلی و.

یفتلیان په ټول افغانستان کښې له مروې تر کشمیره خپاره شول او دلته یې ډېر ځواک وموند.

د هپتالي لښکرو لومړۍ جګړه پر ۴۲۷ م د پارس له ساساني پاچا بهرام ګور سره وه. هپتالي خاقان له خپل دوه سوه پنځوس زریز لښکر سره د مرغاب او مرو رود په سیمو کښې له هغه سره وجنګېد چې په دې جګړه کښې مات او ووژل شو. بهرام ګور د هغه مرصع او زرین خول د آذر بایجان اورتون ته ډالۍ کړ او خپل ورور نرسي یې د لوېدیزې آریانه د سیمې نایب السلطنه وټاکه.

پر ۴۳۸ کال د بهرام ګور زوی دویم یزد ګرد پر ساساني تخت کښېناست، دی څو ځل له هغو هپتالیانو سره چې د ګرګان د شمال په چول او په تالقان کښې اوسېدل ونښت، خو په پای کښې یې ماته وکړه او پر ۴۵۷م کال مړشو، ترده وروسته چې لومړی فیروز (۴۵۷ ـ ۴۸۴م) پاچا شو، د هیاطله مشرتوب هغه پاچا ته رسېدلی و چې اخشونوار (خشنواز) یا اخشوان نومېد، دا وروستۍ کلمه په تخاري ډبرلیکونو او سندي متنو کښې د پاچا په مانا ده. هپتالي (یفتلي) او ساساني دولتونه د خراسان په شمال کښې سره ونښتل چې په نتیجه کښې پیروز مات او د تالقان سیمه یې دوی

ته پرېښووه، له اخشوان سره یې تړون وکړ چې د پارس دولت به تر دغه ویش تېری نه کوي، تر دوو کالو پورې به پارس هپتالیانو ته خورا زیات کلنګ(خراج) ورکوي او دپارس دید شاه زوی کواذ (قباد) به هم د یرغمل په توګه ورکړي.

خو پیروز د دغه تړون پر خلاف تر څه مودې وروسته پر هپتالیانو یرغل وکړ "په نوموړي حرکت کښې سپهبد بهرام ورسره موافق نه و، همدا وه چې د پارس سپایان د خراسان د شمال په بیابانو کښې تباه شول، او په خپله پیروز هم ووژل شو (۴۸۴م) لور یې د اخشوان لاس ته ورغله چې هغه یې ماندینه کړه؛ د هپتالیانوا کمني له مرو روده تر هراته خپره شوه او ساساني دولت یې باج ته غاړه کېښېښووه.

په دې توګه اخشوان وکړای شول چې د آریا نه خاورې یووالی د هریرود له مجرا څخه د کابل او هلمند تر ناوو پورې ټینګ کړي او داسې یو غښتلی دولت منځته راولي، چې د پارس ساسانیانو یې خراج ته غاړه اېښې وي.

هغه مهال چې د هپتالیانو پاچهي په ټوله آریانه کښې ټینګه شوه، د دوی قبیلې په زابل کښې سره یوځای شوې، نو د زابلي پاچهانو په ډبرلیکونو کښې هپتالیانو، ځانته جابوله Jabula یا جیووله Jauvla یعنې زابلي ویلي دي.

د پیروز تر وژلو وروسته یې ورور ولاش (بلاش) پاچا شو، خو تر څلورو کالو وروسته د ده د وزیر "زرمهر" په زیار د پاچهۍ له تخته راپرېووت او ړوند کړی شو. پر ۴۸۸ م کال کواذ (قباد) د پیروز زوی چې د شهزادګۍ په دوره کښې له هپتالیانو سره یرغمل پاتې و، او له دوی سره یې دوستانه اړیکي لرل د ساسانیانو پر تخت کښېناست او د ایران دولت هپتالي

The Digital Library

دولت ته خراج ورکاوه، لکه چې دولاش، کواذ او لومړي خسرو پر کشف شو طلایي سکو باندې په کوشاني هپتالي لیکدود لیکنې شته، نو د مارکوارټ په وینا (په ایران شهر ٦٢ کښې) دا سکې یوازې هپتالیانو ته د خراج ورکولو له پاره وهل کیدې.

د هپتالیانو اړیکي له کواذ سره دوستانه وو او آن هغه پېغله چې د هپتالي اخشوان له ملا او د پیروز د لور له نسه وه د کواذ ماندینه شوه، همدا چې د کواذ پاچهي د دښمنو له خوا وګوابنېده، دی یې د مزدکي دین د منلو له کبله بهواکه کړ او پر ځای یې ورور زمیاسپ په پاچهۍ ومانه، نو کواذ د افغانستان هپتالي دولت ته پناه راوړه، او پر ۴۹۹ م کال د هپتالي لښکر په مرسته بیرته د پارس پر تخت کښیناست.

لوی هپتالي اخشوان تر ۴۶۰م وروسته د خپلې پاچهۍ په نیمې پېړۍ کښې چې (۴۰) ایالته یې لرل او د پارس له ځمکو څخه نیولې تر ختن، چین او هند پورې خپره وه، لوېدیځ خواته یې د ساسانیانو غښتلي پاچهي تر لاس لاندې کړه او ختیځ پلوته یې د هند ګوپتایان پر سر ټکولي وو، ساساني پاچهان بلاش، کواذ او نور یې د ځان تابع کړي او خراج یې ځنې اخیست. تر اخشوان وروسته هپتالي مشهور پاچا توره منه Turamana نومېد (توره من په پښتو د تورې او من د کلمو څخه جوړ شوی چې توره د شمشیر په مانا او من د فاعلیت توری دی - تورمن یعنې شمشیري) چې د هند نیولو هڅه یې وکړه؛ د هند ګوپتا دولت یې وریږداوه او خپل هندی پایتخت یې په سکله Sakala (د پنجاب په اوسني سیالکوټ) کښې وټاکه.

په هند کښې دوو ډبرلیکونه د دغه هپتالي (زاولي) توره من نوم یاد کړی، یو یې په سکهر او بل یې په کور کښې، چې "مهاراجه توره منه ساه جاوله" یعنې: "توره من شاه زاولي پاچا" یې بللی دی. له دغه ډبرلیك څخه

څرګندېږي چې د (۵۰۰م) پر شاوخوا د توره من د پاچهۍ په لومړیو کلو کښې د ده واکمني پر هند خپره شوې ده.

د توره من مړینه د ۵۲۰ م په شاو خوا کښې اټکل شوې چې تر ده وروسته یې زوی میهیره کوله Mihirakula د زابلي هپتالیانو د شهنشاهۍ پر تخت کښیناست او د ده د پاچهي په پېنځلسم کال (د ۵۱۷ م په شاوخوا کښې) د ده نوم د هند د ګوالیا په ډبرلیك کښې یاد شوی دی، ده خپل فتوحات د هند تر منځه رسولي او نوم یې سوچه پښتو دی: میر (لمر) - کول - (کهول) کورنۍ یعنې د لمر له کهاله، چې د بدخشان په یوه لیکلې دري تذکره کښې یې نوم په دري مهر پور ترجمه شوی دی، ده د هند سیمه ییز شهزادګان او د ګوپتا کورنۍ پایخوړ د ځان تابع او باج یې ځنې اخیست او کشمیر یې هم ونیو. دی هغه پاچا دی چې د کاسماس Cosmas په کتاب کښې (د ۵۴۷ شاوخوا) د ګولاس Golloss په نامه یاد شو دی چې لښکرو یې له دوو زرو جګړنو پیلانو سره پر هند یرغل کړی او بلخ، بامیان او باد غیس یې پوځي مرکزونه وو.

د میهیره کوله پاچهي د(۵۴۲ م) تر شا وخوا پورې له ویرجنو جګړو او وینو بهېدو سره دوام درلود، د هندي او چیني بوداپانو او د بیزانتي راهب په آثارو کښې چې هغه مهال یې شمالی هند لیدلي و، ده، د دهشت او وینو بهولو یادونه شوې، تر دې چې د هند شهزادګانو لکه بهانه ګوپتا د بنګال له سیمه یز امیر "د ګو په راجه" او نورو امیرانو سره لاس یو او پر (۵۱۰م) کال یې په یوه سخته جګړه کښې "میهیره کوله" مات کړ او د کشمیر خواته یې وشاړه تر هغه وروسته د ۵۲۸م په شاوخوا کښې د مرکزي هند راجه "واسو د هارمن" د نورو راجګانو په ملاتړ هپتالي لښکر له هنده

The Digital Library

وويست "مهيره كوله" د(۵۴۲) كال ياد (۵۵۰) كال پر شاوخوا مړ شو خو نكلونه يې تر ډېرې زمانې پورې په كشمير كښې پاتې وو.

په پېښور موزيم كښې درې هپتالي ډبرليكونه شته چې د وزيرستان په توچي كښې ميندل شوي، پر دغه ډبرليكونو په يوناني او منګولي ليك دود ليك شوي، خو تر اوسه نه دي لوستل شوي.

د پېښور موزيم ۴۱ مه نومره ډبرليك سربېره پر يوناني او منګولي ليك، په كوفي ليك د الله او محمد كلمې هم لري؛ همدارنګه دوه هپتالي ډبرليكونه د كندهار د شمال د روزګان په شالي دره كښې په لويو لويو ډبرو ليدل كېږي چې په يوه ډبره په يوناني ليك د "بګوس شاه زاول مهرزي" يعنې "زاول مهرزي لوی پاچا" ليكل شوی دی، دا پاچا هم بايد همدا ميهيره كوله = مهرزي = مهرپور وګڼو، د ډبرليك الفاظ دري او پښتو ريښې لري.

د ميهيره تر مړينې وروسته هپتالي دولت كمزوری شو او د "خسروانو - شېروان" (۵۳۱ - ۵۷۹م) پر مهال ساساني لښكرو له لوېديځ خوا او توركي قبيلو له شمال پلوه پر هپتاليانو يرغل وكړ او په هغه جګړه كښې چې دغو ملګريو ځواكو په سغد كښې له هپتاليانو سره وكړه پر ۵۶۸م كال يې دوی له پښو وغورځول. فردوسي هم په شاهنامه كښې د هپتال د ماتې يادونه كړې چې موخه يې همدا هپتاليان دي. دا مهال هپتالي دولت رسماً له منځه لاړ او په افغانستان كښې د كوشاني، هپتالي او تركي كورنيو سيمه ييز امارتونه تراسلامي دور پورې پاتې شول، چې وروسته په وښوول شي.

د هپتاليانو د ژبې او فرهنګ آثار په افغاني ژبو (پښتو-دري) او نورو كښې پاتې دي چې يوه نښه يې د {"خان"} لقب تر اوسه پورې د هر افغان له نامه سره تړلی ښكاري. په هند كښې هم هر افغان په دغه نامه

يادېږي او تور خان او مهر ګل هم په پښتو كښې ډېر مروج نومونه دي. همدارنګه د اولس (ملت)، جرګه (د شورا مجلس)، يرغل (ايلغار) لغتونه په پښتو او دري كښې او د سهاك (ساكه)، خلجي (غلجي) او ابدالي (هپتالي)، كشاني (كوشاني) او ميروس (مهرويسه = مهرد كوله - د لمر له كهاله) او نور نومونه په افغانستان كښې د ساكيانو، كوشانيانانو او هپتاليانو له مهاله را پاتې دي.

داسې ښكاري چې هپتاليان بودايان نه وو او د خپلو فتوحاتو په وخت كښې يې ډېر بودايي معبدونه وران كړل او د هغه دين پيروان يې ووژل.

هغه وخت چې هيون تسنګ پر ۹هـ كال افغانستان ته راغی، د ګندهاره په ولايت كښې يې ډېر خلك او شهزادګان وليدل چې د خپلو معبدو په ترميم اخته وو، چې دا بودايي معبدونه د دې تر راتګ دمخه وران شوي وو، همدا چې پر (۵۲۰م) سانګ - يون چيني ګرځندوی ماوراء النهرته ورسېد، هلته يې وليدل چې هپتالي پاچا د كراستي تر كېږدۍ لاندې د سرو زرو پر تخت ناست او له خپلو څلوېښتو هېوادو راوړلې شوي سوغاتونه يې منل، د هندوكوش په جنوب كښې د بودا د دين دښمن او ورانوونكی همدا "مهره كوله" و.

د هپتاليانو پر سكو چې له هډې - كابل غوربند او نورو ځايو څخه موندل شوي د دوی د پاچهانو څېرې له جګوپوزو، غاړګيو او د مرغلرو د غوږواليو او تاجو سره ښكاري چې د كوچيانو بڼو ته ورته دي او هم يوناني، پهلوي، سنسكريټ ليكنې ورباندې شته، د سكې پر بل مخ د اورتون شكل له دوو غشيو لرونكيو ساتندويانو سره ليدل كېږي، له دې څخه په خپله څرګندېږي چې دوی اتشكدې او رڼاته درناوی درلود، او څنګه چې ددغه مهال د سوريا (لمر) د معابدو آثار د خير خانې په كوتل كښې هم موندل

The Digital Library

شوي دي او د زور (سور) او زون لوی معبد د هلمند ها خواته په زمینداو رکښې د اسلامي فتوحاتو تر عصره پورې هم و، نو ویل کېدای شي چې هپتالیانو د اور او لمر رڼا نمانځله او بودایت یې له منځه وړی.

(وګورئ ١١ مه نومره عکس)

افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کښې

د میلادي اوومې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کښې چې د اسلام لمر د بطحا له څنډې څخه راخوت، د افغانستان هېواد د محلي حکمرانانو تر اداري او د ختیز او لوېدیز ادیانو تر اغېزې لاندې و. د هېواد لوېدیزه سیمه سیستان، هرات او د هغه شاوخوا د ساسانیانو د دورې تر سیاسي، ادبي او دیني نفوذ لاندې وه، چې ژبه یې پهلوي او دین یې زردشتي و. خو په منځنۍ غربیزه سیمه، زابلستان او د کابل سیند د ناوې په ګندهارا، دارغنداو او ترنك په ناوو کښې د هندوکوش د غرو تر لمنو، د هغه شمال ته او د سند تر غاړو پورې د کوشانیانو او یفتلیانو د پایڅوړ د داخلي حکمرانانو کورنیو او د دغه هېواد نورو خلکو حکومت کاوه، چې بودایي او برهمني دینونه یې لرل، د دوی ثقافت، دین او ائین بېخي محلي بڼه موندلې وه، داسې ښکاري چې د میلادي پېړیو له پیله په دغه هېواد کښې د عقیدې او نمانځنې خپلواکي وه، هرې خواته د راز راز دیانتو معبدونه ودان وو، او په میلادي لومړنیو پېنځو پېړیو کښې د ګریکو بودیك صنعت، مدنیت، ګډ تمدن او ادیان د خپل تقاطع او نښتون په ځای کښې یعنې د ټکسیلا او د هلمند د ناوې د سیمو تر منځ او شمالاً تر بلخ او تخارستان پورې موجود وو، د

The Digital Library

افغانستان خلکو د دغه ګډ مدنیت په موندلو کښې لاس درلود، تر اوومې پېړۍ او د اسلام د دین تر راتلو پورې په هېواد کښې بودایي - زردشتي - لمر پرستي - شیوایي - مسیحي - نسطوري دیانتو او د ځینو ارباب انو اعواو محلي معبودانو نمانځلو دود لاره.

د هغه مهال لیکدودونه خر و شتهي - پهلوی - سره دا ناګري سنسکریت، یوناني منګولي وو، چې د دغه هر یوه لیکدود نخښې له ځمکې څخه موندل شوې دي.

د همدغه عصر له ژبو څخه دری (تخاری) پښتو، پهلوی او پراکریت ژبې وې چې د هغوی د تاریخي روایاتو او آثارو د کتنې له مخې یې په افغانسان کښې څرک موندلای شو.

چیني او بودایي ګرځندوی هیون تسنګ چې پر ۹ هـ کال افغانستان ته راغلی و، د دغه هېواد د ختیز او شمالي سیمو د خلکو ټولنیز سیاسي او فکري اوضاع په تفصیل سره لیکې، او وایي: په دې سیمو کښې د بودایي لوی او کوچني مذهب دواړو پیروان خورا ډېر وو او په زیاتو ښارو کښې د دغو دواړو مذهبو معبدونه ودان وو، هرې سیمې یو حکمران درلود، چې د مرکزیت د نشتوالي له امله او د ملوك الطوایفی د اغېزې له کبله ددې سیمو ټولنیز، سیاسي، اقتصادي او فکري اوضاع دومره ښه نه وه، او په دیني چارو کښې او هام او خرافات ګډ شوي وو.

هیون تسنګ د پېښور، هډې، لغمان، کاپیسا، بامیان، غزني، بلخ او د هندوکوش د نورو شمالي ښارو د بودایي معبدونو په تفصیل سره نوم اخلي او چې پر ۲۴ هـ کال چې له هنده بېرته را ګرځېد د کاپیسا د جنوب په ۲۳ میلی کښې یې د ارونا په غره کښې د اسماني روح (سونا) معبد لیدلی او وایي چې دا معبد د زابلستان سونا ګیر ته ورل شوی و او دا همغه د

زمینداور د زرو (زون) غره بودتون (پرستشګاه) وه، چې د البلاذري په وینا پر ۳۰ هـ کال د اسلامي فاتح عبدالرحمن بن سمره له خوا تسخیر او د سرو زرو یاقوت سترګې بت یې مات کړی شو.

د دې دورې بل مشهور بودتون د کابل شاهي بهار بودتون و، چې هیون تسنګ د کابل د شمال د یو څو شاهي معبدو یادونه کړې ده او د کابلستان یو لوی بودتون غالباً د هندوکوش د اوسني شیبر په شاوخوا کښې و (شیبر هم د شابهار لنډیځ دی) چې عرب مورخ یعقوبي هغه د غوربند او د بامیان د سرخ بد (سارخود) په سلسله کښې یاد کړی او وایي چې پر ۱۷۶هـ کال د فضل بن یحیی برمکي له خوا تسخیر او بت یې وسیزل شو.

د دې دورې د معلوماتو مهمه سرچینه د چیني بودایي زایرانو لیکنې دي چې د بودایي بودتونو (معابدو) د زیارت له پاره راتلل، او له هغې جملې څخه پر ۳۹۹ م کال شي فاهیان، پر ۵۱۷ - ۵۱۸م سونګ ین، (له ۶۲۹ څخه تر ۶۴۵ هیون تسنګ پر ۶٦۰م وانك هیون - تسو - سفیر، پر ۶٦۴م هیون تچاو او پر ۷۵۱ م وو کنګ د افغانسان ځمکه لیدلې ده او ښه معلومات یې را ټول کړي او لیکلي دي.

هیون تسنګ چې د هجري لومړنۍ پېړۍ په لومړۍ نیمایي کښې د افغانستان د ښارو اوضاع په څېر او بصیرت سره لیکلې، په هر ولایت کښې یې له ملوك طوایف څخه د یوه پاچا اود کشتریانو له طبقې څخه یو لښکر ښوولی دی، تر هغه وروسته د عربو مورخان او جغرافیا لیکونکي هم وایي چې په هره سیمه کښې په بیل نامه حکمرانان وو، چې له هغې جملې څخه: سجستان شاه، مروشاه - قفص شاه، مکران شاه - کابلان شاه - قیقان شاه - داوران شاه - قشمیران شاه نخشبان شاه - کنار نشاپور - مرو ماهویه - د سرخس راذویه - دا بیور دبهمنه - د نسا ابراز - د غرجستان برزاینده - د

The Digital Library

مرورو د کيلان - د زابلستان فيروز - ترمز شاه - شيرباميان - د سغد فيروز د فرغانې اخشيد، ديو شار ګوزګان خداه، ختلان شاه ياشيرختلان، بخارا خداه د سمرقند طرخال، د سيستان اور خج او د اور رتبيل - د هرات او پوشنګ او د باغيس برازان - دماوراء النهر کوشانشاه - د غرجستان شار د بادغيس او تخار نيزک - د تخاريبغو - د سور او غور جهان پهلوان - د غز بې او ګرديز لويك دی - چې فردوسي د مهراب کابلي او سام او زال زابلی د کهاله خواره نکلونه لري.

د غزني لويکان لرغونی کهول و، چې د يوه نيکه نوم يې د بغلان په ډبرينه ليکنه کښې لويك بوسر راغلی دی او د ۱۶۰م په شاوخوا کښې د کوشانيانو فريستار آب (د اوبو رسولو وزير) و، د دغه کهاله پايځوړ په ګرديز او د غزني په دربار کښې د يعقوب ليث او سلطان مسعود تر وختو موجود و.(۱)

بل مشهور کهول د زابلی رتبيلانو دی، چې له کابل شاهانو سره يې خپلوي او خپښي درلوده او پر زابل يې له غزني څخه تر سيستانه حکومت کاوه، د بيهقي په وينا شهرستان رتبيل د ارغنداو پر غاړه په کوهك کښې و چې د ډبرليکونو عربو هندی او چيني مورخانو د يادونې له مخې د دغه کهاله ډېر شاهان پيژندلی شوي دي، دوی افغانستان ته د اسلامي لښکرو د راتګ پر وخت له اعرابو سره جګړې او مقاومتونه وکړل، خو چې د ۲۵۸هـ په شاوخوا کښې د يعقوب ليث صفاري له خوا له منځه ولاړل.

بل غښتلی او نامتو کهول د کابل شاهانو، چې پر لومړۍ اسلامي

(*) د تفصيل لپاره وګورئ "افغانستان بعد از اسلام" ۳۱/۱ او "لويکان غزنه"، کابل، ۱۳۴۸هـ.ل.

پېړۍ او د عربو د فتوحاتو په وخت کښې يې له کابله تر پنجابه حکم کاوه، د البيرونی په وينا د برهتګين له اولادې څخه دی چې د دغه کهاله د وروستني پاچا لګتورمان د پاچهی په وخت کښې د هغه وزير کلرد تاج او تخت يې ونيو. سامند، کملو بهيم، جيپال، انندپال، او ترو جنپال د ده له اولادې څخه برهمني پاچهان دي.

د البيروني پر روايت سربېره د کابلشاهانو ځينې نومونه د دوی له هغه سکو څخه چې لاس ته راغلي ځرګنديږي لکه خودويه که - سپاله پتي پدمه - ونکه ديوا.

د تاريخ سيستان مؤلف، د ۳۶ هـ په شاوخوا کښې د کابلشاهانو د دوو نورو پاچهانو نومونه يادوي چې لوی کابلشاه د کوچني کابلشاه تر ماتې وروسته د عبدالرحمن ابن سمره په مقابل کښې مقاومت کاوه او ۲۸ زره وسله وال او پيل لرونکی لښکر يې درلود.

عربي مورخ اليعقوبي يو کابلشاه د "خنجل" په نامه يادوي، چې د ۱۶۴هـ په شاوخوا کښې د المهدی بن منصور عباسي هممهالی و.

دا کابلشاهان د کابل تر پرېښودو وروسته د اسلامي فتوحاتو په اثر د پېښور - ويهند - ټکسيلا او پنجاب خواته پرشا شول، سلطان محمود دوی د سند د سيند له غاړې ويهند څخه ها خوا وشړل او د (۲۹۰ هـ) په شاو خوا کښې د کشمير پاچا "ګوپاله ورمن" هم د سوات د پېښور د شمال مردان مځکې له دوی څخه ونيولې، د دوی پايځوړ تر (۴۹۰ هـ) پورې په کشمير کښې د شاهي پوتره (شهزاده) په نامه اوسېدل(۱).

(۱) راجه ترنګيني ۸ - ۳۳۳۰. او د تفصيل لپاره "افغانستان بعد از اسلام" وګورئ.

په همدې دوره کښې د افغاني محلي اميرانو يوه کورنۍ د نپکی = ملکانپکي شاهانو په نامه هم د هغو سکو له مخې پېژندلې شوې چې له غزني څخه لاس ته راغلي او د يفتلي او کوشاني محلي اميرانو پايځوړ به وي.

د هندوکوش په شمال کښې هم ځينې پاچهان د تګينانو په نامه وو، چې نيزك، شاد او جبغويه له تخارستانه تر بادغيسه حکومت کاوه، عربي مؤرخان پر (۹۱ هـ) کال د عربي فاتح قتيبه پر وړاندې د نيزك کلك مقاومت په تفصيل سره راوړي.

د باميان شيران هم د دغه عصر واکمنه کورنۍ وه، چې تر ۹هـ وروسته د هيون تسنګ د سفر په وختو کښې او بيا وريسې پر ۱۶۴هـ کال يې هم واکمني درلوده او د منصور عباسي (۱۳٦ - ۱۵۸هـ) په وخت کښې لومړنی شېر باميان مسلمان شوی و چې د ده زوی حسن د ۱۷٦هـ په شاوخوا کښې ژوندی و.

په غور کښې هم د سوريانو کهاله چې د هغې سيمې ځايي خلك وو، حکومت کاوه، چې سوری ماهوي د (۳۵هـ) په شاوخوا کښې د حضرت علي معاصر و او د (۳٦هـ) په شاوخوا کښې شنسب د خرنګ زوی، د (۱۳۰هـ) په شاوخوا کښې امير پولاد، (له ۱۳۹ څخه تر ۱۵۴هـ) پورې جهان پهلوان امير کروړ د امير پولاد زوی، او د (۱٦۰هـ) په شاوخوا کښې امير ناصر د امير کروړ زوی، د (۱۷۰ هـ) په شاوخوا کښې امير بنجي د نهاران زوی، د (۲۵۳هـ) په شاوخوا کښې، امير سوری د محمد زوی د دغه کهاله له قدماوو څخه بلل شوي دي (*) چې د غور پاچهانو کورنۍ هم دغه کهاله ته منسوب ده.

*: د دې کورنۍ تفصيل په "افغانستان بعد از اسلام" کښې تر ۱۰۹/۱ مخ وروسته وګورئ.

په دې توګه د افغانسان خلکو د اسلام د پيدايښت په وخت کښې د دغو پاچهانو تر حکمرانۍ لاندې د ګڼو اديانو - افکارو او فرهنګو تر منځ ګډوډ ژوند کاوه، که څه هم د دوی ديني ژوندون وروست او په چټياتو ککړو، خو له خپلې ملي بنې، آزادۍ او فرهنګ سره يې مينه درلوده.

The Digital Library

The Digital Library

دورې په پای کښې یوناني اسکندر له ۳۳۱ څخه تر ۳۲۳ ق،م پورې د ایران له لارې پر افغانستان یرغل کوي او دا فتح د یوناني ژبې، ادارې، سیاست، هنر، لیکدود او نورو فرهنګي مظاهرو اغېزه افغانستان ته راولي، پر ۲۵۰ق،م کال په باختر کښې د یوناني باختري سلطنت بنسټ ږدي چې د میلادي عصر تر سره یې دوام وکئ او د افغانستان د یوناني او باختر ځانګړي فرهنګ او مدنیت په جوړښت کښې یې چې لرغونې ویدي او اوېستايي ریښې یې درلودې څرګنده اغېزه وکړه.

د دویمه میلادي پېړۍ په لومړیو کښې - دافغانستان کوشاني لوی پاچا کنشکا د لویو کوشانیانو د سلسلې بنسټ کښېښوو او د بودایي دین په منلو، خپرولو او تبلیغو لویې د افغانستان مدنیت او فرهنګ ته یوه ځانګړې بڼه او مرتبه ورکړه.

د کنیشکا پایتخت په دوبي کښې د کابل په شمال کښې کاپیسا، او په ژمي کښې پېښور و، ده د مهایانه بودایي لوی مذهب په ټول افغانستان، د آموپه شمالی سیمو او هند کښې رواج کئ او لویه کوشاني شهنشاهي یې جوړه کړه.

د کوشانیانو په دوره کښې چې تر څلورمې میلادي پېړۍ پورې یې دوام درلود د افغانستان د داخلي مدنیت او فرهنګ ځانګړې بڼه له یوې خوا د زردښتی له پخوانیو هېوادنیو عناصرو څخه، او له بلې خوا د هند له بودایي آثارو او یونانی مواریثو څخه جوړه شوې وه.

له هغو اسنادو څخه چې په دغو وروستیو وختو کښې د بغلان د سره کوتل د کوشاني معبد له کیندلو څخه لاس ته راغلي داسې څرګندېږي چې کوشانیانو ددغه هېواد د خاصو افکارو او فرهنګ په پیدایښت کښې چې وروسته ورته د "ګریکوبو دیك" په نامه یوه خاصه افغاني دوره ویل

د افغاني فرهنګ تاریخي بنسټونه
تر اسلام دمخه او وروسته

دا سرلیك د تاریخ له مخې خوندور تحلیل او په زړه پورې شرح لري.

په دې ماناچې موږ ټول هغه فکري او مدني خو ځښتونه چې د تاریخ په لمنه کښې د افغانستان په خاوره کښې راغلي دي، "افغاني فرهنګ" بولو، دا فرهنګ د افغانستان د تاریخ له لرغونیو وختو یعنې د ۱۴۰۰ ق، م په شاوخوا کښې له "ویدي" دورې څخه پیل شوی او بیا تر هغه وروسته د" اوېستا" په دوره کښې یعنې د ۱۲۰۰ ق،م په شاوخوا کښې ادامه لري، په دې دوره کښې آریایي خلك په بلخ کښې د بدوي او کوچیتوب له ژونده ښاري ژوند او مدنیت ته رسېږي. زره تشتره (زردښت) په همدغه هېواد کښې د مزدیسناد دین او د ژوند د دریو بنسټو: "ښه انګېرل، ښه کول، ښه ویل" په تبلیغ خوله پرانېزي او د پیشدادیانو او کیان شاهي کورنۍ د انساني مدنیت په زانګو "ښکلي بخدي" کښې د خپل سلطنت او شاهی برم (فر) بنسټ ږدي.

تر دې وروسته زموږ د هېواد په لویدیزو سیمو کښې د آریایي خلکو هخامنشیانو، اشکانیانو او ساسانیانو مدنیتونه منځته راځي او خپل ځانګړي او فرهنګي بنسټونه په دې سیمو کښې خپروي څو چې د هخامنشي

کېدای شي څرګندې کار نامې سرته رسولې دي.

فرانسوي لرغون پېژاند او څېړونکي "موسيوفوشه" کوشاني صنعت د کوشاني دورې له ابتکاراتو څخه بللی او وايي: د دې دورې د سټوپو ډول د آشوکا د زمانې له ودانيو څخه په ډېرې آسانۍ بېلېدای شي. که وغواړو چې دا نوی سبک د اروپا له مذهبي ودانيو سره بيان کړو بنايي ووايو چې د آشوکا سبک (په فرانسه کښې له ۱۰ پېړۍ څخه تر ۱۲ پورې) د سټوپو رومي سبك او د کنېشکا سبک د ګوتيک سبک دی چې په فرانسه کښې له ۱۲ پېړۍ څخه تر ۱۵ ميلادي پېړۍ پورې موجود و.

د آشوکا سټوپې هېڅکله د ايران فلات ته نه دي راغلي، خو د کنېشکا او د هغه د ځای ناستو پاچهانو سټوپې په ډېرې آسانۍ سره هند ته لار موندلې ده. آن د کوشان امپراتور د نوي پايتخت پورو شاپوره (اوسني پېښور) جنوب ختيځ خواته خورا لوی بودتون (معبد) ودان کړی دی.

دغه بودتون څو واره اور اخيستی و او اوس يوه کنډواله ده، خو موږ د چيني مسافرانو د يادښتونو د لوستلو په نتيجه کښې وکړای شول چې اصلي خطونه يې وپېژنو، چې د دې کنډوالې په آثارو کښې د معجزې په توګه د بودايي له سپېڅليو شيانو څخه يو شی چې د کنېشکا تصوير او لاسليك ورباندې شته راپاتې او موندل شوی دی.

آلماني ډاکټر هرمان ګويتز چې د هند په اړه د څېړنو استاد دی د کوشاني دورې د هنر په باب وايي: يوناني هنر د هندي هنرو د ډول په بدلون پيل وکړ او د ګندهارا بڼه يې وموندله، خو ډېر څېړونکي په دې عقيده دي چې نوموړی سبک بايد د يوناني او بودايي طرز پراخوالي ته لږ منسوب وبلل شي، بلکه دا د آريانا "ختيځ افغانستان" د هغه طرز پراختيا ده چې د جنوب ختيځ د سکايانو او کوشان د قبيلو تر واکمنۍ لاندې خپور شوی دی، په دې

ډول په کشمير کې د ګويتا تر دورې (۳ - ۴ ميلادي پېړۍ) پورې لکه چې د هروان د بودايي بودتونو (معبدو) له کنډوالو څخه څرګندېږي يو بيخي سوچه هنر پرځای پاتې شو او د دغو خلکو يرغل د يونان او بلخ او د يونان او هند دولتونه له منځه يوړل او هند ته يې تازه عناصر راوستل چې نور يې نو په لويديځ ايران او د هخامنشي په نفوذ اړه نه درلوده او د ايران د فلات په شمال پورې تړلي وو. (ميراث ايران ۱۵۳)

د کوشاني دورې کلتور، تمدن او هنر د خپل بشپړتابه او انحطاط مرتبې تېرې کړې او د اسلامي دورې تر پيل او د عربو د لښکرو تر نفوذ پورې راورسېدل چې بيا يې په اسلامي لومړۍ پېړۍ او د ٦۵۰م په شاوخوا کښې خپل ځای يو بل ګډ مدنيت او فرهنګ ته پرېښوو، چې هغه ته د افغانستان د لومړۍ اسلامي دورې فرهنګ وايو.

اسلامي او عربي عناصر چې په تر اسلام دمخه پخواني مدنيت او فرهنګ کښې ورګډ شول، هغو ته يې بيخي يوه نوې تازه بڼه ورکړه چې وروسته بيا دوی د همدغه خراسان او افغانستان له خاورې د شمال او ختيز خواته تر چين او هند پورې خپاره شول.

په همدې سبب د افغانستان خاوره د جغرافيايي اقليم او وضع له مخې بايد په پخوانيو پېړيو او وختو کښې د ګډو شويو فرهنګو د پيدايښت ځای وبلل شي او له همدې اړخه پروفيسور تاينبي د تاريخ انګريز فيلسوف په خپل نوي کتاب کښې چې "د اکسوس او جمنا تر منځ" نومېږي دې نتيجې ته رسېدلی چې د افغانستان خاوره يو Round - About يعنې د فرهنګو د انشعاب ټکی او د ځلا مرکز او څلور لارې و، چې د څو زرو کالو په تېرېدو يې چې څه په خپله درلوده او څه چې له باندې ورته رارسېدلي و، خپل شاوخوا هند، ايران، ماوراءالنهر او مرکزي آسيا ته خپاره کړي دي.

he Digital Library

The Digital Library

د لومړۍ اسلامي پېړۍ پر لومړۍ څلورمه (د ۲۴هـ) په شاوخوا کښې د عربي برياليو لښکرو فتوحات د خراسان او مرو تر منځ او له سيستانه د ارغنداو تر ناوې پورې رارسيدلي وو او همدا وخت دی چې افغانستان په تېره بيا په جنوبي جبهه کښې د اسلامي برياليو عسکرو د عربي نوي دين، افکارو، ثقافت او ژبې د تېرېدو لار وګرځېده او دا ټول فرهنګي مهم توکي په افغانستان کښې دوې پېړۍ له پخوانۍ تهذيبي او ثقافتي بنې سره ګډ شول او بيا په ګډه د "سند" د مهران تر څنډو پورې پر مخ ولاړل، دا مطلب له هغې ليکنې څخه زباتېږي چې په عربي او سنسکريټ ژبو پر يوه ډبره ليکل شوې او دا ډبره د شمالي وزيرستان په توچي کښې لاس ته راغلې چې د ليکنې نېټه يې (۲۴۳هـ ۸۵۷م) د جمادی الاولی مياشت ده.

توچي ناوه له غزني او ګرديز څخه د هند خواته د فاتحانو او د تجارتي کاروانو د تېرېدو لار وه او ښکاره ده چې اسلامي ژبه او ثقافت د (۲۰۰هـ ۸۱۵م) په شاوخوا کښې هغه ځای ته رسېدلی و.

اسلامي فرهنګ ځانګړي عربي عناصر درلودل چې د خلفاء راشدينو او امويانو په وختو کښې پر همهغو خالصو عربي بنسټونو باندې ولاړو او مهم اجزاء يې داسې سوچه عربي دودونه او د قران او د اسلام د حضرت پيغمبر ښوونې وې چې توحيد ښه اخلاق د افرادو او ټولنې ټولنيز فرايض يې څرګندول.

دربيم هغه نوي عناصر چې مسلمانانو د مصر، روم، پارس او خراسان څخه د لښکر کښيو، سوداګريو، ادبي او فرهنګي اړيکو په ترڅ کښې اخيستي وو او په تېره بيا تر ۱۳۲هـ کال وروسته چې د امويانو د واك کمبله ټوله شوه، خراسانيانو په بغداد کښې د عباس کورنۍ خلافت جوړ کئ چې له دغه انقلابي حرکت سره اسلامي فرهنګ ځانته نوې بڼه ومونده او د

عباسيانو د دورې په مدنيت او فرهنګ کښې ډېر خراساني عناصر ننوتل ډېر ژر يې په ډېر ځواك د خراسان ټولو فرهنګي، فکري او عقلي بنسټونو ته په عربي ثقافت کښې ځای ورکئ.

دا وخت په افغانستان کښې يو ځانګړی اسلامي افغاني فرهنګ رامنځته شو، يعنې تر اسلام دمخه دورو، د فرهنګ پر پخوانيو بنسټونو اوس يوه نوې مبدا زياته شوه او هغه د قرآن او اسلام اغېزه وه چې د افغانستان له هېواده د مدنيتونو د يوې لارې په توګه د هند، ماوراءالنهر او چين خواته هم تېره شوه.

اوس خراساني اسلامي فرهنګ يوه بيله بڼه موندلې وه په دې مانا چې خراسانيانو له خپلو فرهنګي پخوانيو دودونو سره سره د اسلامي مدنيت بنسټونه هم منلي وو، دغو خراسانيانو د خراسان او د عباسي خلافت سياسي، ټولنيز، اداري او علمي مرکزو په تيره بيا بغداد ته مخه وکړه او په ټولو فرهنګي برخو کښې يې ښه څرګند فعاليت وکئ، د بلخ د برمکيانو نامتو کهول چې د خراساني او افغاني فرهنګ په زانګو کښې روزل شوی و، په عباسي هېواد کښې يې د ادارې علم او فرهنګ واګې په لاس کښې ونيول. ددغو خلکو په زيار اسلامي نقلي او عقلي علومو وده وکړه. د خراسان مشهور ښارونه له نيشاپور او مرو څخه نيولې تر هرات زرنج، بلخ، بست، بغشور او نورو پورې د اسلامي علومو افکارو او فرهنګ د روزنې ځايونه وګرځېده، ډېر خراساني موالي عربي کورنيوته ننوتل او خپل افکار او ثقافتي روايتونه يې د عربو دنيا ته ولېږدول او د خراساني او عجمي فرهنګ اغېزه د بغداد د عباسيانو په دربار او د عباسي ارت هېواد په نورو ښارو کښې تردې درجې وه چې ځينو خلفاو خراساني ښځې په نکاح کړې او د بغداد څو تنو غښتليو خلفاوو، ميندې له همدې خلکو څخه وې.

اسلامي خراساني فرهنګ چې په همدغه افغاني ښارو او خراسان کښې روزلی شوی و دومره وده وموندله او دومره لوړ شو چې حتی عربي ژبيو شاعرانو هم خراساني مضامين او افکار او کلمات خپل ژبې ته ورننه ايستل. څنګه چې خراسان د منځنۍ آسيا پر څلور لارې پورت و، نو له لوديځه، ختيځ ته او له ختيځه لوېديځ ته د افکارو د انتقال ځای وګرځېد. مثلاً ابن نديم د سمنيه (بودائيانو) او د هغو لارښود بوذاسف د حالاتو د بيانولو پر مهال له يوه کتابه نقل کوي چې هغه يوه خراساني سړي ليکلی و او له دې څخه هم څرګندېږي چې خراسانيان د افغانستان او د هغه د ګاونډيو خاورو خلك عربو ته د هندي افکارو د وړولو وسيله وه. ځکه نو بنايي په لنډه توګه وويل شي چې زموږ په دغه هېواد کښې تل افغاني فرهنګ موجود و، که څه هم د زمانې له تېرېدو سره يې بڼې او صبغې بدلون کړی دی خو ددې ګذرګاه افکارو انديښنو او مدنيت تل خپل افغاني هويت او تشخص ساتلی دی (۳٦مه نومره: وګورئ د دغه مخ اړونده نقشې).

اخځليکونه:

افغانستان بعد از اسلام لمړی ټوك، آريانا انتيکوا، تاريخ افغانستان لومړی او دويم ټوك، تاريخ افغانستان (د سرپرسی سايکس)، پټانان (د اولف کيرو)، خروشتي ډبرليکونه (د ستين کونو)، مادر زبان دري.

د اخځونو د بشپړې پېژندنې لپاره د کتاب په پای کښې اخځ لړ وګورئ.

دويمه برخه

افغانستان ته د اسلام راتلګ او د خلفاوو دوره

د اسلام له پيدايښت څخه لا د يوې پېړۍ څلورمه برخه نه وه تېره شوې او ستر خليفه حضرت عمرؓ د اسلامي خلافت پر مسند ناست و، چې د عربو زړه ور او جهان نيوونکي لښکر د پارس د ساسانيانو زړه شهنشاهي له پښو وغورځوله او ساساني وروستني پاچا درېيم يزدګرد د جلولا تر جګړې (١٦هـ کال) او د نهاوند تر جنګ (۲۰ هـ کال) وروسته خراسان ته راغی او د ماوراءالنهر له خاقان څخه يې مرسته وغوښتله؛ خو څه لاس ته ورنه غلل.

د اسلام خليفه حضرت عمر، احنف د قيس زوی په يزدګرد پسې وګماره او احنف د خراسان ځمکه په روغه ونيوله. دا مهال د افغانستان د لوېديزو سيمو او د غور ساتندوی په مرو کښې ماهوي سوري و، چې د فردوسي او طبري په وينا د خراسان حکمران ګڼل کېده. د عربو حکمدار احنف چې په يزدګرد پسې و، يزدګرد په مرو کښې ماهوي سوري ته پناه يوړه ماهوي د ماورای آمويه له واکمنو سره ديزدګرد د اړيکو له ټينګيدو څخه ووېرېد او يزدګرد يې د يوه ژرندګړي په لاس وواژه (۳۱هـ = ٦٥۱م) او خپله واکمني يې د فردوسي په وينا تر بلخ، هرات او بخارا پورې پراخه کړه، د ده د لښکر سپه سالار کرسيون بخارا ونيو.

he Digital Library

دا سوري کورنۍ د محلي اميرانو خورا نامتو کهول دی. خو احنف، ماهوي سوري هم له خراسان او مرو څخه د جيحون هغې خواته وشاړه او د ژوند تر پايه د مروالرود په څلور فرسنګۍ کښې يې د خلافت له خوا د خراسان پر يوه برخه حکومت کاوه، خو د ماهوي له ماتې سره د سوري اميرانو کهول له منځه لا نه ړو چې وروسته به يې مفصل ذکر راشي.

د جنوب له خوا هم د عربو بريالی لښکر د البلاذري په وينا د خراسان تر دروازو طبسين (د طبس تر کلا او د کرين تر کلا) پورې رسېدلی و، چې د افغانستان د اوسني ګرمسير په لويديځ بريد پورې نښتی دی او د هغه لښکر مشر عبدالله د بديل خزاعی زوی و.

د فاروقي عهد په پای کښې (۲۲ - ۲۳ هـ کال) د عربو د لښکر يوې برخې د عبدالله بن عامر په مشرۍ د کرمان ترنيولو وروسته پرسجستان (سيستان) باندې هم يرغل وکړو، او د سيستان ساتندوی د زرنګ (معرب يې زرنج) په ښار کښې چې د سيستان مرکز و ځان کلا بند کړ، خو دا چې د اسلام لښکر د کندهار او هند (سند) تر شاوخوا پورې پرمخ ولاړ نو ځکه د زرنګ ساتندوی روغه وکړه او زرنګ د مسلمانانو لاس ته ورغی، او هغه لښکر چې له سيستانه ختيځ خواته پرمخ تللی و، د ارغنداو په ناوه کښې د رتبيل له لښکر سره (چې د مخه يې يادونه شوې ده) ونښت، او هغه يې وواژه، چې البلاذري يې د هېواد ارتوالی د "هياطله" په نامه تر هراته يادوي (۲۴ هـ - ۶۳۳ م).

د حضرت عثمان ﵁ خلافت

(۲۵ - ۳۵ هـ)

په عثماني وخت کښې تر (۲۵هـ) کال وروسته اسلامي فتوحات د افغانستان په خاوره کښې پر مخ ولاړل او د عربو د لښکر مشر عبدالله بن عامر تر کابله راورسېد، دا ښار يې کلابند او تر سختې جګړې وروسته يې ونيو، خو د کابل خلکو د عربو د لښکر تر راتګ وروسته بيا د خپلواکۍ بيرغ پورته کړ او تر نورو پينځو کالو پورې يې د محلي پاچهانو تر واکمنۍ لاندې خپلواک ژوند کاوه.

د حضرت عثمان له خوا احنف د قيس زوی په مرو کښې تر هراته، خبيب د قرة اليربوعي زوی په بلخ او تخارستان کښې او عبدالله د عمير ليثي زوی په سيستان کښې حکمرانان وو، چې په ټول افغانستان کښې د عربو د لښکرو پر خلاف بلوا پيل شوه، خو په کابل کښې د سيستان حکمران، ياغيان له منځه يووړل او کابل يې بيا ونيو، مجاشه د مسعود زوی چې د کرمان حکمدار و د قفص (د کوچ - کفچ او اوسني کوچي) قبيلو او د افغانستان د جنوب د ګرمسير له بلوڅو سره ونښت او تر خونړيو جګړو وروسته يې هغه ايل کړل (د ۲۹هـ - ۶۴۹م شاوخوا) د شمال له خوا هم احنف د قيس زوی او د هغه ملګريو (تر ۳۲هـ - ۶۵۲م) کال پورې ټول بلخ او

he Digital Library

تخارستان ترسمنګان پورې له یاغیانو پاك كړ او ډېره موده یې په بلخ، مروالرود، ګوزګانان او تالقان (د افغانستان په شمالي ولایاتو) كښې جګړې وكړې او پر همدغه كال یې د مروالرود له محلي شهزاده بازان سره چې د دېرش زریز لښكر په ملاتړ جنګېده، په قصر احنف كښې جګړه وكړه هغه یې له منځه یووړ، خالد د عبد الله زوی هم هرات، بادغیس، غور او خراسان ونیول او د سرخس سیمه بیز ساتندوی راذویه پناه وغوښته او د هرات او بادغیس او فوشنج له اسلامي حكمدار سره یې تر جزیې او یو ملیون درهمو منلو وروسته روغه وكړه. پر (۳۲هـ) كال هراتي قارن له څلوېښتو زروتنو سره د عربو پر خلاف پورته شو، خو دا سړی هم د نیشاپور د عربي حكمران عبدالله د خازم د زوی له خوا تر سختو جګړو وروسته وځپل شو.

د (۳۰هـ، ۶۵۰م) كال په شاوخوا كښې د خلیفه له خوا ربیعه د زیاد زوی سیستان ته راغی او د پهره (فهرج) زالق (جالق) تر نیولو وروسته تر هیلمند پوربوت او د زرنج درې میلی ته یې په (زوشت) كښې سخته جګړه وكړه او د سیستان ساتندوی یادهقان اپرویز (یاایران د رستم زوی) د روغې له لارې ور وړاندې شو، زرنج یې مسلمانانو ته وسپاره، خو ربیع پر مخ ولاړاو تر سنارود او قرینن پورې یې چې د رستم دآس اخور و، ونیول او همداسې تر خواش (خاشرود) او بست پورې ورسېد، مګر سیستانیان تر هغه وخته تابع وو، چې ربیعه هلته و او چې دوه كاله وروسته له هغه ځایه ووت، د سیستان خلك بیا وښورېدل او د ربیع نایب یې چې په زرنج كښې و له هغه ځایه وشاړه، ځكه نو د خلافت له خوا دا وار د پیغمبرﷺ له نامتو اصحابو څخه یو تن چې عبدالرحمن رض د سمره زوی نومېد حسن بصري او ډېرو فقهاو سره زرنج ته واستول شو، ده پر (۳۳ هـ ۶۵۳م) كال هغه ښار بند كړ او د

سره زرنج ته واستول شو، ده پر (۳۳ هـ ۶۵۳م) كال هغه ښار بند كړ او د
هغه ځای ساتندوی اپرویز (ایران) اطاعت ته غاړه كښېښوه، دوه ملیونه درهمه او دوه زره نابالغه مریان یې ومنل، عبدالرحمن د اسلامي فقهاوو په مرسته د اسلام په خپرولو پیل وكړ، خو پر دغه وخت د حضرت عثمان د شهادت خبر سیستان ته ورسېد، نو عبدالرحمن له خپلې خوا امیر د احمر زوی په زرنج كښې پرېښوو او په خپله د بصرې خواته ولاړ، دا مهال د سیستان خلكو بیا د عبدالرحمن له غیابه ګټه واخیسته او پر امیر یې بلوا وكړه، دی یې له هغه ځایه وشاړه او په دې توګه سیستانیانو بیا وكړای شو چې د عربي حاكمانو د اطاعت له كړۍ څخه خپلې غاړې وباسي.

he Digital Library

ماهوي کوفې ته ولاړ او د اطاعت غاړه يې کېښېښووه، حضرت علي ده ته فرمان ورکړ چې: د خراسان بزګران او سالاران دې ده ته جزيه ورکړي. خو خراسانيانو بلوا وکړه، څو چې جعده د هبيره مخزومي زوی (چې مور يې هاني د ابو طالب لور وه) د دوی د ځپلو له پاره راغی، مګر دغه سړي هم خراسان ونه نېولی شو.

د علي﷜ خلافت

(۳۵-۴۰ هـ)

حضرت علي﷜ په خپل خلافت کښې عبدالرحمن د جروالطايي زوی د سيستان حاکم وټاکه او پر (۳۶هـ - ۶۵۶م) کال يې سيستان ته راواستاوه، دا سړی په يوه جګړه کښې چې د حسکه د عتاب زوی سره يې وکړه ووژل شو، عبدالله د عباس زوی چې د بصري والي و، څلور زريز لښکر د ربعي بن کاس په مشر تابه د ابن عتاب د سرکوبۍ له پاره راوليږه.

ربعي ابن عتاب يې وواژه او سيستان يې ونيو، د ثاغر بن دعور او حارث بن مره په مشرتابه تر قيقان (د بلوڅو اوسنی کلات) پورې پرمخ ولاړ. شلو زرو قيقانانو سخته جګړه وکړه او تر خونړيو جګړو او کلابنديو وروسته په داسې حال کښې چې په زرو تنه يې د مسلمانانو په لاس کښې بنديان وو، نور تيت او پرک شول (۳۸هـ - ۶۵۸م کال).

پر ۳۶م کال د عربو يو لښکر د عبدالرحمن بن سمره په مشرتابه د سيستان او ارغنداو د ناوې له لارې پرمخ ولاړ او کابل يې ونيو، په دې جګړه کښې په خپله کابلشاه ګډون درلود، خو په پای کښې يې د عربو لښکر ته ځان وسپاره.

همدا راز د حضرت علي﷜ د خلافت په وخت کښې د مرو ساتندوی

اموي دوره

(۴۱ - ۲۳۱ هـ)

پر (۴۰هـ ۶۶۰م) کال چې حضرت معاویه د ابو سفیان زوی د حجاز له بني امیه څخه واك ونیو او پر اسلامي هېواد یې برې ومومند نو ده اسلامي لښکر د خراسان شمالي او جنوبي خواو ته پر دوو جبهو وخوځاوه، په شمالي جبهه کښې د هرات خواته قیس بن الهیثم سلمی، بادغیس او فوشنج ونیول بلخ ته ورسېد او د هغه ځای د نوبهار بودتون (معبد) یې وران کړ. د ده ترلاس لاندې حاکم "عطاخشك" د بلخ پر درو سیندو درې پلونه جوړ کړل، چې د عطا په پلو مشهور وو، تر هغه وروسته تر (۴۵هـ - ۶۶۵م) کال پورې د بلخ په شاوخوا کښې عبدالله د خازم زوی په هرات، بادغیس، فوشنج او قادس کښې نافع د خالد زوی او په تالقان، فاریاب او مروالرود کښې قیس د الهیثم زوی، په مرو کښې امیر د احمرزوی او د خراسان په نورو برخو کښې حکم د عمرالغفاري زوی د اموي دربار له خوا امیران وو، او پر (۵۱هـ - ۶۷۱م) کال چې ربیع د زیاد حارثي زوی د خراسان والي شو، پنځوس زره عرب یې د آمو پردې غاړه میشت کړل او تر هغه وروسته سعید د عثمان رض زوی د خراسان والي وټاکل شو، چې د عربو لښکر یې د لومړي ځل له پاره

The Digital Library

د آمو پورې غاړې ته وخوځول. تر سعید وروسته عبدالرحمن د زیاد زوی د خراسان حکمران شو، چې د معاویه تر مړینې پورې همدلته و.

د معاویه تر مړینې وروسته د یزید له خوا اسلم د زیاد زوی د خراسان په امیری وټاکل شو، ده د یزید تر مړینې وروسته مهلب د خراسان امیر کړ، خو چې دی له هغه ځایه ووت خلکو پر مهلب بلوا وکړ، څکه نو سلیمان د یزید زوی پر مرو، تالقان او ګوزګان او عبدالله د خازم زوی د خراسان پر نورو برخو امیري ومونده. پر دغه مهال د عربي مشرانو تر منځ شخړه پېښه شوه او عبدالله خپل زوی موسی پر خپل ځای کښېناوه او په خپله یې په هرات کښې بني ربیعه او بني تمیم کلابند کړل، تر یوه کال جګړې وروسته چې اته زره تنه ووژل شول هرات یې په زور ونیو او خپل زوی ته یې وسپاره (تر ۶۴هـ - ۶۸۳م وروسته).

عبدالله د خازم زوی د عبدالملك اموي تر وختو پورې په خراسان کښې پاته شو او پر (۷۲هـ - ۶۹۱م) کال وکیع د عمیره زوی د خلیفه له خوا وټاکل شو، چې عبدالله ووژني، ده هم د عبدالله سر پرې کړ او پر خراسان واکمن شو، خو پر (۷۸ هـ - ۶۹۷م) کال خراسان د عراق د والي حجاج له خوا مهلب ته وسپارل شو، مهلب تر مروالرود راتېر او تر بلخ پر مخ ولاړ، او له هغه ځایه تر آمو پورې ووت، تر دوو کالو پورې په ماوراء النهر کښې په جګړه بوخت و بیا بېرته بلخ ته راوګرځېد.

پر ۸۲هـ کال چې مهلب د مروالرود په زاغول کښې مړ شو حجاج دده زوی یزید بن مهلب د خراسان په حکمرانۍ وګماره او تر هغه وروسته یې ورور مفضل د ابي صفره زوی د خراسان امیر شو، ده پر (۸۵هـ - ۷۰۳م) کال بادغیس ونیو او پر (۶۸هـ - ۷۰۵م) کال د عربو نامتو بریالی قتیبه د مسلم زوی له سیستانه راوګرځېد او حجاج خلیفه عبدالملك ته منځګړی شو څو

چې قتیبه یې د خراسان حکمران وټاکه، قتیبه مرو ته راغی او له هغه ځایه یې بلخ، تالقان او تخارستان فتح کړل، په بلخ کښې یې ډېر مریان ونیول، او تر هغه وروسته یې په ماوراءالنهر کښې په خپلو فتوحاتو لاس پورې کړ، قتیبه خراسان، تخارستان او بلخ د خپلو لویو لښکری سوقیاتو مرکز وټاکه او هر وخت چې د ماوراءالنهر له پر له پسې یرغلو څخه را ګرځېد په بلخ، مرو او خراسان کښې یې خپل ځواك نوی کاوه (۸٦ تر ۹٦هـ پورې) قتیبه کلك او کروړ سړی و، چې د خراسان په ولایت کښې یې د تخارستان تر پایه پورې ټول مخالف عناصر د ۵۳ زرو تنو لښکر په واسطه له پښو وغور ځول او و یې ځپل، د افغانستان د شمالي سیمو له مدافعینو څخه یو هم بادغیسی نیزك دی، چې د تخارستان د یبغو امیر له خوا حکمران و (۸۴هـ) دی څه وخت د آمو د دواړو غاړو په فتوحاتو کښې د قتیبه ملګری و، خو چې د بلخ نو بهار ته ورسېد د خپلواکۍ بیرغ یې پورته کړ، د بلخ مروالرود تالقان، پاریاب (اوسنی میمنه) او ګوزګانان (اوسنی سرپل) خلك یې د قتیبه پر خلاف له ځان سره کړل او له کابلشاه څخه یې هم د مرستې ژمنه واخیسته.

قتیبه د راتلونکي کال (۹۱هـ) په پسرلي کې له بلخ څخه پر تخارستان یرغل او په تالقان کښې یې د نیزك له لښکر سره جګړه وکړه، نیزك ماته وکړه، قتیبه دده لښکر پوپنا کړ د نیزك ملګري یې تر څلورو فرسخو پورې په دار وځړول، د نیزك دوه زامن یې ووژل؛ په خپله نیزك په بغلان کښې خپل مرکز ته راستون شو، او قتیبه سمنګان ونیو، نیزك یې تر دوو میاشتو په "دژکزر" کښې کلابند کړ، خو ویې نه نیولای شو، په پای کښې یې سلیم نومی د روغې له پاره نیزك ته ولیږه او نیزك یې په بې ځایه وعدو قتیبه ته بوت خو هغه نیزك او د ده دوه وریرونه شول او عثمان له ۱۲ زرو ملګرو سره ووژل او په دې توګه یې د افغانستان په ټولو شمالي ولایاتو

کښې سرغړونې له منځه یوړې (۹۱هـ - ۷۰۹م) خو قتیبه د اموي سلطنت د مرکز او ولید بن عبدالملك مخالف شو او په خراسان کې یې په بغاوت لاس پورې کړ، اموي دربار تر ډېر زیار وروسته دی د خپل لښکر د یوه مشر و کیع نومي په لاس وواژه (۹٦ هـ - ۷۱۴م) تر قتیبه وروسته تر ډېرې مودې پورې څه مهمه پېښه ونه شوه، خو خلك تل د بني امیه مخالف وو او غوښتل یې چې خلافت بېرته آل رسالت ته په لاس ورشي، څنګه چې بني امیه د بني هاشم او د امامت له کورنیو سره دښمني درلوده نو ځکه حضرت یحیی د زید زوی (د علیؓ له اولادې) له کوفې څخه د بلخ په نیت راوخوځېده، د بلخ امیر چې د اموي دربار ګمارلی سړی او نوم یې عقیل د مفضل زوی و، دی ونیو او بندي یې کړ، خو په دغه وخت کښې (۱۰۵هـ -۷۲۳ع) اموی هشام مړ شو او ولید د یزید زوی د خراسان امیر نصر سیار ته لیك واستاوه چې یحیی خوشې کړي، خو یحیی تر خوشې کېدو وروسته په ګوزګان کښې له اویا تنو سره د اموي لاسپوڅیو ګوتو ته ورغی او تر یوې سختې جګړې وروسته شهید شو (د ۱۲۵هـ د برات میاشت) د ده مړی د ابو مسلم تر منځته راتګ پورې پر دار و.

د (۱۰۷هـ - ۷۲۵م) تر شاوخوا پورې پر نورو پېښو سربېره په غور او غرجستان کښې د خراسان د عربي حکمران اسد د عبدالله د زوی پرمختګ او د غرجستان د محلي حکمدار "نمرون" او د غور له خلکو سره د ده جګړه وه، چې په دې جګړه کښې د دې سیمې بنوربنت آرام او په نمرون یې اسلام ومانه.

خو په جنوبي جبهه کښې:

پر (۴۳ هـ ٦٦٣م) کال معاویه بیا عبدالرحمن بن سمره د دویم ځل له پاره د سیستان د حکمدار په توګه راواستاوه، نوموړي تر ۴۴هـ کال پورې ددې سیمې ټولې ناآرامۍ آرامې کړې او تر هغې وروسته د بست او کش (د کندهار کشك نخود) او د داور (د هلمند پر غاړو زمینداور) او رخج (اراخوزیا، د ارغنداو د ناوې) خواته پر مخ ولاړ او د زور غره ته (د زمینداور او غور تر منځ) او د هغه ځای لوی بودتون ته ورسېد او هغه لوی د سرو زرو بت چې سترګې یې د یاقوت وې د عبدالرحمن په لاس مات کړی شو، تر هغه وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنك ناوې ته تر غزني او کابل پورې ولاړ، دا ښار یې تر کلابندۍ وروسته د منجنیق د ډبرو په ویشتو ونیو او تر څه مودې هلته پاته شو. په دغو جګړو کښې پر ۴۴ هـ کال یو فاضل صحابي ابو رفاعه عبدالله عدوي تمیم د اسید زوی (او په بل روایت ابوقتاده العدوی) په کابل کښې شهید شو، چې قبر یې په کابل کښې مشهور دی. پر همدغه کال ابن سمره یو لښکر د فارس الفرسان مهلب د ابي صفره د زوی په مشرتابه ختیزو ولایاتو ته ولېږه، مهلب له کابله تر پېښوره پر مخ ولاړ، او کابلشاه یې چې په لار کښې یې د او وژنده پیلانو په قوت (چې له هر پیل سره څلور زره سپاره وو) په خپله دفاع کوله مات کئ، اوبنه او لاهور یې د سند د سیند ښې غاړې ته د مردان په ناوه کښې ونیول، بیا نو عبدالرحمن، مهلب د سپه سالارۍ په منصب سرلوری کړ او ده د سند ها غاړې ته ګام واخیست او تر ملتان تېر شو، قندابیل (ګندها بهیل د بلوچستان د کلات په شاوخوا کښې د قصدار په پېنځه فرسخۍ کښې پروت دی) او قیقان (کلات) یې ونیول چې دا د خیبر ها خواته د کابل له لارې د عربو لومړۍ لښکر کشي وه.

په (۴٦هـ) کال ربیع الحارثی د سیستان والي شو او پر (۴۷هـ) کښې یې پر بست او رخج (رخذ) یرغل وکئ، د رتبیل (د زابلستان د پاچا) سره ونښت او هغه یې مات کئ. ربیع په زابلستان او د ارغنداو په ناوه او سیستان کښې د خراج او محاسبې دیوان پرانیست، او دا هېواد یې د حسن بصری په مرسته تر اسلامي ادارې او قوانینو لاندې راووست، تر هغه وروسته پر (۵۱هـ - ٦٧١م) عبدالله د ابي بکره زوی سیستان ته راغئ، د هغه ځای د ګبرګانو (زردشتیانو) سره ونښت او بیا تر بست رخج او کابل پورې پرمخ ولاړ، له رتبیل سره یې جګړه وکړه خو په دوو ملیونو درهمو یې ورسره روغه وکړه په دې توګه رتبیل غاړه کښېښووه او دی بېرته سیستان ته ولاړ.

پر (۵۹هـ-٦٧٩م) کال د معاویه له خوا عباد د زیاد زوی د سیستان حکمران وټاکل شو، دی هم له هیلمنده تېر، تر کندهار او کابله ورسېد، همه عباد د معاویه د وختو تر پایه د سیستان حکمدار و، هغه وخت چې یزید د شاهۍ پرتخت کښېناست، عباد له (۲۰) ملیونو درهمو او نورو مالو سره چې د کابل له غنایمو څخه یې د سیستان په خزانه کې راټول کړي و، بصری ته ولاړ، او د (٦۲ هـ - ٦٨١م) کال په لومړیو میاشتو کښې یې یزید د زیاد زوی د سیستان په امیرۍ او ابو عبیده د زیاد زوی یې په سپاه سالارۍ وګمارل شول او سیستان ته راغلل، دا مهال بیا د افغانستان خلکو د کابل د پاچا په مشرۍ پر عربي ګمارل شویو بلوا وکړه، او د خپلواکۍ د ګټلو له پاره پاڅېدل، یزید او ابوعبیده پر کابل یرغل وکئ، خو له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ او په خپله یزید له ډېرو مسلمانانو سره ووژل شو، سپه سالار ابوعبیده په کابل کښې بندي شو، نو ځکه د اموي له درباره طلحة الطلحات او ورور یې عمر د سیستان د تنظیم له پاره راغلل، او د عربو هر یو سردار د افغانستان د یوې یوې غربي ناحیې واګې په لاس کښې

واخیستلې او هغه وخت چې مروان الحکم په شام کښې د اموي پاچهۍ پرتخت کښېناست عبدالعزیز د عبدالله عامر زوی یې چې له پلار او نیکه څخه یې د سیستان په چارو کښې تجربه درلوده د سیستان حکمران کړ، ده تر (۶۴هـ) وروسته په سیستان کښې د طلحه لښکر را غونډ کړ او څنګه چې د افغانستان خلکو د عربي حکمرانانو اطاعت نه مانه، نو د بست او کابل خواته یې مخه کړه او د زابل له پاچا رتبل سره بیا ونښت، هغه یې مات کړ. د کابل او زابل تر نیولو وروسته له ډېرو ولجو او ګڼ شمېر مریانو سره سیستان ته راوګرځېد، دی تر (۷۲هـ ۶۹۲م) کال د اموي عبدالملك تر وختو پورې په سیستان کښې امیر پاته شو، عبدالملك په همدغه کال حجاج د سیستان امیر وټاکه او حجاج له خپلې خوا امیه د عبدالله زوی سیستان ته واستاوه، ده پر (۷۴هـ) کال پر بست یرغل وکړ او د زابل له پاچا رتبیل سره یې جګړه وکړه، دی یې په یو خروار زرو او دوه ملیونو درهمو مجبور کړ، هم یې له هغه څخه د ځان له پاره درې سوه زره درهمه واخیستل، پر (۷۵هـ ۶۹۴م) کال عبدالملك اموی، عبدالله د سیستان له امیری څخه لرې کړ، او د ده پر ځای یې موسی د طلحه زوی واستاوه خو په سیستان کښې د کړکېچ له امله بیا همهغه عبدالله د ابي بکره زوی (عبیده بن بکره) چې د سیستان په چارو ښه خبر و، د نیمروز چارو ته وګمارل شو. ده پر (۷۸هـ) کال یو لوی لښکر د حریش بن بسطام په مشرۍ سیستان ته راوست، زرنج ښار یې ونیو، او د بکوا دښتې له لارې یې پر بست زابل یرغل وکړ، خو رتبیل د ا لښکر له منځه یوړ چې د جیش الفنا په نامه یاد شو، عبدالله یې د (۷۰۰) زرو درهمو په ورکولو اړوېست او روغه یې ورسره وکړه (۷۹هـ). څنګه چې عبدالله د دې ماتې له ویرې په بست کښې مړ شو، نو د ده زوی بوبردعه له رتبیل سره ونښت، له هغه څخه یې (۷۰۰) زره درهمه واخیستل سیستان ته ولاړ

The Digital Library

او له هغې خوا حجاج لس زره مجهز سپاره (جیش الطواویس) د عبدالرحمن بن اشعث په مشرۍ پر (۸۰ هـ-۷۰۰ م) کال سیستان ته راولېږل.

عبدالرحمن چې سیستان ته راغی، د خوارجو ستر سالار همیان د عدي زوی له غښتلي لښکر سره په سیستان کښې له ده سره جګړه وکړه، خو همیان مات شو، عبدالرحمن د خوارجو ډېر مشران ووژل بیا یې پر بست یرغل وکړ او تر هغه وروسته یې د زابل له رتبیل سره سخت جنګ وکړ او له زیاتو ولجو سره سیستان ته ولاړ، همدا چې عبدالرحمن ته په سیستان، زابل، کابل او سند کښې لوی ځواك په لاس ورغی نو یاغي شو، له حجاج سره د جنګ له پاره عراق ته ولاړ (۸۲ هـ)، خو ماته یې وکړه او بیرته د سیستان زرنج ته راغئ، په دغه وخت کښې حجاج د شمالي خراسان امیر مهلب ته لیك واستاوه، او هغه مفضل یې له لوی لښکر سره د عبدالرحمن د ځپلو له پاره وګماره، عبدالرحمن له سیستان څخه د بست خوا ته پرشا شو، د مفضل لښکر ورپسې ولاړ، د بست او رخد تر منځ یې سخته جګړه وکړه، دلته عبدالرحمن مات شو او د زابلستان رتبېل ته یې پناه یوړه، خو حجاج، عماره بن تمیم رتبیل ته استازی واستاوه، ټول مالي تکلیفونه یې هغه ته وبخښل، د تل له پاره یې د دوستۍ ژمنه ورسره وکړه. رتبیل عبدالرحمن او د هغه ملګری ابوالعنبر ونیول او غوښتل یې چې د حجاج استازي ته یې وسپاري، خو هغو دواړو ځانونه له بامه واچول او مړه شول. دا پېښې د کندهار د ارغنداو د ناوې په رخج (رخد) کښې تر (۸۴ -۸۵ هـ) کال پورې منځته راغلې دي.

تر دې وروسته پر (۸۶هـ - ۷۰۵م) کال مسمع د مالك زوی سیستان ته ولېږل شو، له ابوخلده خارجي سره یې جګړې وکړې او هغه یې ونیو، خو څنګه چې مسمع پر همدغه کال مړ شو، د ده پر ځای قتیبه د مسلم زوی

راغی ده چې شمالي خراسان ته مخه وکړه، اشعث د بشر زوی یې په سیستان کښې پرېښوو، پر (۸۸هـ - ۷۰٦م) کال یې په بست کښې له رتبیل سره جګړه وکړه او تر ده وروسته عمرو د مسلم زوی (دقتیبه ورور) همدغه کار تکرار کړ او په اتو سوو زرو درهمو یې روغه وکړه، څو کاله وروسته پر (۹۴هـ) کال قتیبه د مسلم زوی له خراسانه سیستان ته لاړ، رتبیل له ده څخه ویرېده او پر کال یې یو ملیون درهمه خراج ومانه.

تر دې وروسته تر (۱۰۸ هـ - ۷۲٦ ع) کال پورې یو شمیر کسان د سیستان په امیرۍ وټاکل شول، خو تر سیستان پرمخ نه ولاړ، د هشام اموي په وخت کښې اصفح د عبدالله زوی د محمد بن جحش په سپه سالارۍ دلته راغئ، دی پر (۱۰۹ هـ) کال له سیستانه ووت او له زابلي رتبیل سره یې سختې جګړې وکړې، چې په هغو کښې په خپله اصفح او نور ډېر مسلمانان ووژل شول، تر هغه وروسته په سیستان کښې د عربي قبیلو تر منځ بیلتون راغی چې تر (۱۳۰ هـ -۷۴۷ ع) پورې یې دوام وکئ، د اموي دولت له پلازمینې هم ډېر سرې د دغه ځای د امیرانو په توګه راغلل چې دا دوره په سیستان کښې د اموي دولت تر سقوطه په کورنیو جګړو کښې تېره شوه، خو اسلامي لښکرو د دریاب له لارې د سند پر ځمکه یرغل وکئ او په اموي عصر کښې یې تر (۹٦ هـ - ۷۱۴ ع) کال پورې د هغه ځای لوی ښارونه لکه ارمابیل، دیبل، نیرون، سیوستان، اشیهار، برهمن آباد، ارور(روهری) بابیه، ملتان او نور د لوی فاتح محمد بن قاسم په مشرۍ ونیول او تر هغو وروسته هم د سند ځمکه د ملتان تر پایه او د پېښور تر شاوخوا پورې د اسلامي سالارانو تر امیرۍ لاندې پاتې شوه، په دې توګه مسلمانانو د افغانستان د جبهې شاته هم خپل فتوحات پرمخ بوتلل، خو لکه چې ولیدل شول د افغانستان خلکو له مرو او سیستان څخه نیولې تر کابل او پېښور پورې څه

د پاسه یو سل کاله د عربو د بریالیو لښکرو په مقابل کښې مقاومت وکئ، دا غرونه تل د خونړیو جګړو ډګر و او هغه وخت چې رتابله او کابلشاهانو په زابل او کابل کښې د عربي بریالیو په لاس ماته کوله، د جبهې شاته یعنې ګردیز، پېښور او ویهند ته یې پناه وړه، د خپل ځواك تر پیاوړولو وروسته یې بیرته پر کابل او زابل یرغل کاوه، او د عربو ساخلوګان یې پوپنا کول، په دې توګه یوه پیړۍ په دغو جګړو کې تېره شوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کښې په ډېره میړانه خپلواکي ساتله، دوی د اسلام دین هم ورو ورو ومانه، په دې وختو کښې د ګندهارا ولایت له کابله تر پېښوره او ویهند، کندر، سند او ټکسیلا پورې د ګریکو بودیك د مدنیت او صنعت مرکز و، او په دغه هېواد کښې بودایي او بر همني لوی بود تونونه (معابد) موجود و.

اخځ: د البلاذری فتوح البلدان، طبری، چچ نامه، تاریخ سیستان. الاصابه، افغانستان بیك نظر، جغرافیای تاریخی ایران، دائره المعارف اسلامي، فتوحات عرب در آسیای میانه، خلافت د میور په قلم، معجم الانساب زمباور، تاریخ یعقوبی، د ابن اثیرالکامل، د یعقوبي البلدان، د ګردیزی زین الاخبار، مجمل فصیحی، سي.یو.کي د هیون تسنګ، راجه ترنکیني د کلهنه، د ایلیت د هند تاریخ، د افغانستان تاریخ ۱ - ۲، کتاب الهند، مروج الذهب، مادر زبان دری، طبقات ناصری، د ندوی د سند تاریخ.

The Digital Library

د عباسيانو واکمني

(۱۳۲ - ۲۰۵هـ)

په افغانستان کښې د راشده خلافت او اموي امارت يوسل و دېرش کلنه اسلامي دوره په کړکېچ او جګړو تېره شوه، د دغه هېواد خلکو لومړی د عربي دولت سياسي او لښکري واك نه مانه، دويم دا چې د بني هاشم او بني اميه تر منځ په اختلاف کښې د آل هاشم پرخواوو، وروسته ترهغو چې اسلام يې ومانه او له وسلې يې لاس واخيست، تل يې داهڅه وه چې خلافت دې بېرته بني هاشم ته ورکړل شي او د دغه انقلاب په ترڅ کښې يې زياريوست چې خپله واکمني او خپلواکي بيا ټينګه کړي.

د همدغه مقصد له پاره د خراسان يو نوميالی عبدالرحمن مشهور په ابومسلم مروزی (چې پر ۱۰۰هـ زيږېدلی) د بنداد هرمو د زوی له مروڅخه درې فرسخه ليری دماخان له خلکو څخه ددې بلنې مخکښ (پيشوا) شو. اوپه (۱۲۴هـ - ۷۴۱ ع) کال پر ۲۳ کلنی کښې کوفې ته لاړ او په مکه کښې يې له امام ابراهيم عباسي سره وکتل، خلك يې د عباس کورنۍ د بلنې تايدولو ته راوبلل ، چې له هغه سفره بېرته هېواد ته راغی پر (۱۲۹هـ - ۷۴۹ ع) کال يې د افغانستان په شمالي سيمو کښې له مرو څخه نيولې ترتخارستان پورې خلك له ځان سره کړل، او د عباس کورنۍ خلافت يې اعلان کړ، تور بيرغ يې

چې د دې بلنې نخښه وه، ورپاوه او په خپله لښکري چوڼۍ کښې يې لوی اور بل کړ، ځان يې د (شهنشاه) په لقب ونوماوه. د خراسان د اموي حکمران نصر د سيار د زوی او ابومسلم ترمنځ سخته دښمني پيښه شوه، او مروان اموي پر (۱۳۱هـ - ۷۴۸م) کال د امام ابراهيم سر د آهکو په بنۍ کښې وپيچه او ويې واژه ورور يې عبدالله سفاح کوفې ته و تښتيد، خو ابومسلم ترخراسان پرمخ ولاړ او له خراساني لښکرو سره پر کوفه ورننووت، پر (۱۳۲هـ) کال يې د کوفې په لوی جومات کښې د عباسی عبدالله سفاح په نامه خطبه وويله، او د امويانو د دولت نسکورېدل يې اعلان کړل ، ددغه مهم کار او د عباس کورنۍ د خلافت ترينسټ اينبوولو وروسته بيرته مروته راغی .ده تر (۱۳۵هـ ۷۵۲ع) کال پورې خراسان منظم کئ، او ماوراء النهر يې هم ونيو، پر (۱۳۶هـ) کال په ډېر شاهانه برم و پرتم مکې ته لاړ ، خو دسفاح ورور خليفه منصور دوانيقی د ابومسلم له ستر شخصيت څخه ووېرېد، دی يې پر (۱۳۷هـ - ۷۵۵م) کال پر۳۷ کلنۍ وواژه او خراسان يې د عباسيانو په امپراتورۍ کښې دننه وساته. خو پر همدغه کال د ابو مسلم له سکروټو ډك نغري څخه بيا لمبې پورته شوې، او د هرات لوېديځ خواته د اهروا نه له کلي څخه زردشتی فيروز سنباد له سلو زرو تنو لښکر سره د ابومسلم د غچ او د خپلې خپلواکۍ د اخيستلو له پاره د عباسيانو پرضد پورته شو، د تاري د غرب او تبرستان خواته پر مخ ولاړ، عباسي خليفه منصور، جهور د مرارعجلی زوی د ده جنګ ته له لوی لښکري ځواك سره راواستاوه، چې سنباد په دې جګړه کښې له خپلو شپېتوزرو پيروانو سره ووژل شو. د خراسانيانو بله هڅه پر (۱۴۱ هـ) کال د برازبنده په مشرۍ تر سپين بيرغ لاندې وه چې خليفه منصور خپل زوی‌المهدي د هغه مخنيوي ته وګماره، د براز بنده قواوې يې له منځه يوورې او په خپله يې هغه د جګړې په ډګر کښې

ne Digital Library

وواژه. دا ماته د ۱۴۲هـ کال د بيع الاول پر ٦ مه د دوشنبې پر ورځ وه.

پر (۱۴۴هـ - ۷٦۱م) کال د بست او کندهار خلك هم د منصور پر خلاف وښورېدل او د سيستان د حکمران زهير د محمد ازدي د زوي سره يې سخته جګړه وکړه او بيا پر (۱۵۰ هـ - ۷٦۷ ع) کال استادسيس هروي له بادغيسه د حريش سيستاني په ملاتړ پاڅېد، خليفه ۲۴ زره تنه لښکر له خازم بن خزيمه سره د دوی مقابلې ته راواستول، عمرو، او ابی عون د قتيبه زامنو هم د خليفه په امرله تخارستانه پردوی يرغل وکړ او د (۷۰ زرو) په شاوخوا کښې د سيس پيروان يې ووژل او په خپله دی يې بندي کړ چې په بغداد کښې ووژل شو،د ده لور "مرجيله" هارون وکړه چې د مامون مورووه، پر (۱۵۱هـ) کال د زرنج ښار هم بلواوکړه او دسيستان خلك د خپلو محلي مشرانو محمد د شداد د زوی او آذروبه د مرزبان زردشتي د زوی په مشرتابه د خليفه منصور پرضد وجنګيدل، او د سيستان والي يزيد د منصور خليفه زوی يې مغلوب کړ، ترهغه وروسته پر (۱٦۱هـ - ۷۷۷م) کال يو بل سړی د هاشم بن حکيم په نامه په مقنع مشهور د مرو له ديه کازه راپورته شو، او په هرات بادغيس او مرو کښې يې د سپين کاليو (سپيد جامه ها) په نامه يوه ډله له ځان سره کړه ترآمو هاخواته پورې وتل، همهلته له خپلو (۳۰ زرو) تنو سره د عباسيانو د لښکرو له خوا له منځه يو وړل شول (۱٦۳هـ) او هم د (۱٦۰هـ - ۷۷٦ م) په شاوخوا کښې په خراسان کښې يوسف البرم پورته شو، چې په ميمنه، مرغاب او پوشنج کښې يې د بلوا بيرغ ورپاوه، خوپه يوه جګړه کښې د خراسان د حکمدار يزيد بن مزيد له خوا بندي او په بغداد کښې ووژل شو.

د سيستان په جبهه کښې د سفاح په وختو کښې يوه بستي سړي چې بوعاصم نوميد د سيستان اميرشو، داوخت د عباسي دربار له خوا

سليمان کندي له خراسانه راغی او بوعاصم يې له منځه يوړ او په بست کښې يې هم له رتبيل سره جګړه وکړه او هغه يې مات کړ (۱۳۸هـ - ۷۷۵م) خو بيا د سيستان خلك د حضين بن رقاد په مشرۍ پر (۱۴۱ هـ - ۷۵۸م) کال بلوا وکړه، چې لومړی د عباس منصورله خواهنادي السري او تر هغه وروسته پر (۱۴٦هـ - ۷٦۳م) د المهدي ماما يزيد د منصور زوی د سيستان د حکمران په حيث راغئ ، خو څه موده وروسته بيرته ولاړ، او د ده پرځای پر (۱۵۱ هـ - ۷٦۸م) کال معن د زايده زوی سيستان ته راغئ او تررخج (د ارغنداو تر ناوې) پرمخ ولاړ او په هغه جګړه کښې چې له رتبيل سره يې وکړه، د هغه زوم يې چې (ماوند- ياماويد) نوميد له ديرشوزرو تنو لښکر سره بندي ونيو او بغداد ته يې واستاوه، خو پر (۱۵۲هـ) کال د سيستان خلکو د معن نس څيرې کئ په دې وخت کښې په سيستان کښې د خوارجو ښورښت ډېر ګړندی و، پر (۱۵۹هـ - ۷۷۵م) کال حمزه د مالك زوی د مهدی خليفه له خوا سيستان ته راغئ ،او سيستاني خارجی نوح يې وځاپه د سيستان له نورو مهمو پيښو څخه د تميم د سعيد د زوی واکمني وه چې د مهدي له درباره پر (۱٦۹هـ - ۷۸۵م) کال سيستان ته راغئ ، د بست او رخج خواته يې لښکر ويوست، له رتبيل سره يې جګړه وکړه او دهغه ورور يې بندي او عراق ته يې واستاوه.

خو د هارون الرشيد په وختو کښې له (۱۷۱هـ - ۷۸۷ع) کال څخه جعفر د محمد طوسي زوی او ترهغه وروسته عباس د جعفر زوی پر (۱۷۳هـ) کال د خراسان حکمرانان و، او بيا پر (۱۷۴هـ) کال خالدالغطريف، پر (۱۷٦هـ) کال حمزه د مالك زوی د خراسان په اميرۍ وټاکل شول ، پر (۱۷۷هـ) کال فضل د يحيی برمکي بلخي زوی د بغداد د دربار له خوا د خراسان حکمران شو او په دغه ځای کښې يې يو غښتلی لښکر د خراسان د

Digital Library

لښکر په نامه جوړ کړ، چې شمېر يې نيم مليون تنو ته رسېده، چې ډېر نفوذ يې وموند او پر (۱۷۹هـ - ۷۹۵م) کال له خراسانه بغداد ته وګرځېد، دی د خراسان د خلکو په مرسته د عباسي دربار يو سپين روبی نوميالی شو او همدا د بلخي برمکيانو نامتو کورنۍ د يحيی بن خالد برمکي له اولادې څخه وه، چې د هارون الرشيد په وختو کښې يې دوه زامن فضل او جعفر په عباسي دربار کښې وزيران شول، خو په پای کښې د خلافت دربار د دوی له ډېر نفوذ څخه ووېرېد خراسانيانو چې تل د خپلواکۍ د اخيستلو له پاره هڅې کولې، ځکه نو هارون الرشيد دا ستره کورنۍ چې د عباسي دولت ټول واک يې په لاس کښې اخيستی و، د قتل عام په واسطه پوپناه کړه (۱۸۷هـ -۸۰۳م).

د فضل برمکي ترامارت وروسته علي د عيسی زوی د ماهان لمسی پر (۱۸۰هـ) کال او بيا هرثمه د اعين زوی پر (۱۹۱هـ) کال او عباس د جعفر زوی پر (۱۹۳هـ) کال د خراسان اميران وو، خو په سيستان کښې د هارون د جلوس پر کال بلوا وشوه، چې کثير د سالم زوی د هغه ځای عربي حکمران بغداد ته وتښتيد، تر هغه وروسته عثمان د عماره زوی سيستان د ځان تابع کړ او له رتبيل سره يې په رخج کښې جګړه وکړه، او د بشر له فرقد د زوی او سيستاني حصين سره چې له خپلو سپرو سره په بست او سيستان کښې ياغي شوی و، سختې جګړې وکړې او تر هغه وروسته پر (۱۷٦هـ - ۷۹۲م) کال داؤد د بشر سيستاني زوی د سيستان امير شو او د خلافت دربار اړ شو چې د سيستان د ښورښتو د ځپلو له پاره په خپله له سيستاني ورتيا څخه کار واخلي، داؤد لومړی حصين له منځه يوړ او سيستان يې آرام کړ، خو د دې له پاره چې داؤد په نيمروز کښې پښې ټينګې نه کړي، ژر يې لرې کړ، او د ده پر ځای پر (۱۷۸ هـ) کال يزيد د جرير زوی د سيستان په حکمرانۍ

وګمارل شو، دغه سړي پر زابل او کابل يرغل وکړ، او تر هغو وروسته پر (۱۸۲هـ) کال د سيستان حکمران عيسی نومی تر کابله پر مخ ولاړ.

د دغه مهال له خورا مهمو پېښو څخه يوه هم داده چې پر (۱۸۲هـ) کال په سيستان کښې يو نامتو پهلوان چې امير حمزه د عبدالله سيستاني زوی {د زوطهماسپ له کوله و} ميدان ته راووت، دغه نابغ او اتل شخصيت د خراسان د پخوانيو ازادۍ غوښتونکيو او خپلواکپالو نوميالیو په پيروۍ په سيمه کښې دازادۍ ولوله توده کړه او عيسی د علي زوی د هارون الرشيد حکمران يې وشاړه، پر زرنج يې بری وموند او په عيسی پسې تر هرات او پوشنج پورې پرمخ ولاړ، خو عيسی بېرته دی د سيستان خواته پرشا وتمباوه حمزه په نيمروز کښې نوی ځواك راغونډ او بيايې پر نشاپور يرغل وکړ، کلکې جګړې يې وکړې او پر (۱۸۸هـ) کال بيرته سيستان ته وګرځېد. له دې کبله چې د دغه نيمروزي پهلوان ميدان ته راتګ د عباسيانو د واکمنۍ بنسټ رېږدولی و او خراسانيانو او نيمروزيانو بيا د خپلواکۍ غوښتلو آسمان لړزوونکې نارې پورته کړې وې، ځکه نو پر (۱۹۳هـ - ۸۰۸م) کال خليفه هارون الرشيد په خپله خراسان ته راغی او حمزه له ديرش زريز تکړه لښکر سره د نشاپور خواته وخوځيد خو څنګه چې د (۱۹۳ هـ) کال د دويمې خور پر مياشت خليفه د خراسان په طوس کښې مړ شو، حمزه د عباسيانو له پاتيو ويرجنو سره جګړه ونه کړه، بيرته سيستان ته ولاړ، د بلوچستان او سند خواته يې بريد پيل کړ، په ډېرو فتوحاتو بريالی شو، او پر (۱۹۹هـ - ۸۱۴م) کال له دغه سفر نه بيرته راغی او پر (۲۱۳هـ) کال ووژل شو. خو د ده د ميړانې او پهلوانۍ نکلونه تر ډېرو پېړيو پورې د خلکو پر ژبو وو، او د ملي پهلوان په توګه ګڼل کيده، دده په پيروۍ حرب د عميده زوی له بسته پاڅېد دی د سيستان د خاش له خلکو څخه و او تر (۱۹۹هـ) پورې

يې له عباسي حکمرانانو سره جګړې وکړې، د آزادۍ غوښتلو نغرۍ يې تود وساته، تر هغه وروسته هم عباسي حاکمان سيستان ته راتلل، خو رېښتينې واك د طاهر د کورنۍ په لاس کښې و.

د افغانستان له هغو واکمنو کورنيو څخه چې د عباس کورنۍ د خلافت په جوړښت کښې يې له ابومسلم خراساني سره ملګري وکړه.يوه د غور د سوريانو کورنۍ وه، چې د ماهوي د همهغه کهاله پايخوړ و چې د مخه يې يادونه وشوه، له دې کهاله څخه د امويانو د دورې په پای کښې شنسب د خرنګ زوی د غور په غرو کښې امارت لاره، او زوی يې امير پولاد د (۱۳۰ هـ -۷۴۷م) په شاوخوا کښې د خراسان په هڅو کښې د ابو مسلم ملاتړی و، چې تفصيل به يې د غوريانو د حالاتو په شرح کښې راوړل شي.

اخځ: طبري ـ البلاذري ـ تاريخ سيستان ـ طبقات ناصري ـ پټه خزانه ـ يعقوبي ـ تاريخ برامکه ـ البرامکه ـ انسيکلوپيډي اسلامي ـ ابن اثير ـ مروج الذهب معجم الانساب ـ زين الاخبار ګرديزي ـ افغانستان بعد از اسلام لومړی ټوك ـ الکامل ابن اثير ـ مجمل فصيحي ـ ابن خلدون.

په اموي او عباسي دوره کښې
د افغانستان
ټولنيز او مدني احوال

لکه په تېرو څپرکيو کښې چې مو وويل د راشده خليفه ګانو او امويانو په وختو کښې څو څو واره د خراسان خلك له هرات، مرو او سيستان څخه تر زابل، کابل او تخارستان پورې د عربو د سياسي واك د خپريدو پر خلاف وښوريدل، برهمني کابلشاهانو او رتبيلانو ان تر هجرت وروسته د (۱۸۰) کالو په شاوخواکښې هم په کابل او زابل کښې مقاومت کاوه، او د بودايي او برهمني مدنيت اغيزه په کابل، زابل، تخارستان او بلخ کښې پاتې وه، د افغانستان په لوېديزو سيمو لکه: سيستان، هرات، ګوزګانان او مرو کښې هم د زردشتي ثقافت نخښې ليدل کېدې.

خو د خلکو مقاومت که بودايي وو او که زردشتي ډېر کلك او سخت و او د دغه هېواد خلکو نه غوښتل چې د نورو د اطاعت رسۍ په غاړه کښې پرېږدي، د امويانو په وخت کښې د خراسان مشرانو دغه مقاومت ته اسلامي بڼه ورکړه په دې مانا چې د امويانو د امپراتورۍ پر خلاف يې د هاشم کورنۍ په طرفدارۍ وسلې ته لاس واچاوه، او خراسان د هاشم کورنۍ د پناد غوښتونکيو ټاټوبی شو. خو ښايي دا ټکی هېر نه شي چې دغه

he Digital Library

مقاومت که څه هم د هاشمیانو د طرفدارۍ بڼه پیدا کړې وه، خو له اره د دغو خلکو د خپلواکۍ غوښتلو پر پټ حس ولاړو. او دلیل یې دا دی چې همدغو خلکو د امویانو د امپراتورۍ بنسټ له بیخه ویوست، د عباسیانو د امپراتورۍ بنسټ هم د خراسانیانو په لاس کېښنول شو، ابومسلم خراساني، ابراهیم امام او سفاح یې د بغداد منبر او تخت ته ورسول، خو لکه ومو چې لیدل په خراسان کښې پرله پسې ښورښتونه او اضطرابونه غلي نه شول، او خراسانیان لکه چې له امویانو سره جنګېدلي وو له عباس کورنۍ سره یې هم جګړه وکړه، د خپلواکۍ د ګټلو له پاره په دغه هېواد کښې ملي پهلوانان پیدا شوي وو او که له امویانو سره د خراسانیانو جګړې یوازې د هاشم کورنۍ په طرفدارۍ پورې تړلې وای، نو په بغداد کښې د هاشم کورنۍ او عباسیانو تر ټینګښت وروسته باید په دغه هېواد کښې جګړه دریدلې وای.

خو خراسانیانو او د افغانستان خلکو یو وخت له پخوانیو ادیانو څخه د دفاع په نامه، بل وخت د شعوبیه په نامه، کله د آل هاشم د دوستۍ په نامه او بیا د خوارجو او نورو په نامه یوازې یو مقصد پر مخ بیوه، چې هغه د پردۍ واکمنۍ له منځه وړل او د خپلواکۍ ګټل وو، چې وروسته یې د آل طاهر او آل سامان او نورو محلي واکمنانو په واسطه هغه ستر مقصد لاس ته راوست.*

د افغانستان د خلکو له پاره دا دوه سوه کلنه جګړه ګټوره وه، په دې مانا چې د اسلام دین یې د هغه له نوي ترقي خوښوونکي روح سره ومانه، خو د پرله پسې جهاد په نتیجه کښې د محلي حکومتو خاوندان هم شول، خراساني ثقافت یې له اسلامي او عربي روایاتو سره ګډ کړ او په راتلونکي کښې د اسلام د خپرولو او دفاع له پاره غښتلي عناصر شول، حال دا چې پخواني دینونه یې زاړه شوي او له خرافاتو او اوهامو ډک وو چې په

هغه عصر کښې د ګټې اخیستو وړ نه وو.

په لومړیو دوو سوو هجري کلو کښې په افغانستان کښې د اسلام دیانت د زړدشتي، بودایي او برهمني ادیانو ځای ونیو، عربي ژبه او لیکدود په ټول افغانستان کښې خپاره شول خو تر دوو نیمو سوو کالو پورې هم د افغانستان په ختیزو سیمو کښې سنسکریټ ژبه او لیکدود له عربي کوفي لیك سره یو ځای موجود وو، لکه چې هغه ډېر پخوانی ډبرلیك چې په توچي (ختیز افغانستان) کښې (٢٤٣هـ - ٨٥٧م - جمادی‌الاولی) پر یوه ډبره لاس ته راغلې په عربي او سنسکریټ دواړو ژبو ده، چې اوس د پېښور په موزیم کښې خوندي ده.

په خراسان، هرات او سیستان کښې هم پهلوي ژبې خپل ځای په همدغه وخت کښې دري ژبې ته پرېښوو، اسلامي علومو تفسیر، حدیث، رجال او سیر هم په افغانستان کښې رواج وموند، او په زرنج، بلخ، هرات، مرو او نورو کښې لویې اسلامي مدرسې منځ ته راغلې، او هم لوی اسلامي پوهان او نامتو زاهدان لکه امام اعظم ابوحنیفه د ثابت زوی او د زوطي لمسی (د کابل د شمال)، ابن المبارك مروزي محمد د کرام سیستاني زوی (د کرامي مذهب مؤسس)، ابراهیم بن طهمان باشاني (هراتي) محدث، ابو اسحق ابراهیم بن یعقوب جوزجاني محدث، ابراهیم ادهم بلخي صوفي، ابو سلیمان موسی جوزجاني حنفي فقیه، او ابراهیم بن رستم مروي د بوحنیفه له ملګریو څخه، ابو داؤد سجستاني د مشهور سنن خاوند، ابو حاتم سهل بن محمد سیستاني محدث، ابو جعفر بلخي منجم، ابو قتیبه مروزي مؤرخ، بشار بن برد تخارستاني عربي شاعر، علي بن الجهم خراساني عربي شاعر او نور له دې هېواده پاڅېدل او د عباسي خلافت دربار ته عجمي مدنیت، آداب او د اداري اصول هم د خراسان خلکو لکه برمکیانو او نورو یوړل، د

e Digital Library

عربي ژبې کلمات پر دري ژبه ګډ او اوسنۍ پارسي ځنې جوړه شوه،چې پر
دې ځمکه يې عربي او خراساني ګډ مدنيت منځته راوست، يو زيات شمېر
برېالي عربان د دې ځمکې په لويو ښارو لکه هرات، زرنج، بلخ، مرو او نورو
کښې مېشت شول، په دې توګه د افغانستان له آريايي نژاد سره د عربي
(سامي) نسل ګډون او په دغه هېواد کښې د عربي آدابو، دود او دستور
خپرېدل پيل شول، ددغه ځای پر اوسېدونکيو عربانو سربېره خورا ډېر عربي
وسله وال عسکر هم په خراسان کښې په جګړه اخته وو، چې د ابن اثير په
وينا د امويانو په وختو کښې د قتيبه په مشرۍ نهه زره د بصرې خلك، لس
زره د بكر له ټبره، لس زره د تميم له قبيلې څخه، څلور زره له عبد قيسه،
لس زره له ازد څخه، او اووه زره د کوفې له خلکو وو، چې ټول (۴۷) زره
خالص عربي نژاده لښکر او اوه زره هم موالي د حيان بنطي تر مشرۍ لاندې
وو، قتيبه له سيمه يزو خلکو څخه هم لښکر جوړاوه، لکه چې د خراسان له
خلکو څخه يې هم له لسو څخه نيولې تر شلو زرو تنو پورې لښکر راغونډ
کړی وو، چې له عربي لښکرو سره يې خدمت کاوه، او له دې څخه
څرګندېږي چې په خراسان کښې د عربي دولت وسله وال عسکر تر سلو زرو
زيات نه وو، همدغه شمېر لښکر اسلامي فتوحات په ماوراءالنهر کښې د
چين تر حدودو پورې رسولي وو.

په اموي او عباسي عصر کښې اسلامي فتوحات د سند او لوېديز
هند ګڼ شمېر ښارو ته رسېدلي وو، څکه نو د هند زياتره پيداوار لکه دارو،
عقاقير او بدلي شيان او هندي مصنوعات د ملتان د ببل منصوره ، ويهند،
ارور (رهري)، قندابيل (ګنداوي)، قزدار (اوسنی خضدار)، د توران او د سند
د ناوې د نورو ودانو ښارو له تجارتي مرکزو څخه له کشميره نيولې د سند
د مهران د سيند تر مجرى پورې د زابل سيستان او هرات له لارې ايران،

عراق او عربي متمدنو ښارو ته لکه بغداد، دمشق او نورو ته د تجارت له
پاره وړل کېدل. د اصطخري او ابن حوقل په وينا د قزدار، مکران او توران
(اوسنی بلوچستان) د فانيذ (سپينې شکرې) تجارت په ټول خراسان او عراق
کښې کېده او لکه البشاري مقدسي چې وايي په توران کښې د دانه دارې
سپينې شکرې د اوچت ډول لويې کارخانې وې همدا راز د پنجاب تجارتي
کاروانونه د اوسني پښتونستان له لارې کابل، غزنه، خراسان بخارا او
ماوراءالنهر ته هم تلل او له هغې خوا يې چيني مالونه هند ته وړل، د
خراسان او مرو وريښمين ټوکران د سوداګرۍ غوره مالونه وو، چې کاروانونه
به يې چين ته هم تلل او د صمد په وينا دغه تجارت په عباسي عصر کښې
بشپړه پراختيا موندلې وه چې هندي لوښي، د خراسان وسپنه، د هند او سند
عود، قرنفل، نارګيل، د سپنسيو کالي او پيلان د افغانستان له لارې د
عربي هېواد لوېديزو سيمو ته وړل کېدل، څنګه چې په خراسان کښې د
اسلامي حکومت د ټينګښت له امله امنيت ټينګ و، نو څکه د سامانيانو
په ښارو کښې د چين تجارت هم زيات شو او هم له بلې خوا څرنګه چې د
سلطان محمود فتوحاتو د هند ارت هېواد له عربي هېوادو سره ونښلاوه نو
د منځنۍ آسيا د هېوادو او ټول خراسان تجارتي بنې هم څرګند پرمختګ
وکړ.

ابو زيد سيرافي وايي چې: له هندستانه پرله پسې کاروانونه خراسان
ته او له هغه ځايه هند ته ځي او راځي، د دغو لويو کاروانو لار پر زابلستان
ده چې له همدغه ځايه قزدار، کيزکان (قلات) او مکران ته تلل او د شال
(کويت) او بولان د درې او سيبې (سيوی) له لارې يې له سند سره تجارت
کاوه، د ابن اثير په وينا د هرات اوبدليو شيانو ډېر شهرت درلود، چې له
همدې کبله يې په عربي ژبه د هراتي کاليو سوداګر ته "هراء" ويل او هغه

he Digital Library

وخت چې مقريزي د مصر د مشهورو منسوجاتو د ډولو نومونه اخلي يوه ټوټه د خراساني ټوټې په نامه هم د هغو ښکليو زربفتو او مخملو او نورو ټوټو په کتار کښې يادوي.له دې څخه څرګندېږي چې په مصرکښې عربي صنعتګرانو هم په همغه خراساني نامه او جنسيت د خراساني ټوکرو تقليد کاوه.

د جوزجاني په وينا: بلهاري هم د هند له تجارتي مرکزو څخه و، چې هلته د هند او خراسان سوداګر استوګن وو او د مشکو سوداګري يې مشهوره وه، همدا راز جلوت، بلوت، لمغان، دينور، ويهند د هند او خراسان تجارتي مرکزونه وو، چې د لومړي ياد شوي ښار تجارتي مالونه ګني (نيشکر)، غوايي اوپيسونه، اود وروستي مشك، مرغلرې اوګران بيه کالي وو.

خو د حدودالعالم د مؤلف جوزجاني په وينا خراسان يو ودان او له نعمتو ډك ملك و، چې د سرو، سپينو زرو او غميو کانونه پکښې وو او د اسونو، کاليو، پيروزو، داروګانو، وريښمنو او مالوچو د پيدا کېدو ځای او تجارتي لوی مرکز يې نشاپور و، د خراسان د ښارو نامتو پيداوار دا وو: له هراته خمتا، شيرخشت او دوښا، له مالن څخه طايفي وځکې (مويز)، له کروخه کشمش، له مرو څخه ښه مالوچ (پنبه) قزين جامونه او سرکه، له ګوز ګانان څخه ښه آسان، کراستي، د آس تانګونه، زيلو او پلاس، له تالقانه وځکې او کراسته، له کندرم کراسته، له بلخه ترنج، نارنج، ګني (نيشکر) او نيلوفر، له تخارستانه پسونه، غله او راز راز ميوې، له سمنګانه (اوسني ايبکه) وځکې او مېوه، له بنجهيره (اوسني پنجشيره) سره او سپين زر، له غوره پرده، زغره، ډال او ښه وسله، له سيستانه فرشونه، زيلو، خرما او انکوزه، له بسته (د هند لوی تجارتي مرکز) وچې ميوې، خمتا (کرباس)، سابون، له درغشه (زمينداارو) زعفران، له بدخشانه سپين او سره زر، بيجاده او لاجورد.

الماني فون کريمر وايي چې: د شبرقان (اوسني شبورغان) توري د عباسيانو په هېواد کښې ډېرې مشهورې وې او د هندي تورو (مهند) تجارت هم له دې لارې کېده، د تالقان کراستي او نور دا واريدو ورپين شيانو او قالينو شهرت درلود او د هغه ځای تاوده اوبدلي شيان په تيره بيا چوخه او پټو ډېر کارېدل.

هغه لوی ښارونه چې په خراسان، سيستان او زابل کښې د تجارت مرکزونه وو ددغه هېواد د کرهڼې، تجارت او صنعت پر پرمختګ دلالت کوي.

ترکومه ځايه چې د تاريخ له پاڼو څرګندېږي د بغداد اموي او د آل عباس دولت له دې سيمو څخه دا لاندې عايدات د خراج، جزيې، زکاة، د غنايمو د خمس او د دولتي ځمکو د عايداتو او عشر په نامه درلودل.

د جهشياري او ابن خلدون په وينا:

له خراسانه: (۲۸,۰۰۰,۰۰۰) درهمه، (۲,۰۰۰) د زرو ټوټې، (۴,۰۰۰) غاترې، (۱,۰۰۰) مريان، (۲۰,۰۰۰) کالي، (۳۰,۰۰۰) رطله هرېړه.

له سيستانه: (۴,۰۰۰,۰۰۰) درهمه،(۳۰۰) کالي، (۲۰) زره رطله فانيذ (سپينه شکره).

له توران او مکران څخه: (۴۰۰,۰۰۰) درهمه.

خو د قدامه بن جعفر په وينا د روغې په وخت کښې د عباسي دولت عايدات په دې توګه وو:

له خراسانه: (۳۷,۰۰۰,۰۰۰) درهمه

له سيستانه: (۱,۰۰۰,۰۰۰) درهمه

له توران او مکران: (۱,۰۰۰,۰۰۰) درهمه، خو د سيستان د تاريخ

he Digital Library

مؤلف تر اسلام وروسته د سیستان عمل د پخوانۍ روغې په اساس داسې لیکي:

د سیستان ګورتانو: بست، رخد، کابل، زابل، نوزاد، زمینداور، اسفزار، خجستان، زر زر درهمه (یو ملیون).

د خراسان عمل د اسلام د حد تر پایه د ۲۰۰ هـ په شاوخوا کښې: اته دېرش ملیونه درهمه.

بیا همدا مؤلف د سیستان د خراج په شرح کښې وایي: چې د سیستان ټوله مالیه (۵،۳۹۷،۰۰۰) درهمه دي، چې له هغې جملې څخه (۸۵،۰۰۰) درهمه خالص عایدات او جزیه، او پاته (۵،۳۱۲،۰۰۰) درهمه د خراج ډولونه دي. خوابن خرداذبه د (۲۳۲هـ) په شاوخوا کښې له معتبرو رسمي اسنادو څخه مهم معلومات راټول کړي دي، چې د خلافت اداري او مالیاتي نظام همهغه و چې په خراسان کښې یې تراسلام د مخه رواج درلود. د طلا پیسې دینار وې، چې ۴،۲۵ طلایې درلوده او د سپینو زرو پیسې درهم وې چې ۲،۹۷ سپین زرېې درلودل، په جنسي مالیاتو کښې کیلي رواج و، چې کر(د لومړي توري په پېښ) یې ورته ویل او له ٦ خروارو سره برابر و.

ابن خردا به د خلافت د ختیزو ځمکو حاصلات داسې لیکي:

سیستان : (٦،۷۷٦،۰۰۰) درهمه.

رخج،زابلستان او زمینداور تر تخارستان پورې:(۱۴۷،۰۰۰)درهمه.

سرخس: (۳۰۷،۴۰۰) درهمه.

مروشاهجان: (۱،۱۴۷،۰۰۰) درهمه.

مرورود:(۴۲۰،۴۰۰)درهمه.

بادغیس: (۴۴۰،۰۰۰) درهمه.

هرات او اسفزار او کنج رستاق: (۱،۱۵۹،۰۰۰) درهمه.

پوشنګ: (۵۵۹،۳۵۰) درهمه.

تالقان د مروالرود او بلخ ترمنځ (۲۱،۳۰۰) درهمه.

غرجستان د هرات او مرو رود او غزنه ترمنځ: (۱۰۰،۰۰۰) درهمه او دوه زره پسونه .

د تخارستان سیمې د بلخ او جیحون ترمنځ :زم (۱۰٦،٦۰۰) درهمه.

فاریاب : (۵۵،۰۰۰) درهمه .

قبروغن (قته غن؟) ۴،۰۰۰ درهمه.

ګوزګانان: (۱۵۴،۰۰۰)درهمه.

بونده: (۲۰۰۰ درهمه)

برمخان او بنجار: (۲۰٦،۵۰۰) درهمه.

ختلان او بلخ او غرونه یې: (۱۹۳،۳۰۰) درهمه.

مند جان: (۲۰۰۰) درهمه .

خلم: (۱۲،۳۰۰)درهمه .

روب او سمنګان: (۱۲،٦۰۰) درهمه .

بامیان: (۵،۰۰۰) درهمه.

کابل: (۲،۰۰۰،۵۰۰) درهمه نغد او دوه زره وینځې د شپږ سوو زرو درهمو په بیه.

ریوشاران: (۱۰،۰۰۰) درهمه.

مکران (۱،۰۰۰،۰۰۰) درهمه.

شغنان: (۴۰،۰۰۰) درهمه.

وخان: (۲۰،۰۰۰) درهمه.

کست (خوست): (۱۰،۰۰۰) درهمه.

اخرون: (۳۲،۰۰۰) درهمه.

The Digital Library

په دغو عایداتو کښې هغه پیسې چې له جزیې څخه لاس ته ورتلې، له هندوانو او نورو آسماني دین پلویو نامسلمانو څخه اخیستل کېدې، د امام ابو یوسف په وینا په خراسان کښې د هر یوه سړي پر سر درې دیناره ټاکل شوي وو، چې بې وزلي او غریبان په کښې شامل نه وو، دا پیسې د اموي عبدالملك په وختو کښې ټاکل شوي وې. خو د خراج په ډول کښې د مقریزي په وینا په اموی عصر کښې د تاکستانی یو جریب پر سر لس درهمه، له نخلستان څخه اته درهمه او د ګنیو له کښت څخه شپږ درهمه، له مېوه لرونکي ځمکې څخه پینځه درهمه ، د غنمو د کښت له ځمکو څخه څلور درهمه او د اوربشو له ځمکې څخه دوه درهمه اخیستل کېدل.

اوس موږ له پورتنیو تاریخي کتنو څخه دې پایلې ته رسېږو چې د خراسان له ځمکو څخه له نیشاپوره نیولې د سند ترسینده او له جیحو نه تربحیره عرب پورې د عربي دولت ټول مالي عواید د قدامه او د سیستان د تاریخ د ناخرګند لیکوال په وینا د ۴۴ ملیونو درهمو په شاوخوا کښې، د ابن خرداد به په وېناد ۴۵ ملیونو درهمو په شاوخواکښې وو او که د مقریزي د وینا په اساس د هرو لسو درهمو وزن له ٦ څخه تر ۷ مثقالو پورې سپین زروګڼو او هر مثقال پینځه افغانۍ بیه ولري، نو ټول به د ۲۲۵ ملیونو افغانیو په شاوخواکښې و ګڼل شي.

د عربي دولتو د مالي درامد په اړه راز راز معلومات شته ، خو له لګښتونو یې خبر نه یو. یوازې د سیستان د تاریخ ناخرګند لیکوال په سیستان کښې د دولت د مصارفو یو دقیق فهرست لیکلی دی چې له هغه څخه په هغه وخت کښې د حکومت لګښتونو ډولونه او اندازه څرګندېدای شي او موږ هغه راوړو، چې د عربي حکومت د ولایاتو په یوه ولایت کښې د دولتي عوایدو او مصارفو څه نا څه یوه کوچنۍ موازنه د اوسني عصر د

مروجو بودجو پراساس لاس ته راشي:

نوموړي مؤلف د سیستان د خراج عمل د: (۵،۳۹۷،۰۰۰) درهمو په شاوخواکښې لیکي او لګښتونه یې داسې بیانوي:

خاص د سلطان لپاره (۲،۰۰۰،۰۰۰) درهمه.

د تیموق ؟جوړول: (۲،۰۰۰،۰۰۰) درهمه (ښایې چې د هیلمند د رود بند وي).

د کوره جوړول (۴,۰۰۰) درهمه (موخه یې سېلاب وړې ځمکې دي).

د باړې جوړول (۱۲،۰۰۰) درهمه (د ښار د کلا جوړول مقصد دی).

د نورو کلاو جوړول (۵۰،۰۰۰) درهمه.

د بندیانو له پاره: (۳۰،۰۰۰) درهمه.

په جامع جوماتِ کښې د روژې لګښتونه (۳۰،۰۰۰) درهمه (هرقاري او د مسجد خادم ته د روژې پر میاشت ۲۰ درهمه)

د موذنانو له پاره: (۲۰ ،۰۰۰) درهمه.

په هرکال کښې د سلو مریانو ازادول: (۵۰۰) درهمه.

دروغتون له پاره: (۱۰،۰۰۰) درهمه.

د بندونو تړل: (۲۵،۰۰۰) درهمه.

د شرط (پولیس) له پاره: (۲۵ ،۰۰۰) درهمه.

د خراج د بندار (د مالیې رییس) او دهغه د منشیانو له پاره: (۵۰،۰۰۰) درهمه.

د صاحب مظالم (عدلیه) له پاره: (۲۰،۰۰۰) درهمه.

د ریګو او شګود تړلو له پاره: (۳۰ ،۰۰۰) درهمه.

پرت (د رودو د خاورین بند له پاره):(۵۰ ،۰۰۰) درهمه.

د هیلمند د پلو ، لارو او کښتو د ویالو له پاره: (۳۰ ،۰۰۰)

he Digital Library

درهمه.

پر پورتنيو ټاکل شويو لګښتونو سربېره د سيستان د تاريخ ليکوال دا اشاره هم کوي چې نور پاتې عايدات يې د ابناء سبيل او ضعيفانو او غريبانو د کاليو او نفقې او نورو هغو مصارفو له پاره سپمول او ساتل چې د والي په اختيار کښې وو. سربېره پر هغو سکو چې په اموي او عباسي دولتو کښې د خلفاو په نامه په ټولو اسلامي ولاياتو کښې وهل کيدې په خراسان کښې د سند ترسينده د پخوانيو نامسلمانو دولتو ځينې سکې هم دود وې، او کله هم دګندهارا، پنجاب او باختر د ساساني پاچهانو يا بودايي شاهانو پرپخوانيو سکو د خليفه نوم او کلمه طيبه هم وهل کيدل.

د خلافت واليان چې خراسان ته راتلل دوی حق درلود چې په خپل نامه سکه ووهي. لکه حميد د قحطبه زوی (د ١٥١هـ پر شاوخوا) او عبدالملك د يزيد زوی. (د ١٥٩هـ پر شاوخوا)، جعفر د محمد زوی. (د ١٧١هـ په شاوخوا کښې) علي د عيسى زوی. (د ١٨٠هـ پر شاوخوا) او هرثمه داعين زوی. (د ١٩١هـ پر شاوخوا) او غسان د عباد زوی (د ٢٠٢هـ پر شاوخوا) د بغداد د عباسيانو د وخت هغه واليان وو چې په نېشاپور کښې يې په خپلو نومو سکې وهلې دي، چې نمونې يې شته، او هم ابو مسلم خراساني د (١٣٣هـ په شاوخوا کښې) د ابو مسلم عبدالرحمن بن مسلم په نامه په مروکښې سکه وهلې ده چې تراوسه شته .

د اسلامي لښکرو له فتوحاتو سره سم طبعاً د عربي دولت سکې په ټولو مفتوحه هېوادو کښې رواج شوې او لکه مقريزي چې ليکي: په اسلامي عصر کښې حضرت عمرفاروق د لومړي ځل له پاره د (ساساني) کسروي درهمو په وزن او شکل سکې خپرې کړې او پرهغو باندې يې "لااله الاالله وحده و محمدرسول الله" وليکل، د دغو درهمو وزن هر لس درهمه شپږ

مثقاله سپين زر وو، حضرت عثمان پر هغو باندې الله‌اکبر وليکه، د امير معاويه په وخت کښې زياد د ابوسفيان زوی په بصره او کوفه کښې داسې درهمونه رواج کړل چې هرو لسو درهمو يې اووه مثقاله سپين زر وزن درلود، او پرهغه سکه چې په دمشق کښې د امير معاويه له خوا وهل شوې، د داسې انسان بڼه ليدل کېږي چې توره يې پر غاړه ده په اموي عصر کښې مصعب د زبير زوی هم په عراق کښې د اموي درهمو پر بنسټ سکه ووهله او عبدالملك اموي هم په عراق کښې د حجاج په ذريعه مصورو درهمونو دود لاره شپږ دانګ(دوانيق)وو او پرهغو باندې يې "قل هوالله احد" هم ليکلي وو.

تر (٢٠٠هـ) وروسته په خراسان کښې د دغه ځای د داخلي پاچهانو سلسله منځته راغله او د خراسان پاچاهانو لکه طاهريانو، سامانيانو، صفاريانو او غزنويانو چې د عباسي خليفه ګانو هم مهالي وو، يوه په نشاپور، طوس، هرات، زرنج، بست، غزنه، بخارا، سمرقند، مرو، بلخ، ری او د خپلو هېوادو په نورو ښارو کښې دارالضرب درلود او د سپينو او سروزرو سکې يې په کوفي ليکدود، دود کړې وې چې د پاچاو خليفه دواړه نومونه ورباندې ليکل کيدل، د سلطان محمود ځينې سکې د سنسکريت په ليکدود هم وهل شوې دي، او ښايي چې داسکې د هند په هغو ښارو کښې وهلې شوې وې چې سلطان محمود فتح کړي وو.

د اصطخري او ابن حوقل په وينا د افغانستان په ختيزو سيمو کښې تر سنده پورې يوه سکه د قنهري قنهريات (ګندهاري) په نامه وه چې د کابل او راولپنډۍ ترمنځ (ګندهارا) ته منسوبه وه او اسماعيليه او لوديه حکمرانانو په ملتان کښې وهلې وه، دا سکه له عراقي پينځو درهمو سره برابره وه او همداشان د خالصو سرو زرو سکه له هندي دريو درهمو سره انډول وه.

لکه مقدسي چې اشاره کوي، په منصوره، ملتان، ګندهارا او توران

The Digital Library

کښې د "من" تول د مکې له منه سره يو، و. او بلې پيمانې ته يې "کيجی" ويل، چې په کيج او توران کښې يې تول له څلويښتو منو سره برابرو.

خو د اموي هېواد سياسي ويش داسې و چې: د خراسان او ماوراء النهر ټولو مفتو..ه ځمکو تر کابل، پنجاب او سنده په عراق عجم پورې اړه درلوده دعراق د والي له خوادوه تنه عاملان رااستول کېده چې ديوه مرکز د خراسان له پاره مرو او دبل مرکز د کابل، پنجاب او سند لپاره و، خو دغه ويش په عباسي دوره کښې چې په افغانستان کښې اسلامي فتوحات پراخ شول، تغيير وموند او پر څو نورو مهمو او اساسي ولايتو وويشل شو: لومړی دخراسان ولايت چې له مرو او هرات څخه تربلخ او تخارستان پورې پروت و.

(د خراسان نقشه دې وکتل شي - ۳۹).

دوهم د سجستان ولايت چې ترکابله پورې رسيده.

درېيم توران ولايت چې ترمکران او سند پورې رسېده او په دغو ولايتو کښې مالي نظام او د ماليو د اخيستلو دفترونه د هغه له وخت ځانګړيو اداري اصطلاحاتو سره موجودو، خوارزمي په دې اړه يوه ګټوره شرح ليکلې ده، او د ځمکو خراج يې هم پردرې ډوله:

لومړی محاسبه (نغدي ياجنسي)

دويم مقاسمه (پر پيداوار ماليه)

درېيم مقاطعه (هغه ماليه چې د حکومت او جاګير دار ترمنځ ټاکله حکومت ته ورکاوه، او په ټولو ولاياتو کښې د خراج (مالياتو) او بريد (پوسته) او جيوش (لښکرو) نفقاتو د يوانونه، رسايل (مکاتبات)، صدقات، مصادرات، اوقاف، رواتب (تنخواه) شرطه (پوليس) قضا (عدليه) او نور موجود و، د ابن خلدون په وينا ليکونکي (کاتب) مهمه عهده درلوده چې د عربي حکمدارانو ځانګړی باوری سړی او صاحب السرو، څو تنه يې په يوه

وخت کښې دغه کارته ګمارل، رسمي فرمانونه اواسناد ټول د کاتبانوله خوا ليکل کېدل او استول کېدل او هغه کار چې نن يې وزير او سکرتر کوي هغه وخت کاتبانو ته سپارل کېده، ترکاتب وروسته حاجب د وزير د دربار وظيفه درلوده، چې زياتې چارې د حاجب په واسطه اجراکېدې او عساکر چې د ديوانالجند ياديوان الجيش له خوا اداره کېدل عموماً د الفرسان (سپاره) او الرجاله (پلی) پر ټولګيو وېشل شوي او وسله يې تورې، زغره، خول، نيزه، غشی، ليندۍ، منجنيق، د بابه او ضبور (يو ډول ټانك) وو: د عسکرو کالي ځت، لنډ پرتوګ او څپلۍ (لکه د غرو د ښتنو کالي) وو، د لښکر کتارونه پر پينځه ډوله وو:

لومړی قلب (منځ) چې په هغه کښې لوی مشر او قايد و.

دويم ميمنه (ښی خوا).

درېيم ميسره (کينه خوا).

څلورم ډېرليك يا مقدمه (د مخه خوا) له برياليو سره.

پينځم ساقه ترلښکر وروسته. اود لښکرو مشران هم غالباً عربان وو.

خود قضا نظام په اموی عصر کښې داسې و چې:

د صحابه وو او تابعينو، عالمان او صالحان د خليفه له حضوره او ياد ولايت د حکمرانانو له خوا په مهمو ښارو او مرکزوکښې د قاضيانو په توګه ټاکل کېدل او دغو قاضيانو د قران، سنت، اجماع او قياس يعنی له څلور ګونو ادله وو سره سم د خلکو تر منځ شخړې حلولې، په خپل اجتهاد کښې آزاد، خو د شريعت د احکامو په پلي کولو کښې د اميرانو د سياست له اغېزې څخه خپلواك وو او د خليفه عمر بن عبدالعزيز په وينا يې دا پينځه صفات (پوهه، بې تمه والی، زغم (حلم)، په ائمه پسې اقتدا او د پوهې او رايې له خاوند سره ګډون) درلود، پرمدونو مجلو يې د قضا فيصلې ليکلې،

he Digital Library

خینو قاضیانو د حکومت تنخانه اخیستله، هغه چاچې اخیستله د کال تر زرو دینارو او د میاشتې تر لسو دینارو پورې رسېده، همدا راز د امر معروف او نهی منکر، د تول او وزن، د بازار د معاملو د څارنې او د دیني احکامو د تبلیغ له پاره محتسبان مقرر وو او په تیره بیا عربي پوهان او دامت صالحان د اسلام ددین د تبلیغ له پاره د خراسان مفتوحه هېوادو او په هغو پورې تړلیو سیموته راتلل، لکه چې د (۴۷هـ) په شاوخوا کښې ربیع الحارثی عربي حکمران په سیستان او زابلستان کښې د حسن بصري (د خپل وخت د لوی عالم) په مرسته اسلامي قوانین پلي کړي وو.

اخځونه:

حدودالعالم، د السیاسي تاریخ الاسلام - عربي - ۳ټوکه، البشاری اصطخری، د البلاذری فتوح، کتاب الوزرا والکتاب، د ابن خلدون مقدمه، د سیرافی سفرنامه، د اموی عصرد تجارت تاریخ، ابن حوقل حضارة الاسلام کتاب الخراج ابن قدامه، کتاب الهندو اسند، د امیر علی مختصر تاریخ عرب، فتوحات عرب در آسیای میانه، الکامل ابن اثیر، تاریخ ادبیات فارسی د صفا، د ابن ندیم الفهرست، د پېښور د موزیم د برلیکونه، تاریخ سیستان، تاریخ تمدن ایران ساساني د نفیسي، د امام ابویوسف کتاب الخراج، د خلفاؤ په عصر کښې د مشرق تهذیب (اردو)، معجم الانساب زمباور، طبقات ناصری، مفاتیح العلوم، تاریخ التمدن الاسلامی د جرجی زیدان، تهذیب و تمدن اسلامي درې ټوکه اردو، نقودالاسلامیه د مقریزی، شرق د رتحت ادارهٔ خلافت، تاریخ عرب د هتي، د گوستاو لوبون تاریخ تمدن عرب.

دریمه برخه

خپلواکه اسلامي دوره

طاهریان

(۲۰۵ - ۲۵۹ هـ)

د دغه کهاله لومړی سړی طاهر د حسین زوی، د مصعب لمسی، د رزیق کړوسی او د ماهان کوسی و چې د پوشنګ (د هرات لوېدیز خوا ته ننی زنده جان) له ځواکمنو کهولو څخه و. مصعب د رزیق زوی د بلاغت او ادب نومیالی پوه و چې د عباسیانو په وخت کښې د پوشنګ حاکم، او تر هغه وروسته یې زوی حسین ته د (۱۸۰ هـ - ۷۹۶ ع) په شاوخوا کښې د پو شنج حکومت لاس ته ورغی، حسین چې پر (۱۵۹هـ) کال په پوشنج کښې زیږېدلی و او د عباس کورنۍ له درباره د شام او بغداد حکمراني هم ورسپارل شوې وه، پر (۱۹۹هـ) کال مړشو. د ده زوی طاهر د خراسان د آزادي پالیو په چاپېریال کښې وده وکړه او په اسلامي خراسان کښې یې د لومړني

The Digital Library

ملي حکومت بنسټ کېښېښوو. د خپلواکۍ د لارې د هغو تېرو فداکارانو ستر آرمان د همدغه ننګیالي په مېړانه لاس ته راغی چې دوه سوه کاله یې د دغه ستر مقصد له پاره زیاریوست، په دې تفصیل:

د هارون الرشید تر مړینې وروسته یې د دوو زامنو "امین او مامون" ترمنځ اختلاف پیداشو، امین چې په بغداد کښې خلیفه شوی و، علي د ماهان زوی یې له (۶۰) زریز لښکر سره د خپل ورور جنګ ته واستاوه (۱۹۸هـ) خو مامون چې په خراسان کښې و، ځلور خراساني لښکر یې د همدغه طاهر پوشنجي په مشرۍ ولېږل، او د بغداد د لښکر مشر علي د طاهر په لاس ووژل شو، د امین لښکر ماته وکړه، طاهر پر بغداد یرغل او د امین سر یې پرې کئ، مامون یې د بغداد پرتخت کښیناوه، چې ستر برم یې وموند، د دغو خدمتو په بدل کښې لومړی د شام حکومت او د بغداد کوتوالي وروسپارل شوه او بیا د خراسان حکمراني د ذوالیمینین له لقب سره ورکړل شوه. (۱۹۹ هـ - ۸۱۴ م).

طاهر چې خراسان ته راورسېد لومړی یې د خراسان د مرکزیت په ټینګښت او د اداري په یووالي زور واچاوه، او په دوو دریو کالو کښې یې کرمان، سیستان، هرات، نشاپور، مرو، جوزجان، بلخ او تخارستان په خپل مرکز پورې وتړل له دغو مهمو فتوحاتو څخه تر (۲۰۵ هـ - ۸۲۰ هـ) پورې فارغ شو، د خپلواکۍ نقشه یې طرح کړه خراسانیانو ته یې پخوانی برم ور په زړه کړ او وروسته تر هغه چې د ولایاتو له مرکز څخه ډاډه شو، او خراسانیان یې د ځان مله کړل د (۲۰۷ هـ - ۸۲۲ ع) کال د ځلورمې خور پر ۲۴ مه د جمعې پر ورځ یې د خراسان د خپلواکۍ اعلان وکئ او د جمعې په خطبه کښې یې د مامون نوم یاد نه کئ.

دا تاریخي ورځ د خراسان په تاریخ کښې لومړۍ هغه ده چې د

آزادۍ په لار کښې د دې سیمې د خلکو تر دوو پېړیو زیار وروسته یې هیله پوره شوه او په خراسان کښې د ملي حکومت لومړی بنسټ د طاهر پوشنجي په لاس کېښېښوول شو خو له بده مرغه دا زړور او ازادي پال طاهر پر همدې شپه وفات شو او د ده زوی طلحه چې یو پوه سړی او د پلار له خوا د سیستان امارت ورسپارل شوی و، د پلار پر خپلواك مسند کښیناست، شپږ کاله یې په عدالت حکومت وکئ، خلك یې وروزل، د بغداد د خلافت دربار هم د ده حکومت په رسمیت و پیژاند او د خراسان د خپلواکۍ غوښتونکیو خلکو له هیجان څخه وېږېد.

طلحه پر (۲۱۳ هـ - ۸۲۸م) کال په سیستان کښې له خارجي حمزه سره ونښت خو پر همدغه کال دافاضل، متدین او عادل امیر مړ شو، ورور یې عبدالله د طاهر زوی (پر ۱۸۲هـ زیږېدلی) چې څه موده په شام او مصر کښې حکمران و، تر هغه وروسته یې د بغداد د دربار له خوا په پارس کښې د بابك خرمي پر خلاف جګړې کولې؛ امیر شو؛ د بغداد دربار دی رسماً د خراسان امیر وپیژاند. د عبدالله رویه د بغداد له دربار سره ډېره صمیمانه وه، او تل د خلافت له دښمنانو سره جنګېده، د عربي دولت دښمنان یې له منځه یوورل. لکه پر (۲۱۹هـ - ۸۳۴م) کال چې یې په تالقان کښې امام زاده محمد د قاسم زوی بندي کئ او خلیفه ته یې واستاوه او پر (۲۲۴هـ - ۸۳۸م) یې مازیار د قارن زوی د طبرستان حکمران د خلافت په ګټه مات کړ، د ده حکمدارانو په سیستان کښې څو واره د هغه ولایت شورښتونه آرام کړل. عبدالله اووه لس کاله پر ټول خراسان او د افغانستان پرلوېدیزو سیمو حکومت وکئ، او پر (۲۳۰هـ - ۸۴۴م) کال مړشو، دی ادیب، عالم او عمران خوښوونکی پاچا و، د ده په وختو کښې پر (۲۲۴هـ - ۸۳۸م) کال په خراسان کښې خورا زړه بوږنوونکې زلزله وشوه، پر (۲۲۰ هـ - ۸۳۵م) کال په

The Digital Library

سیستان کښې سخته وچ کالي راغله او د هیلمند اوبه وچې شوې وې.

تر عبدالله وروسته یې زوی دویم طاهر تر ۱۸ کالو پورې حکومت وکئ د ده په وخت کښې د سیستان خلك د صالح د نصر زوی او یعقوب لیث په مشرۍ پورته شول او د صفار کورنۍ د امارت بنسټ کښېښنوو شو، په دې مانا چې د طاهر له خوا ابراهیم د حضین زوی د سیستان حکمران و، ابراهیم خپل نااهله زوی احمد نومی د بست والي وټاکه، احمد له عثمان بن نصر او احمد بستي او بشاربستي سره چې د هغه ولایت نامتو کسان وو ونښت، د بست او سیستان خلکو له طاهریانو څخه مخ وګرځاوه، او پر (۲۳۸هـ) کال یې په بست کښې له صالح سره بیعت وکئ، په دغه بحران او فتور کښې یعقوب لیث صفاري قوت وموند او پر (۲۴٦ هـ - ۸٦۰ ع) یې سیستان د طاهر له واکمنۍ څخه ویوست او په خپله طاهر پر (۲۴۸ هـ - ۸٦۲ ع) کال مړشو.

محمد د دویم طاهر زوی او دده ځای ناستی بې کفایته عیاش او تنبل سړی و، یعقوب لیث صفاري له سیستانه پرده بری وموند او هغه یې پر (۲۵۹ هـ - ۸۷۲ ع) کال بندي کئ، له دې کورنۍ څخه ابراهیم د محمد زوی، د طلحه لمسی، د عبدالله کړوسی او د طاهر کوسی تر ۲٦۸ هـ پورې په مرو کښې و، چې پر ۲۷۸ هـ کال خجستاني هغه مات کئ او پر ۲٦۷ هـ کال احمد د محمد زوی په خوارزم کښې او له ۲۵۹ هـ څخه تر ۲۸۲ هـ پورې دریم طاهر د محمد زوی په نشاپور کښې حکمرانان وو، خو د دغه کهاله پېنځو پاچهانو پر لوېدیز او شمالي افغانستان واکمني درلوده، د افغانستان په جنوبی او ختیزو ولایاتو کښې رتبیلانو او کابلشاهانو پاچهي کوله.

د طاهریانو کهاله د بغداد خلافت له مرکز سره دوستانه اړیکي ساتل، د دوی درباري او ادبي ژبه عربي وه او په افغانستان کښې یې د زردشتي دین د پایخوړ پر خلاف زیار ویوست لکه پر (۲۱۳هـ - ۸۲۸ ع) کال

چې عبدالله زردشتی کتابونه وسېځل.

دافغانستان د طاهریانو نومونه دادي:

*۱ - طاهر د حسین پوشنجي زوی (۲۰۵ - ۲۰۷ هـ).

*۲ - طلحه د طاهر زوی (۲۰۷ - ۲۱۳ هـ).

*۳ - عبدالله د طاهر زوی (۲۱۳ - ۳۳۰ هـ).

*۴ - دویم طاهر د عبدالله زوی (۲۳۰ - ۲۴۸ هـ).

۵ - محمد د دویم طاهر زوی (۲۴۸ - ۲۵۹ هـ).

٦ - دریم طاهر محمد (۲۹۵ هـ).

یــادښـــت:

الف: د طاهریانو د ټول کهاله شجره د دغه مخ مخامخ ته په ۴۰ مه نومره لیکل شوې ده.

ب: دا (*) نخښه د هغو پاچهانو له نومو سره اېښولې شوې ده چې سکې یې شته.

اخځونه: طبري، زین الاخبار، تاریخ سیستان، روضه الصفا - ابن اثیر طبقات ناصري - تاریخ ایران دورهٔ طاهریان - طبقات سلاطین اسلام، معجم الانساب زمباور - تاریخ ادبیات ایران د دکتور صفا - تاریخ اجتماعی ایران تاریخ ادبیات فارسي د سعید نفیسي.

The Digital Library

صفاریان

(۲۴۷ - ۳۹۳هـ)

د امویانو او عباسیانو په وختو کښې سیستان تل د سیاسي هیجانونو مرکز و، په تیره بیا د خوارجو فرقې په دغه ولایت کښې ځای نیولی و او د عیارانو (د فتوت د خاوندانو) ډلې چې د دننیو سیاسي او ټولنیزو ګوندونو په شان یوه ډله وه، هم په سیستان کښې ځواکمن شول، له دې ډلې څخه یو سیستانی میړه چې د لیث زوی یعقوب و، او د سیستان د قرنین په کلي کښې زیږېدلی سر ته را ووت، او له خپل ورور عمرولیث سره د سیستان د حکمران صالح د نضر د زوی په خدمت کښې داخل شو، له درهم بن نضر سره (د ابن خلکان په وینا درهم د حسین زوی د مطوعه زعیم) چې د صالح له خوا د سیستان حکمدارو، سپهسالارۍ ته ورسېد؛ یعقوب زړور او داعیه غوښتونی سړی و او غوښته یې چې په خراسان او سیستان کښې یو غښتلې حکومت جوړ کړي، ځکه چې په دغه وخت کښې طاهریان کمزوري شوي وو او د بغداد له ځواکمن خلافت سره یې د مقاومت توان نه درلود. هغه و، چې یعقوب د (۲۴۷هـ - ۸۶۱م) کال د محرمې پر ۲۵ د دوشنبې پر ورځ د خپلو وسلوالو عیارانو په مرسته درهم بن نضر او خوارج مات کړل او د سیستان له خلکو یې بیعت واخیست، صالح له زاول شاه رتبیل څخه مرسته و غوښته، خو یعقوب رتبیل وواژه او بست یې ونیو، په

دې جګړه کښې شپږ زره تنه ووژل شول، دېرش زره بندیان، زښت ډېر پیلان او زيات غنیمت د یعقوب لاس ته ورغلل.

صالح د نضر زوی د والشتان (د کندهار د شمال) خوا ته پرشا شو، او زابل ته یې پناه یووړه، خو په پای کښې د یعقوب لاس ته ورغی او په زندان کښې ووژل شو. په دې جګړه کښې د رتبیل ورور او خپلوان د بندیانو په توګه سیستان ته بوتلل شول (۲۵۱ هـ - ۸۶۵ ع) او پر همدغه کال یې عمار خارجی د سیستان په نیشك کښې له منځه یووړ، پر (۲۵۲ هـ) صالح بن حجر د رتبیل د تره زوی د رخج په کوهژ (کوهك) کښې یاغي شو، یعقوب هغه تر (۲۵۳هـ) پورې وواژه او پر همدغه کال یې والشتان، زمینداور او بست هم تصفیه کړل او د تکین آباد (اوسنی کندهار ته نژدې) امیر یې وخاپه، او ترهغه وروسته په هرات کښې د طاهریانو له حکمران سره و نښت او هرات یې هم ونیو، د (۲۵۴ هـ) په شاوخوا کښې یې کرمان هم لاس ته راوست او پر (۲۵۷ هـ) کال یې د رتبیل له زوی سره چې له زندانه تښتېدلی و، په رخج کښې جګړه وکړه، خو د رتبیل زوی کابل ته وتښتېد، چې پر (۲۵۸ هـ) کال یعقوب رخج زابل، (د کندهار) پنجوایي، غزنه او کابل ونیول او د ګردیز پر کلا یې چې د ابومنصورافلح د محمد د زوی او لویکی خاقان د لمسي په لاس کښې وه یرغل وکړ، افلح د کال لس زره درهمه خراج ومانه او یعقوب له هغه ځایه بامیان، تخارستان او بلخ لاس ته راوړل، پر کابلشاه په قهرشو او پیرو زوند (د کندهار په شاوخواکښې) او بست یې ونیول سیستان ته ولاړ، له هغې سکې څخه چې پر (۲۶۰هـ - ۸۷۲م) یې په بنج هیر (د کابل په شمال کښې اوسنی پنجشیر) کښې وهلې وه څرګندېږي چې ټول کابلستان یې نیولی و.

پر (۲۵۹ هـ) کال یعقوب د خارجي عبدالرحمن د خپلو له پاره د

The Digital Library

هرات کروخ ته ولاړ او هغه ولایت یې ونیو، پر همدغه کال عبدالله د محمد زوی او د صالح سګزی لمسی (اوس هم د سیستان په شاوخوا کښې د پښتنو یوه پښنه ساکزی نومېږي) د یعقوب پرخلاف په سیستان کښې پورته شو، خو یعقوب مات کئ نیشاپور ته وتښتېد او آل طاهر ته ورغئ، یعقوب ورپسې شو، آل طاهر او سګزي یې له منځه یوورل (۲۵۹ هـ تر ۲۶۳ هـ پورې) او لکه ابن خلکان چې وایي" د شاوخوا ټول ملکان لکه د ملتان ملك، د رخج ملك، د طبسین ملك، د زابلستان ملك، د سند او منکران ملکان یې د ځان تابع کړل".

تر هغو وروسته یعقوب په پارس کښې جګړې وکړې او د ۲۶۵ هـ ۸۷۸م) کال د شوال پر ۱۴ د دوشنبې پر ورځ تر ۱۷ کالو پاچهۍ وروسته د قولنج په ناروغۍ مړ شو.

په اسلامي دوره کښې یعقوب لومړنی عادل، واکمن او بخښونکی حکمران و، چې د افغانستان ټول هېواد یې د آمو له سینده ترسیستان او مکرانه او له بادغیسه، مرو او هراته تر کابل ګردیز، زابلستانه ونیو، د عسکرو او وسلو په تنظیم او د خزانو پر ډکولو یې زیار ویوست، ځکه نو مسعودي دی د نړۍ له سترو پاچهانو څخه ګڼلی او یو لوی فصل یې د ده د ښه سیاست او ښه تدبیر په ستاینه کښې لیکلی دی او وایي چې: د ده په لښکرو کښې پېنځه زره بختي اوښان اولس زره صفاري غاترې وې د ده تر مړینې وروسته د سیستان په خزانه کښې پنځوس ملیونه درهمه او اتیاملیونه دیناره وو، ده پخپل عجمی نژاد ویاړل او په هغه منظوم لیك کښې چې د بغداد خلیفه المعتمد ته یې ولېږه، د عباسیانو کهاله ته یې اخطار ورکئ چې له دغه هېواده ووځي که نه د توري او قلم په زور به وایستل شي.

لنډه داچې د یعقوب ترمړینې وروسته عمرولیث د ده ورور یې پرځای

کښېناست، د خلافت دربار هم هغه د خراسان، سیستان، فارس، کرمان، هند، سند او ماوراءالنهر په پاچهۍ ومانه، په لومړیو وختو کښې د ده سیاسي اړیکي له عباسیانو سره دوستانه وو، خو ترلږې مودې وروسته المعتمد خلیفه دده عزل اعلان او دده قلع او العن یې د خراسان د یوې ډلې حاجیانو په مخ کښې بیان کئ.

د (۲۶۶هـ - ۸۷۹ ع) کال په شاوخوا کښې د طاهري پاچهانو د امیرانو له پایڅوړ څخه یوه سرې په خراسان کښې پاڅون وکئ داسې احمد د خجستاني عبدالله زوی و، د هرات او سیستان تربریدونو پورې پرمخ ولاړ، خو عمرولیث هغه مات کئ (۲۶۷ هـ - ۸۸۰م) او تردې وروسته رافع د هرثمه زوی چې د ابن خلکان په وینا د معتمد خلیفه له خوا لمسیده په خراسان کښې د عمرو پر خلاف پورته شو، هرات او فراه یې ونیول، او د عمرو له لیرې والي څخه یې چې په فارس او عراق کښې جنګېده ګټه واخیسته، خوبیاهم عمرو پرهغه بری و موند، رافع ماوراءالنهر ته ولاړ او له ساماني پاچا نصربن احمد څخه یې مرسته وغوښتله او د خراسانیانو زیات یاغیان د ده ملګری شول، خو عمرو دی له خراسانه ترخورازم پورې پرشا وشاړه او هلته پر (۲۸۳ هـ - ۸۹۶م) کال د عمرولیث د حکمران محمد بن عمرو خوارزمي په لاس ووژل شو. د خراسان تر تصفیې وروسته محمد بن حمدان د عمرولیث له خوا د زابلستان والي شو، او بردعالی د غزني عامل و، په دغه وخت کښې د ګندهارا دوو تنو پاچهانو ناسد او المان (په تاریخ سیستان کښې همدارنګه راغلي) پر غزني یرغل وکړ، پر داسې مهال چې عمرولیث په بلخ کښې د (۷۰) زرو نیزه والو سپرو په مرسته د ساماني اسماعیل بن احمد له لښکر سره په مقابله بوخت و، تر هغې چې پر (۲۸۷هـ - ۹۰۰م) کال په یوه جګړه کښې لاس ترلې بغداد ته واستول شو، او هلته د (۲۸۹هـ -

The Digital Library

۹۰۱م) په شاوخوا کښې ووژل شو، عمرو هم عادل او عمران خوښي پاچاو، چې زر رباطه (د مېلمنو او بې وسو خلکو لپاره دمه ځایونه)، پینځه سوه لوی جوماتونه او یو زیات شمېر پلونه او لارې یې جوړې کړې، د ابن خلکان په وینا د هېواد د چارو په ښه تدبیر او ښه سیاست کښې یې ساری نه درلود او لکه ابن اثیر چې یې څرګندوي د خپل هېواد او د خپل لښکر او د لښکر د افسرانو په احوال ډېر ښه خبر و، هېڅا نه شوای کولای چې د عمرو له اجازې پرته چاته سزا ورکړي.

تر عمرولیث وروسته د صفاریانو دولت کمزوری شو او بلخي سامانیانو په شمالي افغانستان او هرات باندې د سیستان تر بریدونو بری وموند، د صفاریانو پاتې کسان ترڅه مودې پورې په سیستان کښې حکمرانان وو، لکه په (۲۸۹هـ - ۹۰۱م) کال چې د عمرو لمسیانو طاهر د محمد زوی او د هغه ورور یعقوب د امارت خاوندان وو، دوی یوڅه موده په پارس کښې په جګړه اخته وو او پر (۲۹۱هـ - ۹۰۳م) کال تربست او رخج پورې پرمخ ولاړل تر هغې چې پر (۲۹۶هـ - ۹۰۸م) کال لیث د علي زوی د لیث لمسی له دې کهوله میدان ته راووت او طاهر او یعقوب یې د عمرولیث د مریي سبکري په مرسته ونیول او بغداد ته یې واستول، دی په خپله د (شیرلباده) په نامه پرسیستان امیر شو، تربست، کش او فراه پورې د ده په نامه خطبه وویل شوه، لیث خپل ورور معدل زابلستان ته واستاوه او پر (۲۹۷ هـ - ۹۰۹م) کال یې تر بست رخج (رخد) او کابل پورې مال واخیست او پر (۲۹۸هـ) کال یې په بست کښې په خپل نامه سکه هم ووهله.

خو په پای کښې لیث پر (۲۹۸ هـ - ۹۱۰م) کال په یوه جګړه کښې د سبکري په لاس چې د المقتدر خلیفه له خوا یې ملاتړ شوی و ورغئ، او په بغداد کښې بندي شو او د سیستان خلکو له دې کورنۍ څخه د علي یا

ابوعلي محمد د محمد د زوی او د لومړي لیث له لمسي سره پر (۲۹۸ هـ) کال بیعت وکئ، او تربست، غزني او کابل پورې یې هم د ده په نامه خطبه وویله، خو محمد د سیستان ساماني حکمران مات کئ، او بست ته ولاړ شو چې د ساماني احمد د اسمعیل د زوی جنګیالیو دی پر (۲۹۸ هـ) کال په رخج کښې ونیو، او بست ته یې راوست له نومړي سبکري سره یې بغداد ته واستاوه، د همدغه کال په پای کښې د سیستان خطبه د سامان پر کورنۍ وویل شوه او د صفاریانو هغه پای ته ورسېده. خو پر (۲۹۹ هـ) کال د سیستان خلکو د ساماني حکمران منصور اسحق پر وړاندې بلوا وکړه او ابو حفص عمرو د یعقوب زوی د محمد لمسی او د عمرولیث کړوسی د صفاري کورنۍ لس کلن هلك یې میدان ته راویوست او د مولی سندلی په مشرۍ یې چې د صفاریانو له موالیو څخه و، ساماني حکمران ونیواو د سیستان د عیارانو په مرسته یې د نومړي ابوحفص په نامه خطبه وویله. خو ساماني دربار حسین د علي مروزي زوی سیستان ته ولېږه او ابومنصور جیهاني د سامانیانو وزیر بیا سیستان تر زمینداوړ او زابلستان پورې تر واك لاندې راوست (۳۰۳ هـ - ۹۱۵م) په دې توګه د ساماني دربار امیرانو تر رخج ارغنداو او ناوې پورې سیمې و نیولې او د طرابیل (ښایي چې د رتابیل مصحف وی) د پخوانیو زمامدارانو پایخوړ یې په زابلستان کښې له پښتو وغورځاوه، پر (۳۱۰ هـ - ۹۲۲م) کال احمد د قدام زوی او عزیز د عبدالله زوی د سیستان امیران وو، چې پر (۳۱۱ هـ) کال بیا د سیستان خلك و پاریدل او امیر ابو جعفر احمد د محمد زوی، د خلف لمسی او د لیث کړوسی یې د صفاریانو له کورنۍ څخه راویوست او د سیستان د امیرۍ واګې یې ور وسپارلې او په رخه کښې خطبه هم د ده په نامه وویله شوه، د ده له خوا بیا حمك د رخج او محمد د بست حکمرانان و ټاکل شول، او

The Digital Library

هېواد يې تر رخج او د هرات تر شاوخوا پورې ونيو، او تر (۳۵۲ هـ - ۹۶۳م) کال پورې يې خپلواک حکومت کاوه، د ښو اخلاقو خاوند او مدبر سړی و د ده د حکومت ورځې ترڅلوېښتو کالو پورې په سيستان کښې ډېرې ښې تيرې شوې خو په پای کښې پر (۳۵۲ هـ) کال په سيستان کښې ووژل شو: تر ده وروسته يې زوی امير خلف بانو پرځای کښيناست، خو د ده او د اميرطاهر بوعلي تر منځ چې د يعقوب ليث د نيکه د وروړله اولادې څخه و، د سيستان پر امارت اختلاف راوتوکېد. چې نوموړی طاهر پر (۳۵۹ هـ - ۹۶۹م) مړشو نو زوی يې امير حسين له امير خلف بانو سره جنګېده او پر (۳۷۳ هـ) کال يې له امير سبکتګين څخه چې غزني يې تربست پورې نيولی و، مرسته و غوښته امير سبکتګين مرسته ورکړه او پر همدغه کال يې په منځ کښې روغه وشوه، حسين چې مړ شو د سيستان امارت اميرخلف ته پاتې شو، ده تر (۳۹۰هـ ۹۹۹م) پورې ښه خپلواک حکومت وکئ، څنګه چې دا مهال سلطان محمود له غزني څخه د سيستان امارت ګواښه، ځکه نو خلف د هغه اطاعت و مانه چې هر کال به د غزني خزانې ته سل زره ديناره ورکوي.

خو سلطان محمود سيستان له خپله هېواده جلا پرې نه ښوو او پر (۳۹۳ هـ ۱۰۰۲م) کال يې پر هغه ځمکه يرغل وکئ او خلف يې د سپهبد په طاق کښې کلابند کئ دی سلطان ته ورغی، خو سلطان د خراسان ګوزګانان ته تبعيد کئ او سيستان د سبکتګين کورنۍ د پاچهۍ برخه شوه، د همدغه خلف بانو له نسله د (۸۸۵هـ - ۱۴۸۰م) تر شاوخوا او حتی د صفويانو تر وختو پورې په سيستان کښې محلي اميران د ملوکو په نامه موجود وو چې په سيستان کښې يې د غزنويانو او نورو تر اطاعت لاندې حکمداري کوله.

په افغانستان کښې صفاري ملوك د اسلامي دورې لومړنې علم

دوسته، عمران خوښوونکي او عادل پاچهان وو، چې په هېواد کښې يې سياسي او ديني يووالي راووست، د همدغو صفاريانو په وختو کښې دري ژبه درباري او ادبي ژبه شوه او محمد بن وصيف سکزی لومړی دري قصيده د صفاري پاچا په ستاينه کښې وويله؛ په دې زمانه کښې د افغانستان ختيزې سيمې لکه کابل او ګرديز د کابل شاهانو له لاسه ووتې او له افغانستانه د رتبيلانو او کابلشاهانو کمبله ټوله شوه.

(د صفاريانو او د سيستان د ملوکو بشپړه شجره ددې مخ مخامخ ده. ۴۱ نومره).

*۱ - يعقوب د ليث زوی (۲۴۷ - ۲۶۵ هـ)

*۲ - عمرو د ليث زوی (۲۶۵ - ۲۸۷ هـ) وژل يې په بغداد کښې ۲۸۹ هـ.

*۳ - طاهر د محمد زوی د عمروليث لمسی او ورور يې يعقوب د (۲۸۹ - ۲۹۶هـ).

*۴ - ليث د علي زوی د لومړي ليث لمسی (مشهور په شيرلباده) ۲۹۶ - ۲۹۸هـ).

۵ - ابوعلي معدل د علي زوی د لومړی ليث لمسی (۲۹۹هـ).

۶ - ابوحفص عمرو د يعقوب زوی د محمد لمسی او د عمروليث کړوسی (۳۰۰هـ).

*۷ - امير ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف لمسی د ليث کړوسی (۳۱۱ - ۳۵۲ هـ).

*۸ - ابواحمد خلف بن احمد (د ۳۴۴ هـ شاوخوا - مړ په ۳۹۹ هـ) ابن بانو.

۹ - امير طاهر بوعلي د محمد زوی د طاهر لمسی (د مور له

The Digital Library

خواصفاري) (۳۵۲ - ۳۵۹ هـ).

۱۰ - امیر حسین د طاهر زوی (۳۵۹ - ۳۷۳ هـ).

۱۱ - بهاءالدین طاهر د نصر زوی د احمد لمسی (۴۸۰ هـ).

* ۱۲ - تاج الدین نصر د طاهر زوی د محمد لمسی (د ۴۸۲ هـ په شاو خواکښې مړ پر ۵۵۹ هـ).

۱۳ - شمس الدّین ابوالفتح احمد د نصر زوی (۵۵۹ هـ).

۱۴ - عزالملوك محمد د نصر زوی؟

* ۱۵ - تاج الدین حرب د محمد زوی (۵٦۲ هـ - مړ ٦۱۲ هـ).

۱٦ - شمس الدین یمین الدوله بهرامشاه د عثمان زوی (٦۱۲هـ).

*۱۷ - تاج الدین نصر د بهرامشاه زوی (٦۱۸ هـ).

*۱۸ - رکن الدین ابو منصور د بهرامشاه زوی (٦۱۸ هـ).

۱۹ - شهاب الدین محمود د عثمان زوی (٦۱۹ هـ).

۲۰ - علي د عثمان زوی (٦۲۲ هـ).

۲۱ - شمس الدین علی د مسعود زوی د خلف لمسی د مهربان کړوسی د طاهر کوسی (٦۲٦ هـ).

*۲۲ - نصرالدین د ابوافتح زوی د مسعود لمسی (٦۵۲ هـ).

۲۳ - شاه نصرت د نصرالدین زوی (۷۲۸هـ).

*۲۴ - قطب الدین محمد درکن الدین محمود زوی (۷۳۱ هـ).

۲۵ - تاج الدین د محمدزوی (۷۴۷هـ).

۲٦ - سلطان محمود د شاه علی زوی (۷۵۱ هـ).

*۲۷ - عزالدین د رکن الدین محمود زوی (۷۳۳هـ).

۲۸ - قطب الدین د عزالدین زوی (۷۸۴ هـ).

۲۹ - شاه شاهان تاج الدین د قطب الدین زوی (۷۸۸ هـ).

*۳۰ - قطب الدین د تاج الدین زوی (۸۰۵ هـ).

*۳۱ - شاه شاهان شمس الدین د قطب زوی (۸۲۲ هـ).

۳۲ - نظام الدین یحي د شمسَ الدین زوی (۸۴۲ هـ).

۳۳ - شمس الدین محمد د یحي زوی (۸۸۵ هـ).

۳۴ - سلطان محمود؟

۳۵ - امیر محمد مبارزالدین - (د ۸۴۵ هـ شاوخوا)

۳٦ - قطب الدین علی (۸۲۲ - ۸۴۲ هـ).

۳۷ - شاه حسین د ملك غیاث الدین محمد زوی د احیاء الملوك مؤ لف پر (۱۰۲۷ هـ) کښې.

اخخلیك:

ګردیزی، تاریخ سیستان، تاریخ ادبیات د براون - طبقات سلاطین اسلام - ابن اثیر، طبري، طبقات ناصری و ابن خلکان، تاریخ الاسلام السیاسی، مروج الذهب، تاریخ عرب، روضة الصفا، لب التواریخ، ګزیده، معجم البلدان، معجم الادبا، تاریخ تمدن اسلام جرجی زیدان، احیاء الملوك د تهران چاپ، تاریخ ادبیات د دکتور صفا - تاریخ ادبیات فارسی د سعید نفیسی.

په سیستان کښې د صفاریانو د ماڼیو د کنډوالو انځور -(۴۲ نومره عکس).

e Digital Library

سامانیان

(۲۷۹- ۳۸۹هـ)

د سامانیانو کورنۍ د (سامان خداه) له اولادې څخه وه، چې یو نجیب سړی و، دی د بلخ په کلیوالي سیمو کښې حکمران او دین یې زردشتي و؛ د ګردیزي په وینا دی د (۱۹۷ هـ - ۸۱۲م) په شاوخوا کښې د مامون الرشید په هڅه مسلمان شو، اسد د سامان زوی د مامون حضور ته لار پیدا کړه، دغه اسد څلور زامن لرل: نوح - احمد - یحیی - الیاس - چې د خراسان د حکمران غسان د عباد د زوی له خوا سمر قند او سغد نوح ته، فرغانه احمد ته، چاچ او اسرو شنه یحیی ته او هرات الیاس ته وسپارل شول.

د احمد بن سامان زوی چې امیر نصر نومېد پر (۲٦۱ هـ - ۸۷۴م) کال د معتمد خلیفه له خوا د ماوراءالنهر په امارت وپېژاند شو، ده د بخارا حکومت خپل ورور اسماعیل داحمد زوی ته پرېښوو، خو پر (۲۷۵هـ-۸۸۸م) کال په بخارا کښې د دوو ورونو تر منځ سخته جګړه پېښه شوه، نصر د اسماعیل لاس ته ورغی او سمر قند ته واستول شو، پر (۲۷۹هـ-۸۹۲م) کال مړ شو، ټول ماوراءالنهر او خراسان د اسمعیل په لاس کښېووت او د معتضد او مکتفي خلیفه ګانو دربار هم دی رسماً په پاچهۍ و پېژاند، هغه د آل سامان د سلسلې بنسټ اېښودونکی دی چې پر (۲۸۷هـ - ۹۰۰م) کال یې خواک و موند او د بغداد د خلافت دربار هم دی د سیستان د آل صفار په

مقابل کښې چې د خپلواکۍ غږ یې تر خولې ویوست پیاوړی کړ، پر همدغه کال یې په بلخ کښې صفاري عمرولیث بندي کړ او شمالي او لویدیز افغانستان یې له تخارستانه ترمرو هراته ونیول او د ایران شمال او ماوراءالنهر هېوادونه یې د ساماني هېواد برخه کړل. د مجمل فصیحي په وینا د هند پرځینو لویدیزو سیمو هم د اسمعیل لاس برشوی و، چې ښایي د فصیحی مقصد ګندهارا وي، محمد د محمد زوی د عبدالله بلعمی لمسی د دري ژبې د تاریخ طبری مترجم د دغه پاچا فاضل وزیر و، اسمعیل پر (۲۵۹هـ - ۹۰۷م) کال وفات شو (د اسمعیل ساماني د قبر عکس - ۴۳ نومره).

د اسماعیل تر مړینې وروسته یې زوی احمد پر ځای کښېناست، دی پر (۲۹۷هـ - ۹۰۹م) کال هرات ته راغی او حسین د علي مروزی زوی یې سیستان ته ولېږه، څو چې صفاري حکمرانانو معدل اوبو علي چې تر بست او رخجه پورې واکمن وو له منځه یو وړل، سیستان یې د ساماني اسحاق زوی منصور ته ورکړ، خو لکه د مخه چې وویل شول د سیستان خلکو د سندلي په مشرۍ هغه ونیو (۳۰۰هـ - ۹۱۲م).

احمد پر (۳۰۱ هـ) کال د خپلو مریانو په لاس ووژل شو، خلکو د هغه اته کلن زوی نصربن احمد پر تخت کښېناوه ، خو د هیواد چارې د هغه پوه وزیر ابو عبدالله محمد د احمد الجیهاني زوی اداره کولې .

پر (۳۰۲ هـ - ۹۱۴م) کال په خراسان کښې منصور د ساماني اسحاق زوی یاغي او له سیستان او هراته حسین علي مروزی هم ورسره یوځای شو.

خو له ساماني درباره سپه سالار احمد د سهل زوی هرات ته راغی، همدا چې منصور په نیشاپور کښې مړشو، حسین پر (۳۰٦ هـ - ۹۱۸م) کال

The Digital Library

تر سختو جګړو وروسته غاړه کښېښووه او و بخښل شو. د نصر په وخت کښې لکه چې د مخه ولیکل شول د سیستان ولایت د ساماني محلي حکمرانانو او امیرانو ترمنځ لاس په لاس ګرځېده. د دغه پېر نوري پېښې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري.

نصر پر (۳۳۱ هـ - ۹۴۲م) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړشو، او لومړی نوح دده زوی پرساماني تخت کښېناست.

د ده د وخت له مهمو پېښو څخه د افغانستان په شمالي سیمو او خراسان کښې د بوعلي چغاني د محتاج زوی چې د هغو سیمو حکمران و، سرغړاوی و چې د ختلان د امیر په مرسته یې په بلخ، ګوزګانان، سمنګان او تخارستان کښې لښکر راغونډ کړ، خو د امیر نوح لښکر هغه مات کړ، پر (۳۴۱ هـ - ۹۵۲م) کال بیا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند شو. نوح پر (۳۴۳ هـ - ۹۵۴م) کال مړ شو او زوی یې لومړی عبدالملك پر تخت کښېناست. دده په وخت کښې پر (۳۴۵ هـ - ۹۵۶م) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سالارۍ وټاکل شو، خو له هغه څخه خلکو شکایت وکړ او پر ځای یې ابومنصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹هـ - ۹۶۰م)، تر هغه وروسته هم الپتګین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالارۍ و ګمارل شو، او ابوعلي محمد بلعمی د هغه ځای حکمران و.

د ابن مسکویه په وینا د ابوعلی محتاج د له منځه وړلو له پاره د مالك زوی بکر وټاکل شو، چې هغه له خراسانه ورك کړي، بکر هم هغه د خراسان تر پایه وخغلاوه، څو چې لومړی عبدالملك پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱م) کال مړ شو او ورور یې منصور د لومړي نوح زوی دده پر ځای کښېناست، دده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدار او د الپتګین د مخنیوي له پاره وګماره دا سړی پر (۳۵۰هـ - ۹۶۱م کال) له نیشاپوره پر شاشو، بلخ، خلم،

تخارستان او غزني ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ یې کښېښووو.

پر (۳۵۳هـ - ۹۶۴م) کال سرهنګ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولك په حصار کښې یاغي شو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چې د خراسان حکمران و، بوجعفر نومي د هغه د مخنیوي له پاره پازمن شو چې د تولك ترحصارنیولو وروسته یې د غور خینې کلاوې هم ونیولې. د منصور په عصر کښې د سیستان حکران خلف د احمد زوی د ساماني دولت له خوا تقویه شو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سیستان کښې د سامانیانو له اطاعته سر وغړاوه، منصور له هغه سره اووه کاله جګړه وکړه، چې په پای کښې یې روغه سره وکړه (۳۷۳ هـ). خو همدا پېښې د ابن اثیر په وینا د ساماني دولت د کمزورتیا سبب شوې او شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په اړه خامه هیله پیدا شوه.

منصور پر (۳۶۶هـ - ۹۷۶م) کال مړ شو او پر ځای یې دویم نوح د منصور زوی کښېناست، د ده په عصر کښې یې تر مړینې (۳۷۸هـ - ۹۸۸م) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سیمجور پورې اړه درلوده. دا وخت الپتګین له دنیا تلی او پر ځای یې زوم سبکتګین د غزني د چارو واګې په لاس کښې نیولې وې او ابو علي سیمجور چې د خپل پلار ابوالحسن تر مړینې وروسته یې خراسان تر لاس لاندې و، له بلخ د حکمران فایق خاصه سره یې لاس یو کړ او په خپل سر شو، نوح د دوی د ځپلو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار یوسړی چې ابوالعباس تاش نومید خراسان ته واستاوه او له سبکتګینه یې مرسته وغوښتله، سبکتګین له خپل زوی محمود سره د دویم نوح ملاتړ ته ورغی، پر (۳۸۴ هـ - ۹۹۴م) کال یې د هرات ښارته نژدې ابوعلي مات کړ او هغه د دیلمیانو دربار ته پناه یووړه، دویم امیر نوح سبکتګین ته د "ناصرالدین" لقب ورکړ او د خراسان حکمدار په توګه یې تر

The Digital Library

تر سختو جګړو وروسته غاړه کښېښووه او و بخښل شو. د نصر په وخت کښې لکه چې د مخه ولیکل شول د سیستان ولایت د ساماني محلي حکمرانانو او امیرانو ترمنځ لاس په لاس ګرځېده. د دغه پېر نورې پېښې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري.

نصر پر (۳۳۱ هـ - ۹۴۲م) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړشو، او لومړی نوح دده زوی پرساماني تخت کښېناست.

د ده د وخت له مهمو پېښو څخه د افغانستان په شمالي سیمو او خراسان کښې د بوعلي چغاني د محتاج زوی چې د هغو سیمو حکمران و، سرغړاوی و چې د ختلان د امیر په مرسته یې په بلخ، ګوزګانان، سمنګان او تخارستان کښې لښکر راغونډ کړ، خو د امیر نوح لښکر هغه مات کړ، پر (۳۴۱ هـ - ۹۵۲م) کال بیا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند شو. نوح پر (۳۴۳ هـ - ۹۵۴م) کال مړ شو او زوی یې لومړی عبدالملك پر تخت کښېناست. دده په وخت کښې پر (۳۴۵ هـ - ۹۵۶م) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سالارۍ وټاکل شو، خو له هغه څخه خلکو شکایت وکړ او پر ځای یې ابومنصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹هـ - ۹۶۰م)، تر هغه وروسته هم الپتګین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالارۍ و ګمارل شـو، او ابـوعلي محمد بلعمی د هغه ځای حکمران و.

د ابن مسکویه په وینا د ابوعلی محتاج د له منځه وړلو له پاره د مالك زوی بکر وټاکل شو، چې هغه له خراسانه ورك کړي، بکر هم هغه د خراسان تر پایه وځغلاوه، څو چې لومړی عبدالملك پر (۳۵۰ هـ - ۹۶۱م) کال مړ شو او ورور یې منصور د لومړي نوح زوی دده پر ځای کښېناست، ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمدار او د الپتګین د مخنیوي له پاره وګماره دا سړی پر (۳۵۰هـ - ۹۶۱م کال) له نیشاپوره پر شاشو، بلخ، خلم،

تخارستان او غزني ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ یې کښېښوو.

پر (۳۵۳هـ - ۹۶۴م) کال سرهنګ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولك په حصار کښې یاغي شو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چې د خراسان حکمران و، بوجعفر نومي د هغه د مخنیوي له پاره پازمن شو چې د تولك ترحصارنیولو وروسته یې د غور ځینې کلاوې هم ونیولې. د منصور په عصر کښې د سیستان حکران خلف د احمد زوی د ساماني دولت له خوا تقویه شو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سیستان کښې د سامانیانو له اطاعته سر وغړاوه، منصور له هغه سره اووه کاله جګړه وکړه، چې په پای کښې یې روغه سره وکړه (۳۷۳ هـ). خو همدا پېښې د ابن اثیر په وینا د ساماني دولت د کمزورتیا سبب شوې او شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په اړه خامه هیله پیدا شوه.

منصور پر (۳٦٦هـ - ۹۷٦م) کال مړ شو او پر ځای یې دویم نوح د منصور زوی کښېناست، د ده په عصر کښې یې تر مړینې (۳۷۸هـ - ۹۸۸م) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سیمجور پورې اړه درلوده. دا وخت الپتګین له دنیا تللی او پر ځای یې زوم سبکتګین د غزني د چارو واګې په لاس کښې نیولې وې او ابو علي سیمجور چې د خپل پلار ابوالحسن تر مړینې وروسته یې خراسان تر لاس لاندې و، له بلخ د حکمران فایق خاصه سره یې لاس یو کړ او په خپل سر شو، نوح د دوی د ځپلو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار یوسړی چې ابوالعباس تاش نومید خراسان ته واستاوه او له سبکتګینه یې مرسته وغوښتله، سبکتګین له خپل زوی محمود سره د دویم نوح ملاتړ ته ورغی، پر (۳۸۴ هـ - ۹۹۴م) کال یې د هرات ښارته نژدې ابوعلي مات کړ او هغه د دیلمیانو دربار ته پناه یووړه، دویم امیر نوح سبکتګین ته د "ناصرالدین" لقب ورکړ او د خراسان حکمدار په توګه یې تر

غزني، کابل او بلخ پورې وپېژاند، د هغه زوی محمود يې د "سيف الدوله" په لقب د نشاپور حکمدار وټاکه. دويم امير نوح او سبکتگين دواړه پر (۳۸۷هـ) کال مړه شول او دويم منصور د دويم نوح سپين زنی زوی پر ساماني تخت کښېنول شو، خو د سامان د کهاله د نظام رسۍ وشلېده، ايلك خان بخارا ونيوه او بکتوزن دويم منصور ړوند کړ (۳۸۹ هـ - ۹۹۸م). ورور يې دويم عبدالملك د دويم نوح زوی پر تخت کښېناوه، خو سلطان محمود د هغه ړانده پاچا د کسات اخيستلو له پاره مرو ته لاړ او په پای کښې يې له بکتوز او فايق سره داسې وکړل چې: هرات او بلخ (يعنې د افغانستان تر کابله) دې د محمود وي او نيشاپور او مرو دې د دوی.

محمود پر (۳۸۹ هـ) کال له دې جگړې راوگرځيد، او پر همدغه کال ايلك خان بخارا ونيوله، دويم ساماني عبدالملك يې په اوزگند کښې بندي کئ او همهلته يې وواژه. ابونصر ابراهيم منتصر د دويم نوح زوی د سامانيانو وروستني شهزاده په ډېره زړورتيا دمحمود له ورور نصر او ايلك سره جگړه کوله، څو په پای کښې د محمود په لمسانه پر (۳۹۵ هـ -۱۰۰۱ ع) کال ووژل شو، چې همدا د سامانيانو د سلسلې پای و.

د دغه مهال له علمي او اداري نوميالیو څخه دوه نامتو وزيران يو محمد د احمد جيهاني زوی (د ورکې جغرافيا ټولوونکی) او بل محمد د محمد بلعمی زوی (په درۍ ژبه د طبری تاريخ مترجم) او د دري له پخوانيو شاعرانو څخه هم ابو شکور بلخي، رودکي. دقيقی بلخي، او ابو محمد هاشم (په بست کښې د پښتو شاعر چې پر ۲۹۷هـ مړ دی) او نور وو.

د سامانيانو پر مهال، اسلام دين د اسلامي مدنيت له عربي ژبې او ادب سره تر کابله رارسيدلی و، خو د هېواد د ختيزو سرحدو لکه: ننگرهار، لغمان، کونړ او د خوست او منگل د غرونو اوسيدونکي پر خپلو پخوانيو

اديانو، ژبو او مدنيت پاتې وو او دري ادبياتو ښه وده کړې وه (۴۴ نومره د سامان د کورنۍ شجره.)

۱ - لومړی نصر د احمد ساماني زوی (۲٦۱ - ۲۷۹ هـ).

*۲ - اسمعيل د احمد زوی (۲۷۹ - ۲۹۵ هـ).

*۳ - احمد د اسمعيل زوی (۲۹۵ - ۳۰۱ هـ)

*۴ - دويم نصر د احمد زوی (۳۰۱ هـ - ۳۳۱)

*۵ - لومړی نوح د نصر زوی (۳۳۱ - ۳۴۳ هـ).

*٦- لومړی عبدالملك د نوح زوی (۳۴۲ - ۳۵۰ هـ).

*۷ - لومړی منصور د نوح زوی (۳۵۰ - ۳٦٦ هـ).

*۸ - دويم نوح د منصور زوی (۳۸۷ - ۳۸۹ هـ).

*۹ - دويم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷ - ۳۸۹ هـ).

*۱۰ - دويم عبدالملك د دوهم نوح زوی (۳۸۹ هـ).

۱۱ - ابوابراهيم منتصر د دويم نوح زوی (۳۹۰ هـ) د ده تروژلو پورې پر (۳۹۵ هـ).

اخځونه:

گرديزی - ابن اثير - طبقات ناصری - دايرة المعارف اسلامی - تاريخ سيستان - تجارب الامم - تاريخ الاسلام السياسی - مختصر تاريخ ايران د پاول هورن - روضةالصفا، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب زمباور - تاريخ بخارا - لب التواريخ - تاريخ يمينی - دبارتولد ترکستان - حبيب السير.

The Digital Library

مناجاتو نه په پښتو ادبیاتو کښې منقول او په لاس کښې شته، تر هغه وروسته د سړبن زوی خربښبون د سلیمان له غره څخه د غلزیو د کلات د غونډان تر غره پورې واك درلود ، پر (۴۱۱ هـ - ۱۰۲۰م) کال د سلیمان غره په جنوبي لمنه "مرغه" کښې مړ شو، همدارنګه اسماعیل د بیټني زوی د سلیمان په غره کښې واکمني او روحاني نفوذ درلود، د ده د واکمنۍ لمن د سلیمان غره لوېدیز پلو ته له "وازې خوا" څخه تر غزني پورې رسېده له دغو دوو تنو څخه هم د پښتو پخواني اشعار راپاتې دي (د ۴۰۰هـ - ۱۰۰۹م په شاوخوا کښې). د خربښبون درې زامن: کند، زمندو او کاسي د پښتنو د ټبرو نومیالي نیکونه دي، چې د دوی کول لړۍ په افغاني نسب نامو کښې څرګنده شوې ده.

پاتې دې نه وي چې خربښبوني پښتانه د افغانستان په لوېدیزو سیمو کښې خپاره وو، لکه عبدالرزاق سمرقندی چې په غزني او برمل کښې د "افغان خرشواني" په نامه د هغو یادونه کوی، (۸۲۰ هـ) شاوخوا. (مطلع سعدین دویم ټوك لومړی برخه ۳۵۹ مخ لاهور چاپ).

د افغاني انسابو په کتابو کښې دا درې وروڼه غرغښت - بیټنی او سړبن د پښتنو ټبرو د لړۍ سرونه ګڼل شوي دي، چې په دې ځای کښې د دوی د نسب د شجرې مهمې څانګې لیکل کېږي. (وګورئ ۴۵ مه نومره د نسب شجره).

ماخذونه: د سلیمان ماکو تذکرة الاولیاء، پښتانه شعراء لومړی ټوك، ایین اکبري، مخزن افغاني، د درویزه تذکرة الابرار، پټه خزانه، د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ ټوك، مطلع سعدین ۲ ټوك، حیات افغاني، شوکت افغاني، صو لت افغاني. خورشید جهان، د سراولف کیرو پټانان، د صوبه سرحد او بلوچستان ګزیتیر، د افغانستان ګزیتیر، تاریخ سلطاني.

پښتانه واکمنان
(د ۳۰۰ هـ شاوخوا)

له هغه ډېر پخواني کهاله چې د کسي (سلیمان) پر غره، د غور په غرو او د هغو سیمو په شاوخوا کښې یې د پښتنو واکمني او لاربښوونه کوله د کیس عبدالرشید پښتون (پټان) درې زامن مشهور دي چې غرغښت، بیټنی او سړبن نومېدل. د دغه پښتانه کهاله په اړه ډېرې سیمه ییزې افسانې شته، خو هغه څه چې د پښتنو پخواني مورخ سلیمان ماکو د (۶۱۲ هـ -۱۲۱۵م) په شاوخوا کښې په خپله تذکره کښې لیکلي او تر هغه وروسته نورو مورخانو لکه ابوالفضل علامی په ایین اکبري کښې (۱۰۰۶ هـ -۱۵۹۷م)، اخون درویزه (چې پر ۱۰۴۸هـ - ۱۶۲۸م مړ دی) په تذکرة الابرار او مخزن اسلام کښې، نعمت الله هروي په مخزن افغاني کښې (۱۰۱۸ هـ - ۱۶۰۹م) شیخ امام الدین خلیل (چې پر ۱۰۶۰ هـ مړ دی) په تاریخ افغاني کښې تاید کړی دی او تاریخي حقایق دي دا راښیي چې دغو درې واړو وروڼو د (۲۵۰ تر ۳۰۰ هـ پورې) په افغانستان کښې د غور له غرو څخه د سلیمان تر غره پورې واکمني او روحاني او قبیلوي نفوذ درلود. د شیخ بیټني ځینې پښتو

he Digital Library

فريغونيان

(۲۵۰ - ۴۱۰ هـ شاوخوا)

دغه کهاله د سامانيانو او غزنويانو په وختو کښې په ګوز ګانان کښې واکمني درلوده او له دواړو سلطنتي کورنيو سره يې دوستانه اړيکي ساتل، علم روزونکي او سوله پال، پوه پاچاهان وو، د دوی د حکومت شمالي ويش امو سيند او جنوبي ويش يې غرستان، غور او تالقان (د کروان رباط ته نژدې) د زمينداور او هيلمند تر شاوخوا پورې رسېده، په غور کښې هم د فريغونيا نو تر لاس لاندې يو حکمران ناست و. دی غورشاه نومېد. په خپله ګوزګان د سرپل شاوخوا ته ويل کېده، دا کهول تر اسلام د مخه د "ګوزګان خداه" د پاچهانو له نسله و، چې د فريغون په رباط يې اړه درلود، دا رباط د مقدسي په وينا له اندخو د (اوسنی اندخوی) او کرکی څخه د يوې ورځې لارې واټن و. د افريغ کلمه د دغه هېواد په لرغونيو نومو کښې تر خوارزمه ليدل کېږي خو په خپله د فريغون (د دغه کهاله د لړۍ د مشر په اړه) څه معلومات نه لرو پرته له دې چې دا لعتبی په وينا د درېيمې هجري پېړۍ په شاوخوا کښې د افريغون رباط ته نژدې اوسېده، خو د ده زوی احمد بن فريغون د اسلامي دورې په تاريخ کښې د دغه کهاله لومړی سړی دی چې موږ يې پېژنو نرشخي وايي:

پر (۲۸۷هـ - ۹۰۰م) کال چې امير اسمعيل ساماني له عمروليث صفاري سره جنګېده، امير احمد فريغوني د عمروليث له خوا هم د بلخ حکمران وپېژندل شو. قابوسنامه دی د ډېرو آسونو د ګلو خاوند ګڼي چې د ورځې يې زر ارزق بهانان راوړل او دا خبره مبالغه نه ده، ځکه چې د دې سيمو خلك تر اوسه د اسونو د ګلو په ساتنه او روزنه مشهور دي.

د دغه کهاله يو بل واکمن ابوالحارث محمد د احمد زوی دی چې موږ هغه د دري ژبې د پخوانۍ جغرافيې کتاب (حدودالعالم) له مخې پېژنو، دی پوه پالونکی واکمن و چې دا کتاب پر (۳۷۲ - ۹۷۲م) کال ده ته وړاندې شوی و او د دې کورنۍ د ډېر ځواك په وخت کښې حکمران و، اصطخري د (۳۴۰-۹۵۱) په شاوخوا کښې هغه ياد کړی دی. د بارتولد په وينا (۳٦۵ ۹۷۵ع) کال يې خپله لور ساماني زلمي پاچا نوح د منصور زوی ته ورکړه، د العبتي په وينا تر (۳۸۰ هـ -۹۹۰م) کال وروسته نوح د منصور زوی دی د فايق جګړې ته راوغوښت خو ماته يې وخوړه. ابن اثير وايي چې پر (۳۸۳هـ) کال نوح له خراسانه ګورګان ته راغی او ابوالحارث ورسره يو ځای شو او پر (۳۸۵ هـ) کال چې سبکتګين له فايق سره جنګېده ابوالحارث د سبکتګين د ملاتړ له پاره هرات ته راغی او د العبتي په وينا، په همدغو وختو کښې خپله بله لور د سبکتګين زوی محمود ته ورکړه او د سبکتګين يوه لور يې خپل زوي ابوالنصر احمد د محمد زوی ته په نکاح کړه، پر (۳۸٦هـ - ۹۹٦م) کال چې سبکتګين مړ شو، همدغه ابوالحارث د محمود او د هغه د ورور اسمعيل تر منځ روغه وکړه، له محمود سره غزني ته لاړ او پر (۳۸۹هـ ۹۹۸م) کال محمود د اسمعيل نيول هم ابوالحارث ته وسپارل دا د تاريخ په پاڼو کښې د ابوالحارث وروستنۍ يادونه ده.

العبتي پر (۳۹۴ هـ - ۱۰۰۳م) کال د فريغون بن محمد په نامه يو

تن یادوي چې محمود هغه له بلخ څخه په وروستنی ساماني شهزاده منتصر پسې د اندخود او مرورود خواته استولی و، خو د ده پوره احوال لاس ته رانه غی. د دې کورنۍ یو بل سړی ابو نصراحمد د محمد ابوالحارث زوی دی چې دالعبتي او ګردیزي په وینا د ګوزګانان و، پر (۳۹۸ هـ - ۱۰۰۷م) کال په هغه جګړه کښې چې د قراخانیان او د محمود د ورور تر منځ په پل چرخیان کښې وشوه د محمودی لښکر د منځ (قلب) مشرو او پر (۴۱۰هـ ۱۰۱۰م) کال مړ شو. بیهقي د (۴۱۰هـ-۱۰۱۰م) کال په پېښو کښې لیکي چې پر همدغه کال محمود د غور جګړو ته لاړ، خو د ده شهزادګان مسعود او محمد پر څوارلس کلنۍ په زمینداور کښې د امیر فریغون ګوزګانان له زوی حسن نومي سره اوسېدل په همدغه کال امیر ابوالحارث مړ و، ځکه نو د ده زلمی زوی حسن د سبکتګین د لور له نسه د ګوزګانان د تاج وتخت نامزد و، خو دا سمه څرګنده نه ده چې د احسن د همهغه فریغون بن محمد زوی و، که د ابو نصر؟ خو په دې خبر یوو چې سلطان محمود د العبتي او عوفي په وینا د ابو نصر فریغوني لور خپل زوی محمد ته وکړه او د ګوزګانان ولایت یې بیرته ابو نصر ته ورکړ او ابو محمد حسن د مهران زوی یې د هغه ځای د چارو په کفالت له ده سره وګماره ګواکي د ګوزګان سیمه پر (۴۰۸هـ - ۱۰۱۷م) کال بشپړه د غزنویانو تر واکمنۍ لاندې راغلې وه، ناصر خسرو علوي په دغه بیت کښې اشاره ورته کړې ده:

کجاست آنکه فریغونیان زهیبت او
زدست خویش بدادند ګوزګانان را

په دې توګه نو د فریغونیانو کهول دافغانستان د لوېدیزو شمالي سیمو، سیمه ییز پاچاهان وو، چې په عدالت نېکنامۍ او د علومو په پالنه

The Digital Library

یې شهرت درلود د فریغون په دربار کښې نامتو پوهان او لیکونکي روزلي شوي دي چې له هغې جملې څخه: بدیع الزمان همداني، ابو الفتح بستي، د مفاتیح العلوم خاوند خوارزمي او د حدودالعالم نامعلوم مولف دی.

د دغه کهاله نومیالي:

۱- امیرفریغون (۲۵۰ هـ).

۲- امیر احمد دفریغون زوی (۲۷۹-۳۳۷ هـ شاوخوا).

۳- ابوحارث محمد داحمد زوی (۳۳۷-۳۸۹هـ).

۴- فریغون د محمد زوی (۳۹۴هـ شاوخوا).

*۵- ابو نصراحمد د محمد زوی (۳۹۰- ۴۱۰هـ).

٦- حسن دابونصراحمد زوی؟ (۴۱۰هـ).

اخځ:

العبتي، ګردیزی، اصطخری، نرشخی، مقدسي، بیهقی، قابوس نامه، عوفي، ابن اثیر، مینورسکی دحدودالعالم پر لمنلیکونو، د بار تولد جغرافیای تاریخي ایران، معجم الانساب - د مینورسکي مقالې د لندن چاپ.

he Digital Library

د ملتان لودیان

(د ۳۷۰ -۴۰۱ هـ شاوخوا)

د (۳٦٦هـ۹۷٦م) په شاوخوا کښې سبکتګین په غزني کښې واکمن او ساماني واکمن، بې واکه او کمزوړي شول ځکه نو د افغانستان ښارونه له تخارستان او بلخه تر ګوزګانان هرات، سیستان، بست او کابل تر ګردیزه د غزني په پایتخت پورې وتړل شول (۳٦۸هـ-۹۷۸م).

په دغه وخت کښې دافغانستان ختیزو سیمو تر ماورای سند او ملتان پورې د ملتان د لودیانو په نامتو کهاله اړه درلوده او له لاهوره تر خیبره جیه پاله کابلشاه حکم کاوه. هغه وخت چې سبکتګین پر کابل او ننګرهار یرغل وکړ، جیه پاله وړاندې ورغی او د غزني په شاوخوا کښې یې ورسره جګړه وکړه خو مات شو، د جګړې د تاوان تر ورکولو وروسته بېرته لاهور ته وګرځېد او د قنوج، ډهلي، اجمیر او کالنجر راجه ګان یې له ځان سره ملګری کړل دیو لك چمتو سپرو سره تر خیبره را تېر او د کابل سیند پر غاړه لغمان ته راورسېد.

سبکتګین له هغه سره جګړه وکړه په زرګونو سرې یې ځنې ووژل او نور یې پر شا وشړل، د سند تر سینده پسې ولاړ، په پېښور کښې یې خپل -یو امیر له اوو زرو سپرو سره پرېښوو او په خپله غزني ته راغی (۳۸۱هـ

۹۹۱ م) په دغه وخت کښې ملتان د لودي شیخ حمید په لاس کښې و، (لودي د پښتنو یو نامتو ټبر دی) دغو لودیانو چې د سبکتګین واك ورځ پر ورځ په ډېرېدو ولید له هغه سره یې روغه وشوه او چې جیه پاله ماته وکړه شیخ حمید په ملتان کښې پر خپل ځای پاتې شو او له سبکتګین سره یې تړون وکړ (۳۸۲ هـ). د ده وراره شیخ رضی په اخبارالّلودي کښې د احمد لودی په وینا د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، چې د حمید لودي په وختو کښې یې د افغانانو په غرو (سلیمان غره) کښې د اسلام تبلیغ کاوه، له دې څخه څرګندېږي چې د سند او غزني تر منځ ځینو افغانانو لا تر دغه وخته د اسلام دین نه و منلی، لکه چې پر (۳۷۲ هـ) کـال د (حدودالعـالم) جغرافیا لیکونکی د کندهار ښار (د اندس پر غاړه) د برهمنانو او بتانو او لغمان د بودتونو (بتکدو) او بنیهار (بنیر) د بت پرستـو هندوانـو او افـغـانـانـو ځایونه بولي، حال دا چې په همدغه وخت کښې بست غور او رخد اسلامي ښارونه وو او کابل یو داسې ښار و چې نیمایي یې مسلمانان او نیمایي یې هندوان وو. د شیخ حمید د مړینې خبر په تاریخ کښې نه شته خو دومره ښکاري چې په ملتان کښې د ده واکمني د سند تر غاړو او د سلیمان تر غره پورې رسېده. لاهور تر ټکسیلا او ویهند تر کندهاره (د سند د سیند پر غاړه) په جیه پاله پورې اړه درلوده، خو پر (۳۹۲ هـ ۱۰۰۱ م) کال محمود ویهندونیو او پر (۳۹٦ هـ ۱۰۰۵ م) کال چې یې پر ملتان لومړی یرغل وکړ. د ملتان حکمران ابوالفتوح داود د نصر زوی و، نو څرګنده شوه چې نصر د شیخ حمید زوی د لودیانو دویم حکمران د (۳۹۰ هـ - ۹۹۹ م)په شاوخوا کښې حکومت کاوه، دی تر حمید وروسته د هغه پر ځای کښېناست له غزنویانو سره د لودیانو د کورنۍ په سیاسي سیالۍ کښې د سلطان محمود له خوا په بده عقیده او د اسمعیلي ملا حده و، دین ته په ګروهېدلو متهم شوی و. مګر د پښتو له هېوادنیو اخځونو لکه

he Digital Library

پټه خزانه او د ده له پښتو شعره څرګندېږي چې دا تور غلط او دی ملحد او بې دینه نه و.

ابوالفتوح داود تر نصر وروسته د ملتان تخت ته ورسېد او پر (۳۹۵ هـ ۱۰۰۴م) کال سلطان محمود د بهاتیه پر حکمران (بجی راو) باندې یرغل وکړ، داود څه اعتنا ورته ونه کړه، ځکه نو پر دا بل کال محمود له نوي لښکر سره د ننګرهار له لارې ورغئ، لومړی یې راجه اننده پاله په پېښور کښې مات او بیا ملتان ته ورسېد او تر اوو ورځو کلا بندۍ وروسته داود لودي پر کال دوه لکه او په بل روایت دوه کروړه درهمه خراج ومانه، شل زره درهمه یې هم د جګړې تاوان ورکړ محمود سره یې د روغې تړون وتاړه او تر (۴۰۱ هـ ۱۰۱۰م) کال پورې یې پر ملتان او د افغانستان پر ختیزو سیمو حکومت وکئ، خو پر همدغه کال محمود پر ملتان یرغل وکړ او هغه یې ونیو، د کندهار د شمال د غورك په کلا کښې یې بندي او همهلته مړ شو.

که څه هم چې د داود په مړینې د پخوانیو لودیانو کهول له منځه ولاړ خو د داود اولاده تر هغه وروسته هم په ملتان کښې وه، او د فخرمد بر په وینا د داود زوی شیخ د سلطان مسعود تر مړینې وروسته په ملتان بلواو کړه، چې د سلطان مودود له خوا یو لښکر د لوی حاجب احمد محمد او فقیه سلیطی په سپه سالارۍ دده د سر کوټلو له پاره وګمارل شو، همدا چې لښکر د وایوه کلا ته ورسېد، نوموړی شیخ له خپلو ملګریو سره منصوره ته ولاړ او غزنوي لښکریانو ملتان ونیو، دا په ملتان کښې د لودي کهاله د پایڅوړ ورستۍ یادونه ده.

دا کهول په هند کښې د اسلامي او افغاني ثقافت لومړنی ممثل دی، د دغه کهاله دوه تنه شیخ رضي د حمید وراره او نصر د حمید زوی د پښتو ژبې شاعران وو، د دوی شعرونه او ژوند پېښې د پښتو شاعرانو

تذکرې پټې خزانې د شیخ احمد ابن سعید اللودی د کتاب اعلام الوذعی فی اخبار اللودی (٦٨٦ هـ ١٢٨٧م) په حواله راوړې دي، "فرشته" هم د هغو افغانیت لیکلی دی. موږ وینو چې لودیانو پر (۸۵۵ هـ) کال بیا د بهلول لودي په مشرۍ په هند کښې د سلطنت دویمه کورنۍ جوړه کړې او سل کاله یې حکومت کړی دی (۹۳۲ هـ) خو د لودیانو لومړی کهول د افغانستان په تاریخ اړه لري او د بهلول کورنۍ په هند کښې پاچهي کړې ده.

د لومړی کهاله نومیالي:

۱- شیخ حمید لودي (د ۳۷۰ هـ شاوخوا).

۲- شیخ رضی د حمید وراره (د ۳۸۰ هـ شاوخوا).

۳- نصر د حمید زوی (د ۳۹۰ هـ شاو خوا).

۴- ابو الفتوح دواد د نصر زوی (۳۹۵ شاوخوا)

۵- شیخ ... د داود زوی (د ۴۳۲ هـ شاوخوا)

اخځونه:

تعلقات هندو عرب - زین الاخبار- د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲ ټوك - شوکت افغانی - تاریخ یمینی - فرشته - طبقات اکبری - حدود العالم - تاریخ سند - ابن اثیر - حیات افغانی - خورشید جهان - پټه خزانه - آداب الحرب.

The Digital Library

د تخارستان د باینجور کورنۍ

(۲۳۲- ۳۷۲ هـ)

د دې لړۍ امیرانو په تخارستان، بلخ، خلم، ترمذ، اندراب، پنجهیر، بامیان او وخش کښې حکمراني کوله او په هغه باینجور اړه لرې چې د عباسي خلیفه گانو منصور او مهدي هممهالي وو، کېدای شي چې تر اسلام دمخه د تگین شاهانو پایڅوړ وي.

* ۱ - له هغې ډلې څخه: داؤد د الیاس زوی چې د ۲۳۲ هـ په شاوخوا کښې یې سکه وهلې او پر (۲۵۸هـ) کال یعقوب لیث صفاري له ده څخه بلخ ونیو. دی له ۲۳۳ کال څخه تر ۲۵۸هـ پورې د بلخ حکمران و او پر ۲۵۹ هـ کال مړ شو.

* ۲ - ابو داؤد محمد داحمد زوی او د باینجور لمسی، چې د ۲۶۰هـ په شاوخوا کښې یې سکه وهلې ده، دی له ۲۶۰ کال تر ۲۶۵ هـ پورې د بلخ او تر ۲۷۹ هـ پورې د تخار، جوزجان، ختلان او ترمذ واکمن و.

* ۳ - ابو جعفر احمد د محمد زوی او د احمد لمسی چې د ۲۷۹هـ له شاوخوا څخه واکمن و او پر ۲۸۸هـ کال یې په اندراب کښې سکه وهلې ده.

* ۴ - جعفر د احمد زوی او د محمد لمسی چې تر ۳۱۰ هـ وروسته یې حکومت کاوه او پر ۳۱۰-۳۱۲-۳۱۳- هـ یې په ختل کښې سکه وهلې چې

اوس هم شته.

* ۵ - احمد د جعفر زوی او د احمد لمسی چې د ۳۷۲ هـ په شاوخوا کښې حکمران و او د گردیزي په وینا د چغانیانو دابی علی احمد د محتاج د زوی ملگری و.

د دې کورنۍ ځینې نور کسان هم حکمرانان وو، لکه داؤد د باینجور زوی چې پر ۲۰۶ هـ کال د بصرې عامل و، هاشم د باینجور زوی چې دوخش او هلاور د حکمران و، پر ۲۴۳ هـ کال مړ دی، بیگک د عباس زوی او د باینجور لمسی د ختل خاوند، حارث چې له ۲۷۲ څخه تر ۲۹۳ هـ پورې د ختل حکمران و او سکه یې هم وهلې ده، داود دابو داؤد زوی د عباس لمسی چې د ۲۷۲ هـ په شاوخوا کښې ژوندی و، حاتم د داود زوی او د باینجور لمسی چې د (۲۵۱هـ) په شاوخوا کښې د جوزکرمان حاکم و، او الیاس د هاشم زوی چې په ۲۱۱ هـ کال د مصر سر لښکر و. (د دې کورنۍ د نسب شجره وګورئ ۴۶ لمبر)

The Digital Library

سيمې حکمرانان و، د دوی د نيکونو يو تصوير چې لاس ته راغلی کټ مټ د هپتالي (هياطله - هون) د پاچهانو بڼو ته ورته دی.

په اسلامی عصر کښې د غرستان د شارانو يادونه د سلطان محمود د فتوحاتو او د غزني سلطنت تر اداري لاندې د هېواد له اداري تمرکز سره منځ ته راغي، چې يو له دې غرستانی شارانو څخه "شاررشيد" پر ۳۸۹ هـ کال د سلطان محمود سياسي مشرتابه او دهېواد اداري يووالي ته غاړه ايښي وه، بل شار ابونصر محمد، د اسد زوی دی چې پر ۴۰۵ هـ کال سلطان محمود بندي کړ او پر ۴۰۶ هـ کال په هرات کښې مړشو.

۳ - شارشاه ابو محمد د محمد زوی و، چې د پلار پر ژوندانه،د هغه پر ځای کښېناست او له سلطان محمود او ابو علي سيمجور سره وجنگيد او تر ۴۰۶ هـ کال وراندې مړ شو.

۴ - شارارد شير.

۵ - شارابراهيم دارد شيرزوی.

۶ - شارشاه دابراهيم زوی چې لور يې "حور ملکه" د سلطان حسين جهانسوز غوري ماندينه وه.

هغو شارانو چې د سلطان محمود تر وخت وروسته تېر شوي د غزني او غور تر مرکزي واکمنۍ لاندې ژوند کاوه، خو پوهان او علم پالونکي خلک وو.

ماخذونه:

ابن اثير - تاريخ يمينی عتبی - دايره المعارف اسلامی، د غرجستان ماده - نامهای ايرانی جستی-روضته الصفا- تاريخ گزيده - معجم الانساب زمباور - ابن خرد اذبه ۳۹ - معجم البلدان ۳-۷۸۵.

د غـــرســتـــان شـــاران

(۲۸۹ -۵۵۰ هـ)

لکه مارکوارت چې په ايرانشهر کښې څرگنده کړې ده، د "شار" کلمه له "شير" او "شاه" سره گډه ريښه لري او دا د افغانستان د منځنۍ سيمې د يو شمېر واکمنو لقب و، چې د واکمنۍ سيمې يې ختيز خوا ته د باميان د شيرانو د هېواد گاونډۍ وې او لکه د دغه کتاب په لومړيو بحثو کښې چې مو ووېل دا شاهي کهولونه د دغه هېواد د هپتالي کوشاني عناصرو پايڅوړ دی او د حکمرانۍ مرکز يې په ښشين کښې و، چې شورمين او بغشور هم د هغه ځای ښارونه وو او د دغه هېواد ار نوم په اوستايي تلفظ "غرستانه" او په طبقات ناصري کښې هم "غرستان" (په پښتو د غر{کوه} په مانا+ستان) دی. فردوسي يې په شاهنامه کښې د "غرچگان" په نامه يادوي او معرب يې غرجستان يا غرشستان دی. د دې سيمې شاران حکمرانان په نياو (عدل) او داد مشهور وو، ناصر خسرو قباديانی په دغه بيت کښې د دغو کورنيو او د دوی د حکمرانۍ د مرکزو داسې يادونه کړې ده:

استاده بد به باميان شيری   بنشسته بعزدربشين شاری(۱)

داسې ښکاري چې د غرستان شاران تر اسلام د مخه هم د دې

۱- د ناصر په دېوان کې دا بيت ناسم ليکل شوی، چې سم شو.

The Digital Library

د اندراب امیران

دا امیران هم د هپتالي کوشانیانو د پخوانیو حکمرانانو له پایخوړه ښکاري چې په اسلامي عصر کښې یې اسلام منلې او د اندراب په غرو کښې پاتې شوي دي، له دې کبله چې د دوی د حکمرانۍ سیمه د ستغو غرو په منځ کښې وه، نو ځکه د جهانګیرانو له واکمنۍ خوندي پاتې وو.

له دغو امیرانو څخه یوازې د دوو تنو نومونه د دوی له سکو څخه لاس ته راغلي دي او دا سکې د ارمیتاژ په موزه کښې شته:

* ۱ - مکتوم د حرب زوی (د ۳۵۹ هـ پر شاوخوا).

* ۲ - سهلان د مکتوم زوی (د ۳۶۵ له شاوخوا څخه تر ۳۷۴هـ پورې).

مأخذونه:

معجم الانساب زمباور - د مارکوف د ارمیتاژ فهرست.

چغانیان امیران - آل محتاج

چغان (معرب یې صغان) تر آمو ها خوا یو ځای دی چې اوس د شوروي تاجکستان جمهوریت جنوبي برخه ده. په نوموړي ځای کښې له پخوانیو زمانو څخه یوه سلطنتي کهاله د "چغان خدات" په نامه حکومت کاوه، چې له آریایي تاجیکو عناصرو څخه و؛ د اسلامي دربیمې پېړۍ په سر کښې امیر محتاج نومي هلته حکمران او چغان خدات ته منسوب و، چې تر هغه وروسته یې کورنۍ په تاریخ کښې د "آل محتاج" په نامه مشهوره شوه، له دې کورنۍ څخه عادلان او پوهان امیران منځته راووتل، د سامانیانو او غزنویانو په وختو کښې یې د آمو سیند پر دواړو غاړو بلخ او تخار باندې د هندوکوش تر شمالي لمنو پورې حکومت کړی دی. د محتاج د پلار دا یادونه چې احمد نومېده د یا قوت په معجم الادباء کښې راغلې ده، ژوند یې پر (۲۵۰هـ) اټکلېدی شي - د دې کورنۍ نور غړي دا دي:

۱ - له محتاجه یو زوی د ابو سعد مظفر په نامه پاتې شو چې د ۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې یې ژوند او حکومت کاوه، زوی یې ابوبکر محمدبن مظفر د ساماني نصر بن احمد د دربار امیر او پر ۳۲۱ هـ کال د خراسان حکمران او د خراسان د ټولو عسکرو سپه سالارو، تر هغه د مخه د ۲۹۸هـ کال پر محرمه د اسمعیل ساماني د زوی احمد له درباره د سیستان د نیولو

he Digital Library

له پاره استول شوی و او په ګرګان کښې حاکم شو، په خراسان کښې د ده د واکمنۍ ورځې له (۳۲۱ هـ) کاله د ده د مړینې تر کاله (۳۲۹هـ) پورې وې، دغه سړي د خراسان په پېښنو کښې تل د یوه غښتلي او اغېزمن واکمن په توګه لاس درلود او په چغانیان کښې ښخ دی.

۲ - ابوعلي احمد د محمد زوی او د مظفر لمسی چې پر ۳۲۷ هـ کال د پلار د ناروغۍ پر وخت د خراسان سپه سالار او حکمران و، پر ۳۲۹هـ کال په جرجان اوری کښې له ماکان بن کاکي سره وجنګېد او هغه یې وواژه، خو پر ۳۳۳هـ کال چې د امیر نوح بن نصرساماني د دربار له خوا د خراسان له حکمرانۍ څخه لرې کړی شو، نو سر یې له اطاعته وغړاوه، نوح یې خلع کړ، په خپله یې د خراسان د چارو واګې په لاس کښې ونیولې او د ژوند تر پایه یې د سامانیانو له دربارسره اخ و ډب درلود، څو چې د ۳۴۴هـ کال د برات پر ۲۹ مړ او په چغانیان کښې ښخ شو.

۳ - ابوالعباس فضل د محمد زوی او د مظفر لمسی پر ۳۳۳ هـ کال د خپل ورور ابوعلي له خوا د بلاد جبل (عراق عجم) پر حکومت مامور شو، او تر هغه وروسته د ساماني عسکرو لوی سپه سالار و چې له خپل ورور سره یې هم جنګونه وکړل او پر ۳۳٦ هـ کال په بخارا کښې بندي شو.

۴ - ابوالمظفر عبدالله د احمد زوی، د محمد بن مظفر لمسی چې تر ۳۳۷ هـ وروسته د ساماني امیر نوح په دربار کښې در هین په توګه اوسېده، پر ۳۴۰ هـ کال له آسه ولوېد، مړ شو او په چغانیان کښې ښخ دی.

۵ - ابو منصور د احمد زوی د محمد لمسی چې پر ۳۴۰هـ کال د چغانیان د حکمرانۍ نایب و.

٦ - ابوالمظفر طاهر د فضل زوی، د محمد لمسی، د مظفر کړوسی،

د چغانیان والي او ادب پالونکی فاضل سړی و. منجیك تر مذی د ده له ستاینکیو څخه و او پر ۳۷۷هـ مړ دی.

*۷ - فخرالدوله ابوالمظفر احمد د محمد زوی ادبپال والي، د دقیقي او فرخي ستایلی و، چې د داغګاه مشهوره بولله "تا پرند نیلګون بر روی پو شد مر غزار" د ده په ستاینه کښې ده، سکه یې هم وهلې وه.

د آل محتاج امیرانو عموماً د سامانیانو او غزنویانو له سلطنتي کورنیو سره خپل ښه اړیکي ساتل، د هغو د ساتنې او ملاتړ تر سیورې لاندې یې د هندوکوش د شمالي ولایاتو حکمراني له بدخشان او تخاره نیولې تر بلخ او جوزجان پورې کوله، دا کورنۍ د دری ادب له پالونکیو څخه ګڼله کېږي.

(د نسب شجره دې وکتل شي - ۴۷ لمبر)

اخځ:

تعلیقات چهار مقاله د دکتور معین - معجم الانساب زمباور - ابن اثیر - تاریخ یمینی - معجم الادباء - رودکي د سعید نفیسی - ابن خلدون - روضةالصفا - دایرةالمعارف اسلامي - دیوان فرخی - د عروضی سمر قندی چهار مقاله.

The Digital Library

سیمجوریان

د "سیمجور" کلمه د جستي په وینا په " نامهای ایراني" کښې د زرین گور خر (سیم‌گور) په مانا ده او دا د خراسان د یوه سردار ابو عمران سیمجور نوم دی چې د ساماني اسماعیل د احمد د زوی په دربار کښې یې د سرمنشي (دوات دار) وظیفه درلوده (۲۸۷هـ) نو ځکه یې دی "دواتي" باله چې د خراسان یوه لویه کورنۍ وه.

۱- ابو عمران سیمجور دواتي پر ۲۹۸ هـ کال د ساماني اسماعیل د زوی احمد له درباره د سیستان په حکمرانۍ وگمارل شو، خو یو کال وروسته (۳۰۱ هـ) سیستانیانو له نصربن احمد سره مخالفت وکړ او سیمجور له هغه ځایه ووت. په (۳۱۴هـ) کال چې امیر نصر د احمد زوی "ری" ونیو د هغه ځای حکومت یې سیمجور ته ورکړ، دی د خپل مهال زړور او جنگیالی و، چې پر ۳۱٦ هـ کال د خراسان په ځنډو کښې د ابوالحسن ناصر اطروش له زوی سره هم جنگېدلی دی.

۲ - ابو علي ابراهیم د سیمجور زوی تر خپل پلار وروسته د مرو، هرات، نیشاپور او قهستان حاکم و (۳۳۳ - ۳۳۵ هـ) نوح د نصر زوی، دی د ابوعلي احمد چغاني تر گوښه کولو وروسته د خراسان په حکمرانۍ وټاکه، او څه موده هم د گرگان والي و، چې پر ۳۳٦ هـ کې مړ دی.

۳* - ابوالحسن محمد د ابراهیم زوی او د سیمجور لمسی: د پلار تر مړینې وروسته د خراسان سپه لار او لقب یې ناصرالدوله و، پر ۳۵٦ هـ کال له یوه لښکر سره د "ری" نیولو ته وگمارل شو او د ۳۷۸ هـ کال پر ذیحجه مړ دی.

۴* - ابوعلي محمد مظفر د محمد زوی د ابراهیم لمسی د پلار تر مړینې وروسته د هغه پر ځای کښېناست او حاجب الباب و، څه موده هم د پلار پر ژوندانه د هرات حاکم و، خو تر هغه وروسته په نیشاپور کښې د خراسان واکدار او سپه لار وټاکل شو، سکه یې هم وهلې ده، د خپلواکۍ دعوه یې کوله، تر هغې چې د بلخ له حکمران سره یې لاس یو کړ او د ساماني امیر نوح په مقابل کښې یاغیان شول، خو امیر سبکتگین او زوی یې محمود له دوی سره وجنگېدل او د ۳۸۴ هـ کال د روژې پر ۱۵ ورځ یې په طوس کښې مات کړل؛ ابوعلي خوارزم ته وتښتېد او هلته د (۳۸٦ هـ) کال په روژه کښې ونیول شو، په پای کښې یې سبکتگین ته په لاس ورکړ چې د گردیز په کلا کښې بندي و او پر ۳۸۸ هـ کال مړ شو.

۵ - ابوالقاسم علي د محمد زوی او د ابراهیم لمسی: د هرات والي و او پر ۳۸٦ هـ کال نیشاپور ته ولاړ د سبکتگین د دربار له خلکو سره یوځای شو، د قهستان حکمراني یې ومونده، د ټیټوالي او پاسوالي تر لیدو وروسته له ساماني منتصر سره یو ځای شو (۳۹۱هـ) په سرخس کښې یې د سبکتگین له زوی نصر سره جگړه وکړه، ونیول شو او غزنه ته یې واستاوه.

۶ - ابوالحسن د ابوعلي سیمجوري زوی: پر ۳۸۵ هـ کال چې یې پلار له برمه پرېووت، دی "ری " ته ولاړ، خو په نیشاپور کښې د امیر محمود لاس ته ورغی، غزني ته واستول شو او په گردیزکلا کښې بندي و.

۷ - ابوسهل د ابوالقاسم علي زوی او د محمد لمسی: د ۳۸۸ هـ په

The Digital Library

شاوخوا کښې يې ژوند کاوه.

د دې کورنۍ نوميالیو په خراسان کښې د ساماني د وخت او د غزنوي دورې د پیل په پېښو کښې لويه ونډه درلوده، ډېره موده يې په بشپړ خواك او خپلواکۍ حکومت کړی دی، کله يې هم د پاچا په عنوان سکه وهلې ده، چې د ابوالحسن محمد ناصرالدوله سکه شته له ۳۷۲ څخه يې تر ۳۷۷هـ پورې حکومت کړي، او يوه لور يې د نوح بن منصور ساماني پاچا ماندينه وه.

همدارنګه ابوعلی محمد مظفر عمادالدوله (۳۷۷ - ۳۸۷ هـ) هم سکه وهلې وه او خپلواکي يې درلوده. (۴۸ نمبر نسب پاڼه دې وکتل شي)

مـأخـذونـه:

الکامل - تاریخ یمینی - طبقات ناصری - نامهای ایرانی، د بارتولد ترکستان - د زامباور معجم ۳۱۰.

غـــــزنــــويـــــان

(۳۵۱ - ۵۸۳ هـ)

د سامانيانو په يادونه کښې مو ولوستل چې پر (۳۴۹هـ - ۹٦۰م) کال د ساماني لومړي عبدالملك له درباره اميرحاجب الپتګين د خراسان په سپه سالاری ګمارل شوی و، خو د عبدالملك تر مړينې وروسته الپتګين د ساماني نوح له زوی منصور څخه سر وغړاوه او غزني او زابلستان ته ولاړ (۳۵۰هـ) دا مهال د غزني د شاوخوا حکمران د لويك له کورنۍ څخه يو سړی و، چې د دې کورنۍ يادونه د کتاب په پیل کښې تېره شوه او ښايي چې د افغانستان د هپتالي کوشانيو د اميرانو پايځوړ وي، ځکه چې په خپله الپتګين او د هغه ځای ناستي چې د نومو په پای کښې يې د "تګين" کلمه راغلې ده، هم د تګين شاهي سلطنتي کهاله ته منسوب دي چې يو افغاني او ترکي ګډ جوړښت دی، د چيني ګرزندوی وکونګ Wou-Kong په شهادت د (۷٦۰م) کال په شاوخوا کښې يې د افغانستان پر ختيزو او د هندوکوش پر جنوب واکمني کوله او د تګين اباد ښار د دوی په نامه د محمود د اخلافو تروخت پورې هم د اوسني کندهار لوېديز شمال ته ولاړ و، سکې يې چې د اسلامي عصر په اوايلو پورې اړه لري د هندوکوش په شاوخوا کښې موندل کېږي.

The Digital Library

په هرحال الپتګین له لویك (انوك) څخه غزني لاس ته راوست (۳۵۱هـ) تر خپلې مړینې پورې یې یو کال پر غزني او زابلستان حکومت وکړ او پر (۳۵۲هـ) کال په غزني کښې مړ شو، تر هغه وروسته یې زوی اسحاق پر ځای کښېناست.

دا مهال بیا امیر لویك د غزني د نیولو له پاره راغی، اسحاق بخارا ته وتښتېد، له منصور بن نوح څخه یې مرسته وغوښتله او بېرته یې غزني ونیو، چې تر دریو کالو حکمرانۍ وروسته پر (۳۵۵هـ - ۹٦۵ ع) کال مړ شو. تر الپتګین وروسته د ده یو ملګری چې ښه پرهیزګار، مبارز او عادل سړی و او بلکاتګین نومېد ((په غالب اټکل به همهغو افغاني تګین شاهانو ته منسوب وي)) د ده پر ځای کښېناست، دی لس کاله په غزني کښې امیر و، د (۳۵۹هـ) پر شاوخوا یې په غزني کښې سکه وهلې ده، چې د (۳٦۵هـ) په شاوخوا کښې د ګردیز په کلابندۍ کښې مړ شو، امیر پیري تګین چې یو مفسد سړی او د الپتګین ملګری و، پر غزني یې لاس بری وموند خلك له هغه څخه خوابدي او تنګ شوي وو، نو د غزني او ګردیز د پخواني کهاله امیر، لویك یې راوباله، لویك د کابلشاه د زوی په مرسته د لوګر د څرخ پر شاوخوا (د کابل جنوبي لوري ته) یرغل وکړ. امیر سبکتګین (د الپتګین زوم او ملګري) هغه مات کړ، لس پیلان یې ځني ونیول او غزني ته راغی، د غزني چې خلك د پیریتګین له ظلمه تنګ شوي وو نو په ګډه یې امیر سبکتګین د جوق قرابجکم زوی او د قرارسلان لمسی (غالبا تګین شاهیانو ته منسوب) یې د غزني په امارت ومانه (د ۳٦٦هـ - ۹۷٦م کال د شعبان ۲۷).

امیر سبکتګین نوی مسلمان شوی او زړور سړی و، او د نظام الملك په وینا په سیاست نامه کښې او د حمدالله په وینا په تاریخ ګزیده کښې ده، د زاول د یوه مشر لور غوښتې وه، او له دې لارې د افغانانو زوم

شوی و، ځکه نو د ده په لښکر کښې ټول افغانان جنګېدل او بست، قصدار (بلوچستان د کلات جنوب په اوسني خضدار)، زمینداور، بامیان، تخارستان، غور، زابلستان او کابل یې چې د قراتګین نومي د ګمارل شویو کسانو په لاس کښې و، ونیول او د کابل په شمالي سیمه پروان کښې یې سکه ووهله لکه چې مو د لودیانو په حالاتو کښې وویل په لغمان کښې یې د کابل سیند پر غاړه دویهند له جیپا له کابل شاه سره جګړه وکړه او د هغه سل زریز لښکر یې مات کړ، لغمان یې تر پېښوره ونیو او د هغو سیمو خلکو ته یې د اسلام د دین تبلیغ کاوه (۳۸۱هـ - ۹۹۱م) په دې جګړو کښې سبکتګین ته ډېره ولجه په لاس ورغله، ډېر غښتلی شو، د عتبی او ابن اثیر په وینا افاغنه او خلج (نني غلجیان) تر هغه وروسته د ده تابع شول.

د سبکتګین له نورو غوره کارو څخه لکه د دویم ساماني نوح په حالاتو کښې چې مو وویل، د هرات په جګړه کښې (۳۸۴ هـ - ۹۹۴م) د سبکتګین او د هغه د زوی محمود، مرسته ده چې په نتیجه کښې یې د ساماني دربار مخالفان و پرځېدل. دانامتو عادل، زړور او رښتین پاچا تر ۲۱ کالو حکمرانۍ وروسته د ۵٦ کلنۍ په عمر پر (۳۸۷ هـ) کال د بلخ او بامیان تر منځ د مدرموي په کلي کښې مړ او په غزني کښې ښخ شو. له آمو سینده ترقصدار (بلوچستان) پورې او له سند سینده تر نشاپور او سیستان پورې یې د غزني تر مرکزیت لاندې یو هېواد جوړ کړی و. وطني کورنیو حکمرانانو لکه په سیستان کښې د صفاریانو وروسته پاتې کسانو او په ګوزګان کښې د آل فریغون امیرانو د هیواد په ختیځ کښې د ملتان لودی پاچهانو دده مشرتوب منلی و.

د امیر سبکتګین تر مړینې وروسته د ده د شپږو زامنو له ډلې څخه اسمعیل غزني ته راغی او د ده پر ځای کښیناست، خو د بې کفایتۍ له امله

The Digital Library

يې ښورښيانو سر واخيست، د ده مشر ورور امير محمود چې په نشاپور کښې د خراسان حکمران و، په همدغه کال (۳۸۷ هـ) له خراسانه لښکر راويوست او د غزنين په وره کښې يې له خپل ورور سره جګړه وکړه، خو دا چې د محمود مور زاولۍ وه او فردوسي هم هغه زابلي بللې ده (خجسته درګه محمود زابلي درياست) نو د زابليانو په مرسته يې اسمعيل او د هغه لښکر مات کړ او اسمعيل تر اوو مياشتو پاچهۍ وروسته په زندان کښې مړشو.

محمود د غزني تر نيولو وروسته د بلخ خوا ته مخه کړه، پر همدغه کال يې شمالي افغانستان هم ونيو، په بلخ کښې د پاچهۍ پر تخت کښيناست او د مرو خواته پر مخ ولاړ چې د نوح له زوی عبدالملك سره جګړه وکړي، خو د جګړې پر ځای يې روغه وشوه، ساماني درباره له تخارستانه تر بلخ او هراته محمود د خراسان د پاچا په توګه وپيژاند (۳۸۸هـ - ۹۹۸ ع) هغه وخت چې يې وغوښتل له مرو څخه بلخ ته راوګرځي؛ د بغداد خليفه القادربالله له خوا د عهداولوا خلعت ورته راورسېد او پاچهۍ يې پر خراسان باندې رسماً د "يمين الدوله او امين المله ولی اميرالمومنين" له القابو سره ومنل شوه (د ۳۸۹ هـ - ۹۹۸م ذيقعده). امير محمود په سکو کښې د نظام الدين، ملك الممالك او ملوك الملوك په القابو هم ياد شوی، فردوسی دی "شاه" او العتبی يې احياناً "سلطان" ليکي. د غزنوي دورې نور مورخين لکه بيهقي او ګرديزي ورته "امير" وايي خو نظام الملك په "سياست نامه"، ابن اثير په "الکامل" او منهاج سراج په "طبقات ناصري" کښې ويلي دي چې: محمود لومړی وار د "سلطان" په لقب ملقب شو او د مجمل التواريخ والقصص (د تهران چاپ) د مؤلف په وينا دا لقب محمود د امير خلف صفاري له وينا واخيست او هغه وخت چې خلف وويل محمود سلطان دی تر هغه وروسته محمود په دغه مشهور شو، (۴۰٦مخ).

سره له دې چې دا لقب د ده او د ده د اخلافو پر سکو نه شته او لومړی وار د ابراهيم غزنوي پر سکه وهل شوی چې پر (۴۵۱هـ - ۱۰۵۹م) کال پر تخت کښېناست، خو په غزني کښې د سلطان محمود د قبر پر شناخته په کوفي غونډې پخواني ليك د ده د مړينې ورځو ته نژدې ليکل شوی دي "الاميرالاجل السيدنظام الدين ابی القاسم محمود بن سبکتګين" چې دا ټينګ سند ډېر پخواني دی.

سلطان محمود پر (۳۸۹هـ) کال د ساماني منصور او عبدالمالك غوره اميران بکتوزون او فايق او وروستني ساماني شهزاده المنتصر يې لکه چی دمخه وليکل شول نسکور کړل په نور پاته ژوند کښې يې د (۳۹۲ هـ او ۴۱٦هـ) تر منځ اووه لس واره پر هند لوی او کوچني يرغلونه وکړل او له (۳۹۰هـ څخه تر ۳۹۲هـ)پورې يې دويهن په ولايت (داتك پر غاړه اوسنی هوند) او لغمان او پيښور کښې له جيپاله سره وجنګېد او پيښور يې ونيو، چې د "غازي" په لقب مشهور شو. پر (۳۹۳ هـ - ۱۰۰۲م) کال يې د احمد صفاري زوی خلف لکه د صفاريانو په احوال کښې چې تېر شول ونيو، سيستان يې قبجی حاجب او کد خدای بو علي شاد ته وسپاره، خو بوبکر عبدالله چې د خلف د لور نبيره و، بوالحسن حاجب پر دوی بلوا وکړه، څو سلطان پر (۳۹۴هـ) کال بيا سيستان ته راغی او هغه بلوا يې شنډه کړه.

پر (۳۹٦هـ-۱۰۰۵م) کال د سند تر سيند پورېوت او لکه د لوديانو په بحث کښې چې وويل شول ملتان يې ونيو او پر (۳۹۷ هـ-۱۰۰٦م) کال يې د ترکستان ايلك خان چې بلخ او هرات يې تر نشاپوره تر واك لاندې و مات کښې، پر (۳۹۹هـ -۱۰۰۸م) کال يې د هند راجګان په ويهيند کښې له انندہ پاله سره مات کړل د (۴۰۲ - ۴۰۳هـ) تر منځ يې په پنجاب او کشمير کښې فتوحات وکړل او پر (۴۰۳هـ ۱۰۱۲م)کښې يې غرجستان (د غور شمال

e Digital Library

ته) هم ونیو، د بیهقي په وینا یې پر (۴۰۵هـ - ۱۰۱۴ع) کال د بست له لارې پر غور یرغل وکړ، د غور حکمران امیر محمد سوري له لسزریز لښکر سره د آهنګران په کلا کښې کلابند او بندي شو د (۴۰۷هـ - ۱۰۱۶م) په شاوخوا کښې یې پر پنجاب او کشمیر بریدونه وکړل او یو کال وروسته د خوارزم خلکو پر مامون خوارزم شاه (د سلطان محمود پر اوښي) بلوا وکړه او ویې واژه، خو محمود خوارزم ونیو او آلتونتاش یې هلته ودراوه. پر (۴۰۸) (۴۰۹-۴۱۰هـ) کالو یې په هند کښې قنوج او د ګنګ کڅونه له ډېرو بندیانو او ولجو سره ونیول او له دریو ملیونو درهمو سره غزني ته راستون شو. د ابن اثیر په وینا په لاره کښې له افغانانو سره ونښت ځکه چې دوی تل د هند او غزني په لاره کښې د محمود مخه نیوله. پر (۴۱۱هـ - ۱۰۲۰م) کال د غور فتح پر (۴۱۲هـ)کال د کشمیر د لوهر کوټ د حصار محاصره، پر (۴۱۳هـ) کال د ګوالیار او کالنجرو او پر (۴۱۴ هـ) دسلیمان د غرو او افغانانو فتوحات بشپړ شول. پر (۴۱۵هـ ۴۱۶) کال ماوراالنهرته ولاړ، د بلخ او آمو د غاړې امیران یې د ځان تابع کړل له کاشغری قدرخان سره یې تړون وتاړه، او څلور زره سلجوقیان یې خراسان ته راوستل. پر (۴۱۶ هـ) محمود د جنوبي هند د کاتیاوار پر سومنات حمله وکړه، د هغه ځای مشهور بودتون (معبد) یې وران کړ دلته ډېره ولجه لاس ته ورغله او ګجرات یې هم ونیو.

د محمود وروستنی یرغل پر (۴۱۸هـ - ۱۰۲۷م) کال د ملتان د جټانو د طایفې د تادیب له پاره و او په خپل ژوندانه کښې په دې بریالی شو چې له اصفهانه نیولې تر عراق همدان او طبرستانه، ختیځ خواته د ګنګا تر څنډو، شمالاً تر خوارزمه، جنوباً د بلوچستان تر کڅو او کاتیا وار پورې یې یوه لویه شهنشاهي جوړه کړه او خپل زوی مسعود یې په اصفهان کښې کښېناوه (۴۲۰ هـ-۱۰۲۹م) دا لوی هېواد یې له ګنګا څخه د دجلې او فرات

تر کڅو (سواحلو) پورې د غزني د مرکزیت تر اداري لاندې راووست او په آسیا کښې یې خورا لویه امپراتوري جوړه کړه. ده په غزني - پروان - نشاپور هرات - جوزجان - بلخ - ولو الج (تخارستان) لاهور (د محمود پور په نامه) او د هرات په نورو ښارو کښې سکه ووهله او دربار یې تل د درې سترو شاعرانو لکه فردوسي، فرخي، منوچهري، عنصري او لوېو پوهانو لکه البیروني، ابن سینا، ثعالبي، خمار، العتبی او نورو د راټولېدو ځای و. دی ستر، باکفایته، زړور، سخي او د جهانداری په چارو پوه پاچا و، چې د العتبی په وینا یې له ترکي افغاني تاجیکو، خلجو (غلجو چې داصطخری او یاقوت په وینا په خراسان او سیستان او کابل کښې اوسېدل) او هندو عناصرو څخه ګډ لوی لښکر جوړ کړ او د افغانانو طایفې یې د غور په غرو د سلیمان په غره، سپین غره او نورو کښې د ځان تابع او اسلام یې پرې ومانه د ابن اثیر په وینا د معتزله، باطنیه، جهمیه، مشبه او روافضو فرقې یې وشړلې او کتابونه یې وروسېزل. د ابن خلکان په وینا ده هر کال په هند کښې غزا پر ځان فرض کړې وه، په مذهب شافعي و، ابن خلکان د امام الحرمین عبدالملك جویني (د سلطان معاصر) له کتابه چې "مغیث الخلق فی اختیار الاحق" نومېږي وایي چې: محمود دامام ابوحنیفه په مذهب و، له حدیثو سره یې خورازیاته مینه درلودله او تل به یې هغه له لویو شیخانو څخه اورېدل خود قفال سرهزی نامتو شافعي فقیه په هڅه دامام شافعي مذهب ته راواوښت.

لنډه داچې سلطان محمود کروړ او زړور پاچا و، د ابن اثیر په وینا ښه مخ، ښکلې بڼه یې درلوده، سترګې یې کوچنۍ او وېښتان یې سره وو، د ابن خلکان په وینا د (۳۶۱هـ) کال د عاشورا پر ٦ مه زېږېدلی و، چې د آسیا په زړه کښې د یوه لوی دولت تر جوړولو وروسته دسل په ناروغۍ

e Digital Library

اخته، او پر (٦١) کلنۍ تر (۳۳) کالو پاچهي وروسته د (۴۲۱هـ - ۱۰۳۰م) کال د دویمې خور (ربیع الاخر) پر ۲۳ د پنجشنبې پر ورځ مړ او د غزني په فیروزه مانۍ کښې ښخ شو. اوس که څه هم په غزني کښې د فیروزه مانۍ څه نخښه نه شته، خو یوازې د سلطان د مزار ښناخته (ډبرلیك) پاتې دی چې پر هغه یې په کوفي غونډې لیك داسې لیکلی دی: "غفراناً من الله الامیرالاجل السید نظام الدین ابی القاسم محمود بن سبکتګین غفرله، توفی رحمته الله علیه ونور حفرته وبیض وجهه عشیته یوم الخمیس اسبع بقین من شهر ربیع الاخر سنه احدی و عشرین واربعمائه "هغه کوچنی ګنبده چې نن د سلطان پر مزار ودانه ده پر ۱۳۲۴هـ ق کال د امیر حبیب الله خان په امر جوړه شوې ده. (۴۹-۵۰عکسونه)

تر محمود وروسته یې زوی محمد له ګوزګانان څخه راغی او په غزني کښې د پلار پر ځای کښیناست، خپل اکا امیر یوسف د سبکتګین زوی یې خپل سپه سالار خواجه ابو سهل احمد حمدوی یې وزیر او علي قریب یې لوی حاجب وټاکل خو تر (۵۰) ورځو وروسته ابوالنجم امیر ایاز ایماق او علي دایه له غزني څخه د دې له پاره ووتل چې د سلطان مشر زوی امیر مسعود ته چې په "ري" او اصفهان کښې حکمران و، ورشي او هغه د خلکو له خوا غزني ته راوبولي. محمد د هندوانو د لښکر سپه سالار "سوندهرای" په هغو پسې وګماره، خو د سرای مریانو سوندهرای و واژه او په نشاپور کښې امیر مسعود ته ورغلل، دا مهال د بغداد خلیفه القادر بالله د امارت لوا او غهد د مرسل بن منصور بن افلح ګردیزي په لاس امیر مسعود ته ولېږل، ده ته یې د اسلامي دایره المعارف په وینا د ناصرالدین الله او حافظ عبادالله او ظهیرخلیفة الله لقب ورکړ، چې ابن اثیر دالقب سید الملوك او السلاطین هم لیکلی دی، په دغه ډول یې مسعود رسماً د خراسان

پاچا وپېژاند.

امیر مسعود له هراته بست ته راغی، محمد له غزنه څخه تګین آباد (دهلمند او ارغنداو ترمنځ) ته لښکرراووست، خو تر(۷) میاشتو پاچهی وروسته امیر یوسف او علي قریب هغه په تګین آباد کښې ونیو ړوند یې کړ او امیر مسعود یې د هغه پر ځای کښیناوه (۴۲۱هـ د کوچني اختر میاشت).

سلطان مسعود خواجه احمد د حسن میمندی زوی (چې پر ۴۲۱ هـ مړ دی) د هند له زندانه راویوست او هغه یې خپل وزیر وټاکه او حسن میکالی (وزیر مشهور په امیر حسنك) یې د قرمطي والي په تور په بلخ کښې غرغره کړ، د محمود له خزانه داره یې چې احمدینا لتګین نومېد خورا ډېر مال واخیست او دی یې هند ته واستاوه او پر (۴۲۲ هـ) کال یې کرمان او مکران ونیول، پر (۴۲۳ هـ ۱۰۳۱ م) کال هرات ته ولاړ او سپه سالار عبدوس یې د خراسان د ترکمانانو د فساد د مخنیوي له پاره وګماره، پر (۴۲۴ هـ) کال یې د کشمیر پر سرستی لښکرو یوست او پر (۴۲۵ هـ - ۱۰۳۳ م) کال یې برآمل، ساری او طبرستان بری وموند امیر بکتغذي یې له لوی لښکر سره د خراسان د شمالي ډاګو د ترکمانانو د مخنیوي له پاره واستاوه خو بېرته، ناکام راستون شو پر (۴۲٦ هـ - ۱۰۳۴ م) کال یې یو لښکر د هندو سپهسالار تلك د جهلن د زوی په مشرۍ د احدینا لتګین د ځپلو له پاره چې په هند کښې یاغي شوی و، ولېږه، احمد مات شو او منصوره ته ور وتښتېد، د سند په اوبو کښې ډوب شو (۴۲۷ هـ - ۱۰۳۵م) او پر همدغه کال یې پرهانسې او د هند پر نورو کلاو یرغل وکړ، تر فتوحاتو وروسته یې خپل زوی امیر مجدود په لاهور کښې حکمران پرېښوو او تر (۴۲۸ هـ - ۱۰۳٦ م) پورې بېرته غزني ته راغی.

له دې کبله چې په خراسان کښې سلجوقي ترکمانانو تل فتنې

e Digital Library

جوړولې څکه یې پر همدغه کال د بلخ له لارې ماوراء النهر ته مخه وکړه، خو پر بلخ باندې داؤد ترکمان یرغل وکړ، چې امیر مسعود بلخ ته ورسېد داؤد مرو ته پر شا شو، او پر (۴۲۹ هـ) کال یې په ګوزګانانو کښې مسعود علي کندزي له پښو واچاوه او څینې سلجوقیان یې د څرخابو په ورکړه راضي کړل، له څینو سره یې پر (۴۳۰ هـ) کال په شمالي سیمو کښې جګړه وکړه او تر (۴۳۱هـ - ۱۰۳۹م) کاله د هرات او غور له لارې غزني ته راغی، لوی حاجب سباشي او حاجب بکتغدی چې په دې جګړو کښې یې خپلسري کړې وه مصادره او په هند کښې معزول کړل. په دې وخت کښې د سلجوقي میکائیل زامنو طغرل او چغری بیک خراسان له نیشاپوره تر هرات بلخ او سیستان پورې ونیو، مسعود یې د مرو اوسرخسی منځ د "دندانقان" په جګړه کښې مات کړ او پر(۴۳۱هـ) کال مسعود خپله وروستنی سکه ووهله چې تر هغه وروسته په ۴۳۳هـ کال په هغه ښار کښې سلجوقي طغرل سکه وهلې ده.

امیر مسعود چې د هېواد په اوضاع کښې ګډوډې ولیده، خپل زوی مودود یې په غزنه کښې پرېښوو او په خپله له محمودی خزانو، لښکر او خپل راندہ ورور محمد سره هندوستان ته لاړ خو په ماریګله (د اوسنی حسن ابدال په شرقي برخه) کښې د ده لښکریانو پرده بلوا وکړه، روند امیر محمد یې خپل پاچا وټاکه، مسعود یې د ګیري (ګهری) په کلا کښې بندي کړ او بیا یې د طاهر بن محمد په لاسو وواژه (د ۴۳۲ هـ - ۱۰۴۰ کال د جمادی الاولی ۱۱).

په دې وخت کښې امیر مودود په غزنه کښې پر تخت کښېناست او له خپل لښکر سره یې هندوستان ته مخه وکړه، د ننګر هار په دنپور (اوسنی جلال آباد ته نږدې - د بابر په آدینه پور) کښې د خپل تره محمد له لښکر سره ونښت او د خپل پلار ترک او تاجیک وژونکي یې ووژل، محمد او د هغه

زوی طاهر یې هم ژوندي پرې نه ښوول (۴۳۲) هلته یې یو ښار د "فتح آباد" په نامه ودان کړ، چې تراوسه په همدغه نامه پاتې دی.

سطان مودود له سلجوقي ترکانو سره چې نفوذ یې ورځ پر ورځ په ماوراء النهر او خراسان کښې ډېرېده، د ښو اړیکو په ټینګولو کښې زیاریوست او د بیګک لور یې وکړه، خو سره له دې هم د هغه له شره خوندي پاتې نه شو، له همدې کبله غزنویانو تر خراسانه پر خپلو هندي مستملکاتو باور پیدا کړ، دا کار لومړی د مودود په سکو کښې لیدل کېږي چې پر خپله سکه یې د سیوا Siva د غوایه صورت د سری سمنته دیوه Sri samanta Diva له لیکنې (ډېرلیك) سره نقش کړې و، چې دا رویه د ویهند د کابل شاهانو له سکو څخه اخیستل شوې وه. مودود تر ۹ کالو پاچهی. وروسته پر ۳۹ کلنی (۴۴۱هـ - ۱۰۴۹م) کال مړشو او د غزني پاچهي تر دوو میاشتو پورې د امیر مودود د زوی دویم مسعود او تره یې علي د لومړی مسعود د زوی په نامه وه، چې د سلطان محمود زوی عبدالرشید پر دوی غالب او پر همهغه کال (۴۴۱) د غزني پر تخت کښېناست.

سلجوقی داؤد چې د خراسان حکمدار و، د سیستان له لارې پر بست او زمینداور یرغل وکړ او زوی یې الپ ارسلان له تخارستانه پر غزني راغی - خو د عبدالرشید د لښکر سالار چې طغرل نومید او د سلطان محمود له مریانو څخه و، الپ ارسلان د خمار په دره کښې (ښایي د اوسني میدان په کهنه خمار کښې)، داود په بست او د هغه تره بیغو یې په سیستان کښې مات کړل او وروسته بیا غزني ته راغی عبدالرشید یې د آل محمود له څینو شهزادګانو سره وواژه (د ۴۴۳ - ۱۰۵۰م شاوخوا) خو د غزني خلکو پر طغرل بلوا وکړه او نوشتګین نامي دی وواژه، سلطان فرخزاد د مسعود زوی او د محمود لمسی یې د غزني پرتخت کښېناوه (۴۴۴هـ) ده د زابلستان د خلکو

له اوړو څخه د درنو مالیو بار لرې کړ، ځکه نو په خلکو ګران شو، فرخزاد د هېواد اداره لوی حاجب خرخیز ته وسپارله. هغه د سلجوقیانو د مقابلې له پاره لوی لښکر خراسان ته ولېږه او د ابن اثیر په وینا په ډېرو جګړو کښې بریالی شو. خو د فرخزاد ځینو مخالفینو دسیسه جوړه کړه او غوښتل یې چې دی په حمام کښې ووژني، خو پر (۴۵۰هـ) کال د خپلو ملګریو په مرسته له دې مړینې څخه وژغورل شو او تر (۷) کالو پاچهۍ وروسته د (۴۵۱ هـ) کال د صفر په میاشت کښې مړ شو، وروسته یې ورور ابراهیم د مسعود زوی پاچهۍ ته ورسېد، ده له سلجوقي داؤد او آلپ ارسلان سره روغه وکړه او د افغانستان ختیزې برخې تر لاهور پورې ده په لاس کښې پاتې شوې، خو ځلې یې هند ته لښکر ویوست او د خیرآباد، ایمن آباد کلاوې او ډېر مسجدونه، مدرسې او ماڼۍ یې ودانې کړې، (۴۲) کاله یې په آرامۍ او هوسایې حکومت وکړ او پر (۴۹۲ هـ - ۱۰۹۸م) کال پر شپېته کلنۍ مړ شو، زوی یې علاء الدین درېیم مسعود د ده پر ځای کښېناست او امیر عضدالدوله ته یې د هند امارت ورکړ، خو دا چې د سلطان سنجر خور "مهد عراق" یې ماندینه وه، نو ځکه یې له سلجوقیانو سره روغه او دوستي درلوده، له همدغه کبله یې هند نیولو ته پام واړاوه تر هغې چې د ده سپه سالار طغاتګین په هندستان کښې د ګنګ تراوبو پورېووت.

سلطان ابراهیم د (۵۰۹ هـ - ۱۱۱۵ م) کال په شاوخوا کښې مړ او زوی یې ارسلان شاه په غزني کښې پرتخت کښېناست؛ خپل ورور شېرزاد یې و واژه او خپله میره یې چې د لوی سلطان سنجر خور وه وکنځله، ځکه نو د ده بل ورور بهرامشاه له ده څخه د سنجر دربار ته وتښتېد، هغه له بهرامشاه سره مرسته وکړه او په غزني کښې یې ارسلانشاه مات او هندوستان ته یې په تېښته اړ کړ، چې هم هلته پر (۵۱۱ هـ - ۱۱۱۷ م) کال مړ شو، د ده پر

he Digital Library

ځای بهرامشاه د سلجوقي سنجر په ملاتړ پر تخت کښېناست او خپله سکه یې د سلطان سنجر په نامه ووهله، ده هندوستان ته لښکر ویوست، پر (۵۱۲هـ - ۱۱۱۸م) کال یې په ملتان کښې محمد باهلیم له لسو زامنو سره له منځه یووړ او په سوالك کښې یې ناګور کلا جوړه کړه.

غزني ته له راتګ سره سم له سلطان علاء الدین جهانسوز غوري سره یې جګړه اخته شو، په دې جګړه کښې یې زوی دولت شاه ووژل شو. بهرام شاه هندوستان ته پرشالاړ او غزني د غوریانو لاس ته ورغی. خو چې غوریان بېرته وګرځېدل، دی غزني ته راغی او پر (۵۵۲ هـ - ۱۱۵۷م) کال مړ شو تر ده وروسته خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ - ۵۵۷ هـ) او خسرو ملك د خسروشاه زوی (۵۵۷ - ۵۸۳ هـ) په غزني او لاهور کښې پر تخت کښېناستل، خو خسرو د غزانو په لاسو مات او هغوی غزني ونیو، دی لاهور ته لاړ او بیا پر (۵۸۳هـ) کال سلطان معزالدین محمد سام غوري په لاهور کښې خسرو ونیو، د غرجستان د بلروان په کلا کښې یې بندي کړ او پر (۵۸۷ هـ) کال یې وواژه. د ده له مړینې سره سم د غزنویانو د سبکتګین کهاله کمبله ټوله شوه.

د غزنویانو دولت په افغانستان، ایران، هندوستان او ماوراء النهر کښې د دجلې له کڅو (سواحلو) څخه ترګنګ پورې دوې پېړۍ واکمني لرله، چې غزني، بلخ، لاهور او بست یې پایتختونه وو.

په دغه عصر کښې اسلامي مدنیت او دري ژبې ډېره وده وکړه، په هېواد کښې د اسلام دین بشپړ خپور شو او هند هم د هغه په رڼا روښان شو، د هېواد له ختیځ څخه د کابل شاهۍ حکومت او دیانت نخښې ورکې شوې د غزنویانو نامتو وزیران ابوالعباس اسفرایني احمد بن حسن میمندي، حسن بن محمد میکالي، خواجه عبدالصمد خواجه طاهر مستوفي او نور وو. د

افغانستان، هندوستان، ماوراء النهر او ایران ښارونه ودان وو او ښه سوداګري په کښې کېده. نامتو پوهان او ليکوالان يې البيروني، ابن سينا، ابوالفتح بستي، ثعالبي، عبدالجبار العتبي، بونصر مشکان، ابوالفضل بيهقي، د کليله او د منه خاوند نصرالله، ابو منصور موفق هروي (د کتاب الابنيه عن حقايق الادويه ليکونکي) عبدالحي ګرديزي د الحرب والشجاعه ليکونکی فخر مدبرمبارك شاه، د کشف المحجوب ليکونکی او نامتو صوفي ابوالحسن هجويري غزنوي دي.

فرڅوسي، فرخي، عنصري، عسجدي، منوچهري، سنايي، مسعود سعد سلمان، ناصر خسروبلخي، اسدي طوسي، سيدحسن غزنوي، ابوالفرج روني او مختاري غزنوي د دغه مهال نوميالي شاعران ګڼل کېږي.

د غزنويانو دربار په آسيا کښې د شاعرانو، عالمانو او د فن د خاوندانو پالنځای و، په خپله سلطان محمود پوه او اديب پالونکی پاچاو، ځينې پوهان په فقه کښې يو کتاب د ده بولي او ځينې اشعار او قطعات يې رانقلوي.

د غزنويانو په عصر کښې نفيسه صنايع او د ودانولو فن د يادونې وړ وده کړې وه. سره له دې چې د تاتار يرغل د افغانستان په لويو ښارو کښې د صنعت ټول پايڅوړ (بقايا) له منځه وړي دي، خو د ودانۍ، ډبرو توږلو او خطاطي له صنعت څخه د سبکتګين او سلطان محمود قبرونه او د غزني دوه څلي او د درېيم مسعود د ماڼۍ کنډوالې په غزني کښې د زمانې له لاس وهلو څخه خوندي پاتې دي، ذ بست د ښار د لښکر ګاه د آثارو له بقاياو څخه چې پر (۱۹۵۰م) کال په افغانستان کښې د فرانسوي لرغون پېژندونکيو له خوا کيندلي شوي د هغه ځای پر دېوالو يې د رنګينه نقاشيو هنري نخښې موندلي دي چې د غزنوي دورې د هنر او صنايعو طراوت ښې

ښکاري. په غزنوي دوره کښې د هېواد د ولاياتو اداره د حکمرانانو په واسطه کېده چې د غزني د پاچهانو د دربار له خوا د ملکي او لښکري چارو له پاره له سپه سالارانو د دربار له لويو حاجبانو، پاشهزادګانو او د پاچا له خلپوانو څخه ګمارل کېده. د بيهقي په وينا د غزني د پاچهۍ په مرکز کښې به يو د ديوان وزير او لوی خواجه (د ماليې د وزير او صدراعظم په توګه)، يو ديوان عرض (د سپه سالار تر امر لاندې د حرب د وزارت د چارو له پاره)، د رسالت يو ديوان (د لوی دبير تر امر لاندې د پاچهۍ د ليکنو د فتر د چارو له پاره) او د وکالت يو ديوان (د لوی حاجب تر امر لاندې د دربار د وزارت د چارو له پاره) و. د پاچهۍ په دربار کښې ځينې مشران د "نديم، وزير، خازن او کوتوال" په نامه وو او دا چې هېواد په خپل مرکز پورې نښتی او امنيت هم ټينګ و، نو ځکه د دولتي ماليو زياتوالي هم يقيني دي، لکه څنګه چې مو د مؤرخانو په وينا د خراسان عباسي دورې د پيل ماليات په منځني ډول د (۴۵) مليونو په شاوخوا کښې اټکل کړل اوس هم کولای شو په همدغه ميچ (مقياس) د ټول خراسان، د غزني، زابل، تخارستان، پېښور، لاهور، ملتان، سند، ماوراء النهر او خوارزم د ولاياتو عايدات د غزني دولت په خزانه کښې تر سل مليونو درهمو زيات اټکل کړو، البته هغه زياتې ولجې، ډېر جواهر او سره زر چې د هندوستان په جګړو کښې لاس ته راتلل له دغه حسابه بېل دي.

صاحب بريد (ډاک چلوونکی) د جاسوسي ديوان، سالار (د لښکر مشر) او کوتوال (د پوليسو مشر او د ښار د کلا ساتندوی) په زياتو لويو ښارو کښې د حکومت چارې اجرا کولې او عدلي چارې قاضي ته سپارل شوې وې، لکه د محمود په عصر کښې چې قاضي ابوالحسن د قاضي ابو محمد الفزاري له پارس څخه د استازی په ډول غزني ته راغی، سلطان چې

The Digital Library

د ده علمي مقام، پرهیزګاری او ورع ولیده د غزنه قضا یې ورکړه، د هغه زوزاد تر ډېرو وختو پورې په هغه پایتخت کښې قاضیان وو.

د غزنویانو سیاسي اړیکي د بغداد د خلافت د دربار او د ماوراء النهر له خانانو سره تل دوستانه وو، تل د خلافت رسل (سفیران) او د ماوراء النهر امیران د غزني د پاچهانو دربار ته راتلل او د رسولدار (د تشریفاتو د رییس) له خوا په ډېر درناوي هرکلی ورته ویل کېده. د غزنوي دولت په مامورینو کښې د غزنوي تر پاچهی لاندې ټول خلك شامل وو. آن تر دې چې د غزني دربار په لویو لښکري خلکو او پوځي افسرانو کښې هندوان هم وو، همدارنګه د غزني په لښکر کښې ډېر زیات پښتانه هم وو. چې د هند په فتوحاتو کښې یې لویه ونډه درلوده

غزنوي پاچهان

* ۱ - میرالپتکین (۳۵۱ - ۳۵۲هـ)
۲ - امیر اسحق د الپتکین زوی (۳۵۲ - ۳۵۵ هـ)
۳ - امیر بلکتکین (۳۵۵ - ۳۶۵هـ)
۴ - امیر پیری تگین (۳۶۵ - ۳۶۶هـ)
* ۵ - امیر سبکتگین (۳۶۶ - ۳۸۷ هـ)
* ۶ - امیر اسماعیل د سبکتگین زوی (۳۸۷ هـ)
* ۷ - سلطان محمود د سبکتگین زوی (۳۸۷ - ۴۲۱هـ)
* ۸ - امیر محمد د محمود زوی (۴۲۱هـ)
* ۹ - سلطان مسعود د محمود زوی (۴۲۱ - ۴۳۲هـ)
۱۰ - محمد - دویم ځل (۴۳۲هـ)
* ۱۱ - سلطان مودود د مسعود زوی (۴۳۲ - ۴۴۱هـ)
* ۱۲ - دویم مسعود د مودود زوی (۴۴۱هـ)

۱۳ - علي د لومړي مسعود زوی (۴۴۱هـ)
* ۱۴ - عبدالرشید د محمود زوی (۴۴۱ - ۴۴۴هـ)
۱۵ - طغرل (د محمود مریی) (۴۴۴ هـ)
* ۱۶ - فرخزاد د لومړي مسعود زوی (۴۴۴هـ - ۴۵۱ هـ)
* ۱۷ - سلطان ابراهیم د لومړي مسعود زوی (۴۵۱ - ۴۹۲ هـ)
* ۱۸ - علاء الدین دریم مسعود (۴۹۲ - ۵۰۹ هـ)
۱۹ - شېرزاد د دریم مسعود زوی (۵۰۹ هـ)
* ۲۰ - ارسلان شاه د دریم مسعود زوی (۵۰۹ - ۵۱۱هـ)
* ۲۱ - بهرامشاه د دریم مسعود زوی (۵۱۱ - ۵۵۲هـ)
* ۲۲ - خسروشاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲ - ۵۵۷هـ)
* ۲۳ - خسروملك د خسروشاه زوی (۵۵۷ - ۵۸۳هـ)

(۵۱ لمبر شجرې او ۴۹ نقشې ته دې وکتل شي)

اخځلیك: تاریخ سیستان - بیهقي - طبقات ناصري - ابن اثیر - طبقات سلاطین اسلام - ګردیزي - العتبي - پاول هورن مختصر تاریخ ایران- آداب الحرب - دائرة المعارف اسلامي - تاریخ ایران رازي - راهنمای افغانستان - سیاست نامه - ابن خلکان - ابن خلدون - تجارب الامم - فرشته روضةالصفا - حبیب السیر - تاریخ ګزیده - مجمل التواریخ والقصص - تاریخ الاسلام السیاسي - تاریخ الاسلام ذهبي - مجلة آریانا - لباب الالباب معجم الانساب زمباور - د سر اولف کیرو پټانز - اخبارالدولة السلجوقیه - راحةالصدور - افغانستان بعد ازاسلام لومړی ټوك - مادر زبان دری - فتوح السلاطین - غزنویان بوسورت.

he Digital Library

د سلجو قيانو او خوارزم شاهيانو واكمني

او

د سيستان د ملكانو لنډه يادونه

(۴۲۹ - ۶۳۲هـ)

سلجوقيان د سيحون او ارال رود د شمالي تركمانانو يو ټبر و، چې د سامانيانو په وختو كښې د بخارا شمالي لور (اوسني نوراتا) او ماوراءالنهر ته راغلي او اسلام يې منلی و، څرنگه چې د دوی كار د گلو روزنه وه، ځكه نو د څر ځايو د موندلو له پاره گرځنده وو، په جند كښې د دغه ټبر مشر سلجوق د توقاق يايقاق تيمور زوی څلور زامن لرل: چې نومونه يې: يبغوار سلان مشهور په اسرائيل، ميكائيل، يونس او موسی دي.

سلطان محمود سهواً د سلجوق ټبر څلور زره كورنۍ له جيحونه راپورې ويستې، په خراسان كښې يې تر نيشاپوره څر ځايونه وركړل او د سلجوق زوی اسرائيل يې چې د منهاج سراج په وينا "برق جهنده او شير دمنده" ته ورته و په كالنجر كښې بندي كړ (د ۴۱۶هـ - ۱۰۲۵م شاوخوا) د ميكائيل زامنو طغرل بېگ، داؤد او چغری بيگ ډېر ژر خپل ټبر راغونډ او خراسان يې تر غزني، سيستان، بلخ، نشاپور او كرمان پورې ونيو. طغرل (۴۲۹ - ۴۵۵ هـ) لكه چې د مسعود غزنوي په حالاتو كښې تېر شو، د دندانقان په جگړه كښې يې سلطان مسعود مات كړ، پر (۴۲۹هـ - ۱۰۳۷م)

كال يې په نشاپور كښې د پاچهۍ خول پر سر كښېښوو، خپل ورور يبغور يې د لوېديځ افغانستان، پوشنج، هرات او سيستان په حكمدارۍ وگماره او پر (۴۳۲ هـ) كال تر بسته پر مخ ولاړ. ورونو يې داؤد او چغري بيگ د افغانستان په شمالي سيمو كښې له مرو او سرخس څخه نيولي تر بلخ او شبورقان پورې ونيول خو د بلخ په علي اباد كښې د سلطان مسعود لښكر مات كړ، تر هغه وروسته د دندانقان په جگړه كښې (۴۳۱ هـ) د سلجوقيانو ټولو قواو مسعود ته وروستنۍ ماته وركړه، داؤد خپل نفوذ په جنوب كښې ترسيستانه او په شمال كښې تر بلخ او تخارستانه وغځاوه.

كه څه هم سلطان مودود له غزني څخه خپل وزير عبدالرزاق د احمد ميمندي زوی په سيستان كښې د سلجوقيانو جگړې ته واستاوه (د ۴۴۰ هـ ۱۰۴۸ شاوخوا) خو څه يې ونه كړای شول او تخارستان، بلخ، ترمذ، قباديان، وخش، ولوالج د چغري بيگ زوی الپ ارسلان (۴۵۵ - ۴۶۵ هـ ۱۰۶۳ - ۱۰۷۲ م) په لاس كښې وو، په خپله او زوی يې ملكشاه (۴۶۵ - ۴۸۵ هـ ۱۰۷۲ - ۱۰۹۲ م) له سلطان ابراهيم غزنوي سره دوستانه اړيكي وساتل او زابلستان او كابل يې تر لاهوره پورې غزنوي دولت ته پرېښوو، دا مهال د ملكشاه ورور تكش په بلخ كښې ياغي شو. ملكشاه پر (۴۷۷ هـ) كال هغه په ترمذ كښې ونيو او ړوند يې كړ. د ملكشاه زوی سلطان سنجر (۵۱۱هـ - ۵۵۲ هـ - ۱۱۱۷ - ۱۱۵۷ م) چې د سلجوقيانو د كهاله نامتو پاچا ؤ "لكه چې د غزنويانو په احوال كښې تېر شو" له بهرامشاه غزنوي سره يې د ارسلانشاه په مقابل كښې مرسته وكړه او هغه يې تر خپل اغيز لاندې تر لاهوره د غزني پاچا كړ (۵۱۱هـ) يا دا چې د سنجري هېواد وېش بالواسطه تر لاهوره ورسېد، همدارنگه سلطان سنجر (لكه چې د غوريانو په احوال كښې به يې راوړو) د هرات د غرو د ناب نومي ځای په درې كنجي كښې

e Digital Library

له علاء الدين حسين جهانسوز غوري سره جګړه وکړه، علاء الدين يې ونيو او بېرته يې غور ته واستاوه (د ۵۵۰ هـ - ۱۱۵۵ م شاوخوا) تر هغه وروسته د قرخطاطايانو او غزانو نيمې وحشي قبيلې د منځنۍ آسيا له غرو څخه راووتلې او سنجري دولت يې له منځه يوړ (۵۵۲ هـ - ۱۱۲۸م شاوخوا) د افغانستان پر سيمو يې له غزني څخه تر زابل او سيستان پورې يرغل وکړ او خسرو شاه غزنوي يې د لاهور خوا ته پر شا وشاړه، خو د "غز" ګواښ ډېر ژر د غوريانو او خوارزم شاهيانو له خوا له منځه يوړل شو، د سلجوقيانو په وختو کښې د خوارزم شاهيانو د کورنۍ لاس هم پر خراسان او د افغانستان په شمالي او لوېديزو سيمو بر شو، چې وروسته به وڅېړل شي.

هغه لويه پېښه چې د خوارزميانو پر مهال منځته راغله هغه د خوارزمشاهيانو او د غوري کهاله "چې له ډېرو وختو يې په غور او باميان کښې په خپلواکۍ حکم کاوه" جګړه وه چې د غوريانو او خوارزميانو په احوال کښې به راشي، علاء الدين محمد (د ٦١١ هـ - ۱۲۱۴ م) په شاوخوا کښې غور، فيروز کوه او هرات تر غزني پورې ونيول، غوري کهول يې په غور کښې له پښو واچاوه تر هغه وروسته سلطان جلال الدين د خوارزميانو وروستنی پاچا په افغانستان کښې له چنګيز لښکر سره جګړې وکړې چې په وروستۍ برخه کښې به يې تفصيل راوړل شي.

په دغه وخت کښې افغانستان پر څلورو برخو وېشلی شوی و:

شمالي ولايتونه له تخارستانه تر مرو پورې مستقيماً په سنجري او سلجوقي دربار اړه درلوده؛ د غور، باميان او ګوزګانان سيمې د هرات تر شاوخوا پورې د غوريانو د کهاله تر لاس لاندې وې، زابل ولايت له هلمنده تر غزني، کابل، ننګرهار، پېښور او لاهور پورې د غزني د محمود کورنۍ په واکمنۍ کښې و او سيستان ولايت له بست او زمينداوره تر زرنج، فراه او نيه پورې

د سيستان په ملکانو اړه درلوده، چې دغو ملکانو د سلجوقيانو، غوريانو، غزنويانو او ان له چنګيزيانو سره هم ښه اړيکي ساتل، چې د صفاريانو او د نيمروز د وطني اميرانو له پايخوړ (بقاياو) څخه وو چې "د دوی د نومو تفصيل د صفاريانو په مبحث کښې تېر شو او هم د آل کرت ملکانو چې شرح به يې وروسته راشي له تاتاري ير غلګرانو سره لاس يو او هرات او سيستان يې تر لاسه کړي وو، د سيستان د ملکانو او صفاريانو له پايخوړ څخه لکه د صفاريانو په برخه کښې چې مو ووېل يو هم ملك تاج الدين و (د ۴۸۲ هـ شاوخوا) د دغه سړي له نسله په سيستان کښې تر زرو کالو پورې اميران پاتې وو، چې د "ريو" په وينا پر (۱۰۲۸هـ) کال ملك جلال الدين محمود خان د سيستان امير په (١٦) پښت عمروليث صفاري ته رسېږي او هم شاه حسين د ملك غياث الدين محمد زوی چې د صفاريانو تاريخ يې له پخوانۍ زمانې څخه تر خپل مهاله د "کتاب احياء الملوك" په نامه ليکلی دی په صفاريانو پورې اړه لري.

اخځليك: طبقات ناصري، اخبارالدولة السجلوقيه - لب التواريخ - تاريخ سيستان - ابن اثير - د پاول هورن تاريخ مختصر ايران - د خليل ادهم دول اسلاميه د زمباور معجم الانساب - راحة الصدور.

(وګورئ ۵۲ نومره نسب پاڼه.)

n: The Digital Library

غوریان

(۴۰-٦۱۲ هـ)

سوریان د خراسان او غور د افغانانو یو ټبر و، چې تر اوسه هم د هرات شمال لوېدیځ د بادغیس د زور آباد (زورابد - یاقوت) په شاوخوا کښې د "زوري" په نامه اشتوګن دي؛ تر اسلام دمخه هم دغه کهاله د تخارستان، غور، هرات او خراسان په غرو کښې حکمراني کوله او د "غرشاه" په لقب یادېدل، (په دغه لقب کښې د "غر" کلمه پښتو ده) دا کهول لرغوني افسانوي شخصیت "ضحاك" ته منسوب دی (دا نوم فردوسي "ضحاك" بللی او په پښتو سرچینو کښې د تاریخ سوري په حواله "سهاك" دی. طبري، البیروني او ابن بلخي یې "بیور اسپ ازدهاق" یادوي او په مسعودي کښې "ده اك" راغلی چې د طبري په وینا یې معرب ډول "ازدهاق" دی. په اوستا کښې "دهاك - اژی دها" یاد شوی چې په دري کښې "اژدها" او په پښتو کښې "اژدهار" دی، همدارنګه په خراساني نومونو کښې دا نوم ډېر کارېدلی لکه د زین الاخبار د لیکونکی عبدالحی ګردیزي د پلار نوم ضحاك (د ۴۰۰ په شاوخوا کښې) او ضحاك شیباني (د ۲۸۷ هـ شاوخوا) ظاهري فقیه او بامیان ته نژدې "ضحاك" نومي ښار او د "سهاکا" مشهوره پخوانۍ آریایي قبیله چې سکستان د دوی په نامه دی، مفغن صورت یې "سهاك" او "سهاکزی"

د افغاني قبیلو نومونه دي، دا ټول دا ښیي چې دا نوم د لرغوني افغانستان په نومونو کښې پخوانۍ ریښه لري.

د دغه کهاله په نورو نومو کښې یو نوم هم "بسطام" دی چې (د ګستهم - وستهم د پهلوان په مانا معرب ډول دی) چې فردوسي هم هغه یادوي، دغه سړی په شغنان، بامیان، تخارستان او غور کښې حکمراني کړې او تر هغه وروسته په غور کښې له دغه ټبر څخه دوو ورونو لاس درلود چې یو امیر سول او بل سپه سالار سام و، د سوري ټبر امیران دغه نامه ته منسوب دي چې فردوسي او نورو مورخینو د "ماهوري سوري نژاد" په نامه یاد کړي، بلاذری د "جبل زور" او د هغه ځای د مشهور بت چې هیون تسنګ پر (٦۰۳م) د "شونا" په نامه لیدلی یادونه کوي، ابن فندق هم په تاریخ بیهقي کښې د سلطان مسعود د وختو د خراسان عمید سوري یادوي او په را وروسته وختو کښې نامتو شیر شاه سوري هم په هند کښې له دغه افغاني ټبر څخه را پاڅېدلی دی.

د سوري کهاله له نومیالیو څخه یو هم شنسب د خرنك زوی دی چې د فخرالدین مبارکشاه له نسب نامې څه د منهاج سراج په روایت د حضرت علي (رض) هممهالی او د هغه په حضور یې ایمان راوړی و، عهد او لوایې یې ځنې اخیستې وه. له هغه کهاله څخه چې به هر څوك پر تخت کښېناست د حضرت علي ﷺ هغه عهد او لوابه ورکول کېده دا چې په اسلامي دوره کښې د غور لومړی حکمران دی چې موږ یې پېژنو او امیر پولاد غوري د ده له زامنو څخه و، چې د غور د غرو شاوخوا یې تر واکمنۍ لاندې وه، د خپلو پلرو نوم یې ژوندی کړ او چې صاحب الدعوت العباسیه ابو مسلم مروزی منځته راووت نو امیر پولاد د غور لښکر د ابو مسلم ملاتړ ته ور ووست، د آل عباس د تقویې له پاره یې ډېر کارونه وکړل د امیر پولاد د حکمرانۍ

The Digital Library

مرکز د غور منديش و او د غور پر ټولو غرو او شاوخوا يې حکمراني کوله (د ۱۳۰ هـ - ۷۴۷ م شاوخوا). د امير پولاد يو زوی و چې امير کروړ نومېد، د کندهار د خلکو د عنعنې او د احمد بن علي بستي د کتاب "تاريخ سوري" په حواله يې د پټې خزانې کتاب د متن له مخې پېژنو چې پر (۱۳۹ هـ - ۷۵٦م) کال د غور په منديش کښې امير و او د "جهان پهلوان" په نامه يې چې د فردوسي د پهلوانانو له القابو څخه دی شهرت درلود.

بالشتان (د کندهار د شمال والشتان) خيسار، تمران او برکوشك (د غور مشهورې کلاوې) د ده په لاس کښې وې، دی داسې غښتلی پهلوان و، چې يوازې له لسو تنو سره جنګېده او له همدغه امله يې کروړ باله چې په پښتو کښې د کلك او سخت په مانا دی. د دغه کهاله واکمني تر زمينداور، بست او والشتان پورې رسېده، له اموي کهاله څخه عباسي کهاله ته د خلافت د انقلاب په جګړو کښې دی هم د ابو مسلم ملګری و، پټه خزانه د تاريخ سوري په حواله د ده يوه پښتو حماسه رانقلوي او د ښې وينا خاوند يې بولي، په خپلې دې پخوانۍ حماسه کښې امير کروړ جهان پهلوان د خپل حکومت سيمه له مرو او هرات څخه تر جروم (ګرمسير) غرج او تخار پورې ګڼي او وايي چې زرنج (سيستان) مې د توږې په زور ونيو.

د ده دا حماسي شعر د خراسان او پښتو يو لرغونی حماسي اثر دی چې د ده د غښتلي روح، ملي غرور جهانګيرۍ او جهان کشايۍ څرګندويي کوي، په هغه کښې هغه پښتو زاړه لغات او کلمات دي چې اوس په دې ژبه کښې مستعمل او ژوندي نه دي پاتې شوي.

امير کروړ پر (۱۵۴ هـ - ۸۰۰م) کال د هرات لوېديځ لوري ته د پوشنګ په جګړو کښې ووژل شو او تر ده وروسته يې زوی امير ناصر په غور، بست او زمينداور کښې حکومت کاوه (د ۱٦۰ هـ - ۷۷٦ م شاوخوا).

(د دې په زړه پورې تاريخي، ژبنۍ، او ادبي موضوع د تفصيل له پاره دې د کابل چاپ پټه خزانه کتاب او د پښتو ادبياتو تاريخ دويم ټوك وکتل شي).

منهاج سراج تر امير پولاد وروسته د هارون الرشيد تر وختو (د ۱۷۰ هـ - ۷۸٦ م) تر شاوخوا پورې د دغه کهاله د حکمرانانو يادونه، نه کوي، له ښه مرغه دا خلا پټې خزانې د محمد بستي د تاريخ سوري په حواله ډکه کړې چې په لږ تفصيل سره د امير کروړ او امير ناصر يادونه کوي او بيا منهاج سراج د دغه کهاله يو بل امير، بنجي د نهاران شنسبي زوی د غور له لويو اميرانو څخه ګڼي او ليکي چې د خپل يوه معاصر غوري امير سره چې د بهرام زوی شيش نومېده د هارون الرشيد دربار ته ورغلل، امير بنجي د "قسيم امير المومنين" په لقب د غور امير او امير شيش د غور د لښکر پهلوان وټاکل شول (د ۱۷۰ هـ - ۷۸٦ م شاوخوا). د غور اميران د همدغه بنجي له نسله او د غور سپه سالاران د شيش له توکم څخه دي، چې د صفاريانو په وختو کښې له آل شنسب څخه په منديش کښې د غور امارت امير سوري ته رسېدلی و، لکه د صفاريانو په احوال کښې چې مو ولوستل د (۲۵۳ هـ - ۹٦۷م) په شاوخوا کښې يعقوب صفاري د نيمروز، بست او د اور ښارونه تر تګين آباد اور خج پورې ونيول، د هغه ځای امير يې له پښو وغورځاوه، په دغه وخت کښې امير سوري د غرني غور امير و، چې تر هغه وخته لا د غور نيمايي خلك مسلمانان نه وو، تر دې وروسته امير سبکتګين هم پر غور حملې وکړې، خو د سوري کهاله خپلواکۍ ته يې څه تاوان ونه رسولای شو، لکه څنګه مو چې د غزنويانو په احوال کښې ولوستل سلطان محمود هم پر غور يرغل وکړ، خو د غور امير چې پر دغه مهال محمد سوري و، کله به يې اطاعت کاوه او کله نه. تر دې چې د بيهقي (۴۰۵ هـ -

he Digital Library

۱۰۱۴م) کال او ابن اثیر په وینا و (۴۰۱ هـ) کال محمود د غور د جنوب له خوا د بست او خوابین له لارې له لوی لښکر سره غور ته ورغی، چې د لښکر په مخ کښې د هرات حکمران التونتاش او د طوس حکمران ارسلان جاذب وو، امیر محمد یې په یوه جګړه کښې د لسزریز لښکر په مرسته د آهنګران په کلا کښې کلابند کړ؛ محمد تر ډېرې مودې وروسته له کلا راووت او سلطان ته تسلیم شو، سلطان دی د ده له کشر زوی شیش سره غزني ته بوت، خو (غزني ته نژدې) د ګیلان په شاوخوا کښې هغه پر لاره زهر وخوړل چې په خپله ګوتمۍ کښې یې ځای پر ځای کړي وو، ځان یې وواژه خو د یرغملتابه سپکاوی یې ونه مانه.

د پښتو ژبې وطني روایات چې د "لرغوني پښتانه" او "تاریخ سوري" کتابو په حواله په پټه خزانه کښې راغلي پورتنۍ تاریخي پېښې تایېدوي او د محمد د مرثیې پښتو بولله هم راوړي چې اسعد د محمد سوري زوي (چې پر ۴۲۵هـ د زمینداور په بغني کښې مړ دی) ویلي ده، دا شاعر په اهنګران کښې د ده په دربار کښې و، دا بولله چې د ژبني بلاغت او فصاحت له مخې ډېره پخه ده، د محمد د مقام لوړوالی او زړورتوب ښيي؛ د آهنګرانو د جګړې او د محمود له خوا د محمد بندیتوب څرګندوي او دی د سوري کهاله ویاړ بولي، چې د خپل کهاله د پت ساتلو په لاره کښې یې ځان قربان کړ، د شیخ اسعد بولله د پښتو لرغوني ادب له غورهآثارو څخه ده.

د محمد تر مړینې وروسته د سلطان محمود له خوا امیر بوعلي د محمد سوري زوی د غور د منډیش په غرو کښې د پلار پر ځای کښېناست، د سلطان تابع و، په غور کښې یې په مدرسو، جوماتو او مانیو جوړولو لاس پورې کړ او علم دوسته سړی و، ده د محمودي عهد تر پایه حکمراني وکړه،

خو د مسعود په وختو کښې د (۴۲۵ هـ - ۱۰۳۳م) په شاوخوا کښې (د بوعلي وراره) عباس د شیش زوی پورته شو، خپل تره یې بندي کړ او د غور پاچهۍ پر تخت کښېناست. عباس ظالم او بېباکه سړی و او د نجوم علم یې خوښ و، د منډیش ولایت په سنګه کلا کښې یې یوه رصدخانه ودانه کړه، خو خلکو د ده له تادا د سلطان ابراهیم غزنوي دربار ته شکایت وکړ، ابراهیم هم غور ته لښکر ویوست او امیر عباس یې غزني ته بندي بوت، د غور امارت یې د ده زوی امیر محمد ته چې د غزني دربار ته مطیع او عالم پالونکی، عادل او د ښو اخلاقو خاوند سړی و، وسپاره. (د ۴۵۰ هـ - ۱۰۵۸م شاوخوا) تر محمد وروسته یې زوی قطب الدین حسن د محمد زوی او د عباس لمسی چې ستر پاچا او د غور د پاچاهانو نیکه و پر تخت کښېناست (د ۴۶۰ هـ - ۱۰۶۷ م شاوخوا)، ده د غورياغیان په جګړه د ځان تابع کړل په هغه جګړه کښې چې (د غزني جنوب لوېدیځ ته) دوجیرستان او کوشك په پای کښې یې له یاغیانو سره وکړه ووژل شو (د ۴۹۳ هـ شاوخوا) دده زوی ملك عزالدین حسین د غور پر تخت کښېناست، ده له سنجري دولت سره دوستانه اړیکي درلودل او د ښو اخلاقو څښتن، پر ژمنه ولاړ او عالم پالونکی پاچا و، چې اوو زامنو یې خراسان، غور، زابل، غزني، بامیان او تخارستان په خپلې پاچهۍ پورې تړلي وو او هر یوه پر یوې برخې په لاندې ډول حکومت کاوه:

۱- قطب الدین محمد چې خپل لرغوني هېوادنی لقب (غر شاه) یې رسماً پر عربي "ملك الجبال" واړاوه او ځان ته یې غوره کړ؛ د فیروز کوه د ښار کلا یې ودانه کړه، او د ورشاد (ورساد) په ولایت کښې یې چې د ده سیمه وه له خپلو ورونو سره شخړې جوړې کړې او غزني ته ولاړ، هلته د بهرامشاه غزنوي له خوا ووژل شو (۵۴۱ هـ - ۱۱۴۶م) چې د هغه وژل د

The Digital Library

غوري او غزنوي کهولو تر منځ د اختلاف سبب شو.

۲- بهاء الدین سام د غور د مندیش په سنګه کښې و، همدا چې سلطان سوري غزني ته ولاړ فیروز کوه يې هم ده ته پرېښوو، دی پر (۵۲۴هـ ۱۱۴۹ م) کال په فیروز کوه کښې پر تخت کښېناست او د غرجستان له شارانو سره يې دوستي وکړه، د هرات په غرو کښې يې د شیرسنګ کلا، په غرجستان کښې يې د بند روا کلا، د غرجستان او مادین تر منځ يې د فیوار کلا جوړه کړه، او د ګیلان ملك بدرالدین لور (د ګیلان ملکه) يې چې د شنسبانیانو له نسبه وه، ځانته واده کړه، چې د دوو نامتو زامنو سلطان معزالدین محمد سام او سلطان غیاث الدین محمد سام مورده. سلطان بهاءالدین د خپل ورور سلطان سوري د غچ اخیستلو له پاره په جروم او غرجستان کښې لښکرې راغونډې او پر غزني يې یرغل وکړ، خو (د غزني) په ګیلان کښې مړ شو، ده د غزني د سفر په وخت کښې د غور او جبال تخت خپل ورور سلطان علاء الدین حسین ته پرېښی و.

۳- ملك شهاب الدین محمد خرنګ د حسین زوی چې د مادین سیمې په ده اړه درلوده، دا سیمه د غور یو ولایت و، د ده زوی ملك ناصر الدین ابوبکر د (۶۱۸هـ - ۱۲۲۱م) په شاوخوا کښې د ګزیو او تمران د ولایت (د کندهار شمالي خوا ته) حکمران و، د چنګیز تر یرغل وروسته هند ته په ډیلي کښې د التتمش دربار ته ولاړ او هلته د (۶۲۰ هـ) په شاوخوا کښې مړ شو.

۴- ملك شجاع الدین علي د حسین زوی چې د غور د جرماس ولایت حکمران و، تر هغه وروسته يې زوی علاء الدین ابوعلي په غور کښې د ده پر ځای کښېناست، د سلطان غیاث الدین په وختو کښې د غور، بست، وجیر، ګرمسیر، درمشان، روز ګان او غزني سیمې ده ته وسپارل شوې، د

خراسان تر نیولو وروسته په نشاپور کښې حکمران و، سلطان معزالدین دی بوت او د غرجستان او زمینداور حمکران يې وټاکه، پر (۶۰۱ هـ) کال يې د قهستان د ملا حده و د جناباد ماڼۍ ونیوله، خو د سلطان معز الدین تر شهادت وروسته د غرجستان د اشیار په کلا کښې بندي شو.

۵- علاء الدین حسین د حسین زوی د غور په وجیرستان کښې حکمران و او د خپل ورور سلطان بهاءالدین تر مړینې وروسته په فیروز کوه کښې د غور پر تخت کښېناست، د غور او غرجستان لښکرې يې را غونډې کړې او غزني ته يې مخه کړه، سلطان بهرام شاه له غزني څخه د غزني او هندوستان له لښکر سره راووت او د ګرمسیر او تګین آباد له لارې زمینداور ته ولاړ، علاء الدین چې دا جګړه د خپلو دوو ورونو د غچ اخیستلو له پاره کوله، تګین آباد ته نژدې يې د بهرامشاه له لښکر سره لاس واچاوه، او تر هغه وروسته يې د غزني په شاوخوا کښې دوه ځله د غزنویانو مقاومت مات کړ او د غزنوي دولت پایتخت يې ونیو (۵۴۵ - ۵۴۶ هـ)، ده هغه لوی ښار له خاورو سره برابر کړ او اوسېدونکي يې اته ورځې ټول ووژل، له هغه ځایه يې بست او زمینداور ته مخه وکړه او د بست ښار يې له محمودي ماڼیو او ښکلیو ودانیو سره چې په خپل وخت کښې يې ساری نه و هم وران کړ، نو ځکه ورته جهانسوز ویل کېږي.

ده تر دې فتح وروسته تخارستان د غور په مرکزي دولت پورې وتاړه او خپل ورور فخر الدین ته يې وسپاره علاءالدین تر دې وروسته له سلجوقي سنجري دولت سره ونښت، سلطان سنجرد هر یو الرود د ناب په سیمه کښې له ده سره جګړه وکړه، څنګه چې خلك له علاءالدین څخه خواشیني وو، د ده شپږ زره خلجي او ترکي سپاره لښکریان سنجر ته تسلیم شول. په خپله علاءالدین د سنجر لاس ته ورغی بندی شو، خو څنګه چې سنجرد غزانو له

The Digital Library

لاسه مات شوی و، علاءالدین یې و نازا وه؛ مرسته یې ورسره وکړه او بېرته یې غور ته واستاوه همدا چې خلکو د ده په غیاب کښې ملك ناصر الدین حسین د محمد زوی له مادین څخه راوستی او د فیروز کوه پر تخت یې کښېنولی و، چې د علاءالدین د راګرځېدو خبر یې واورېدو ناصر الدین یې وواژه او علاءالدین ته تسلیم شول.

ده بامیان تخارستان، جروم (ګرمسیر)، د اور، بست او د هرات د جبال د تولك او غرجستان، مرغاب ښارو نه هم د غور د پاچهي اطاعت ته اړ کړل او د ملا حده الموت رسل ته یې هم د غور په غرو کښې لار ورکړه، په پای کې د (۵۵۱هـ - ۱۱۵۶م) په شاوخوا کښې د غور په سنګه کښې مړ شو.

تر ده وروسته یې زوی سیف الدین محمد د فیروز کوه پر تخت کښېناست، د ملا حده ورسل یې وواژه او د غزانو د فتنې د مخنیوي له پاره یې ملا وتړله چې د هرات او قادس شاوخوا ته رسېدلي وو، خو تر یوه کال زیات ژوندی پاته نه شو او د غزانو په جګړه کښې د غوري سپه سالار شیش په لاس ووژل شو (د ۵۵۸هـ - ۱۱۶۳م شاوخوا).

علاء الدین جهانسوز د غور لومړی ستر سلطان دی چې د افغانستان هېواد یې تر یوې اداري لاندې راوست او د فیروز کوه په مرکز پورې یې وتاړه.

۶- سلطان سیف الدین سوري (۵۴۳ - ۵۵۴ هـ، ۱۱۴۸ - ۱۱۴۹م)

د غوریانو لومړی پاچا دی چې د سلطان لقب یې واخیست، د ده د پاچاهۍ مرکز د غور دا ستیه حصار و هغه وخت چې یې ورور قطب الدین ملك الجبال په غزني کښې ووژل شو، نو سلطان سوري له بهرامشاه غزنوي سره جګړه وکړه او هغه یې د کورم ناوې ته وخغلاوه، په خپله دی د غزني پر تخت

کښېناست او غور یې خپل ورور سلطان بهاءالدین ته پرېښو و، خو د ژمي په وخت کښې چې یې ورور علاءالدین حسین له غزني څخه غور ته ولاړ بهرامشاه د خلجي (غلجي) افغانانو له لښکر سره له ختیز لوري پر غزني یرغل وکړ، او سلطان سوري یې د هغه له وزیر سید مسجد الدین موسوي سره ونیو او د غزني د طاق د پله پر سر یې غرغره کړ، څو چې ورور یې جهانسوز د هغه په کسات کښې غزني وران کړ.

۷- ملك فخر الدین مسعود تر ټولو ورونو مشرو او د غور په کاسي کښې امیر شو، څنګه چې سلطان علاءالدین جهانسوز د غزني تر فتح وروسته تخارستان هم د ځان تابع کړ، نو خپل مشر ورور ملك فخر الدین مسعود یې د بامیان حکمران وټاکه، ده د شغنان او تخارستان غرونه تر درواز، بلور، وخش او بدخشان پورې ونیول او لکه چې د غیاث الدین محمد په احوال کښې یې لولئ د راغ زر په جګړه کښې د خپلو وریرونو په لاس بندي او بېرته بامیان ته واستول شو او هلته مړ شو (د ۵۵۰ هـ - ۱۱۵۵م شاوخوا). تر ده وروسته یې مشر زوی شمس الدین محمد په بامیان کښې امیر و، د فیروز کوه له درباره او د سلطان غیاث الدین له حضوره هم په رسمیت وپېژندل شو، ده بلخ چغانیان، وخش، جروم (ګرمسیر)، بدخشان او د شغنان غرونه لاس ته راوستل اود سلطانشاه خوارزمشاهي د مخنیوي له پاره یې د غور له لښکر سره یو ځای د مرود رودبار په جګړه کښې ګډون کړی و او د سلطان لقب یې وموند، د ده تر مړینې وروسته یې زوی بهاء الدین سام چې لوی او علمدوسته پاچا و د بامیان پر تخت کښېناست (۵۸۷هـ - ۱۱۸۹م) د ده دربار د پوهانو د غونډې ځای و. امام فخر الدین رازي شیخ الاسلام جلال الدین رسا د اوافصح العجم مولانا سراج الدین د ده په دربار کښې وو، د ده پاچهي له کشمیره تر کاشغر، تر مذه او بلخه

پورې او جنوب خوا ته د غور او غرجستان تر پایه پورې رسېدله، غور، غزني او بامیان د ده تر فرمان لاندې وو. هغه وخت چې سلطان معز الدین شهید شو (۶۰۲ هـ - ۱۲۰۵ م) نو د هېواد امیرانو دی غزني ته ور وغوښت خو دی په ګیلان تر ۱۴ کالو پاچهي. وروسته مړ شو. بیا یې زوی جلال الدین علي پر ځای کښېناست (۶۰۲ هـ - ۱۲۰۵م) او خپل ورور علاء الدین یې د غزني پر تخت کښېناوه همدا چې د غور، غز او تاج الدین یلدوز لښکر د کرمان درې د کورم له شاوخوا څخه پر علاءالدین یرغل وکړ نو دی له بامیانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره راغی او د ده په غیاب کښې یې تره علاءالدین مسعود د شمس الدین محمد زوی د بامیان تخت ونیو او ورزات یې صاحب وزیر ته ورکړ، خو جلال الدین د غزني تر نیولو وروسته ژر بامیان ته ورغی او خپل اکا یې د هغه له وزیر سره وواژه. بیا چې تاج الدین یلدوز دویم ځل پر غزني یرغل وکړ، د علاءالدین لښکر یې د سقران (شنغران) په رباط کښې مات کړ او دی یې په غزني کښې کلابند کړ، نو جلال الدین له بامیانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره ورغی، خو د واړه ورونه د یلدوز لاس ته ورغلل، بېرته بامیان ته واستول شول او هلته مړه شول (د ۶۱۲هـ - ۱۲۱۵م).

دا وه د غوري اوو ورونو لنډه یادونه چې د غور شهنشاهي یې جوړه کړه او تر هغو وروسته سلطان غیاث الدین بن محمد سام بهاءالدین قسیم امیر المومنین چې د غور له لویو پاچهانو څخه دی پاچا شو، دی له خپل ورور معزالدین سره د خپل تره علاءالدین په امر د وجیرستان په کلا کښې بندي و، خو سلطان سیف الدین د علاء الدین زوی دوی خوشې کړل چې غیاث الدین د غزان په جګړه کښې ورسره و، خو چې سیف الدین د خپل سپه سالار له لاسه ووژل شو، همدغه شیش سپه سالار د غور او غرجستان لښکر راوستل او له غیاث الدین سره یې بیعت وکړ او د فیروز کوه پر تخت

he Digital Library

یې کښېناوه (۵۵۸هـ - ۱۱۶۲م)، ده خپل ورور معزالدین د سر جاندار په رتبه دا ستیه او کجوران حکمران وټاکه، ابوالعباس شیش یې چې د سلطان سیف الدین تر وژلو وروسته یې دي بنه پیاوړی کړی و، وواژه. دا مهال د غیاث الدین تره ملك فخر الدین مسعود د بامیان له حکمران ملك علاء الدین قماج سنجري، د بلخ له حکمران او له تاج الدین یلدوز د هرات له حکمران څخه مرسته وغوښتله او د بامیان، بلخ او هرات له لښکرو سره یې پر فیروز کوه یرغل وکړ، په راغ زر نومي ځای کښې له یو بل سره جګړې ته چمتو شول. خو په لومړي سر کښې د غور پهلوانانو ملك یلدوز د هرات حکمران د هغه د لښکر په منځ کښې وواژه او هراتیان یې سره تیت کړل، بیا یې د بلخ لښکر هم مات او د قماج سر یې پرې کړ، د بامیان ملك فخرالدین ته یې ور واستاوه، په خپله یې هغه کلا بند کړ، خپل تره معزالدین او غیاث الدین یې محترمانه ونیول او بېرته یې بامیان ته واستول.

سلطان غیاث الدین تر هغه وروسته ګرمسیر او زمینداور ونیو؛ قادس، کالیون، فیوار، سیفرود، غرجستان، تالقان او ګرزوان یې هم د غور په سلطنت پورې وتړل او خپل ورور معزالدین یې له جروم (ګرمسیر)، تګین آباد او سیستان څخه د غزني، زاول او کابل خوا ته واستاوه. ده د غزانو لښکر چې په دغه وخت کښې یې غزني نیولی و، په (۵۶۹هـ - ۱۱۷۳م) کال له غزني څخه بېرته وشاړه او د غزنویانو پایتخت یې هم په غور پورې وتاړه، د هرات نیولو ته یې ملا وتړله او بهاءالدین طغرل د سنجر یو مریي چې پر هرات یې لاس بر شوی و، د سلطان تر لښکر دمخه خوارزم ته ولاړ او پر (۵۷۱هـ) کال هرات او تر هغه وروسته پر (۵۷۳هـ - ۱۱۷۷م) کال قوشنج هم د غور له مرکز سره ونښتل.

دا مهال د سیستان ملکانو (چې شرح یې تېره شوه) هم د اطاعت

The Digital Library

غاړه کښېښووه او شمالي ښارونه لکه تالقان، اندخود، میمنه، فاریاب، پنجده، مرو، دزق او خلم هم فتح شول، خو جلال الدین محمد د ایل ارسلان خوارزمشاه زوی د خطایانو په مرسته د هېواد شمالي شاوخوا ته ګواښ پېښاوه، ځکه نو غیاث الدین پر (۵۸۸هـ - ۱۱۹۲م) کال د غزني لښکر د معزالدین په مشرۍ او د بامیان لښکر د ملك شمس الدین په مشرۍ او د سیستان لښکر د تاج الدین حرب په لاربښوونه د مرو په رود بار کښې را غونډ کړل، د مرغاب په کڅو (سواحلو) کښې یې خوارزمشاهیان مات او پر (۵۹٦ - ۱۱۹۹م) کال یې خراسان ونیو، تر نشاپوره پر مخ ولاړ، هغه یې ملك ضیاء الدین ابو علي شنسباني ته وسپاره، مرو شاهجهان یې هم ونیول او ملك نصر الدین محمد خرنك یې د هغه ځای په حکمرانۍ وګماره، د سرخس ایالت یې تاج الدین زنګي د فخر الدین مسعود بامیاني زوی ته وسپاره.

غیاث الدین بیا هېواد ته مرکزیت ورکړ او د منځنۍ اسیا ټولې سیمې یې له هندوستانه تر عراقه او له چینه او جیحونه د هرمز تر سینده پورې د غور د فیروز کوه تر بیرغ لاندې راوستې. دی د خراسان ستر او یوازینی شهنشاه ګڼل کېده، نو د بغداد خلیفه الناصر لدین الله هم خپل سفیران ابن ربیع او قاضي مجد الدین قدوه او ابن الخطیب د فیروز کوه دربار ته راواستول او غوري سلطنت یې په رسمیت وپېژاند. د غور له درباره هم سراج الدین محمد جوزجاني د سفیر په توګه بغداد ته ولاړ او په دغه ډول د فیروز کوه او بغداد د دوو شهنشاهیو تر منځ سیاسي تاوده اړیکي ټینګ شول.

سلطان غیاث الدین غوري د ختیځ او غور ستر علمدوست او زړه سواند پاچا و چې په دربار کښې یې پوهان راغونډېدل، دی پر ٦۳ کلنۍ د (۵۹۹هـ - ۱۲۰۲م) کال د درېیمې خور (جمادی الاولی) پر ۲۷ ورځ د هرات

په ښار کښې وفات او په هغه لوی مسجد کښې چې ده په خپله جوړ کړې و ښخ دی، دا جامع جومات تر اوسه په هرات کښې شته. دی په لومړي سر کښې د خپلو اسلافو په شان د محمد کرام سیستاني په مذهب و، خو وروسته یې شافعي مذهب ومانه. د ده د دربار نومیالي پوهان قاضي وحید الدین شافعي مروردوی او صدرالدین کرامي نیشاپوري وو. د ده د هېوادو قاضیان قاضي القضات معزالدین هروي او قاضي شهاب الدین هرمابادي او وزیران یې شمس الملك، عبدالجبار ګیلاني، فخر الملك شرف الدین قرهٔ اري، مجد الملك ریوشاري، عین الملك سوریاني، ظهیر الملك سجزي او جلال الدین ریوشاري وو. پر دوبي یې دارالملك فیروز کوه او پر ژمي زمینداور و. له خپل لاس لیك سره یې "حسبی الله وحده" لیکل (**۵۳** نومره تصویر وګورئ).

د سلطان غیاث الدین محمدسام تر مړینې وروسته یې زوی غیاث الدین محمود چې یو عیاش سړی و، د خپل تره معزالدین له خوا د بست، فراه او اسفزار په حکمرانۍ وګمارل شو، ده لښکر راټول کړ او تر مروشاهجان پورې پر مخ ولاړ، د معزالدین تر شهادت وروسته پر (٦۰۲ هـ) کال یې له بست څخه د زمینداور له لارې پر غور یرغل وکړ او فیروز کوه یې له ملك علاء الدین ابو علي څخه واخیست غور یې له غرجستان تالقان، ګرزیوان، قادس او ګرمسیر سره لاس ته راوستل او د خپل پلار او تره د ملك وارث شو. ده تاج الدین یلدوز ته چې د معزالدین محمد له خادمانو څخه و، د غزني د حکمرانۍ چتر او مثال د سند تر سینده پورې ورواستاوه، پر (٦۰۵هـ - ۱۲۰۸م) کال یې د هندوستان د هېوادو مثال سلطان قطب الدین ایبك ته ورکړ. په دې توګه یې د غور پاچهي د هند تر پایه بالواسطه ټینګه کړه.

The Digital Library

پر (۶۰۷هـ - ۱۲۱۰ع) کال ملك رکن الدین ایرانشاه محمود د ملك علاء الدین ابوعلي زوی له پنځوس زریز غزنوي او کاسي لښکر سره پر غور او فیروز کوه یرغل وکړ، خو غیاث الدین محمود د ده سر پرې کړ، د میمنې او فاریاب تر منځ په سالوره کښې یې له علاءالدین آتسز حسین شنسبي سره چې د سلطان محمود خوارزمشاه په مرسته د بلخ، مرو، سرخس او رود بار له لښکرو سره یې د تالقان له لارې پر غور یرغل کړی و، جګړه وکړه؛ د خوارزمشاه او اتسز لښکر یې مات کړ، تر هغه وروسته څنګه چې علیشاه د تکش خوارزمشاه زوی د خپل ورور له درباره غور ته وتښتېد غیاث الدین محمود دی دبر کوشك په ماڼۍ کښې بندي کړ، د علیشاه نوکرانو دی پر (۶۰۷ هـ -۱۲۱۰ م) کال وواژه؛ دی سخي، بخښونکی، عادل او حلیم پاچا و، د پلار (۸۰۰) زرعین سندوخه خزانې چې د څلورو سوو او ښانو بارکېده خلکو ته وبخښلې.

د غیاث الدین محمود تر مړینې وروسته د غور امیرانو د ده څوارلس کلن زوی بهاء الدین سام د فیروز کوه پر تخت کېښناوه، درې میاشتې وروسته سلطان علاء الدین اتسز شنسبي د سلطان محمود خوارزمشاه او د هرات امین حاجب ملك خان په مرسته پر فیروز کوه یرغل وکړ او د (۶۰۷م) کال پر درییمه خور (جمادی الاولی) یې هغه ښار ونیو، بهاءالدین یې د شاهي کورنۍ له ښځمنو سره خوارزم ته وشاړه، تر هغه وروسته علاءالدین اتسز د علاءالدین حسین جهانسوز زوی د فیروز کوه پر تخت کښېناست او تر (۴) کالو پورې یې حکومت وکړ په ګیلان کښې د ملك تاج الدین یلدوز او موید الملك محمد د عبدالله سیستاني زوی د غزني له وزیر سره په جګړه کښې مات شو، وروسته ملك نصیرالدین حسین امیر شکار له غزني څخه پر غور یرغل وکړ او په جرماس کښې یې علاءالدین

اتسز وواژه، غور یې د غزني د پاچهۍ تر اثر لاندې راوست، د (۶۱۱هـ - ۱۲۱۴ع) په شاوخوا کښې تاج الدین یلدوز له غزني څخه علاء الدین "در غور" بېرته د فیروز کوه تخت ته واستاوه، خو علاءالدین پر (۶۱۲هـ) کال د سلطان محمد خوارزمشاه لاس ته ورغی په خوارزم کښې مړشو، ټول غور د خوارزمشاهۍ تر لاس لاندې شو.

د سلطان غیاث الدین محمد بل ورور ابوالمظفر معز الدین محمد بن سام قسیم امیرالمؤمنین، هم د ختیځ او آل شنسب ستر پاچا ؤ چې له خپل ورور سره، سر جاندار (د شاهي ګارډ قوماندان)و، تر هغه وروسته د غور د کجوران او استیه د ولایت حکمران شو(۵۵۸ هـ - ۱۱۶۲ م) او د ګرمسیر ښاورنه یې تر تګین آباد پورې لاس ته راوستل، ده په غزني کښې د غزانو دوولس کلنه واکمني ړنګه کړه، د سلطان غیاث الدین محمد په امر د غزنی پر تخت کښېناست(۵۶۹هـ - ۱۱۷۷م)، پر (۵۷۰ هـ) کال یې ګردیز فتح او ملتان یې له قرامطه څخه ونیو او پر (۵۷۳ هـ - ۱۱۷۷ع) کال یې د سنقران د یاغیانو غورځونه تاوکړل، پر (۵۷۴ هـ) کال د "بهیم د یو نهرواله" په جګړه کې مات شو. پر (۵۷۵ هـ) کال یې فرشور (پېښور) او پر (۵۷۷هـ - ۱۱۸۱م) کال یې لاهور ونیو، تر هغه وروسته د خپل ژوند تر پایه یې ټول هندوستان ونیو او د اسلام په نور یې روښانه کړ.

په افغانستان کښې د ده د وختو له مهمو پېښو څخه په اندخود کښې د خط له کفارو او د ترکستان له ملوکو سره د سلطان معزالدین محمد جګړه وه چې سالار حسین خرمیل د ګرزیوان ملك د ده د لښکر په مخ کښې و، خو څنګه چې د غوریانو لښکر څه ونه کړای شول، نو ملك عثمان سمر قندي چې د ترکستان د آل افراسیاب له ملکانو څخه و، منځګړی شو او روغه یې وکړه، سلطان غزنین ته وګرځېد، په پنجاب کښې د کوکهران ډله

The Digital Library

او د جود د غره قبایل یاغیان شول. ځکه نو سلطان محمد د هغو غزا ته و ووت، د هغو تر سر کوټلو وروسته د غزنه پر لار د ملا حده د یوه فدایي له لاسه په دمیك نومي ځای کښې (چې د اوسني پنجاب د جهلم په سیمه کښې دی) د (۶۰۲هـ - ۱۲۰۵م) کال د برات (شعبان) پر ۳مه شهید شو.

سلطان محمد معزالدین غوري هم د خپل ورور په شان د آسیا په زړه کښې یو لوی هېواد وساته او د غور د شهنشاهي حدود یې په هندوستان کښې د ګنګا تر سواحلو ورسول او هم یې هند د اسلام په نور روښانه کړ، د ده هېواد ختیځ خوا ته د ګنګا تر کڅو (سواحلو) لوېدیځ پلو ته د خراسان، خوارزم نسا او باورد تر پایه پورې غځېدلی و، جنوب له بحیرهٔ عرب سره نښت، د ده حکمداران په لاندې ځایو کښې دا کسان وو: په غور کښې ملك ضیاء الدین، په بامیان کښې ملك تاج الدین زنګی، په ملتان کښې ملك حسام الدین علی کر ماج، په لاهور کښې ملك قطب الدین ایبك، په غزنه او کرمان کښې ملك تاج الدین یلدوز، په سند هوا چه کښې ملك ناصر الدین قباچه، په بامیان کښې سلطان بهاءالدین سام، په فیروز کوه کښې سلطان غیاث الدین محمود، په سیستان کښې ملك تاج الدین حرب، په مکران کښې ملك تاج الدین، او په وخش کښې ملکشاه.

د ده نومیالي وزیران ضیاءالملك درمشی، مؤید الملك محمد عبدالله سجزي، او شمس الملك عبدالجبار ګیلاني دي. قاضیان یې صدر شهید نظام الدین ابوبکر، سید شرف الدین ابوبکر د صدر شهید زوی او د لښکر قاضي یې شمس الدین بلخي و. د پاچهی بیرغونه یې ښی خوا سور او کیڼ خوا ته تور وو. منهاج سراج د سلطان په شاهي خزانه کښې د ډېرې شتمنۍ یادونه کوي چې د خواجه اسماعیل خزانه دار په وینا د غزني په خزانه کښې یوازې یو زر او پینځه سوه منه الماس وو.

د پټې خزانې په کتاب کښې د پښتو ژبې محلي روایتونه د پخوانیو کتابو په حواله دا څرګندوي چې د محمد غوري په دربار کښې د پښتو ژبې شاعران وو، چې یو له هغو څخه ښکارندوی د فیروز کوه د کوټوال احمد زوی دی، چې په هند کښې د محمد د فتوحاتو په ستاینه کښې یې یوه ډېره ښه او خوندوره بولله ویلې او په پټه خزانه کښې لیکل شوې ده چې د پښتو ژبې له خورا مهمو ادبي، تاریخي آثارو څخه ګڼل کېږي (وګورئ ۵۴ نومره تصویر).

د معزالدین محمد غوري تر شهادت وروسته هغه لوی هېواد ټوټې ټوټې شو، د افغانستان ختیزه برخه له غزني څخه تر سنده پورې د تاج الدین یلدوز لاس ته ورغله چې د غور د دربار له خدمتګارانو څخه و او د محمد خدمت یې کاوه.

دغه تاج الدین خپله یوه لور ملك قطب الدین ایبك (د هند حکمران) ته او بله لور یې هم ناصرالدین قباچه (د سند حکمران) ته ورکړې وه، غزني یې د سند تر سینده ونیو، خو هغه وخت چې قطب الدین ایبك له لاهور څخه پر غزني یرغل وکړ یلدوز د سند په پنج آب سیند کښې ورسره جګړه وکړه او مات شو، د کرمان د" کورم" ناوې ته ولاړ او له هغه ځایه یې په غزني کښې پر قطب الدین یرغل وکړ قطب الدین په غزني کښې تر څلوېښتو ورځو پاچهي وروسته بېرته هند ته ولاړ او غزني د یلدوز په لاس کښې پاته شو، لکه چې وویل شول د سلطان غیاث الدین محمود په ملاتړ د هرات په جګړه کښې د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کښې ودرېد او پر سیستان یې هم لښکر ویوست او له تاج الدین حرب سره یې چې د سیستان ملك و، روغه وکړه (۶۰۲ هـ). ده نه کاله د معزالدین محمد په نامه سکه ووهله چې "عبده" یې پر لیکلي وو. همدا چې د سلطان محمد خوارزمشاه لښکریان له

The Digital Library

تخارستانه پر غزني راغلل او تر ګردیزه یې ونیول نو تاج الدین یلدوز هندوستان او لوهور ته ولاړ او په هغه جګړه کښې چې په تراین کښې یې له سلطان التمش سره وکړه ونیول شو او په بداون کښې ووژل شو (د ۶۱۱هـ، ۱۲۱۶م شاوخوا) د غوریانو د سلسلې د شلېدلو په وخت کښې (۶۱۲ هـ شاوخوا) خوارزمشاهیانو شمالي ولایتونه غور او هرات ونیول او سیستان تر بست، تګین آباد او زابلستان پورې د سیستان د محلي ملکانو لاس ته ورغی. غزني ولایت، کابل او ختیزې سیمې تر سنده پورې په تاج الدین یلدوز پورې اړه ومونده، تر ده وروسته د خوارزمشاهي له درباره ملك کربر په غزني، امین ملك په هرات او اختیار الدین محمد خرپوست په پېښور کښې واکمن وو (د آل شنسب وروستنی پېښې د چنګیز د راوتلو په شرح کښې راوړل کېږي).

د غوریانو په وخت کښې د غزنویانو د دورې مدنیت بشپړ تابه ته ورسېد، د دري ژبې ادبیات د غوري فاتحینو په واسطه تر ډهلي پورې خپاره شول، پښتو ژبه هم د سوریانو په کهاله کښې پالل شوې او د شعر او ادب ژبه شوه، د اسلام دین یې په ټول افغانستان او د هند په زیاته برخه کښې خپور کړ، صنعت او عمران چې بېلګې یې د هرات جامع مسجد. د غور جام څلی (منار) (وګورئ ۵۵ ـ ۵۶ نومره عکسونه) او د ډهلي قطب منار دي ډېره وده وکړه، علوم او فنون د غوریانو په لوی هېواد کښې له نامتو پوهانو او شاعرانو سره وپالل شول او د (افغان، هند) اسلامي مدنیت چې لودیانو او غزنویانو یې بنسټ اېښی و، پخوالي ته ورسېد.

د غوریانو د دورې نومیالي پوهان او شاعران داوه: امام فخرالدین رازي، نظامي سمرقندي، احمد میداني نیشاپوري (د مجمع الامثال خاوند) علي باخرزي (د دمیته القصر خاوند) قاضي منهاج سراج جوزجاني (د

طباقات ناصري خاوند) قاضي وحیدالدین شافعي مرورو دي، صدر الدین کرامي نیشاپوري، معز الدین هروي، شیخ الاسلام جلال الدین ورساد، مولانا سراج الدین جوزجاني، ابو نصر فراهي، محمد عوفي (دلباب الباب خاوند)، اسعد سوري، شیخ تیمن، تایمني، ملکیار غرشین، قطب الدین بختیار، بنکارندوی (پښتو شاعران) ملك الکلام فخرالدین مبارکشاه (د غوریانو د منظومې نسب نامې خوند) او نور.

د غوریانو درباري ژبې پښتو او دري وې، څنګه چې غوریان د پښتنو له سوري تېره څخه وو. نو ځکه د دوی په وختو کښې پښتانه د غور او سلیمان له غرو څخه د ترنك، ارغنداو، هیلمند، کابل او هریرود ناوو ته راسر شول، د هند په فتوحاتو کښې یې د پاچهانو په لښکر کښې هم ګډون وکړ. د پښتنو د قبیلو زیات خلك او مشران په هند کښې د شهنشاهانو او د هغو له ځای ناستیو سره پاتې شول. چې د هغو پایځوړ تر اوسه هم په ټول هند کښې ډېر شته لکه لودیان، سوریان، مومندان، شیرانیان، بهریچان (بړیڅان) چې زیاتره یې په هند کښې دروهیله پایتان په نومو یادېږي، دا خلك ان تر اوسه هم د هند په مختلفو سیمو کښې ځانګړې حکومتونه او د ریاست او نفوذ سیمې لري.

د غور د شاهي کهالې نومیالي

۱ - شنسب د خرنك زوی (د ۴۰ - ۸۰ شاوخوا)
۲ - امیر پولاد د شنسب زوی (د ۱۳۰ هـ شاوخوا)
۳ - امیر کروړ د پولاد زوی (۱۳۹ - ۱۵۴ هـ)
۴ - امیر ناصر د کروړ زوی (د ۱۶۰ د هـ شاوخوا)
۵ - امیر بنجي د نهاران زوی (د ۱۷۰ هـ شاوخوا)
۶ - امیر سوري د ؟ زوی (د ۲۵۳ هـ شاوخوا)

The Digital Library

۷ - امیر محمد سوري (د ۴۰۵ هـ شاوخوا)

۸ - امیر بوعلي د محمد سوري زوی (د ۴۲۵ هـ شاوخوا)

۹ - عباس د شیش زوی او د بوعلي وراره (د ۴۵۰ هـ شاوخوا)

۱۰ - امیر محمد د عباس زوی (د ۴۵۰ شاوخوا)

۱۱ - قطب الدین حسن د محمد زوی (د ۴٦۰ هـ شاوخوا)

۱۲ - ملك الجبال عزالدین حسین د قطب الدین حسن زوی (د ۵۱۰هـ شاوخوا)

۱۳ - قطب الدین محمد د عزاالدین زوی (په ۵۴۱ هـ کنبې وژل شوی)

۱۴ - بهاءالدین سام د عزالدین زوی (۵۴۴ ـ ۵۵۴ هـ)

۱۵ - ملك شهاب الدین خرنك د عز الدین زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)

۱٦ - ملك شجاع الدین د عز الدین زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)

* ۱۷ - سلطان علاءالدین حسین جهانسوز د عزالدین زوی (۵۴۴ ـ ۵۵۱ هـ)

۱۸ - سلطان سیف الدین د عزالدین زوی (۵۴۳ ـ ۵۴۴ هـ)

* ۱۹ - ملك فخرالدین مسعود د عزالدین زوی (د ۵۴۰ هـ شاوخوا)

* ۲۰ - سیف الدین محمد د جهانسوز زوی (۵۵۱ هـ)

* ۲۱- سلطان غیاث الدین محمد سام (۵۵۸ ـ ۵۵۹ هـ)

* ۲۲- سلطان معزالدین محمد سام (۵٦۹ ـ ٦۰۲ هـ)

* ۲۳ - سلطان غیاث الدین محمود د غیاث الدین محمد زوی (۵۹۹ ـ ٦۰۷ هـ)

* ۲۴ - سلطان بهاءالدین سام د محمود زوی (٦۰۷ هـ)

۲۵ -علاءالدین اتسز د جهانسوز زوی (٦۰۷ ـ ٦۱۱ هـ)

۲٦ - علاءالدین درغور (۵۹۹ ـ ٦۱۲ هـ)

۲۷ -ملك ناصرالدین گزیو د شهاب الدین خرنك زوی (د ٦۱۸ هـ شاوخوا)

۲۸ - سلطان شمس الدین محمد د فخرالدین مسعود زوی (د ٦۵۰هـ شاوخوا)

۲۹ - سلطان بهاءالدین سام د شمس الدین محمد زوی (۵۸۷ ـ ٦۰۲ هـ)

* ۳۰ - جلال الدین ابو علي د بهاءالدین سام زوی (٦۰۲ ـ ٦۱۲ هـ)

۳۱ - علاءالدین مسعود د بهاء الدین سام زوی (٦۰۲ ـ ٦۱۲ هـ)

۳۲ - علاءالدین مسعود د شمس الدین محمد زوی (٦۱۰هـ شاوخوا)

مأخذونه: طبقات ناصری ـ ابن اثیر ـ دول اسلامیه ـ پټه خزانه ـ آداب الحرب ـ دایرة المعارف اسلامی ـ فرشته ـ شوکت افغانی ـ معجم الانساب ـ گزیده ـ لب التواریخ ـ فتوح اسلاطین عصامی ـ (وګورئ ۵۷ نومره نسب لیك).

The Digital Library

خوارزمشاهیان

خوارزم یو زرغون، ودان او مشهور ولایت و چې د آمو له سینده اوبېده، د اتیا فرسخو په شاوخوا کښې یې اوږدوالی درلود، ښارونه یې له بازارو ډك او کلي یې یو بل ته سره نژدې وو، د کرهڼې ځمکې او ماڼۍ یې درلودې، پایتخت یې ګرګانج (جرجانیه) نومېده او له ډېرو پخوانیو زمانو څخه یې د افغانستان د شمالي او مادون النهر له ښارو سره اقتصادي، سیاسي او فرهنګي اړیکي درلودل.

د مارکوارت په وینا ایریانم ویجو (باختر ته تر هجرت دمخه د اریایانو اصلي ټاټوبي) همدا ځای و. دا نوم په اوستا کښې XVARIZEM او په پخواني فرس کښې "هوارزمیش" و، خوارزمي ژبه نورو آریایي ژبو ته یوه نژدې ژبه وه چې په وروستنیو کیندنو کښې یې آثار راوتلي دي. البیروني هم دا ژبه په آثارالباقیه کښې یوه مستقله ژبه ګڼلې ده، د هغې د میاشتو نومونه یې لیکلي دي او وایي چې د خوارزم ملکانو ته "خوارزم شاه" وایي.

د ۳۲ هـ په شاوخوا کښې احنف د قیس زوی عربي فاتح د مادون النهر سیمې له تخارستانه تر تالقان، فارياب او جوزجان پورې ونیولې او د آمو له غاړو خوارزم ته واوښت. خو وېې نه نیولای شوې د معاویه د زوی یزید په وختو کښې هم سلم د زیاد زوی د خوارزم له خلکو سره په څلور سوه

زره درهمه روغه وکړه، خو چې یزید د مهلب زوی د حجاج له خوا خراسان ته راغی له خوارزمیانو سره وجنګېد (د ۸۲هـ شاوخوا)، او د (۸٦ هـ شاوخوا) قتیبه د مسلم باهلي زوی هغه فتح کړ.

د البیروني په وینا د خوارزمشاهیانو د کهاله لومړی مؤسس کیخسرو وو او د اسلام له پیله خوارزم د حکومت له پلوه پر دوو برخو ووېشل شو:

شمال برخه چې پایتخت یې "ګرګانج" و، د عربي امیرانو له خوا اداره کېده او جنوبي برخه چې مرکز یې "کات" و د خوارزمشاهانو سیمه وه، د خوارزمشاهانو مشهوره کورنۍ تر اسلام دمخه او وروسته مامونیان و، چې په اسلامي دوره کښې یې مؤسس ابو سعید احمد د محمد زوی و چې د (۳۴۰ هـ په شاوخوا کښې) یې ژوند کاوه، د ده د (۳٦٦ هـ کال) سکې شته له دې کورنۍ څخه ارثموخ خوارزمشاه د هجری سنې د پیل په شاوخوا کښې اوسېد، نسب یې د البیروني په وینا افریغ ته رسېد او چې قتیبه دویم وار پر خوارزم بری وموند خوارزمشاه اسکجموك د ازکاجوار زوی د سبری لمسی د سخر کړوسی او د نومړي ارثموخ کوسی یې په خوارزمشاهۍ وپېژاند د (۸٦هـ شاوخوا) چې د احمد د نسب سلسله ده ته په لاندې توګه رسېده: احمد د محمد زوی، د عراق لمسی، د منصور کړوسی، د عبدالله کوسی چې هغه بیا د تر کسباثه زوی، د شاوشفر لمسی او د اسکجموك کړوسی و.

دویم: ابو عبدالله محمد د احمد زوی چې د ابن اثیر په وینا پر (۳۸۵ هـ) کال مړ دی.

درېیم: مامون د محمد زوی چې کورنۍ یې د ده په نامه "مامونی" یادېږي، د سامانیانو له خوا په ګرګانج کښې د خوارزم والي و، دی له ابو عبدالله خوارزمشاه سره وجنګېد او بریالی شو، د خوارزمشاهۍ لقب یې پر ۳۸۵هـ خپلې کورنۍ ته واړاوه، پر (۳۸۷ هـ) وفات شو؛ یوه لور یې د

e Digital Library

سلطان محمود ماندينه وه.

څلورم: ابو الحسن علي د مامون زوی پر (۳۸۷ هـ) پر تخت کښېناست. د سبکتګين لور حره يې وکړه، په خوارزم کښې يې ابن سينا ته ښه راغلاست وويل او سکه يې شته.

پينځم: ابو العباس د مامون زوی پر (۳۹۰ هـ) کال.

شپږم: ابو الحارث محمد د علي زوی او د مامون لمسی چې پر (۴۰۷ هـ) کال يې سکه ووهله او پر (۴۰۸ هـ) کال سلطان محمود له منځه يووړ، د غزنه له درباره يې لوی حاجب التونتاش د خوارزم په حکومت وګمارد، د خوارزمشاه لقب يې ورکړ، د مامونيانو د کورنۍ کمبله ټوله شوه، او تر التونتاش وروسته يې زوی هارون (۴۲۳ هـ) او اسماعيل خندان د التونتاش زوی (۴۲۵ هـ)او شاه ملك (۴۲۹ هـ) په خوارزم کښې حکومت کاوه چې پر (۴۳۴ هـ) کال طغرل بيګ سلجوقي له منځه يووړل.

د خوارزمشاهيانو د دويمې کورنۍ بنسټ د انوشتګين په لاس کښېښنوو شو چې د بلکاتګين له مريانو څخه و، د (۴۷۰ هـ) په شاوخوا کښې يې د سلجوقي دولت په وختو کښې شهرت وموند او د "غرشا" لقب يې واخيست" همدا چې پر (۴۹۰ هـ) اکنجی قچقار د بر کيارق ګمارل شوی حکمران ووژل شو، نو د خراسان والي امير داد حبشي د بر کيارق په تصويب قطب الدين محمد د انوشتګين زوی په خوارزمشاهۍ وټاکه، تر هغه وروسته دا لقب د چنګيز تر راتلو پورې دې کورنۍ ته پاتې شو، چې يو وخت يې د واکمنۍ سيمه تر زميندوار هم رسېدلې او پر (۶۱۷ هـ) وروستنی خوارزمشاه جلال الدين منکبرنی د افغانستان په خاوره کښې د چنګيز له لښکريانو سره ډېرې جګړې وکړې.

د دغه کهاله نور کسان چې خوارزمشاهۍ ته رسېدلي دادي:

۳ - اتسز د محمد زوی چې پر (۵۲۱ هـ) کال پاچا شو، اوسکه يې ووهله، پر (۵۳۳ هـ) يې له سلطان سنجره ماته وکړه خو پر (۵۳۵ هـ) يې د خوارزم تخت بيا ده ته ورکړ.

د ده په وختو کښې علي چتري په هرات کښې پورته شو، خواتسز د سنجر ټول ملکونه ونيول او دربار يې د فاضلانو د راغونډېدو ځای شو، رشيدالدين وطواط خپل کتاب حدايق السحر د ده په نامه وليکه، د (۵۵۱هـ) کال پر دربيمه خور (جمادی الاخری) مړ دی.

۴ - ايل ارسلان د اتسز زوی: دی د پلار تر مړيني وروسته پر خوارزمشاهي تخت کښېناست او د قراخطا او قفچاق له قبيلو سره يې روغه وکړه، د سنجري ملکانو پايڅوړ يې له خراسانه وشاړه او يا يې روغه ورسره وکړه او پر (۶۵۸ هـ) مړ شو.

۵ - سلطان شاه ابوالقاسم محمود د ايل ارسلان زوی (۵۶۸- ۵۸۹هـ)

چې له ورور سره د دښمنۍ له امله يې د غور د سلطان غياث الدين دربار ته پناه يو وړه، خو دا چې د غور دربار له سلطان تکش سره تړون درلود څه مرسته يې ورسره ونه کړه، محمود ماوراءالنهر ته ولاړ، د "خطا له خانه" يې ملاتړ وموند او خراسان يې د غز د اميرانو له لاسه وژغوره، په مرو کښې يې دارالملك جوړ کړ، د هرات ملك بهاءالدين طغرل هم ورسره يو ځای شو، تل به يې د غور بريدونه ګواښل، خو سلطان غياث الدين غوري په مرورود کښې د غور باميان او سيستان لښکرې راغونډې کړې او تر شپږو مياشتو يې جګړه وکړه، په پای کښې د غور د سلطان لښکرې له مرغابه پورېوتلې او بهاءالدين يې وواژه او محمود د ماتې په حال کښې پر (۵۸۸ هـ) کال مروته وګرځېد، زهر يې وخوړل او مړ شو (۵۸۹ هـ).

۶ - ابو المظفر سلطان تکش د ايل ارسلان زوی: د ۵۸۹ هـ کال د

he Digital Library

لومړی خور (ربیع الاول) پر ۱۲ پر تخت کښېناست، دی لوی عالم او هنرور پاچا و، چې نیم خراسان یې په خپل مټ تر لاس لاندې کړ د هېواد وېش یې د هیلمند تر غاړو رسېده. ډېرې سکې یې په داور (زمینداور) کښې وهل شوي او له هغه ځایه لاس ته راغلي. تکش د قفچاق او خطا له قبیلو سره روغه کړې وه مازندران او د عراق یوه برخه یې ونیوله، د سنجر وراره سلطان طغرل یې بندي کړ؛ د بغداد خلافت دربار یې، ګواښه، د بغداد وزیر" ابن القصاب" یې مات کړ د خلافت دربار خپل دوه تنه سفیران ابن الربیع او ابن الخطیب د غور د فیروز کوه دربار ته واستول چې د سلطان غیاث الدین غوري حضور ته د تکش له تېري ګیله وکړي خو سلطان تکش د ۵۹۶ هـ کال د روژې پر ۹ مړ شو.

۷ - علاءالدین محمد د تکش زوی د پلار تر مړینې وروسته خوارزمشاهۍ ته ورسېد او نشاپور یې خپل ورور علیشاه ته (چې پر ۶۰۹هـ وژل شوی) ورکړ د غور او غزنه درباروته یې سفیران واستول او روغه یې وغوښته، د غور تر پاچهانو وروسته یې خراسان ونیو، ملك عزالدین خرمیل غوري له ده سره یو ځای شو، تر یوولسو میاشتو کلابندۍ وروسته یې هرات ونیو او بلخ یې هم لاسته راوست، د ده د هېواد سرحدونه تر بلاساغون، کاشغر او خطا پورې ورسېدل "تاینکو طراز" او "ګورخان خانان" په ترکستان کښې د ده اطاعت ته غاړه کښېښووه، د عراق او اذربایجان هېوادونه یې ونیول، سلطان جلال الدین علي سام غوري یې وواژه، پر ۶۱۲هـ یې غزني ته لښکر کښې وکړه؛ تاج الدین یلدوز یې د هند خوا ته وشاړه او د هېواد وېش یې د سند تر سینده ورسېد او خپل زوی جلال الدین منکبرني یې د افغانستان پر حکمرانۍ وګماره، خو پر (۶۱۷ هـ) کال د چګیز لښکر له ختیځ خوا د ده پر هېواد یرغل وکړ، دی د ماتې په حال کښې د آبسکون جزیرې ته

وتښتېد او پر همهغه کال مړ شو.

د علاءالدین له وروڼو څخه یو "یونس خان د تکش زوی" د عراق حکمران، بل "ملك خان" د نشاپور او خراسان حکمدار او درېیم علي شاه د عراق او اصفهان حکمران و، څه موده هم د علاءالدین محمد له زامنو څخه ارزلوشاه پر ۶۱۷هـ کال د پلار تر تېښتې وروسته پر تخت کښېناست، خو د چنګیز لښکریانو خوارزم ونیو.

همدارنګه رکن الدین غوریشانستي د علاءالدین محمد زوی څه موده د عراق حکمراني وکړه، خو پر ۶۱۷ هـ کال د چنګیز لښکر دی همهلته وواژه. همداراز "آق سلطان د علاءالدین محمد" بل زوی هم څه موده په کرمان کښې پاچا و، چې د خطایي براق حاجب په لاس ووژل شو.

۸- د سلطان محمد خوارزمشاه مشر زوی او وروستنی زړور پاچا جلال الدین منکبرنی دی چې پر ۶۱۷ هـ کال د خپل تښتېدلي پلار پر ځای کښېناست او د چنګیز له لښکریانو سره یې په مېړانه جګړې وکړې.

دی د پلار پر ژوند د خراسان، غور او غزني نایب السلطنه و چې وزیر یې شهاب الدین الپ سرخسی نومېده، له خپلې خوا یې غزني ملك کربر، فیروز کوه یې مبارزالدین سبزاواري، کرمان یې ملك الامراء او پرشور (پېښور) او بوبکر پور یې ملك اختیارالدین محمد علی خرپوست ته وسپارل.

هغه وخت چې پلار یې پر ۶۱۷هـ کال د چنګیز له یرغله وتښتېد، ده په نشاپور، د خراسان او کرمان په بیابانو او د نیمروز، بست او داور په ښارو کښې جګړې کولې تر هغې چې په غزني کښې ملك خان امین حاجب "د هرات مات شوی حکمران" هم له ده سره یو ځای شو؛ چنګیز خپل زوم قوتو قونوین په دوی پسې وګماره، د پروان په شاوخوا کښې یې درې واره جګړه وکړه او قوتو یې مات کړ، څو چې چنګیز د خراسان له تالقانه د ده

e Digital Library

جګړې ته راغی او جلال الدين د پرشور (پېښور) خوا ته پر شا شو. چنګيز د سند د سيند تر غاړو پسې ولاړ. په هغه جګړه کښې چې د سند د اوبو پر غاړه يې وکړه مات شو او ځان يې اوبو ته واچاوه دا و چې د ملتان او کرمان له لارې پارس ته ولاړ د (٦٢١ هـ) د ٦٢٨ هـ کال د شوال پر ۱۵ د کردانو له لاسه ووژل شو، د ده له مړينې سره د دغه کهاله لړۍ پای ته ورسېده. د دې پېښو تفصيل به د چنګيز خان د حالاتو په شرح کښې راشي (د دغه مخ مخامخ ۵۹ نومره نسب ليك وګورئ).

اخځليکونه: طبقات ناصري، ابن اثير، معجم الانساب، د پاول هورن د ايران مختصر تاريخ، تاريخ ګزيده، جهان ګشای جوينی، سيره جلال الدين منکبرنی - نفثة المصدور، د بار تولد ترکستان، تاريخ ايران در عهد مغل دعباس اقبال.

څلورمه برخه

د خوارزمشاه وروستۍ ماتې

او

د چنګيز منځته راتلګ

(٦١٦ - ٦۴٠هـ)

د چنګيز د منځته راتګ پر مهال د غزنوي او غوري کورنيو واکمني له منځه تللې وه. د هېواد د شمالي سيمو واك د خوارزمشاهي دربار په لاس کښې و. په سيستان کښې د نيمروز سميه ييزو ملکانو کمزوری حکومت چلاوه، د افغانستان ختيزې برخې هم د هغو اميرانو په لاس کښې وې چې د غور سلاطينو ټاکلي وو، په هرات کښې هم کرت حکمرانانو حکومت کاوه (ال کورت).

پر داسې مهال چې د هېواد ځواکونه پاشلي شوي وو، پر ودان افغانستان او د هغه پر پرمختلليو ښارو باندې د آمو له ها خوا د چنګيز تاراکګر يرغلونه پيل شول او د (٦٠٠هـ - ١٢٠٣م) په شاوخوا کښې د چنګيز خان (تموچن د يسو کای بهادر زوی چې د قيات په ټبر کښې پر ۵۴۹

e Digital Library

۱۱۵۴م زوکړی و) تر واکمنۍ لاندې د منګولیا په قراقوروم کښې یوه لویه امپراتوري جوړه شوه چې بریدونه یې ختیځ لورته د چین له سینده تر پامیره رسېده چې د سلو مېلیونو په شاوخوا کښې منګولیایي وړې او وحشي ټبر د چنګیز تر کلکې ادارې او خونړي تېغ لاندې د ده فرمان ته لاس پر نامه وو.

دا مهال سلطان علاوالدین محمد خوارزمشاه له اورګنجه پر ماوراءالنهر او د افغانستان او ایران پر یوې سیمې واکمني درلوده. ده د سمرقند د ترکانو او قرا خطائیانو دولت چې د خوارزمي دولت او چنګیزي ځواکونه تر منځ پروت و، ونړاوه او هم یې د افغانستان غوریان چې ملاتړي یې وو او د افغانستان له غزني او نورو سیمو یې د وحشي غزانو په پوپنا کولو کښې لوړتیا ښودلې وه، له پښو واچول همدا راز خوارزمشاه د بغداد له خلیفه ناصرالدین سره هم دښمني لرله چې د هغه نوم یې هم له خطبې او سکې غورځولی و، نومړي خلیفه د یوه لیك په واسطه چنګیز دې ته راوپاراوه چې پر خوارزمشاه یرغل وکړي (۵۷۵-۶۲۲هـ) په خپله د سلطان درباریانو هم له چنګیز سره لیکنۍ اړیکه درلوده، د هېواد په چارو کښې د سلطان د مور ترکان خاتون له لاسه هم ګډوډي او ورانی راغلی و. تر دې چې د دې ستمګرې ملکې له لاسه د هېواد ټول مشران ډېر تنګ وو، په دې توګه له دننه او د باندې د خوارزمشاهي دولت د نړېدو سببونه راغونډ شوي وو.

د چنګیز امپراتوري له خوارزمشاهي دولت سره پر (۶۱۶هـ ۱۲۱۹م) کال ونښته، چې سلطان خوارزمشاه تاتار تجارتي کاروان تالا او د چنګیز سفیر یې وواژه. چنګیز له ډېره قهره له دوو سوو زرو تنو لښکر سره د توپاني سېلاب په څېر د خوارزمشاه پر هېواد راوخوت او تر شا یې یو ملیون نور ملا تړ هم درلود. د ده لښکر تر سیحون راپورېووت او د سلطان محمد لښکر یې مات کړ په یوه داسې زور او وحشت چې په تاریخ کښې یې ساری نه شته

پر اسلامي ودانو ښارو لکه بخارا، سمرقند، بناکت، خجند، جند او د ماوراءالنهر پر نورو ښارو یې یرغل وکړ او دا ښارونه یې په خورا دهشت وران او وګړي یې ووژل (۶۱۷ـ۱۲۲۰ م).

خوارزمشاه چې د چنګیز له زورورو یرغلو څخه تر جیحون راپورېوتی او په بلخ کښې ناست و، د ماوراءالنهر د ورانۍ د خبر تر اورېدلو وروسته مخامخ طوس ته وتښتېد او دا ښارونه یې دغو لاندینیو امیرانو ته وسپارل چې د چنګیز مخه ونیسي: ترمذ د سیستان لښکر مشر امیر زنګي ابي حفص ته، د تخارستان ولخ امیر سرهنګ سام ته، د بامیان کلا امیر عمر باوردي ته، پېښور او غزني ملك اختیارالدین خرپوست ته، د غور سنګه ملك حسام الدین سر زراد ته د غور نوري کلاوې ملك قطب الدین حسن، د هرات کالیون اختیار الملك دولت یار، هرات شمس الدین جوزجاني، د غرجستان فیوار پهلوان اصیل الدین نشاپوري، د تالقان نصرت کوه د ملك شمس الدین اتسز باوریانو ته، د (جوزجان) ګرزویوان د الغ خان خدمتګارانو ته، د غرجستان کلاوې عید پهلوان شروان ته، فیروز کوه ښار مبارزالدین سبز وارې او د تولك کلا یې امیر حبشي نیزه ورته و سپارل.

خو د چنګیز لښکرې د جبه‌سبتای او تغاجار په مشرۍ د (۶۱۷هـ-۱۲۲۰م) کال پر لومړۍ خور (ربیع الاول) له جیحونه راپورېوتې او د بلخ تر نیولو وروسته یې په خوارزمشاه پسې د هرات لاره ونیوه د هرات حکمران امین ملك یې کلا بند او تر پوشنجه پورې یې خلك ټول ووژل په ډېره چټکۍ یې ځانونه طوس ته ورسول، خو محمد خوارزم شاه په ډېره ناهیلۍ د آبسکون جزیرې ته وتښتېد، د (۶۱۷هـ) کال د کوچني اختر (شوال) پر میاشت په داسې حال کښې چې کفن یې نه لاره مړ شو او چنګیز خان یې هډوکي وسیزل تر هغه وروسته د چنګیز لښکر د خوارزمشاهانو مرکز (جرجانیه

he Digital Library

اورګنج) چې د آسیا خورا ودان ښار او د پوهې او ادب زانګو وه، وران او خلك يې له يوه سره ووژل (د ۶۱۸هـ - ۱۲۲۱م کال د صفرې میاشت). د محمد خوارزمشاه مور د هغه کهاله له نورو غړيو سره د چنګيز لښکر لاس ته ورغله، زوی يې جلال الدين د نشاپور او زوزن له لارې بست ته راغی او ځان يې هرات ته ورساوه له هغې خوا په خپله چنګيز د آمو غاړې "ترمذ" ته راغی او تر يوولس ورځنی جګړې وروسته يې د هغه ښار او د بلخ خلك ټول ووژل. زوی يې (تولي) د خراسان ښارونه له مرو او نسا څخه نيولې تر هرات، فيروزکوه، استيه او تولك پورې ونيول او وران يې کړل، يوازې د مرو په لوی ښار کښې يې تر دوو مليونو زيات خلك ووژل (۶۱۸هـ - ۱۲۲۱م) د هرات خلکو چې د شمس الدين جوزجاني په مشرۍ له تولي سره جګړه کوله تر اوو ورځو کلابندۍ وروسته تسليم او په سوونو زره تنه يې ووژل شول او يوازې سل زره نجونې يې بنديانې شوې.

تر هغه وروسته چنګيزيانو جوزجان ولايت، اندخود، ميمنه او فارياب تر تالقانه پورې ونيول، د تالقان نصرت کوه کلا لس مياشتې کلابنده وه او ټولو اوسېدونکو يې تر وروستۍ سلګۍ پورې مقاومت وکړ، خو ټول ووژل شول تر هغه وروسته يې بيا پر باميان يرغل وکړ، خو هلته چې د چغتای زوی موتوجن ووژل شو چنګيز له ډېره قهره پر انسانانو سربېره د باميان ځاروي هم ووژل او هغه ښار يې ماوباليغ (بدمرغه وداني) وباله او داسې يې له بيخه ونړاوه چې استوګن په کښې پاتې نه شول. تر هغه وروسته يې د تخارستان ښارونه ونيول (۶۱۸هـ - ۱۲۲۱م) پر دغه مهال جلال الدين منکبرني خوارزمشاه له هراته غزني ته راغی، د افغانستان وطني مشران لکه امين ملك له خپل دېرش زريز لښکر سره، سيف الدين اغراق اعظم ملك او مظفر ملك افغاني مشران هم له ده سره يو ځای شول او په پروان (د کابل

شمال خوا ته په اوسني جبل السراج کښې) يې د چنګيز له ۴۵ زرو لښکريانو سره چې د قوتوقو په مشرۍ جنګېدل جګړه وکړه، تردوو ورځو جګړو وروسته يې چنګيزی لښکرو ته سخته ماته ورکړه، چنګيزيانو د تخارستان د ولخ کلا پرېښوه او وتښتېدل.

خو د جلال الدين د بريالي لښکر مشران يو تر بله دښمن او پېښور ته ستانه شول، هلته يې تر دريو مياشتو پورې يو بل واژه چنګيزخان بيا د پروان د ماتې د غچ اخيستو له پاره د تالقان د نصرت کوه تر نيولو وروسته د باميان له لارې پر غزني يرغل وکړ، جلال الدين له غزني څخه ووت او د ګرديز خوا ته پر شا شو. چنګيز غزني ته راغی، وروسته تر هغه چې هلته يې خپل حاکم کښېناوه، د سند خوا ته پر مخ ولاړ او (د اټك جنوبي خوا ته) د نيلاب پر ګودر يې جلال الدين چې تر سينده پورېووت ونيو، اته کلن زوی يې ور وواژه، جلال الدين خپله مور او ماندينه او د حرم نور غړي په سيند کښې ډوب او په خپله له اوو سوو تنو سره د چنګيز د لښکر په مقابل کښې جنګېده، خو په پای کښې پر يوه آس سپور د سند له دريابه ژوندی پورېووت. چنګيز د سلطان پاتې خپلوان او ملګري ووژل او درې مياشتې يې په پېښور او د پنجاب پر وېش هم خلك ووژل، بيا يې د سند پر ښۍ غاړه تر چتراله يرغل وکړ، تر هغه وروسته يې خپل دوه زامن اوګدای او چغتای په هغو سيمو کښې پرېښوول، خپله د کابل او باميان له لارې د جيحون غاړې ته ستون شو (۶۱۸) پر شوال) او درې کاله وروسته پر (۶۲۱) کال تربي نوين د چنګيز د لښکر سردار، ناصرالدين قباچه يې په ملتان کښې څلوېښت ورځې محاصره او بېرته ناکامه راوګرځېد.

د جلال الدين منځته راتګ په ټول خراسان کښې د چنګيز پر خلاف خلك زړور کړل، په مرو، هرات او نشاپور کښې د ده د کوټوالانو پر وړاندې

راپورته شول، خو د چنګیز لښکر "مرو" په تش داګ بدل کړ هراتیان یې چې د ملك مبارزالدین سبزواري په مشرۍ جنګېدل ټول د (۶۱۹هـ) کال پر وروستۍ خور (جمادیالاخری) ووژل او ښار یې د چنګیز د لښکر د افسر "ایلچیګدای نویان" په امر وران کړ، پر (۶۲۰هـ) یې د غرجستاني امیرمحمد چې د غور د ملکانو خوریه و او د اشیار په کلا کښې یې مقاومت کاوه وواژه. په غزني کښې هم "اوګدای" له کسبګرو پرته نور ټول خلك بیابان ته و کوچول او هلته یې تر تېغ تېر کړل، آن دا چې فیروزکوه یې پر (۶۱۹هـ) کال داسې وران کړ چې اوس یې ځای پېژندنه هم ناشونې ده، همدا شان چغتای د سند مکران او کرمان (په فتحینو د کورم په ناوه کښې) ولایتونه چور او رنګك کړل.

چنګیز چې (دَ سند د سیند پر غاړه د اوبو او هوا د خرابۍ له امله ناروغ شو، ځکه نو دی او زامن یې پر (۶۱۹ هـ - ۱۲۲۲م) کال ماوراءالنهر ته ستانه شول او پر (۶۲۱هـ -۱۲۲۴م) کال د خپلې کورنۍ اصلي چونۍ (اردوګاه) ته ورسېد، چنګېز دا مدهشه بلا د (۶۲۴هـ - ۱۲۲۶م) کال په روژه کښې د (۷۲) کلنۍ پر عمر د تنګت په دښته کښې مړشو او ګڼ شمېر خلك یې له وحشت او تېري څخه بچ شول. "د چنګیز د فتوحاتو څېړل او د نړۍ په نورو سیمو کښې د ده وراني د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري.) خو جلال الدین خوارزمشاه هغه ننګیالی مېړه چې پر ډېره بې وسۍ سربېره یې خپله متره ونه بایلله، څه مهال یې د سیند کینې خوا ته په ځنګلو کښې تېر کړ او ژر یې یوه ډله، له ځان سره یو ځای او د سند له واکمن "ناصرالدین قباچه" سره یې ډغرې ووهلې، د ډهلي له لوی پاچا "سلطان شمس الدین ایلتمش" (۶۰۷ هـ - ۶۳۳م) څخه یې مرسته وغوښته، خو هغه په دې پلمه چې د ډهلي هوا ښه نه ده، و یې نه مانه. جلال الدین په لاهور کښې د هند

د یوه راجا لور وکړه او د هغه په ملاتړ یې "ناصرالدین قباچه" مات کړ او ډېره ولجه یې لاس ته ورغله، د "تهنه" او "دیبل" تر ښاره پر مخ لاړ. سلطان شمس الدین ایلتمش د جلال الدین له ورځ پر ورځ مخ پر ډېرېدو اتلوالې څخه وډارېد او دېرش زریز لښکر یې د هغه د مخنیوي له پاره واستاوه.

که څه هم چې د جلال الدین د لښکر یوه مشر د ډهلي لښکر مات کړ، خو جلال الدین له څلورو زرو ملګریو سره پر (۶۲۱هـ ۱۲۲۶م) کال د مکران له لارې د ایران کرمان ته ولاړ؛ تر تفیلس، خلاط، ګرجستان او ارمستان پورې ځایونه یې ونیول، پر (۶۲۸هـ) کال په میافارقین کښې د کردانو له لاسه ووژل شو او د ده له مړینې سره د خوارزمشاهي کهاله وروستۍ ډیوه مړه شوه (د جلال الدین منکبرنی د فتوحاتو او احوال نوره څېړنه د افغانستان په تاریخ اړه نه لري).

د چنګیز لښکریانو په جلال الدین پسې د ایران تر پایه وځغستل، په خراسان کښې د بقیة السیف ښارو او کرېدلیو خلکو د ساتنې له پاره لږو عسکروته اړه وه پر غزني، بامیان او غور کښې د چنګیز له خوا د (۶۲۲هـ له شاو خوا څخه بیا تر ۶۳۳هـ-۱۲۳۶م) پورې سیف الدین حسن قرلغ حکمران و، همدغه سړی پر (۶۲۲هـ)کال د بغداد د خلیفه الظاهر په نامه سکه وهلې ده، پر (۶۲۶هـ - ۱۲۳۱م) کال چې اوګتای قاآن پر تخت کښېناست، د خراسان خلك د قراچه ویغان سنقور په مشرۍ د دوی کوټوالانو او حاکمانو ته راپورته شول، اوګتای په بادغیس کښې له اوسېدونکیو لښکریانو څخه یوه برخه د طایر بهادر په مشرۍ ور واستوله او قراچه یې تر دوو کالو پورې د سیستان د ارګ په کلا کښې کلا بند وساته، داسې خوځښتونه په ټول افغانستان کښې راوټوکېدل، ځکه نو تاتاریانو دویم ځل د غور، هرات، غرجستان، سیستان، کالیون فوار، تولك، سیفرود، خیسار

e Digital Library

او غزني په ښارو او جنګي کلاو کښې د هغو خلکو په وژلو لاس پورې کړ چې د دوی له تېغه ژوندي پاتې شوي وو او هم یې بیا هغه ودانۍ چې د دوی له ورانۍ څخه خوندي پاته وې ورانې کړې، تر هغه وروسته جنتمور د خراسان په حکمدارۍ وټاکل شو (۶۳۵هـ ۱۲۳۲م) ده بیا ملك بهاءالدین د خراسان امیر وټاکه، تر هغه وروسته د (۶۳۵هـ -۱۲۳۷م) په شاوخوا کښې نو سال او د (۶۳۸هـ - ۱۲۴۰ م) په شاوخوا کښې ګرګوز و، له (۶۴۱هـ تر ۶۵۴هـ۱۲۴۲ - ۱۲۵۶م) پورې امیر ارغون د چنګیزیانو له درباره د خراسان حکمرانان وو او د کرت ملکانو د دوی تر اطاعت لاندې پر هرات، فیروزکوه او غرجستان (د افغانستان پر لوېدیزو مهمو برخو) باندې حکومت کاوه او دا بلا وهلي ښارونه یې د تاتار له بلا څخه وساتل. لکه د (۶۴۳هـ -۱۲۴۵م) په شاوخوا کښې چې هولا کو (۶۳۹هـ -۶۴۹هـ، ۱۲۵۱م) د چنګیز لمسی خراسان ته راغی امیر ارغون د هرات د پاچا ملك شمس الدین کرت په ملګرتیا د هغه د اطاعت منلو په توګه ورغلل.

په ماوراءالنهر کښې استو ګنو چغتایانو د افغانستان ولایتونه: تخارستان، بلخ، میمنه، جوز جان، غرجستان، غور، هرات، بادغیس، سیستان، زابل تر غزني او کابل پورې مستقیماً د تېغ په زور او یا بالواسطه اداره کول، دوی دېرش کاله هغه لوی ښارونه چې په آسیا کښې د مدنیت، ثقافت او اسلامي علومو مهم مرکزونه وو، وران کړل. خلك یې په بېرحمۍ یو مخیز ووژل؛ په زرګونو ستر کتابتونونه یې وسېزل، ځکه نو د ثقافت، مدنیت، صنایعو، پوهنو، تجارت او ادب بازار سوړ شو، خراسان د سند تر غاړو پورې یوه ویروونکې کنډواله شوه، ټول تاریخ لیکونکي په ګډه دا مني چې د چنګیز تاتار د نړۍ له خورا زړه بوګنوونکیو پېښو څخه ګڼل کېږي. د ابن اثیر په وینا ټولو خلکو ته یې زیان ورسېد، د چنګیزیانو اردو چې هر

ځای ته رسېدلی نو د لښکر مشران یې د خلکو باداران وو، ځکه نو د افغانستان د خلکو په مدنیت کښې چې تر هغه وخته یې د لرغونې آریایي او اسلامي عربي مدنیتو یوه ګډه ښه درلوده او ساماني، غزنوي او غوري لویو پاچهانو پاللې و یو بل نوی مغولي عنصر هم ور ګډ شو، مغولي آدابو او ژبې په دري ژبه کښې چې رسمي او درباري ژبه وه اغېزه وکړه، د ژوندانه خویونه. اخلاق او کالي هم د دوی په پېښو واړول شول.

(د هغو سیمه ییزو ملکانو یادونه به په راتلونکي مبحث کښې وشي چې د چنګیزیانو په دربار کښې په آزاده توګه او یا د اطاعت له لارې اوسېدل)

سره له دې چې په خراسان کښې د چنګیزیانو ګډوډیو او وینو تویولو، پوهان، مدرسې او کتابتونونه له منځه یوووړل، خو بیا هم په دغه دوره کښې داسې شاعران او عالمان وو چې اسلامي فرهنګ یې له خراساني ټولنیزو ځانګړتیاو سره ساته، ځینې هم د وحشت او سفاکۍ له دغه ډګره د هند او روم ښارو ته وتښتېدل.

په خراسان کښې د مغولي دورې پوهان او شاعران دادي: حضرت مولوي بلخي (د مثنوي خاوند)، شیخ نجم الدین دایه (د مر صادالعباد څښتن)، خواجه نصیرالدین طوسي (نامتو حکیم)، معین الدین جویني (د نګارستان خاوند)، شیخ عطار نیشاپورې (نامتو صوفي او د تذکرة الاولیا څښتن)، پور بهاء جامي (شاعر)، امامي هروي (شاعر)، امیر حسیني غوري (د نزهة الارواح خاوند)، ابن یمین فریومدي جویني (شاعر)، سلیمان ماکو (د پښتو تذکره اولیا- ۶۱۶ هـ په شاوخوا کښې).

د چنګیزیانو په وخت کښې اداري او سیاسي تشکیلات او اصطلاحات له هغه شکله چې د خلفاوو، غزنویانو او غوریانو په وخت کښې

he Digital Library

وو، په بل ډول واړول شول په دې مانا چې په ټولو نیول شویو هېوادو کښې د چنگیز لښکري سپه سالارانو د یاسا (د چنگیزی احکامو او قوانینو) په اساس په ډېر شدت حکم کاوه، په یاسا کښې د لښکرکښیو، د ښارو د ورانولو، د ملك د مصالحو د شورى د ترتیب، د جزاگانو د ډولو او د تاتاریانو د ژوندانه د دودونو قاعدې لیکل شوې وې، چې هغه ته یې لکه آسماني کتاب په درنه سترگه کتل او توره (د قومي آدابو او نیکه گانو دساتیرو مجموعه) یې هم ورته ویل. همداراز د فرانسوي ختیځ پوه کاترمر په وینا (د جامع التواریخ رشیدي په سریزه کښې) چنگیزي پاچهانو هر یوه د حاجب په عنوان اسلامي سلاکاران هم لرل، چې د هغو په واسطه او د قاضي القضات په حکم یې د مسلمانانو تر منځ اسلامي احکام او آداب ساتل، د دوی په منځ کښې د "بخشی وتوین" په نامه کشیشان هم وو، چې د کوډو او سحر مخنیوي یې کاوه، دوی او یغوری لیك دود کاراوه. د مغولي دورې کارمنو ته دا رتبې وې: قورچې (وسله وال)، چربې (د وره ساتندوی، دربان)، اخته چې (د اسو ساتونکي) داروغه (د خاصه قراول امر)، کشیکچی (گارډ). بهادر (مبارز). د دربار لویان دا وو: نوین یا نویان (شهزاده) او الغ نویان (لوی شهزاده) - ترخان (عسکر افسر) په خپله پاچا ته یې خان، قاآن او خاقان ویل، لښکر یې په لس زریز (تومان) ویشلی شوی و، چې هر زرو تنو ته یې "هزاره" او سلو تنو ته یې "صده" ویل، د جگړې په ډگر کښې په جرنغار (میسره)، برنغار (میمنه)، قول (قلب چې د خان دریځ و)، چنداول (ساقه)، هراول (مقدمه) او قراول (کشاف) باندې وېشل کېده.

عسکر یې بنه، ارزاق او ښځې یې "اغروق" بللې. پر لویو لارو یې د مسافرانو له پاره سرایونه (یام) ودان کړي وو، چې په هر یام کښې دولتي چاپار آسان د "الاغ" په نامه موجوده وو او د هغو په واسطه یې شاهي

مخابرات او مواصلات اجرا کول. قضایي محکمې یې "یرغو" او قاضي یې "یرغوچي" او د محکمې د حکم سند یې "مو چلکا" بلل، حشر (اشر) یعنې عسکري او اجباري کار او خدمت یې هم په خلکو کاوه. د پاچا مهر ساتونکي ته یې "تمغاچي" او مهر ته یې "تمغا" ویل، هریر لیغ (فرمان) چې دا مهر به وربا ندې و، "واجب الاطاعة" گڼل کېده، دا فرمانونه د ایلچي په لاس استول کېدل، زیات وختونه به د سردارانو شورى چې "قوریلتای" نومېده جوړېده، د لښکر چونې "یورت یا اردو" به په ییلاق (صیفیه) او قشلاق (شتائیه) کښې وه. افسرانو ته یې "یورتیچي" ویل. په دغه عصر کښې د چین د نقاشۍ فن په منځنۍ آسیا کښې ښه وده وکړه، دا صنعت ډېر پر مخ ولاړ، همدارنگه کاشي کاري، معماري، وریښمینې نساجۍ، زرینو جامو، مرصع، زریفت غالیو او الیچي اوبدلو هم پرمختگ وکړ، چین مغول او هند تجارتي اړیکي د خراسان له لارې له ایران، عراق او روم سره زیات شول، مشهوره وریښمن لار چې د وریښمنو د تجارت په مناسبت په دغه نامه یاده شوې ده، له چین څخه خراسان ته او له هغه ځایه به لوېدیزو هېوادو ته تله. د پېښور، کابل، بلخ یا کندهار، هرات او سیستان له لارې د هند او سند لارې د چنگیز د امپراتورۍ تجارتي روابط پراخ کړي وو، دا ځکه چې مغولي خانان هم د خراسان له لارې اروپا ته تلل، خو دا تجارتي پراختیا هغه وخت منځ ته راغله چې چنگیز مړشو، څه نه څه دده د اولاد او لمسیو زور زیاتی لږ شو. چنگیز پاچهانو پر دغو کالو پر افغانستان حکومت کړی دی:

* ۱ - چنگیز (په افغانستان کښې) (۶۱۶ - ۶۱۸هـ)
* ۲ - اوگدای د چنگیز زوی (۶۱۸ هـ)
* ۳ - چغتای د چنگیز زوی (۶۱۸ - ۶۳۹ هـ)
* ۴ - تولی د چنگیز زوی (د ۶۲۰ هـ شاوخوا)

The Digital Library

* ۵ - قراهولاګو د تولوی زوی او د چنګیز لمسی (۶۳۹ - ۶۴۹ هـ)
* ۶ - ارغون د اباقا زوی او د هولاګو لمسی (۶۴۳ هـ).

مآخذونه: طبقات ناصری - جامع التواریخ رشیدی - جهانکشای جوینی - تاریخ وصاف - ابن اثیر - دول اسلامیه - د پاول هورن تاریخ ایران، د عباس اقبال از چنگیز تاتیمور - حبیب السیر - تاریخ گزیده - د محمد نسوی سیرة جلال الدین- تاریخ سند - د براون تاریخ ادبیات ایران - د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ - روضة الصفا - د ابن عربي مختصرالدول.

د چنګیزیانو په وخت کښې د کرت اولاده او افغاني امیران

(۶۰۰-۷۸۳هـ)

د سلطان غیاث الدین محمد سام غوري په وخت کښې (۵۵۸ ۵۹۹هـ) دوه ورونه یو تاج الدین عثمان مرغنی او بل عزالدین عمر مرغنی د غور د سلطان د تره زامن د دربار مخور سړي وو په اسلامي دایرةالمعارف کښې د لانکورت دیمز په وینا، دوی د هغه امیرمحمد غرجستانی اولاد دی، چې پر (۶۲۰ هـ - ۱۲۲۳م) کال د اشیار په کلا کښې د مغولو په لاس وژل شوي وو (خو دا وینا د څېړلو وړ ده)، عزالدین د سلطان وزیر و، د هرات سیمه ده ته سپارلی شوې وه، ده غرجستان حسام الدین علي عمر مرغنی او خیسار تاج الدین عثمان ته سپارلی و، چې وروستني د سرجاندار منصب درلود، د عزالدین لور عایشه خاتون د سیستان د ملك ناصرالدین عثمان حرب ماندینه وه (د۶۱۲هـ - ۱۲۱۵م پر شاوخوا). دا دوه ورونه د ملك ابوبکر کرت کړوسیان وو چې د غور د ملکانو په وخت کښې یې شهرت درلود، ملك رکن الدین محمد د تاج الدین عثمان زوی و او د خیسارکوټوال د سلطان غیاث الدین محمود (۵۹۹-۶۰۷هـ) لور کړې وه، نامتو مورخ مهناج سراج د ده له درباریانو څخه و، دی د چنګیز له ایلچیانو سره په نرمۍ چلېده او

The Digital Library

چې د چنګيز له خوا د خيسار غور او د هغې سيمې نور اړوند ښارونه ده ته وسپارل شول، نو څېله خور يې ملك شمس الدين محمد مهين ته ورکړه او هغه يې خپل وليعهد او د چنګيز خان مصاحب وټاکه، له دې امله د چنګيزيانو په دربار کښې مقرب او د اعتبار څاوند شو، خو چې پر (۶۴۳هـ ۱۲۴۵م) کال رکن الدين مړ شو، شمس الدين محمد مهين يې پر ځای کښېناست. ده پر (۶۴۴هـ) کال له سالين نوين سره چې د چنګيزيانو سپه سالارو، پر ملتان ور ودانګل، د لاهور او ملتان ملکان يې د ځان تابع او د لاهور په حکمرانۍ وګمارل شو، خو چنګيزيان د مسلمانانو د پلوۍ له امله پرې په قهر شول، ده تاتاري حکمران طاير بهادر ته پناه يو وړه او (د کندهار په شاو خواکښې) د تګين اباد حکمران شو، دا چې د افغانستان (دا نوم په تاريخ کښې لومړی وار له همدغه وخته ياد شوی - د سيفي تاريخ هرات ۱۶۳مخ) د خلکو په پلوۍ تورن و، څکه نو له هغه ځايه د منګوخان حضور ته ورغی (۶۴۵هـ-۱۲۴۷م) منګوخان د ده د تېر کهاله د قدردانۍ له مخې د ټول هرات، جام، باخزر، کوسويه، فوشنج، تولك، غور، فيرزو کوه، غرجستان، مرغاب، فارياب، مرجق، د آمو تر سينده، فراه، سجستان، تګين اباد، کابل، تيراه، بست او افغانستان د سند تر سينده ده ته پرېښوول او د خراسان (اوسني افغانستان) د سند تر غاړې خپلواك حکمران وګڼل شو، د (۶۴۶هـ - ۱۲۴۸م) په شاو خوا کښې يې د خپل دربار سرداران مامور کړل چې د غور او هرات حکمران شرف الدين بيتکچي چې پر خلکو يې ظلم کاوه ونيو او د هغه له تابعينو سره يې ووژه. تر هغه وروسته پر (۶۴۷ هـ) کال ملك فخرالدين د تالقان، ملك شمس الدين د اسفزار، محمد عوض د خواف، ملك شمس الدين (په ميمنه کښې) د ګرزيوان، ملك عزالدين، حسام الدين او شمس الدين د تولك، ملك علي مسعود ازابی او ملك تاج الدين د فراه

حکمرانان او هم له سيستانه ملك علي مومن او نصرالدين نيهی د شمس الدين مهين حضور ته راغلل او د اطاعت غاړه يې کښېښووه، خو د غرجستان ملك سيف الدين داسې ونه کړل، څکه نو ملك مهين د خپل لښکر سرداران غرجستان ته واستول، سيف الدين يې ونيو او د هرات په ښار کښې ووژل شو (۶۴۷هـ) يو کال وروسته شمس الدين مهين له هراته فراه ته راغی، د سيستان لښکر يې هم له ځانه سره مل کړ، د خيسار کلا ته ولاړ، له هغه ځايه د غور له لښکر سره تګين آباد ته لاړ، غوښتل يې چې افغانستان ونيسي. (په هغه وخت کښې د غزني او کندهار تر منځ بيا تر سنده پوري افغانستان بلل کېده) د دې سيمو لوی اميران دا وو:

۱ - فخر الدولة والدين ملك شاهنشاه لوی افغاني حکمران چې له خپل پايتخت مستنګ څخه يې (چې په اوسني بلوچستان کښې و) ده (د هغه وخت) پرټول افغانستان حکومت کاوه او د مغولو ماليه يې منلې نه وه.

۲ - ملك ميرانشاه د شاهنشاه زوم.

۳ - ملك بهرامشاه د شاهنشاه زوی.

۴ - ملك تاج الدين هرموز (د کندهار شمال ته) په تيری کښې.

۵ - حسام الدين جاول په زاول کښې.

۶ - پهلوان جلم.

۷ - سندان افغان.

۸ - احمد توری.

۹ - مهتر کيورا.

۱۰ - مهتر سيورا.

۱۱ - رانا کنجر.

۱۲ - جمال الدين بهروز کهيرايي.

Digital Library

افغاني امير شهنشاه چې تر اوسه يې په مستنګ کښې خپلواک حکومت لاره ملك شمس الدين ته وړانديځ وکړ چې کالني ماليات دې وټاکي چې ور وايې ستوي او د ده وطن ته دې لښکر نه راولي، خو شمس الدين د مستنګ تر بريده پرمخ ولاړ او پر (۶۵۱ هـ - ۱۲۵۳م) کال ملك تاج الدين د ميرانشاه (د افغانستان له خاورې ختيځ د ۵۰ فرسخه ځمکې حکمران) ورور او نور افغاني ملکان هم ده ته تسليم شول، شمس الدين پر (۶۵۲هـ) کال مستنګ کلابند کړ خو امير شهنشاه، بهرامشاه او ميرانشاه له پينځو زرو جګړنو سره د خاسك کلا ته پناه يو وړه، تر اوو جګړو او ځلورو کلابنديو وروسته شهنشاه او بهرامشاه له نوي تنو خپلوانو سره ووژل شو، خو ميرانشاه په ډېره مېړانه د شمس الدين د لښکر پر زړه (قلب) حمله وکړه، ترې ووت او سيستان ته يې پناه يووړه، پر (۶۵۸ هـ - ۱۲۵۹م) کال بيا مستنګ ته راغی او د شمس الدين مهين له لښکريانو سره په يوه جګړه کښې ووژل شو.

د افغانانو بل مرکز د تيرې حصار و، چې اوس هم د کندهار شمال ته ځلوېښت ميله ليرې په همدغه نامه يادېږي د دغه حصار امير المار افغان و، چې د طاير بهادر، قرانوين او سالی نوين لښکرې يې څو واره ماتې کړې وې او د چنګيزيانو اطاعت ته يې غاړه نه وه ايښې، په دغه وخت کښې چې شمس الدين مستنګ ونيو د تيرې پر حصار يې هم يرغل وکړ، المار يې تر سختې جګړې وروسته وواژه او حصار يې امير حسام الدين جاول (د زاول مرادف) ته وسپاره (د ۶۵۳هـ، ۱۲۵۵م صفره) همدارنګه شعيب نومي پښتون چې يو نوميالی افغان و، د (۶۵۳ هـ) کال د برات مياشتې پر لومړنيو ورځو له کشميره را ورګرځېد د تګين آباد په شاوخوا کښې يې د آل کرت پر حکمران يرغل وکړ، خو شمس الدين مهين له خيساره ژر راورسېد او دی يې د کهيرا په حصار کښې وواژه، تر هغه وروسته يې د شعيب د تره زوی سندان

افغان ته چې په ختيځ سورانی و، پام شو، هغه يې (د اوسني بلوچستان) د دوکي په حصار کښې تر سختو جګړو وروسته د جګړې په ډګر کښې وواژه، په دې جګړو کښې خورا لوی جنګيالي لکه د تولك ملك عزالدين، د بغني ملك تاج الدين او ملك تاج الدين کرد د آل کرت د لښکر په مشرتابه جنګېدل (۶۵۴هـ - ۱۲۵۶م کال منځ) په دې جګړې پسې لښکري مشران د سليمان غره تر لمنو پورې په خپلو مخالفينو پسې لاړل چې په لاس به ورتلل وژل يې. د ساجي حصار يې چې د سرحد د نورو پښتنو اميرانو مرکز و، هم تر سختو جګړو وروسته ونيو. (۶۵۵هـ) او شمس الدين په تګين آباد کښې، پهلوان مبارز الدين محمد نهی حکمران وټاکه، په خپله هرات ته ولاړ، خو يو کال وروسته يې چې دسيستان ملکانو د خپلواکۍ غږ پورته کاوه د مسعود زوی ملك علي وواژه او د هغه وريرونه ملك نصر الدين او ملك علاء الدين يې مستنګ ته وشړل سيستان يې ټول ونيو بې وسلې يې کړ (۶۵۶هـ ۱۲۵۸م) او چې ټول سرکښان يې وټکول نو پر (۶۵۷هـ) کال يې د سند رود پر غاړه د بهکر حصار محاصره کړ او د لسو زرو دينارو او ډېرو ولجو تر اخيستو وروسته بېرته راوګرځېد. په دې توګه شمس الدين مهين ټول افغانستان د هرات تر مرکزيت لاندې راوست او تر غوريانو وروسته يې د هېواد يووالی بشپړ کړ. سره له دې چې دغه ويرليدلي هېواد د چنګيزيانو له لاسه ډېر مادي او مانيز ټپونه ليدلي وو، خو بيا هم دغه ننګيالي پاچا پر هغو ټپو د سياسي يووالي د ملهم پټۍ کښېښوده.

پر (۶۵۹ هـ - ۱۲۶۰ م) کال چې ملك تاج الدين کرد ياغي شو او د امير هرموزتيري او امير هوبو پښتنو سردارانو په ملاتړ د مستنګ کلا ته راغی، ور سره د کرت د لښکر افسرانو ملك اختيار الدين د تولك، محمد نهی او د بغنی تاج الدين جګړې وکړې، شمس الدين تر (۶۶۵ هـ - ۱۲۶۶ م)

Digital Library

کال پورې ایران او نورو ځایو ته د چنګیزي پاچهانو په سفرو کښې اخته پاتې شو، پر (٦٦٦هـ) کال یې د افغانستان په خاوره کښې تر تیرا پورې جنګونه وکړل، هغه خلك یې د ځان تابع کړل او باج یې پرې ومانه. دا چې هرات په همدغو وختو کښې د چنګیز شهزادګانو د جګړې ډګر و، نو ځکه شمس الدین مهین ډېره وکړه او د خیسار په کلا کښې یې ځان ګوښه وساته، همدا و، چې د آباقا لښکر شهزاده براق مات او بیا د پخوانیو ولایتو فرمان د شمس الدین مهین په نامه صادر شو، دی یې هرات ته راوست (٦٧۴هـ - ١٢٧۵م) خو څنګه چې چنګیزي شهزاد ګانو ونه غوښتل چې پر خراسان باندې دې د هغه خپل یو غښتلی سړی حکومت وکړي، په تېره بیا چې شمس الدین مهین خراسان او افغانستان ته سیاسي وحدت هم ورکړی و، ځکه نو له ده څخه وېرېدل، اصفهان ته یې وغوښت او په تبریز کښې یې پر (٦٧٦هـ ١٢٧٨م) کال زهر ورکړل او ویې واژه.

تر شمس الدین وروسته یې زوی ملك رکن الدین (د شمس الدین کهین په لقب) پر (٦٧٧هـ) کال په هرات کښې د پلار پر ځای کښېناست، د هرات او خراسان په ودانولو کښې یې زیار ویوست او د عدل او نیاو چارې یې پیل کړې تر (٦٧٨هـ) پورې یې د غور، خیسار او نورې ټولې کلاوې ونیوې او پر (٦٨٠هـ - ١٢٨١م) کال یې د کندهار کلا هم ونیوه، خپل زوی ملك علاء الدین یې په هرات کښې خپل نایب پرېښوو او په خپله د غور د خیسار په کلا کښې کښېناست (٦٨٢هـ - ١٢٨٣م) د پلار غوندې یې له چنګیزي شهزادګانو سره د ملګرتیا اړیکي ټینګ کړل، تاتاري هندونوین یې چې د هرات په سیمو کښې یې خلك آزارول ونیو او هرات بیا د شهزاد ګانو د یرغلو او کورنیو جګړو له کبله وران شو، ملك شمس الدین کهین په همدغو حالاتو کښې پر (٧٠۵هـ) کال مړ شو. خو یو کال د مخه پر (٦٨٣هـ

١٢٨۴م) کال د ده مشر زوی ملك فخرالدین چې پلار بندي کړی و، له بندیخانې ووت او له خیساره هرات ته ولاړ، له هغه ځایه یې خواف فراه او د خراسان نور ښارونه ونیول (٦٨۵هـ - ١٢٨٦م) پر (٦٩٧هـ - ١٢٩٧م) کال په هرات کښې پر تخت کښېناست، غازان خان د ده حکومت له هراته د سند تر اوبو او امو پورې په رسمیت وپېژاند.

فخرالدین علم پالونکی، عمران دوسته او ادیب پاچا و، خطیب پوشنجي ربیعي "کرت نامه" کتاب د ده په نامه نظم کړی دی. ده پر (٧٠١هـ - ١٣٠١م) کال څوواره پر اسفزار یرغل وکړ، خو چې چنګیزي اولجایتو پاچا شو، دی یې له هراته مبارکی ته ورنغی، ځکه نو اولجایتو دانشمند بهادر له لسو زرو سپرو سره د ده د سر ټکولو له پاره هرات ته واستاوه، فخرالدین د غوریو زړور جمال الدین سام د هرات د کلا ساتلو ته وګماره او په خپله د امانکوه کلاته ولاړ، نوموړي سام دانشمند بهادر وواژه او د هغه لښکر یې مات کړ؛ او لجایتوله ډېره غُضبه امیر یساول بوجای د دانشمند بهادر زوی له دېرشو زرو سپایانو سره په منډه ورواستول، په دغه وخت کښې فخرالدین مړ شو (٧٠٦ هـ - ١٣٠٧م). د سردارانو اختلاف او کاختی سام غوری هم اړ کړ چې کلا تسلیم کړي په دې توګه په خپله دی او ملګري یې د یساول په حکم ووژل شول.

اولجایتو د هرات، اسفزار، فراه، غور او غرجستان حکومت د فخرالدین ورور ملك غیاث الدین محمد ته وسپاره (٧٠٧ هـ) دی چې د اولجایتو له حضوره هرات ته ورسېد؛ نو غور، خیسار او اسفزار یې هم ونیول، خو ځینو امیرانو اولجایتو د ده په اړه بد ګمان کړ، ځکه یې نو پر (٧١١ هـ - ١٣١١م) کال خپل اردو ته وغوښت او تر (٧١۵ هـ - ١٣١۵م) پورې یې د بېرته تلو اجازه ورنه کړه، د ده تر شا دلدای اوبو جای د بلواله

The Digital Library

وېرې پر هراتیانو زور زیاتی کاوه. له تاتاري شهزاده ګانو څخه یو عادل شهزاده چې داود خواجه نومېد غزني، بست، زابل او تګین آباد لاس ته راوړي وو، خو غیاث الدین محمد پر (۷۱۵هـ - ۱۳۱۵م) کال بیا د اولجایتو له درباره د افغانستان تر پایه او د آمو تر وېش پورې د هرات په حکمرانۍ وګمارل شو، دا مهال چنګیزي شهزادګان او د بدخشان ملك. غیاث الدین علیشاه د آمو پر غاړه سره ونښتل او له بدخشان څخه تر بلخ او مرغاب پورې د جګړې ډګر شو، په دې جګړې کښې د دانشمند بهادر زوی بوجای ووژل شو او پر (۷۱٦ هـ) کال د نکو دریان امیر آوجی بلا د غیاث الدین له لاسه ووژل شو، خپل نور مخالفین یې هم پر سر وټکول، او د خراسان او سیستان کلاوي یې ونیولې په اسفراز کښې یې ملك قطب الدین، په فراد کښې یې ملك ینا لتګین، د زره باخرز په حصار کښې یې ملك عبدالعزیز او په تولك کښې یې ملك فرخ زاد وترټل، او پر (۷۲۱ هـ - ۱۳۲۱م) کال یې خپل زوی شمس الدین محمد په هرات کښې پر خپل ځای کښېناوه او په خپله حج ته ولاړ، همدا غیاث الدین و، چې پر (۷۲۷ هـ - ۱۳۲٦م) کال یې امیر چوپان وواژه پر (۷۲۸هـ) د ابو سعید دربار ته ولاړ او پر (۷۲۹ هـ - ۱۳۲۸م) کال چې له حج څخه راغی په هرات کښې مړ شو.

د ملك غیاث الدین تر مړینې وروسته یې زامن ملك شمس الدین محمد (۷۲۹ - ۷۳۰ هـ)، ملك حافظ (۷۳۰ ـ ۷۳۲ هـ) او ملك معزالدین حسین (۷۳۲ - ۷۷۱ هـ) پاچهۍ ته ورسیدل، ملك معز الدین د آل کرت له نومیالیو او د علم او ادب له پالونکیو څخه و، چې مولانا سعدالدین تفتازانی خپل مطول د ده په نامه ولیکه او امیر مسعود (د خراسان سربدارانو (۷۳٦ - ۷۸۸هـ) د سلسلې د موسس) خواجه عبدالرزاق باشتینی ورور په زاوه کښې له ده سره جګړه وکړه او مات شو (د ۷۴۳ هـ ـ ۱۳۴۲م

کال د صفری پر ۱۳) حسین بری ومونده او خپل دښمن ته یې کلك ګوزار ورکړ تر هغه وروسته یې په بادغیس کښې د اندخود او شبرغان امیران مات کړل، چې امیر قزغن د آمو د شاخوا څخه راغی هرات یې کلابند کړ، نو پر (۷۵۲ هـ - ۱۳۵۱م) کال یې له هغه سره روغه وکړه، بل کال چې ماورالنهر ته لاړ، د ده په غیاب کښې یې ورور امیر باقر د پاچهۍ دعوه وکړه، خو حسین ژر راوګرځېد او باقر یې بندي کړ معزالدین حسین تر ۳۹ کالو پاچهۍ وروسته پر (۷۷۱ - ۱۳٦۹م) کال مړ شو او زوی یې ملك غیاث الدین پر (۷۷۱هـ - ۷۸۳ هـ) د ده پر ځای کېناست، دی د سبزوار د سربدارانو په جګړه کښې بریالی شو، خپل زوی پیرمحمد ته یې د امیر تیمور خورزه وکړه، خو پر (۸۳۰هـ - ۱۳۸۱م) چې امیر تیمور هرات ونیو، نو غیاث الدین د هغه له زوی پیر محمد او ورور محمد سره ماوراءالنهر ته تبعید او پر (۸۳۴ هـ ـ ۱۳۸۵ م) کال وواژه او د آل کرت لړۍ پای ته ورسېده.

په سیستان کښې د نیمروز ملکان د آل کرت هممهالي وو، چې د هغوی څرنګوالی مو د صفاریانو د څېړلو په پای کښې راوړی دی، بل کهول چې د آل کرت هممهالی و، د ترنك رود د غاړی د امیرانو کورنۍ هوتکیان، (د راتلونکي افغاني هوتکي دولت اسلاف) وو، چې د غلجیو د کلات د ترنك رود غاړې په غرو کښې یې حکمراني کوله، د چنګیزیانو د یرغلو مخه یې نیوله، چې یو له هغو څخه بابا هوتك د تولر زوی (چې پر ٦٦۱هـ زېږېدلی او پر ۷۴۰ هـ مړ دی) د پښتنو نومیالی عارف او شاعر او د چنګیزیانو په مقابل کښې ستر جنګیالی و، تر هغه وروسته یې زوی شیخ ملکیار د (۷۴۹ هـ - ۱۳۴۸م) په شاوخوا کښې نومیالی امیر او د پښتو ژبې شاعر و، چې د ترنك رود پر غاړه یې د دښمنانو په مقابل کښې جګړې کولې، همدغه کهاله پر دوولسمه هجري پېړۍ د کندهار هوتکي دولت جوړ

Digital Library

کړ (په دغه کتاب کښې دې د هوتکیانو شرح حال وکتل شي) شیخ متي خلیل (٦٢٣ - ٦٨٨ هـ) د پښتو صوفي شاعر و، محمد د علي بستي زوی د تاریخ سوري مؤلف، احمد د سعید لودي زوی د اعلام اللوذعی فی اخبار اللودی . مؤلف (٦٨٦ هـ) شیخ کته متي زی خلیل (د ۷۵۰ هـ په شاوخوا کښې) د لرغوني پښتانه مؤلف هم د افغانستان د دې دورې له علمي کسانو څخه و.

- ال کرت علمدوسته، فاضل پالونکي او ودانپال پاچهان وو، د دوی په وخت کښې د چنګیزیانو له چور او چپاو سره سره علم، ادب او صنعت ګردسره وده وکړه، د دوی دربار د پوهانو او شاعرانو د راغونډېدو ځای و، د ربیعی پوشنجي کرت نامه، د تفتازانی مطول، د هرات تاریخ، دسیفی هروی مجموعهٔ غیاثی از سامنامه، او د امیر حسینی غوری نزهة الارواح او زاد المسافرین د آل کرت د دربار له مشهورو مؤلفاتو څخه وو.

د هرات د کرت اولاده:

۱ - ملك کرت د (۵۰۰ هـ) شاوخوا.

۲ - تاج الدین عثمان مرغنی د (٦۰۰ هـ) شاوخوا.

۳ - عز الدین عمر مرغنی د (٦۰۰ هـ) شاوخوا.

۴ - ابوبکر کرت د (٦۰۰ هـ) شاوخوا.

۵ - رکن الدین خیسار د (٦۴۳ هـ) شاوخوا.

٦ - ملك شمس الدین محمد مهین د ابی بکر کرت زوی (٦۴۳ - ٦٧٦هـ).

٧ - ملك رکن الدین ملقب په شمس الدین کهین د ابی بکر کرت زوی (٦٧٧ - ٧۰۵ هـ).

٨ - ملك فخر الدین د کهین زوی (٧۰۵ - ٧۰٦ هـ)

* ۹ - ملك غیاث الدین محمد د کهین زوی(٧۰٦ - ٧۲۹ هـ)

۱۰ - ملك شمس الدین د غیاث الدین محمد زوی(٧۲۹ - ٧۳۰هـ)

۱۱ - ملك حافظ د غیاث الدین محمد زوی(٧۳۰ - ٧۳۲ هـ).

* ۱۲ - ملك معزالدین د غیاث الدین محمد زوی(٧۳۲ - ٧٧۱ هـ).

۱۳ - باقر د غیاث الدین زوی(٧۵۳ هـ).

* ۱۴ - ملك غیاث الدین پیر علی د معز الدین زوی (٧٧۱ - ٧٨۳هـ).

(٦۱ شجرې ته دې وکتل وشي).

اخځ:

تاریخ هرات د سیفی - د "تعدیل در نسب نامهٔ آل کرت" مقاله د آریانا په مجله کښې د حبیبي په قلم - تاریخ ایران در عصر مغول د عباس اقبال - پټه خزانه - لب التواریخ - تاریخ سیستان - تاریخ ادبیات ایران ۴ ټوک د براون - تاریخ ادبیات پښتو ۲ ټوک - تزك تیموری - حبیب السیر - روضة الصفا - طبقات ناصري.

Digital Library

پنځمه برخه

د هرات تیموریان

(له ۷۷۱ ـ تر ۹۲۰ شاوخوا پورې)

تیمور (په پخوانۍ املا تمر د اوسپنې په مانا) مشهور په کورګان یعني زوم او "تیمور لنګ" د "تراغای برلاس" زوی، د چنګیز کهاله ته منسوب د قرا جارنوین له کوله د ماوراء النهر د کش په ښار کښې د ۷۳٦ هـ کال د برات پر ۲۷ د (۱۳۳٦م د اپریل پر ۱۱) زېږېدلی او د نړۍ له سترو خونړیو پاچهانو څخه و. تیمور پر (۷٦۱ هـ ـ ۱۳۵۹م) شهرت ته ورسېد چې د (۷۷۱هـ ـ ۱۳٦۹ م) کال پر برات یې د ماوراء النهر حکمران امیر حسن نسکور او "صاحبقران" نوم یې وګاټه، خو د ماوراء النهر د سیمو تر نیولو وروسته پر (۷۸۲ هـ ـ ۱۳۸۰ م) کال د آمو تر سیند راپورېووت، اندخود، سرخس او پوشنج یې ونیول، هرات نیولو ته یې ملا وتړله او د آل کرت وروستنی حکمدار غیاث الدین پیر علي یې له منځه یوړ. د تیمور بل یرغل د (۷۸۵هـ ۱۳۸۳ م) په شاوخوا کښې د افغانستان پر سبزوار او فراه پیل شو، زره او سیستان یې چور چپاو او اوسېدونکي یې ټول ووژل ودانۍ یې داسې ورانې کړې چې کنډوالې یې تر اوسه لېدل کېږي ډېر کله منارونه یې

جوړ کړل، په دغه سفر کښې یې بست او کندهار هم وران کړل. تیمور د خپل ژوندانه تر پایه ۳۵ ځله له چینه تر مصره له ډهلي تر استانبول او مسکوه پورې لښکرې وویستې او وینې یې وبهولې چې نور فتوحات یې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري، خو پر (۸۰۰ هـ ـ ۱۳۹۷م) کال چې د هند نیولو په نیت راووت د افغانستان پر ستم لېدلي هېواد یې بیا یرغل وکړ او هغه ښارونه چې تر چنګیزي چور او چپاو وروسته د آل کرت په وختو کښې بېرته ودان شوي وو، بیا وران کړای شول.

پر همدغه کال تیمور خراسان له فیروز کوه څخه تر ری پورې خپل زوی شاهرخ ته وسپاره او کابل، غزني او کندهار یې خپل لمسي پیر محمد ته ورکړل، پیر محمد په سلیمان غره کښې د سند تر سینده پورې له اوغانانو (افغانانو) سره جګړې وکړې، دا چې یې کلا بند کړ او د سارنګخان له ګمارل شویو کسانو سره یې لاس واچاوه او ملتان یې هم تر شپږو میاشتو کلابندۍ وروسته ونیو، تیمور هم د اندراب پر لار له هندوکوشه راواوښت او د کابل تر نیولو وروسته د لغمان سهول ته ووت، له هغه ځایه د شمال خوا ته د "کیتر"(۱) له تورکالیو (سیاه پوشو) کافرانو سره یې جګړې وکړې او د چغان سرای په شاوخوا کښې یې د خپلو فتوحاتو یو ډبرلیك په غره کښې وکینده چې تر اوسه شته، تر هغه وروسته یې هند ته مخه کړه او د (۸۰۱ هـ کال د محرم په ۱۲ او د ۱۳۹۸ م کلا د سپتمبر پر ۲۴) د سند د نیلاب له ګودره پورېووت او هندوستان یې تر ډهلي پورې چور او یو لك تنه یې ووژل په دغه سفر کښې دوولس زره پښتانه د ملك بهاء الدین جلوانې، ملك یوسف

(۱) د کوچینو کوشانیانو د لقب "کداره" ـ قیدار یو شکل دی چې اوس هم په دې نامه یادېږي.

Digital Library

سرواني او ملك حبیب نیازي په مشرۍ له ده سره وو. تیمور تر ورانیو او دا لویې امپراتورۍ تر جوړولو وروسته (۸۰۷ هـ - ۱۴۰۴ م) کال د برات پر ۱۷ د ۷۱ کلنۍ په عمر مړ او په سمرقند کښې ښخ شو.

د تیمور د مړینې پر وخت د تیمور لمسی پیر محمد د غیاث الدین جهانګیر زوی له آمو او بلخ څخه د سند تر سینده د کابل حکمران و. ده په لهو او فسق ژوند تېراوه، ځکه نو په سمرقند کښې د تیمور لمسي د میرانشاه زوی خلیل د چارو واګې په لاس کښې ونیول او تر (۸۱۲ هـ - ۱۴۰۹م) پورې یې د ماوراء النهر پر ځینو برخو حکم چلاوه، خو شاهرخ د تیمور زوی د (۸۰۷ هـ) کال پر روژه په هرات کښې پر تخت کښېناست، دی د ختیځ له لویو، علم دوستو او عمران خوښونکیو پاچهانو څخه و، چې تر شلو کالو یې زیاته په هرات کښې پاچهي وکړه. په افغانستان کښې یې د چنګیزي او تیموري فتوحاتو پر ټولو هغو ټپو ملهم کښېښوو، چې د چنګیز او تیمور د یرغلو له امله منځته راغلي وو. ښکلې ودانۍ، مدرسې او خانقاوې یې جوړې کړې چې تر اوسه یې هم په هرات او ټول خراسان کښې لکه د مشهد د بقعه رضوی ماجت او نورې نخښې شته. د ده او د ملکې یې "ګوهرشاد" نومونه په علمدوستۍ، ادب پالنه، ودانۍ او عدالت مشهور دي، ده د خپل سلطنت پر لومړي کال د سلطان علي سبز واري ښورښت آرام کړ، او پر ۸۰۸ کال یې د تیمور لمسی سلطان حسین او امیر سلیمانشاه وځپل. د ده زوی میرزا الغ بیګ اندخود او شبرغان ونیول د ټول خراسان حکمراني تر طوس او نشاپور پورې ورته وسپارل شوه. ملك صالح د ملك اسماعیل زوی چې له هنده غور ته راغی او د محمد سپهبد غوري په ملتیا یې هلته ښورښت پیدا کړ نو امیر لقمان برلاس او امیر حسین جاندار د هغې ږېښې مخه ونیوه (۸۰۹ هـ - ۱۴۰٦ م) او یو کال وروسته شاهرخ د پیر علي تاز د

مخنیوي له پاره بلخ ته مخه وکړه، پیر علي هندوکوش ته وتښتېد او شاهرخ تر تخارستان او ختلان پورې د افغانستان ټولې شمالي سیمې ونیوې (۸۱۰هـ). پر (۸۱۱هـ) کال یې په فراه کښې "ینا لتګین"، "شاه سکندر" او "پهلوان شمس دراز" تر کلابندۍ وروسته د خان تابع او د اوك او جوین کلا یې ونیوه، شاه قطب الدین د ملك محمود زوی یې ببرته د سیستان په زره کښې کښېناوه او هغه ولایت یې پهلوان جمال ته وسپاره د کندهار، غزني او کابل ولایتونه یې تر سند پورې خپل زوی میرزا قید و او بلخ، تخارستان او بدخشان ولایتونه یې میرزا ابراهیم نومي ته وسپارل، شیخ زین الدین خوافي یې د سیستان امارت ته واستاوه (۸۱۲ هـ) او چې په کندهار کښې د دوو ورونو امیر تومان کندهاري پیر محمد د امیر کتلو زوی مشهور په پیرك او د مودود ګرمسیري تر منځ مخالفت پېښ شو، دواړه هرات ته راغلل، په نتیجه کښې د هغه ځای حکومت پیرك ته وسپارل شو او مودود د هرات په دربار کښې مقرر شو (۸۱۳ هـ - ۱۴۱۰ م).

د (۸۱۴ هـ - ۱۴۱۱ م) په سر کښې د هند د پاچا له خوا د ملتان قاضي خضرخان د سفیر په حیث د شاهرخ دربار ته راغی او په بادغیس کښې یې ورسره وکتل، د عبدالرزاق سمرقندي په وینا په هند کښې د شاهرخ په نامه خطبه ویل شوې او سکه وهل شوې وه.

پر (۸۱۵ هـ - ۱۴۱۲م) کال د بدخشان حکمران شاه بهاء الدین یاغي شو او د شاهرخ لښکریانو له بغلان او اشکمش څخه پر بدخشان یرغل وکړ په بهاء الدین پسې تر پامیره ولاړ او د هغه ولایت حکومت یې د بهاء الدین وروښاه محمود ته ورکړ، خو څلور کاله وروسته میرزا سیورغتمش د بدخشان حکمران شو پر (۸۱٦ هـ - ۱۴۱۳ م) کال د هرات ښار د اختیارالدین حصار چې فخرالدین کرت جوړ کړې او د تیمور په یرغلو کښې

وران شوی و، د شاهرخ په امر بېرته ودان شو پر (۸۲۰ هـ - ۱۴۱۷ م) چې د دوو محلي حاکمانو د سیفل کندهاري د زوی او ملك محمد تر منځ شخړه پېښه شوه او د کندهار پښتنو د سند تر سینده او ګرمسیر پورې بلوا وکړه شاهرخ صدرالدین ابراهیم صدر عالي د هزاره سیمې ته ولېږه او د هغه ځای مشران یې د پاچا خدمت ته راوستل، د بدخشان لښکریان له زاسیو غتمش سره او سیستان سپایان له ملك قطب الدین سره یو ځای شول او د شاهرخ تر رکاب لاندې یې پر کندهار یرغل وکړ، د هزاره ګانو امیران د پرمل افغان له مشرانو سره د خواجه لقمان (نعمان) تر مشرۍ لاندې د غزني له شاوخوا څخه راغلل او اطاعت یې ومانه کابل میرزا قیدو ته وسپارل شو او شاهرخ د هلمند د غاړې دا غرق له لارې بېرته هرات ته ولاړ امیر عبدالصمد یې د ګرمسیر پر حکومت او امیر حسام یې د کندهار پر کوتوالۍ وټاکل، چې میرزا قیدو یاغي شو، د اوبي د ناب تر جګړې وروسته ګرفتار او په هرات کښې بندي شو، نو شاهرخ د کابل، غزني او کندهار ولایت او افغانستان د هند او سند تر بریدو پورې خپل زوی میرزا سیورغتمش ته ورکړ (۸۲۱ هـ) نه کاله د ټول افغانستان حکمران و، څو چې د (۸۳۰ هـ - ۱۴۲٦ م) کال د حرم پر میاشت د کابل په ښار کښې مړ شو او شاهرخ هغه ټول ولایت د هغه زوی میرزا سلطان مسعود ته وسپاره. شاهرخ پریوارت هېواد له سیحونه د عرب تر بحیرې او دفارس له لوېدیزو څنډو د سند د سیند تر غاړو پورې پنځوس کاله په برې سره واکمني لرله، او یو اویا کلن د (۸۵۰ هـ - ۱۴۴٦م) کال د ذیحجی د میاشتې پر ۲۵ په رې کښې مړ شو. د شاهرخ تر مړینې وروسته د ده په ارث هېواد کښې د تیموري شهزادګانو تر منځ شخړې منځته راغلې او په سمرقند کښې د ده عالم او منجم زوی الغ بیګ (د زیج الغ بیګ او او لوس اربعه مؤلف) او د سمرقند درصد ګاه ۸۴۱ هـ موسس) د

ده پر ځای کښېناست. له خپل لښکر سره بلخ ته راغی او د افغانستان شمالي ولایتونه یې ونیول، خپل زوی میرزا عبدالطیف یې د هغو ولایتو حکمران وټاکه او په خپله سمرقند ته ولاړ (۸۵۱ هـ) خو همدا مهال میرزا علاء الدوله د بایسنقر زوی او د شاهرخ لمسي هرات لاس ته راوست او د عبدالطیف د مقابلې له پاره یې پر بلخ او شبورغان یرغل وکړ، خو بې له دې چې خپل مقصد ته ورسېږي تر چور، چپاو او ورانولو وروسته هرات ته ستون شو (۸۵۱هـ - ۱۴۴۷ م) الغ بیګ په ماوراءالنهر، ختلان، کندوز، بدخشان، میمنې او فاریاب پورې لښکر راغونډ او د هرات خوا ته پر مخ ولاړ، خو میرزا علاء الدین له خپل لښکر سره د منجاب د کوتل له لارې مقابلې ته ورووت. د هرات پر ۱۴ فرسخۍ په تر ناب کښې سره ونښتل، د میرزا علاء الدوله لښکر مات شو او په خپله مشهد ته وتښتېد. خپل ورور میرزا ابو القاسم بابر ته ورغی، الغ بیګ سید عماد الدین ته یې وزارت او مولانا قطب الدین احمد اساسي ته یې د قضای اعلی منصب ورکړ، په خپله یې د مشهد خوا ته مخه وکړه (۸۵۲ هـ). د ده تر شا امیر زاده یار علي او امیر سلطان ابو سعید چې د هرات د نره تو په حصار کښې بندیان وو، له زندانه ووتل او په هرات کښې یې اړودوړ جوړ کړ، الغ بیګ له مشهده بېرته د هرات خوا ته مخه کړه او د ښار د باندې یې چور کړ د هغه ځای حکمراني یې میرزا عبدالطیف ته پرېښووله او په خپله تر آمو پورېووت (۸۵۲ هـ) میرزا عبدالطیف پېنځلس ورځې وروسته هرات میرزا ابوالقاسم بابر ته چې له سرخس څخه پر مخ راته پرېښوو او په خپله بلخ ته وتښتېد. بابر میرزا هرات ونیو او امیر زاده یارعلي یې وواژه (۸۵۲ هـ پای).

تر هغه وروسته بابر میرزا سیستان او نیمروز هم په خپل هېواد پورې وتړل، خو ورور یې علاء الدین په بلخ او بدخشان کښې ورته پورته

The Digital Library

شو، بابر د هرات له لښکر سره د بدخشان د غرو خوا ته وخوځېد، شمالي ولايتونه يې له بدخشان څخه تر مرغاب پورې امير ناصرالدين او امير مبارزالدين هزار اسپي ته وسپارل (۸۵۴ هـ) بابر ميرزا تر (۸٦۱ هـ - ۱۴۵۸م) پورې پر هرات او سيستان او د افغانستان پر شمالي ولايتو باندې تر بدخشان او خراسان پورې سلطنت وکړ او پر همدغه کال مړ شو، خو عبداللطيف په بلخ کښې د خپل پلار پر خلاف بيرغ پورته کړ، پر (۸۵۳ هـ - ۱۴۴۹ع) يې خپل پلار الغ بيگ او خپل ورور عبدالعزيز ووژل او يو کال وروسته دی په خپله هم ووژل شو (۸۵۴ هـ - ۱۴۵۰م).

د هرات د تيموريانو نوميالی سلطان ابو سعيد گورگان د سلطان محمد زوی، د ميرانشاه لمسی او د تيمور کړوسی دی چې پر (۸٦۱ هـ - ۱۴۵٦ م) کال د هرات د سلطنت پر تخت کښېناست ده هم پر زابلستان د خراسان او توران تر پايه حکم وچلاوه او د شاهرخ نوميالی ملکه گوهرشاد يې پر (۸٦۲ هـ) کال ووژله، تر لسو کالو پورې يې په کامرانی سره حکومت وکړ. د کابل، غزني او د افغانستان ولايتونه يې د هندوستان تر وېش پورې خپل زوی ميرزا الغ بيگ ته ورکړي وو، د دغه شهزاده ځينې سپاهيان د ملتان تر دروازې هم ورسېدل (۸۷۳ هـ).

خو د بدخشان په ولايت کښې د ابو سعيد بل زوی ميرزا سلطان ابوبکر (۸٦۵ - ۸۸۴ هـ) حکومت کاوه، چې د بدخشان يوه محلي شهزاده وربانديې حمله وکړه خو نوموړی شهزاده هم ووژل شو، همدا شان د کندهار او گرمسير ولايت يې خپل بل زوی ميرزا سلطان مراد ته ورکړي وو، چې پر (۸۷۳ هـ - ۱۴٦۸ م) کال په يوه جگړه کښې د اوزون حسن لاست ته ورغی او ووژل شو.

د ابوسعيد له لويو مخالفينو څخه يو هم سلطان حسين د منصور

زوی، د بابر لمسی، د عمر شيخ کړوسی او د تيمور کوسی دی چې علم دوسته فاضل پاچا و، ده په ايران او ماوراءالنهر کښې تر اوږدې حکمرانۍ وروسته ډېرې لوړې ژورې وليدې همدا چې سلطان ابوسعيد د ايران د شمال اران د قراباغ په اوو فرسخی کښې د امير حسن بيگ د لښکر په مقابل کښې مات، بندي او ووژل شو (۸۷۳ هـ درجب ۱۴) نو سلطان حسين د (۸۷۳ هـ - ۱۴٦۸ م) کال د روژې پر لسمه د جمعې پر ورځ په هرات کښې د پاچهی پر تخت کښېناست، د ده پاچهي هم د شاهرخ د دورې په څېر د علم ادب او صنعت د روزنې دوره وه، د ده نامتو وزير امير علي شير نوايي د علم او ادب او جهاندارۍ په کارو کښې ساری نه لاره (د ۹۰٦ هـ. ۱۵۰۰م د جمادی الثانی - څلورمې خور پر ۱۳ مړ دی) واعظ کاشفي، علامه جلال الدين دواني، مولانا جامي نامتو عالم او صوفي، مير خواند، خواند مير او عبدالرزاق سمرقندي د دې دورې نوميالي تاريخ پوهان دي.

د هرات انځور گر بهزاد د ده په عصر کښې اوسېده د سلطان حسين بايقرا له عمراني نخښو څخه د بلخ په خواجه حيران کښې د هغه مزار ودانول دي چې حضرت علي ته منسوب دي (د افغانستان په شمالي سيمه کښې اوسني مزار شريف) د ده پر وخت کښې امير ابو اسحاق تر خان د بلخ حکمران او ميرزا سلطان حسين د شبورغان حاکم و، هغه وخت چې هغه دواړه مړه شول مير مغول په بلخ او ملك يحيى په سيستان کښې واليان شول د (۸۷۴هـ - ۱۴٦۹ م) پر شاوخوا ميرزا محمد عمر چې له تيموري شاهزاده گانو څخه و، له هراته د گرمسير د نيولو له پاره واستول شو، نظام الدين احمد بر لاس چې د کندهار حاکم و تسليم او ميرزا محمد عمر د هغې سيمې حکمران شو، همدا رنگه په خپله سلطان حسين د نره تو کلا ونيوه او د مرغاب له غاړو يې مخالفين ورك كړل خو پر (۸۷۵ هـ - ۱۴۷۰ م) کال چې

Digital Library

سلطان حسین د خراسان په شاوخوا کښې له تورکمنو قبیلو سره په جګړه اخته و، د ده ورور یادګار میرزا هرات ونیو، هغه و چې سلطان حسین له زړو سپرو سره له میمنې او فاریاب څخه ورتېر شو او یادګار یې په هرات کښې د خوب په حال کښې ونیو او ویې واژه، په خپله سلطان حسین تر ۳۹ کالو پاچهۍ وروسته د (۹۱۱هـ - ۱۵۰۵م) کال د ذیحجې میاشتې، پر ۱۱ مه پر اویا کلنۍ مړ شو. (وګورئ ۶۲ -۶۳ عکس).

دا مهال د هرات دولت سیاسي او علمي اغېزه تر استانبول او جنوبي هندوستان پورې رسېدلې وه، له استانبوله د آل عثمان سلاطینو او له جنوبي هنده د اسلامي دولت نامتو ادیب وزیر محمود ګاوان د هرات له دربار او مولانا جامي سره سیاسي او علمي لیکنې لرلې.

د سلطان حسین میرزا تر مړینې وروسته د هرات غښتلی مرکزي دولت د بدیع الزمان میرزا او مظفر حسین میرزا شاهزادګانو په لاس کښې و، خو له بده مرغه هغه مدنیت دوسته او عمران پسنده دولت چې هرات یې د آسیا د علم، ادب او صنعت مرکز ګرځولی و، د سند له غاړو د ایران تر پایه او د سیحون له سینده تر عرب بحیرې پورې یې سیاسي نفوذ غوړېدلی و، بیا د چنګیز نژاد ته منسوب د یوه سړي شیبك خان په لاس وران او برباد شو، د ازبکانو او صفویانو په جګړو کښې سني او شیعه مذهبي اختلافاتو د هرات ښایسته ښار وران کړ.

د هرات تیموري پاچهان:

* ۱ - تیمور د تراغای زوی (۷۷۱ - ۸۰۷ هـ)
* ۲ - شاهرخ د تیمور زوی (۸۰۷ - هـ ۸۵۰ هـ)
* ۳ - الغ بیګ د شاهرخ زوی (۸۵۰ - ۸۵۳ هـ)
* ۴ - عبدالطیف د الغ بیګ زوی (۸۵۳ - ۸۵۴ هـ)

* ۵ - ابو القاسم بابرد بایسنقر زوی او د شاهرخ لمسی (۸۵۴-۸۶۱هـ)
* ۶ - ابو سعید کورګان د محمد میرانشا زوی او د تیمور لمسی (۸۶۱ - ۸۷۳هـ)
* ۷ - سلطان حسین د غیاث الدین منصور زوی، د بایقرا لمسی، د عمر شیخ کړوسی او د تیمور کوسی (د تیموریانو د نسب شجره وګورئ).

ماخذونه:

رياض الانشاء د محمود ګاوان، مطلع السعدین د عبدالرزاق سمر قندی، تاریخ ایران، تارخ ایران در دورهٔ مغول د عباس اقبال، تاریخ ادبیات ایران بعهد مغل د براون، رهنمای افغانستان، دایرة المعارف اسلامي، حبیب السیر، روضة الصفا.

The Digital Library

د کونړ حکمرانان

او یوسفزیان

(د ۸۰۰ - ۹۰۰ هـ شاوخوا)

د (۸۰۰ هـ - ۱۳۹۷م) پر شاوخوا چې د افغانستان پر خاوره د تیمور یرغلونه جاري وو، د کونړ په درو کښې یوې سیمه ییزې کورنۍ حکمراني کوله چې حکمران یې (سلطان) باله. دغه کهاله د کونړ په پیچ دره کښې مرکز درلود او کلیوالي افسانو دوی د ذوالقرنین زوزاد ګڼل. د دغه کهاله له نومالیو څخه یوسلطان پکهل او بل د هغه ورور سلطان بهرام و، چې دوی بیا د سلطان کهجامن زامن او د هندو لمسیان وو. سلطان پکهل له لغمانه تر کونړ، باجوړ، سوات او کشمیره پورې حکومت کاوه، (د پېښور د هزاره ضلع) پکهلی نومي ځای همده ته منسوب دی. د کونړ په درو کښې د ده لیکنې (ډېرلیکونه) پاتې دي تر ده وروسته یې زامن په سوات کښې سره ونښتل او لویه جګړه یې وکړه.

خو سلطان بهرام لغمان او ننګرهار ونیول او خپل یوه برخه مخالفان یې پېښور ته وشړل، د ده د واکمنۍ مرکز د سپین غره په لمنه کښې پاپین و. تر ورور وروسته یې د هغه د حکمرانۍ ځمکې تر کشمیر پورې هم ونیولې او له کابله تر کمشیره یې پر یوه هېواد باندې حکم کاوه، تر ده وروسته

"سلطان تومنا" د حکمرانۍ واکې په لاس کښې ونیول، خو د دې کورنۍ حکمراني د شینوارو، کونړ، سوات او باجوړ په غرو کښې د هزاره تر ضلع او کشمیر پورې محدوده پاتې وه، د کابل، ننګرهار او پېښور په غرو، رغو او د غرو په لمنو کښې د کندهار د سیمو او د ارغستان د رود د غاړو د پښتنو مهاجرتونه د تیمور د اولادې په وختو کښې پیل شول د کند او زمند ټبرونه د ګاونډیانو داختلاف او د شړځایو د لړوالي له امله د کندهار له سیمو څخه د کابل خوا ته را وکوچېدل، د ګومل او نورو ځایو خلك له دوی سره یو ځای شول او د کابل په درو کښې اوسېدل، د دوی حکمرانان مداد، مدو او شیخ عثمان وو، د (۸۷۰هـ - ۱۴۶۵م) پر شاوخوا کښې چې میرزا الغ بیګ د سلطان ابو سعید کورګان زوی د کابل حکمدارو، د دغه ټبر ټول مشران یې له ملك سلطان شاه سره یو ځای راغونډ او ویې وژل، خو د سلطان شاه یوسفزي وراره (احمد) له دې وژنې بچ پاتې شو، تر کلاڼی خلك یې په لغمان کښې مېشت کړل، خو په حصارك کښې د یوسفزیو او مهمندزیو تر منځ لویه جګړه پېښه شوه، چې په نتیجه کښې یې مهمندزیو د ننګرهار سیمې ونیولې او یوسفزیانو د باجوړ، بونیر او سوات خوا ته مخه کړه، د هغه ځای بومي خلك (د لازاك) وتښتېدل، پر شور (پېښور) ته یې پناه یووړه او یوسفزیو د شلمانیو مشر چې جلو نومید وواژه او د پېښور د شمال د اشنغر او دوابه پر ټولو ځمکو یې قبضه وکړه له ناوګۍ څخه یې د (باجوړ) تر ارهنده ونیول. دا مهال د یوسفزیو حکمرانان ملك احمد او ملك ملي وو، دا شیخ آدم مشهور په (ملي) د یوسف زوی د پښتنو له سړبني ټبر څخه دی چې د یوسفزیو د قوم ستر مشر، لاربنود، واکمن، نامتو مقنن (law Giver) او په تقوی او فضیلت مشهور سړی و، ده د (۸۲۰هـ - ۱۴۱۷م) پر شاوخوا کښې د شیخ ملي دفتر په نامه د ټولنیزو قوانینو، قومي دودونو او د ځمکو د وېش په اړه یو کتاب

e Digital Library

ولیکه، چې یوسفزیانو له هغه وخته تر وروسته ځلور پېړیو پورې هم خپلې میراثي ځمکې د هغه دفتر د قوانینو په لارښوونه ویشلې، په دغو قوانینو کښې د کرهنې، ځړ د اوسېدو ځمکې د عدالت او مساوات له مخې وېشل شوي او تر لسو کالو وروسته د کورنیو د غړیو د زیاتوالي یا لږوالي له کبله نوی وېش کېده، داکتاب د پښتنو د تېرو د نسبو له شرح سره لیکل شوی و.

تر شیخ ملي وروسته د یوسفزیو واکمني کجوخان رانې زی ته ورسېده (د ۹۰۰هـ ۱۴۹۴م شاوخوا) کجوخان هم یو کتاب ولیکه چې د شیخ ملي د دفتر پایڅوړ یا بشپړوونکی ګڼل کېږي. په هغه کښې یې د یوسفزیو د تاریخ شرح او د شیخ ملي د وضع کړیو قوانینو سمون او تکمیل راوړی و. ډېره موده د دغه قوم مشر او واکمن و او د (۱۲) زرو سپرو په مرسته یې په شیخ پتور کښې له غوریه خېلو سره جګړه وکړه او مات یې کړل. د یوسفزیو بله مهمه جګړه په لنګرکوټ کښې له دلازاك سره وه چې د لازاك ته یې وروستنۍ ماته ورکړه، ترکجو خان وروسته د یوسفزیو دوه تنه شاه منصور د ملك سلیمان زوی او سلطان ویس سواتي د هغو سیمو حکمرانان وو چې د (۹۱۰هـ ۹۲۵) پر شاوخوا محلي واکمنان ګڼل کېدل، د شاه منصور یوه لور بي بي مبارکه د بابر ماندینه وه او همدارنګه سطان علاء الدین سواتي او طاووس خان د بابر له هممهالیو نومیالیو څخه وو چې ده په خپله دا نومیالي یاد کړي دي.

۱- سلطان پکهل د کونړ د کهجامن زوی او د هندو لمسی (د ۸۰۰هـ) شاوخوا.

۲- سلطان بهرام د کهجامن زوی (۸۱۰هـ شاوخوا)

۳- سلطان تومنا (۸۱۵هـ شاوخوا)

۴- ملك احمد یوسفزی د(۸۱۵هـ شاوخوا)

۵- شیخ آدم ملی د یوسف زوی (د ۸۲۰هـ شاوخوا)

٦- کجو خان رانی زی (۹۰۰) هـ شاوخوا)

۷- شاه منصور د ملك سلیمان زوی (۹۱۰هـ شاوخوا)

۸- سلطان ویس سواتی (د ۹۱۰هـ شاوخوا)

۹- سلطان علاء الدین سواتی (د ۹۱۰هـ شاو خوا)

۱۰- طاووس خان د (۹۱۰ هـ شاوخوا)

اخځ: تاریخ مرصع، تذکرة الابرار و الاشرار، تاریخ پشاور، حیات افغاني، نسب نامهٔ افاغنه مجلهٔ آثار عتیقهٔ هند، د افغانستان کالنۍ، پټه- خزانه، د پښتو ادبیاتو تاریخ ۲ ټوك، خورشید جهان، صولت افغانی، بابرنامه.

The Digital Library

د هند تیموریان

د ارغونیانو، اوزبکو او صفویانو اغېزه

(۹۱۰ - ۱۱۵۱ هـ)

د هرات د تیموریانو د دورې په پای کښې، ظهیر الدین محمد بابر د عمر شیخ میرزا زوی او د هرات د پخواني سلطان ابو سعید کورګان لمسی د (۸۹۹ - ۱۴۹۳م) کال د روژې میاشتې پر پنځمه د فرغانه په اند جان کښې پر یوولس کلنۍ پر تخت کښېناست. دا وخت د هرات شهزاده ګان په خپلو مینځو کښې سره نښتي او اخته وو او د هرات سلطنت کمزوری شوی و، بابر د پلار او مور له خوا چنګیز او تیمور ته منسوب و، دی سره له دې چې کوچنی و، خو بیا یې هم وکړای شول چې پاچهي وساتي، دا مهال د ده اکا سلطان احمد میرزا په سمرقند کښې او سلطان محمود میرزا د بدخشان په کندوز کښې حکومت کاوه، له بابر سره یې مخالفت درلود د بابر ورور جهانګیر میرزا هم د ده مخالف و چې دغو مخالفینو او د ده نورو رقیبانو د ده ورور له اندجانه ویوست او شیباني خان (۹۰۵ - ۹۱۶هـ) د ابراهیم زوی چې د چنګیز د زوی جوجي له کوله و سمرقند ونیو، له بابر سره ونښت چې هغه پېښې د افغانستان په تاریخ پورې اړه نه لري.

بابر تر (۹۰۹ هـ - ۱۵۰۳ م) پورې له شیباني سره جګړه وکړه او چې

خپل بې (حریف) یې غښتلی ولید نو د افغانستان خوا ته یې مخه کړه پر همدغه کال له جیحونه راپورېووت او د بدخشان حکمران خسرو شاه ته چې په کندوز کښې و، ورغی؛ لږ مهال وروسته یې د خسرو د لښکر اته زره سپاره او پلي خپل پلویان کړل. خسرو یې د میمنې خوا ته وشاړه چې تیموري شهزاده بدیع الزمان میرزا ته یې پناه یووړه. په خپله بابر د خسرو مالونه خپل کړل او د خسرو له لښکریانو او دریو څلورو زرو مغولي کورنیو سره یې له کندوزه کابل ته مخه وکړه. دا مهال د کابل حکمران عبدالرزاق میرزا دالغ بیګ میرزا کوچنی زوی و، چې د حکومت چارې یې د شیرم زکه (زکي) نومي په لاس کښې وې، د کابل مشرانو امیر محمد یوسف، محد قاسم بیګ او امیر یونس علی دی په سلطاني دیوانخانه کښې وواژه. په همدغو وختو کښې د افغانستان د جنوبي سیمو د کندهار او ګرمسیر حکمراني د میر حسن د زوی امّیر ذوالنون ارغون په کهاله پورې اړه درلوده، دا امیر ارغون (چې په بلوڅي روایاتو کښې په زنو مشهور دی) د ابو سعید کورګان له نوکرانو څخه و، چې سلطان حسین بایقرا د غور، غرجستان او زمینداور پر حکمرانۍ ټاکلی و، ده پر (۹۰۴ هـ) کال د هزاره او نکدري قبیلې ایل کړې او د دغه خدمت په پاداش کښې یې د فراه، غور او کندهار حکومت وموند، پر (۹۰۲هـ - ۱۴۹۶ م) کال یې شهزاده بدیع الزمان ته خپله لور ورکړه او له هغه سره یې په هغه یاغي تابه کښې چې له خپل پلار سلطان حسین بایقرا څخه یې کړی و، مرسته وکړه او پر (۹۰۴ هـ - ۱۴۹۸ م) کال یې هرات ونیو، بدیع الزمان چې پر بلخ برې وموند، ارغون سیستان ونیو، سلطان حسین بایقرا چې پر (۹۱۱ هـ) کال مړ شو، نو د ارغون واک لاپسې ډېر شو له کندهاره یې د شال، بولان او مستنګ (اوسني بلوچستان) پر ولایت د سند تر غاړو پورې، لاس برې وموند، په خپله د هرات په کلا بندۍ

او د شیباني په جګړه کښې ووژل شو (د ۹۱۳ هـ - ۱۵۰۷ م شاوخوا) تر ده وروسته یې دوو زامنو شاه بیګ او محمد مقیم ارغون له کندهاره د سند تر سینده حکم کاوه، د هرات تر نیولو وروسته یې له شبیاني خان سره روغه وکړه. خو چې زکي ووژل شو او د کابل چارې ویجاړې شوې نو محمد مقیم ارغون د کندهار له ګرمسیره پر کابل یرغل وکړ پر (۹۰۸ هـ) کال یې میرزا عبدالرزاق د لغمان خواته پر شا وشاړه؛ کابل یې ونیو او دالغ بیګ لور یې وکړه. بابر چې د شمال له خوا تر هندوکوش را تېر شو او محمد مقیم له کابله کندهار ته ولاړ نو بابر کابل ونیو (۹۰۹ هـ - ۱۵۰۳ م).

محمد مقیم په کندهار کښې لښکر راغونډول پیل کړل او بابر د غزني خوا ته ووت. د غلجیو تر کلات پورې پر مخ ولاړ، خپل ورور جهانګیر میرزا ته یې د غزني حکومت ورکړ (۹۱۱ هـ - ۱۵۰۵ م)؛ یو کال وروسته د افغانستان ټول تیموري شهزادګان د شیباني د ورځ پر ورځ زیاتېدونکي ځواک پر وړاندې د مرغاب پر غاړه سره غونډ شول او بابر یې هم وروغوښت بابر چې د سلطان حسین د مړینې خبر اورېدلی و، په خپله د ده په وینا په زړه کښې یې د هرات خرخښه وه، نو د هزاره او اویماق له لارې مروچاق ته ولاړ، د کل باغان په پړاو کښې له نوموړیو شهزادګانو سره یو ځای شو (د ۹۱۲ هـ غلورمه خور - جمادی الاخری - ۱۵۰۶ م) دا چې شیباني جنګ ته راوړاندې نه شو او له بلې خوا له کابل څخه هم د خړپړتیا خبر بابر ته راورسېد، نو بابر بیرته پر سره ژمي کابل ته راغی او په لار کښې درانه تلفات ورپېښ شول، څکه چې د ده تر شا د کابل ځینو مشرانو د بابر تره جان میرزا په پاچهي منلی و، خو چې بابر کابل ته راورسېد تره یې کندهار او سیستان ته وتښتېد، دا مهال شیباني پر بدخشان یرغل وکړ او د بابر کشر ورور ناصر میزا یې د کابل خوا ته وشاړه.

بابر په افغانستان کښې تر چنګیز او تیمور وروسته غښتلی پاچا و، دی له هغو افغاني قبایلو سره ونښت چې په غرو او رغو کښې یې کوچیاني ژوند لاره هغه درانه تلفات یې چې د هرات په سفر کښې لیدلي د غزني د جنوب ختیز غلجیو قبیلو په چور او چپاو تلافي کړل (۹۱۳ هـ).

پر همدغه کال چې شیباني خان د هرات او فراه تر یرغل وروسته ګرمسیر ته ورسېد، نو بابر له کابله ور ووت او د کندهار په خالیشك نومي ځای کښې یې له شاه بیګ او محمد مقیم ارغوني سره جګړه وکړه، د خپل دوه زریز لښکر په مرسته یې کندهار ونیو شاه بیګ مستنګ او مقیم زمینداور ته وتښتېدل، بابر کندهار ایالت خپل ورور ناصر میرزا ته وسپاره او په خپله کابل ته راغی، خو د ارغون زامن چې شیباني ته یې پناه وړې وه د شیباني په ملاتړ یې بېرته پر کندهار یرغل وکړ او ناصر میرزا یې کابل ته وشاړه، شیباني کندهار شاه بیګ ته وسپاره او په خپله بېرته خراسان ته ولاړ (۹۱۳ هـ).

وړاندې مو وویل چې میرزا عبدالرزاق د محمد مقیم له لاسه مات شو او له کابله د افغانستان ختیځ ته وتښتېد، په ننګرهار کښې یې د علي شبکور سیستاني، محمد علي شیباني، عبدالله صف شکن، نظر، یعقوب او نورو په مرسته د پاچهۍ بیرغ پورته کړ، بابر پر (۹۱۴ هـ - ۱۵۰۸ م) کال پر هغه حمله وکړه او له خپلو دریو څلورو زرو تنو لښکرو سره په ننګرهار کښې وجنګېد، عبدالرزاق یې ووژاه او هم یې زبیر راعي چې په بدخشان کښې یې له بابر سره مقابله کوله د خپل تره جان میرزا په واسطه له منځه یوور، دا مهال چې بابر په کابل او بدخشان کښې بوخت و، په هرات کښې د تیموري شهزادګانو حکومت د شیباني په لاس رنګ شو او ټول خراسان تر کندهار پورې لاس ته ورغی، څکه پر (۹۱٦ هـ - ۱۵۱۰) کال صفوي پاچا شاه

The Digital Library

اسمعیل مرو ته لاړ او شیباني یې هلته کلابند کړ، شیباني د برات میاشتې پر ۲۶ له پېنځلسو زرو تنو سره پر صفویانو یرغل وکړ، په دې جګړه کښې لس زره اوزبك په خپله له شیباني سره ووژل شول او شاه اسمعیل د (۹۱۷هـ ۱۵۱۱م) کال پر پسرلي تر آمو پرمخ ولاړ او بېرته هرات ته راغی، همدا چې د صفویانو په جګړه کښې د بابر لوی رقیب شیباني خان ووژل شو، نو بابر له شپېتو زرو تنو سره له کابل او بلخ څخه پر ماوراء النهر یرغل وکړ او تر ډېرو فتوحاتو وروسته تر (۹۲۰ هـ - ۱۵۱۴ م) پورې یې هغه نیولي ښارونه بېرته له لاسه ووتل او ناکامه کابل ته راوګرځېد بابر چې په ماوراء النهر کښې له ډېر وغښتلیو او کلکو رقیبانو سره مخامخېده نو ځکه یې تر هغه وروسته هغې سیمې ته پام وانه ړاوه او ویې غوښتل چې د هند د ارتو ملکو په نیولو لاس پورې کړي، د دغه کار لومړني کارونه یې په کابل کښې تر سره کړل او پر (۹۲۵ هـ - ۱۵۱۹م) یې پر هند خپل لومړی یرغل پیل کړ، د سند د نیلاب له ګودره د پنجاب تر بهره پورې ورسېد، هغه سیمې یې حسن بیګ اتکه ته وسپارلې او د کهکران پر ولایت او د پرهاله پر کلا یې حمله وکړه، د بهره او سند تر منځ ولایت یې محمد علي ته وسپاره بیرته کابل ته راغی او په لاره کښې یې د پېښور د شمال د یوسفزیو ډېرې قبیلې د ځان پر خوا کړې د یوسفزیو د یوه مشر شاه منصور لور یې وکړه.

په دې وسیله یې وکړای شول د سبکتګین په څېر (چې د محمود مور یې د زابل له پښتنو څخه کړې وه) د پښتنو زړور او ننګیالي قبایل د ځان پلوي کړي او د هغو په مرسته او ملاتړ د هند راتلونکي امپراتور شي، ځکه چې یوسفزیان د خیبر او سند تر منځ په ارته سیمه کښې پراته و نو دا ناشوني برېښېده چې د دوی له مرستې پرته دې ځوك له کابله د سند اخوا هند ته واوړي.

په دې توګه د بابر کار اسان شو، نو پر دویم یرغل چې د (۹۲۵هـ) کال په پای کښې یې وکړ تر اټك پورېبوت چې بېرته را وګرځېد نو په لاره کښې یې د حضر خیل قبیلې چور کړې، په دریېم یرغل (۹۲۶ هـ - ۱۵۱۹م) د پنجاب تر سیالکوټه پر مخ ولاړ، سید پور یې وران او خلك یې قتل عام کړل کابل ته راغی. شاه بیګ ارغون چې له سنده پر کندهار یرغل کاوه، نو ځکه بابر کندهار کلابند او له شاه بیګ سره یې روغه وکړه بیرته کابل ته ستون شو (د ۹۲۶ هـ - ۱۵۱۹م رجب)، بل کال یې بیا کندهار کلابند کړ او شاه بیګ یې د شال خواته پر شا وشاړه د (۹۲۸ هـ، ۱۵۲۱ م) کال د کوچني اختر د میاشتې پر ۱۳ یې د کندهار ښار په روغه ونیو او شهزاده کامران یې د هغه ځای حکمران وټاکه.

د بابر څلورم ځل تګ پر (۹۳۰هـ - ۱۵۲۳م) کال تر لاهور او سیالکوټه پورې و او په پېنځم ځل تګ یې (د ۹۳۲هـ د رجب پر ۸) د پاني پت په جګړه کښې سلطان ابراهیم لودي وواژه او (د ۹۳۲ هـ ۱۵۲۵م د رجب پر ۱۲) د ډهلي پر تخت کښېناست، همدا مهال د پېښور، کوهاټ او بنو خوا د یوسفزیو لویو قبیلو مهاجرتونه بشپړ شول او هم د بلوڅو لویو قبیلو د سند سیمه د غازي خان تر ډېرې او د پنجاب تر جنوبه ونیوه.

تر هغه وروسته کابل، بدخشان او کندهار له ډهلي څخه د بابر له خوا اداره کېدل خواجه کلان د غزني او ګردېز حکمران (۹۳۲هـ)، شهزاده همایون د کابل او بدخشان حکمران (۹۳۳ هـ - ۱۵۲۶م) او شهزاده کامران د کندهار حکمران و. همدارنګه همایون چې پر (۹۳۵هـ) کال هند ته ولاړ، سلطان سعدي خان کاشغري پر بدخشان حمله وکړه، خو د بابر زوی هندال میرزا هغه مات کړ او بابر د بدخشان حکمراني سلیمان میرزا ته وسپارله.

کندهار تر کامران وروسته شهزاده عسکري ته وسپارل شو، ده پر

The Digital Library

(۹۳۰هـ) تر ۱۵۲۳م) د کندهار د چهل زینې په دالان جوړولو او ډبرلیك لیکلو پیل وکړ چې تر (۹۵۳ هـ - ۱۵۴٦م) پورې یې بشپړ کړل.

د افغانستان په تاریخ کښې بابر یو نومیالی، زړور، خونړی، پوه او مؤلف پاچا و، چې پر بلخ، بدخشان، کابل او کندهار یې تر ډهلي پورې پر یو لوی هېواد حکومت کاوه ده په پارسي او تورکي شعر وایه او څو مهم تالیفونه هم لري. د (۹۳۷ هـ ۱۵۳۰م) کال پر څلورمه خور - جمادی الثانی په اګره کښې مړ او د ده د وصیت له مخې د کابل په بابر باغ کښې ښخ شو. د ده هدیره پر (۱۰۵٦ هـ - ۱٦۴٦ م) شاهجهان جوړه کړه چې تر اوسه په کابل کښې مشهوره ده (وګورئ ٦۵ او ٦٦ نومره عکس) تر هغه وروسته یې زوی نصیر الدین همایون د ډهلي پر تخت کښېناست، پنجاب پېښور، لغمان، کابل، کندهار او بامیان یې د خپل ورو شهزاده کامران د حکمرانۍ سیمه وبلله او بدخشان یې د بابر د جان میرزا زوی میرزا سلیمان (د بابر تره) ته وسپارله؛ د (۹۴۲ هـ - ۱۵۳۵م) کال په شاوخوا کښې صفوي سام میرزا له هراته پر کندهار یرغل وکړ او د کندهار ښار یې د میرزا کامران د حکمران له لاسه ویوست، هغه وو چې کامران له لاهوره کندهار ته راغی، سام میرزا یې مات او کندهار یې خواجه کلان بیګ ته وسپاره او په خپله لاهور ته ولاړ، د بل کال په سر کښې په خپله صفوي شاه طهماسپ کندهار بیا له خواجه کلان څخه واخیست او میرزا بداغ خان قاجار ته یې وسپاره، خو هغه وخت چې شاه طهماسپ ایران ته ولاړ، بیا کامران له لاهوره راغی او کندهار یې ونیو (۹۴۳ هـ - ۱۵۳٦م).

خو همایون په هندوستان کښې ونه شو کړای چې د خپل پلار د پاچهۍ مقام وساتي دا څکه چې بابر د لودیانو شهنشاهي برباد کړې او په هند کښې یې د افغاني تاریخ عظمت ته صدمه رسولې وه، له دې کبله

افغانان د خپل تاریخي برم د راژوندي کولو په تکل وو، د هند شهنشاهي یې خپل موروثي ملك ګڼه او سلطان ابراهیم لودی چې د ناوړې اداري او ناپوهۍ له امله یې افغاني قوت تیت کړی و او نتیجه یې د پاني پت په جګړه کښې د بابر په مقابل کښې ولیده، نو څکه دا مهال یو نابغه هوښیار پښتون فرید خان مشهور په "شېرشاه" په هند کښې د سوري له ټبره منځته راووت، ده په هند کښې افغاني تیت ځواکونه سره راټول او د افغاني برم نغری یې بیا تود کړ، د پښتنو د چارو تر سمون او د دوی تر یووالي وروسته یې پر همایون حمله وکړه، همایون مات شو او د هند د شاهنشاهۍ مقام بېرته د هغه د تاریخي خاوندانو لاس ته ورغی؛ د ماتې پر همدغه کال د (۹۴۷ هـ - ۱۵۴۰م پر رجب) همایون د سند عمر کوټ ته ورسېد او د شال او مستنګ او د افغانستان د جنوبي ګرمسیر او سیستان له لارې هرات او مشهد ته ولاړ، صفوي دربار ته یې پناه یووړه. خو میرزا کامران په کابل، میرزا عسکري او میرزا هندال په کندهار کښې پناه واخیسته، تر څه مودې وروسته میرزا کامران له کابله هڅه وکړه او په نارین کښې یې د هغه ځای له حکمران سلیمان میرزا سره جګړه وکړه، هغه یې په زرو د ځان تابع کړ او تر هغه وروسته یې پر کندهار یرغل وکړ، کندهار یې د هندال میرزا له لاسه ویوست او میرزا عسکري ته یې وسپاره. هندال د (جلال آباد) جوی شاهي ته مقرر شو او په افغانستان کښې خطبه او سکه د کامران په نامه جاري شوه، ده تر هغې جګړې وروسته چې پر (۹۴۸ هـ - ۱۵۴۱ م) کال یې په اندراب کې له سلیمان میرزا سره وکړه ټول بدخشان یې له خپل هېواد سره یو ځای کړ، له بدخشانه تر کندهاره او له کابله د سند تر سینده یې حکم کاوه چې د حکومت مرکز یې کابل و.

خو همایون هم له صفوي درباره مرسته واخیسته او پر (۹۵۱ هـ -

The Digital Library

۱۵۴۴م) کال له دېرشو زرو تنو سره د هرات له لارې د هلمند غاړې ته راورسېد او په بست کښې یې د کامران حکمرانان شاهم علی او میر خلج کلابند کړل او ډېر ژر یې کندهار تر شپږو میاشتو کلابندۍ وروسته پر (۹۵۲هـ) کال له میرزا عسکري څخه ونیو، له هغه تړون سره سم چې له صفوي پاچا سره یې کړی و، هغه ښار یې شهزاده مراد صفوي ته وسپاره، خو چې هغه کوچنی شاهزاده په کندهار کښې مړ شو، نو همایون هغه ښار بیرم خان ته وسپاره، صفوي لښکریان یې بېرته رخصت او په خپله یې کابل ته مخه وکړه، د شاه کامران حکمرانان ورته تسلیم شول اود (۹۵۳ هـ - ۱۵۴٦م) کال په روژه کښې کابل هم د همایون لاس ته ورغی، کامران غزني ته وتښتېد او له هغه ځایه یې د سند ارغونیه حکمرانانو ته پناه یووړه.

همایون پر همدغه کال سلیمان میرزا د هندوکوش له شمالي ولایاتو څخه ماوراء النهر ته وشاړه او هغه ولایتونه یې هم د ځان کړل، بیا همایون په ډېر تلوړا له شمالي سیمو څخه راغی او د (۹۵۴ هـ - ۱۵۴۷ م) کال پر لومړي خور (ربیع الاول) یې کامران مات کړ چې هغه بدخشان ته وتښتېد او کابل د همایون لاس ته ورغی.

همدا چې کامران په بدخشان، تالقان او بغلان کښې پښې کلکې کړې نو همایون بې له ځنډه په تالقان کښې هغه تسلیمېدو ته اړ کړ او د کولاب ولایت ته یې واستاوه، میرزا ابراهیم یې په هغه ولایت کښې پرېښوو په خپله کابل ته راغی (۹۵۴هـ - ۱۵۴۷ م). خو کامران په کولاب کښې یوه ډله راټوله کړه او د پیرمحمد خان په مرسته یې بدخشان ونیو، ځکه نو همایون دریم ځل د هندوکوش شمالي سیمو ته ولاړ او د هغو سیمو تر نیولو وروسته یې د ختلان او کولاب سیمې میرزا کامران، د ظفر او تالقان کلا یې میرزا سلیمان او ابراهیم، کندز، اشکمش او نارین یې میرزا هندال ته ورکړل

او په خپله کابل ته راغی (د ۹۵۵ هـ - ۱۵۴۸ م کال د روژې دویمه ورځ).

د همایون څلورم تګ بلخ ته د پیر محمد خان په مقابل کښې و، خو ناکام را وګرځېد (۹۵٦ هـ - ۱۵۴۹م). پر (۹۵۷هـ) کال چې کامران بیا په شمالي ولایتو کښې لږ څه ځواکمن شو همایون پینځم ځل هغې خوا ته ولاړ، خو د غوربند په جګړه کښې مات او کامران بیاکابل ونیو، خو همایون ډېر ژر لښکر راټول او په شتر ګرام کښې یې له کامران سره جګړه وکړه، کامران لغمان ته وتښتېد، همایون کابل ونیو او میرزا عسکري یې چې په دغه جنګ کښې نیول شوی و، بدخشان او بلخ ته واستاوه، چې له هغه ځایه عربستان ته ولاړ او هلته مړ شو (۹٦۵ هـ). خو کامران بیا د پښتنو مهمندو او خلیل قبیلو لښکر جوړ کړ او د جلال اباد د چهار باغ کلا یې محاصره کړه، څو همایون هغه په یوه جګړه کښې له خیبره پېښور ته وشاړه او بیا پر (۹۵۸هـ ۱۵۵۱م) کال په چپرهار کښې د دغو دوو ورونو تر منځ جګړه پېښه شوه، میرزا هندال ووژل شو، کامران هند ته وتښتېد، مګر سلطان آدم ککهر هغه ونیو او پر (۹٦۰ هـ ۱۵۵۲ م) کال یې همایون ته وسپاره همایون هغه په بې رحمۍ ړوند کړ.

دا مهال چې د بابر کهول په افغانستان کښې په خپلو منځو کښې سره اخته وو او همایون خپل ورونه له منځه ایستل نو د افغانستان خاوره په وینو لړلې وه، په هند کښې شیر شاه سوري د مدنیت، نظم، ودانۍ او جهاندارۍ ګټور بنسټونه کېښېښوول، خو دا مدنیت پال شهنشاه د (۹۵۲ هـ ۱۵۴۵م) کال د لومړي خور - ربیع الاول پر لسمه ورځ د کالنجر کلا په یوه ناوړه اور پېښه کښې شهید شو، کهاله یې ونه شو کړای د ده په څېر د افغاني پرتم نغری تود وساتي. افغاني مشرانو چې پوه لاربنود یې نه درلود نوسره خواره واره شول. (وګورئ ٦۷- شکل)

The Digital Library

له دې خوا همایون خان د ورونو له جنجاله وزګار کړ، خپل ورور شهزاد محمد حکیم یې په کابل کښې حکمران پرېښوو او په خپله د (۹٦۲هـ) کال د صفري پر میاشت د پېښور له لارې د هند نیولو په تکل وخوځېد، د (۹٦۲ هـ) کال د روژې په سر کښې د ډهلي پر تخت کښېناست او د (۹٦۳ هـ - ۱۵۵۵م) کال د لومړۍ خور (ربیع الاول) پر پېنځمه په ډهلي کښې مړ شو. (وګورئ ٦٨ نومره عکس).

د ده پر ځای یې دیارلس کلن زوی جلال الدین محمد اکبر د (۹٦۳هـ -۱۵۵۵م) کال د دویمې خور (ربیع الثانی) پر ۱۲ د جمعې پر ورځ په لاهور کښې پاچا شو، همدا چې د همایون د مړینې خبر کابل ته ورسېد، میرزا سلیمان او زوی یې محمد ابراهیم کابل ته راغلل او محمد حکیم یې د کابل په ښار کښې څلور میاشتې کلا بند کړ، خو چې د اکبر لښکر کابل ته راورسېد سلیمان پرته له دې چې کابل ښار ونیسي، بېرته بدخشان ته ولاړ (۹٦۳ هـ) او د کابل د چارو واګې د شهزاده محمد حکیم مور "مېرمن ماه چوچك" په لاس کښې ونیول. دغه مهال ټول چارواکي په شخړو اخته وو، چې پر (۹۷۰ هـ - ۱۵٦۲م) کال د اکبر له درباره منعم خان خانان کابل ته وګمارل شو، دی د جلال اباد په چهار باغ کښې د کابل له لښکر سره مخامخ شو ماته یې وکړه او هند ته وتښتېد، څنګه چې همایون کندهار د کلات غلجي شاه محمد ته سپارلی و، نو ځکه صفوي شاه طهماسپ یو لښکر د شاه اسمعیل صفوي د لمسي سلطان حسین میرزا په مشرۍ کندهار ته راوخوځاوه او پر (۹۴٦ هـ) کال یې د کندهار ښار له شاه محمد څخه ونیو.

همدارنګه پر (۹٦۷ هـ - ۱۵۵۹ م) کال میرزا سلیمان له بدخشانه د بلخ نیولو په تکل لښکر راویوست او د ګازران پر چینه یې د پیر محمد خان له لښکر سره جګړه وکړه، خو مات شو او زوی یې محمد ابراهیم د

دښمن په لاس ووژل شو.

تر هغه وروسته ابوالمعالي ترمذي د (۹۷۱ هـ - ۱۵٦۳م) کال په شاوخوا کښې د اکبر له درباره کابل ته راوتښتېد، د محمد حکیم خور یې وکړه او د شهزاده مور یې له ځینو نورو امیرانو سره ووژله، شهزاده او د کابل مظلومینو د بدخشان له حکمران میرزا سلیمان څخه مرسته وغوښته، میرزا د غوربند له پله سره د ابوالمعالي او د کابل له لښکر سره مخامخ شو، ابوالمعالي یې وواژه او د (۹۷۱ هـ - ۱۵٦۳ م کال د روژې پر ۱۷ یې کابل ونیو سلیمان کابل خپل زوم شهزاده محمد حکیم او میرزا سلطان امید علی ته پرېښوو، په خپله بدخشان ته ولاړ، محمد حکیم د اکبري دربار په ملاتړ له کابله د سند تر سینده او له کندهاره د هندوکوش تر سلسلې پورې خپلواك حکمران شو او د میرزا سلیمان نفوذ له منځه ولاړ (۹۷۲ هـ - ۱۵٦۴م) محمد حکیم چې په کابل کښې غښتلی شو، نو د خپل ماما فریدون په لمسانه یې له پېښوره پر لاهور یرغل وکړ، خو پر (۹۷۴ هـ -۱۵٦٦م) کال اکبر شاه له اګرې څخه لاهور ته راغی او محمد حکیم یې بېرته پېښور ته پر شا وشاړه.

میرزا سلیمان د محمد حکیم په غیاب کښې له بدخشانه راغی، کابل یې کلابند کړ، خو چې د محمد حکیم د راتګ خبر یې واورېد کابل یې پرېښوو، بدخشان ته ولاړ او له هغه ځایه د خپل لمسي شاهرخ د ابراهیم میرزا د زوی له لاسه چې په بدخشان، اندراب، تالقان او کندز کښې غښتلی شوی و، د کابل له لارې هند ته وتښتېد، او د بدخشان حکمراني د شاهرخ میرزا شوه (۹۸۳ هـ - ۱۵۷۵م) خو سلیمان له هنده د بیت الله د زیارت په پلمه ایران ته ولاړ او له هغه ځایه کندهار او کابل ته راغی پر (۹۸۷ هـ ۱۵۷۹ م) کال یې د محمد حکیم په مرسته پر بدخشان او خپل لمسي یرغل وکړ؛ شاهرخ ورسره روغه وکړه له تالقانه تر هندوکوشه یې سلیمان ته

پرېښوو او په خپله يې په بدخشان اکتفا وکړه (۹۸۸ هـ).

تردې روغې وروسته شهزاده محمد حکيم له کابله د پېښور او لاهور خوا ته لښکر ويوست او دا ښار يې کلابند کړ، خو د (۹۸۹هـ - ۱۵۸۱م) کال پر محرمه اکبر دی د لاهور له شاوخوا پر شا وشاړه او په خپل ورور پسې تر کابله ولاړ، دا د ده لومړی سفر و، خو کابل او زابلستان يې بېرته محمد حکيم ته وسپارل او د (۹۸۹ هـ کال د صفر پر ۱۴) له هغه ځايه هندوستان ته وګرځېد. خو په بدخشان کښې د ميرزا سليمان او شاهرخ اختلاف ورك نه شو، له دغه اختلافه د بلخ حکمران عبدالله اوزبك ګټه واخيسته دواړه يې کابل ته پر شا وشړل او بدخشان يې د هندوکوش تر لړۍ پورې له بلخ سره يو ځای کړ.

شهزاده محمد حکيم د (۹۹۳ هـ - ۱۵۸۵ م) کال د برات پر ۱۲ په کابل کښې مړ شو، اکبر پاچا د کابل ساتنې له پاره کنورمان سنګه له نوي ځواك سره راواستاوه او زين خان کوکه يې د دغه ځای حکمران وټاکه، کابل مستقيماً د اکبري هېواد برخه شوه (۹۹۵هـ - ۱۵۸٦م) د اکبر لښکرې د سوات او باجوړ په سيمو کښې د پښتنو له توريالېو قبيلو سره ونښتې او په خپله اکبر هم پر (۹۹۷ هـ -۱۵۸۸م) کال پېښور ته راغی دا کابل ته د ده دويم سفر و، په کابل کښې يې تر يوې مياشتې تېرېدو وروسته د کابل حکمراني کابلي قاسم خان ته ورکړه او په خپله پېښور ته وګرځېد، خو د روښاني حکمدارانو او د بايزيد له زوی جلال الدين سره يې د افغانستان په جګړه کښې ځلوېښت زره شاهي سپاره او د اکبري دربار مهم غړي راجه بيربل د پښتنو له لاسه ووژل شول، غزني د روښانيانو لاس ته ورغی چې تفصيل به يې د روښانيانو تر سرليك لاندې راشي.

لکه دمخه چې مو وليکل کندهار ښار د صفوي شهزادګانو په لاس

e Digital Library

کښې و چې له اکبري هېواده بېل شوی و، ځکه نو پر (۹۹۹هـ - ۱۵۹۰م) کال خان خانان د بلوچستان له لارې پر کندهار حمله وکړه او کابلي شاه بيګ خان دا ښار بيا د اکبري هېواد يوه برخه کړه (۱۰۰۳هـ - ۱۵۹۴م). دی د اکبر د دورې تر پايه د کندهار حکمران و، پر (۱۰۱۱هـ - ۱٦۰۲م) کال يې د بدخشان شاهرخ زوی ميرزا حسن چې پر کندهار يې يرغل کړی و، غورته پر شا وشاړه .پر (۱۰۱۴ هـ-۱٦۰۵م) کال د هند شاهنشاه جلال الدين محمد اکبر له دنيا ولاړ. (وګورئ ٦۹ نومره عکس).

د جلال الدين اکبر له مړينې وروسته يې زوی نورالدين جهانګير پر ځای کښېناست، دا وخت د هرات صفوي حکمران حسين شاملو د سيستان د حاکم په مرسته پر کندهار حمله وکړه، خوشاه بيګ خان په کلا کښې بندي کړ پښې يې ټينګې کړې جهانګير هم له هنده ملاتړ لښکر را واستاوه او صفوي لښکر ناکام وتښتېد. د کندهار، سند او ملتان حکمراني د جهانګير له درباره غازي خان ته ورکړ شوه (۱۰۱۴هـ - ۱٦۰۵م).

جهانګير پر (۱۰۱۵ هـ ۱٦۰٦م) کال کابل ته لاړ په دغه ښار کښې يې شاه بيګ خان د افغانستان د شمالي سيمو حکمران وټاکه او تر پېنځو کالو وروسته پر (۱۰۲۰هـ - ۱٦۱۱م) کال چې روښاني احداد پر کابل يرغل وکړ، نو جهانګير د شاه بيګ خان پر ځای قليج خان د کابل په حکمرانۍ وګماره (له اکبر او جهانګير سره د روښانيانو د جګړو تفصيل دې د روښانيانو په فصل کښې ولوستل شي).

کندهار چې تل د صفوي او بابري پاچهانو د جګړې ډګر و، اوس نو د جهانګير لاس ته ورغلی و، خو پر (۱۰۳۱هـ - ۱٦۲۱م) کال بيا شاه عباس صفوي ونيو، سره له دې چې جهانګير پر (۱۰۳۵هـ ۱٦۲۵م) کال کابل ته خپل دويم سفر وکړ، خو برى يې ونه موند چې کندهار ته لښکر وباسي، ځکه

e Digital Library

یې خواجه ابوالحسن د کابل او بنګښ له سیمو د سند تر سینده حکمران وټاکه او په خپله هند ته ولاړ د (۱۰۳۷هـ - ۱۶۲۷م) کال د صفر پر ۲۸ د یکشنبې پر ورځ په لاهور کښې مړ شو (۷۰ عکس) د ده پر ځای یې زوی شهزاده خرم د هند پر تخت کښېناست، چې په شهاب الدین محمد شاه جهان مشهور شو. د بایزید روښان د کهاله جنګونه چې په تیرا، پېښور، کابل، غزني او بنګښ کښې د همایون او اکبر له مهاله پیل شوي وو، د شاهجهان د پاچاهۍ تر مهاله ونه دربدل، ځکه نو د ډهلي د دربار حکمرانان د افغانستان په سیمو کښې له سختو مقابلو سره مخامخ وو (شرح به یې د روښانیانو تر سرلیك لاندې راشي) جهانګیر چې له دنیا ولاړ د افغانستان حکمران ظفر خان له روښاني احداد سره په جګړه اخته و، دا مهال د بلخ حکمدار نذر محمد خان فرصت غنیمت وګاڼه او د بامیان د ضحاك پر کلا یې یرغل وکړ د افغانستا ن د شمالي ولایاتو د ټولو سیمو تر نیولو وروسته تر هندوکوش راتېر شو او کابل یې په خونړیو جګړو درې میاشتې کلا بند کړ، شاهجهان خواجه ابولحسن او مومند لښکر خان له ۱۵ زرو سپرو سره او سپه سالار مهابت خان له شلو زرو سپرو سره افغانستان ته راواستاوه (د ۱۰۳۷ هـ - ۱۶۲۷م) کال د ذیعقدې میاشت) نذر محمد د غور له لارې بلخ ته پرشا شو او کابل د لښکر خان لاس ته ورغی (د ۱۰۳۸هـ -۱۶۲۸م کال د محرمې میاشت) د دغه کال په پای کښې د شیخ رکن الدین افغان زوی کمال الدین د اټك له غاړو بیاتر کابل پورې پښتانه قبایل له ځان سره یو لاس کړل او د ډهلي حکومت پر خلاف پورته شو، پېښور یې کلا بند کړ، خو د کابل حکمران اسمعیل خان پورته شوی خلك سره تیت کړل او پېښور یې وساته (د ۱۰۳۸ هـ - ۱۶۲۸ م کال د ذیحجې میاشت).

په اکبري عصر کښې حسن خان ترین د اوسني بلوچستان د پښین

د سیمو له غټو مشرانو څخه و، چې زوی یې شېرخان ترین د صفوي او د ډهلي د تیموري حکومتو تر منځ خپلواك اوسېد، پر (۱۰۴۱هـ - ۱۶۳۱م) کال یې د سیوستان د نیولو هڅه هم وکړه دا مهال د کندهار صفوي حکمران علي مردان پر پښین یرغل وکړ او شېرخان د دوکې او چیټالې کلا وته پناه یوړه، خو شاهجهان د (۱۰۴۷ هـ - ۱۶۳۷ م) کال پر منځ د کندهار خواته لښکر راواستاوه، صفوي حکمران علیمردان خان تسلیم او کندهار یې د شاهجهان لښکر ته وسپاره، د کندهار محلي مشران ملك مغدود او کامران (په همدغه کتاب کښې ـــ د ابدالیانو شرح وګورئ) د شاهجهان له درباره رسماً د کندهار حکمداران وپېژندل شول او د شاهجهان لښکر د هلمند تر غاړو، زمینداور، بست او ګرشك پورې سیمې ونیولې (د ۱۰۴۸هـ - ۱۶۳۸م کال دریمه خور - جمادی الاولی) او د (۱۰۴۹هـ) پر محرمه شاهجهان کابل ته خپل لومړی سفر وکړ او د یوسفزیو غورځنګ د مخنیوي له پاره یې چې په نوښار او پېښور کښې یې د شاهجهان غټ حکمرانان وژلي وو، علی مردان خان وګماره (۱۰۵۰هـ) او سعید خان یې په کابل او قلیچ خان یې په کندهار کښې مقرر کړل نیم افغانستان یې له هندوکوشه تر کندهاره د ډهلي تیموري دولت برخه کړه، پښتانه ملك اودل او ملك حمزه چې په هلمند او سیستان کښې یې خپلواکي ساتله د (۱۰۴۹هـ) کال پر برات یې د هلمند پر غاړه د شاهجهان له لښکر سره جګړه وکړه، خو مات شول او له منځه ولاړل، شاهجهان پر کندهار باندې د صفوي حملو د مخنیوي له پاره شهزاده د اراشکوه له پنځوسو زرو سپرو سره وګماره او بیا ځنګه چې د کندهار صفوي قواو او د هندوکوش د شمالي ولایاتو حکمران نذر محمد خان کابل ګواښه، نو ځکه شاهجهان د (۱۰۵۵ هـ - ۱۶۴۵ م) کال پر ذیحجه شهزاده مراد بخش له پنځوسو زرو سپرو، لسو زرو پلیو او درنې توپخانې سره راوخوځول، دی

The Digital Library

په خپله هم د (۱۰۵٦ هـ) کال پر دویمه خور کابل ته راورسېد او بې ځنډه یې د پروان او هندوکوش د درو له لارې پر شمالي ولایاتو یرغل وکړ، ټول بدخشان یې تر بلخ پورې ونیو او د ډهلي د تیموري هېواد وېش یې تر آمو سینده ورساوه، خواص خان یې د کندهار په صوبه دارۍ وټاکه، خواجه عبدالرحمن یې په بدخشان، سعادت خان یې په ترمذ، اسدالله یې په زمینداور او ذوالفقار خان یې په کابل کښې وګمارل په خپله پېښور او لاهور ته ولاړ، خو د نذر محمد خان زوی عبدالعزیز خان د توران والي پر (۱۰۵۷هـ ۱٦٤۷م) کال بیا پر بلخ یرغل وکړ د ده حملې د هندوکوش تر کلاو پورې ورسېدلې، ځکه نو شاه جهان کابل ته دریم سفر وکړ، شهزاده اورنګ زیب له خپلو لښکرو سره د هندوکوش په شمالي سیمو کښې د اوزبکو د حملو د مخنیوي له پاره تر بلخ، اندخود او میمنې پورې پر مخ ولاړ، ځکه چې د هندوکوش د شمال ساتنه سخته وه، ځکه نو شاهجهان بلخ نذر محمد خان ته وسپاره او په خپله هند ته ولاړ (د ۱۰۵۷هـ - ۱٦٤۷م کال د رجب میاشت).

صفویانو کندهار هېرنه کړ او پر (۱۰۵۸ هـ) کال یې لومړی د کندهار ښار د غوښتلو په اړه د دوستۍ له لارې یو لیک شاهجهان ته واستاوه او ترهغه وروسته په خپله شاه عباس ثاني له لوی لښکر راو پنځو بالیمز توپو سره له اصفهانه را وووت پر کندهار یې یرغل وکړ او دا ښار یې په ژمي کښې د پنځوسو زرو سپرو په مرسته کلابند کړ، د ډهلي له درباره شهزاده اورنګزیب له اویا زریز لښکر سره له لاهور او کابل څخه کندهار ته متوجه شو، خو صفوي پاچا تر خونړیو جګړو وروسته کندهار ونیو او محراب خان یې له لسو زرو سپرو سره هلته پرېښوو، په خپله دې هرات ته ولاړ، شهزاده اورنګزیب د (۱۰۵۹هـ - ۱٦٤۹م) کال پر درېیمه خور (جمادی الاولی)، محراب په کندهار کښې کلابند کړ او په خپله شاهجهان هم څلورم

ځل کابل ته لاړ خو دا چې څه کار یې و نه کړای شو نو اورنګزېب ته یې د کندهار د څلور میاشتنۍ کلابندۍ د پرېښوو او لاهور ته د تګ امر وکړ. دوه کاله وروسته شاه جهان کابل ته پینځم سفر وکړ او شهزاده اورنګ زیب یې له پنځوسو زرو سپرو او پلیو، شلو کلانړوونکیو توپو، شلو منځنیو توپو او لسو مستوجنګي پیلانو سره کندهار ته واستاوه، سعد الله خان یې هم له نور لښکر سره د شهزاده د ملاتړ په توګه وګماره، دغه پیاوړی ځواک چې کندهار یې بیا کلابند کړې و، تر دوو میاشتو پورې یې هېڅ ونه شو کړای او بې نتیجې کابل او لاهور ته ولاړ (۱۰٦۱هـ - ۱٦۵۰م د روژې میاشت) بل کال بیا شاه جهان یو لوی لښکر د شهزاده دارا شکوه په مشرۍ د کندهار دریم وار کلا بندۍ له پاره راواستاوه چې په دغه لښکر کې یو سل او پنځوس زره سپاره، څلورپنځوس غټ او کوچني توپونه، یو سل اویا جنګي پیلان او د توپ دېرش زره ګولۍ وې. د کندهار کروړ حکمران محراب خان بیا ځان ټینګ او د کندهار کلا یې پینځه میاشتې وساتله شاه جهان بې له دې چې کندهار ونیسي دریم وار هم ناکام هند ته ولاړ، په دې توګه یوازې کابل او غزني د شاه جهان په لاس کې پاتې شول، د هغو د ساتنې له پاره یې بهادر خان افغان وګماره، کندهار، سیستان او هرات د صفویانو په لاس کښې وو، شمالي ولایات له میمنې او اندخود څخه نیولې تر بلخ، تخارستان او هندوکوش پورې د توران په حکمدارانو پورې چې د نذر محمد خان او لاده وه اړه درلوده. شاهجهان چې پر (۱۰٦۸هـ - ۱٦۵۷م) کال د خپل زوي اورنګزیب له خوا بندي شو او پر ځای یې اورنګزیب د ډهلي پر تخت کېناست، نو اورنګزیب مهابت خان د کابل حکمران، شمشېرخان د غزني حاکم او سعید خان د افغاني کوهستان او پېښور پوځدار وټاکه. (وګورئ ۷۱ او ۷۲ نومره عکسونه).

The Digital Library

د عالمګیر عصر د افغانستان په تاریخ کښې له شوره ډکه دوره وه چې د هېواد سیمې له اټك څخه تر کابله د ډهلي دربار د لښکرو او افغانانو تر منځ د جګړو ډګرو.

لومړی د پېښور د شمال یوسفزیو د باکو، ملا چالاك او سلطان محمود ګدون په مشرۍ پر پکهلی یرغل وکړ، عالمګیر پر (۱۰۷۷هـ - ۱٦٦٦م) د اټك پوځدار کامل خان ته د هغوی مخنیوی وسپاره، خو (۱۰۷۹هـ ۱٦٦۸م) کال په شاوخوا کښې ایمل خان مومند (چې د ایمل شاه په نامه یې سکه وهله) په خیبر کښې د نومیالی پښتون او د پښتو نامتو شاعر "خوشحال خان ختټك" په ملګرتیا د عالمګیر د قوا پر خلاف ډېرې جګړې وکړې) عالمګیر په خپله د دوی د مخنیوي له پاره درې کاله په حسن ابدال کښې کې پروت و شهزاده محمد اعظم په کابل کښې و، آغر خان له پښتنو سره خونړۍ جګړې وکړې، تر هغې چې عالمګیر د تهترې، دوآبه، نوښار، ګنداب او خاپښ تر پېنځو جګړو او تقریباً د داورو خواو د یو لك تنو تر وژلو وروسته ونه شو کړای چې د افغانانو نهضت له منځه یوسي، نو له دې اوږدې جګړې څخه یې زړه تنګ شو ډهلي ته ولاړ (۱۰۸۱هـ) خو ایمل خان په لغمان کښې له آغرخان سره خورا لویه خونړۍ جګړه وکړه، پر (۱۱۰۲هـ= ۱٦۰۹م) کال آغر د افغانانو له خوا ووژل شو او د عالمګیر د دورې په پای کښې شهزاده محمد معظم بهادر شاه په کابل او پېښور کښې واکمن و، چې پر (۱۱۱۴هـ- ۱۷۰۲م) کال یې د افغاني قبایلو یو غټ مشر پردل خان چې له خپل لښکر سره له خوسته کابل ته راتلو، د کابل او پېښور د لارې د بندیدو او بلوا له وېرې ووژه.

عالمګیر چې پر (۱۱۱۸هـ -۱۷۰٦م) کال مړ شو معظم له کابله لاهور ته ولاړ او د پاچهۍ بیرغ یې پورته کړ، د ډهلي د بابري دورې په پای

کې ناصر د کابل او پېښور او باقر خان د غزني حکمرانان وو او کندهار تر پېښین، مستنګ او ډېره جاتو پورې د هوتکي پاچاهانو په لاس کښې و، څو چې پر (۱۱۵۱ - ۱۷۳۸م) کال نادر افشار د بابر د پاچهۍ کمبله تر (۲۴۰) کالو وروسته له افغانستانه ټوله کړه. په افغانستان کښې د ډهلي د امپراتورۍ، د ایران د صفویانو او د ماوراء النهر د توراني پاچاهانو د دریو لویو ځواکو د مخامخېدو او یو ځای کېدو نقطه وه، ځکه یې د پاچاهانو له مدنیت روزلو او صنعت او ادب پاللو څخه ګټه وانه خیسته. دوه نیمې پېړۍ له بهرنیو یرغلګرو سره د کورنیو آزادۍ غوښتونکیو په سختو جګړو وران شو په دې توګه پرته له جګړې وینې تویدنې او جاسوسۍ د بابري مدنیت له ودانیو کومه نخښه و نه لیدل شوه.

په افغانستان کښې د بهرنیانو د دغو دوو نیمو پېړیو د ورانیو منظره ډېره دردوونکې ده او هغه څه چې د چنګیز او تیمور تر چور او چپاو وروسته د هرات د تیموریانو دولت جوړ کړي او د مدنیت، صنعت او ادب آثار یې منځته راوړي وو هغه په دې موده کښې وران شول، خو همدا دوره د افغان ملت د خپلواکۍ غوښتلو او له وطن سره د مینې لرلو د حس خورا ښه ښکارندویه ده چې دوه نیمې پېړۍ د درویو مدهشو قوتو سره وجنګېد او پر دې قوتونه یې پرې نه ښوول چې د دوی پر هېواد په خوښۍ او آرامۍ واکمنې وکړي.

دا مهال د ډهلي تیموري پاچاهانو په کابل او کندهار، صفوي پاچاهانو په هرات او سیستان او توراني پاچاهانو په بلخ او بدخشان کښې سکه وهله، خو افغاني قومونه چې له دریو خواو څخه تهدیدېدل ځکه نو په دوی کښې د مقاومت روح او دا تونومي ساتل تقویه کېدل، دا مهال پښتو ادبیات نضج او پوخوالي ته ورسېدل، د آزادۍ او خپلواکۍ غوښتلو لار

he Digital Library

خوښوونکیو لکه پیر روښان، خوشحال خان او نورو په پښتو ژبه ډېر ارزښتمن آثار ولیکل، د همدې دورې یوه ځانګړتیا دا هم ده چې په پښتو ادبیاتو کښې د هند د پردیو بابري پاچاهانو د واکمنۍ په مقابل کښې یو راز سخته کرکه او تنفر پیدا شو.

په افغانستان کښې د ډهلي د تیموریانو ملکي او لښکري تشکیلات د هند د لودیانو او سوریانو غوندې وو، د مستر سمت او دولافوز په وینا شېر شاهي مدني بنستونه بې ارت کړل، افغانستان یې پر څلورو صوبو وېشلی وو: چې له هغې جملې څخه کابل صوبې د بابر د شاهنشاهۍ له پیله بیا د نادرشاه افشار تر فتح پورې په ډهلي اړه درلوده خو دویمه صوبه کندهار کله په ډهلي او کله د ایران په صفویه اړه درلودلې وه، دریمه صوبه بدخشان د ډهلي د تیموریانو، هندیانو او د هغو د پلرنیو خپلوانو تر منځ د شخړو ځای ؤ، څلورمه صوبه بلخ هم کله د ډهلي په بابري کهاله اړه درلوده او کله یې د توران په پاچاهانو پورې. د کابل صوبې د بابر په وخت کښې د ده په وینا شل محله درلوده او عایدات یې شل لکه شاهرخۍ وې چې له یو کروړ اته ویشت لکه دام سره برابرې وې، همدا صوبه د ابو الفضل په وینا له پامیر، ګلګت، سوات، بونېر او باجوړ څخه تر کندهار او زابلستان پورې غځېدلې وه او په اکبري عصر کښې پر دوه سر کاره (کابل او کندهار) وېشل شوې وه، د کابل سرکار (۲۲) محله وو، (۸۰۵۰۷ ،۴۶۵) دام نغدی، (۱۷۸ ،۱۳۷) دام مالیه، (۲۸،۱۸۷) سپاره، (۷۰۰ و ۲۱۲) پلي او په خپله کابل ښار (۱۲،۷۵۸،۴۱۰) دام نغد عایدات درلوده.

خو د کندهار سرکار (۲۴) محله، (۸۱۱۴) تومان (د کلیو مجموعه)، (۲۹،۶۰۰) نغد دیناره، (۴۵،۷۷۵) پسونه (۴۵) بلوڅي آسان او (۳،۷۵۲،۹۷۷) خرواره غله، (۴۲۰) منه وریجې، دوه خرواره اوړه، (۲۰)

منه غوړي، (۱۳،۸۷۵) سپاره او (۲۷،۲۶۰) پلي، دولتي عایدات وو.

لاهوري عبدالحمید د شاه جهان په وخت د بابر د اولادې د هېواد له ۲۲ صوبو څخه د افغانستان څلور صوبې او د هغوی دولتي عایدات داسې شمېرلي دي: کابل شپاړس کروړه دام، کندهار شپږ کروړه دام، بلخ اته کروړ دام، بدخشان څلور کروړ دام (هر پېنځه دامه له "۲" آنوسره برابر دي).

د ابو الفضل په وینا هره صوبه پر څو سرکارو، ښارو، کلاو او تانو وېشل کېده، صوبه دار ملکي او نظامي آمر و، چې تر دوو لسو کروړو دامه پورې یې تنخا رسېده. د صوبه دار تر امر لاندې یو کومکي (موقتي نظامي آمر)، تعینات (دایمي نظامي آمر)، پوځدار (د لوی نظامي افسر مرستیال) تانه دار او کوتوال په مهمو مرکزو کښې د هېواد د ښارو، لارو او نظامي کلاو عامه امنیت اداره کاوه او کله هم یوه صوبه د تیول (اقطاع) په توګه یوه امیر او شهزاده ته ورکول کېده چې هغه ته به یې تیولد اروایه، په هره صوبه او ښار کښې مامور محاسبه او د مالي چارو دیوان و، د شرعي محکمو او عدلیه چارې هم قاضي اداره کولې، چې د لښکر له پاره (د اردو عدالت) یو ځانګړی عسکر قاضي موجود و، بخشي یو مامور و چې د لښکر تنخا او لوازم یې تهیه کول واقعه نویس د استخبار او جاسوسي چارې اداره کولې، چې په هر ځای کښې یې د (هرکاره) په نامه جاسوسان درلودل، کله هم د ډهلي د بابر د اولادې په دربار کښې د ناظم او نظامت په نامه هم فوق العاده تنظیمه رییسان په موقتې توګه د ځینو مهمو چارو له پاره ټاکل کېدل، د دغو ټولو دولتي کار کوونکیو رتبې او تنخاوې دا ډول وې: لومړی لس زری (ده هزاری) چې (۷۰۰) اسان، دوه سوه پیلان، دوه سوه بار وړونکي څاروي او (۳۲۰) ګاډۍ یې تر امر لاندې وې پر میاشت یې تر (۶۰) زرو روپیو تنخا اخیستله.

دا رتبې له لس زري (ده هزاری) څخه تر لس باشي (ده باشی) پورې (٦٦) رتبو ته رسېدلې او هر منصب له کښتنۍ خوا له پېنځه زري څخه د تنخاه له حیثه درې مرتبې درلودلې مثلاً لومړی پېنځه زري او دویم دریم پېنځه زري.

د ډهلي د تیموري دورې له پاتیو ودانیو څخه په افغانستان کښې:
یو د کندهار د اوسني ښـــار لوېدیځ خوا ته د سرپوزې پــــه غره کښې د چهل زینې دالان دی چې د هغه د لیکنې له مخې د هغه ځای ودانۍ پر (۹۳۰هـ) کال میرزا کامران، میرزاعسکري او میرزا هندال، پیل کړې او پر (۹۵۳هـ) کال یې پای ته رسولې تر هغو ورسته یوه اکبري منصبدار میر معصوم نومي پر (۱۰۰۴هـ کال) هلته د ماهرو ډبرو توږوونکیو په واسطه په څلورو کالو کښې د همایون او اکبر په نامه یو ډبرلیك کیندلی دی. بله لیکنه د کندهاري بابا حسن ابدال د خوریي سید حسن زنجیر پا د مزار ډبرلیك دی چې همدغه میر معصوم پر (۱۰۰۱هـ) کال کیندلی دی. همدا راز د کندهار شمال خوا ته څلوېښت میله لرې په خاکریز کښې د سید عبد الجلیل (مشهور په شاه مقصود) د سلطان خلیل زوی او د سلطان محمد لمسی (۸۵۴ مړ) د مزار ودانۍ او ډبرلیك دی چې پر (۱۰۵۵هـ) کال د سید معصوم د زوی میر بزرګ له خوا ودانه شوې او کیندل شوې ده:

د هاغه وخت بل ډبرلیك د سید محمد مشهور په سید شیر قلندر د امیر انصاري د زوي د مزار ډبرلیك دی چې د تاریخ معصومي په وینا د ۹۳۳هـ کال پر محرمه وفات شوي او پر (۱۰۰۵) کال نوموړي میر معصوم د کندهار د پنجوایي د سپېروان په غره کښې کیندلې او ودانۍ یې پرې جوړه کړې ده بل د کندهار چارباغ دی چې د ابو الفضل په وینا د بابر له ودانیو څخه و.

خو په کابل کښې د شهر آراء باغ، چارباغ، د جلو خانې باغ اور ته باغ، صورت باغ، مهتاب باغ او د آهو خانې باغ د عبدالمجید په وینا د بابر د ودانیو له پاتې شونیو څخه دي چې جهانګیر یې په خپل تزک کښې هم ستاینه کړې ده. همدا شان د پغمان باغ چې میرزا الغ بیګ او بابر جوړ کړی) او د بابر تخت چې په خپله د ده په امر پر ۹۱۴ هـ کال جوړ شوي او پر (۱۰۱٦هـ) کال جهانګیر د کابل جنوبي خوا ته بشپړ کړ، همدا راز د کابل چار چته (مشهور بازار چې علیمردان خان جوړ کړی و) د شور بازار مسجد (چې اورنګزیب ودان کړی و) علیمردان باغ، صفا باغ (د جلال آباد په بهسود کښې چې بابر جوړ کړی دی)، وفا باغ چې پر (۹۱۴هـ بابر ودان کړ) شهباز کلا (چې د ابو الفضل په وینا پر ۹۹۸هـ کال اکبر جوړه کړې وه)، استالف باغ، د بابر د مزار مرمرین مسجد او د مېملې باغ (کابل ختیزي خوا ته په ۱۰۵٦هـ کال ودان شوی) د شاه جهان له ودانیو څخه دي.

د کابل حصار چې له پخوا موجود و د جهانګیري تزک په وینا میرزا کامران ترمیم کړی او د بالاحصار ودانۍ د (۱۰۱۵هـ) کال پر سفر کښې د جهانګیر په امر ودانې شوې، خو د کندهار ښار حصار چې پر (۱۱۵۱هـ) کال نادرشاه وران کړ له پخوانۍ زمانې موجود ؤ، د عبدالمجید په وینا شاجهان هغه د اته لکو روپیو په لګښت ترمیم کړ د کابل شمالي خوا ته د پروان کلا (اوسنی جبل السراج) هم پر (۹۵۵هـ) کال همایون ودانه کړه چې د ده د لښکر مرکز و.

د ډهلي د تیموري پاچهانو په وختو کښې کابل، کندهار، بلخ او بدخشان دار الضرب هم وو او د ابو الفضل په وېناد اکبر په عصر کښې کابل یو له هغو څلورو صوبو څخه و، چې د اکبر د طلا سکه په کښې وهل کېده، په څلورو واړو صوبو کښې د ډهلي د تیموري یا د صفوي پاچاهانو

له خوا د سپینو زرو او مسو سکې وهل کېدې، د جهانګیر پر مهال په کندهار کښې مسي سکې وهل شوې دي چې د لمریز کال د میاشتو په ډول شکل لري، همدا شان جهانګیر د خپلې پاچاهۍ پر ۱۴م کال په کندهار کښې د سپینو زرو پر روپۍ سکه ووهله چې دا بیت پرې لیکل شوی و: ((ز جهانګیر بن اکبر شاه سکهٔ قندهار شد دلخواه.))

په افغانستان کښې د ډهلي د تیموریانو د وختونو علمي او ادبي نومیالي دا دي:

ابتري بدخشی (شاعر)، ابراهیم بټنی (د مخزن افغان بشپړوونکی)، ملک ابو الفتح سیستانی (سردار شاعر)، آتشی قندهاري (شاعر پر ۹۷۳هـ مړ دی)، شیخ احمد مجدد کابلي، (د سرهند عارف ۹۷۱هـ ۱۰۳۴هـ)، ارزاني (پښتو شاعر د ۹۵۰هـ شاوخوا)، اشرف خان هجري (د خوشال خان ختک زوي پښتو شاعر)، میر اعجاز هروي (شاعر او نثر لیکونکی)، سلیم لودي افغان (شاعر)، افضل خان ختک (پر ۱۱۸۳ هـ مړ او د پښتو د تاریخ مرصع مؤلف)، ملا الف هوتک (د پښتو بحر الایمان ناظم - ۱۰۱۹هـ)، امام الدین متي زی (۱۰۲۰ - ۱۰۶۸هـ) د تاریخ افغان مؤلف، امانی کابلی (شاعر)، امانی افغان (شاعر - ۱۰۷۷هـ کال پر شاوخوا)، امیر (پښتو شاعر- ۱۰۲۳ هـ)، انوري هروي (شاعر)، بابا بلخي (شاعر- د ۹۵۰ شاوخوا)، بابو جان (پښتو شاعر- د ۱۰۵۰هـ شاوخوا)، خواجه باقي الله کابلي (عارف او ذ سلسله الاحرار مؤلف ۹۷۱- ۱۰۱۲هـ)، شیخ بایزید افغان (د عالمګیر د وختو نامتو زاهد) بایزید روښان (پښتون مشر او لیکونکی)، بای خان (پښتو شاعر- ۱۱۰۰هـ پرشاوخوا)، شیخ بستان بړیځ (پښتون شاعر او عارف چې پر ۱۰۰۲هـ مړ دی)، بنايي کابلي (د همایون د وختو شاعر)، بوالعجب کابلي (د اکبر د دورې شاعر)، جهانګیر هروي (د منظر الآثار ناظم چې پر ۹۴۶هـ

he Digital Library

مړ دی)، غزنوي (شاعر پر۹۷۳ هـ کال په پېښور مړ کښې دی)، تادیب هروی (شاعر ۱۰۸۰هـ)، تاش محمد کندوزی د حجه الاورنګ شاهیه مؤلف- ۱۱۰۰هـ)، ترابي بلخي (شاعر)، خوشال خان ختک (د پښتو نومیالی شاعر او جنګیالی مشر)، سلطان قندهاری، (د اکبر د وختو شاعر)، ثابت بدخشی (شاعر)، ثابت بړیځ (پښتون عارف)، ثاني خان هروي (د اکبري دورې شاعر)، حبیبي کابلي (د یوسف او زلیخا ناظم -۱۰۹۰هـ)، قاضي نظام بدخشي (د بابر د دورې قاضي خان)، حسام الدین بدخشي (د بابر او همایون د دورې قاضي)، حلیمه (پښتنه شاعره- د خوشال خان ختک لور)، ملک حمزه سیستاني (شاعر ۱۰۸۳هـ)، حمید ماشوخېل مومند (پښتو شاعر ۱۱۰۰هـ)، حمید ګل (پښتو شاعر)، خانګل خلیل (پښتو شاعر)، خانی کابلي (شاعر ۹۸۵هـ)، خرد بیګی کابلي (شاعر چې پر ۹۷۵هـ مړ دی)، خواند میر (د حبیب السیر، خلاصة الاخبار، دستور الوزراء او نورو لیکونکی پر ۹۴۱هـ مړ دی)، خواجه زاده کابلی (د اکبر د عصر شاعر)، خواجه حسن هروی (شاعر- چې پر ۹۷۹هـ مړ دی)، خواجه محمد بنګښ (د عالمګیري عصر پښتو شاعر)، داعی کشمي (شاعر - پر ۹۹۴ کال مړ دی)، درویزه ننګرهاری (پښتو لیکونکی او نامتو مبلغ)، دولت لوانی (د پښتو شاعر- د ۱۰۵۸ هـ پر شاوخوا)، رابعه کندهاری (د بابر د عصر شاعره)، دوست محمد کاکړ (شاعر او د پښتو غرغښت نامې کتاب مؤلف ۹۲۹هـ)، دبیري کابلي (د شاهجان د وختو شاعر)، ربیع بلخی (شاعر ۱۰۸۰هـ)، رحمان بابا (د پښتو نومیالی شاعر او نامتو عارف)، رونقی بدخشی (شاعر پر ۹۶۴هـ مړ دی)، زایر بدخشی (شاعر پر ۱۰۶۷هـ مړ دی)، ساغری هروي (شاعر د ۹۵۰هـ پر شاوخوا)، سروري کابلی (ذ عالمګیر د عصر شاعر)، زرغونه کندهاری (د پښتو شاعره چې پر ۹۰۳هـ کال یې د سعدي بوستان په پښتو

he Digital Library

نظم کړ)، سکندر خان (د پښتو شاعر او د خوشال ختك زوی)، سلطان کندهاری (د اکبر د عصر شاعر)، سلطان علی او بهی هروی شاعر (۹۵۰ هـ شا و خوا)، سلطان محمد خندان (د کابل خطاط او شاعر -۱۱۰۰هـ کال په شا و خوا)، سوسني کابلي شاعر او جهانګیر د عصر امیر)، سید احمد ختك (د اکبری عصر له مؤلفانو څخه و)، سیف خان خوستی قطغنی (په موسیقی د راګ پن مؤلف او د شاهجهان د وختو افسر چې په ۱۰۹۵ هـ مړ دی)، ملا شاه بدخشي (شاعر او تفسیر لیکونکی په ۱۰۷۰ هـ کښې مړ دی)، شجاع سیستانی (شاعر)، شوخی هروی (شاعر)، شیدای بلخي (د بابر د حضور له پوهانو څخه و)، امیر شیر علي خان لودي (د مرآة الخیال د تذکرې مؤلف ۱۱۰۲ هـ)، شیر محمد هوتك کندهاری (۱۰۹۲ - ۱۱۷۵ هـ د اسرار العارفین ناظم په پښتو)، شیر محمد ننګرهاری (د پښتو شاعر ۱۱۰۰ هـ)، صادق کندهاری (د همایون د عصر شاعر) صبوحی بدخشی (شاعر- چې په ۹۷۳ مړ دی)، صبوحی کابلی (د اکبر د دربار شاعر) صدر خان ختك (د پښتو شاعر او د خوشال ختك زوی)، حاجي عارف کندهاری (د بیرم خان د دربار مشهور مؤرخ، صوفي او شاعر او په ۹۸۶ هـ د مطلع و مقطع لیکونکی)، حاجي عارف کابلي (شاعر ۱۰۰۰ هـ) ملا عالم ګلبهاري (د اکبر د وختو شاعر او د صلصلة الجرس ناظم او د لالة العقل او بحرالوجود او عوالم الاثار او فواتح الولایه لیکونکی چې پر ۹۹۲ مړ دی)، عباس سروانی (د تاریخ شیر شاهی مؤلف)، عبدالسلام پشاوری (پښتو لیکونکی او د درویزه لمسی)، عبدالرحمن بختیار (۹۰۰ د شاوخوا عارف)، عبدالعزیز هروی (د بابر دوختو عالم)، عبدالرحمن رمزی بدخشی (دردالشعیه او اِثبات نبوت مؤلف)، میر عبدالله د میر نعمان زوی (شاعر او د نقشبند یه له مشایخو څخه و)، عبدالعلي تالقانی (د انشا لیکونکی ۱۰۶۰ هـ)، عبدالله نیازی(دا کبری دورې عارف چې پر ۱۰۰۰ مړ

دی او د شیخ سلیم چشتی او سید محمد جونپوری شاګرد)، عبدالله (د پښتو شاعر د ۱۰۰۰ هـ پر شاوخوا)، د هزاره ضلع عبدالرحمن مانکراوی، (په اکبری عصر کښې د حسینه مؤلف)، عبدالرحیمَ مانکر اوی (دا کبر په عصر کښې دردالبدع مولف)، عبدالوهاب مانکراوی (دا کبر په عصر کښې د کنزالدقایق ناظم)، عبدالرسول د سید علي زوی (پر ۱۱۱۸ هـ کال د مجمع اللغات والاسمامولف)، عبدالقادر ختك (د پښتو شاعر او د خوشال خان زوی)، عبدالصمد بدخشی (د ۹۵۰ هـ د شاوخوا شاعر)، عبدالرحیم هوتك کندهاری (د پښتو شاعر)، عبدالرشید د سلطان حسین زوی (د ۱۱۰۰ هـ پر شاوخوا د رشید البیان ناظم)، عبدالرزاق کابلی (د شاهجهان د عصر عالم چې پر شرح تجرید محاکمات یې حواشي لیکلې)، عزت هروی (شاعر او د عالمګیر د دربار لښکري افسر چې پر ۱۰۸۰ هـ مړ دی)، عشقی کابلی (میر بخشی او د اکبری عصر شاعر چې پر ۹۹۰ هـ مړ دی)، علي خان (د پښتو شاعر)، سید علي کندوزی د سید قنبر زوی مشهور په پیر بابا (نامتو عارف)، عمر خویشکی (د اکبری عصر له پوهانو او د پیر روښان له پیرّوانو څخه و)، عیسی پېښوری د آخوند پنجو شاګرد (د اهل بیت د فضلیت د کتاب لیکونکی)، عیسی مشوانی (د پښتو شاعر - ۹۰۰ هـ)، عیسی آخوند زاده کاکړ (د پښتو شاعر د ۱۰۵۰ هـ پر شاوخوا)، میر کلان غزنوی (د اکبر عصر شاعر او امیر)، غلام محمد د شیر خان ګیګیاني زوی (په پښتو د معراج نامې او سیف الملوك ناظم ۱۱۱۵ هـ)، غیوری کابلي (شاعر او د شهزاده محمد حکیم نوکر)، فخری هروی (شاعر او د همایون د عصر مؤلف)، فصیح هروی (شاعر)، فصیحه هروی (شاعره)، فیاض پېښوری (د پښتو شاعر د بهرام او ګل ندامې د کیسې ناظم)، فیاض هروي (شاعر ۱۱۰۰هـ) فیروزه کابلی (شاعر او د همایون له درباریانو څخه)، قاسم

کندهاری (د اکبر د عصر له پوهانو څخه)، شیخ قاسم سلیمانی پېښوری (د اکبر د عصر عارف او د تذکرة الاولیاء افغان لیکونکی)، قاسم کاهی کابلی (د اکبر د دربار شاعر)، قاسم شینواری (په پښتو کښې د فواید شریعت لیکونکی پر ۹۷٦ هـ)، قلندر (د پښتو شاعر)، کاظم خان شیدا (د خوشال خان خټك د کورنۍ پښتو شاعر)، کاشفي بدخشی (شاعر - ۱۰۴۲ هـ)، میرزا کامل د احمد بخشی زوی (د بحر الزمان لیکونکی چې پر ۱۱۳۱ کال مړ دی)، گدایی کابلی (د همایون د عصر شاعر)، لایق بلخي (د توران د پاچا امام قلی خان د دربار شاعر)، شیخ متی کاسي (د اکبر د وختو عارف چې پر ۱۰۱۰ هـ مړ دی)، میر محمد زاهد هروي د قاضي اسلم زوی (د شاهجهان وقایع نویس ۱۰۴٦، د خپل وخت عالم د شرح مواقف د حاشیې، د علامه دوانی د شرح تهذیب د حاشیې، د قطب الدین رازی د تصور او تصدیق د حاشیې او د شرح الهیا کل وزواید ثلاثه د حاشیې لیکونکی)، قاضي محمد اسلم هروی (د جهانگیر په عصر کښې د کابل او هند قاضي او د شاهجهان امام و، چې پر ۱۰٦۱ هـ کال په لاهور کښې مړ دی)، شیخ محمد امین بدخشی (عارف او د قطرات او د ضروریه د رسالې لیکونکی چې پر ۱۰۹۸ هـ کال په کشمیر کښې مړ دی)، محمد یوسف کابلی د شاه بیگخان زوی (وژلی شوی شاعر - ۹۸۰ هـ)، شیخ محمد صالح الکوزی کندهاری (د پښتو شاعر - اود ۱۰۱۴ هـ د شاوخوا عالم)، محمد صالح فارغی (د همایون د عصر شاعر)، محمد تقی تالقانی غافل (شاعر چې پر ۱۰۵۰ هـ مړ دي)، ملا محمد هروی (د اکبری عصر عالم - ۹۸۲ هـ)، محمد هاشم کندهاری (د بیرم خان د دربار شاعر)، محمد فاضل بدخشی (د جهانگیر په عصر کښې د عدالت اردو قاضي او د خپل وخت عالم)، محمد امین فوشنجي د قنبر علي زوی (د شیباني د دربار امیر او شاعر)، محمد

The Digital Library

طاهر انصاری هروی (د ۱۰۰۰ هـ د شاوخوا شاعر)، محمد د ابراهیم زوی (د سلطان ابراهیم لودي د عصر مورخ او د تاریخ ابراهیم شاهي لیکونکی)، علي محمد مخلص روښانی (۹۵۰ هـ د پښتو شاعر) ملامست زمند (د ۱۰۵۰ کال په شاوخوا کښې په پښتو د سلوك الغزات لیکونکي)، مستفید جگدلکی (د ۱۰۰۰ هـ په شاوخوا کښې د بخارا د پاچا عبدالعزیز خان د دربار شاعر)، مسعود د عبدالله پېښوری زوی (د پښتو شاعر اود ۱۰۰۰ هـ شاوخوا کښې د آدم خان او درخانی د نکل ناظم)، مصطفی خان بدخشي (د عالمگیر د دربار امیر، عالم او د قرآن د آیتو د استخراج په اړه د امارات الکلم د کتاب لیکونکی)، مصطفی د نورمحمد زوی، د عبدالکریم لمسی او د درویزه کړوسی د ۱۱۱۲هـ کال د شاوخوا پښتو لیکونکی)، مظفر الدین بدخشی (د ۹۸۷ هـ شاوخوا شاعر) میر معصوم نومی د سید صفایي زوی د هماغه بابا حسن ابدال له نسله چې په کندهار کښې ښخ دی (د اکبر د دورې شاعر، نظامي افسر، د تاریخ معصومي او طب نامې مولف، د معدن الافکار، حسن، ناز، اکبرنامې او پری صورت ناظم) مغزي هروی (د میرزا کامران د عصر شاعر چې پر ۹۸۲ هـ مړ دی)، معجز کابلی (د عالمگیر د عصر شاعر) مفید بلخی (د ۱۰۵۰ هـ کال په شاوخوا کښې د بخارا د عبدالعزیز خان د دربار شاعر) مقصود هروی (د همایون د دربار خطاط)، تاج محمد ممنون (شاعر پر ۱۱۵۰ هـ مړ دی)، قاسم موجي بدخشی (امیر او د همایون د دربار شاعر، د یوسف، زلیخا او لیلی مجنون ناظم چې پر ۹۷۹ مړ دی)، مهری هروی (د ملکه نورجهان د دربار شاعره) میر کلان هروی (د جهانگیر ښوونکی او نامتو عالم چې پر ۹۸۳هـ مړ دی)، میرك بلخی چې فکري یې تخلص و، (عالم او شاعر و او پر ۱۰٦۱ هـ کال په اصفهان کښې مړ دی)، میرك هروی (د دارا شکوه ښوونکی او د خپل وخت عالم او د

The Digital Library

عالمگیر د وخت صدر کل چې پر ۱۰۷۱ هـ مړ دی)، میر دوست کابلی (د اکبری عصر خطاط)، میرزا خان انصاري روښاني (د پښتو شاعر)، میرالهی بدخشی (د کولاب شاعر او قاضي. د ۹۵۰ هـ پر شاوخوا)، میر علي ﻫروي (نامتو خطاط چې پر ۹٦٦ هـ مړ دی)، میرزا قلي میلي هروي (شاعر چې پر ۹۸۳هـ مړ دی)، ناظم هروي (شاعر- د ۱۰۷۰هـ پر شاوخوا) میر نصر الدین هروي (د عالمګیر او اکبر د دربار له پوهانو څخه)، قاضي نظام غازي خان بدخشی (د شهزاده محمد حکیم او اکبر د دربار امیر او عالم ؤ او د اثبات کلام او بیان ایمان تحقیق او تصدیق د رسالې مولف او د وسایل تصوف او پر شرح عقاید د حاشیې لیکونکی چې پر ۹۹۲ هـ مړ دی)، خواجه نظام الدین احمد هروي د محمد مقیم زوی د اکبر د دربار مورخ او د طبقات اکبري مولف (چې پر ۱۰۰۳ مړ دی)، نظمي بلخي (د ۱۱۰۰ هـ د شاوخوا مولف)، نعمت الله هروي (د خواجه حبیب الله زوی پر ۱۰۱۸ هـ د مخزن افغان لیکونکی)، نعمت الله د رکن الدین تیراهی زوی (د ذکر و فکر د رسالې او رسایل تصوف مولف د ۱۰۰۰ هـ پر شاوخوا)، نېکبخته د پېښور د شمالي د شیخ الله داد مموزي لور (د شیخ قاسم سلیمانی مور او پر ۹٦۹هـ کال د ارشاد الفقرا، مولفه)، واصب کندهاری (شاعر پر ۱۰۵۰ هـ په اصفهان کښې مړ دی)، واصل (د ۹۰۰ هـ په شاوخو کښې د پښتو شاعر)، واصل کابلی (شاعر چې پر ۹٦۸ هـ مړ دی)، واقعي هروي (د اکبر ملازم - شاعر)، والای قطغنی (شاعر او د شاهجهان په وخت کښې د کشمیر صوبدار چې پر ۱۰۷۴ هـ مړ دی)، وداعي هروی (د اکبر د وخت شاعر)، وفای هروي (شاعر- چې پر ۱۰۷۴ هـ مړ دی)، وقوفي هروي (د اکبر د عصر شاعر او عالم)، ویسی هروی د ۹۸۳ هـ په شاوخوا کښې شاعر او خطاط)، هدایت بدخشی (د خسرو او شیرین ناظم چې پر ۱۵۰ هـ مړ دی)، همت خان (د شاهجهان د

دربار له امیرانو او شاعرانو څخه و، چې پر ۱۰۹۲ هـ مړ دی)، همت سیستانی د ملك حمزه زوی د (د شاه جهان د عصر شاعر)، یاري هروي (د ۹۵۰ هـ د شاوخوا شاعر)، یحیی سبزواری (شاعر چې پر ۱۰۳۵ هـ مړ دی)، یکتای بلخی (د بخارا امام قلی خان د دربار شاعر)، یګانه بلخي (د بخارا د امام قلي خان د دربار شاعر)، یونس خیبري (پښتو شاعر). د بابریانو په عصر کښې هندوستان تر یوې سیاسي ادارې لاندې راغلی و، دا مهال د ایران صفوي شهنشاهي بشپړه شوې وه. په تورکیه او عربي هېوادو کښې هم د عثمان د اولادې خلافت د افریقا تر پایه غځېدلی و. په ماوراءالنهر کښې هم شیباني کهاله (۹۰٦ -۱۰۰۷هـ) اقتدار موندلی و چې د دغو څلورو اسلامي شهنشاهیو د هېوادو بریدونه د ګنګا له غاړې د ایټالیا تر کځو، جبل الطارق او طنجې پورې غځېدلي او د اسیا،اروپا او افریقا پر لویه برخه یې واکمني لرله. دانګلستان، روسیې، هالنډ، پرتګال، هسپانیا د هېوادونو سیاسي او تجارتي اړیکي هم له هند، ایران او عثمانیه سره ټینګ شوي وو، ځکه نو د هند تجارت د پېښور، کابل، بخارا، کندهار، هرات، بخارااو مشهد له لارو له ماوراءالنهر او ایران سره پر مخ لاړ. د شاهجهان په وختو کښې د کابل، کندهار، بلخ او بدخشان له صوبو څخه په دولتي خزانه کښې د دولت د عایداتو له زیاتوالي څخه هم زیاتېږي چې تجارت، کرهڼې او صنعت پراختیا موندلې وه، ځکه نو د هند ایران او عثماني امپراتوریو د صنایعو تجارت او علومو د ودې په ډګر کښې یې ښه خدمتونه کړي دي، له ماوراءالنهر ایران او خراسان څخه به تل صنعت کاران هند ته او له هغه ځایه به نوموړیو هېوادو ته تلل راتلل. پوهانو به هم له یوه هېواده بل ته تګ راتګ کاوه. تاجرانو به هم د عثمانیه، ایران او ماوراءالنهر نفیس کالي او مالونه د خراسان له لارې هند ته او هندي مالونه (عقاقیر او دارو درمل) به یې

The Digital Library

خراسان ماوراءالنهر، ایران او عثمانیه ته وړل، له دې کبله به تل تجارتي بډایې قافلې د کابل، کندهار او هرات له لارو تېرېدې. امرتسر، پېښور، ملتان، ښکارپور، کابل کندهار، هرات، بخارا، خجند او مشهد د تجارتي لارې ستر مرکزونه وو.

په افغانستان کښې د بابر اولاده:

* ۱- بابر (۹۱۰-۹۳۷ هـ)
* ۲- همایون د بابر زوی (۹۳۷ - ۹۶۳ هـ)
* ۳- کامران د بابر زوی (د ۹۶۰ شاوخوا)
* ۴- جلال الدین محمد اکبر د همایون زوی (۹۶۳ -۱۰۱۴ هـ)
* ۵- محمد حکیم د همایون زوی (د ۹۹۰ هـ شاوخوا)
* ٦- جهانګیر د اکبر زوی (۱۰۱۴ - ۱۰۳۷ هـ)
* ۷- شا هجهان د جهانګیر زوی (۱۰۳۷ - ۱۰۷٦ هـ)
* ۸- اورنګ زیب د شاهجهان زوی (۱۰٦۸ -۱۱۱۸ هـ)
* ۹- معظم شاه د عالمګیر زوی (د ۱۱۱۸-۱۱۲۴ هـ شاوخوا)

(۷۳ نومره نسب پاڼه وګورئ)

مأخذونه:

تاریخ هند د دو لافوز- بابر، د فرانسوی فرنارد ګرو ناد- اقبالنامهٔ جهانګیری- اکبرنامه - تزك جهانګیر - منتخب اللباب - عالمګیر نامه - طبقات اکبري - ریاض السلاطین - دول اسلامیه - ایین اکبري - رقعات عالمګیری - منتخب التواریخ - تزك بابر، فرشته - مجمع السلاطین - کیمبرج هستری آف انډیا ۴ ټوك - دائرة المعارف اسلامي - سیرا لمتاخرین - تاریخ معصومي - مفتاح التواریخ - مخزن افغاني - حیات افغاني - خورشید جهان تاریخ نظامي ایران - تذکرة الابرا روالاشرار - سلوك الغزات قلمی پښتو-

تاریخ مرصع پښتو - دیوان خوشال خان پښتو - پټه خزانه پښتو - پادشاهنامه- عمل صالح - افغانستان در عصر تیموریان هند د حبیبي - تاریخ هند د سمة ماثرالا مرا- سبحة المر جان فی آثار هندوستان - د کندهار د چهل زینې ډبرلیك - تذکرهٔ نصر آبادی - ذکر مجدد - تذکرهٔ علمای هند - د پښتونخوا هار او بهار- پښتانه شعرا ۲ ټوك - روز روشن - تاریخ افغاني د امام الدین هفت اقلیم - شمع انجمن - د راورټي د ګرامر سریزه - شکرستان افغاني - بهارستان افغاني - سکینة الفضلا - قاموس الاعلام ترکي - مذکر احباب قلمي - حجة الاورنګ شاهیه قلمي - آتشکدهٔ أذر - ګلشن روه - چراغ انجمن- د خوشال خان د کلیات سریزه -تذکره حسیني - کلید افغاني - جامي سرو ازاد - تاریخچهٔ شعر پشتو - تاریخ ادبیات پښتو ۲ ټوك - ریاض الشعراء قلمي مراة الخیال - مأثر رحیمی - مخزن اسلام پښتو قلمی - خزینة الاصفیا، د عبدالقادر خان د دیوان مقدمه - تذکرة الخواتین - نفایس المأثر - فواید الشریعه پښتو خطي.

شپږمه برخه

روښــــــانــــیـــان

(۹۶۰ - ۱۰۴۷ هـ)

مخکښې مو ولوستل چې د غور د سوريانو دوره چې په ختيځ افغان او د افغاني وياړونو ساتندويان وو په بې ساري برم و پرتم تېره شوه، هغه شاهنشاهي د خراسان د لوېديزو سيمو له پايه د ګنګا تر غاړو خپره وه. سر بېره پر دې چې د چنګيز وحشيانه يرغلو دا برم و پرتم و نړاوه، خو افغانانو هغه هېر نه کړ او په هند کښې يې بيا د لوديانو، سوريانو، خلجيانو او نورو د پاچاهۍ په جوړولو لاس پورې کړ. خو د چنګيز او تيمور د اولادې پرله پسې يرغلو پرې نه ښووه چې د افغانستان او خراسان خاوره بيا يو سياسي يووالی ومومي، بابر چې د همهغه توکم (نژاد) سړی و، هماغه يې وکړل چې نيکونو يې کړي وو.

په دې ځو پرله پسې پېړيو کښې افغانان تل د خپل تېر برم و پرتم د راګرځولو په تکل کښې وو او په دغو څلورو سوو کالو کښې د افغانانو په غرو کښې داسې مېړونه وزېږېدل چې د افغاني تاريخي برم د راګرځولو له

The Digital Library

پاره يې د خونړيو پاچاهانو له ځواکونو سره ډغرې ووهلې او لکه په دغه تاريخچه کې مو چې څو ځله لوستې دي له تاريخي هڅو سره سره يې د خپلواکۍ بيرغ هم رپاند ساتلی دی.

يو له هغو مېړونيو څخه چې غوښتل يې بيا افغانان خپل تاريخي برم ته ورسېږي بايزيد مشهور په پير روښان و، چې ښکيلاکګرو ورته (پير تاريك) وايه، دا تاريخي زړور او د ښکيلاکي واکمنۍ دښمن شخصيت بايزيد د قاضي عبدالله زوی او د محمد لمسی چې ده ته يې سراج الدين او ميا مسکين روښان هم ويل د انصاري له کورنۍ، په ختيځ اورمړ پښتون، پر (۹۳۲هـ) کال د پنجاب په جالندهر کښې د بيبنې (صورت مهند بي بي) له نسه چې د محمد امين لور وه وزېږېد، انصاري کهول لومړی په کندهار او بيا د وزيرستان په کاڼي ګرم کښې اوسېده، محمد امين د بيبنې پلار د عبد الله د نيکه ورور و، دا يو علم پال کهول و.

د روښان د کهاله نيکه محمد انصاري دوولس زامن لرل چې له هغې جملې څخه عبدالله فضيلت درلود، د قضا په چارو بوخت و او لکه چې آخوند درويزه وايي اورمړ او انصاري د وزيرستان له قبيلو څخه دي او ميا روښان له انصاري قبيلې څخه و.

خو د پنجاب د جالندهر په ښار کښې د انصاري په نامه يو کهول و، چې ځانونه يې د ميا روښان اولاده بلله او له دوی سره د (تذکرة الانصار) په نامه يو کتاب و، چې په هغه کښې يې د بايزيد نسب په اووه لسمه پوړۍ ايوب الانصاری د حضرت محمد(ص) يوه صحابي ته رسولی دی.

وايي چې د بايزيد د زېږېدو ځای جلندهر دی او د ده حجره تر اوسه د شيخ احمد غوث ولي مزار ته نژدې شته.

په دې توګه به يې د دغه تاريخي اړيکي له امله انصاري نوم

The Digital Library

مونډلی وي، خو دا چې د وزیرستان په اوړ مړ قبیلو کښې په دغه نامه کومه قبیله نه شته ځکه نو ښایي وویل شي چې انصاریان له پلار و نیکه را په دې خوا له افغانانو سره اوسېدل، ځکه نو دوی افغانان وو او ټولو خلکو د درناوي په سترګو ورته کتل.

بایزید په کوچنوالي کښې له خپله پلاره او ملا پاینده او ملا سلیمان کالنجري څخه زده کړه وکړه، چې زلمی شو پلار یې وغوښتل چې دی په ملتان کښې د شیخ بهاء الدین زکریا په کورنۍ وګروهوي او د هغوی مرید یې کړي، خو ده چې وده او لاربښونه ارتي نه ګڼله نو د خپل تره زوي خواجه اسمعیل د خداداد زوی او د محمد لمسی ته یې د ارادت لاس وغځاوه، تل یې په زهد، طاعت او تقوی ژوند کاوه او له خپل پلار سره چې ظاهراً قاضي او په دنیوي چارو ککړ و، نه اوسېده.

دا مهال بایزید ځانګړې زیار، زهد، مراقبې او تفکر ته ملا وتړله او لکه چې په خپله وایي یوه شپه یې حضرت خضر پر خوب ولید، تر هغه وروسته د قرب او وصلت مرتبې ته ورسېد او تل یې خپل پلار و مېرېزی ورور شیخ یعقوب د قاضي تابه او بډې اخیستلو څخه منع کول ځکه نو له هغه وخته د ده او د کورنۍ تر منځ اختلاف پیدا شوی و.

بایزید له زلمي تابه په ګرځېدو او د نفس په تزکیه لاس پورې کړی و، تر کندهار، هند، ماوراء النهر او سمرقند پورې ولاړ د پوهانو او د نظر له خاوندانو سره یې وکتل او دودیز عربي او دیني علوم یې زده کړل، په ادب، فسلفه او تصوف کښې یې مطا لعات وکړل او د آفاق او نفس په سیر بوخت شو، د دغه سفر په ترڅ کښې یې د آسانو سوداګري کوله، چې له سمرقنده به یې ښه اسان رانیول او هند ته به یې بوتلل، د ده دا سفرونه له پېنځلس کلنۍ څخه د (۹۴۷هـ) کال په شاوخوا کښې پیل او د (۹۶۰هـ) کال

تر حدودو پورې جاري وو.

دا وخت د بایزید علمي او فکري شخصیت ښه پوخ او د مورخانو په وینا فکور، عالم، فصیح او فاضل سړی ځنې جوړ شو. آخوند درویزه د ده مخالف هم وایي چې هوښیار، پوه او فیلسوف سړی و. د دبستان مذاهب مؤلف لیکي چې: په کابل کښې یې د میرزا محمد حکیم په دربار کښې ډېر پوهان او علماء په مناظره کښې پرې کړل او پر هغو یې بری وموند، ځکه نو میرزا دی په درنښت بیرته واستاوه او حتی وایي چې: په خپله میرزا، د کابل قاضي خان، حکیم خان او میرزا اتالیق ټول پر ده معتقد شول.

بایزید د خپلو سفرو او ګرځېدو پر مهال په ټوله پښتونخوا کښې د افغانانو د مظلومیت حال ته خیر شو، دا چې د لودیانو او سوریانو تېر برم هم ور په یاد و، نو دا فکر ورته پیدا شو چې دا بې وزلي او تیت پرك خلك پر خپل ملي مرکز راغونډ او په دوی کښې داسې حکومت منځته راولي چې د دوی خپل وي او د پښتنو د آزادۍ نغرې بیا تود شي.

څرګنده ده چې د بایزید دا سیاسي نظریه د هند د تیموریانو د هغو ظلمونو او ستمو مخالفت و، چې دوی پر افغانانو کول او په لیدو یې هر حساس پښتون د مخنیوي له پاره پارېده.

په دې اړه دوه تاریخي سندونه را سره شته: لومړی داچې بایزید د مشهور بیرم خان د حمکرانۍ پر مهال د (۹۶۰هـ) کال پر شاوخوا کندهار ته راغلی و او تجارتي مالونه یې راوړي وو لکه په خپله چې ده لیکلي دي: د هغې سیمې حکمران پر کاروانیانو ستم وکړ، د داد خواهۍ پر و خت یې دی هم دربار ته بوت، دی داسې لیکي:

"...په هغه وخت کښې په کندهار کښې یو میر و، چې بیرمخان نومېد، پر هغه کاروان یې ظلم وکړ... نو د ځینو وارثان ټول شول د فریاد

The Digital Library

کولو له پاره او زه يې هم له خان سره رهي کړم ... ما وويل حق تعالی به اميران او پاچاهان له عدله وپوښتي او د چا يو ذره عمل نه ضايع کوي، ورښيي يې چې: (فمن يعمل مثقال ذره خيراً يره) نو بيرمخان ومنل او ويې ويل: چې د حال پوښتنه کوم، خو پوښنه يې و نه کړه د وعدې مخالفت وشو..."

له دغه بيانه چې په خپله د بايزيد په قلم نقل شوی دی داسې ثرګندېږي چې دا ستر افغاني شخصيت پر خپل قوم باندې د پرديو حاکمانو د مظالمو له ليدو څخه متاثر،-ظالمان يې د عدالت او نياو خوا ته وبلل.

دا شريف احساس چې د پرديو د زړه ځوروونکيو ستمو له ليدو څخه بې شکه هر غيرتمن سړي ته پيدا کېږي، د روښاني نهضت اساسي سبب شو چې تذکرة الانصار يې داسې بيانوي: "حکام مغل ظلم و ستم خود را بر افغانان بغايت رسانيدند، تا جاييکه روزی يکی ازين ستم کاران يکنفر زن افغان را ماخوذ داشت و موی سر او را با سنگ آسيا فرو بست، چون پله سنگ بدوران آمدی، آنزن نيز با آن گشتی و فرياد برآوردی..." بايزيد چې سپيڅلی پښتون و، د دغه ويرجن حالت په ليدو به سره پېچيل کېده او له ګوګله به يې دود خوت، څکه يې نو د هغه ظلم او ستم مخنيوی خپله ملي وجيبه وګڼله او د روحي سير او مراقبت په عالم کښې يې د سرور کائنات ﷺ حضور ته عرض وکړ او اجازه يې وغوښتله چې قوم د مظلومانو د ځور او ستم د مخنيوي له پاره هڅه وکړي او ظلم پای ته ورسوي تر هغه وروسته چې يې داسې يوه روحاني اجازه واخيستله نو په ميړانه د پرديو ستمګرانو مخې ته ودرېد او د افغانانو په غرو کښې يې يو داسې نهضت منځته راووست چې په هغه کښې د جالندهر يو نوميالي بزرګ شيخ غوث الکرام داسې وويل: "په غرو کښې بيا يو اور بل شو، خدای دې عاقبت په خير

کړي".

بايزيد د عدل او انصاف پر لار قدم کښېښوو او له هغې سيمې يې د ځور او ستم کرغېړني نخښې ورکې کړې.

کېدای شي دا بيان کټ مټ رېښتيا نه وي، خو دا حقيقت ترې لاس ته راځي چې د روښان نهضت علت العلل پر افغان اولس د پرديو د ستمګاری مخنيوی و، چې هغه وخت د (ډهلي) د تيموري حکمدارانو د ظلم په اور سوزېدل، ظلم او ناروا تل په خپل مقابل کښې اتلان زېږوي او ننګيالي مېړونه پاروي.

پورتنی ليکې د بايزيد روښان د آزادی غوښتلو نظريه او د سياسي عقيدې فلسفه څرګندوي. خو هغه يو داسې مرکب کرکټر (سجيه) درلوده چې ظاهراً يې په نورو سياسي آزادي غوښتونکيو او جنګياليو کښې څرګند لګېدای نه شي، څکه دی په عين حال کښې چې يو ننګيالی جګړن و، د تصوف، صلاح، تقوا، د نفس د رياضت او ارشاد څښتن هم و چې ده د شخصيت دا اړخ په لاندې ليکو کښې د هغه له تعليل سره لوستل کېدای شي:

د چنګيز او تيمور تر هولناك چور او چپاو وروسته د منځنۍ آسيا په هېوادو کښې له مصره تر هنده د ګوښه ګيری، له ژوندانه څخه دتېښتې او منفي خوا ته د رجوع يو راز احساس پيدا شو چې د هماغو تاريخي بدمرغيو وينو تويولو منطقي نتيجه وه. خلك چې له مادي آلامو څخه ستړي شوي وو، نو د تصوف او روحانيت په لمنه يې منګولې ولګولې او د جګړې، چور او چپاو له ډګره يې د خانقاه ګوټ ته پناه يووړه، د تصوف مسلك بشپړ دود شو، په ټوله منځنۍ آسيا کښې د اولياء الله او د تصوف د خاوندانو ګاونډ د ويرژړليو او رېړېدليو له پاره يوازينی ټاتوبی ګڼل کېده، ان تر

The Digital Library

(۹۰۰هـ) کال وروسته په اردبيل کښې د شيخ صفی الدين د خانقاه له ګوټ ځخه يوه لويه شاهشناهي هم را ولاړه شوه، چې وروسته يې پر ټول ايران او د افغاني خاورې پر يوې برخې واکمني درلوده او د دربار رسمي کسان د (صوفي) په لقب ياد شول، په بخارا او هرات کښې د تيمور د اولادې حکومت هم پر روحي بنسټو ولاړونو د دوي په دربار کښې د نقشبنديانو اغېزه دومره ډېره وه چې د تيمور غوندې مدهش خونخوار هم ورته پر ګونډو شوی او تندی يې پر درشل ورته اېښې و، د هرات په دربار کښې مولانا جامي دومره اغېزه درلوده چې د هغه ستر وزير امير علي شير نوايي د ده په ستاينه کښې شعرونه ويل او له هند نه نامتو وزير محمد کاونان د خپل نياز عرض د ده حضور ته ليکه.

دا مهال د پښتونخوا سيمه چې دهند، ايران او ماوراء النهر تر منځ پرته وه له دې روحي هڅې ځخه خورا زياته متاثره شوې وه، تر دې چې يوه سړی د پير بابا په نامه له اټکه تر کابله د خلکو د ځان او مال ښبنتن و او ټول يې تر روحي اغېزې لاندې وو.

دا نافذ او جذاب شخصيت سيد علي نومېده چې د قنبر علي زوی، د سيد احمد نور لمسی، د سيد يوسف نور کړوسی او د محمد نور کوسی و، چې د محمد زوی د تيمور لنګ له خوريانو ځخه و، د ده اولادې د تيموري پاچاهانو له دربارو سره اړه دلوده، د سيد علي پلار له ترمذه کندوز ته راغی، له هغه ځايه د بابر له زوی همايون سره هند ته لاړ، په خپله سيد علي په مانك پور کښې د شيخ سالار رومي لاس ونيو او استفاضه يې ځنې وکړه، بيا له هغه ځايه د افغانانو غرو رغو ته راغی سيد علي تر (۹۰۰هـ) وروسته زېږېدلی او د (۹٦۲هـ) کال په شاخوا کښې د اټك او خيبر تر منځ سيمو ته راغی، ده چې د تيمور له کهاله سره خپلوي او اړه درلوده او له بلې

خوا هاغه مهال د همدغو سيمو خلکو د ډهلي تيموري امپراتورۍ ته تل سر درد پيدا کاوه، نو ځکه نوموړيو سيمو ته د سيد علي راتګ له سياسي مقاصدو ځخه تش نه و او دغو سيمو ته له رارسېدو سره يې د يوسفزيو د دولت زيتبرديوه لوی ملك لور وکړه او د روحاني اغېزې د خپرولو په ترڅ کښې يې خپل سياسي مقصدونه هم پر مخ بيول. غوښتل يې چې په دې سيمو کښې د دين او روحانيت له لارې د ډهلي د دبار مخالفان نوم بدي او ناکام کړي او د ډهلي د دبار اطاعت ته د خلکو پاملرنه وګرځوي.

سيد علي دلته مخلص او خونګرمه مريدان پيدا کړل، په پښتونخوا کښې تر دېرشو کالو پورې بې تاج و تخته پاچا و، چې د ډهلي له درباره مادي او مانيزه مرسته ورسره کېده، د ده سياسي او روحاني مرکز په بونير غرو (پاچاکلی) و، چې هملته پر (۹۹۱هـ) کال مړ شو. دغه سيد او د ده مريدانو په خپل ټول ځواك د بايزيد روښان تکفير او ناکامۍ ته ملا وتړله او په راز راز وسيلو يې (لکه پروپاګند، وعظ او خطابه او د کتابو د ليکلو له لارې) په پير روښان پورې د الحاد، بد بينۍ او بد اعتقادۍ تور وتاړه.

اوس به تاسې ته روښانه شوې وي چې د بايزيد د پيداينبت په چاپېريال کښې تصوف او طريقت، پيرۍ او مريدۍ ځومره غښتلې اغېزه او دود درلود؟ ځکه نو که بايزيد له آره يو آزادی غوښتونکی جنګيالی مېړه هم و، خو د خپل چاپېريال د غوښتنې له مخې اړ و، چې خپله متاع د بازاريانو له غوښتنې سره سمه عرضه کړي او خپل ځان په هغه وسله سمبال کړی چې د ده د سياسي مخالفانو په لاس کښې وه او د ده پر ضد يې کاروله ځکه نو بايزيد تصوف، رياضت او طريقت له خپل سياسي مسلك سره چې په دې سيمو کښې يې تاريخي وياړنې، افغاني پاچاهۍ منځته راوړل او سياسي مرکز جوړول و، ګډ او يو داسې عجيب مرکب يې ځنې جوړ کړ چې

The Digital Library

هم يې روحي اړخ لاره او هم مادي.

تر دغه ځایه مو د روښاني نهضت د پیدایښت او د دغو خلکو د تفکر بڼه او د دوی د تحریك د فلسفې په شاوخوا کښې لنډ څه وویل.

اوس د دغه ستر مېړه په اړه پاتې ټکي لیکو:

بایزید په زلیمتابه کښې شمسیه نومي لودي پېغله په جالندهر کښې په نکاح کړه، چې د دې افغاني مېرمنې له نسه يې نومیالي اولادونه وزیږېدل، لکه د دبستان مذاهب مؤلف چې لیکي: د ۹۶۹هـ کال تر شاوخوا پورې د بایزید شهرت هرې خوا ته خپور او ډېر ځواك يې وموند افغانانو د ده بلنه ومنله او د ده مرستې ته يې ملا وتړله.

بایزید لومړی د دَبار او سیاست د واکمنو په لارښوونه لاس پورې کړ او د (صراط التوحید) د کوچنۍ رسالې له لارې يې خپل نصیحتونه دوی ته ورسول، ده مخلص مریدان هم پیدا کړل چې د مړینې تر وخته پورې يې د ده ملا وتړله، د هغو نومیالیو له ډلې څخه دا درې ادیبان او د پښتو ژبې شاعران ورونه هم وو:

ارزاني (په پښتو شعر کښې د دیوان خاوند) ملا محمد عمر او ملا علي محمد مخلص (په پښتو شعر دیوان څښتن).

همدارنګه ملا پاینده، ملا دولت اکوزی، دولت لوڼ او میرزا انصاري (دواړه په پښتو کښې د دیوان خاوندان) هم د ده ملګري وو.

بایزید چې د پردیو پر خلاف د جهاد اعلان وکړ او په کابل او پېښور کښې يې د ډهلي حکمرانان ووېرول، نو ځکه دولتیانو او د دوی طرفدارانو چې د سید علي (پیر بابا) له تابعانو څخه وو، د ننګرهاري آخون درویزه په روحاني او علمي لارښوونه (چې په فارسي کښې د تذکرة الابرار او په پښتو کښې د مخزن الاسلام مؤلف ؤ.) د بایزید مخې ته ودرېدل. د ده

مرکز دا وخت د پېښور په شمال کښې د اشنغر د (کله دیر) د ملا دولت مومند په کاله کښې و او د (۹۷۰هـ) په شاوخوا کښې د کابل صوبدار محسن خان د سید علي او اخون درویزه په مرسته پرده باندې لښکر را ویوست، دی د هغه د لښکریانو لاس ته ورغی او کابل ته يې بوت، هلته يې په سیاه چال کښې بندي کړ چې دغو پېښو د (۹۸۰هـ) تر شاوخوا پورې دوام وموند.

بایزید په کابل کښې لږ موده بندي و، لکه د مخه چې مو ولوستل د ده استعداد او د استدلال نفوذ او قوت د کابل پر حکمران اغېزه وکړه نو دی يې په ډېر درناوي له بنده خوشې کړ، ننګرهار ته ورسېد، هلته يې بیا د آزادۍ غوښتلو غږ پورته او خپل سیاسي مرکز يې د "تیرا" په غرو کښې وټاکه او له همدغه ځایه بایزید روښان د "افغاني حکومت" بیرغ ورپاوه.

د (۹۸۰ هـ) کال په شاوخوا کښې اپریدیو، اورکزیو او اتمانخېلو زړوورو قبیلو د ده اطاعت ومانه، خو ځنګه چې د هغه ځای زیاترو خلکو د دښمنانو ملا تړلې وه، نو روښان د هغو ملګرتیا و نه منله او ویې ویل: "دا چې ستاسې زړونه له مغول سره تړلي دي نو د پښتنو منځته راتلای نه شي" خو هغو خلکو خپل لاسونه وتړل او د پښېمانۍ او توبې په توګه د ده حضور ته ورغلل، بایزید د دوی لوی ګناهکاران ووژل او پاتې دیارلس سوه تنه يې له تېرا څخه وشړل، په دې توګه يې هغه سیمه د پردیو له اغېزې او اثارو څخه بیخې پاکه کړه، خو د پردیو لښکر د تیرا پر "چوری" نومي ځای یرغل وکړ، د بایزید پیروانو چې وسله نه درلوده د هغو تېرونلانو په واسطه يې د یرغلګرو مخه ونیوله چې د تیرا په غرو کښې شنه کېږي، هغوی ته يې سخته ماته ورکړه او د جګړې د روښان د ملګریو په ګټه پای وموند.

درویزه وایي چې: بایزید له تیرا څخه د پردي پرستو، ربښې بیخې

The Digital Library

وایستلې، دوه سوه او شل تنه یې تر تېره تیغ تېر کړل، پاتې کسان د ملي کسات (انتقام) له ډاره ننګرهار ته وتښتېدل، تر هغې وروسته بایزید د ملي قواو په ترتیب او تجهیز لاس پورې کړ او د افغانانو د تېر عظمت درس یې د غرو د ننګیالیو اوسېدونکیو غوږو ته ورساوه.

د غرو زرګونه پلي او سپاره ننګیالي یې خدمت ته راغلل او د ډیلي حکومت د راپرځولو له پاره یې د ملي جهاد غږ پورته کړ، دوی د بایزید په مشرۍ له تېرا څخه د ننګرهار خواته راوخوځېدل او په "برو" نومي ځای کښې کښېنته شول، د کابل صوبدار محسن خان چې په دغه غورځنګ خبر و، له خورا لوی لښکر سره یې په جلال اباد کښې انتظار یوست، د دوی مخې ته راووت او د شینوارو په "توړراغه" نومي ځای کښې دواړه قوتونه سره مخامخ شول، سخته جګړه ونښته او د غرو ننګیالي پښتانه چې په تشو لاسو د غرو په لرګیو او نیانو یې جنګ کاوه، د ډهلي د پاچهۍ د وسله والو قواو په مقابل کښې چې د اور او اوسپنې وسلې یې درلودلې په ډېره مېړانه ودرېدل، بایزید هم د خپلو پیروانو په منځ کښې په ډېره مېړانه جنګېده، چې د همدې خونړۍ جګړې په ډګر کښې ووژل شو، ځکه نو د تور راغه جګړه د یرغلګرو لښکرو په ګټه پای ته ورسېده.

په ثقه وینا دی د (۹۸۸هـ) کال په شاوخوا کښې پر ۵۶ کلنۍ شهید شوی، هدیره یې معلومه نه ده خو زیات اټکل دادی چې په وزیرستان کښې به وي.

بایزید پر خپل ژوندانه د پردیو په مقابل کښې د ملي غورځنګ بنسټ کښېښوو او هم یې خلکو ته د افغاني حکومت جوړولو فکر پیدا کړ، دی پر سیاسي او جګړه ییزو اثارو سربېره ادبي او علمي اثار هم لري، ده په څلورو پښتو، عربي فارسي او هندي ژبو خبرې او لیکنې کړای

شوې، خو په پښتو ژبه کښې د فني نثر لیکنې یعنې د مسجع نثر د ادبي مکتب بنسټ اېښوونکی ګڼل کېږي، چې خپل مشهور کتاب "خیرالبیان" یې په همدغه نیم منظوم نثر چې فارسي، عربي او هندي ژباړې هم لري لیکلی دی. د ده نور کتابونه یو "صراط التوحید" نومېږي چې پر (۹۷۸هـ) کال یې په هغه کښې د خپل ژوندانه پېښې، د کامل پیر د لټولو موضوع او نصیحتونه لیکلي دي، بل کتاب یې حالنامه د خپل ژوندانه بیان دی چې د دبستان مولف له هغه څخه روایت کوي او څلورم کتاب یې د مقصود المومنین په نامه په عربي ژبه لیکلی چې د اخلاقو، تصوف او طریقت بحثونه لري. د دغو څلورو کتابو پر لیکلو سربېره یې د پښتو ژبې له پاره یو لیکدود هم جوړ کړی، چې د دې ژبې مخصوص آوازونه یې په خاصو اشکالو کښې ښوولي وو.

بایزید په ناکامۍ له دنیا تېر شو، خو د ازادۍ غوښتلو هغه تخم چې ده په پښتونخوا کښې وکاره تر هغه وروسته شین شو، چې ثمره یې په پښتونخوا کښې د ازادۍ غوښتلو پرله پسې غورځنګونه وو لکه په کندهار کښې د میرویس غورځنګ او په خیبر کښې د خوشال او ایمل هڅې او بالاخره د احمد شاهي لویې شهنشاهۍ جوړېدل، درویزه د پیر روښان مخالف قطب دده او د ده د اولادې دا سیاسي مفکوره داسې بیانوي چې دوی وویل: "لښکرې راغونډوو، هندوستان نیسو، عامه ناره یې وکړه چې افغان سپاره دې پر موږ راټول شي، د اکبر پاچا خزانې زموږ دي."

له بایزید څخه دوې سلسلې ماثر پاتې دي: ادبي ماثر چې **یوې ډلې پښتو** لیکونکیو لکه: درویزه، بابو جان، قاسم او نورو د ده په نیم منظوم مسجع سبک د نثر کتابونه ولیکل.

دویم د ده حربي او سیاسي ماثر دي چې د ده د اولادې د پښتونخوا

The Digital Library

په غرو کښې تر یوې پېړۍ پورې د خپلواکۍ غوښتلو جګړه پر مخ بوتله.

بایزید حنفي مذهبه مسلمان او فقیه متصوف دی چې په تصوف کښې د اهل شهود مذهب ملاتړی دی، خو کله کله د سکر په حالت کښې د وجودیه په مشرب هم ګروهېږي، په تصوف او طریقت کښې یې خپلو مریدانو ته اته پوړه ټاکلي دي: شریعت، طریقت، حقیقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت، او سکونت چې دا هره یوه مرتبه خاص دودونه او آداب لري.

خو د ده سیاسي پروګرام پر څو بنسټو ولاړ ؤ:

لومړی: د **افغانانو** آزادي تر دغه پلان لاندې:

الف: د پردیو د ظلم پر پروړاندې د کرکې را ویښول.

ب: له حکومتیانو لرې والی چې په انګریزي یې (نن ګواپریشن) بولي.

ج: د آزادۍ لپاره جګړه او سربښندنه.

دویم: له اداري او مالي جنګي تشکیلاتو سره افغاني حکومت جوړول.

درېیم: په هند کښې دافغاني شهنشاهۍ او د غوریانو، خلجیانو او لودیانو د ویاړونو راژوندي کول.

دا وو د روښاني غورځنګ د بنسټ اېښوونکي د څرنګوالي لنډیځ، اوس به وګورو چې تر ده وروسته څه پېښ شول؟ او دا ملي غورځنګ کوم ځای ته ورسېد؟

د خپلواکۍ او آزادۍ غوښتنې هغه اور چې بایزید د پښتونخوا د غرو د خلکو په سینو کښې بل کړی و، د ده په وژلو مړ نه شو، تره ده وروسته یې زوی جلال الدین پر څلوارلس کلنۍ د پلار د روحاني او سیاسي ریاست په ګدۍ کښېناست، د ډهلي د دربار مورخانو ابو الفضل، خافي خان

او بدواني د ده نوم (جلاله) لیکي او وایي چې: د هند پاچا اکبر دی په دغه نامه باله.

د دبستان لیکونکی وایي چې: جلال الدین په خپلواکۍ حکومت کاوه، عادل او ضابط سړی و.

پر (۹۸۹هـ) کال چې اکبر له کابله هند ته راغی جلال الدین په افغاني قبیلو کښې په مشرتابه او ریاست پېژندل شوی و، اکبر هغه خپل حضور ته ور وغوښت، خو جلال الدین چې د درباریانو په دروه او چل خبر و، نو د خپل پلار مرکز ته چې د تیرا په غرو کښې و- ولاړ او پښتنانه قبایل چې د پېښور د تیولدار سید حامد بخاري له خوره ډېر په تنګ شوي وو، پر جلال الدین را غونډ شول، او نوموړی ستمګر حکمران یې وواژه، دا وخت د پښتنو ملي قوت د جلال الدین تر بیرغ لاندې شلو زرو پلیو او پنځوزرو سپرو ته رسېده.

جلال الدین اکبر چې د هند لوی امپراتور ؤ، د روحاني جلال الدین ورکاوي ته یې کلکه ملا وتړله، پر (۹۹۴هـ) کال یې کنورمان سنګ او خواجه شمس الدین خافی له یوه ویروونکي پوځي ځواك سره د جلال الدین د مخنیوي له پاره وګمارل، څنګه چې د پېښور شاوخوا د یوسفزیو، غوریه خېلو او مومندو قبیلې ټولې ورسره وې نو د خیبر په غرو کښې خورا سختې جګړې وشوې، د اکبر لښکرو د جلال الدین په وړاندې څه ونه شو کړی، نو ځکه اکبر یو بل لوی لښکر له زین خان کوکه سره د خپل مخکیني لښکر د ملاتړ له پاره را واستاوه او جګړه لا توده شوه.

دا جګړه تر دا بل کاله جاري وه، خو چې د اکبر دویم لښکر هم د افغانانو پر وړاندې څه ونه شو کړی، نو اکبر هغه وتړټل او پر (۹۹۵هـ) کال یې بل نوی لښکر راوستاوه، چې د بنګښ له لارې یې د جلال الدین پر

The Digital Library

ځواکونو يرغل وکړ، امان سنکهه د بګرام له خوا راووت، خو جلال الدين له خپلو زرو سپرو او پينځلسو زرو پليو سره پر هغه بريد وکړ په دې جګړه کښې د ده يو نيم زر تنه ووژل شول او اکبري تيري کوونکيو ته هم درانه تلفات ورسېدل.

تر دې جګړې وروسته جلال الدين وکړی شول چې خپل نفوذ له تيرا څخه د پيښور شمال خوا ته په اشنغر کښې خپور او زړور يوسفزيان هم د خان ملګري کړي، هغه وو چې پر (۹۹۶هـ) کال يې د همدغو قبيلو په ملاتړ د سوات او باجوړ په سيمو کښې د آزادی غوښتنې غږ پورته کړ، د اکبر له لښکرو سره ونښت او بېرته تيرا ته راغی د اکبر دربار چې د دغه سرسخته رقيب د مقاومت له لاسه په تنګ شوی و، يو درونډ لښکر يې د صادق خان په مشرتابه د تيرا خوا ته وګماره چې د جلال الدين د لښکر پر زړه حمله وکړي، صادق د اپريديو او اورکزيو پر قبيلو بريالی شو، او د جلال الدين د لښکريو مشر ملا ابراهيم يې ونيو خو په خپله جلال الدين د (وزيرستان) د کاڼي ګورم له لارې پر شاشو او د اکبر لښکرې تر ډېرې مودې د يوسفزيو له هغو قبيلو سره په جګړه اخته وې چې له جلالي آزادي پالو سره يې لار او اړه درلوده (۹۹۶هـ).

دا وار جلال الدين څلور کاله د جګړې له ډګره مخ واړاوه، وايي چې توران ته لاړ، خو پر (۱۰۰۰هـ) کال يې بيا افغاني ځواکونه را غونډ کړل، د اکبر له درباره هم ازمايلي شوي کسان لکه جعفر بيګ اصف خان او قاسم خان کابلي د ده د له منځه وړلو له پاره غوره شول او تر سختو جګړو وروسته د جلال الدين د کهاله څو تنه چې د ده ورور وحدت علي (واحد علي) هم پکښې و د اصف خان لاس ته ورغلل.

د ډيلي دربار چې د جګړې په ډګر کښې د لښکر په زور جلال الدين

مات نه کړی شو نو دروه او رشوت ورکولو ته يې لاس واچاوه او په خپله په افغانانو کښې يې ښېلتون راوست، د دروه او رشوة له لارې يې د قبيلو ځينې مشران د ده پرضد وپارول، چې له هغې جملې څخه ملك حمزه اکوزه په (سرکاوی) کښې لاس ور واچاوه خو جلال الدين هغه مات کړ بيا يې د مينې) په شاو خوا کښې هم حمزه پرشاو شاړه خو ترهغه وروسته اکبر د حمزه د ملاتړ له پاره خورا زيات لښکر را واستاوه او ټول اکبري ځواکونه پر جلال الدين راتوی شول، په دې جګړه کښې د لازاکو په (توره بيله) کښې د جلال الدين دوه نوميالي ورونه شيخ عمر او خير الدين ووژل او بل ورور نور الدين يې مومندانو وواژه، خو په خپله جلال الدين چې ډېر تلفات وررسېدلي وو د تيرا غرو ته لاړ.

جلال الدين د غرني اتل په توګه په تيرا کښې په مهمو لښکري سمبالتياو لاس پورې کړ زيات قبايل يې له خان سره يو کړل او تر (۱۰۰۱هـ) کال پورې يې د **افغانانو** تازه دمه لښکر پر خپل ملي مرکز را غونډ کې، شهنشاه اکبر هم دا پلا خپل ډېر مهم او لومړۍ درجه سرې د ده د مخنيوي له پاره وګمارل چې مشري يې زين خان کوکه او شيخ فيضي کوله وروسته تر هغه راجه بيربل، سعيد خان او نور يې له لسو زرو سپرو سره ملاتړ ته راغلل، خو جلال الدين په کلکه هغه لښکر مات او پر شا يې وشاړه د ډهلي دربار د مورخانو په وينا له اکبري څلوېښت يا پنځوس زريز سپاره لښکر څخه د زورورو افغانانو له لاسه يو هم ژوندی پاتې نه شو او ان د اکبر د شهنشاهۍ د ټولو چارو چلوونکی او د اکبري دربار مهم غړی راجه بيربل هم په دې لاره کښې سر بايللو، زين خان کوکه له نورو اميرانو سره د اټك خوا ته وتښتيد او نور نو له هغې جګړې څخه يو تن هم نجات و نه موند.

د اکبر دربار ته چې ددې تباهۍ خبر ورغی نور راجه تودرمل يې

د قاسم خان کابلي په مرسته د لار څارنې له پاره واستاوه او دغو داوړو په ډېر چل و ول زین خان کابل ته ورسولای شو.

تر هغه وروسته د ډهلي قواو تر څو کالو پورې د قاسم خان کابلي په مرسته د کابل او پېښور لاره ساتله، پر (۱۰۰۴هـ) کال بیا جلال الدین پر اکبری لښکر برغل وکړ، اکبر پاچا قلیچ خان د دہ د مخنیوی له پاره راولېږه، دا سړی هم تر څو جګړو وروسته د کابل خوا ته پر شا شو، جلال الدین د پښتونخوا پر ټولو غرو له خیبره تر تیرا پورې او د کابل پر جنوبي سیمو تر غزني پورې بریالی شو، پر (۱۰۰۷ هـ) کال یې د غزني ښار هم د توري په زور د پردیو له منګولو څخه ونیو او تر دوو کالو یې پر هغو سیمو حکومت کاوه، پر (۱۰۰۹ هـ) کال د اکبر لښکر د غزني په ښار کښې اووه ورځې له ده سره جګړه وکړه او هم یې د هغه ډېر خلك د ده پر وړاندې وپارول، د جګړې په یوه ډګر کښې شادمان نومي دی ټپي کړ، تر هغه وروسته جلال الدین رباط غره ته ولاړ، شریف خان اتکه چې د ډهلي د دربار حکمران و، مراد بیګ نومي په ده پسې وګماره، نوموړي هغه نومیالی اتل ټپي چې څو کاله یې د آزادۍ له پاره د پردیو پر وړاندې جګړه کړې وه شهید کړ، د ده له شوره ډك سر یې اکبري دربار ته واستاوه، حال دا چې د ده ورور کمال الدین لا د مخه په اکبري زندان کښې مړ شوی و.

هغسې چې د ډهلي دربار ګڼلې وه، د جلال الدین په وژلو هم د افغانانو د آزادۍ غوښتنې تلوسه مړه نه شوه، تر ده وروسته یې وراره احداد د عمر شیخ زوی او د بایزید لمسی چې د ده زوم و د خپلواکۍ غوښتنې بیرغ پر خپلو اوږو پورته کړ، د خپلو غیر تمنو اسلافو په شان یې هنګامه توده وساتله. د دبستان لیکونکي په وینا احداد یو عادل، ضابط او د خپل نیکه پر ایین ثابت ولاړ سړی و، افغاني قبایل ورباندې راغونډ شول او د

(۱۰۲۰ هـ) کال پر صفره یې جهانګیري حکمران چې معزالملك بخشي نومېد مات کړ، د کابل پر ښار یې برید وکړ، په دې جګړه کښې د احداد یو ملګری "بارکی" نومي مړ شو، د ډهلي لښکر د ناد علي میداني او قلیچ خان په ملاتړ له ده سره جګړه کوله چې احداد په دې جګړه کښې پر شا شو.

څلور کاله وروسته احداد د کابل جنوبي خواته په څرخ کښې بیا نوی لښکر راټول کړ او جهانګیر پر (۱۰۲۴ هـ) کال یو دروند او لوی لښکر د ده د مخنیوي له پاره وګماره، په خپله جهانګیر په دې اړه داسې وایي:

"احداد افغان که از دیر باز در کوهستان کابل در مقام سرکشی وفتنه انګیزیست وبسیاری از افغانان آن سرحد بروجمع شده اند و از زمان والد بزرګوارم (اکبر) تا حال که سال دهم جلوس من است افواج همیشه بر سر او تعیین بوده اند رفته رفته شکستها خوردو پریشانیها کشید" (تزوك جهانګیری).

د څرخ ډاګونه د دواړو خواوو په وینو سره شول، تر سختې جګړې وروسته د جهانګیر لښکرو بری وموند، د احداد ملګري د درو زریو تنو په شاوخوا کښې ووژل شول، خو په خپله احداد د کندهار خواته ولاړ او د لښکر مرکز یې د دښمن د لښکریانو لاس ته ورغی.

پر (۱۰۲۸ هـ) کال احداد د جهانګیري لښکر په مقابل کښې بیا لښکر راغونډ کړ، د ډهلي د نامتو درباري مهابت خان زوی امان الله خان ورسره وجنګېد، په دې جګړه کښې هم د احداد لښکر ته سخت تاوان ورسېد او غرو ته وخوت.

د ډهلي له لښکر سره د احداد وروستنۍ جګړه پر (۱۰۳۵ هـ) کال په تیرا کښې وشوه، د جهانګیر لښکر د افغانانو له ملي قواو سره ونښت، په کابل کښې د جهانګیر حکمران د خواجه ابوالحسن زوی ظفر خان خورا

...e Digital Library

لوی لښکر را ویوست او په تیرا کښې یې پر نواغر (لواغر) چې د احداد د ملي ریاست مرکز و، یرغل وکړ؛ احداد یې هلته کلا بند کړ، یو شپه چې تیري کوونکي پر کلا وروختل احداد د ژوند تر پایه په مېړانه ورسره وجنګېد او په مېړانه یې خپل سر د ملي خپلواکۍ ساتنې په لار کښې کښېښوو، شهید شو - د ډهلي لښکرو د ده سر پرې کړ او د احمد بیګ د زوی افتخار خان په لاس یې د جهانګیر دربار ته سوغات واستاوه، هغه ورځ چې د شهنشاه دربار ته د دغه افغان ملي مجاهد سر ورسېد نو جهانګیر خدای ته پر سجده شو، شکر یې ویوست او د خوښۍ د ساز او سرود د ډغولو امر یې وکړ - خو:

سر کشته بر نیزه میز د نفس
که معراج مردان همینست و بس

احداد د روښان په کورنۍ کښې تر جلال الدین وروسته خورا زړور او لوی سړی و، صمصام الدوله د ده په اړه لیکي:

"شجاعت و بهادری او ناسخ داستان رستم و افراسیاب است، و در عهد جهانگیر آویزش های سخت باعسا کر پادشاهی نمود" (مآثرالامرا).

د دبستان لیکوونکی د ده اخلاقي ښېګڼې داسې ښيي:

"احداد مر دی بود عادل و ضابط... و حق مردم رسانیدی و خمس اموال که از جهاد بهم رسیدی، در بیت المال داشتی وآنرا نیز بغا زیان رسانیدی..."دبستان". تر احداد وروسته یې زوی عبدالقادر چې د جلال الدین د لور علایي له نسه و د پلار پر مسند کښېناست او دوه کاله یې په تیرا کښې حکومت وکړ، څو چې شاهجهان پر (۱۰۳۷ ه) کال ظفر خان د کابل په صوبدارۍ وټاکه او د عبدالقادر په مقابل کښې یې راواستاوه خو

عبدالقادر پر ظفر خان بری ومونده هغه ډېر ملګري یې ونیول او سزا یې ورکړه، او یوازې د ظفر خان مېرمن له دې معرکې څخه په ډېر مشکل ووتله. دا خونړۍ جګړه د تیرا په خرمانه درې کښې وشوه.

تر هغه وروسته عبدالقادر له خپلو تره زامنو کریمداد او محمد زمان سره تل د تیرا د ملي لښکر مشرتوب کاوه، پر (۱۰۳۹ ه) کال یې له پېښور څخه اووه میله لیرې په یولم ګذر کښې د افغان کمال الدین په هغه غورځنګ کښې ګډون وکړ چې د پېښور په شاوخوا کښې د ډهلي د لښکر پر وړاندې منځته راغلی و خو پر (۱۰۴۴ ه) کال عبدالقادر د کابل د صوبدار سعید خان لاس ته ورغی او هند ته یې وتښتاوه. همدارنګه د جلال الدین زوی الله داد چې په دغو ملي هڅو کښې د عبدالقادر ملګری و او د افغانانو د ملي ټولیو مشرتوب یې کاوه د ډهلي د لښکریانو په لاس هند ته واستول شو، همدا راز د جلال الدین بل زوی کریمداد د (۱۰۴۷ ه) کال په روژه کښې د شاهجهان په امر په پېښور کښې ووژل شو.

په دې توګه د بایزید روښان کهاله وروستۍ رڼا تر یوې پېړۍ مجاهدې وروسته مړه شوه، خو له ظلم او ستم سره ددغه کهاله مبارزې او د دوی آزادي غوښتنه، مېړانه او خپلواکي غوښتنه به زموږ په ملي تاریخ کښې د تلپاتې یادګار په توګه لیکل شوي وي.

نومیالي روښانیان:

۱-بایزید پیر روښان د عبدالله اورمړ انصاري زوی د (۹۴۹ ه - ۹۸۸ ه) پر شاوخوا.

۲- جلال الدین د بایزید روښان زوی (۹۸۸ - ۱۰۰۹ ه)

۳- احداد د عمر شیخ زی‌و اود بایزید لمسی (۱۰۰۹ - ۱۰۳۵ ه)

The Digital Library

۴- عبدالقادر د احداد زوی (۱۰۳۵ - ۱۰۴۴ هـ)

(وګورئ ۷۴ نومره نسب پاڼه)

اخځليك:

د اخوند درويزه تذکرة الابرا روالا شرار - د پښتو د شاعر دولت قلمي ديوان - د بدايونی منتخب التواريخ - د اخون درويزه مخزن اسلام- ماثر الامرا - منتخب اللباب - پادشاه نامه - تزك جهانګيری - عمل صالح - اقبال نامه - دبستان مذاهب - اکبر نامه - طبقات اکبري - ددولا فوز تاريخ هند - فرشته - سروی لسانی هند، لسم ټوك - حيات افغانی - مجلهٔ معارف ۱۹ ټوك - صراط التوحيد - تاريخ مرصع - مجلهٔ آثار عتيقهٔ هند د بمبۍ چاپ دپښتو ادبياتو تاريخ دويم ټوك - افغانستان در عصر تيموريان هند - د خير البيان پښتو خطي نسخه.

توخيان

(۱۲۰۰ هـ)

د غلجيو افغانانو يو ټبر چې په زابل، د ترنك او ارغند او پر غاړو، د کلات په غرو کښې د مقر تر بريدونو اوسېږي توخي نومېږي.

د ډهلي د تيموريانو او د ايران د صفويانو په وختو کښې د توخيو يوه کهاله ددغو دوو شهنشاهيو په منځ کښې خپل واك ساته، چې پر (۹٦۲هـ) کال د همدغو خلکو يو نوميالی شاه محمد کلاتي په کندهار کښې حکمران و، چې همايون هغه ولايت ورسپارلی و. تر شاه محمد وروسته د اورنګزيب پر مهال له دغه کهاله څخه "ملخی" نومي د کلات حکمران، چې د اورنګزيب دربار رسماً د سلطان ملخي په لقب وپېژاند په هغه فرمان کښې چې د (۱۰۹۳ - ۱٦۸۱م) کال د دريمې خور (جمادی الاولی) پر (۹) د عالمګير له درباره دده په نامه صادر شو، دی يې د ټولو غلجيو ملك وګاڼه چې د حکمرانۍ بريد يې له يوې خوا د صفوي هېواد تر شاوخوا او بلې خوا د هند د عالمګير دولت تر پولې رسېده، د ده د زړو کلاو کنډوالې تر اوسه د شاه جوی او کلات تر منځ شته.

د ده په وخت کښې د صفويانو او غلجيو ټبرو تر منځ سختې جګړې وشوې چې جبار خان سليمانخېل (چې د کابل او جلال آباد پر لار په خاك

...e Digital Library

جبار کښې ښخ دی) یې په ترخ کښې ووژل شو، ملخي د ابدالي ټبر له مشر سره چې خدا داد سلطان نومېد یو تړون وتاړه تر خپلو منځو یې د کندهار د جلدك د ګرماوناوه ویش او برید وټاکه، دی د اېنځرګي او سرې ډبرې (سرخ سنګ) تر منځ د دروازګی په جګړه کښې ووژل شو، دا پېښه د (۱۱۰۰ هـ ۱٦۸۸م) په شاوخوا کښې وشوه او پر ځای یې حاجي عادل کښېناست. تر یوه وخته پورې ده په خپله او د ده زوی بابی خان پر کلات او څېرمه سیمو حکومت کاوه، د ترنك درود پر غاړه د کلات او جختران کلاوې د دوی مرکز و، چې په پای کښې بای خان هم ووژل شو، ښالم (شاه عالم) د علی خان زوی، د ملخي وراره او زوی یې خوشال خان هم څه موده حکمراني وکړه، د دغه کهاله وروستني محلي حکمرانان د خوشال خان زامن اشرف خان او الهیار خان وو چې اشرف د اعلیحضرت احمد شاه ابدالي له خوا تر غزني پورې د کلات حکمران شو او پر هند باندې په لومړی حمله کښې له احمد شاه سره ملګری و، د تیمور شاه په وختو کښې د اشرف خان زوی امو خان ته د غلجیانو مشرتوب ورسېد، د دغه کهاله پایځوړ د امیر عبدالرحمن خان تر وختو واك درلود.

نومیالي توخیان:

۱- شاه محمد کلاتی (د ۹٦۰ هـ شاوخوا)
۲- سلطان ملخی (د ۱۰۹۰ هـ شاوخوا)
۳- حاجی عادل د ملخي زوی (د ۱۱۰۰ هـ شاوخوا).
۴- بای خان د عادل زوی (د ۱۱۱۵ هـ شاوخوا)
۵- شاه عالم (مشهور په ښالم خان) د علی خان زوی (د ۱۱۵۰ شاوخوا)

٦- اشرف او الله یار د شاه عالم زامن (د ۱۱٦۰ هـ شاوخوا)
۷- اموخان د اشرف خان زوی (د ۱۲۰۰ هـ شاوخوا)

مأخذونه:

پټه خزانه - صولت افغانی - حیات افغانی - خورشید جهان - آریانا
۲ - تږوك تاریخ سلطانی - د توخیو شفاهي روایتونه.

e Digital Library

ابدالیان

(۴۴۰ - ۱۱۴۴هـ)

د افغانستان او هند په تاریخ کښې ابدالیان نامتو تېر دي چې د نامه ریښه یې د (۴۰۰م) شاوخواسپین پوستي آریایي قبیلې ته چې اپتل (Aptal) یا هپتالي نومېده رسېږي. دغې قبیلې په باختر او تخارستان کښې یو غښتلی دولت جوړ کړ، د بریتانیکا دایرة المعارف په وینا مورخانو یې نوم "ابدلوی" هم راوړی دی چې په تاریخونو کښې یې مختلف شکلونه هپتل (اودل) = ابدل، هیطل - یفتل لیکل شوي دي.

اروپایان دا ارایایي هپتالیان سپین هونان (White Huns) بولي. د (هون - هان) د کلمې ریښه په پښتنو کښې تر اوسه د "خان" په شکل پاتې ده، ځکه چې د فیلالوژۍ له مخې پر "خ" د "ه" اوښتل روا وو لکه د "هوارزم" اوښتل پر (خوارزم) او د "هو" اوښتل په "خه" (خوب). دغو خلکو تر اسلام دمخه د اسیا په زړه کښې حکومت کاوه، او د ایران د ساسانیانو له شهنشاهۍ سره وجنګېدل چې د عربو مورخان دوي د "هیاطلة" په نامه لیکي. د ددوی پایځوړ په زابلستان کښې د عربو د راوتو او د اسلام د خپرېدو تر وخته و، چې ډېرلیکونه یې تر اوسه د کندهار شمال خوا ته په روزګان کښې شته د ځینو پاچهانو نومونه یې هم پښتو دي لکه میرکولا

(میر- لمر) او (کولا - کهول).سربېره پردې د دوی ښې، اندامونه او جګې پوزې (چې د دوی پر سکو کښل شوي) هم پښتنو ته ورته دي، داسې ځرګندېږي چې دا سپین نژادي ارایي قبایل وروسته تر هغه چې افغانستان ته راغلي د پکهت (پښتون) له پخواني عنصر سره یو ځای شوي او د دغه هېواد له پخوانیو کورنیو عناصرو سره ګډ شوي دي.

د اسلامي دورې په تاریخ کښې لومړی نامتو سړی چې د "ابدال - اودل" په نامه یاد شوی د پښتني قبیلو مشهور نیکه دی چې له خپل نامتو کهاله سره په سلیمان غره کښې اوسېد، دی د ترین زوی، د ښرخبون لمسی او د سړه بن کړوسی و، دده نوم په پښتو ادبیاتو او پخوانیو نسخو کښې (اودل - او د جمع منسوب په ډول اودالی -ابدال) راغلی دی چې د (۴۴۰ هـ ۱۰۴۸ م) په شاوخوا کښې یې پښتانه قبایل پر ځان راټول کړي وو، د ده له توکمه (نژاده) ملك سلیمان د عیسی زوی چې په زیرك مشهور و، پښتني قبیلې له سلیمان غره څخه د کندهار سیمې ته بوتلې او هلته یې میشتې کړې د خپل ژوندانه په پای کښې یې خپل زوی ملك بارك په یوه لویه جرګه کښې پر خپل ځای کښېناوه، تربارك وروسته د زیرك بل زوی ملك پوپل خپل نفوذ د (اوسني بلوچستان) تر شال او ږوبه ورساوه او تر پېنځه شپېته کلن مشرتابه وروسته د ۸۹ کالو پر عمر مړ شو. تر هغه وروسته یې زوی ملك حبیب او بیا د ملك حبیب زوی ملك بامی د کندهار د قبایلو ولسوالان وو، له سلطان سکندر لودي سره یې (۸۵۵ - ۹۰۰ هـ) د ملګرتیا اړیکي لرل نوموړي سلطان د ملك حبیب مشرتوب رسماً پېژندلی و.

تر هغه وروسته بهلول د کانی زوی او د بامي لمسی او ملك صالح د معروف زوی او د بهلول لمسی تکړه ولسوالان وو، صالح د شیر شاه سوري (۹۴۷ - ۹۶۰ هـ) له دربار سره ښه اړیکي درلودل، او خپل نمایندګان یې

The Digital Library

هند ته ولېږل، تر ده وروسته ملك سدو د صالح ورور چې د سدوزيو لومړی نيکه دی په یوه لويه قومي جرګه کښې د کندهار د ولسوالۍ او مشرتابه پر مسند کښېناست (د ۹٦۵ هـ - ۱۵۵۷ م کال د ذيحجې پر ۱۷ زېږيدلی) او د کندهار ارغسان يې خپل مرکز وټاکه خپل دښمن حاجي زله خان يې له منځه يووړ. محمد د بارکزيو مشر (د محمدزيو لومړی پلار) د سدو هممهالی و، د سيد جمالدين افغان او نورو مورخانو په وينا د صفوی شاه عباس دربار هم په رسميت پېژندلی و (د ۱۰۱۰ هـ - ۱٦۲۱ م شاوخوا) هغه مهال چې سد و د خپل وخت پياوړی سيمه ييز حکمران (۷۵) کلنی ته ورسېد، نو په یوه لويه قومي جرګه کښې يې له خپلو پينځو زامنو (خواجه خضرخان، مودود (مغدود) خان، زعفران خان، کامران خان او بهادرخان) څخه خواجه خضرخان پر خپل ځای ولسوال او قومي مشر وټاکه څلور نوميالي وروڼه يې د شاهجهان هممهالي وو چې پر (۱۰۴۷هـ - ۱٦۳۷م) کال د شاهجهان لښکر و، د دوی په مرسته کندهار ونيو او د هغه له خوا د کندهار ولسوالان وپېژندل شول، دوی له ډهلي دربار سره ښه اړيکي نه لرل پر (۱۰۵۰ هـ - ۱٦۴۰م) کال ملك مغدود خان او کامران خان ډهلي ته ولاړل او شاهجهان يې په درناوي هرکلی وکړ. ملك مغدود پر (۱۰۵۳هـ -۱٦۴۳م) کال له کابل حکمران امير يحيی سره جګړه وکړه او ووژل شو، کامران فاضل سړی و، پر (۱۰۳۸ هـ - ۱٦۲۸ م) کال يې په پښتو ژبه د "کليد کامراني" په نامه يو کتاب هم ليکلی و. د ګريفن په وينا خضر خان پر (۱۰۳٦ هـ - ۱٦۲٦م) کال مړ شو، ترهغه وروسته يې زامن خداداد سلطان مشهور په خودکی) او شيرخان د کندهار مشران او ولسوالان وو.

خداداد خان له خپلو ګاونډيو غلجيو قبيلو سره دوستانه اړيکي وساتل، په قومي جرګو کښې يې له سلطان ملخي سره مفاهمه وکړه او د

دوستی ټرون يې وتاړه، د دواړو خواو تر منځ يې د ولسواليو ويش له کندهار څخه پنځوس ميله ختيزې خوا ته د جلدك ګرماو او د برين پل وټاکه، د ړوب او بوري ځمکې يې د سليمان غره تر لمنو ونيولې، د (۱۱۰۵ هـ - ۱٦۹۳م) کال په شاوخوا کښې يې ورور شيرخان د کندهار له صفوي حکمران سره ونښت او د کوړك په بند کښې يې صفوي لښکر پوپنا کړ، ده د مغدود خان پر زوی شاه حسين باندې بری وموند او حسين يې ملتان ته وشاړه، همدغه حسين ته عالمګير په سيالکوټ او رنګپور کښې جاګير ورکړی و، د ګريفن په وينا د دکن په جګړه کښې له عالمګير سرهٔ پر اووه زريزَ منصب ملګری و، د ده ورور الله داد خان د دو سوو سپرو د مشرۍ رتبه درلوده، حسين خان پر (۱۰٦۹هـ - ۱٦۵۵ م) کال په رنګپور کښې مړ شو، شجاع خان د احمد شاه ابدالي په وختو کښې، شريف خان د تيمورشاه په دوره کښې او مظفرخان رکن الدوله چې د ملتان د ناظمانو په توګه ټاکل شوي وو، د همدغه حسين اولاده وه.

د سدوزيو وروڼو مرکز عموماً له کندهار څخه ديرش ميله ختيزې خوا ته د ښار صفا سيمه وه، چې له صفوي درباره هم د "ميرزا" په لقب پېژندل شوي وو، د ډهلي دربار شيرخان ته د "شهزاده" لقب ورکړی و، له کندهاره تر فراه پورې د ابدالي قبيلو مشرانو لکه بدال خان باميزي، ميرالکوزي او نورو د ده مشرتوب منلی و، تر شير خان وروسته يې زوی سرمست خان او تر هغه وروسته د سرمست خان زوی دولت خان د کندهار ولسوالان شول او د پلرني مشرتابه پر ځای کښيناستل د سلطان خداداد زوی حيات سلطان هم د کندهار ولسوالي دولت خان ته وسپارله او په خپله له خپل ورور لښکرخان او شپږو زرو ابدالي کورنيو سره ملتان ته و لاړ، دولت خان د کندهار ښار له صفوي حکمران سره سختې جګړې وکړې او د

The Digital Library

خپلواکۍ بيرغ يې تر غزني او سليمان غره پورې اوچت کړ، دا هغه وخت و چې د ايران صفوي او د ډهلي تيموري دولتونه په خپلو منځو کښې د کندهار ښار پر سر په نزاع سره اخته وو، لکه مخکښې چې مو وويل شاهجهان او عالمګير ځو ځو ځله کندهار ته لوی لښکر راواستول.

دولت خان چې ددغه ډګر پهلوان و، خپل اقتدار يې خپراوه، دوارې خواوې د ده مرستې ته اړ وې دويم صفوي شاه عباس په هغو ليکونو کښې چې د (۱۰۵۹ هـ - ۱٦۴۹ م) کال پر سر يې دولت خان ته رالېږلې وې دی يې "ايالت پناه" کوتوال قلعۀ قندهار بللی دی او د يوې داسې خورا لويې صوبې د حکومت دور سپارلو ژمنه يې ورسره کړې وه چې په ايران او هندوستان کښې يې ساری نه و (عباس نامه)

څنګه چې د دولت خان د واکمنۍ لمنه خپره شوه نو پنځوس کاله يې په برياليتوب حکومت وکړ؛ د صفوي دولت د بېګلربيګي واك او اختيار يې يوازې د کندهار په کلا کښې کلا بند کړی و، ځکه نو تر (۱۱۰٦هـ - ۱٦۹۴ م) کال وروسته شاه حسين صفوي زمان خان د کندهار له حکمرانۍ څخه ور وغوښت او د هغه پر ځای يې نصراني ګرګين خان ګرجي د شاهنوازخان په لقب د کندهار بيګلربيګي وټاکه، دغه ظالم سړی چې د صفوی دولت د ماتې سبب شو، د شپې له خونخوارو سپرو سره په ښارصفا کښې د دولت خان پر کور ورولوېد، دولت خان او د هغه زوی نظر محمد خان يې (د ۱۱۱۵ هـ - ۱۷۰۳م پر شاوخوا) ووژل. ابدالي قبيله د خپل مشر دولت خان په وژنه ډېره خواشينې شوه د هغه زوی رستم خان يې په خپل مشر تابه وټاکه، رستم لايق سړی و، د سرورخان باميزی او کټه خان اکوزی په ملاتړ يې د ولسوالۍ چارې پرمخ بيولې، د ده کشر ورور زمان خان په کرمان کښې د يرغمل په توګه د صفوي حکومت په لاس کښې و، ځکه نو رستم

خان له صفويانو سره ژرګند مخالفت نه شو کړای خو د کندهار په جنوب کښې يې د بلوڅانو په لاس صفوي لښکر تباه کړ څلور کاله وروسته چې رستم مړ شو، نو ابدالي قبيلې هم بې مشره پاته او سره تيت شوې. د پښتني قبيلو مشرتوب د هوتکو کهاله نامتو مؤسس حاجی ميرويس لاس ته ورغی، ابدالي مشران هرات ته ولاړل هلته يې خپله حکمراني پر پښو و دروله (د ۱۱۱۹ هـ - ۱۷۰۷ م).

دمخه مو وويل چې: حيات سلطان ابدالی د دولت خان پر مهال په ملتان کښې اوسېده هغه وخت چې پر (۱۱۲۳هـ - ۱۷۱۱م) کال کيخسرو خان په کندهار کښې له پينځه ويشت زريز صفوي لښکر سره د ميرويس خان له لاسه تباه شو، عبدالله خان د حيات سلطان زوی له خپل زوی اسدالله خان سره له ملتانه راغی او په هرات کښې يې پرصفوي بيګلر بيګي عباس قلي خان شاملو يرغل وکړ د هرات لوېديز خوا ته د غوريان د دوښاخ په غره کښې ابدالي قبيلې او هراتيان ورسره يو ځای شول، اسفزار يې ونيو او صفوي نوی حکمران - جعفر خان يې مات کئ. دغه افغاني لښکر د (۱۱۲۹هـ -۱۷۱٦ م) کال د روژې پر ۲٦ هرات هم ونيو، غوريان، کوسان، بالامرغاب او بادغيس يې د هرات له ټولو سيمو سره په خپل حکومت پورې ونښلول. هغه وخت چې فتح علي خان ترکمان له اصفهانه له ستر لښکر سره د دوی پر وړاندي راووت د غوريان په کوسويه کښې يې هغه ټول لښکر تر تيغ تېر او په هرات کښې يې ملي حکومت اعلان کړ، اسدالله په هغه جګړه کښې چې پر (۱۱۳۲هـ - ۱۷۱۹م) کال يې د خاش رود پر غاړه په دلارام کښې له شاه محمود هوتك سره وکړه ووژل شو. عبدالله خان چې د خپل زوی په مړينه ډېر ويرجن شوي و، د هرات د مليونو مشرتوب يې د الکوزی مشر عبدالغني خان پر سلا د دولت خان زوی زمان خان ته چې يوتکړه سړی و، وسپاره. ده

ابدالي قبيلې د هرات له ټولو ملي قواو سره يو کړې او د صفويانو جګړن اميران يې له جعفرخان بيګلربيګي سره يوځای د هرات په ښار کښې ووژل، صفوي دربار صفي قلي خان ترکمان له لوی لښکر سره له مشهده د هرات خوا ته راوکوچاوه، خو د هرات ملي لښکر د زمان خان په مشرۍ صفي قلي او د هغه لښکر د کافر کلا په ډګر کښې ووژل، زمان خان تر دوو کالو او پينځو مياشتو پورې په ډېر برياليتوب حکومت وکړ او پر (۱۱۳۵ هـ - ۱۷۲۲م) کال مړشو.

د زمانخان تر مړينې وروسته د عبدالله خان زوی محمد خان د کندهار له ښوراوکه راغی او د هرات د حکمرانۍ واګې يې په لاس کښې ونيولې تر مشهده پر مخ ولاړ هغه ښار يې څلور مياشتې کلابند (د ۱۱۳٦هـ - ۱۷۲۳م په شاوخوا کښې) او خپل واك يې په خراسان کښې خپور کړ، د غوريان لوېديځ خوا ته يې د سنګان کلا ونيوله، خو ابداليانو دی بي واکه کړ، پر ځاې يې د زمانخان مشر زوی ذوالفقارخان د کندهار له ښوراوکه راوغوښت او خپل امير يې وټاکه (۱۱۳٦هـ) د زړه بدي د ليري کولو له پاره ملي جرګه جوړه شوه، دې جرګې د باخرز و بادغيس حکمراني ذوالفقارخان ته ورکړه او د عبدالله خان زوی رحمان خان يې د فراه په حکمرانۍ وګماره او په هرات کښې يې د مليونو د مرکزی حکومت له پاره د عبد الله خان بل زوی الله يارخان له ملتانه راوغوښت (۱۱۳۸ هـ - ۱۷۲۵ م).

الله يارخان او ذوالفقارخان زړور مېړونه وو، د نادرشاه افشار د تيري ګرو لښکرو پر وړاندې يې سخت جنګونه وکړل، پر (۱۱۳۹ هـ) کال چې نادرشاه مشهد ونيو او اته زريز لښکر يې د سنګان کلاته واستاوه نو د هرات حکمرانانو په يوه ملی جرګه کښې د نادر پر وړاندې خپل ملي ځواك راټول کړ او پر (۱۱۴۱ هـ - ۱۷۲۸م) کال الله يارخان په تربت جام کښې د نادري

ne Digital Library

لښکر مخه ونيوله، نادر د يوه ليك په لېږلو الله يارخان ته د روغې وړانديځ وکړ خو ونه منل شو په کافر کلاکښې جګړه ونښته او د نادر پښه ټپي شوه د هرات لښکر پر شاشو هرات ته راغی خو الله يار خان بيا له خپل لښکر سره له هرات څخه دوه فرسخه ليرې د پريان په رباط کښې د نادر مخې ته ورغی، ذوالفقار هم د جبهې شاته د ده ملاتړ کاوه، نادرشاه اړشو چې له دوی سره روغه وکړي او پر هرات باندې د دوی حکمراني ومني، هغه و، چې تردوو مياشتو پرله پسې جګړو وروسته د (۱۱۴۱ هـ - ۱۷۲۸ م) کال د ذوالحجې د مياشتې پر څلورمه بېرته مشهد ته ولاړ.

يو کال وروسته د هرات مليونو د عبدالغني الکوزي په قيادت الله يارخان مروچاق ته واستاوه او د هغه پر ځای يې د هرات حکومت ذوالفقار خان ته وسپاره (۱۱۴۲ هـ - د شوال ۳) ذوالفقار د لښکر په سمبالتيا لاس پورې کئ او په اتوزرو تنو يې د مشهد ښار کلابند کړ د (۱۱۴۳هـ - ۱۷۳۰م) کال د محرم تر ۱۳مې يې جنګ وکړ او بېرته هرات ته لاړ، له هاخوا د نادر شاه له لوري بيا د هرات د نيولو په تکل راغی او پر (۱۱۴۳ هـ ۱۷۳۰م) روژه يې دا ښار کلابند کړ، څنګه چې له کندهاره شاه حسين هوتك هم د هرات له ساتونکيو مليونو سره مرسته وکړه څکه نو ذوالفقار هم په ډېره مېړانه جګړه کوله او ښار يې دښمن ته نه سپاره، دا مهال بيا الله يار له مروچاق څخه راغی او (د ۱۱۴۴ هـ - ۱۷۳۱ م کال د صفری پر ۱۸) هرات ته ننووت، ذواالفقار هم د جګړې واګې ده ته وسپارلې او په خپله له خپل کشر ورور احمدخان سره (چې وروسته احمدشاه ابدالي شو) کندهار ته ولاړ همدا بېلتون کټ مټ د مليونو د کار د سستيدو سبب شو. الله يارهم له نادر سره په مېړانه وجنګيد او تريوکال پوري يې هرات وساته خو په پای کښې له هغه ښاره ووت او د ملتان خواته لاړ، نادر پر هرات بری وموند او

The Digital Library

پر هرات باندې د ابدالیانو د مشر تابه دوره د (۱۱۴۴هـ - ۱۷۳۱م) کال د روژې پر لومړۍ پای ته ورسېده، تر هغه وروسته پر (۱۱٦۰هـ - ۱۷۴۷م) کال په کندهار کښې احمدشاه ابدالي بیا د افغاني سلطنت بنسټ کښېښوو او هرات د پخوا په شان د افغاني هېواد یوه برخه شوه.

د هرات د ابدالیانو د حکمرانۍ سیمې:

هرات ښار او شاوخوا یې - اوبه - شافلان - کوسویه - غوریان - پوریان - جام - لنګر - خواف - باخرز - زوزن د مشهد تر بریده - او جنوب خوا د هلمندله غاړو تر میوند، فراه او سیستان پورې او شمال خوا بادغیس او آب مرغاب.

د کندهار ابدالیان:

۱ - ملك اودل = ابدال د ترین زوی (۴۴۰ هـ شاوخوا)

۲ - ملك سلیمان زیرك د عیسی زوی (د ۷۵۰ هـ شاوخوا)

۳ - ملك بارك د زیرك زوی (د ۷٦۰ شاوخوا)

۴ - ملك پوپل د زیرك زوی (۷۸۳ هـ شاوخوا)

۵ - ملك حبیب د پوپل زوی (د ۸۰۰ هـ شاوخوا)

٦ - ملك بامي د حبیب زوی (د ۸۵۰ هـ شاوخوا)

۷ - ملك بهلول د کاني زوی او د بامي لمسی (د ۸۹۰ هـ شاوخوا)

۸ - ملك صالح دمعروف زوی اودبهلول لمسی (د ۹۵۰ هـ شاوخوا)

۹ - ملك سدو د معروف زوی د بهلول لمسی (پر ۹٦۵ هـ زیږېدلی او پر ۱۰۳۱ هـ مړدی)

۱۰- خضر خان د سدو زوی (پر ۱۰۳٦ هـ مړ دی)

۱۱ -ملك مغدود دسدو زوی اوکامران دسدو زوی(۱۰۵۰هـشاوخوا)

۱۲ - خداداد سلطان او شېرخان د خضرخان زامن (۱۰۷۰هـشاوخوا)

۱۳ - سرمست خان د شیر خان زوی (د ۱۱۱۰ هـ شاوخوا)

۱۴ - دولت خان د سرمست خان زوی (د ۱۱۱۵ هـ شاوخوا)

۱۵ - رستم خان د دولت زوی (د ۱۱۱۹ هـ شاوخوا)

د هرات ابدالیان:

۱٦ - حیات سلطان د خداداد سلطان زوی (د ۱۱۲۳ هـ شاوخوا)

۱۷ - عبدالله خان د حیات سلطان زوی (د ۱۱۳۰ هـ شاوخوا)

۱۸ - زمانخان د دولتخان زوی (۱۱۳۲ هـ - ۱۱۳۵)

۱۹ - محمدخان دعبداللهخان زوی (د ۱۱۳٦ هـ شاوخوا)

۲۰-ذوالفقار خان دزمانخان زوی (۱۱۳٦ هـ - ۱۱۴۴ هـ)

۲۱ - الله یارخان د عبدالله خان زوی (۱۱۳۸- ۱۱۴۴هـ)

۲۲ - رحمان خان د عبدالله خان زوی (۱۱۳۸ -۱۱۴۴ هـ)

اخځونه: بریتانیکا دائرة المعارف-آریانا مجله ۳ ټ کابل - پټه خزانه د کابل چاپ - مخزن افغاني قلمي - تاریخ سلطاني د سلطان محمدخالص کندهاري د ۱۲۹۸ د بمبیي چاپ - تذکرة الملوك د راورټي په حواله - لوی احمد شاه بابا د کابل چاپ - آئین اکبري - تاریخ احمد قلمي - خورشید جهان - تتمة البیان - تاریخ نادرشاه - روضة الصفای ناصري ۸ ټوك - جهانکشای نادري - عمل صالح ۲ ټوك - تاج التواریخ ۲ ټوك - تاریخ ایران د سرپرسی سایکس - خلاصةالانساب خطی - کابل مجله ۲ ټوك - نادرنامه، منظوم خطی - پښتانه شعرا، لومړی ټوك ۱۹۴۵ کال کابل کالني - صولت افغاني - مجمع التواریخ - مشاهیرابدالیان - عباسنامه - تاریخ روسای پنجاب- شوکت افغانی - احمد شاه بابا د کابل چاپ د میر غلام محمد غبا، تالیف.

(۷۵ نومره نسبلیك وګورئ.)

هوتکیان

(۱۱۲۰هـ - ۱۱۵۰ هـ)

د دغه لنډ تاريخ په پيل کښې مو د پښتون کهاله په اړه ولوستل چې د پښتون له درو زامنو څخه يو هم بيټنى يابېټ نيکه نومېد، د دغه شيخ له پښته او د متو له نسه چې د ده لور وه، د (غرزي - غلجي- غلزي) په نامه د پښتنو د مشهورو غلجيو قبيلو ټبرونه مشهور شول.

دا نوم بېشکه "غرزى" د "کوهزاد" په مانا دى، ځکه چې په افغانستان کښې د سړيو او ځايو د زياتو نومو رېښې د پښتو د "غر" له کلمې څخه راوتلې دي او ان د غور - غرچه - غرج- غلج- خلج ټولو کلمو رېښې له دې کلمې څخه جوړې دي، چې په منځنۍ آسيا کښې د ځايو او قبيلو له پاره کارېږي.

توماسچك وايي چې د ګر "GAR" يعني غر کلمه لرغونې باکتري دري کلمه ده او "غرچه" د آمو لوړې خوا ته د غرني ولايت د آريايي اوسېدونکيو نوم دى، له دې کبله نو غرچه، خلج، غلج او غرج د غره د زوى يا غرزى او (کوهزاد = کهزاد) په مانا دى.

د "غر" کلمه چې اوس په پښتو کښې د غره په مانا ژوندى ده د - اوېستا په "هوم يشت" کښې "ګيرى" راغلې چې په خورده اوېستا کښې هم

: The Digital Library

ليدل کېږي، په سنسکريټ کښې هم "ګير" او "ګيرى" "GIRI" د غره په مانا و، ان عربانو د پخواني ګرشاه لقب (ملك الجبال) په معرب ډول جرشاه کړى دى. (د تاريخ طبرستان ۵٦ - ۱۸۳ مخونه)

په پښتو کښې غرڅه - غرځنى د (کوهي - غرني) په مانا دى چې د غرچه او غلچه = غلجى نوم له هغه څخه راوتلى دى او غلجيان د پامير او زرافشان د رود په درو کښې اوسي.

عربي جغرافيا ليکونکيو هم دغه ټکي ته اشاره کړې ده چې "غر" د "جبل" په مانا د غرشستان او غرجستان په تاريخي نومو کښې دخيل و، ياقوت د البشارى په حواله وايي چې: غرج اصلاً د غره په مانا دى خراساني مؤرخانو چې دا کلمې له خپلو هېوادوالو څخه اورېدلې دي د "غرجستان" نوم يې په اصلي شکل "غرستان" ليکلى دى چې له غر+ستان څخه عبارت دى (غر - د کوه، په مانا او "ستان" د ظرفيت پخوانۍ علامه ده).

لکه منهاج سراج جوزجاني چې د دغه هېواد له خلکو څخه و، زياتره د عربو د غرجستان او غرشستان پر ځاى غرستان ليکي، د طبقات ناصري په زړو خطي نسخو کښې څو ځايه غرستان ليدل کېږي.

په هر حال غلجي = غلزي يو پخوانى نوم دى چې مانايې د غره زوى ده. د افغاني غلجيانو لومړى نيکه په همدغه نامه يادېده، ده درې زامن لرل چې نومونه يې هم آريايي زړو نومو ته بيخې ورته دي:

توران - تولر - بولر - موړ پوهېږو چې "تور" له هغو پخوانيو آريايي نومو څخه دى چې په اوېستا کښې راغلى دى دا نوم تر اوسه په پښتنو کښې په بېلا، بېل ډول (تور- توراني- تورك- تورى) رواج لري، همداراز "بولر" يا "بلور" يو زوړ نوم دى چې د ګلګت تر سيمو د نورستان پر خلکو اطلاقېده، د ((بارتولد)) په وينا تر اوسه هم د هغه ځاى ځينې تور پوښه قبايل ځانونه

e Digital Library

"بلور" بولي، دا کلمه تر ۱۸ پیړی پورې په چیني کتابو کښې لیدل کېږي .
محمد حیدر دوغلت چې د (۹۳۲هـ) په شاوخوا کښې ژوندی و، پردې سیمو یې حکمراني کوله نو د کشمیر له ناوې څخه د کابل ترناوې پورې او شمال خوا تر یارکند او کاشغر پورې یې داسیمې بلور او بلور ستان وبللې ترده دمخه منهاج سراج او محمد عوفی د غوري دوری مؤرخان د شغنان، تخارستان او درواز د غرو په لړ کښې بلور هم راوړي مستربیلو وایي چې:

بولر یابلور د باختر د کلمې طبیعي تحریف دی. په هر صورت د غلجي، توران، تولر، بولر کلمې او نومونه ټول دا راښیي چې دوی پخوانی آریایي ریښې لري او هم دا زیاتوي چې افغاني غلجیان هم له ارایایي نژاد سره ټینګه اړه لري.

خو (هوتك) (د کندهار او کلات له غلجیو قبیلو څخه) د هوتکو د قبیلې لومړي نیکه چې د پښتو اشعار یې د پټې خزانې په واسطه موږ ته رارسېدلي، د انساب پېژندونکیو په وینا د بارو زوی او د پورتني نومونو تولر لمسی و، چې ده د ملکیار، یوسف، دولت او عرب په نومونو څلور زامن درلودل، د هوتکو د پاچهی د موسس میرویس خان پلار ښالم خان په اتم پلار په دې توګه ده ته رسېږي:

ښالم د کرم زوي، د مند لمسی، د عمر کړوسی، د جلال الدین کوسی، د قطب کودی چې هغه بیا د اسحاق زوی، د حسین لمسی، د ملکیار کړوسی او د هوتك کوسی دی.

د هوتکو کهاله غرې د ترنك او ارغنداو پرغاړو سیمه ییز ولسوالان و، لکه چې وویل شول له چنګیزیانو سره یې سختې جګړې وکړې، خو د د دوی د ژوندانه ښکاره څرنګوالی لاس ته رانه غی، یوازې دا معلومه ده چې تر میرویس خان دمخه د کندهار له جلدکه تر غزني د غلجیو قبیلو مشر تابه

او ولسوالي په سلطان ملخي توخي پورې اړه درلوده چې دمخه یې یادونه وشوه.

د میرویس خان پلار ښالم خان چې د خپل وخت له مشرانو څخه و، د سلطان ملخي لور نازو نومې یې په نکاح کړه، چې د هغې له نسه څلور زامن حاجي میرخان، عبدالعزیز، عبدالقادر، او یحیی خان و زیږېدل.

له دغو زامنو څخه حاجي میرخان یا میرویس خان هغه نومیالی و، چې له غزني څخه ترکندهاره یې خپل نفوذ خپور کئ، د توخي او ابدالي د دوو ټبرو (چې له کندهاره ترغزني یې حکومت کاوه) او د ډهلي او اصفهان د دوو شاهنشاهیو د تاریخي نفوذ تر منځ یې په ولسي چارو کښې لوی لاس درلود، په کندهار کښې یې د خپلواك سلطنت بنسټ کښېښوو، د سید جمال الدین افغاني او سلطان محمد خالص په وینا دی د متین فکر او لوړو اخلاقو څښتن او هم ښه ژبور سړی و، دا چې له یوې خوایې مور د توخي حکمرانانو له کهاله وه، او له بلې خوایې د ابدالي کامران خان (چې د مخه یې یادونه وشوه) خانزاده نومې لورکړې وه، څکه نو ابدالي او توخي قبیلو دواړو د ده ملاتړله. له بل پلوه د ده خپل کهول هم له ډېرو پیړیو راهیسي په هوتکو کښې نفوذ درلود او ولسوالي یې کړې وه.

د همدغو ورتیاو له مخې میرویس د کندهار د ابدالیو او غلجیو د ټبرو له خوا د "بابا" په لقب وپېژندل شو، هغه وخت چې صفوي نصراني حکمران ګرګین خان کندهار ته راغی او پر خلکو یې هغسې ستمونه وکړل چې د زغملو نه وه، نو میرویس څلور واره اصفهان ته ولاړ د شاه حسین صفوی دربار ته یې د خلکو فریاد ورساوه او هم یې د دربار اوضاع له نژدې څخه وکتله، دده یو ملګري "ریدي خان" په خپل منظوم کتاب "محمود نامه" کښې چې د میرویس د زوی په نامه یې نظم کړی دی د. میرویس دا د خواهي

The Digital Library

او د شاه حسین صفوي ځواب داسې بیانوي:

چې میرخان تللی اصفهان ته ونه
مخ یې مکې د پاك سبحان ته ونه
پاچا تې عرض کړ ټول حال د پښتون
د ګرګین ظلم بد احوال د پښتون
پاچا ویل: زه نسوای کولای چاره
د ګرګین خان ظلم و ستم د پاره
که یې معزول کړم کندهار نه پرېږدي
جور وستم او خپل شعار نه پرېږدي
ګرګین خو ګرګ دی ګرګ خو ظلم کوي
وینې تووینه هم پسونه څیري
زه هم خایف یم چې به څه کړم ګرګین
نامسلمان دی، ارمنی دی، بې دین
نه په اسلام کښې ځان پا بند ګڼینه
نه نصراني نه له عیسی بیرینه
بیرېږم زه چې خدای کړي قهر ښکاره
د سلطنت په رڼا کور سي تیاره
میرخان ویل: ای حسین پاچا وګوره
حال د حاکم او رعایا وګوره!
ګرګ دی ایله کئ پررمه سو شبان
جور و ستم کاندې بیحد ګرګین خان
موږ له طاقت نسته چې کړو به زیاتي
صبر پر ظلم د ظالم ارمني

دا څلورم واردی راځم سلطانه
عرض د ظالم له لاسه کړم سلطانه!
که پاچا نه کړي داد خواهي د مظلوم
ظالم حاکم کا، ظلم ډېر په محکوم
جور چې ډېر شي سلطنت شي برباد
د ظلم قصر پوپنا بې بنیاد

عربیه:

الملك یبقی مع الکفر ولایبقی مع الظلم
کافر کولای سلطنت شي مدام
که وکړې داد، نه وي جابر پرانام
مګر ظالم خو نسي کړای سلطنت
خالق رحیم دی، ورکوی خلافت
چا ته؟ چې زړه یې وي په مهر ودان
د خدای عیال ګڼي پر مځکه انسان
سلطانه! واوره په ښې غوږ دا وینا
مکړه ستم د خلق الله په هر چا
د ستمګارو پای ورانی دی، خراب
د ظلم اور یې کا په خپله تراب
د مظلوم آه داسې کاري وي ګوره
چې اور یې نه ځي د ظالم له کوره
لمبې په بلي کا د ظلم په کور
ټوله به کاندې بېنوا په دې اور

ښـایـي ظـالـم چـې رحم وکــا پـه ځـان
په ظلم خوار نه کړي خپل ځان او جهان
سلطانه! ګـوره پـر ځـان رحـم وکـــړه
خپـل کلی کـور پـه جـور مـه ورانـوه"

خو دا چې صفوي پاچا د میرویس فریاد وا نه ورید او د اصفهان له درباره نا امیده شو، نو له هغه ځایه بیت الله ته ولاړ، د عربو له عالمانو څخه یې له ګرګین سره د جنګ جواز او د هغه د وژلو فتوا واخیسته، په اصفهان دربار کښې یې هم دومره نفود وموند چې درباریان یې پر ګرګین بد ګمانه کړل، تر هغه وروسته حاجي میرویس کندهار ته راغی، هلته یې د ارغنداو پر غاړه (له کندهار د اوسني ښار څخه شپږ میله لیرې) په کوکران کښې یوه لویه ملي جرګه جوړه خلکو ته یې د اصفهان د دربار او ضاع بیان او د حجاز د علماوو فتوا ښکاره کړه او له دوی څخه یې تعهد واخیست.

په دویمه جرګه کښې چې د کندهار ښار ختیځ ته شل میله لیرې په مانجه کښې جوړه شوه او په هغه کښې د کندهار د زیاتو قومو مشرانو لکه سیدال خان ناصر، بابو خان بابی، بهادر خان، پیر محمد میاجي هوتك، یوسف خان هوتك، عزیز خان نورزی، ګلخان بابر، نورخان برېڅ، نصرو خان الکوزی، یحیی خان د میرویس ورور، محمد خان د هغه وراره او یونس خان کاکړ ګډون کړی و، د خپلواکۍ د اعلان وثیقه لاسلیك شوه او ټولو په قران عظیم الشان لوړه وکړه.

تر هغه وروسته میرویس د کندهار د ټولو قومونو په مرسته د صفویانو بیګلربیګي ګرګین خان او د هغه ټول لښکریان ووژل، کندهار ښار یې ونیو او د ګرګین وراره الکسندل میرزا د هغه ستمګر مړی واخیست او له ښځو او کوچنیانو سره یې هرات ته وتښتېد.

The Digital Library

وروستني مؤرخان د دغه ملي مشر د آزادۍ غوښتلو د غورځنګ پر نېټه اختلاف لري: مثلاً شېر محمد یې د (۱۱۲۰هـ) کال د صفرې میاشت او سلطان محمد یې د (۱۱۲۱هـ) کال صفره لیکي، خو نواب صمصام الدوله د هغې پېښې کال (۱۱۲۰ هـ) ګڼلی او خافي خان مؤرخ وایي چې پر (۱۱۱۹هـ) کال په هند کښې د محمد اعظم شاه دربار ته د ګرګین د وژلو خبر ورسېد کلنل ملیسون د افغانستان په تاریخ کښې (۱۷۰۹م - ۱۱۲۱هـ) کال لیکلی دی، آو میرزا محمد خلیل صفوی (۱۱۲۲هـ) کال ښوولی دی.

خو د پټې خزانې روایت لیکونکی تر ټولو مؤرخانو موثق او د اعتبار څښتن دی. هغه پېښې په خپلو سترګو لیدلي او هم یې مستقیماً له خپل پلار څخه روایت کړي دي چې: "پر ۲۹ د ذیقعدة الحرام سنه (۱۱۱۹) هجري د حاجي میر خان د خپلواکۍ دغه پاځون د ګرګین او صفویانو د لښکر په وژل کېدو پای ته ورسېد.

کندهار د جغرافیي موقعیت له اړخه د ایران او هند د دوو شاهنشاهیو تر منځ ډېر ارزښت لاره، هغه وخت چې ملي مجاهدینو د میرویس په مشرۍ په کندهار کښې د خپلواکۍ بیرغ پورته کړ، د هند تیمور دربار د دغه خبر په اورېدو ورېږدېد او د پښتنو خپلواکۍ یې د ځان له پاره لوی ګواښ وباله، دا ځکه چې د هند تیموري حکمداران د غوریانو، خلجیانو او لودیانو د امپراتورۍ او له بیا راژوندي کېدو څخه وېرېدل، لکه صمصام الدوله او خافي خان چې لیکي:

هغه وخت چې د افغانانو د خپلواکۍ د اعلان خبر د هند تیموري دربار ته ورسېد نو په ښکاره یې د مجبوریت په سبب د افغانانو خپلواکي تر یو ځایه په رسمیت وپېژنده، خو په پټه یې د اصفهان له دربار سره مخابره او مفاهمه وکړه چې د دې پېښې د مخنیوي له پاره چې د خافي خان په

he Digital Library

تصریح د دوارو هېوادو او ولسونو له پاره د صایبې رایې مخالفه پېښنه وه ډېر ژر زیار وباسي (منتخب اللباب) خو حاجي میرویس چې د دوی قوي شاهنشاهیو تر منځ خپل خطرناك موقعیت ښه پېژانده، په درېمه جرګه کښې یې د اولس مشران راغونډ کړل وروسته تر هغه چې د افغاناولس سیاسي دریځ یې د دوو ختیزو او لوېدیزو دولتو تر منځ وښووه او د هغوی قوتونه یې څرګند کړل نو ویې ویل: "که زما سره یو شئ او زما ملا وتړئ نو د خپلواکۍ بیرغ به هسك وساتو، او پرې به نه ږدو چې بیا د پردیو مریتابه کړی زموږ په غاړه کښې ولوېږي، هغه کسان چې د پردیو مریتوب مني موږ له هغه سره هېڅ اړه او خپلوي نه لرو او نور دې زموږ په هېواد کښې نه اوسي".

ملي جرګې چې د ملي مشر وینا واورېده نو ده ته یې د موافقت لاس ورکئ او ټینګه ژمنه یې ورسره وکړه چې د ژوند تر وروستۍ سلګۍ پورې به د خپلې ملي خپلواکۍ او آزادۍ ساتنه کوي". (تتمة البیان)

د ګرګین او د هغه د ملګریو د وژلو خبر د ګرجي د لښکر د هغه بقیة السیف په واسطه اصفهان ته ورسېد چې د ګرګین له خوا د پښین سیمې د ترین ټبر د مخنیوي له پاره هغې خواته تللی وو، د بېرته راګرځېدو په وخت کښې میرویس شړلی او پارس ته تښتېدلی وو، پخپله میرویس هم صفوي پاچا ته لیك واستاوه، د افغان او فارس جګړې د کتاب لیکوال په وینا په هغه لیك کښې یې لیکلي وو چې: پاچا دی له تدبیره کار واخلي، کندهار ته دې لښکر نه رالېږي، ځکه ټول افغانان د دوی وژلو ته توره په لاس ولاړ دي، او که مجبوره شي ښایي چې کندهار د ډهلي پاچا ته وسپاري، ځکه نو ښایي چې صفوي پاچا ددغه هېواد سیاسي موقع په نظر کښې ونیسي" همداشان یې د ډهلي دربار ته لیك واستاوه او په هغه کښې یې د دوارو خواو، یادونه وکړه او تمه یې ورپیدا کړه چې که د هند دربار دده مرسته وکړي په

راتلونکي وخت کښې به د صفوي توابعو یوه برخه د اصفهان پر خلاف ویاروي.

خو صفوي دربار وغوښتل چې میرویس د ګوابنلو او بیرولو له لارې د ځان تابع کړي، ځکه یې میرویس ته یو استازی راوستاوه، چې د ملیسون په وینا جاني خان او د مرجان ملکم او سید جمال الدین افغاني په وینا محمد جامي خان نومېد، دغه استازي له صفوي درباره یو پیغام راوړی و چې: د ایران پاچا د ګرګین وژل بخښي، خو میرویس باید اطاعت ته غاړه کښېږدي او صفوي لښکر کندهار ته پرېږدي. سربېره پر هغه نوموړي استازي افغاني مشر د مقابل لوري له عظمت او شوکت او د دغه کار له ناوړې پایلې و ډاراوه خو میرویس چې کلك زړۀ او ټینګ اعصاب لرل په ډېره مېړانه یې داسې ځواب ورکئ:

"ته فکر کوې چې عقل او حکمت یوازې په ناز او نعمت کښې لاس ته راځي او زموږ په غرو کښې کښې یې اثر نه شته - ستا پاچا که څه کولای شوای خپل کار یې په زور پر مخ بېوه، دغو بې ګټو خبرو ته به اړنه و ..." (سرجان ملکم).

میرویس امرو وکئ چې: هغه درې ملي صفوي استازي زندان ته بوځئ، د ملیسون په وینا په دغه کار کښې یې دوه لوی مقصده درلودل، لومړی دا چې د ایران د دربار ځواب ځنډنی شي چې لښکر رالېږل هم وځنډېږي، بل دا چې د اصفهان دربار ته څرګنده شي چې د افغاني خپلواکۍ بیرغ ټیټېدونکی نه دی او د صفوي دربار تهدید او تطمیع د ده او نورو زړورو افغانانو پر روح څه اغېزه نه لري.

ځنګه چې د لومړي سفیر را استول د میرویس خان آزادی پال هوډ مات نه کړ نو د اصفهان درباریانو له یوې بلې وسیلې څخه کار واخیست او د هرات حکمران محمد خان بلوڅ یې چې د میرویس پخواني دوست او د حج

The Digital Library

په سفر کښې هم ورسره و، د سفارت په توګه کندهار ته واستاوه، چې په دوستانه ډول له افغان ملي مشر سره خبرې وکړي، او د خپلواکۍ تود نغری په دوستانه نصیحتو سوړ کړ، خو افغان مشر نوي استازي ته وویل:

"خدای ته شکر باسه چې ستا د ملګرتیا حق مې سترګو ته درېږي، که دا نه وای نو تابه هم د نورو په شان پاداش لیدلی وای - زموږ د غرو آزاد خلك د بیا مریتابه په کړۍ کښې نه شي لوېدلای، زړورو زمریانو زنځیر شلولی دی او له تیکو را ایستلی شوې تورې بېرته په تیکو کښې نه ننوځي.

"میرویس د دوستۍ د درناوي په بنسټ محمد خان په ښه عزت وساته او په دې وسیله یې د اصفهان دربار ته څرګنده کړه چې: دی او د ده قوم به خپله ملي خپلواکۍ بیا له لاسه ور نه کړي، د میرویس د دغه مېړني دریځ نه ماتیدونکی هوډ پر وړاندې د اصفهان دربار د هرات حکمران ته چې د محمد خان پر ځای ټاکل شوی و، پر (۱۱۲۲هـ - ۱۷۱۰م) کال امر وکړ چې پر کندهار یرغل وکړي، خو میرویس له پېنځو زرو پښتنو سپرو سره د هغه مخه ونیوه او سخته لویه ماته یې ورکړه.

په راتلونکو (۱۸) میاشتو کښې د اصفهان له خوا څلور ځله پر میرویس او آزادی غوښتونکیو **افغانانو** باندې لښکرکښۍ وشوې، خو ټول بېرته ناکام پرشاولاړل، وروستۍ پلا پېنځه زریز لښکر د تبریز د حکمران محمد خان په مشرۍ دې خوا ته وګمارل شو چې یوازې پنځوسوو پښتنو سپرو پر شا وشړل، تر زرو زیات کسان یې په جنګ کښې ووژل او ټپیان پر ډګر پاتې شول، په خپله حکمران هم له درو زامنو سره د پښتنو جنګیالیو په لاس کښېووت.

دغو پرله پسې ماتو او ناکامیو د اصفهان دربار اړ کړ چې لویه لښکرکښي وکړي، ډېر په قهر شو او خورا لوی خونخوار لښکر یې راویوست

د دغه لوی لښکر سالارې یې د ګرجستان حکمران او د وژل شوي ګرګین وراره خسرو خان یا کیخسرو خان ګرجي ته وسپارله چې د دربار له زبردستو کسانو څخه و، دا ځکه چې ګوندې خسروخان به د خپل تره د غچ اخیستلو له لارې له جوشه ډك کار پر مخ بوځي، هغه و، چې خسرو د کندهار خوا ته پر مخ راغی او په فراه کښې یې واړول، په دې لویه لښکرکښۍ کښې د خراسان ټول امیران، د هرات حاکم او د کرمان حکمران علي قلي هم د خسرو ملګری وو. دا مهال میرویس خان د پټې خزانې د لیکوال پلار داود خان هوتك په فراه کښې د افغاني ځواکونو مشر وټاکه، چې همهلته له خسرو سره ونښت، خو خسرو پر مخ راغی او میرویس له لږ قوت سره ګرشك ته نژدې د هلمند پر غاړه تیار ناست و، د میرزا محمد خلیل په وینا د خسرو لښکر پنځوس زره سپاره او پلي لرل، چې بشپړه توپخانه او خزانه هم ورسره وه او په هغه کښې (۱۲۰۰) نه خالص ګرجیان وو، چې خاص د ګرګین د غچ اخیستلو له پاره راغلي وو، بالمقابل پښتني ملي قواوې لږې وې، ځکه نو را پر شاشوې، او د خسرو لښکرو کندهار کلابند کړ (۱۱۲۳هـ - ۱۷۱۲م).

کندهاریانو د ښار په ساتلو کښې په ډېره مېړانه ښې ټینګې کړې او په هره حمله کښې یې صفوي لښکر پرشا وواهه، په خپله میرویس هم خپل قوتونه له سره نوي راغونډ کړل او د کندهار د جنوب له خوا یې د بلوڅو د پښین د ترینو او نور قومونه د وطن ساتنې له پاره راوپارول او د خسرو پر لښکر یې یرغل وکړ، د ذخیرو د رارسېدلو لاره یې پر وتړله. خسرو چې خپل نیم لښکر په دې اخ وډب کښې بایللی و، ویې غوښتل بېرته پارس ته وتښتي، خو میرویس له خپلو (۱٦) زرو تنو سره پر هغه یرغل وکړ، د جان ملکم په وینا د صفوي تېرکوونکیو له (۲۵) زرو تنو څخه یوازې پېنځو سوو تر اووسوو تنو پورې له مړینې ځان وژغورلای شو.

The Digital Library

خسروخان هم په جګړه کښې د خپل اکا په څېرو وژل شو، د اد (۱۱۲۳هـ) کال د روژې پر ۲۸ مه (او د مجمع التواریخ په وینا پر ۱۱۲۴هـ) پېښه شوه، تر دې خونړۍ جګړې وروسته چې کندهاري ننګیالیو، صفوي تېري کوونکي ټول ووژل، د اصفهان دربار یوبل لوی خونړی لښکر د محمد رستم خان په مشرۍ کندهار ته راواستاوه، خو دا چې د ملي مشر مټ او بازو د ولس په یووالي او مرسته ډېر سخت غښتلی و، نو ځکه دغه لښکر هم هېڅ ونه کړای شول او مات شو، رستم د دې له پاره چې د خپلو اسلافو په برخلیك اخته نه شي بېرته پارس ته پرشاسو (۱۱۲٦هـ - ۱۷۱۴م).

همدارنګه محمد زمان قورچي باشي هم له اصفهانه له لوی لښکر سره کندهار ته راواستول شو؛ چې د میرزا خلیل په وینا د بسطام په سیمه کښې دی هم ووژل شو. ځکه چې په دې وخت کښې چې د هرات ملیون هم (لکه چې وویل شول) د ابدالي امیرانو په مشرتابه له متجاوزو صفویانو سره مقامت کاوه، ځکه نو تر هغه وروسته کندهار ته د صفوی لښکر را استول ممکن نه شول او میرویس هم په کندهار کښې د ښه واك خاوند او غښتلي ملي مشر شو، چې خلکو ورته د "بابا" لقب ورکئ.

ده په دې وخت کښې د ډهلي له دربار سره خپل سیاسي اړیکي ډېر ښه ساتل او د کندهار ملي دولت یې هغه دربار ته په رسمیت ور پېژندلی و په پای کښې یې دسیاسي دوستانه اړیکو د ټینګښت له پاره خپل ورور حاجي امکو د سفیر په توګه د هند تیموری پاچا فرخ سیر ډهلي دربار ته واستاوه او د هغه په لاس یې دوستانه سوغاتونه ورولېږل، د ډهلي دربار هم د کندهار ملي حکمران په رسمیت وپېژاند او د حاجي امیرخاني "خطاب یې د "تورې" او "پیل" له سوغاتو سره د میرویس ملي دربار ته راواستاوه (مجمع التواریخ) چې په دې سیاسي وسیله میرویس د خپل هېواد له ختیز اړخه تر

یوه ځایه ډاډه شو. د میرویس د حکمرانۍ بریدونه له فراه، شین ډنډ (سبزوار) او سیستان څخه نیولي تر پښین او د سلیمان غره تر لمنو او شمال خوا تر غزني پورې رسېدل، پر ابدالي او غلجي قبیلو یې په مساوي توګه حکومت کاوه بلو ځانو هم ورسره مرسته او ملګرتیا کوله. ده د شاهۍ لقب ونه مانه، او په هغه جرګه کښې چې د کندهار قومو د ده د سترو خدمتو د ستایلو له پاره دی په خپله پاچهۍ مانه ده خلکو ته ویل چې: "ما د دې له پاره ستاسي خدمت نه دی کړی چې پاچهۍ وکړم یا د پاچهۍ پر تخت کښېنم او خولۍ کږه کښېږدم، زه په دې ښه نه ایسم چې پر تاسې پاچهي وکړم، بلکې په دې ښه ایسم چې ستاسې خدمتګاري وکړم ما ته همدا بس ده چې ولس راته "بابا" ووایي، نور نو نه جواهر غواړم او نه سره زر او سپین زر، زما همدابس دی چې ستاسي خدمت وکړم او تاسې د خپلو زامنو په څېر وروزم. زما پاچهي د لاسه نه کېږي، زه ستاسې کوچنی خادم یم!"

د ده د دغو خبرو مطلب د دري ژبې یو شاعر داسي منظوم کړی دی:

نه خدمت نمودم که شاهی کنم
بتخت شهی کج کلاهی کنم

نزیبد مراشاهی و سروري
سر افرازم از افسر چاکري

مرا بس که گویند قومم " پدر "
ندارم طمع گوهر وسیم وزر

همین افسرم به که خدمت کنم
شما را چوفرزند خود پرورم

نه دیهیم شاهی بود درخورم

شما را همی کمترك چاکرم

میرویس یو ځیرك، پوه او ډیپلومات سړی و، د ګاونډیانو په سیاسي اوضاع ښه پوه او صفوي دربار یې ښه پېژاند، د حکمدارۍ په دود او دستور ښه پوهېده، اته کاله یې د یوه مشربابا په توګه د خپل ولس مشرتوب وکړ، خلك یې خوښ وساتل تل یې د خلکو خواخوږي کوله او د مهربان پلار په څېر یې وروزل. په افغانستان کښې خلك ورته "بابا" وایي او د یوه بزرګ قطب په شان د ده د مزار زیارت کوي د ځینو ناروغیو له پاره د ده د مزار خاوره شفا بولي. وایي چې: دغه نومیالی مشر جګه ونه، قوي اندامونه او سپینه اوږده ږیره درلوده، پر سر یې وېښتان نه وو، سپین پرتوګ اوسپین کمیس یې اغوستل او یو پټو یې درلود چې د کلیو په ملي جرګو کښې به یې پر مخکه د خلکو په منځ کښې غوړاوه او د کلیوالو په څېر به پر هغه کښېناست، نور به یې هم پر خپل پټو کښېنول او ملي پېښې او قضایا به یې د خپل صایب فکر په مرسته حل کول، خلك به یې له یو بل سره دوستۍ، ښېګڼې، همدردۍ او مرستې ته بلل.

میرویس د خپلو هېوادپالو مجاهداتو په پای کښې د افغاني سلطنت او ملي برم مړه ډیوه بیا په کندهار کښې بله کړه، د خپلواکۍ او آزادۍ هېر شوی درس یې د خپلو خلکو غوږو ته ورساوه او د ۱۱۲۷هـ کال د ذیحجةالحرام پر ۲۸ مه نېټه له دې دنیا ولاړ په افغان تاریخ کښې یې د تل له پاره نیك او ښه نوم پرېښوو، دی د کندهار ښار لوېدیځ خواته د کوکران په کلي کښې د لوی سړك پر غاړه ښخ او دا بیت یې پر مزار لیکلی دی:

بر سر مرقد ماچون گذری همت خواه
که زیارتگهٔ مردان جهان خواهد بود

(وګورئ ۷٦ - ۷۷ عکس)

: The Digital Library

له میرویس څخه دوه زامن پاتې شول یو محمود چې د پلار د مړینې پر وخت ۱۸ کلن و او حسین چې ۱۴ کلن و. د میرویس تر مړینې وروسته یې ورور پرځای کښېناست چې د ملیسون، جان ملکم او سید جمال الدین په وینا "عبدالله" او د ده د همهالیو لکه جهانګشای نادري، مجمع التواریخ، پټه خزانه او همدارنګه د سلطان محمد، شېرمحمد، روضةالصفای ناصری او انسکلوپیډیای اسلامي په موثوق قول "عبدالعزیز" نومېد. دغه سړی د خپل ستر وررو په شان لوړ همت نه درلود، همدا چې واکمن شو ملي جرګه یې راوبلله او خلکو ته یې د صفویانو د اطاعت منلو وړاندیځ وکړ، ملي جرګې دغه جوغ ته غاړه کښې نه ښوود، خو عبدالعزیز د اصفهان دربار ته استازی ولېږه او په درو شرطو یې د اصفهان دربار اطاعت ومانه:

لومړی، د هغه باج او خراج معافول، چې د ګرګین په وختو کښې افغان اخیستل کېده.

دویم، کندهار ته د صفوي لښکر نه راتګ.

درېیم، د عبدالعزیز په اولاده د پاچهۍ دوام.

پښتانه چې د عبدالعزیز په دغه ناوړه وضعیت خبر شول، د دوی ځلوېښتو زرو مشرانو د میرویس له مشر زوی محمود سره لاسونه یوکړل، عبدالعزیز یې وواژه.

خو په پټه خزانه کښې لیکلی شوي دي چې:

"میر عبدالعزیز چې د حاجي میر خان ورور و، په کندهار کښې مشر شو، خو د اولس رعایت یې کم کا. ځو چې په (۱۱۲۹) سنه هجري د شپې د نارنج له قصره له بامه خطا شو او راولوېد مړشو." (پټه خزانه - ۱۰۹مخ)

ملیسون د دې پېښې نېټه د (۱۷۱٦م) کال مارچ لیکي چې له

همهغه (۱۱۲۹م) کال سره برابره ده.

د کندهار خلکو دا پردی پال سړی په سزا ورساوه او پرې یې نه ښوو چې خپله ملي خپلواکي چې د زړو افغان زلمیانو په وینو اخیستل شوې وه، له لاسه وباسي، د عبدالعزیز تر مړینې وروسته یې د میرویس مشر زوی چې محمود نومېد خپل مشر وټاکه، محمود تر (۱۱۳۴هـ - ۱۷۲۱م) کال پورې د کندهار د پاچا په توګه حکمراني وکړه ده چې د پلار په شان یې لوړ همت درلود، د ملي حکومت د پراختیاپه فکر، کښېنی شو، پر همهغه کال یې د فراه او سیستان له لارې پر کرمان یرغل وکئ او د هغه ځای د حاکم "لطف علي" سره تر روغې وروسته بېرته کندهار ته راغی خو آرام نه کښېناست، بیا یې پر همهغه (۱۱۳۴هـ) کال په کندهار کښې ملی تازه دمه قواوي راغونډې کړې او د صفوي دولت پر پایتخت اصفهان یې حمله وکړه ښار یې کلابند کئ، تر اتو میاشتو کلابندۍ وروسته (۱۱- ۱۵ - محرم ۱۱۳۵هـ.ق - ۱۷۲۲م) د صفوي کورنۍ وروستی پاچاشاه حسین د ایران تاج او تخت محمود ته وسپاره او پایتخت یې د افغاني بریالي لښکر ته پرېښوو.

شاه محمود د ایران فاتح د اصفهان تر نیولو وروسته د خپلې شهنشانۍ په وختو کښې د خپلو لویو سپه لارانو لکه سیدال خان ناصر، پیر محمد میاجي، محمدخان او عبدالله خان بلوڅ په واسطه لوی لښکرکښۍ وکړې چې تر دوه نیمو کالو پاچهۍ وروسته د (۱۱۳۷هـ - ۱۷۲۵م) کال د برات پر ۱۲ شپه په اصفهان کښې د دماغي ناروغۍ له امله د (۲۷) کالو پر عمر ووژل شو، دا د سلطان محمد، شېرمحمد ماثرالامراء او روضةالصفای ناصری وېناده، خو سید جمال الدین او ملیسون د ده د وژلو نېټه (۱۷۲۵م ۱۱۳۸هـ) کال لیکلې دي.

د اصفهان د فاتح شاه محمود تر وژلو وروسته د میرویس وراره د

he Digital Library

عبدالعزیز زوی شاه اشرف په اصفهان کښې د افغاني سلطنت پرتخت کښېناست او په ځیرکۍ سره یې د سلطنت چارې په ډېره ښه او سمه توګه اداره کړې، سیدال خان ناصر یې بیا د افغاني لښکرو سپه سالار وټاکه او هرې خواته یې لښکرکښۍ او فتوحات وکړل. دده د وخت له مهمو پېښو څخه یوه هم د بغداد د والي احمد پاشا لښکرکښۍ وه چې د شاه اشرف د پاچهۍ پر درېیم کال د (۱۱۳۹هـ کال د برات له ۱۲ څخه د ۱۱۴۰ هـ - ۱۷۲۷م کال ترمنځ) وشوه. شاه اشرف په خپل لښکر تور کان مات کړل، خو نور یې پښتانه نه پرېښوول چې له تورکانو سره ونښلي، دا ځکه چې شاه اشرف نه غوښتل د ترکانواو افغانانو تر منځ زیات مرګ او ژوبله وشي، هغه و، چې د شاه اشرف د ښه سیاست په اثر دا پېښه تر (۹) میاشتو وروسته په روغه او صفا پای ته ورسېده، د ده د پاچهۍ پر پېنځم کال (۱۱۴۲- ۱۷۲۹م) د عثماني خلیفه درېیم سلطان احمد خان له خوا راشد پاشا د سفیر په ډول د شاه اشرف دربار اصفهان ته راغی او هم له افغاني درباره محمد علیخان بلوڅ د ایلچي په توګه عثماني دربار ته ولاړ او په دې توګه د افغاني او عثماني دولتو تر منځ ښه اړیکي ټینګ شول.

تر هغه وروسته شاه اشرف د ایران له شمال څخه د روسي قواو د تیري مخه هم ونیوه، خو په داخل کښې له نادرافشار غونډې بډه (حریف) سره مخامخ شو او د افغاني قوت رسۍ سره وشلېده، دا ځکه چې له کندهاره چې د هوتکي پاچهۍ مرکز و، په ایران کښې افغاني لښکرو ته مرسته نه رسېده، له همدې کبله اشرف څو ځایه ماتې وکړه تر پېنځو کالو او (۷) میاشتو پاچهۍ وروسته له ایرانه راپر شا شو، د هلمند پر غاړه د ګرمسیر ملخان کلا ته راغی، له هغه ځایه یې کوز ښوراوك زردکوه ته پناه یووړه او همهلته د عبدالله خان بلوڅ د زوی ابراهیم نومي له لاسه ووژل شو، دا پېښه

The Digital Library

د (۱۱۴۲ هـ - ۱۷۲۹ م) په پای کښې وه.

خو په کندهار کښې چې د هوتکو د پاچهۍ مرکز و، تر (۱۱۳۵هـ) کال وروسته چې شاه محمود اصفهان ونیو د ده کشر ورور شاه حسین حکومت کاوه دی عالم ادیب او ادب پال پاچاه و، د ده د پاچهۍ وخت په کندهار کښې په آرامۍ او هوسایۍ تېر شو، د پټې خزانې په وینا چې د ده په دربار کښې لیکل شوې، د ده امر له هراته، فراه او شین ډنډ (سبزوار) څخه نیولې تر غزني او گومل پورې چلېده او هم یې د شال (کوټې) او پښین سیمې د پنجاب د حدودو تر ډېره اسماعیل خان او ډېرهٔ غازي خان پورې ونیولې همدارنگه د کندهار ځواکونو له خوا د ملتان صوبه تر تهدید لاندې ونیول شوه او د افغاني قواو پر مختگ تر ملتانه ورسېد. دا مهال د هوتکو شهنشاهي د اوسني بلوچستانُ په گډون د دجلې له غاړو څخه تر ملتان پورې رسېدلې وه، چې لوېدیځ ته شاه محمود او شاه اشرف ختیځ ته شاه حسین حکومت کاوه. د شاه حسین د پاچهۍ آرامې دورې تر (۱۱۴۹هـ - ۱۷۳٦م) پورې دوام درلود، همدغه کال د رجب پر (۱۷) نادرافشار د افغانستان د سیمو د نیولو په تکل لښکر راویوست، څکه چې ده په پارس او گرجستان کښې د افغاني قواو پایڅوړ سره تیت او پرك کړی و، دا مهال یې د کندهار د هوتکي دولت له ماتولو پرته بل کارنه لارده، هغه وو چې نادرشاه د کوچنی اختر د میاشتې پر دویمه له سیستانه راتېر او د شوال پر ۱۸ مه د دلخك او دلارام له لارې د هلمند پرغاړه گرشك کلا ته راورسېد، د هغه ځای تر نیولو وروسته د کوچنی اختر د میاشتې پر (۱۱)مه له هلمنده راپورېووت او د (۱۱۴۹هـ - ۱۷۳٦م) کال د ذیقعدې د میاشتې په سرکښې یې د کندهار تینگه کلا چې هوتکي پایتخت و، کلابنده کړه.

د کندهار زلمی مدافع شاه حسین د نامتو سپه سالار سیدال خان

ناصر په ملاتړ تر یوه کال او څو میاشتو پورې د کندهار ښار په ډېره مېړانه وساته او نادرشاه یې پرې نه ښوو، چې له خپل ډېر غښتلي پوځي ځواك سره سره کندهار ونیسي.

د (۱۱۵۰هـ - ۱۷۳۷م) کال د ذیحجې د میاشتې په سر کښې د شاه حسین نظامي مقاومت پای ته ورسېد څکه چې تر هغه دمخه لا د ده زړور سپه سالار سیدال خان د ده له زوی محمد سره د کلات په کلا کښې د نادرافشار لاس ته ور غلی و، او سیدال د نادر په امر ړوند کړای شوي و.

څکه نو شاه حسین نادرشاه ته غاړه کښېښووه، د کندهار له ماتې سره د هوتکو د شاهنشاهۍ ستوری هم ولوېد، ټول افغانستان د نادر افشار لاس ته ورغی د سلطان محمد په وینا شاه حسین تر ۱۵ کالو پاچهۍ وروسته د نادر په امر مازندران ته و شړل شو او همهلته د ۱۱۴۹ هـ کال (بنایي ۱۱۵۱ هـ - ۱۷۳۸م وي) د برات د میاشتې پر لسمه د نادري قهر په زهرو له دنیا ولاړ. (وگورئ ۷۸ - ۷۹ - ۸۰ نومره عکسونه).

د افغانستان په تاریخ کښې د هوتکو د حکمرانۍ دېرش کلنه دوره د خپلواکۍ غورځنگ د راپاریدو له پلوه خورا غوره پېر دی، څکه چې په دغه دوره کښې څوواره پرله پسې په کندهار کښې د داخلي او ملي حکومت بنسټ کښېښوول شو، چې وروسته بیا احمد شاه بابا پر هغه بنسټ د افغاني سلطنت ماڼۍ ودانه کړه. دې دورې افغان ولس دنیا ته په زړورتوب وروپېژاند، په خپله میرویس غښتلی او ملی شخصیت درلود، د پوهې او پښتنې روزنې په غېږ کښې پالل شوی و، مور یې "نازو" د سلطان ملخي لور عالمه او شاعره میرمن وه، چې پټه خزانه ددې او د میرویس خان د لور "زینبې" پښتو شعرونه راوړي.

سرېېره پر دې د هوتکو په دوره کښې ډېر ادیبان او د توري او قلم

The Digital Library

خاوندان وو، لکه سیدال خان ناصر ستر پښتون سپه سالار، بهادرخان، پیر محمد میاجي او داود خان چې د هغې دورې، هم جنګیالی سالاران او هم پوهیالي عالمان او شاعران وو. د هوتکو په وخت کښې د پټې خزانې کتاب د پښتو د لرغونیو او معاصرو شاعرانو د ژوندانه د پېښو په اړه د شاه حسین د دربار د منشي محمد هوتك په قلم و لیکل شو، همدارنګه ملابازمحمد توخي، ملایارمحمد هوتك (د ارکان خمسه مولف)، ملایونس توخي، ملا اکبر (په پښتو کښې د جامع الفرایض مولف)، ملازعفران توخی (د سلطان محمد په وینا تره کی او د امیر عبدالرحمن په وینا توخي) د شاه حسین وزیر او د "ګلدستهٔ زعفراني" مولف، الله یار اپریدي د پښتو شاعر او د دیوان خاوند، ریدي خان (د شاه محمود هوتك د فتوحاتو په باب کښې په پښتو ژبه د محمود نامې ناظم)، ملاعادل (په پښتو د محاسن الصلوة مولف) او ملانورمحمد (په پښتو د نافع المسلمین مولف) د هوتکي عصر شاعران او مولفان وو.

شاه حسین د کندهار ښار په نارنج شاهي ماڼۍ کښې چې کندوالې یې تراوسه شته ادبي جرګې درلودې عالمان او ژبور ادیبان یې پالل، میان عبدالحکیم کاکړ (مشهور په کاکاصاحب چې د اوسني بلوچستان په چتیالی کښې ښخ دی) د همدغه عصر له نومیالو روحانیونو او صوفیانو څخه و چې په نقشبندیه طریقه کښې د خپل وخت له اقطابو څخه ګڼل کېږي.

هوتکیان:

۱ - میرویس خان د ښالم خان زوی (۱۱۱۹ - ۱۱۲۷ هـ)

۲ - عبدالعزیز د ښالم خان زوی (۱۱۲۷ - ۱۱۲۹ هـ)

* ۳ - شاه محمود د میرویس زوی (۱۱۲۹ - ۱۱۳۷ هـ)

* ۴ - شاه اشرف د عبدالعزیز زوی (۱۱۳۷ - ۱۱۴۲ هـ)

* ۵ - شاه حسین د میرویس زوی (۱۱۳۵ - ۱۱۵۰ هـ)

اخځونه:

مخزن افغانی - تذکرة الابرار - جغرافیای تاریخي ایران - معجم البلدان - طبقات ناصری - حیات افغانی - ماثرالامراء- منتخب اللباب ۲ ټوکه - تاریخ افغانستان د ملیسون تالیف - تتمة البیان - سرجان ملکم - پټه خزانه - روضة‌الصفای ناصری - تاریخ افغانستان د علی قلی میرزا- تاریخ نظامي ایران لومړی ټوك - تاریخ ایران د سرپرسي سایکس - نادرنامه (قلمي) - سیرالمتأخرین - مجمع التواریخ - میرویس بابا د کابل چاپ - تاریخ کرمان خورشید جهان - تاریخ سلطانی - صولت افغانی - د صفویانو سقوط او پرپارس باندې د افغانانو سلطه د لوکهارت انګلیس تالیف ۱۹۵۸ م - د محمد علی حزین د احوال تذکره - بدایع الوقایع.

سدوزيان

(۱۱۶۰ - ۱۲۵۸هـ)

دمخه مو ولوستل چې نادرشاه د امام قلي افشار زوی (۱۱۴۸هـ - ۱۷۳۵م) له ایرانه راغی د هوتکو پاچهي او په هرات کښې یې د ابدالیانو حکمراني رنګه کړه او په تېره بیا د کندهار په نیولو یې د هوتکو پاچاهي بیخي ختمه کړه.

نادرشاه د کندهار د زاړه ښار د کلابندۍ په وخت کښې د کندهار د اوسني ښار لوېدیځ خوا ته پر نمناکو ځمکو د "نادرآباد" په نامه یو ښار ودان کئ او په هغه کښې یې پر (۱۱۵۰هـ - ۱۷۳۷م) کال په خپل نامه سکه ووهله زوړ ښار یې تر نیولو وروسته ونړاوه چې تر اوسه هماغسې ویجاړ پاتې دی. نادر پر همهغه کال د افغانستان شمالي ولایتونه له بدخشانه تر بلخ، میمنې او آمو سینده د خپل زوی رضا قلي په واسطه ونیول. د کندهار تر نیولو وروسته یې د سلطان محمود او بابر سیاست و چلاوه، له افغاني مشرانو سره یې نرمه لار غوره کړه عبدالغني خان الکوزی یې د هرات د ابدالیو قبیلو د مشر په توګه و پېژاند او پیر محمد خان هروي ته یې د بلوڅو او خاران حکومت ورکئ حاجي اسماعیل الکوزی یې د هرات د اسفزار حاکم وټاکه او اشرف خان غلجي ته یې د کلات حکومت وسپاره ده نږدې

The Digital Library

خلوېښت زره افغان زړور سپایان د نور محمد خان غلجي په مشرۍ چې لقب یې "میرافغان" و، په خپل لښکر کښې واخیستل او د سیاسي څیرکۍ له امله یې پر خپلو افغاني عسکرو بشپړ باور وکئ، نادرشاه د زمان خان ابدالي زوی احمدخان او ذوالفقار خان چې په کندهار کښې د شاه حسین هوتك په امر بندیان وو، ونازول او په مازندران کښې یې جاګیر او تنخا ورته وټاکله (۱۱۵۱ هـ - ۱۷۳۸ م).

نادرشاه بې له ځنډه د کابل خواته لاړ، د غلجیو کلات یې ونیو او خپل لښکر یې غزني او کابل ته واستاوه، دا مهال د کابل حکمران د ډهلي د دربار له خوا ناصرخان یو غښتلی، زړور او د خلکو خوښ سړی و، خو دا چې ډهلي دربار یې ملاتړ نه کاوه او تنخا یې هم نه ورکوله ځکه یې ځان ټینګ هم نه کړای شو، خو سره له هغه ناصرخان د شرزه خان او نورو افغاني قبیلو په مرسته کابل ساته، رحیمداد خان کوټوال په ښار کښې کلابند و، چې په پای کښې نادرشاه د کابل ښار کلاوې وراني او وېې نیولې (۱۱۵۱هـ) د نادر زوی د بامیان، ضحاك او د هندوکش د لمنو د نورو کلاو نیولو ته مخه وکړه د کابل او پېښور د لارې خانان عباس خان او سعدالله خان هم نادر ونیول، خو ناصرخان د کابل او پېښور تر منځ افغاني قبایل د نادر پر وړاندې جنګ ته چمتو کړل او د نادر دزوی شهزاده نصرالله له لښکر سره ونښت ناصر خان په یوه جګړه کښې تېپي او ونیول شو، خو نادرشاه هغه بیا د کابل او پېښور په حکمرانۍ وګماره او په خپله ده د ایران او افغان په تازه دمه لښکر پېښور ونیو، لاهور او ډهلي پورې پر مخ ولاړ (۱۱۵۲هـ - ۱۷۳۹م).

نادرشاه د ډهلي تر تېولوژنې، چور او چپاو وروسته د انګریزي، اووه اتیانیم ملیونو پونډو په اندازه شتمني او جواهرو له شاه جهاني تخت طاوس سره پېښور ته راوړل (۱۱۵۲ هـ) خو چې تراټك راپورې ووت له یوسفزیو سره

The Digital Library

ونښت او په ډېره بیړه د خیبر تر درې راتېر شو چې تر کابل پورې سیمې یې خپلې کړې. تر هغه وروسته د کابل له جنوبي لارې د کورم، بنګښ، ډېره جاتو او سند خوا ته ولاړ د سند د سیند ټولې لوېدیزې ځمکې یې ونیولې او د بولان د درې له لارې کندهار او هرات ته ولاړ، پر (۱۱۵۳هـ) کال یې د خپلو فتوحاتو جشن چې له ماوراءالنهر او خوارزم څخه نیولې د سند تر سیند، دجله، فرات او سیحون پورې رسېدل، په مشهد کښې جوړ کړ د (۱۱۵۴هـ - ۱۷۴۱م) کال په شاوخوا کښې یې احمد خان ابدالي له مازندران څخه را وغوښت او د ابدالي لښکر په مشر یې خپل همرکاب وټاکه. احمد خان شپږ کاله له نادر شاه سره په حضر او سفر کښې د جهانداری په چارو کښې تجربه وکړه او داغستان او ایروان ته یې د نادرشاه په جنګي سفرو کښې خپل جنګي رشادتونه وښوول، تر دې حده یې د نادر ځانګړې پاملرنه ځان ته واړوله چې نادر به تر ځان وروسته پر ده باندې د پاچاهۍ مقام د نیولو زېری کاوه.

نادر شاه تر زیاتو فتوحاتو وروسته د مزاج اوښتلو له امله له خپل طبیعي حالته ووت، د خپلو شاوخوا خلکو په وینو تویولو او وژلو یې لاس پورې کړ چې د ده خپل نږدې درباري خلك ځینې وبیرېدل او د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د دربیمې خور (جمادی الاخری) پر ۱۱ مه د یکشنبې پر شپه د خبوشان په فتح آباد کښې د محمد خان قجر، موسی افشار، خوجه بیګ افشار او صالح قرتلوي له خوا د نورو اویا تنو دربار په خوښه ووژل شو.

نادرافشار یو زړور، هوښیار او خونکار سړی و، د ده سیاست په افغانستان کښې له قهر او ناز سره ګډ و، دده د هرات د ابدالیانو ملي مشرتوب له بیخه ویوست او بیا یې په کندهار کښې د هوتکو پاچاهي هم له منځه یووړه، د دغو دواړو ټبرو مشران چې په افغانستان کښې یې د

خپلواکۍ بیرغ جګ ساته، د ده له لاسه ژوبل مړه او برباد شول، خو له دغه قهر او ناز سره سره یې په ټول افغانستان کښې د نوموړیو قبیلو له پاتې مشرانو سره جوړ شو، ویې نازول او ډېر افغاني زړور زلمیان یې په خپل لښکر کښې د افغاني سالارانو په قیادت واخیستل او ویې پالل.

که له یوې خوا نادرشاه د افغاني ملي حکومت په هرات او کندهار کښې رنګ کړ (چې د کندهار د زاړه ښار کنډوالې تر اوسه د ده د ورانکاریو نښې دي) نو له بلې خوا به د احمدخان ابدالي غوندې میړه پالنه چې تر ده وروسته یې په کندهار کښې بیا د افغاني لوېې پاچهۍ خښته کېښښووه هم د ده له ښو یادګارو څخه وګڼل شي.

د نادرشاه تر وژلو وروسته احمدخان ابدالي او نورمحمدخان میرافغان د افغان او ازبکو سپایانو په مرسته د نادرشاه حرم د یاغي لښکریانو له چور او چپاو څخه وژغوره، چې د دغه خدمت په بدل کښې د نادر د حرم له خوا د "کوه نور" مشهور الماس چې په هند کښې له افغاني لودیانو څخه بابر او د هغه کورنۍ ته پاتې شوی او د ډهلي تر نیولو وروسته د نادرشاه لاس ته ورغلي وو، ورکړل شو او ټولو افغاني قواو هرات ته مخه کړه، د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د درجب پر میاشت کندهار ته ورسېدل، افغاني مشرانو ژر تر ژره د نادرآباد نوې کلا ته نږدې د شیرسرخ پر هدیره ملي جرګه جوړه کړه چې په هغې کښې د افغاني مشهورو قبیلو مشرانو لکه نورمحمدخان میر افغان د غلجیو مشر، محبت خان د پوپلزیو مشر، موسی خان د ساکزیو مشر، نصرالله خان د نورزیو مشر، او حاجي جمال خان د بارکزیو مشر ګډون کړی ؤ.

دې ملي جرګې له شوره ډکې اته غونډې وکړې، خو د قبیلو مشرانو ونه شو کړای چې یو د بل حکمراني پر ځان ومنی، نورمحمدخان میرافغان

he Digital Library

د مشرتابه، تجربې او نفوذ له پلوه د دغه کار وړ ښکارېده، خو څنګه چې د تند مزاج خاوند و، ونه ټاکل شو، دویم سړی چې حاجي جمال ؤ، هم دومره پوخ، متین او د نفوذ څښتن ؤ، چې نور مشران دده له راتلونکي استبداد، قدرت او استیلا څخه ډارېدل. ټولو د پاچاهۍ له پاره داسې سړی لټاوه چې د افغاني آزاد مزاج، ملي دیموکراسۍ او نوي جرګې له اصولو سره یې سمون له لاری په راتلونکي کښې یې پر دوی په استبداد او زور حکومت نه کولای او په عین وخت کښې د غښتلې او قوي قبیلې خاوند هم نه وای.

د دې لویې تاریخي جرګې په نهمه غونډه کښې د ټولو خلکو سترګې احمدخان ابدالي ته واوښتلې چې " ۲۵ " کلن نوښتګر، زغمونکي پوه او ازمیلی زلمی و، چې هم یې قبیله کوچنۍ وه "سدوزي ډېر لږ وو" او پښتنو مشرانو دا باور درلود چې دا کشر زلمی پر دوی په استبداد او شدت حکومت نه شي کولای څکه یې نو دی په پاچاهۍ ومانه، او د دې ښه انتخاب په سبب یې د افغانانو له لاسه وتلی لرغونی برم و پرتم بیا را ژوندی کړ.

په دې وخت کښې صابرشاه نومي یو ملنګ د استاد لایخوار کابلي زوی چې د شیرسرخ په هدیره کښې اوسید، له خپلې کوډلې راووت، او هدیرې ته نژدې له کروندې یې څو غنم وږی پرې او د دغه نوي انتخاب شوي زلمي پاچا په پګړۍ کښې یې د "خول" په توګه وتومبل، دا د (۱۱۶۰هـ ۱۷۴۷م) کال د رجب (جولای) پر میاشت پېښه شوه).

احمد شاه بابا

احمدشاه ابدالي د هرات د حکمران زمان خان (چې دمخه یې یادونه وشوه) زوی، په خټه ابدالي سدوزی په (۱۱۳۵هـ ۱۷۲۲م) کال د زرغونې نومې مېرمنې له نسه چې په خټه الکوزۍ وه، په ملتان یا هرات کښې وزېږېد، سره له دې چې د سن له مخې کشر ؤ، خو د خپل سلطنت په وختو کښې یې افغانستان ته لوی خدمت وکړ، چې په همدې سبب د افغانستان خلکو ورته د "بابا" لقب ورکړ. ده پر خپل مهر چې طاوسي شکل یې درلود دا جمله لیکلې وه:

"الحکم لله یافتاح - احمد شاه در دران" د "دراني" کلمه که څه هم پخوا په تاریخو کښې څرګنده استعمالېده، خو تر هغه وروسته یې بیخي د "ابدالي" کلمې ځای ونیو چې تر اوسه ټول ابدالیان ځانونه "دراني" بولي.

احمدشاه په افغانستان کښې اداري، لښکري، مالي او مدني تشکیلات تاسیس او وزیران یې وټاکل، چې اشرف الوزراء بګی خان بامیزی مشهور په شاه ولیخان د ده سر وزیر ؤ او په (۱۱۷۴هـ ۱۷۶۰م)کال یې د "احمد شاهي ښار" په نامه د کندهار د اوسني ښار بنسټ کېښېښوو، پر (۱۱۶۶هـ) کال یې د کابل جنګي حصار ودان او هم یې د هندوکش په شمال کښې د تاشقرغان ښار جوړ کړ او په سند کښې یې د حیدرآباد ښار د بنسټ

The Digital Library

ډېره کېښوده (۱۱۸۲هـ). په کندهار، مشهد، اټك، ډهلي، روهيلکنډ، پېښور، ټټه، ډېره غازيخان، کشمير، کابل، ملتان او هرات کښې يې په خپل نامه سکه ووهله، د ده سرو زرو، سپينو زرو او مسو د احمدشاهي دولت رسمي نښان (دوه څوکې توره، د غنمو وږی او ستوري) کيندل شوی. او پر ځينو سکو دا بيت هم ؤ:

حکم شد از قادر بيچون باحمد پادشاه
سکه زن برسيم و زر از پشت ماهی تا بماه

احمد شاه په منځني توګه يو لك عسکر ساتل او له پنجاب، کشمير او سنده نيولې د آمو تر سيند، مشهد او بحيرهٔ عرب پورې د ده د هېواد ټول عايدات (۳۱) مليونو روپيو ته رسيدل، خو جنګي ولجې، خزانې او نور زيات ثروتونه چې د هند په جګړو کښې لاس ته ورتله له دغه شمېره بېل دي.

ده د خپلوپاچاهۍ پر مهال دغه جګړه ييز سفرونه بشپړ کړي دي:

د احمدشاه بابا جګړه ييز سفرونه

۱- د (۱۱٦۰هـ -۱۷۴۷م) کال په پای کښې يې غزني، کابل او پېښور ونيو او په کابل او پېښور کښې يې (تيموري او نادري پخوانی حاکم) ناصرخان مات کئ، عبدالصمد خان مومندزی د اشنغر يو مشر له احمد شاهي لښکر سره يو ځای شو. احمد شاهي سپه سالار سردار جهانخان، ناصر خان د اټك هاخوا ته وخغلاوه او په خپله احمدشاه کندهار ته ولاړ.

۲- پر (۱۱٦۱هـ - ۱۷۴۸م) کال له ډېرشو زرو پليو او سپرو سره له کندهاره راووت او د کابل او پېښور له لارې د اټك او جيلم غاړو ته ورسيد. د لاهور حمکران شهنوازخان د وزيرالممالك قمرالدينخان په واسطه له ډهلي څخه مرسته وغوښتله، او د چناب د سيند پر غاړه له احمد شاهي لښکر سره مخامخ شو، خو د جنګ له ميدانه وتښتېد او احمدشاه لاهور ونيو، تر هغه وروسته يې ډهلي ونيو، د محمد شاه لښکر يې مات او د ربيع الاول پر ۱۳مه ۱۱٦۱ د سرهند ښار ته ننوت.

د ۱۱٦۱هـ کال د لومړي خور پر ۲۲ مه د جمعې پر ورځ تر مالوپور په جګړه کښې وزيرالممالك قمرالدين خان ووژل شو، څکه نو د ډهلي ګورګاني پاچا محمدشاه د لاهور ولايت د هغه خلف مېرمنو معين الملك ته وسپاره، احمد شاه له ډهلي دولت سره روغه وکړه، د سند سيند يې د دوو هېوادو تر منځ بريد وټاکه او د پېښور - کابل له لارې بېرته کندهار ته راغی.

۳- پر ۱۱٦۲هـ د کابل او پېښور له لارې لاهور ته لاړ، د لاهور له حکمران مېرمنو معين الملك سره يې هم روغه وکړه، د سيالکوټ، ګجرات، پنجاب د اورنګ آباد او امرتسر ماليات يې د مېرمنو پر غاړه کښېښووه چې

The Digital Library

هر کال به یې احمد شاهي اعلی دیوان ته رسوي، کندهار ته بېرته د رسېدو پر وخت یې د قبیلو ځینې مشران لکه: نورمحمد خان میرافغان غلجي، ګدوخان او محبت خان پوپلزی چې د ده پر خلاف یې دسیسه جوړه کړې وه ووژل.

۴ - پر ۱۱۶۳ هـ ۱۷۴۹م کال هرات ته ولاړ هغه ښار یې تر ځلورو میاشتو کلابندۍ وروسته له امیر عالم خان ځخه ونیو او د سردار جهان خان پوپلزي په مشرۍ یې پېنځه زره سپاره تر بت جام ته ولېږل، هرات یې درویش علي خان هزاره ته وسپاره او په خپله مشهد ته لاړ، هغه ښار یې تر ځلورو میاشتو کلابندۍ وروسته د نادرشاه لمسی شهرخ میرزا ته ورکئ او په خپله د نیشاپور خوا ته ولاړ، خو چې د نیشاپور حاکم عباس قلي خان بیات مقاومت وکئ او له بلې خوا د ژمي سخت موسم راغی، نو احمدشاه د هرات له لارې کندهار ته راوګرځېد.

۵- د بلوچستان سفر: د احمد شاه "بابا" په وخت کښې د کلات حکمران او د براهوی خان د نادرشاه له خوا د میرعبد الله زوی میرمحبت خان ؤ، خو بلوڅخان چې د هغه د کشر ورور امیر نصیر خان پر خوا وو او د احمد شاه حضور ته یې عرض کړی ؤ، نو ځکه پر ۱۱۶۳ هـ کال چې احمدشاه د خراسان له سفره راوګرځېد، سمدستي یې له کندهاره د بلوڅو کلا ته مخه وکړه، په دغه وخت کښې میرنصیرخان د سند په خدا آباد کښې میا نورمحمد کلهوره ته ناست ؤ، مور یې بي بي مریمه په کندهار کښې وه او دواړو شاهي مرسته غوښتله.

احمد شاه مستنګ ته تر رسېدو وروسته کلات ته رهي شو، میر محبت خان حاجي رحیم خان بابي له قرآنکریم سره د احمدشاه حضور ته شفیع واستاوه، احمدشاه هم د سمدستي له پاره د کلات خاني میرمحبت خان

ته پرېښووه بېرته کندهار ته راغی. نوموړي خان خپله یوه خور چې بي بي میرګوهر نومیده د آخون محمد حیات په وسیله په غزني کښې د احمدشاه حضور ته واستوله او هغه هم واده کړه. څو میاشتې وروسته د بلوڅو د خانۍ د ستونزې د هوارۍ له پاره د هغې سیمې ټول نومیالي سرداران کندهار ته د احمدشاه حضور ته راوغوښتل شول، میر نصیر خان هم له خپلې مور سره هلته و چې په پای کښې احمدشاه، میر محبت خان د طهماسپ خان په لاس بندي او میر نصیرخان یې د کلات په خانۍ وګماره (۱۱۶۴).

خو میر نصیر خان په کلات کښې د خپلسرۍ بیرغ اوچت کړ. هغه ؤ، چې د بلوڅو د قبیلو یوې برخې په کندهار کښې د احمد شاه حضور ته استغاثې وکړې، احمدشاه چې دا خبر واورېد ژر وخوځېد او کلات یې دوولس ورځې کلابند کئ، خو د جنګ او وینو تویولو امر یې و، نه کئ، په پای کښې نصیر خان د آخون محمد حیات او وزیر شاه ولي خان په واسطه د احمدشاه حضور ته ورسېد او وبخښل شو چې تر دې وروسته یې په احمد شاهي لښکر کښیو کښې ګډون کاوه.

۶ - په ۱۱۶۴هـ کال بیا احمدشاه له خپل لښکر سره د هرات له لارې پر نیشاپور حمله وکړه، د نیشاپور کلا یې په لویو توپو وویشته او ویې نیوله، د هغه ځای حکومت یې بېرته عباس قلي خان بیات ته چې تسلیم شوی و، وسپاره. احمدشاه د خراسان شاوخوا ونیول. د مشهد له حکمران شاهرخ میرزا سره یې په دې شرط روغه وکړه چې سکه او خطبه به د ده په نامه وي او د جام، باخرز، تربت، خواف او تر شیرازه ولایتونو احمدشاه ته وسپاري، تر هغه وروسته شاهرخ خپله سکه په دې بیت کښلې کړه:

یافت از الطاف احمد پادشاه   شاهرخ بر تخت شاهی تکیه گاه

احمد شاه له مشهده هرات ته راغی او وزیر شاه ولي خان یې مرو،

The Digital Library

میمنه، اندخوی، بلخ، بامیان او بدخشان ته واستاوه، نوموړي وزیر د افغانستان ټول شمالي ولایتونه د هېواد په مرکز پورې وتړل.

۷- پر ۱۱۶۵هـ ۱۷۵۱م کال د پنجاب د نیولو له پاره لاهور ته ولاړ. مېرمنو معین الملك تر ځلور میاشتو پورې مقابله وکړه، خو تر هغه وروسته تسلیم شو او احمد شاه دی د هغه ځای حاکم په توګه وپېژاند.

په دغه سفر کې د احمد شاه له حضوره (ایشیك آقاسی) شاغاسي عبدالله خان د کشمیر نیولو ته وګمارل شو او هغه هم ونیو، خواجه عبدالله کوچك یې د کشمیر حاکم او سکجیون هندو یې د هغه ځای مستوفي وټاکه، قلندر خان پښتون یې د ډهلي دربار ته سفیر واستاوه او ګورګاني احمد شاه ومنله چې پنجاب، سند او کشمیر دې د احمد شاهي هېواد برخه وي.

احمد شاه د پنجاب، ملتان او کشمیر د چارو تر سمون وروسته د سند د سیند ښي غاړې ته راپورې ووت، بنو او کابل ته راغی او له دې ځایه بېرته کندهار ته ولاړ.

۸- د ۱۱۶۷هـ کال په سر کښې احمدشاه سند ته یو سفر وکړ، چې شرح به یې وروسته راشي، خو د همدغه کال په منځ کښې له کندهاره هرات ته ولاړ او د خراسان تر نیولو وروسته یې مشهد کلابند کړ، د نادرشاه لمسي شاهرخ میرزا د ده اطاعت ته غاړه کښېښووه، احمدشاه د ړانده شاهرخ نیابت نورمحمد خان افغان ته وسپاره، جام، باخرز، خاف، تربت او تر شېرازه یې په هرات پورې وتړل او شاه پسند خان یې د شاهرود بسطام او سبز وار د نیولو له پاره واستاوه.

تر هغه وروسته، عباس قلي خان بیات په نیشاپور کښې کلابند او غاړې ایښودو ته اړکړ او بیا یې هم دی د نیشاپور په حکومت وګماره، د هغې طایفې څو کورنۍ یې غزني او کابل ته ولېږلې او په ۱۱۶۸هـ کال بېرته

کندهار ته وګرځېد.

۹- پر ۱۱۶۷هـ چې مېرمنو معین الملك مړ شو، احمد شاه د هغه زوی میر مومن د لاهور حکمران وټاکه. خو دی چې کوچنی ؤ، نو د خپلې مور مغلانې بیګم په لارښوونه یې حکومت کاوه. په دې وخت د مغلانې بیګم او امیرانو تر منځ اختلاف پېښ شو، د نواب عبدالصمد خان زوی خواجه عبدالله خان نوموړې میرمن بندي کړه او له احمد شاهي حضوره یې د لاهور د حکمران مقام وغوښت. احمدشاه د جهان خان سپه سالار ورور امان خان پوپلزی د لاهور د چارو د سمون له پاره ور واستاوه، خو هغه څه و نه شو کړای او پر (۱۱۷۰هـ) کال آدینه بیګ د ډهلي له لښکر سره لاهور ونیو او پر کال یې دېرش لکه روپۍ ډهلي ته ورکولې.

دا وخت په کشمیر کښې سکجیون هندو هم د احمدشاه له اطاعته سر وغړاوه او افغاني حکمران خواجه کوچك یې وواژه، د ډهلي په لمسانه یې د کشمیر حکمراني ونیوله، همهغه وو چې احمدشاه له کندهاره لاهور ته ولاړ او د هغه سیمو تر نیوو وروسته یې نورالدین خان بامیزی کشمیر ته واستاوه هغه سکجیون ونیو او کشمیر یې بېرته په افغاني هېواد پورې وتاړه.

احمد شاه له لاهوره ډهلي ته مخه وکړه او په کرنال کښې یې د اصالت خان یوسفزي زوی نواب نجیب الدوله مخې ته راغی، د (۱۱۷۰هـ) کال د درېیمې خور (جمادي الاولی) پر ۷ مه د جمعې په ورځ ډهلي ته ننوت، دویم عالمګیر یې د ډهلي پر تخت کښېناوه او د هغه د ورور شهزاده عزیزالدین لور یې شهزاده تیمور ته وکړه د ډهلي د وزارت چارې یې د قمرالدین خان زوی نظام الدوله ته وسپارلې او نواب نجیب الدوله یې د هند سپه سالار وټاکه. احمدشاه د ډهلي د شاوخوا تر نیولو او د هغه ځای د یاغیانو تر وهلو وروسته عبدالصمد خان اشنغری مهمندزی د سر هند حاکم،

The Digital Library

سرفراز خان یې د دوآبه ستلج او بیاه حاکم، شجاع خان ابدالي یې د ملتان حاکم او شهزاده تیمور یې تر سند او تته پورې د لاهور حاکم وټاکه. سپه سالار جهان خان یې د سکانو مخنیوي ته وګماره، بلند خان سدوزی ته یې د کشمیر حکومت وسپاره او د (۱۱۷۰هـ - ۱۷۵٦م) کال په پای کښې کندهار ته را وګرځېد.

۱۰ - د پانـــي پـــت غـــــزا:

احمد شاه چې پر (۱۱۷۰هـ) کال له هنده را وګرځېد په پنجاب کښې نوې فتنې پیدا شوې او د فیروز جنګ زوی غازي الدین خان او آدینه بیګ پورته شول.

سیکانو هم په پنجاب کښې قوت وموند او د لوېدیځ له خوا هم د مرهټه لویو قوتو د ډهلي پاچاهي ګواښله او پنجاب یې هم ونیو، چې شهزاده تیمور او سپه سالار جهان خان د دغو ټولو ځواکو د ګواښ له مخنیوي څخه عاجز شول، دا مهال د هند اسلامي مشرانو او د ډهلي امیرانو احمدشاه راوباله چې د هند د اسلامي پاچاهۍ د ساتلو او ژغورلو له پاره هند ته راشي. امام الهند شاه ولي الله دهلوي هم د احمدشاه حضور ته لیکونه واستول او دی یې هند ته وباله، ځکه نو احمدشاه له کندهاره پر (۱۱۷۱هـ) کال د بلوڅو کلات ته خوځېد او هلته یې نصیر خان چې خپل سری شوي و د روغې جوړې له لارې تسلیمېدو ته اړویست. بیا نو د کندهار له ډېرشو زرو او د بلوڅو له لسو زرو عسکرو سره د نصیر خان او سراوان جاله وان د سردار میر عبدالنبي د ورور میر عبد الکریم او نورو په مشرۍ د بولان له درې څخه تیر (۱۱۷۲هـ) او د سند د سیند غاړو ته ورسېد، له هغه ځایه د لاهور خوا ته وخوځید او سارنپور ته ولاړ.

هلته د هند د پښتنو ستر مشران لکه سپه سالار نجیب الدوله، سعدالله خان روهیله، حافظ الملك رحمت خان او د هغه زوی عنایت خان، دوندي خان او قطب خان له لسو زرو تنو لښکر سره د احمدشاه حضور ته راغلل. دا وخت د احمدشاه ټول لښکر چې په هغه کښې د کندهار، پېښور، بلوڅو او د هند د افغان غازیان راغونډ شوي وو، شپېتو زرو پلیو او سپرو ته رسېده چې توپخانه هم ور سره وه.

احمد شاهي لښکرو له هندوانو او سیکانو سره تر ډېرو جګړو وروسته "چې دښمنانو ته یې ډېرې ماتې ورکړې" وروستنۍ ټاکونکې جګړه د پاني پت پر ډګر له لسو لکو مرهټانو او هندوانو سره وکړه او په دې جګړه کښې یې د دښمن په زرو زرو جګړن (دوه لکه) کسان تر تېغ تېر کړل، د (۱۱۷۴هـ ۱۷٦۰م) کال د څلورمې خور (جمادی الاخری) په شپږمه نېټه یې لویه سوبه (فتح) په برخه شوه، چې د دې سترې غزا جنګي ولجې او غنایم (۵۰) زره آسان، دوه لکه غوایي، پنځه سوه پیلان، څو زره اوښان او ۲۲ زره بندیان لاس ته ورغلل، چې له یوه ابراهیم نومي پرته یې نور ټول وبخښل شول.

احمدشاه د پاني پت تر ټولو لویې سوبې او له مرهټانو څخه د هند د مسلمانانو تر ژغورلو وروسته د دویم عالمګیر زوی شاه عالم په ډهلي کښې پاچا او میرزا جوان بخت زوی یې ور نایب السلطنه کې، نواب شجاع الدوله یې د فرزندخان او رستم هند په لقب وزیر اعظم او پښتون نواب نجیب الدوله یې سپه سالار وټاکه د پنجاب حکومت یې زین خان مومند ته ورکړ، په خپله کندهار ته راغی او شهزاده تیمور یې د هرات په حکمرانۍ ولېږه.

The Digital Library

۱۱ - د سیکانو ترټل:

هغه وخت چې احمدشاه د پاني پت تر سوبې وروسته کندهار ته راوګرځېد په پنجاب کښې جیسا سنګهه د بغاوت بیرغ پورته کړ، چې د رنجیت نیکه چهرت سنګهه او الاجت هم په دې بغاوت کښې لاس درلود د پنجاب نایب الحکومه زین خان یې کلابند کړ.

احمدشاه د دې شخړې د مخنیوي له پاره د (۱۱۷۵هـ۱۷۶۳م) کال په لومړۍ نیمايي کښې لاهور ته ولاړ، په ۴۸ ساعته جګړه کښې یې د امرتسر خوا ته ۱۳۵ میله واټن وواهه او په "روهي" کښې د سیکانو له دوه سوه زریز لښکر سره مخامخ شو، د ۱۱۷۵هـ کال د رجب د ۱۱ مې نېټې په جګړه کښې یې د شلو زرو سکانو په شاوخوا کښې ووژل او مات یې کړل. د پټیالې او سرهند حکومت یې امبر سنګهه ته ورکړ او د ۱۱۷۵هـ کال د برات تر ۷ مې پورې لاهور ته بریالی را وګرځېد، نورالدین خان بامیزی یې کشمیر ته واستاه، هغه یاغي مستوفي سکجیون بندي کړ او کشمیر یې بیا ونیو.

احمدشاه تر ۱۱۷۷ هـ کال پورې د پنجاب د چارو په سمون اخته و او د ملتان ډېره اسمعیل خان له لارې ګومل او غزني ته راغی، خو په دغه سفر کښې سختې ګرمۍ ناروغ کړ.

۱۲- بخارا ته تګ:

پر ۱۱۸۱هـ کال وزیر شاه ولي خان له شپږو زرو سپرو سره له کندهاره بلخ او بدخشان ته واستول شو.

د بخارا حکمران شاه مراد بې چې د افغانستان په شمالي سیمو کښې یې یاغیان پارول، ځکه نو پر همدغه کال په خپله احمدشاه د هرات له

لارې میمنه، اندخود، بلخ او شبرغان تصفیه کړل، د بخارا پاچا د آمو په شمال قرشي کښې لښکر راغونډ کړی و، خو احمدشاه د بخارا له مسلمان لښکر سره جګړه له خپل شان سره وړ ونه بلله؛ د بخارا له پاچا سره یې روغه وکړه، او آمو سیند یې د دواړو هېوادو برید وټاکه.

په دغه سفر کښې وزیر شاه ولي خان د جوزجان له فیض آباد څخه خرقه شریفه کندهار ته راوړه چې تر اوسه په دغه ښار کښې ده.

۱۳ - خراسان ته تګ:

څه مهال وړاندې د احمدشاه له خوا د نادرشاه ړوند لمسي شاهرخ میرزا د خراسان پاچا ټاکلی شوی او د احمدشاه تر شاهنشاهۍ لاندې و، خو دا چې د ۱۱۸۳هـ په شاوخوا کښې د شاهرخ زلمی زوی نصرالله میرزا او د تون او طبس حاکم علي مردان خان خپل سري شوي وو او د فارس پاچا کریم خان زند دربار ته یې رجوع هم کړې وه ځکه نو د ۱۱۸۲هـ کال په پای کښې احمدشاه له کندهاره هرات او مشهد ته ولاړ په دغه سفر کښې د بلوخو پاچا نصیرخان چې د احمدشاهي دربار تابع و له شلو زرو تنو سره د خراسان په جګړو کښې ښې کارنامې وکړې او د ترشیز په کلا کښې یې علي مردان مات کړ، چې د دې خدمتو په مقابل کښې د احمدشاه له حضوره د ډېرهٔ غازیخان د داجل او هرند سیمې او د بلوخو ولجې هم ده ته وبخښلې شوې.

خو احمدشاه د مشهد تر لنډې کلا بندۍ وروسته د نصرالله میرزا عذر ومانه او د شاهرخ لور ګوهر شاده یې شهزاده تیمور ته وکړه او نصر الله میرزا ته یې د "فرزندخاني" لقب ورکړ د خراسان پاچاهي یې شاهرخ ته وبخښله او ۱۱۸۴هـ کال د صفرې پر ۸ مه د هرات له لارې کندهار ته راغی.

The Digital Library

احمد شاه او سندهـ

پر (۱۱٦۰هـ) کال چې نادر شاه افشار ووژل شو، احمد شاه ابدالي په کندهار کښې د افغانستان په پاچاهۍ وټاکل شو، په سندهـ کښې میان نور محمد کلهوره د نادري تر امر لاندې اسیر ؤ، پر (۱۱٦۱هـ) - (۱۷۴۸م) کال احمد شاه هند ته سفر وکړ. ده په سندهـ کښې د میان نور محمد کلهوره امارت په رسمیت وپېژاند او هغه ته یې د "شاهنواز خان" لقب ورکړ. هغه هم د کندهار دربار ته د کالنیو مالیو دور کړې ژمنه وکړه.

خو چې وروسته میا نور محمد د خراج په ورکړه کښې سستي وکړه احمد شاه یو فرمان ور واستاوه او په هغه کښې یې د مالیو ورکړه وغوښته چې "خایف" سندهي د هغه فرمان مضمون د احمد شاه له خولې د "نامهٔ نغز" په دې بیت کښې داسې ځای کړې دی:

رساندی تو گر گنج درباج ما شدي ایمن از تاب تا راج ما

دا فرمان چې د سندهـ دربار ته ورسېد، میان نور محمد د اطلس، کمخاب، دیبا او وریښمو د کالیو او قرنفل، مشك، عود او عنبر قیتمداره سوغاتونه د یوې درې کسیزې جرگې په لاس د بهای خان کلهوره په مشرۍ د کندهار دربار ته واستول او وې ویل:

سلامی رسانش بعـجز ونیاز که ای شاه افغان گردن فراز
منـم بندهٔ تاجدار تـو ام به فرمانبرداري نامراد تـو ام
من ازلطف تو چشم دارم بهي بر شاه مـن میکنم آگهی

دا سفارتي جرگه چې احمد شاهي دربار ته ورسېده د دواړه دربارو دوستانه اړیکې؛ تر پخوا لا ښه شول او د شیخ محمد مرید قانوگو زوی شیخ محمد محفوظ سر خوش د سندهـ دربار له خوا کندهار او کابل ته د وکیل په توگه وټاکل شو، چې تر ۱۱٦۸هـ کال پورې په کابل کښې و. خو سره له دې هم هغه مالیې چې د ورکړې وعده یې شوې وه له سنده کندهار دربار ته راونه رسېدې، ځکه نو احمدشاه د سردار جهان خان سپه سالار په مشرۍ د هند د سفر له پاره یو لښکر چمتو کړ، چې پر (۱۱٦٦هـ ۱۷۵۳م) کال په سندهـ کې سپه سالار د ورتلو اوازه گډه شوه، خو د همغه کال په پای ځرگنده شوه چې په خپله پاچا هم د سندهـ خوا ته رهي شوي دی.

د (۱۱٦۷هـ کال د محرمې پر ځلورمه - ۱۷۵۳م د نومبر پر لومړۍ نېټه) احمد شاه د محمد آباد شکې (ریگستان) ته رسېدلی و، د سندهـ دربار په ډېره بېړه دیوان گدومل د سفیر په توگه دده حضور ته واستاوه، چې د میان نور محمد د اطاعت او انقیاد خبر وروړي او په وروستۍ هڅې د احمد شاه د پرمختگ مخه ونیسي.

گد ومل سکهرپل ته نژدې شاهي لښکرگاه ته ورسېد، خو تر دوو ورځو پورې یې پاچا و نه لیدلای شو، ځو چې شاهي موکب نوښار ته راغی هلته گدومل د پاچا حضور ته ورغی او د پاچا راضي کولو کښې یې ډېر زیات زیار ویوست. وایي چې احمد شاه ډېر غضبناك و، خو گدومل هم هوښیار، ژبور او کارپوه سفیر و، چې په لطایف الحیل یې د شاهي غضب په آرامولو کښې زیار ویوست. دی په دې پوه و چې احمد شاه اولیاء الله ته عقیده لري، نو ځو جواله یې له خاورو ډك کړل او له نورو سوغاتو سره یې وړاندې کړل، احمد شاه پوښتنه وکړه: په دې جوالو کښې څه شی دی؟ گدومل ورته وویل: د سند ډېر ښه سوغات، یعني د سندهـ د اولیاوو د قبرو

The Digital Library

پاکې خاورې.

احمد شاه هغه سوغات ته په درنه سترګه وکتل، قهر يې کښېناست، او د سنده له خلکو سره يې نرمه رويه را واخيستله، خو ميان نور محمد خان په دې وخت کښې سنده پرېښوو او ختيځ خوا ته جيسلمير ته ولاړ. هلته د (۱۱۶۷هـ کال د صفر پر ۱۲ - ۱۷۵۳م ددسمبر پر ۹مه) د کورهره په سرکهات کښې د ستغې (خناق) په ناروغۍ مړ شو.

په تذکرۀ مخاديم کهرا کښې د احمد شاه يو فرمان دی چې د ۱۱۶۷هـ کال د محرم پر ۲۱ مه ليکلی شوی، له هغه څخه څرګندېږي چې احمد شاه د همغه کال په سر کښې سنده ته تللی و، د زياتو مؤرخانو څېړنې هم دې ليکنې سره سمون خوري، لکه چې ووېل شول احمد شاه د همدغه کال په منځ کښې له سنده نه خراسان ته ولاړ، يعنې د بېرته راګرځېدو پر مهال يې مخ خرسان ته شو.

د ميان نور محمد تر مېرېنې وروسته يې زوی محمد مراد ياب خان د ده پر ځای کښېناست، د احمد شاه حضور ته يې يو وکيل واستاوه او د مالياتو ورکړه يې ومنله. احمد شاه هم دی د سنده د حکمران په توګه ومانه او د "سربلند خان" لقب يې ورکړ.

ښکار پورښار چې تل د کلهوره حکمرانانو او بلوڅو د داود پوه تره قبيلو تر منځ د شخړې ځای و. ځکه نو احمد شاه هغه ښار د سبي په ولايت پورې وتاړه اداره يې افغان حاکم ته وسپارله، په دې ډول د افغانستان تجارت د ښکارپور له لارې تر ماوراء النهر او خراسان پورې جاري شو، دغه ښار د سوداګرۍ يوه غوره ځای شو سربېره پر دې احمد شاه په سند کښې اسماعيل خان پنې د شهنشاهي دربار استازی وټاکه او اسماعيل، محمد آباد ته ورغی څو تنه عاملان يې د سيد شاه محمد تر اداري لاندې تته او نورو

ښارو ته واستول، چې له هغې جملې څخه صالح خان تته ته ولاړ او د پخواني حاکم ګل محمد خان خراساني ځای يې ونيو او د ماليو په ټولولو يې لاس پورې کړ.

په دې وخت کښې احمد شاهي سفير محمد بيګ شاملو هم تته ته راغی، او آقا محمد صالح يې د تته حکمران وټاکه د ښار سپين ږيري او مخ روبي يې شهرياري حضور ته وروستل، خو چې د اسماعيل او شاملو د ګمارل شوېـ تر منځ اختلاف راټوکېد، نو ځکه قاضي محمد محفوظ د تته حکمران وټاکل شو.

دا مهال محمد مراد ياب خان د احمد شاه له خوا دسند د امير په توګه وپېژاند شو، د "سر بلند خان" لقب ورکړه شو، په دې ټوله موده کښې يې د ميان نور محمد مرحوم سفير ديوان ګدومل شاهي دربار ته فعاليت کاوه، چې د کلهوراد امارت د کاله مشران يې دربار ته نژدې کړه او احمدشاه دوی په رسميت وپېژندل، د محمد مراد ياب خان کوچنی ورور محمد عطر خان يې په شاهي دربار کښې د يرغمل په توګه مېلمه وساته، په دې روغه جوړه کښې محمد مراد ياب خان احمد شاهي دربار ته د سنده تر ټاکلې ماليې څه ډېره منلې وه.

تر هغه وروسته د سنده مشران او مخ روبي په امر کوټ کښې د خپل نوی امير محمد مراد ياب خان حضور ته ورغلل او هغه يې د امير مرکز ته بوت (د ۱۱۶۷هـ کال د صفر ۱۶مه) او شيخ ظفر الله د تته په حاکمۍ وګمارل شو.

دغه مهال ديوان ګدومل له احمد شاهي فرمان او فخر وړ سوغاتو سره د احمد شاه له حضوره امرکوټ ته ورسېد، هغه فرمان او سوغاتونه يې نوي امير ته وړاندې کړل، نصر پورته نژدې په يوه ميدان کښې د محمد

The Digital Library

مراد یاب خان ذ تخت ناستې جشن جوړ شو، چې همدلته د نوي ښار (مراد آباد) بنسټ کېښېښوو شو، (د ۱۱۷۰هـ محرمه- ۱۷۵۷م ستمبر).

محمد مراد یاب خان درې کاله په کامرانۍ حکومت وکړ، خو ځینې مشران ورسره مخالف شول او د ۱۱۷۱هـ د ذیحجې په ۵،۱۷۵۷م) یې دی په خپل ټاټوبي کښې بندی کړ، بله ورځ یې دده ورور میان غلامشاه پر تخت کښیناوه، ده د سند د خلکو او مشرانو په تسلۍ کښې زیار یوست. د فتح نومي په وینا مراد یاب خان عیاش او لاابالي سړی و ژوند یې په چتیاتو تېراوه او خلك ځنې زړه بدي وو، ځکه نو میر بهرام خان له نورو مشرانو سره لاس یو او د امیري له تخته یې وغورځاوه، خو د مراد یاب خان سکنی ورور یار محمد خان چې په خدا آباد کښې او د بهار شاه زوی مقصوره فقیر چې له مخ روبیو ښخه و، مخالفان پاته شول.

دا وخت د سندهـ کورنۍ اوضاع ګډه وډه وه، عطر خان د امیرانو بل ورور چې د کندهار په شاهي اردو کښې یې د یرغمل په توګه ژوند کاوه د خپلو حقوقو په اړه یې د دربار د مشرانو په واسطه د احمد شاه حضور ته عرض وکړ او له شاهي حضوره هم یو فرمان صادر او عطرخان د سندهـ امیر وټاکل شو.

احمد یار خان د دغې پېښې په اورېدو سره یو لښکر غونډ کړ، خو سرایي مشرانو چې د عطرخان په نامه د احمد شاه فرمان صادرېدل واورېدل په احتیاط یې ګام اخیسته، میان غلام شاه چې په دې منځ کښې څه چانس نه درلود، د (۱۱۷۱هـ کال د صفر پر ۲۵مه - ۱۷۵۷م د نومبر پر ۸ مه) له خپلو قواو سره د سند د ریګستان خوا ته وخوځېد، په همدې وخت کښې مقصوده فقیر ته د عطر خان لیکونه ورسېدل، چې د هغو په اغېز محمد مراد یاب خان له بنده خوشې شو، د سرایي له یوې ډلې مشرانو سره د نوي

ټاکل شوي امیر عطر خان لیدو ته ورغئ، او میان غلام شاه د راجه لیکهي او خپلو نورو طرفدارو مشرانو سره لیرې پاتې شو.

عطر خان چې سند تش ولید بې له کومه خنډه ور ننوت، احمد یار خان چې دا خبر واورېد نوښار خوا ته پر شا شو او د ۱۱۷۱هـ پر دویمه خور د ۱۷۵۷م پر دسمبر) محمد مراد یاب خان هم ور سره یو ځای شو.

د سرایي مشرانو او دغو دواړو ورونو داسې ګڼله چې عطر خان به د دوی د مشر تابۀ حقوق وپېژني او دوی به د سندهـ په امارت ومني، خو عطر خان تر دوی زیات چلباز او ځان پالی و، د وروڼو تر لیدو دمخه یې پر دوی د بندیګرت او خدا آباد ته د بیولو حکم وکړ. له همدغه وخته د عطر خان په اړه د خلکو او مشرانو بدګمانې پیل شوه. احمد شاهي دربار ته یې د مالیو په ټولولو او ورکړه کښې زیار ویوست، خلك یې تنګ کړل، خو دا کار یې تر سره نه کړای شو، نو په لږه موده کښې خلکو وغوښتل چې دی د امارت له تخته را وغورځوي.

دا مهال میا غلام شاه چې ادی پور ته شړل شوی و، بهاولپور ته ورسېد، خپل زوی میان سر فراز خان یې هلته پرېښوو، په خپله سندهـ ته ولاړ او د (۱۱۷۱هـ) کال د روژې په پای کښې په روهری کښې له عطرخان سره مخامخ شو.

تر څو جګړو وروسته د شوال پر لومړۍ عطرخان او ورور یې احمد یار خان له مقصوده سره مات او وتښتېدل، میان غلام شاه بریالی شو او د سرایي له مشرانو سره سیوستان ته راغی (د ۱۱۷۱هـ د شوال لومړی ۱۷۵۸م).

لږ وروسته محمد مرادیاب خان مړ شو او میا غلام شاه د خلکو او مشرانو رضا وګټله چې په کامرانۍ سره یې امارت کاوه، خو عطر خان او

The Digital Library

احمدیار له سنده د کلات نصیر خان ته پناه یووړه او د سنده د وکیل ګدومل په لاس یې خپل عرایض د احمد شاه حضور ته ولیکل. احمد شاه له کندهاره د دوی د ملاتړ له پاره یو لښکر ور واستاوه احمد یار خان په شاهي دربار کښې پاتې شو او عطر خان د شاهي لښکر له افسرا عطایی خان سره بیا پر سنده یرغل وکړ، د فتحنامې د لیکوال په وینا د احمد شاه له حضوره یو فرمان د داؤد پو تره د قبیلو په نامه ولېږل شو چې له عطر خان سره مرسته وکړي، څکه نو داؤد د پو تره یو لوی لښکر دبهادر خان یو غوړي په مشرۍ د عطرخان خدمت ته چمتو شو.

میا غلام شاه د (۱۱۷۲هـ- ۱۷۵۹م کال تر دوهمې خور "ربیع الثاني" وروسته) په لښکر سمبالونه پیل وکړ، د دواړو خواو لښکرې په چاکچیکان کښې سره مخامخ او سختې جګړې ونښتې، نو میر بهادر خان تالپور چې د غلام شاه له خوا جنګېده د جګړې په ډګر کښې ووژل شو، عطر خان روغه ومنله او د روغلیك (صلح نامې) له مخې یې سنده پر درو برخو وویشه، یوه برخه میان غلام شاه ته ورکړ شوه او دوې برخې یې عطر خان او ورور ته ورکړې شوې.

خو د دغو دوو ورونو تر منځ هم شخړه پیدا شوه او میا غلام شاه د ۱۱۷۲هـ ۱۷۵۹م کال په روژه کښې پر عطر خان یرغل وکړ، له نوښاره یې وخغلاوه او ټول سنده یې ونیو، پر (۱۱۷۵هـ ۱۷۶۲م) کال په کندهار کښې د سنده د سفیر ګدومل په زیار له احمد شاهي درباره یو فرمان د امارت له سوغاتو سره غلام شاه ته ورسېد او دی یې د "شاه وردی خان" په لقب د سنده د امیر په توګه وپېژاند، تر هغه وروسته پر (۱۱۷۷هـ- ۱۷۶۴م) د کچه تر سوبو وروسته له احمد شاهي حضوره د "صمصام الدوله" لقب هم ورکړه شو، احمد شاهي فرمانونه یو د ۱۱۷۷هـ کال د دویمې خور پر ۲۰مه

او بل د ۱۱۷۷هـ کال د دریېمې خور پر لومړۍ د ده په نامه صادر شول، پر (۱۱۸۱هـ ۱۷۶۷م) کال دېره غازي خان او دېره اسماعیل خان د احمد شاه بابا له خوا میا غلام شاه ته وسپارل شوې ده پر ۱۱۸۲هـ کال په پخواني نیرون کوټ کښې د حیدر آباد کلا ودانه کړه او هلته استوګن شو، خو د (۱۱۸۶هـ) کال د دریېمې خور پر ۳ مه (۱۷۷۲م د اګست پر ۲مه)د ګوزن (فلج) په ناروغۍ مړ شو.

د عبدالمجید جوکیه په وینا "غلام شاه یو ځل د خپل حماسي جوش په ترڅ کښې وویل: "زما لښکر ټول باید چمتو اوسي چې احمد شاهي ښار (کندهار) نیسم". د همدې وینا په وخت کښې د فالج ناروغی ور باندې راغله خبرې یې ودریدې او ژر مړ شو."

د میا غلام شاه تر مړینې وروسته د سنده مخ روبو او مشرانو د ده زوی محمد سرفراز خان پر تخت کښیناوه دوې میاشتې وروسته چې احمد شاه ابدالي په کندهار کښې له دنیا ولاړ، میان سرفراز خان، میر بهرام خان تالپور د درناوي او اطاعت له پار د افغانستان نوي پاچا تیمور شاه د احمد شاه زوی ته را وستاوه د کندهار دربار د سنده د حکمرانۍ فرمان له سوغات سره د ده په نامه ور ولېږه او د خدایار خان لقب هم ورته ورکړ شو.

The Digital Library

د احـمد شاه مړینه او د هغه خویونه:

احمد شاه د خپل ژوند په پای کښې د پر له پسې جګړه ییزو سفرو د کړاوو له امله کمزوری شو او دی یې د کندهار له ښاره د کوړك، توبې غره ته چې لوړ او ښه هوا یې درلوده بوت، تر څو میاشتو وروسته د (۱۱۸٦هـ) کال د رجب پر شلمه د جمعې پر شپه همهلته د خوراړه (آکله) په ناروغۍ وفات شو، وزیر شاه ولي خان او یاقوت خان خواجه سرا دده مړی کندهار ته راوړ او په هغه ځای کښې یې ښخ کړ چې ده د مخه ټاکلی و، د مړینې پر وخت ۵۱ کلن و او ۲٦ کاله یې پاچاهي وکړه.(وګوري ۸۱ نومره عکس)

هغه ګنبده چې اوس په کندهار کښې د دغه نومیالي پاچا پر مزار ولاړه ده، د دوو تاریخي قطعو په استناد چې میرزا هادي خان د دربار منشي باشي ویلي دي په (۱۱۹۰هـ) کال د تیمور شاه په امر ودانه شوې ده او له دې دوو مصرعو څخه:

بګو "فیض آباد عالی مقام"

او

"مـزار شـاه فـردوس برین ګو"

د دې ګنبدې د ودانۍ نېټه څرګندېږي.

(وګورئ ۸۲ نومره عکس)

احمد شاه متشرع، حنفي مذهبه، عالم او په دیني احکامو پابند باسواد سړی ؤ، د ده د پښتو اشعارو دیوان پر ۱۳۱۹هـ ش کال د عبدالحی حبیبي په زیار په کابل کښې چاپ شوی چې په هغه کښې د ده عشقي،

تصوفي، حماسي او اخلاقي کلام په دوه نیم زره بیتو کښې راغلي او د شعر مشهور اقسام: غزل، رباعي، قطعه، مخمس او مربع لري.

د ده په کلام کښې د تصوف ښه ښه ښکاره ده او ځینې اخلاقي او وطني اشعار هم پکښې شته دی، د خپل عصر د دوو تنو عارفانو د جلال آباد د حصارك شاه فقیر الله ته چې په ښکار پور کښې ښخ دی او د پېښور میا محمد عمر ته (چې پر ۱۱۹۰هـ مړ دی) ارادت درلوده، له ده څخه په تصوف او عرفان کښې هم ځینې منثور کلمات او ملفوظات پاتې دی چې د پېښور قاضي ملا محمد غوث پر هغو باندې د شرح الشرح په نامه په دري ژبه شرح لیکلې وه.

خو په سیاست کښې احمد شاه تل د اسلامي ورورګلوۍ، نرمۍ او دوستۍ پر خوا و. په ډهلي، بخارا، خراسان، بلوچستان او سندهـ کښې یې له خپلو همهالیو امیرانو سره د روغې له لارې سوله ییز چلند لاره، پر شهنشاهۍ، برم او پوځي ځواك سر بېره یې هغه ټول امیران چې سرکښي به یې کوله څو واره عفو کړه او تاج بخښنې یې وکړې چې حتې د هغه وخت سترګور او د نظر خاوندان د ده دې تاج بخښنې او د نظر وسعت ته هېښ حیران پاتې شوي دي. د شاه ولي الله دهلوي په وینا، د ابدالي دارویه "د دې مادي دنیا په چارو کښې حساب نه ود".

احمد شاه له جهانګیرۍ سره سره د مسلمان له وینو تویولو څخه ځان ژغوره، د جهاندارۍ په چارو کښې یې له عدالت او انصاف څخه کار اخیست او خلك یې د خپلو زامنو په شان پالل، نو ځکه افغانان ده ته "بابا" وایي او دا هغه لقب دی چې یې له میرویس او رحمانه د بل چا په برخه شوی نه دی.

احمد شاه جنګیالی او فاتح و، خو د ده له ټولو فتوحاتو او عسکري

اعمالو څخه څرګنده ده چې يو غارتګرو خرابکاره ستم پيشه او مظلوم وژونکی نه ؤ او که يو کار د روغې او مسالمت له لارې پر مخ تلای له مسلمانانو سره يې په جګړه لاس نه پورې کاوه، د ورور پر مخ يې توره نه ايستله. احمد شاه زموږ په ملي تاريخ کښې د اوسني افغانستان د بنسټ اېښوونکي او د افغانستان د خلکو د عظمت مجدد او د يو متحد هېواد او يو اولس جوړوونکي په حيث لوړ مقام لري، علامه اقبال وايي:

از دل و دست گهر ريزی که داشت

سلطنت هابردو بي پروا گذاشت

له همدغه امله ځينې ليکونکي ده ته ګوته نيسي چې ده ولی د ډهلي پاچاهي ناپوهو واکمنو ته پرېښووه؟ خو که د شاه ولي الله دهلوي او د نورو هندي مسلمانانو نوميالو او اميرانو ليکونه وکتل شي، را څرګندېږي چې هغه وخت احمد شاه هند ته د چور او چپاو د پاره نه ؤ تللی، دده يوازنی هدف دا و، چې د هغه ځای مسلمانان چې له ده څخه يې غوښتنه کړې وه - نجات ومومي بل دا چې ده نه غوښتل د خپل ملي قوت مرکز يعنې افغانستان پرېږدي، د پښتنو د نورو پاچاهانو لکه خلجيان، سوريان، لوديان او نورو کورنيو په شان په هند کښې ورك او مستهلك شي او يا دا چې د جهاد فی سبيل الله خالص خدمت به يې په دنيوي ککړتياوو ولړي، د ډهلي د پاچاهۍ د نيولو او د جهانګيري په حرص يې ککړ کړي، له همدې امله کټ مټ همدغه رويه يې خو واره د افغانستان له نورو ګاونډيو اميرانو سره په بخارا، خراسان، سند او بلوچستان کښې هم و کړه.

د افغانستان طبيعي بريدونه تل د احمد شاه په نظر کښې وو، که يې د ختيز خوا ته د پنجاب او کشمير ځمکې تر خپلې اداري لاندې ساتلې دا کار يې د خپل هېواد د ساتنې له پاره ؤ، دی پوهېده چې د ده د پاچاهۍ،

واك او قدرت چينه په خپله د افغانستان خاوره او د افغانستان خلك دي، ځکه نو که د پاني پت د فتح او د ډهلي له نيولو سره يې د خپلې پاچاهۍ او قدرت مرکز پرېښی وای، د خپلې انساني، فکري او اداري قواوې يې د هند په ارت هېواد کښې مستهلکې کړې وای ممکنه وه چې د ده هېواد افغانستان د پاچاهۍ د مرکزيت له نعمته بې برخې پاتې شوی وای او د ده کهول به هم د هغو نورو هندي شويو افغاني کهولو په سرنوشت اخته شوی وای چې بيخي له منځه تللي دي.

احمد شاه د ده د اشعارو د ديوان په شهادت د خپل وطن او خپلو خلکو سره توده مينه درلوده، په عين حال کښې صوفي مشر به ديندار سړی و، نه يې غوښتل چې د هند پاتې مسلمان اميران او خپل ګاوندی مسلمان اميران د خپلې جهانګيرۍ او د خپل دولت او جاه د حرص له پاره له منځه يوسي او د خپل ملي مرکزيت په محوه کولو خپلې مراندې په خپله پرې کړې. ځکه نو د ده سياست تل دا و چې خپل ګاونډي، اميران يې د شهنشاهي تر بيرغ لاندې د دوستۍ او پلار ګلوۍ په توګه ساتل او خپل ځان يې د کوم هېواد نيوونکی قهار او سرابښ جهانګير نه ښوو.

The Digital Library

تـــر احـمـد شـاه وروسـتـه

د احمدشاه بابا تر مړينې وروسته يې له اتو زامنو څخه کشرى زوى، شهزاده سليمان د وزيراعظم شاه وليخان په زيار په کندهار کښې پاچا شو، د ده مشر زوي تيمور چې د پلار پر ژوندانه د لاهور او ملتان حکمران و او هلته يې سکه هم وهله په دغه وخت کښې هرات کښې حکمراني کوله دستى کندهار خوا ته راغى (وګورئ ۸۳ نومره عکس) سليمان يې له تخته واچاوه او شاه ولي خان يې وواژه، لږه موده وروسته يې پايتخت له کندهار کابل ته يو وړ، قاضي فيض الله دولت شاهي يې وزير او د حاجي جمال الدين خان محمدزي زوى سرادر پاينده خان يې د سرفرازخان په لقب د کندهار د درانيو قبيلو مشر وټاکه او د خپلې پاچاهۍ دوره يې په کامرانۍ او او د دښمنانو پر ټکولو تېروله د خراسان خلك درې واره نادري شهزاده شاهرخ ميرزا ته پورته شول تيمورشاه هم درې واره د هغه ملاتړ وکړ، دريېمه پلا، احمد خان نورزي پورته شوي کسان خورا سخت پر سر وټکول، پر (۱۱۸۸هـ ۱۷۷۴م) کال عبدالخالق خان سدوزى تيمورشاه نه ياغي شو، خو تيمور هغه مات او ړوند کړ او بيا پر (۱۱۹۳هـ ۱۷۷۹م) کال د پېښور او خيبر مشران لکه فيض الله خان خليل او ارسلان خان مومند د پېښور په بالاحصار کښې تيمورشاه کلابند کړ، خو تيمور پر دوى بريالى شو او ټول يې ووژل، څنګه چې د سيکانو لښکر پر ملتان حمله کړې وه، نو ځکه تيمورشاه پر(۱۱۹٦هـ ۱۷۸۱م) کال هغه ښار بېرته ونيو په سندهـ کښې هم ميرفتح علي خان تالپورى ياغي شو، خو د تيمورشاه د لښکر پوځي مشر مدد خان د تالپور

قبيلې پر سر وټکولې او بېرته يې ميرفتح علي خان د هغه ځاى حکمران کړ (د۱۲۰۱هـ ۱۷۸٦م په شاوخوا کښې). دوه کاله وروسته په کشمير کښې آزادخان سر واخيست، خو تيمور هغه بېرته آرام کئ (۱۲۰۳هـ ۱۷۸۸م). څنګه چې د بخارا پاچاهان د سدوزيو د دولت مطيع او دوستان وو، ځکه نو احمدشاه هم تل د دوى دوستۍ ته درناوى کاوه، خو د تيمورشاه په وخت کښې شاه مراد معصوم منغيتي مرو ونيوله، ځکه نو تيمورشاه له سلزريز لښکر سره د کندوز او آقچې له لارې ورغى، او له شاه مراد سره يې روغه وکړه او آمو سيند يې بريد وټاکه (۱۲۰۴هـ ۱۷۷۹م). هېواد يې پر خپلو زامنو داسې ووېشه چې کندهار يې همايون، هرات يې محمود، پېښور يې عباس، کابل يې زمان، غزنه يې شجاع او کشمير يې کوندل ته وسپاره او خپله دى تر دوويشتو کالو پاچاهۍ وروسته په داسې حال کښې چې پلرنى هېواد يې له کشمير، پنجاب او سنده تر آمو او د خراسان تر مشهده ساتلي وو، د (۱۲۰۷هـ ۱۷۹۳م) کال د شوال پر اوومه په کابل کې مړ شو. څلورويشت زامن يې پاتې شول، چې د هغو له جملې څخه زمانشاه چې مور يې يوسفزۍ وه د سردار پاينده محمد خان محمدزي په مرسته د کابل پرتخت کښېناست او خپل ورونه يې د کابل په بالاحصار کښې بنديان کړل، خو همايون ورور يې له کندهاره د ده مقابلې ته راووت، د غلجيو په کلات کښې يې ماته وکړه او بلوچستان ته وتښتېد.

زمانشاه دننه په هېواد کښې په سختو ګورنيو جګړو اخته شو د افغانستان بهرنيو دښمنانو د ورونو له دغه نفاقه ګټه واخيسته د شمال له خوا د بخارا منغيتى پاچاهانو، د لوېديځ له پلوه د سندهـ ميرانو د لويديځ له خوا آقا محمد قاجار او له ختيځ پلوه سيکانو د هېواد سرحدونه وګواښل ځکه نو زمانشان پر (۱۲۰۸هـ ۱۷۹۳م) کال د سيکانو د خطر د مخنيوي له

The Digital Library

پاره د پنجاب خواته متوجه شو، خو چې پېښور ته ورسيد همايون ورور يې د سندهـ اميرانو په مرسته د بولان له خوا راغی او کندهار يې و نيو، شاه زمان ونه کړای شو د پنجاب سيمه تصفيه کړي، دستي يې په کندهار يرغل او همايون يې ونيو ړوند يې کئ او له هغه ځايه سندهـ د تالپوز د اميرانو سرکوټلو له پاره د بولان تر درې تېر شو او له فتح عالي تالپور سره يې د درې لکو طلاوو په اخيستلو روغه وکړه بېرته د خپل ورور محمود مقابل ته چې له هراته يې لښکر را ايستی ؤ، ورغی هغه يې په فراه کښې مات کئ، او د محمود د مور په سپارښتنه يې هغه بېرته د هرات حکمران وټاکه تر هغه وروسته يې بلخ هم د بخارا له اوزبکو پاچهانو څخه ونيو او پر (۱۲۱۰هـ - ۱۷۹۵م) کال له خپل لښکر سره تراټك پورېوت او په حسن ابدال کښې يې د سيکانو لښکر سره ومروړل او له دېرش زريز لښکر سره يې لاهور بياونيو څنګه چې محمود ورور يې په هرات کښې بيا سر اخسيتی او ياغی شوی و بېرته کابل او کندهار ته وګرځېد محمود له هراته ايران ته وتښتېد او زمانشاه، هرات خپل زوی شهزاده قيصر ته وسپاره (۱۲۱۲ هـ - ۱۷۹۷م).

زمانشاه يو لوړ همته او ادعا طلبه سړی و او په کابل کښې يې د يوه لوی لښکر په جوړولو لاس پورې کئ چې پر هند يرغل وکړ د احمدشاه شهنشاهي بيا نوي کړي او هم د انګريزانو د متجاوزو قواو په مقابل کښې د هند له مسلمانانو سره مرسته وکړي په دغه وخت کښې ناپليون هم مصر ته رسېدلی و او د زمانشاه دربار ته يې يو پيغام راواستاوه چې په هند کښې د انګريز د متجاوزو او بريالیو قواو مخه ونيسي او فرانسه امپراتور ته د دوستۍ او همکاری له لارې ور وړاندې شي څکه نو زمانشاه هم په هند کښې د انګريز د استعماری قواو د مخنيوۍ لپاره ملا وتړله او د هند د نيولو په غرض له خورا درانه قوت سره پېښور ته لاړ (د ۱۷۹۸ م د اکتوبر

۲۵مه - ۱۲۱۳هـ) ده په لاهور کښې له رنجيټ سنګهـ سره سياسي خبرې اترې وکړې او هغه يې خپل اطاعت ته اړکړ او پر ډهلي باندې يې د يرغل له پاره خپل لښکر سمبالاوه.

انګريزي سياست پوهانو چې په هند کښې يې تر اوسه خپل مخ ته داسې څېر خنډ نه و ليدلی او له بلې خوا يې د زمانشاه په مقابل کښې لښکرې قوت هم نه شو رايستلای، نو په سياسي فعاليت يې لاس پورې کئ، لارډ ولزلي د هند ګورنر جنرال د برتانيا د دولت يو سفير کپتان جان ملکم د ايران دربار ته واستاوه د (۱۸۰۱م کال د جنورۍ د لسمې نېټې) تړون يې له ايران سره لاسليك کړ چې د هغه له امله د ايران پاچا ژمن شو چې که افغان پاچا پر برتانوي هند حمله وکړي، د قاجار لښکر به پر افغانستان وردانګې او که افغان پاچا يا فرانسه پر ايران يرغل وکړي، د ايران پر سمندريزو کڅو تېری وکړي، انګريز دولت به خپل پوځونه د ايران مرستې ته واستوی، پر دغه تدافعي او حربي تړون سربېره د برتانيا سفير جان ملکم لا پخوا د آقامحمد قاجار پر ځای ناست فتح عليشاه پر خراسان او هرات يرغل ته پارولی و، چې په دې توګه د جبهې تر شاه زمانشاه ته ګواښ پېښ او هغه پر هند باندې له يرغل څخه منصرف کئ (۱۲۱۴ هـ ۱۷۹۹م) څکه چې د زمانشاه دغو لښکرکښيو په هند کښې لوی بدلون پېښ کړی و او نژدې و چې د احمدشاه د فتوحاتو تاريخ بيا له سره شي.

د "ولزلې" د اسياسي فعاليت چې د ايران په دربار کښې يې د ملکم په واسطه کړي و، بريالی شو، د قاجار لښکر چې د انګريز په پارونه، پر خراسان يرغل وکړ، زمان شاه مجبور شو چې د پېښور او کندهار له لارې خپل ځان هرات ته ورسوي، فتح عليشاه په خپل مقصد کښې چې د هند له نيولو څخه د شاه زمان راګرځول و، بريالی شو، نو خپل لښکر يې له خراسانه

ببرته وغوښت.

خو زمانشاه د هند نیولو تکل پرې نه ښوو، بیا یې له افغاني ځواکونو څخه یو لوی لښکر جوړ کړ او په پېښور کښې یې په هر اړخیزه سمبالونه لاس پورې کړ، انګریزی ښکېلاکګرو چې دی په هند کښې د خان خورا غښتلی رقیب باله، نو د ده له پاره یې اساسي چاره وسنجوله او و یې غوښتل چې د ده د ورونو له رقابت او له افغاني کورني نفاق (زموږ د ملي تباه کوونکی ناروغی) څخه کار واخلي او خپل دا خطرناک رقیب بیخي له منځه یوسي. دا ځل د انګریز سیاست پوهانو پام د زمانشاه شړل شوي ورور شهزاده محمود ته وروا وښت، چې هغه وخت یې له سردارفتح خان بارکزي سره په ایران کښې یوځای و، سردار پاینده خان د فتح خان پلار چې د شاه زمان په امر وژل شوی و ځکه نو فتح خان هم د شاه زمان له مخالفانو څخه ګڼل کېده.

د ویلو وړده چې: هاغه مهال فتح خان یو غښتلی، هوښیار او متنفذ شخصیت و، چې په درانیو قبیلو کښې له فراه تر کندهاره یوازینی مرد میدان او د ملي قوت خاوند ګڼل کېده. ده ډېر غښتلي ورونه درلودل او د ده کهول تر شاهي کهاله وروسته د افغاني قوت یوازینۍ بېلګه وه.

د قاجار په دربار کښې انګریزکار کوونکیو شاه محمود د شاه زمان د رقیب په حیث پېژاند چې په ترټلي او پرېشانه حالت له هېواده وتلی او د ایران خاورې ته یې پناه وړې وه، ځکه یې نو دا وار محمود د قاجار د پاچا په وسیله وپاراوه او د سردار فتح خان په ملګرتیا د سیستان او فراه له لارې د افغانستان خاورې ته راننه ووت، دوی د درانیو او بارکزیو قبیلو په مرسته چې د ایران له بریده تر کندهاره پرتې وې سیستان، فراه او کندهار ونیول او بیا چې یې یو لوی او غښتلی لښکر تیار کړ نو د سردار فتح خان په مشرۍ

The Digital Library

یې د کابل خوا ته مخه وکړه، شاه زمان چې په پېښور کښې د هند نیولو په تکل لښکر جوړاوه د دغه خبر په اورېدو کابل ته راغی، د خپل ورور او سردار فتح خان د مخنیوۍ له پاره تر غزني تېر شو، د دواړو ورونو لښکر د غزني او مقر تر منځ په تازي کښې سره وجنګېدل، په دې جګړه کښې زمانشاه مات شو، د خپل ورور په لاس کښېووت او ژر تر ژره یې ړوند کړ، انګریزانو په دې لویه پېښه خپل خطرناك رقیب له منځه یووړئ او هم یې په افغانستان کښې د کور پر کور جګړو اور بل کړ، چې تر هغې وروسته هېچا د هند نیولو فکر ونه کړ" داوه د کور پر کور جنګېدو او داخلي نفاق بده نتیجه چې تل یې د افغان کور وران کړی دی."

محمود چې د کابل پر تخت کښېناست (۱۲۱۵هـ - ۱۸۰۰م) سردار فتح خان محمدزی یې خپل وزیر وټاکه (چې تفصیل به یې د محمدزیانو په برخه کې راشي)، افغانستان د وزیر فتح خان د ورونو په لاس ورغی او محمود تش په نامه پاچاو.

شجاع الملك د زمانشاه سکنی ورور چې له لیرې دا ویرجنې پېښې لیدې، په پېښور کښې یې لښکر جوړ او د محمود مقابلې ته راووت، د شاه محمود د رېزریز لښکر چې له کابله راغلي وو، په اشپان نومي ځای کښې یې د شجاع الملك له لښکر سره جنګ وکړ او شجاع الملك یې د خیبر غرو ته پر شا کړ (۱۲۱۶هـ - ۱۸۰۱م). خو کورنیو جګړو شامحمود هم غلی پرې نه ښوو، پر (۱۲۱۷هـ - ۱۸۰۲م) کال له غلجیانو او هم په پېښور کښې له شجاع او اپریدیو سره او د هېواد په شمالي سیمو کښې د اوزبکو له حکمرانانو سره چې له جیحونه یې تیری کړی و، لوی جنګونه پېښ شول د ایران قاجاري دولت هم د نادري کهاله پایڅوړ چې په خراسان او مشهد کښې یې د افغاني پاچهانو تر لاس لاندې حکومت کاوه له بیخه ویوست او مشهد

The Digital Library

يې ونيو، له بلې خوا د بلوڅو اميرانو ته هم د خپلواکۍ فکر پيدا شو پردغو ټولو فتنو سربېره شاه محمود چې عياش او خېټور سړی و، په خپله يې کارنه کاوه او د هېواد چارې يې ټولې وزير فتح خان او د هغه وروڼو ته سپارلې وې، څو چې خلکو بلوا وکړه او د شاه ولي خان باميزي زوی مختارالدوله شېرمحمد خان چې د ده پيشکارو شجاع الملك ته د کابل د پاچهۍ له پاره بلنه ورکړه، شجاع هم پر (۱۲۱۸هـ - ۱۸۰۳م) کال له پېښوره کابل ته راغی او د پاچهي پرتخت کېنيناست شاه محمود يې لړې کړ او ويې باخښه، د محمود زوی شهزاده کامران او وزيرفتح خان چې په کندهار کښې وو ځکه نو شاه شجاع د زمان شاه زوی شهزاده قيصر د هغو د مخنيوي له پاره واستاوه، هغه کندهار بې جنګه ونيو او کامران يې فراه ته پرشا وشاړه؛ وزير فتح خان خپل ځان شاه شجاع ته تسليم کړ او دګرشك جنوبي خواته د بارکزيو د ناوې د "ادې" په کلا کښې ظاهراً منزوی شو، خو په باطن کښې يې د سياست په چارو کښې له مداخلې څخه لاس نه و راټول کړی، پر (۱۲۱۹هـ - ۱۸۰۴م) کال چې شاه شجاع په پېښور کښې دپرش زريز لښکر غونډ کړ او د کشمير، پنجاب او سند د تصفيې له پاره رهي کېده په کندهار کښې شهزاده قيصر د خپل اکا پر خلاف راپورته شو، شاه شجاع د خپل وراره غوږونه تاو کړل او بېرته يې د کندهار حکمران کړ په خپله يې د سند د تالپور پر شورشي اميرانو يرغل وکړ او تر ۳۲۰ زره روپيو اخيستلو وروسته يې روغه ورسره وکړه، خو داخلي اوضاع نا آرامه او ښوريدلې وه او د پاچا ناپوهو وريرونو کامران او قيصر تل د مخالفت هڅې کولې شاه شجاع چې د کشمير او پېښور په جګړه اخته و، د داخلي مخالفانو د مقابلې له پاره يې فرصت نه درلود، نو ځکه د افغانستان او ضاع بحراني، تيت پرکه او پرېشانه وه. دا مهال انګريز ښکېلاککرو ځواکونو هندوستان تر لودهياني

پورې ونيو، خو دا چې د ايران په دربار کښې د فرانسې، له ورځ پر ورځ زياتېدونکې اغېزې څخه بېربدل او غوښته يې چې د هند په فتوحاتو کښې خپل اروپايي رقيبان بيخي له منځه يوسي او د هند پرلويه مځکه يوازې خپته واچوي، ځکه نو د برتانوي هند د حکومت له خوا يو ايلچي "الفنستون" له مستر استر چې سره د (۱۸۰۹ م کال د مارچ پر ۵ مه) په پېښور کښې شاه شجاع ته راغله، دی يې پر افغانستان باندې د ايران له احتمالي حملې څخه و بېراوه، له دې کبله د شاه شجاع او برتانوي هند تر منځ د دوستۍ لومړی تړون وترل شو، چې هغه بيا د (۱۸۰۹م کال د جون پر ۱۷ مه، ۱۲۲۴هـ) د هند ګورنر جنرال لاردمنتو تصديق کړ، دغه تړون دفاعي بڼه درلوده، ځکه چې په لومړۍ او دويمه ماده کښې يې ويلې شوي چې: که فرانسه او ايران د افغان پاچا پر متصرفاتو تېری وکړ، د برتانوي هند دولت به د کابل له پاچا سره مرسته کوي او پر افغانستان به د تېري مخه نيسي. دريېمه ماده يې د دواړو خواو دوستانه روابطو او يووالي ته اشاره کوي چې افغان پاچابه خپل هېواد ته هيڅ يو فرانسوی نه پرېږدي او دواړې خواوې به يو د بل په هېواد کښې مداخله نه کوي او تل به دوستۍ ته په درنه سترګه ګوري.

دغه تړون شاه شجاع ته ګټورنه و، دی يې خلکو ته سپك کړ او شاه محمود بياد فتح خان په مرسته دی دوه کاله په هېواد کښې دننه په جګړو او فتنو اخته وساته - چې په پای کښې يې ماته وکړه او په هندوستان کښې يې برتانوي دولت ته پناه يوړه (۱۲۲۶ هـ - ۱۸۱۴م) خو دويمه پلا بيا د انګريزانو په ملاتړ پر تخت کېنيناست دی په هند کښې برتانوي هند دولت د دې له پاره ساتلی و چې په راتلونکی کښې يې په افغانستان کښې و کاروي.

خو شاه محمود چې دویمه پلا پرتخت کښېناست د هېواد د چارو واګې اصلاً د وزیر فتح خان په لاس کښې وې دغه زړور وزیر بلوچستان، سند او کشمیر د ځان تابع کړل او د شاه محمود په نامه یې پر هېواد حکم کاوه. افغانستان یې خپلو ورونو ته سپارلی و. چې دا مهال رنجیت سنګهه اټك کلا ونیوه، نو فتح خان په ضلع هزاره کښې تر یوې سختې جګړې وروسته هغه مات کئ او کشمیر یې هم خپل ورور سردار محمدعظیم خان ته ورکئ (۱۲۳۰ هـ - ۱۸۱۴م).

دا وخت هرات د محمود د ورور حاجي فیروزالدین په لاس کښې و، پر (۱۲۳۲ هـ -۱۸۱۶ م) کال فتح علي شاه قاجار د هرات نیولو اراده وکړه ځکه نوفتح خان د کابل له لښکر سره هرات ته ولاړ، لومړی یې حاجي فیروزالدین ونیو کابل ته یې واستاوه او بیا یې د هرات لوېدیځ ته د کهسان په جګړه کښې د قاجاریانو د لښکر لس زره تنه ووژل او له هراته یې وشړل، په خپله د هرات د چارو په سمون بوخت شو، خو په دې وخت کښې یوه بدمرغه پېښه وشوه او هغه دا چې "سردار دوست محمدخان" د وزیر ورور په هرات کښې د حاجي فیروزالدین کاله ته ورننوت، د ښځو ګیڼې، پسول جواهر او دانه نښانه قیمتي ملابند چې د (تاریخ احمدشاه دراني د مولف) شیرازي په وینا پنځوس زره تومانه قیمت یې درلود له نورو نفایسو سره واخیستل او کشمیر ته ولاړ، دې پېښې پرشاه محمود او کامران ډېره ناوړه اغېزه وکړه او د دوی او وزیر فتح خان د کهاله تر منځ بد وردي او کینه پیدا شوه، همدا د کرکې او بدبینۍ احساس و، چې په زړبوګنوونکې توګه د وزیرفتح خان د وژلو او د سدوزیو او بارکزیو د کهاله تر منځ د دښمنۍ سبب شو.

شاه محمود خپل ناپوه او کینه ناك زوی کامران هرات ته واستاوه،

The Digital Library

کامران د وزیر فتح خان د ورور د اعمالو د کسات اخیستلو په غرض وزیرفتح خان ونیو او د هغه پوه وزیر په سترګو یې سیخ ومانډه او ړوند یې کئ (۱۲۳۳ هـ - ۱۸۱۷م) د شهزاده کامران دا کار په ظاهره د فتنې آراملو سبب وګڼل شو، ځکه سودوزي کورنۍ دا کارونه د وزیر په اشاره ګڼل، خو ړانده وزیر ډېر غښتلي ورونه لرل، هغو چې د خپل مشر ورور د ړندېدو خبر واورېد، په ټول هېواد کښې له کشمیره تر هراته فتنې وخوټېدلې او د قهر او غضب اور لمبې پورته شوې، سردار دوست محمد خان له کشمیره راوګرځېد کابل یې ونیو او شاه محمود یې غزني ته وشاړه.

له هاخوا کامران له ۱۲ زرو لښکریانو سره په غزني کښې د خپل پلار مرستې ته راورسېد له بلې خوا سردارمحمدعظیم خان له کشمیره د سردار دوست محمدخان مرستې ته راغی او د کابل او غزني په منځ کښې سره وجنګېدل، خو محمود او کامران مات شول په همدغه وخت کښې یې ړوند وزیرفتح خان هم د وردګو په سیدآباد کښې د کسات له مخې په ډېر بد عذاب ووژاه او بند پر بند یې پرې کئ (۱۲۳۴ هـ - ۱۸۱۸ م) دوی په خپله هرات ته ولاړل او هلته د حکومت پر سر د محمود او حاجي فیروزالدین تر منځ شخړه پیدا شوه کامران پر دواړو بریالی شو او دوی یې ووژل (۱۲۴۵هـ - ۱۸۲۹م) په خپله کامران تر (۱۲۵۸ هـ - ۱۸۴۲م) کال پورې پر هرات حکومت وکئ.

دا مهال چې پر ټول هېواد د نفاق اور بل و، د ایران قاجاري دولت بیا پر (۱۸۳۲ م) کال د تزاري روسیې په پارونه او د عباس میرزا په قوماندانۍ دېرش زریز لښکر د هرات نیولو له پاره را واستاوه خو د انګریز له خوا له دغه کار څخه د قاجاریانو مخنیوی او خپل هېواد "افغانستان" ته د هراتیانو وفاداري د دې لامل شول چې هرات د پخوا په څېر د افغاني

سلطنت په پلازمینې پورې نښتی پاتې شي.

سدوزي پاچاهان:

* ۱- احمدشاه "باباابدالي" د زمانخان زوی (۱۱۶۰هـ ۱۱۸۶م)
۲- سلیمان د احمدشاه زوی (۱۱۸۶هـ)
۳- تیمورشاه د احمدشاه زوی (۱۱۸۶هـ ۱۲۰۷هـ)
۴- زمان شاه د تیمورشاه زوی (۱۲۰۷هـ - ۱۲۱۵هـ)
۵- شاه محمود د تیمورشاه زوی (۱۲۱۵هـ ۱۲۴۵هـ)
۶- شاه شجاع د تیمورشاه زوی (۱۲۱۸هـ ۱۲۵۸هـ)
۷- فیروز الدین د تیمورشاه زوی (په هرات کښې د ۱۲۳۰هـ شاو خوا).
۸- کامران د شاه محمود زوی (په هرات کښې ۱۲۳۴هـ - ۱۲۴۵هـ)

اخـځلیـك:

حیات افغاني، سراج التواریخ، تحفة الحبیب تاریخ سلطانی- خورشید جهان سیر المتاخرین، د سرجان مالکم تاریخ - تاج التواریخ - احمدشاه بابا، لوی احمدشاه بابا، مجمل التواریخ بعد نادریه، د فروغی تاریخ ایران، د عباس اقبال تاریخ عمومی - جهانکشاء نادری، دایرة المعارف اسلامي، صولت افغانی، تاریخ احمدی (قلمي)- تتمة البیان - نادر نامه (قلمي) - خلاصة الانساب (قلمي)، رهنمای افغانستان، مجمع التواریخ، ریاض المحبة - خصایل السعادة، مکتوبات سیاسی شاه ولي الله، مکتوبات شاه فقیر الله، رنجیت ظافر نامه، حیات حافظ رحمت خان، تاریخ نظامي ایران، تاریخ پښتون شوکت افغانی، تاریخ پشاور، شمس النهار کابل (جریده)، سراج الاخبار (جریده)، تاریخ افغانستان دملیسون، احمدشاه درانی د ګنډاسنګ په انګریزی، تاریخ احمدشاه دراني د سید حسین شیرازی، عماد

السعاده د سید غلام علی خان، راجګان پنجاب د ګریفن په انګریزي، تاریخ بلوچستان خزانهٔ عامره، تاریخ سندهـ د مولانا مهر، تاریخ سند په انګریزي، ګزیتیر سندهـ، تاریخ کلهوره په انګریزي، تحفة الکرام.

✿✿✿✿✿

The Digital Library

The Digital Library

د کندهار په جنوب سیمه "ذاکر کلي" کښې ښخ شو. تر ده وروسته یې زوی سردار پاینده خان د کندهار په جنوب کښې له ارغستانه د هلمند د بارکزیو تر ناوه پورې د بارکزیو قبیلو د مشر په توګه وپېژندل شو. تیمور شاه ده ته مهم منصوبونه ورکړل. ده د کشمیر د آزادخان او د عبد الخالق سدوزي د پاڅون په ټکولو او د مومندو لالپورې ته د تیمور د زوی شهزاده عباس په شړلو کښې، تیمورشاه ته غوره خدمتونه وکړل چې له همدغه امله د سرفرازخان په لقب و ویاړل شو.

خو د تیمورشاه تر مړینې وروسته زمانشاه د ده پر ځای رحمت الله خان سدوزي ته د وفادارخان په لقب وزارت ورکړ او سردار پاینده خان د هلمند غاړې ادې کلا ته وشړل شو. خو دا چې نوموړی ځای د خلکو د ورتګ ځای و، نو زمان شاه دی له ځینو همکارنو سره په کندهار کښې وواژه (د روژې (۱۳مه ۱۲۱۴هـ - ۱۷۹۹م). سردار پاینده خان شل تکړه او مېړني زامن لرل چې د پلار تر وژل کېدو وروسته په افغانستان کښې خواره شول، د سردار پاینده خان مشر زوی، سردار فتح خان له کندهاره د زمانشاه ورور شاه محمود ته چې په ایران کښې اوسېده پنا ورووړه، هماغسې چې د سدوزیو په اړه مو وویل: دا مهال زمانشاه پر هند د یرغل له پاره سل زریز لښکر جوړ کړی و، انګریز سیاسي استازیو د دغه لښکر د ناکامېدو له پاره هرې خوا لاس او پښې وهلې، ډېر ډارېدل چې ناپلیون د زمانشاه له دربار سره له سیاسي خبرو او اړیکو ښخه ګټه وانه خلي، ځکه یې د ایران د قاجاریه حکومت په مرسته شاه محمود ولمساوه او افغانستان ته یې د زمانشاه پر خلاف راواستاوه. سردار فتح خان هم د سیستان او فراه له لارې هېواد ته راستون شو. د محمود د ځواکونو په مشرۍ یې پر کندهار یرغل وکړ، د "تازي" په جګړه کښې یې شاه زمان مات او د محمود په حکم یې هغه ړوند

اوومه برخه

محمدزایان

له (۱۲۱۶ هـ) تر (۱۳۳۸ هـ)

محمدزي د کندهار د بارکزیو درانیو یوه پښه ده. د دوی پخوانی نیکه "محمد" د کندهار د ابدالیو د قبیلو د حکمران ملك سدو هممهالی و چې د (۱۰۰۰ هـ -۱۵۹۱م) پرشاوخوا یې د کندهار جنوب ختیز خوا ته په ارغستان کښې له خپلې کوچنۍ قبیلې سره ژوند کاوه.

محمد د عمر زوی د دارو او بارك په ټبر پورې چې د سړبن ابدالي پښتنو یوه څانګه ده اړه لرله. د محمد نېکه مزار اوس هم د کندهار په ارغستان کښې دی. د محمد اولادې د بارکزیو قبیلو په منځ کښې د ریاست مقام لاره، مرکز یې د بارکزیو ناوه ګرشك و چې د هلمند پر غاړه پروت دی. تر اوسه هلته د ادې کلا شته دا د دغه کهاله پخوانی ځای دی.

لکه مخکې چې مو ولوستل د شېر سرخ په جرګه کښې چې د پادشاه د ټاکلو له پاره جوړه شوې وه د دغې قبیلې مشر حاجي جمالخان د حاجي یوسف زوی د یارو لمسي او د محمد کړوسي هم ګډون کړی و، هغه وروسته د احمدشاه په دربار کښې مشاور ګڼل کېده چې پر (۱۱۸۴هـ) مړ او

کړ. دوی کابل هم ونيو او د شازمان وزير رحمت الله خان سدوزی يې وواژه.

همدا چې شاه محمود د کابل پر تخت کښېناست، سردار فتح خان يې د" شاه دوست" په لقب خپل وزير وټاکه، ټول هېواد يې هغه او د هغه ورونو ته پرېښوو (۱۲۱٦ هـ ۱۸۰۱م). د سردار پاينده خان محمدزي زامن له همدغه مهاله د افغانستان حکمرانان شول، فتح خان چې هراړخيز واك يې لاره خپل ټول ورونه يې د افغانستان پر ولايتونو حکمرانان کړل. يوازې يو ورور سرداردوست محمد خان يې له ځان سره په مرکز کښې وساته، محمد عظيم خان او بيا وروسته عبداالجبار خان ته يې کشمير ورکړ، پېښور يې تر اټکه يار محمدخان او سلطان محمدخان ته وسپاره، سند او ښکارپور يې رحمدل خان، غزني يې شېردل خان، باميان يې کهندل خان، کندهار او د هغه خواوشا له کلاته تر بولان درې او فراه پورې مهردل خان او پردل خان ته او دېره جات تر پنجاب او د پېښور تر غرنيو سيمو پورې نواب عبدالصمد خان او د هغه زوی نواب زمان خان ته ورکړ شو. په دغه کشمکش کښې هېواد د جګړو او وينو بهولو ډګر شو خو په هرات کښې وزير فتح خان د شهزاده کامران د وزير عطامحمد خان په لاس ړوند کړای شو (۱۲۳۴هـ ۱۸۱۸م). دغې پېښې بارکزي ورونه غچ اخيستو ته اړ کړل او سخت اړدوړ پيل شو. وروسته تر هغې چې د سدوزيو د کهاله وروستی ټغر يې ټول کړ، د وزير فتح خان د ورونو تر منځ هم د پادشاهۍ پر سر شخړې را وزيږېدې. تر هغې چې سردار دوست محمد خان په کابل عيدګاه جومات کښې خپل امارت اعلان کړ او د کابل امير په توګه يې په نامه خطبه ولوستل شوه، (۱۲۵۴هـ - ۱۸۳۸م).

امير بې له ځنډه په افغانستان کښې خپل ټول زامن پر خپلو سيمو وټاکل خو رنجيت سنګهـ د افغانستان له کورنيو شخړو ځخه ګټه واخيسته

او ګرد پنجاب يې تر پېښوره ونيو، سردار سلطان محمد خان هم د بالا کوټ په جګړه کښې د ميراحمدخان بريلوي او مولوي اسماعيل په مشرۍ د مجاهدينو په شهادت او د پېښور په صوبه کښې د يار محمد خان او د هغه د ورور په مړينه، کمزوری شوی و، دا وېره هم وه چې رنجيت سنګهـ به پر خيبر يرغل وکړي، ځکه نو اميردوست محمد خان د يوه ليك له لارې د هند له ګورنر جنرال لاردبنتك ځخه د پېښور د بېرته نيولو په چار کښې مرسته وغوښته او د باسول له لارې يې له شپېته زريز لښکر سره د پېښور پر لوري حرکت وکړ. خو سردار سلطان محمد خان د امير لښکر تار پر تار او امير بېرته ناکام له پېښوره خيبر او جلال آباد ته راستون شو. په دې توګه اشنغر تر کوهاټ او ټله د امير ورور سلطان محمد خان ته پاتې شو (۱۲۴۵هـ ۱۸۳۸م).

امير دوست محمد خان د رنجيت سنګهـ د ماتولو په تکل د ليکونو له لارې له انګليس، ايران او زاري روس دولتو ځخه مرسته وغوښته. د هند وايسرای لاردآکليند پر (۱۸۳٦ - ۳۷م) د بريتانوي هند له خوا سر الکساندر برنس، ميجر ليچ، لفټننت او دومسترلارډ د لومړني سياسي او اقتصادي هيئت په توګه کابل ته ولېږل.

په عين وخت کښې د روسيې يو نفر نماينده ويتکويچ (۱) هم کابل ته رسېدلی و، چې د کابل دربار او د کندهار حکمرانان يې په سند او پنجاب کښې د انګليس د پرمختګ پر خلاف هڅول، امير دوست محمد خان له الکساندر برنس سره په دې شرط مفاهمه وکړه، چې که د انګليس دولت دوه

۱- Vitkievitck په ۱۳۳۸ کښې کابل ته راغی، خو دا سفير په غېر رسمي ډول د روسيې د وزير مختار له خوا په تهران کښې کابل ته رالېږل شوی ؤ. (اريانا- ټ ۲- ګڼه ۱).

The Digital Library

زره تړيك ورکړي او د سند درياب د لوېديځ څمکې هم ده ته پرېږدي نو دی به تل د انګليسانو دوست او همکار وي.

مګر د هند برتانوي دولت د روس له احتمالي حملو څخه د هند د ساتلو له پاره پر شاه شجاع سدوزی چې له سلطنت څخه خلع او په لودهيانه کښې فراري و نظر درلود. پر دې اساس لارډآکليند د اکتوبر پر لومړۍ (۱۸۳۸ م) د افغان او انګليس لومړی جنګ پيل او د امير دوست محمد خان د خلع او رينبې کښېلو له پاره يې ملا وتړله.

شاه شجاع چې په دغه وخت کښې د خپل تخت و تاج د لاس ته راوړلو له پاره هر ډول پستی ته حاضر و، د مارچ پر ۱۲ (۱۸۳۴م) يې خپله لومړی تړون چې ۱۴ مادې يې لرلې له مهاراجه رنجيت سره وتاړه که څه هم مخلوع پاچا په دغه وخت کښې هيڅ ډول حقوقي او رسمي حيثيت نه لاره، خو په معاهده کښې يې ټول کشمير، پنجاب او د اټك، پېښور څمکې تر خيبر او سند پورې، رنجيت ته پرې ښووې، دواړو خواو د (۱۱ - ۱۳ - ۱۴) مادو پر بنسټ د خطر په وخت کښې د يوه بل لښکري مرسته قبوله کړه؛ د تجارت د جريان په هکله يې هم ځينې مواد په دغه تړون کښې ځای کړل، خو څرنګه چې دغه تړون يوازې د شاه شجاع او رنجيت تر منځ و او انګليسانو په هغې کښې ګټه نه درلوده د هند بريتانوي دولت هغه ونه منله پر هغې پسې د لاهور تړون د (جون ۲۶ - ۱۸۳۸م) د بريتانوي ګورنر جنرال، مهاراجه رنجيت سنګهه او شاه شجاع الملك تر منځ په شمله کښې د جولای پر ۲۵مه ۱۸۳۸م وتړل شوه {دا هغه کال دی چې روسي نماينده ويتکويچ کابل ته راغلی و} په دغه معاهده کښې چې ګورنر او رنجيت سنګهه حقوقي شخصيتونه وو او اختيارات يې درلودل دريم شخص شجاع الملك په هيڅ ډول د خپل هېواد د استازي صلاحيت نه لاره؛ په دغه وخت کښې دی يو

فراري او له ملي حقوقو فاقد سړی و.

په هر حال د لاهور تړون د مستر ډبليوايچ مکناټن په ذريعه چې د لارډآکليند د هند د نائب السلطنه له لوري يې استازي توب لاره، په "۱۸" مادو کښې لاسليك شو، شاه شجاع د افغانستان د تاج و تخت د بيا نيولو د وعدې په مقابل کښې د افغانستان له ټولو څمکو چې په ماوراء بولان او خيبر کښې وې لاس واخيست او پر کال يې دوه لکه روپۍ باج له پېنځه زريز لښکر سره ومانه چې د تاج و تخت تر لاس ته راوړو وروسته يې رنجيت ته ورکي او له بل هېڅ دولت سره چې د انګليس او مهاراجه د دولت مخالف وي د دوستۍ او سياسي اړيکو تړون و نه کړي. په هرات کښې به هم خپل وراره حکمران وپېژني او د هرات په امورو کښې به مداخله نه کوي.

اتلسمه ماده د پوځي يووالي د تضمينولو تړون و چې که له تړون کوونکيو څخه يو (انګليس، رنجيت او شاه شجاع) د کوم طرف تر خطر لاندې راشي نور به له ده سره د خطر په دفع کولو کښې لښکري مرسته کوي، په دغه عجيبه تړون کښې چې د دوو حکومتو او يوه فراري له خوا لاسليك شو، انګليس لښکريانو د سرجان کين په قوماندانۍ. شاه شجاع د (۱۸۳۹م فبروري ۱۲۵۴ه). د سند او بولان له لارو راوست او پر کندهار يې حمله وکړه د اپريل پر ۲۰ - ۱۸۳۹م = ۱۲۵۵ هجري يې د کندهار ښار ونيو او د امير ورونه ايران ته وتښتېدل شاه شجاع د کندهار پر پاچهي تخت باندې کښېناست د (صفر ۲۳ - ۱۲۵۵ هجري). په کندهار کښې مکناټن له شاه شجاع څخه ژمنه واخيسته چې د انګليس عسکر به له يوه نفر سياسي نماينده سره د تل له پاره په افغانستان کښې پرېږدي او په دغه ډول د بريتانيې عسکر د شاه شجاع په ملګرتيا د غزني له لارې او همدا رنګه "کپتان ويډ" له شهزاده تيمور د شاه شجاع له زوی سره د خيبر او جلال آباد

: The Digital Library

له لارې پر کابل باندې حمله وکړه د (اګست پر ۱۷ - ۱۸۳۹م - غره جمادی الاخر ۱۲۵۵هجري) شاه شجاع يې په کابل کښې پر پاچهۍ کښېناوه. امیر دوست محمد خان له خپلو زامنو سره بخارا ته ولاړ خو په هغه ځای کښې د بخارا پاچا دی بندی کړ. د هند ګورنر جنرال لارډآکلینډ د کابل د فتح او د امیر دوست محمد خان د ویستلو له کبله د لندن دربار له خوا د ارل Earl په لقب ویاړل شو.(۱۸۳۹م).

دغه مهال چې د حکومت مشران او امیر له هېواد څخه ولاړل او وطن يې دښمن ته پرېښووئ، افغان ملت د انګلیس متجاوز لښکر ته د غزا اعلان وکړ او له هر لوري پر انګلیسي لښکرو د افغاني ډلګیو له خوا حملې پیل شوې، یو کال وروسته امیر دوست محمد خان له خپل زوی محمد افضل خان سره له بخارا څخه راغی، له آمو څخه را تېر شو مګر په ایبك کښې يې د انګلیس له لښکر څخه ماته وخوړه او تاشقرغان ته ولاړل (۲۸ ستمبر ۱۸۴۰م ۱۲۵٦ هجري). تر دې وروسته امیر خپل ځان انګلیس ته تسلیم او کلکتې ته ولېږل شو (نوامبر ۱۸۴۰). خو ملي مجاهدینو د کابل په شمال کښې د مسجدي خان سلطان محمد نجرابي او نورو په مشرۍ د فرنګي متجاوزانو په مقابل کښې په غزا لاس پورې کړ عبدالله خان اڅکزی، امین الله خان لوګری او نورو هم د ۱۲۵۸هجري د مني په سر کښې د کابل په شاوخوا کښې د خلکو په اتفاق پر شاه شجاع او فرنګیانو را پورته شول، سردار محمداکبرخان د امیردوست محمد خان زوی هم د شمال له لورې له دوی سره یو ځای شو او پر انګلیسانو باندې يې کار تنګ کړ په دغه کش و ګیر کښې مکناټن Sir.w Macnaghten د ستمبر په ۲۳ مه نېټه ۱۸۴۱م د سردار محمد اکبر خان په لاس په کابل کښې ووژل شو او الکساندبرنس هم د نومبر په ۲ مه نېټه ۱۸۴۱ م

د غازیانو له خوا وژل شوی و. وروسته په خپله شاه شجاع هم په کابل کښې د غازیانو په لاس ووژل شو (د صفر ۲-۱۲۵۸ هجري د آپریل ۳-۱۸۴۲م) (وګورئ ۸۴ نومره عکس). څرنګه چې د انګلیس عسکر د دغه کال په ژمي له کابل څخه د جلال آباد په لوري ولاړل؛ په لار کښې د افغاني غازیانو په لاس ټول ووژل شول.

انګلیسانو په دغه جنګ کښې ډېر زیانونه ولیدل یعنې (۳۰) زره تنه يې ووژل شول او (۲۱) کروړه هندي روپۍ يې مصرف شوې، په پای کښې د خپل ځان له ساتلو څخه هم عاجز شول او د افغاني غازیانو له لاسه، له یو تن پرته چې ډاکټر (۲) بریډون نومېد، یو هم ژوندی پاتې نه شو؛ بېرته يې امیر دوست محمد خان له هند څخه راووست، امیر د خپل مجاهد زوی وزیر اکبرخان په همت د کابل پر تخت بیا کښېناست، ورونه يې له ایران څه راغلل پر کندهار باندې حکمرانان شول او هرات د یارمحمدخان الکوزي د شهزاده کامران د وزیر په لاس کښې پاتې شو.

امیردوست محمد خان د خپل امارت په دویمه دوره کښې د لومړي جنګ مشهور مشران چې د هېواد د ساتلو په لاره کښې يې قربانۍ ورکړې وې لکه نایب امین الله خان لوګری، سردارسلطان احمد خان سرکار، محمد شاه خان بابکر خیل، نواب محمد زمان خان او زوی يې شجاع الدوله خان، محمد عثمان خان او نواب جبارخان، مسجدي خان او نور تر باور لاندې رانه وستل، او د هېواد په چارو کښې يې شامل نه کړل پر عکس ټول هېواد يې د خپلو زامنو تر واک لاندې وساتئ، پر دې اساس سردارسلطان احمد خان د

---

۲ - William Brydon ولیم بریډون (۱۸۱۱ - ۱۸۷۸م) د انګلیسي لښکرو ډاکټر چې له دیارلس زریز لښکر څخه یوازې دی ژوندی پاتې شو او جلال آباد ته ورسېد. د جنورۍ ۱۳مه - ۱۸۴۲م (اندین بیوګرافي ۵۸).

The Digital Library

امیر وراره او زوم چې له ده څخه مایوس شوی و کندهار ته لاړ او له هغه ځایه یې له پینځه زرو کندهاري لښکرو سره پر کابل حمله وکړه، خو امیر ده ته په مقر کښې ماته ورکړه تر هغه وروسته سلطان احمد خان ایران ته فرار شو او د امیر نامتو مجاهد زوی وزیر اکبرخان هم په مزار شریف کښې له دې دنیا څخه لاړ (۱۲۶۳ هجري = ۱۸۴۶م). (وګورئ ۸۵ نومره عکس).

سردار محمد اکرم خان د امیر زوی په شمالي ولایاتو کښې ایشان اوراق د میر بلخ، ایشان صدور د اقچې، میر حکیم خان د شبرغان والي، میر بابا بیګ د ایبک رئیس، غضنفرخان د اندخوی سالار، ګنج علي د خلم مهتر، محمودخان د سرپل د اور او شاه مراد د قطغن برید ساتي مطیع کړل، تر آمو پر مخ ولاړ، او د هېواد شمالي برید یې وساته (۱۲۶۵ هجری ۱۸۴۸م) په دې ډول یوازې کندهار او هرات د امیر له امارت څخه د باندې پاتې شول. خو کاله وروسته کندهاري سرداران د امیر ورونه (کهندل، پردل، مهردل) مړه شول او رحمدل پاتې شو، ده له خپلو وریرونو سره جنګ وکړ. پر (۱۲۷۱ هجری = ۱۸۵۵م) د رجب ۱۱ مه امیر دوست محمد خان خپل ولیعهد سردار غلام حیدرخان جمرود ته ولېږه چې د سرجان لارنس د پنجاب چیف کمشنر د اندریومارکویس د هند له ګورنر جنرال استازي سره یې وکتل وکړ او د پېښور تړون چې د مارچ پر ۳۰ مه - ۱۸۵۵م شوی و او درې مادې یې لرلې، د هند له بریتانوي دولت سره یې وکړه.

دغه تړون د دوستۍ د مراسمو او د یو او بل د هېواد په چارو کښې د طرفینو د نه ګوتوهنې متضمن وه، دریمې مادې ویل چې تړون کوونکي به یو د بل دوست - دوست او دښمن به دښمن بولي.

په دغه تړون سره امیر له ختیځ لوري مطمئن شو، ضمناً یې د کندهار په نیولو کښې بریتانوي هند دولت پلوي هم تر لاسه کړه، تر هغه

وروسته یې له کابل څخه لښکر ویوست کندهار یې ونیو او خپل زوی غلام حیدر خان ته یې وسپاره په دې ډول کندهار مستقیماً د کابل په امارت پورې اړه پیدا کړه.

خو په هرات کښې د سدوزیو د کورنۍ پایځوړ د یارمحمد خان الکوزي د کامران د وزیر په لاس له منځه لاړ، یارمحمد خان الکوزی هم په (۱۲۶۷ه = ۱۸۵۰م) کال وفات شو او نالایق زوی یې چې سید محمد خان نومېده د ده پر ځای کښېناست، خپل مسکوکات یې د ناصرالدین شاه قاجار په نامه ووهل، خو د هرات خلکو دغه وضع خوښه نه کړه هغه یې وواژه او شهزاده یوسف د حاجي فیروزالدّین لمسی چې د سدوزیو له پاتې شونیو څخه و، د هرات په پاچهۍ وټاکه (محرم ۱۲۷۲ه = ۱۸۵۵م) تر هغې چې ناصر الدین شاه هرات ته لښکرې راولېږلې او هاغه ښار یې ونیو (۱۲۷۳ه).

افغاني مشرانو هرات د افغانستان پخوانی نه بېلېدونکې برخه ګڼله او نه یې غوښتل چې پردي هېوادونه دې په هغه کښې لاس ولري، پر دې اساس امیر دوست محمد خان له مرکز سره د هرات راساً یو ځای کېدل غوښتل. په دغه وخت کښې امیر دوست محمد خان انګلیسانو جمرود ته دعوت کړ او د سرجان لارنس په ذریعه یې د پېښور تړون پر (جنوري ۲۶-۱۸۵۷م = ۲۹ د جمادی الاول ۱۲۷۳ه) کال له ده سره وتاړه، دغه تړون چې د (۱۲) مادو درلودونکی و د هند د ګورنر جنرال جان وایکونت کیننګ له لوري د جان لارنس چیف د پنجاب کمشنر او لفتننټ کرنل ایچ، لی ایدواردس، د پېښور کمشنر په وسیله له امیر سره وتړل شوه.

تړون وایي: دا چې د ایران پاچا تړون مات او پر هرات یې قبضه وکړه او په افغانستان کښې مداخله کوي، نو د هند انګلیسي حکومت به امیر دوست محمد خان ته مرسته ورکړي او د ده د څمکو په ساتلو کښې به د

The Digital Library

قاجاریانو پر خلاف زیار وباسي؛ تر هغه وخته پورې چې له قاجاري دولت سره جنګ جاري وي د میاشتې یو لك روپۍ به امیر ته ورکوي په دې شرط: چې امیر خپل سواره او توپخانه لښکر له (۱۸) زره پلیو سره ډېر ښه وساتي او تل (۱۳) زره روزل شوی لښکر ولري. په کابل کندهار بلخ او یا په هر ځای کښې چې له قاجاریانو سره جنګ ونښلي، د انګلیس نمایندګان به له هندي عملې سره مقرر وي څو د مرستې پیسې د دوی تر نظارت لاندې په لښکري چارو کښې ولګول شي، خو په کورنیو چارو کښې به ګوتې نه وهي او یوازې به له جنګي پېښو څخه خبر اخلي.

امیر دې خپل یو نماینده په پېښور کښې مقرر کړي او سربېره به پر میاشتنۍ مرستې پېنځه لکه روپۍ نقدې ده ته ورکوي. په مقابل کښې امیر نه شي کولای په پټه یا ښکاره له بل دولت سره په سیاسي مفاهماتو لاس پورې کړي څلور زره ټوپك یې هم د دغه تړون پر اساس امیر ته په تل کښې وسپارل.

سربېره پر دې انګلیس دولت پر قاجاري دولت هم سیاسي فشار راووست چې هرات چې د افغانستان د مځکې پخوانۍ برخه ده ژر خوشې کړي همدارنګه یې پر نومبر ۱۸۵۷ م = ۱۲۷۳ هجري یو لښکر له جنګي کښتیو سره د عرب د بحیرې له لارې پر بوشهر باندې وروهڅاوه، هغه ښار یې ونیو او د هغه پرېښوول یې د هرات په پرېښوولو پورې اړ کړه.

دا چې د پردې ترشا یا د سیاست په فضا کښې د هرات په باره کښې په هند، لندن، تهران او کابل کښې فعالیت کېده د تړون د نص او د انګلیس له بحرې لښکرکښیو څخه ښکاره ده، خو د افغانستان او هرات خلك هم د قاجاریانو تر بار لاندې رانه غلل، هر طرف ته ملي حرکتونه ولیدل شول، سرښندویه خلك د آزادۍ په لار کښې پر خوځښت راغلل او له هرات

څخه یې د متجاوزو لښکرو ایستل وغوښتل. پردې اساس قاجاریه لښکر د جولای پر ۲۷مه-۱۸۵۷ = ۱۲۷۳ هجری هرات تخلیه او مشهد ته ولاړل، خو په دغه وخت هماغه کښې سردار سلطان احمد خان سرکار د امیر وارره هرات ته راغی او دی یې د هغه ځای حکمران وپېژاند، په دغه ډول زړورو هراتیانو خپل ښار د پردیو له واکمنۍ خلاص کړ.

دغه سرادر د انګلیس له مخالفو عناصرو څخه ؤ، چې په لومړي جنګ کښې د ملي مجاهدینو له مشرانو څخه ګڼل کېده، پر دې اساس په هرات کښې د ده شتوالی د هند دولت له پاره خاطر جمعي نه وه.

هرات ته د سردار له راتلو سره خلك پرده باندې راټول شول او سیاسي فعالیت هم شروع شو، د بریتانیا حکومت یو سیاسي هیئت د میجرتیلر په مشرتابه له بغداد څخه هرات ته ولېږه په دې توګه د روس دولت یو هیئت د خانیکوف په ریاست د سردار دربار ته راولېږه، سلطان احمد خان د انګلیس لېږلي په ناکامۍ له هراته وویستل (۱۲۷۴ هجری) او په آزادۍ سرةالحکم چلاوه.

د هغه بل لوري امیر دوست محمد خان چې له مرکز سره د هرات په یو ځایوالي د خلکو هیله ولیده په خپل لښکر باندې ګوتې ووهلې او پر هرات یې حمله وروړه، د صفر پر لسم ۱۲۷۸هـ ۱۸٦۱م خپل وراره او زوم سلطان احمدخان یې په هرات کښې کلابند کړل.

کلابندي ۱۸ میاشتې اوږده شوه، سلطان احمدخان له نرۍ سترګې پټې کړې، زوی یې شهنواز خان هم تر دوو میاشتو پورې مقاومت ته دوام ورکړ، خو تر دوو میاشتو وروسته د امیر په لاس ورغی (د ذیحجې اتمه ۱۲۷۸هـ ۱۸٦۱م)، خو امیر په خپله څو ورځې وروسته د سالنډۍ په مرض د ۷۷ کالو په عمر له دې دنیا څخه لاړ او په هرات کښې د خواجه عبدالله

The Digital Library

انصاري د مزار تر څنګ په ګازرګاه کښې ښخ شو، د ذیحجې (۲۱ - ۱۲۷۸هـ =۱۸۶۱م). هغه ګټور کار چې امیر د خپل عمر په پای کښې د هېواد د یووالي په خاطر وکړ، په افغاني مرکزي دولت پورې د هرات تړل و چې سیاسي وحدت او د هېواد پخواني حدود یې تامین کړل. (وګورئ ۸۶ نومره عکس)

امیر دوست محمد خان د محمدزیو کورنۍ، امیر او په (امیر کبیر) مشهور دی چې د سپینو زرو د روپیو پر سکه باندې یې دغه بیت لیکل شوی و:

سیم و طلا شمس و قمر میدهد نوید
وقت رواج سکهٔ پاینده خان رسید

دی یو جاه طلب، نرم خویه او عشرت دوست سړی، خو زړور او مدبر و چې ۱۴ منکوحه ښځې او په سل هاو سراری او (۵۲) اولاده یې درلودل (۲۹) تنه اولاد یې د ده تر مرګ وروسته په افغانستان کښې د ویروونکیو کورنیو جنګو لامل وګرځېدل.

په لومړي امارت کښې چې امیر دوست محمد خان کابل ونیو د خپلو وروڼو جرګه یې جوړه کړه او د ۱۲۴۲ هجري کال د ربیع الثاني د میاشتې د ترون له مخې چې اصل یې د کابل په موزیم کښې موجود دی، هېواد یې په خپل منځ کښې وویشه د دغې جرګې ریاست نواب عبدالصمد خان کاوه چې تر ټولو مشر و او دغه لاندیني ترون یې دده په ضمانت سره وکئ:

۱ - کوهاټ وهنګو او د هغه توابع چې پخوا بنګښ ورته ویل کېدل: نواب عبدالصمد خان ته.

۲ - پېښور سردار یار محمدخان، سلطان محمدخان، پیر محمدخان

او سید محمدخان ته: اشنغر او د هغه توابع، له یو لکو روپیو سره د کابل له عایداتو چې امیر دوست محمد خان ورکولې.

۳ - د حصارك غلجایي سیمه د کابل ختیز خوا نواب عبدالجبار خان ته.

۴ - کابل، کوهدامن، لوګر او د هغه توابع تر بامیان پورې امیر دوست محمد خان او سردار امیر محمد خان د ده سکه ورور ته.

۵ - نواب محمد زمان خان او د ده سکه وروڼوته (د نواب اسد خان زامن د پاینده خان لمسي) د کابل د ختیزه خواې لغمان، جلال آباد تر خیبر او د هغه تر توابعو پورې.

۶ - سردار حبیب الله خان او سردار محمد اکرم خان (د سردار محمد عظیم خان دامیر د مړه ورور زامن) ته لوګر، بتخاك، څرخ، میدان او غوربند.

۷ - کندهاریو سردارانو پینځو وروڼو (پردل، کهندل، شیردل، رحمدل، مهردل) ته کندهار له شاه جوی څخه تر فراه پورې.

د هېواد په دغه اوو برخو کښې پورتنیو اشخاصو حکم چلاوه، نواب اسد خان ډېره جات په خپل واك کښې لاره او رحمدل خان د بولان پر درې تر ښکارپور پورې حکمراني کوله.

د بارګزیي وروڼو د هڅو دغه نتیجه وه چې سدوزیو د سلطنت له ضعف څخه وروسته هېواد په خپل منځ کښې وویشي. د احمد شاه بابا د شاهنشاهۍ قوي مرکزیت له منځه ولاړ پردې اساس قوی او نیرومند هېواد موقتاً په ناتوانۍ او تجزیې محکوم شو.

د موهن لال په په قول چې د سید حسین د کابل مستوفي او د مستوفیت د غړو دیوان میتها او دیوان بیریا او له "یارام" څخه یې اورېدلي دي د ده د امارت په لومړۍ دوره کښې د امیر د قلمرو ټول عواید

The Digital Library

(۲،۵۰۹،۲۳۸) کابلۍ روپۍ وې، چې د کابل او د هغه له شمالي سمت څخه له غوربند میدان وردګ، غزني، بهسود، بامیان، زرمت ګردیز هزاره کورم، خوست، جلال آباد او لغمان څخه لاس ته راتلې.

د کندهار تر یووالي او د کندهاري سردارانو د خپلواکۍ تر پای ته رسېدو وروسته، د امارت عایداتو د فراه له شاوخوا څخه تر کندهار او شاه جوی د کابل په مرکز پورې اړه پیدا کړه، د فیض محمد هزاره په وینا امیر له دغو عوایدو څخه (۱۵) لکه روپۍ تنخواه د کندهار پاتې سردارانو ته چې د ده ورېرونه وو مقرر کړې.

خو د پېښور، اشنغر او د هغهٔ تړابع حکمرانانو سردارانو عایدات د کال (٦۹۲) زره روپیو په شاوخوا کښې وو، چې هره روپۍ "لس شاهي" له لسو آنو سره برابره وه او پردې سربېره د خوراکه بابو د مالیې، د هندوانو د جزیې او له نورو متفرقاتو څخه هم د (٦۲) زره روپیو په شاوخوا کښې عاید و چې ټول (۷۵۴) زره روپۍ شي. (د پېښور تاریخ).

په دغه ډول که موږ د کابل، کندهار او پېښور پر عایداتو او مالیاتو سربېره د شمالي ولایاتو عایدات یعنې قطغن، بنګښ او ختیزه خوا، لغمان او دېره جات ټول په جلا ډول سره د (۵۰) لکو روپیو په شاوخوا کښې اټکل کړو نو د بارکزیو ورونو (امیر دوست محمد خان او ورونه یې) ټول د لس (۱۰) ملیونو روپیو په شاوخوا کښې کېدې.

په دغه وخت کښې د افغانستان له لارې د هند او بخارا تجارت روان و، له امرتسر او ښکار پور څخه تجارتي قافلې کابل، کندهار، بخارا او مشهد ته تللې، په ځانګړي ډول د کشمیر د شالو او نفیسه پارچو تجارت کېده. څرنګه چې د ۱۸٦۲ په تجارتي راپور کښې راغلي دي چې د افغانستان او هند ټول تجارت ۱۱۸، ۹۳۹ پونډه و او ګمرکي محصول هم

په سلو کښې دوه نیمې روپۍ اخیستل کېده. د کوچیانو په وسیله هم د یو مېلیون او درې لکو روپیو مالونه له افغانستان څخه هند ته وړل کېده او د یو مېلیون او شپږ لکو روپیو مالونه واردېدل په کابل کښې ملا رحیم شاه، غلام قادر او ښکار پورې ګوپالداس او په کندهار کښې ملا جلال اڅکزی او ملانسو لوی تاجران وو، د کابل ګمرك د څلورو لکو روپیو په شاوخوا کښې تجارتي محصول درلوده. په کابل کښې سید حسین خان او وروسته عبدالرزاق خان او میرزا عبدالسمیع خان مستوفي الممالك (د مالیې وزیر) و، میرزا محمدحسن خان د سلطنت دبیر (سرمنشي) شاغاسي شیر دل خان بارکزی د کورنیو چارو او دربار وزیر، غلام محمدخان پوپلزی لښکري مشاور، قاضي عبدالرحمن خانعلوم بارکزی د عدلیې وزیر او قاضي القضاة میر حاجي د میر واعظ زوی د دیني امور مشاور او فراموز خان نورستانی سر لښکر او د امیر د دربار سپه سالار و.

خو د امیر لښکر د مستر کیمپل انګلیسي (چې په لومړي جنګ کښې مسلمان شوی او نوم یې شېر محمد ایښودل شوی و) او امریکایي ډاکټر هارلان چې د رنجیت سنګهه له دربار څخه کابل ته راغلی و، تر اداره او تعلیم لاندې و او نایب عبدالصمد هندي و، چې د هغو شمېر د سلطنت په لومړۍ دوره کښې (۱۲) زره سوعاره، درې نیم زره پیاده ټوپك لرونکي، (۵۰) لوی توپونه او (۲۰۰) کچرو په منځ کښې توپونه وو، سوارانو یو تن (۱۲۰) روپۍ او پلي یو تن (۸۴) روپۍ د کال تنخواه درلوده خو د امیر دوست محمد خان د امارت په پای کښې د ده عسکری تشکیلات داسې وو:

۱ - په کابل کښې دوه پیلي غنډونه له(۱۸) صحرایي توپو سره دوه درانه توپونه یو مورتر او یو زنبورك.

۲ - په بلخ کښې درې پیلي غنډونه او دوه سواره غنډونه له ۱٦

he Digital Library

صحرايي توپو سره.

۳ - په باميان کښې يو پلی غنډ له دوو جبل توپو سره.

۴ - په کوهستان کښې يو پلی غنډ له دوو صحرايي توپو او دوو جبل توپو سره.

۵ - په فرا کښې يو پلی غنډ او څلور صحرايي توپونه.

٦ - په گرشك کښې يو پلی غنډ او څلور صحرايي توپونه.

۷ - په غزني کښې يو پلی غنډ او څلور صحرايي توپونه.

۸ - په آقچه کښې يو پلی غنډ او دوه صحرايي توپونه.

۹ - په غلز يي کلات کښې يو پلی غنډ د درو جبل توپو او يو صحرايي توپ سره.

۱۰ - په کندهار کښې درې پلي غنډونه او يو سپور غنډ، له دوو ثقيلو، دوو جبل او دوولس صحرايي توپو سره.

۱۱ - په ز مينداور کښې يو پلی غنډ له څلورو صحرايي توپو سره.

په دغه ډول د امير تر اداري لاندې ځمکو کښې يوولس عسکري مرکزونه وو او هر غنډ ۸۰۰ تنه چې په ورځنيو تمريناتو کښې ٦۰۰ نفر حاضرېدای شول، خو هر غنډ سواره عبارت و له (۳۰۰) تنو څخه چې ټول منظم عسکر يې عبارت وو له:

۱٦ پلي غنډونه، هر غنډ ۸۰۰ تنه - ټول ۱۲،۸۰۰ تنه.

۳ سواره غونډونه ۳۰۰ تنه ټول ۹۰۰ تنه.

٦۷ صحرايي توپونه - ٦ جبل توپونه - ۴ ثقيل توپونه، يو مورتر- چې ټول منظم عسکر - ۱۳، ۷۰۰ تنه له ۸۱ توپو سره وو، پر دې سربېره د ايلجاري لښکرو شمېر د ضرورت په وخت کښې په کابل کښې ۳۱ زره - په کندهار کښې ۱۸ زره - په هرات کښې ۲۲ زره - په بلخ کښې ۲۹ زره وو

(افغانستان، د لندن طبع ۱۹۰٦م) مگر کورنی امنيت د کوتوال او د کوتوالی د پوليس په ذريعه اداره کېده، شرعي محاکمو، عدليه امور، اداره کول، چې قاضي د خانعلوم په ذريعه د امير له حضور ټاکل کېده. د امير د حکمدارۍ او له دوره يو ډول مشترك امارت و چې افغانستان د ده د ورونو تر منځ د پخواني - ترون له مخې وېشل شوی و، هر ورور په خپله حکمدارۍ سيمه کښې خپلواکي درلوده، په دويمه دوره کښې د هېواد مرکزيت قوي شو او د امير د ورونو نفوذ له منځه ولاړ د ده د امارت توابع د امير د زامنو تر منځ ووېشل شول، مگر دوی د پلار په اجازه سره حکم چلاوه او د خپلو سيمو له عوايدو څخه يې يوه برخه د خپلو مصارفو له پاره گرځوله او پاتې يې د کابل په خزانه کښې تحويلوله د پلار له اجازې څخه پرته يې ټول کارونه سرته نه شول رسولای، په دويمه دوره کښې د امير زامنو په دغو سيمو کښې حکم چلاوه:

سردار شېرعلي خان د بنگښ په کورم کښې (د پېښور جنوبي خوا).

سردار محمد افضل خان پر زرمت د کابل په جنوب کښې چې وروسته د بلخ په نيولو او حکمرانۍ باندې مامور شو.

وليعهد سردار غلام حيدر خان په غزني او کندهار کښې چې وروسته په جلال آباد کښې حکمران او د ده پر ځای سردار شمس الدين د امير سکه وراره چې په کوهستان کښې حاکم و په غزني کښې وټاکل شو.

سردار محمد اعظم خان پر لوگر د کابل په جنوب کښې، سردار محمد شريف خان پر باميان د کابل شمال لوېديځ او وروسته په کلات او فراه کښې.

سردار محمد امين خان په کوهستان د کابل په شمال کښې. سردار محمد اکرم خان پر هزاره جات د کابل په لوېديځ کښې چې وروسته شمالي

he Digital Library

ولایتو او قطغن ته وګمارل شو.

سردارمحمداکبرخان په لغمان او جلال آباد کښې د کابل ختیزه خوا.

د امیر تر مړینې وروسته په هرات کښې، دده ولیعهد سردارشېرعلي خان د امارت اعلان وکړ (د ذیحجی ۱۲ مه - ۱۲۷۸ هجری ۱۸۶۱ م) او په دغه سجع یې سکه ووهله:

جمال دولت پاینده قسمت ازلیست

وصی دوست محمد، امیر شیرعلیست

یو له هغو مهمو سړیو څخه چې له امیرشیرعلي خان سره د تخت ناستي پر مهال په هرات کښې و، سید جمال الدین "افغان" دی چې ده ته یې د کورني سمون پروګرام او د نوي مدنیت د اصولو طرح ورکړه، خو امیر د خپل لومړي امارت په دوره کښې چې تر (۱۲۸۳ هـ - ۱۸۶۶ م) پورې پېنځه کاله وه، له خپلو ورونو سره په کورنیو جګړو بوخت و؛ د هېواد د سمون له پاره یې فرصت ونه موند؛ سید جمال الدین هم له هېواده ووت، د اسیا او اروپا هېوادو د ځوانانو اروا یې راوېښه کړه، د اسلامي یو والي غږ یې اوچت او د اروپایي ښکېلاک پر وړاندې یې ستره مبارزه پیل کړه.

مومندو قبیلو پر (۱۲۸۰هـ - ۱۸۶۳م) کال د سعادت خان د زوی سلطان محمد خان په مشرتابه د انګریز پر وړاندې پاڅون وکړ.

امیر شیرعلي خان خپل زوی محمدعلي خان او وزیرمحمدرفیق خان لودین، مومندو ته ورولېږل چې له قبایلو سره خپل اړیکي وساتي، خو انګریز د ده امارت په رسمیت ونه پېژاند، د امیر ورور محمد اعظم خان یې د ده پر خلاف په پېښور کښې وساته، تر ده وروسته د امیر بل ورور محمدافضل خان هم سر غړاو شو او د هندوکوش په "باجګا" دره کښې یې د ده له لښکر سره جګړه وکړه، خو په پای کښې یې غاړه کښېښووه او بندي شو، زوی یې

سردار عبدالرحمن خان بخارا ته لاړ.

تر دې وروسته یې له خپل بل ورور محمد امین خان سره چې د کندهار حکمران و د کلات د ترنك په کجباز کښې جګړه وکړه، په نوموړې جګړه کښې یې ورور محمدامین او زوی محمدعلي دواړه ووژل شول (۱۲۸۲هـ - ۱۸۶۵ م). یو کال وروسته عبدالرحمن خان له بخارا راوګرځېد او د محمداعظم خان په مرسته یې پر کابل یرغل وکړ او ویې نیو. د امیر شیرعلي خان مشر ورور محمدافضل خان یې پر پلاز (تخت) کښېناوه (۱۲۸۳ هـ - ۱۸٦٦م) او امیر شیر علي خان کندهار ته لاړ.

امیر محمدافضل خان د کورنیو جګړو پر مهال تر یوه کال امارت وروسته مړشو (۱۲۸۴ هـ) او دده بل ورور، امیر محمداعظم خان پر کابل تخت کښېناست، وراره یې عبدالرحمن خان د هېواد شمالي ولایتونه ونیول او بیا یې له کابل سره وتړل.

خو کندهار او هرات له امیر شیرعلي خان سره پاتې شول ده هلته نوی پوځ چمتو او د کندهار له لارې یې پر کابل ورودانګل، هغه یې ونیو او امیر محمداعظم خان او عبدالرحمن خان ایران ته لاړل، محمداعظم خان همهغلته مړ شو او روسي حکمران "جنرال کوفمن" په ترکستان کښې د عبدالرحمن خان هرکلی وکړ او په سمرقند و تاشکند کښې یې مېشت کړ.

امیر شیرعلي خان دویم ځل د ټول افغانستان امیر وګڼل شو (۱۲۸۵ هـ - ۱۸٦۸ م).

امیر داخل په کابل کښې په نویو اصولو لښکر جوړکړ؛ نوي ښوونځي یې پرانیستل؛ د "شمس النهار" په نامه یې د افغانستان لومړنی اخبار چاپ او خپور کړ؛ په کابل کښې یې نوې چاپخونه جوړه کړه او په هغې کښې یې ځینې کتابونه "له هغې ډلې": پوځي قواعد له انګریزۍ نه په پښتو

The Digital Library

او دري وژباړل او چاپ یې کړل.

امیر شیرعلي خان، سید نورمحمد شاه کندهاری د سر وزیر (صدراعظم) په توګه وټاکه او د وزیرانو لومړنی کابینه یې منځته راوسته چې عصمت الله خان د کورنیو چارو، ارسلاخان د بهرنیو چارو، حبیب الله خان وردګ د مالیې، حسین علي خان د دفاع او احمدعلي خان د زېرمو (خزانو) وزیران او محمدحسن خان د دربار سرمنشي و. نوموړې کابینه د افغانستان له استوګنو قامونو څخه، پرته له ژبنیو او قامي توپیرونو جوړه شوې وه چې د شاهي کورنی او د امیر له خپلوانو څخه هیڅوك هم په کښې نه و، دغه کار دا راښیي چې امیر په سیاسي چارو کښې په پراخه سینه او اسانی چلند کاوه او هېواد والو ترمنځ یې عدل په پام کښې ساته .

د امیر له یادونې وړ کارو څخه یو هم د نوي، چمتو او سمبال پوځ جوړول دي، سره له دې چې دغه پوځ هېواد او امیر ته د اړتیا او ګواښ پر مهال مرستندوی نه شو، خو بیا د دغې دورې په تاریخ کښې د یادونې وړښکاري.

دغه پوځ په اتو پوځي هډو: کابل، جلال آباد، شیرآباد، کندهار، کورم، هرات، میمنه او بلخ کښې په لاندیني شمیر، درې ټولګیه و:

١ - ٦٢ پلي غنډونه، هر غنډ ٦٠٠ جنګیالي - ټول ٣٧،٢٠٠ جنګیالي.
٢ - ١٦ سپاره رر رر رر رر رر ٩،٦٠٠ رر.
٣ - د پیلانو، آسونو، غویانو او کچرو د توپخانو ټول ٥،١٩٠ جنګیالي.

په دې ګڼه د ټولو وسلوالو چمتو پوځیانو شمېر پر (١٨٧٢ م) کال (٥١،٩٩٠) و، سر بېره پردې (٨٠٠٠) پلي او (١٦٠٠٠) سواره ایلجاري (پوځي ډولي) هم وو.

د وسلو ډولونه یې (٤٠،٨٢٥) انګریزي او افغاني ټوپك او (٣٦٩)

انګریزي توپونه وو. بریتانوي هند دولت د (١٨٧٧) تر مارچه پورې امیر شیرعلي خان ته نه ویشت زره ټوپك بخښلي وو. (افغانستان هملتون).

امیر د توپونو د جوړولو له پاره په کابل او هرات کښې کارخانې جوړې کړې چې په هغو کښې یې ارابه لرونکي درانده توپونه جوړول، همداراز یې د ټوپك جوړولو کارخانې هم لرلې چې تر اوسه هم په هماغو کارخانو کښې جوړ شوي توپونه شته.

د بریتانوي هند دولت چې د افغانستان اوضاع ډاډمنه او سمه ولیده، د نوامبر د (٢مې) نېټې (١٨٦٨م). (١٢٨٥هـ، شوال) لیك له لارې یې د امیر شیرعلي خان سلطنت په رسمیت وپېژاند، دولس زره ټوپك او شپږ سوه زره روپۍ یې ورته راولېږلې.

امیر د اړیکو د لا ټینګښت له پاره، د هند د وایسرای په بلنه پر (١٢٨٦هـ، ١٨٦٩م) امبالې ته لاړ. د هند ګورنر جنرال د سیاسي کنفرانسونو په ترڅ کښې د امیر ټولې غوښتنې ونه منلې، د افغانستان په چارو کښې یې د امیر په ښېګڼه د نه لاسوهنې څرګندونه وکړه او (١٢٠٠٠) ټوپك یې له درې سوو زرو روپیو سره امیر ته ډالۍ کړې.

امیر چې کابل ته راستون شو، خپل کشر زوی "عبدالله" یې خپل ځای ناستی وټاکه او مشر زوی یې "محمد یعقوب" له کابله وتښتېد او په هرات کښې یې اړ دوړ پیل کړ، خو امیر دی د هرات حکمران وټاکه او د ناخوالو مخه یې ونیوه.

امیر ځینو سیاسي پوښتنو ته پام واړاوه، له تزاري روسیې سره یې د افغانستان د شمالي بریدونو په ټاکلو لاس پورې کړ، له ایران سره یې د انګریز په منځګړتابه د هلمند د اوبو وېش پیل کړ او صدر اعظم سید نور محمد شاه یې تهران ته واستاوه، ورسته بیا نوموړي صدر اعظم د بریتانوي

The Digital Library

هند له دولت سره د شملې (۱۸۷۳م) او پېښور (د جنوري ۳۰مه، ۱۸۷۷م) په کنفرانسونو کښې ورګډ شو، خو څه هوکړه ونه شوه. دغه د ډيپلوماتيکې ويناوې کېدې چې د روسيې دولت پر "خيوا" يرغل راوړ، هغه يې ونيوه او هند ته ګواښ لا پسې کلك شو (ربيع الاول، ۱۲۹۰هـ).

څرنګه چې دپېښورپه کنفرانس کښې دصدراعظم سيد نورمحمد شاه دريغ کوم ځای و نه نيو او دی همالته ناروغ او مړ شو، دا مهال د برېتانوي هند دولت د افغانستان پر بريدونو خپل څرګند سياست "فارورډ پاليسي" ترکار لاندې ونيو او دهند دساتنې له پاره يې تيری يوازينۍ لار وګڼله.

د روسيې دولت چې خپل استازی "جنرال ستوليتوف"(۱) کابل ته رالېږلی و، دده راتګ دهندسياست چارې اندېښمن کړل، ترهغې چې دافغان-انګريز دويمه جګړه يې پيل کړه او د افغانستان پر خاوره يې تېری وکړ.

د انګريز سمبال جګړه مار د (۱۸۷۸م د نومبر پر (۲۰)مه د خيبر، کورمې او بولان له لارې پر مخ تلل، امير شيرعلي خان د روس د مرستې په هيله په خورا ګډوډۍ کښې کابل پرېښوو او مزار شريف ته لاړ او هلته د ماتې په درشل کښې د ۱۲۹۶هـ ۱۸۷۹م کال د صفرې پر ۲۹ مه د "نقرس" په ناروغۍ مړ شو. (وګورئ ۸۷ نومره عکس)

د امير تر تګ وروسته په کابل کښې ناوړې پېښې منځته راغلې

۱- د دغه سياسي پلاوي د هر کلي څرنګوالی چې د روسيې مختار وزير "Stoletoff" په مشرتابه راغلی و د ګولوس "Golos" جريدې د (۱۸۷۸م) کال د نومبر مياشتې په ګڼه کښې چې په سنتپترزبورګ کښې خپرېده راغلی او ژباړه يې د اريانا مجلې د دويم کال په لومړۍ ګڼه کښې چاپ شوې‌ده.

له جنرال ستوليتوف سره ۲۲ قزاقان، (۱۵) قرغيزان او (۴) چوپړي ملګري وو، دی د جنون پر ۱۴ مه له سمرقند راوخوځېد او د ۱۸۷۸م کال د اګست پر ۱۱مه د کابل بالاحصار په شاهي ودانۍ کښې امير ته را ورسېد.

وګړي يې مشرتابه پاتې وو او دښمنان پر مخ راتلل.

دا مهال ځينو مشرانو شهزاده يعقوب خان تر (۸) کالو بند وروسته له زندانه را ووېست او د ۱۲۹۶هـ کال پر ربيع الثاني يې په پاچهۍ وټاکه.

انګريز جګړه مارو په خونړي ځواك، افغانستان ونيو او د امير ناپوه زوی يې خپلې پوځې هډې (ګندمك) ته بوت. ګندمك د کابل - جلال آباد تر منځ يو ځای دی چې د افغان غازيانو د لومړۍ جګړې پر مهال، انګريز لښکر تر پايه هلته سټ شوی و، خو اوس د امير دغه ناپو زوی دغلته راکښل شو او د ګندمك کرغېړن تړون يې‌چې د افغانستان په تاريخ کښې يو تور ټکې دی او د دغه هېواد څمکنۍ بشپړ تيا يې دړې وړې کړه-لاسليك کړ. د ۱۲۹۶هـ د جمادی الثاني ۴ = ۱۸۷۹م د مۍ ۲۶مه).

د ګندمك تړون چې لاسليك شو، په ټول هېواد کښې کلك اړ و دوړ پېښ و. يعقوب خان هم په کابل کښې د پرديو تر سيورې لاندې اوسېده، دی هېڅکله هم د ټول افغانستان د پاچا په توګه ونه پېژندل شو او تر څو مياشتو وروسته له افغانستانه هند ته وتښتېد او د برېتانوي هند په غېږ کښې ولوېد، ځکه نو دغه تړون حقوقي ارزښت نه لري. د نوموړي تړون له مخې خيبر، پښين او کورمه له افغانستانه بېل او برېتانوي هند په خاوره پورې وګڼل شول. سرلويس کيوناري "Sir Piere louis Napoleon Cava Gnari"(۱) چې د ګندمك په تړون کښې د انګريزانو استازی و، د انګريزي استازي په توګه

۱- د جنرال ادولف زوی پر ۱۸۵۷م کال د ايست انډيا کمپنۍ په لښکر کښې شامل شو، وروسته يې په هند او نورو سرحدي سيمو کښې لوړې دندې ومونديې او تر ۱۸۷۷ کال پورې د کوهاټ او پېښور واکمن و. پر ۱۸۸۷م کال د سرچمبرلين د کابل پلاوي غړی و، چې افغاني مامورينو د دغه پلاوي د راتګ مخه ونيوله. (انډين بيوګرافي ۷۶) .

The Digital Library

د (۱۹۷۹م کال د جولای پر میاشت) په کابل بالاحصار کښې استوګن شو، خو ځو میاشتې وروسته په افغانستان کښې ملي غورځنګ پیل شو او افغان غازیانو د پرنګیانو په وژلو لاس پورې کړ. د کابل بالاحصار پوځیانو هم پاڅون وکړ او د مجاهدینو ملګري شول، تر ټولو لومړی یې په بالاحصار کښې انګریز استازی د هغه له همکارانو سره وواژه (د ۱۲۹٦هـ د روژې ۱٦مه - ۱۹۷۹ د ستمبر ۳مه).

د افغان، انګریز دویمه جګړه ډېره توده پر مخ تله، ستر ملي مجاهدین د جنرال چمبرلین(۱) Sir N. Chamberlain چې د خیبر درې له لارې یې پیاورې انګریزي ځواك سره یرغل کړی و، جنرال رابرټس(۳) Sir E. Roberts چې د کورمې لـه لارې پـر مـخ راتـلو او جنرال ستیوارټ(۴) J. Stewart چې د بولان درې له لارې یې یرغل کړي و، پر وړاندې په مېړانه ودرېدل.

د انګریز دغه بشپړ سمبال پوځونه تر پنځوسو زرو لږ نه وو، خو غازیانو ستره مېړانه وښوده، د مجاهدینو مشران لکه: محمد جان خان وردګ، ملا مشك عالم اندړ، صاحبجان تره کی سرادر ایوب خان او محمد عثمان خان ساپي او نورو په بېلابېلو ځایو کښې له یرغلګرو سره جګړې وکړې. له دغو ټاکونکیو جګړو څخه یوه هم چې انګریزان یې وځپل د میوند ډګر جګړه وه. په نوموړې جګړه کښې له هرات او کندهاره د امیر شیر علي خان د زوي سرادر محمد ایوب خان جرنیل تاج محمد خان سلیمانخېل په

۱- پر ۱۸٦۵ کال زوکړی (چارلس چمبرلین زوی چې پر ۱۸۷۳ کال د هند حکومت په لښکري خدمت کښې شامل شو، پر (۱۸۷۸ - ۸۰م) له رابرټس سره په افغان جګړه کښې و. تر دې وروسته په مدراس او کشمیر کښې لښکري منصبدار و، پر ۱۸۹۰ کال د خیبر د قواوو قوماندان او تر دې وروسته په جنوبي افریقا د لارد رابرټس ځانګړی سکرتر و. پر ۱۹۰۰م کال د ایرلنډ د قواوو انسپکټر جنرال و. (انډین بیوګرافي ۷۷).

مشرۍ او د مولوي عبدالرحیم کندهاري او د کندهار د نورو پوهانو په فتوا، ملي ځواکونه راغونډ شول.

سردار ایوب خان له هرات او فراه څخه ګرشك ته راغلی و او انګریز پوځ د جنرال بروس Burrows په مشرتابه د میوند پر ډګر د هغه مخ ته ورغی، توده جګړه ونښته او د (۱۸۸۰م) د جولای د (۲۷مې) تر مازیګري پورې د غازیانو په بري او د پرنګیانو په ماته پای ته ورسېده، د انګریز ژوندی پاتې لښکر کندهار ته وتښتېد او په حصار کښې دننه پټ شو. جنرال رابرټس تر دوه ویشتو ورځو وروسته ځان له کابله کندهار ته ورساوه (د ۱۸۸۰) د اګست له ۹مې تر ۳۱مې) او د سپټمبر پر لومړۍ یې د سردار ایوب خان پوځونه ژوبل کړل، سرادر له خپلو ملګریو سره هرات او له هغه ځایه ایران ته لاړ. په ایران کښې د بریتانوي هند د دولت لاس ته ورغی او د ژوند تر پایه په راولپنډۍ او لاهور کښې استوګن شو. (۱۹۱۴ د اپریل ۱۷مه)

د دغه غازي مزار د پېښور سهیل ته په سید حبیب هډیره کښې دی.

د امیر زوی یعقوب خان هم د ۱۲۹٦ هـ پر ذیحجه -۱۸۷۹) کال له خپل کهاله او خپلوانو سره له کابله وتی و. انګریزانو چې نېغ پر نېغه و نه شو کړای چې په افغانستان کښې پښې ټینګې کړي. ځکه یې د محمد افضل خان له زوي سردار عبدالرحمن خان سره چې تاشکند ته تښتېدلي و، اړیکي وموندل. سردار په چټکۍ تر امو راواوښت او چاریکار ته راغی، د بریتانوي هند له سیاسي استازي سرلیپل ګریفین (۴) Lepel Henry Griffin سره خبرو

* پر (۱۸۴۰م) زوکړی چې پر (۱۸٦۰م) د پنجاب ایالت لوی سکرتر، پر (۱۸۷۰م) په افغانستان کښې سیاسي استازی او تر (۱۸۸۰م) وروسته یې هم په هند کښې لوپې چارې لرلې، د ده له لیکنو څخه د پنجاب مشران (۱۸٦۳م) د پنجاب راجګان او نور پېژندل شوي کتابونه دي (انډین بیوګرافي ۱۸۰).

The Digital Library

اترو ته کېناست، چاریکار ته له راتلو سره سم یې خپل امارت اعلان کړ (د ۱۸۸۰ د جولای ۲۷مه).

د انګریز سیاست چارو، عبدالرحمن خان چې وسپنیز سړی و، ومانه او په بهرني سیاست کښې د اطاعت منني په شرط د مرستې ژمنه ورکړه. سردار د اړتیا له مخې و منله او د ۱۲۹٦هـ د روژې پر (۵مه) کابل ته راغی او پر تخت کښېناست.

امیر عبد الرحمن خان چې د ده د کتاب له مخې له کوچنیوالي د اداري په چارو پوه او د ژوندانه ډېرې سړې تودې یې لیدلې وې، ده د افغانستان د خلکو اروا ښه پېژنده او په دې پوهېده چې د خپلې پاچهۍ د ساتلو له پاره د هېواد د قبیلو له مشرانو سره څه ډول کلك چلند وکړي او له بریتانوي هند سره په بهرني سیاست کښې څومره پوست وي چې له هغوی نه هم په خپله کار واخلي.

په دغه ډول نوی امیر پر کاپل برلاسی شو او ژر یې په دغه ښار کښې امنیت ټینګ کړ او بیا کندهار ته لاړ.

خو مخکښې تر ده، جنرال رابرټس له لسو زرو جګړنو سره محمد ایوب خان له کندهاره وېشتلی او ایران ته یې شړلی و.

همدا چې امیر کندهار ته ورسېد، انګریزانو هغه ده ته وسپاره، جنرال رابرټس د کندهار او بولان درې له لارې او جنرال ستیوراټ د جلال آباد او خیبر له لارې له افغانستانه ووتل او افغان - انګریز دویمه جګړه پای ته شوه.

امیر عبد الرحمن خان په کندهار کښې خپل مخالفین ووژل، هغه سیمې یې ګرد سره ایل کړې، د افغانستان د نورو سیمو ایلولو ته یې هم پام واړاوه، ډېر ژر یې خپل مخالفان مړه، بندیان او یا بهر ته وشړل.

د بریتانوي هند دولت هم امیر غبنتلی کړ، پر (۱۸۸۰م) کال یې پېنځه سوه زره روپۍ، څو سوه توپونه او څو زره ټوپك ورکړل، هر کال یې (۱۸) زره پونډه مرسته ورسره کوله، په دې توګه امیر ژر پیاوړی او پر ټول هېواد واکمن شو. پر ۱۸۸۱ع کال یې هرات او کندهار ونیول او پر (۱۸۸۴م) یې بدخشان او شغنان لاس ته راوړل. په واخان کښې یې علیمردان وپرځاوه او پر ځاي یې غفار خان تاتار د حاکم په توګه وټاکه.

تر هغې وروسته یې د افغانستان شمالي ولایتونه تر میمنې او اندخوي پورې پر (۱۸۸۵م) کال ونیول او خپل تره زوی محمد اسحاق خان ته یې وسپارل، خو نوموړي سردار پر ۱۸۸۸ع هلته سرغړاو شو.

امیر عبدالرحمن خان سمدلاسه مزار شریف ته لاړ، اسحاق خان یې تر امو ها خوا وشاړه او ګرد سره شمالي ولایتونه یې لاس ته راوړل.

د ده پر مهال غلجیو له غزني تر کلاته پاڅون وکړ، خو امیر هغوی پر سر وټکول او تر دې وروسته یې د منځني افغانستان هزاره ګان هم ایل کړل (۱۳۱۱هـ ۱۸۹۳ع).

د کونړ شمال ته کوهسار او بلورستان چې سپین کالي او تور کالي کافران په کښې اوسېدل او تل به د افغاني حکومت له واکمنۍ نه بهر وو هم پر (۱۳۱۳=۱۸۹۵) د امیر له حکم سره سم د جنرال غلام حیدر خان څرخي تر برید لاندې راغی، ټول وګړي یې ایل او مسلمان کړل او په "نورستان" یې ونوماوه.

امیر په کورنیو چارو کښې زړور، جنګیالي او پیاوړي واکمن و، چې د مخالفانو په وژلو کښې یې ساري نه لاره، دی نوښتګر او په نړیوالو پېښو پوه سړي و، څه نا څه لیك لوست یې هم زده و. په دري ژبه یې (پندنامه) نومې کتاب هم لیکلی او "تاج التواریخ" یې هم د ده په لارښوونه لیکلي او

The Digital Library

په دې پوړې اړه لري.

د ده د ډاډمنو سپه سالارانو په مشرۍ لکه: غلام حیدر خان "څرخي" فرامرزخان، غلام حید خان "لنډی" پیاوړی پوځ جوړ کړ، په ځانګړې توګه یې د جاسوسۍ اغېزمنه کړۍ منځته راوسته، کارپوه حاکمان یې هر خوا ولېږل؛ په افغاني ولایتو او ښارو کښې یې د پوستې ځانګې پرانیستې؛ شرعي محکمې یې بیا روغې کړې؛ دین پوهان یې د کابل په شاهي مدرسه کښې په ښوونه او روزنه بوخت کړل، چاپخونه یې جوړه او د ټوپك جوړولو یوه کارخانه یې هم ودانه کړه.

د پلازمېنې د مستوفي الممالك او د ولایتونو د مستوفیانو تر څارنې لاندې یې د مالیې ځانګې سمې کړې؛ د کورنې تګ له پاره یې دارهدارۍ پاڼې (لارپاڼې) دود کړې او غله، لارشکوونکي او ناړامي یې تر کلك څار او ګواښ لاندې ونیول، څکه نو امینت ټینګ شو او سوداګري او صنعت وده وموندہ او ټول هېواد د یوازینۍ اداري خاوند شو.

خو په بهرني سیاست کښې:

امیر پوست سړی او ښه ډیپلومات و، له انګلیس دولت سره یې په سړه سینه چلند کاوه، تل به یې د دوستۍ لار هواروله، مادي او معنوي مرستې یې منلې. وروسته تر هغې چې د امارت په پیل کښې یې هېواد اېل کړ او پر ۱۸۹۶ع یې د "ضیاء الملة والدین" بلنوم واخیست او په نوموړي بلنامه خطبه وویل شوه، سکه ووهل شوه، ناړامي او سرغړاوي ټول ووژل او پاتې یې وشړل؛ بېغمه د هند د ګورنر جنرال لارد دفرین د لیدو له پاره راولپنډۍ ته لاړ او د دوستۍ مزي یې لا پسې ټینګ کړل. (۱۸۸۵م) څو کاله وروسته یې خپل کشر زوی سردار نصر الله خان لندن او د انګریز ملکې دربار ته هم واستاو. (۱۹۸۵- اپریل، ۱۳۱۲ه).

له ګاونډیو هېوادونو سره د امیر د مهال غوره سیاسي پېښې:

۱- د تزاري روسیې دولت د هرات پر شمالي سیمه (پنجده) یرغل وکړ (۱۳۰۳ه، ۱۸۸۵ع) سره له دې چې د افغاني پوځونو قوماندان، جنرال غوث الدین په مېړانه ساتنه کوله، خو پنجده د روسانو لاس ته ورغله.

امیر عبد الرحمن خان په تاج التواریخ کښې په دې اړه داسې لیکي:

د ۱۸۸۴ع کال د جولای پر میاشت د بریدونو د ټاکلو له پاره د انګریزي کمیسیون مشر جنرال سرلمسدون او د روسي کمیسیون مشر جنرل یلتاي غوره شوي وو، خو د کار تر پیل وړاندې روسانو پنجده ونیوه.

تر دې پېښې وروسته یو بل کمیسیون چې مشري یې سرجوزف ویست رجوي Sir west Ridgeway د هند د بهرنۍ ځانګې دویم منشي کوله او غړي یې کرل هیولدیچ، کرنیل ایت او قاضي اسلم خان وو، د هند حکومت له خوا د افغانستان او روس د برید ټاکنې له پاره وټاکل شو، نوموړي کمیسیون د ۱۸۸۶م کال د اکتوبر پر میاشت خپل کار پای کړ.

امیر د هغوی د خدمت او هڅو ستاینه وکړه او د سرو زرو نښانونه یې ورکړل، په پای کښې د ۱۸۸۷م پر جولای د برید ټاکنې وروستۍ هوکړه په سنتپترزبورګ کښې لاسلیك او پنجده په رسمي توګه له افغانستانه بېله شوه.

د رجوي په تړون کښې د ذوالفقار له خولې تر خواجه سالاره پورې سیمې راغلې. امیر له هند دولت څخه غوښتل چې هغه د پامیر تر کوهسار پورې په نخښه کړي، خو داسې ونه شول تر دې وروسته پر ۱۸۹۳ع کرنیل ایت د پخواني تړون پاتې ټکې هم حل کړل، په دې توګه امیر وکړای شول چې د دوو سترو امپراتوریو تر منځ حکمراني وکړي.

The Digital Library

۲- بل هغه سیاسي کار چې امیر د افغانستان د خلکو د جرګې له خوښې پرته وکړ او د هغه له کبله د افغانستان په تاریخ کښې ستره ګرمه د ده پر غاړه ده، هغه د ډیورند تړون دی چې د بریتانوي هند له دولت سره یې د افغانستان ختیز او جنوبي بریدونه وټاکل.

امیر وایي: ما له هندي وایسرایانو لارډرپن او لارد سالیسبري څخه هیله وکړه چې د هند د بهرنیو چارو وزیر د برید ټاکنې د کمیسیون د مشر په توګه راولیږي خو زما ناخوښۍ او د سردار اسحاق خان نارامۍ هغه وځنداوه.

لاردلنسډون د سلطنت نایب لارډ رابرټس دغه کار ته غوره کړ، خو رابرټس چې په افغانستان کښې ناوړه سابقه لرله او کېدای شوه چې خلک ورته راپورته شي، ما د هغه راتګ وځنداوه چې په پای کښې د ۱۸۹۳م د سپتمبر پر وروستیو د هند د بهرنیو چارو وزیر "سرهنري مارتیمر ډیورنډ Sir Morteimer Durand(۱) د برید ټاکنې د کمیسیون په مشرتابه کابل ته راغی.

د دغه کمیسیون غړي کلنل الیس، کپټان مانریس اسمت، مستر کلارک، مستر واڼلد او څو نور هندیان وو.

په کابل کښې له امیر سره سیاسي مرکه پیل شوه او په پای کښې یې د ډیورند کرغېړن تړون لاسلیک شو.

نوموړي تړون اووه مادې لرلې چې د هغه له مخې د ډیورنډ برید له بلوچستانه تر چترال او واخان پورې وټاکل شو.

۱ - د (۱۸۵۰م) د فبروری پر (۱۴مه) زوکړی، د میجر جنرال سرایج زوي دی. ایم ډیورنډ پر ۱۸۷۳ د بنګال هېوادني خدمت ته ونیول شو، پر (۱۸۷۹م) په کابل کښې د رابرټس سیاسي سکرتر و، له (۱۸۸۴ - ۹۴م) کالو پورې د هند حکومت د بهرنیو چارو سکرتر او وروسته په تهران کښې د انګریز سفیر و. (مادرید، واشنګټن هند بیوګرافي، ۱۲۸).

د چمن، پښین، چغنی، وزیرستان، بلند خېل، کورمه، پاره څنار، اپریدي، باجوړ، سوات، بنیر، دیر، چیلاس او چترال چې د افغانستان ځمکه وه، له افغانستانه بېله او په هند پورې وتړل شوه او د انګریز له لوري امیر ته د یو مېلیون و دوو سوو روپیو پر ځای د کال یو مېلیون و اته سوه زره روپۍ وټاکل شوې همدا راز یې د وسلو د مرستې ژمنه هم ورکړه.

په دغه ډول ډیورند تړون د ګندمک کرغېړن تړون رېښتیني کړ، خو امیر زوی یعقوب خان په بېړني، ګډوډ حالت او د پردیو لښکرو د یرغل په ترخ کښې په زور د ګندمک تړون لاسلیك کړی و، همداراز دی چې د خلکو استازي او د هېواد پاچاه نه و، ځکه نو هاغه تړون هم حقوقي ارزښت نه لاره.

امیر عبد الرحمن خان د ملت د استازیو او ولسي جرګې له منلو یا نه منلو پرته په ځانګړې توګه ډیورنډ تړون منلی و.

په هرډول د ډیورنډ کمیسیون د (۱۸۹۳م) د نوامبر پر۱۴له کابله وووت.

امیر عبد الرحمن خان د خپل امارت په پیل کښې د ۱۳۰۰هـ شاوخوا ۵۸,۷۴۰ پوځیان لرل، خو په کابل، هرات، کندهار، بلخ، جلال آباد، اسمار، امو غاړه او د ایران او هند په بریدونو کښې یې د امارت تر ټینګښت وروسته دغه چمتو او یلجاري پوځیان لرل:

- (۸۰) پلي غنډونه هر غنډ (۷۰۰) سرې ټول (۵۶۰۰۰) سرې.
- (۴۰) سواره غنډونه هر غنډ (۴۰۰) سرې ټول (۱٦۰۰۰) سرې.
- (۱۰۰) د توپخاني بتریي هره یوه (۱۰۰) سرې له (٦) توپو سره ټول (۱۰,۰۰۰) سرې.
- شاهي ځانګړي پلي (۴) غنډه (۱۰۰۰) سرې ټول ۲,۴۰۰ سرې.
- پولیس ځواك ټول (۲,۰۰۰) سرې.

The Digital Library

- سواره ایلجاري ټول (۱۰,۰۰۰) سري

په دې ټوګه د ټول وسله وال پوځ شمیر ۱۴۸,۴۰۰ ته رسېده چې امیر د هغوی په مرسته وکړای شو چې په هېواد کښې بېساری امنیت ټینګ او سرغړاوي وټکوي.

امیر عبدالرحمن په کابل کښې د سکې وهلو، د کارتوسو، ټوپکو، وسپنګرۍ، توپ جوړولو، عرق وېستلو، څرمنې، بوټ جوړولو، سابون، د ګندنې کارخانې، چاپخونه او صحافۍ جوړې کړې.

پوځې، کورنۍ، عدلیه، د ودانولو، روغتیا، کانو، سوداګرۍ، د پوستې څانګې او دینې مدرسې یې پرانیستې، څو ماڼۍ او کابل شاهي ارګ یې ودان کړ او ټول هېواد یې تر یوازینۍ اداري لاندې راوست چې دغه هڅې یې د مننې وړ دي.

امیر عبد الرحمن خان تر (۲۱) کالو امارت وروسته په کابل کښې د "نقرس" په ناروغۍ مړ شو (۱۹ جمادی الثاني ۱۳۱۹ = ۱۹۰۱م) (وګورئ ۸۸ نومره عکس).

ده خپل زوي ته داسې ابل او له سرکښو تش هېواد پرېښوو چې خلک یې د نامه په اورېدو لړزېدل او تر مرګ وروسته یې هم د ده مړینه نه باوروله.

تر ده وروسته یې مشر زوي حبیب الله خان د "سراج الملة و الدین" په بلنامه د کابل پر تخت کښېناست د اکتوبر ٦مه ۱۹۰۱م) او پر (۱۹۰۴م) یې خپل مشر زوی عنایت الله د هند وایسرای لارډکرزن لیدو ته واستاوه، وروسته د هند د بهرنیو چارو سکرتر لویس ولیم کابل ته راغی او له امیر سره یې د (مارچ پر ۲۱ - ۱۹۰۵م= ۱۴ محرم۱۳۲۳هـ) تړون لاسلیک کړ.

د امیر حبیب الله خان د (۱۸) کلن سلطنت پر مهال، پرته له یوه

پاڅونه چې په جنوبي کښې د جانداد احمدزي په مشر تابه شوي و، بله پېښه نه ده لیدل شوې څکه چې پلار یې وړاندې هېواد، د کار له سرېو تش کړی و، په دې توګه امیر په ورې چاپېریال کښې په سړه سینه ژوند کاوه.

پر ۱۳۲۵ کال یې کندهار، هرات، میمنه او بلخ وکتل، او د ۱۹۰۷م پر جنورۍ د سلطنت د مرستیال لاردمنتو په بلنه هند ته لاړ او د همدغه کال د مارچ پر (۷) د پېښور او خیبر له لارې بېرته راستون شو.

امیر له وزګارتیا او کورني امنیت سره سره هم په هېواد کښې کوم غوره کار و نه کړ، ده د نوي مدنیت څو کوچنۍ نخښې راوړې، له هغو څو ورو کارو څخه چې ده وکړل، د حبیبیې په نامه د یوه ملکي ښوونځي پرانیستل، یو پوځي ښوونځی او په کابل کښې څو نور لومړني ښوونځي دي. همدا راز یې (سراج الاخبار افغانیه) خپور کړ او په کابل کښې یې دوې چاپخونې، څو ماڼۍ، باغونه، سړك او دمه ځایونه ودان کړل.

د لویې جګړې (۱۹۱٦م) پر مهال یې ځان ناپیلی وباله.

د امیر کورنۍ سیاست، د پلار په توپیر پوست و او خلك یې نه ازارول، په خپله یې دیني حکمونه (روژه لمونځ) پر ځاي کول، خو د اداري په ډول، تشکیل، مالیې غونډولو او نورو هېوادنیو چارو کښې یې د وخت له غوښتنو سره سم بدلون رانه وست او هماغه له پلاره پاتې زوړسیستم یې پر ځای پاتې شو.

امیر حبیب الله خان د ۱۳۳۷هـ د جمادي الاولی (۱۸) د پنجشنبې پر شپه (۱۹۱۹م) د لغمان د کله ګوش په ښکارځي کښې د تومانچې په ګولۍ وویشتل شو او له نړۍ یې سترګې پټې کړې. (وګورئ ۸۹ نومره عکس)

په جلال آباد کښې یې ورور د پاچهۍ غږ پورته کړ خو د افغانستان

خلکو د خپلواکۍ او ځمکنۍ بشپړتیا د ګټلو له پاره د اتلولۍ غورځنګ پیل کړ، افغان خپلواک غوښتونکیو د (۱۲۹۷ل = ۱۳۳۷ق = ۱۹۱۹م) د مارچ پر لومړۍ د امیر حبیب الله خان دویم زوی سردار امان الله خان د پاچهۍ پر تخت کښېناوه او د خپلواکۍ جګړه پیل شوه.(۶)

❁❁❁

۶ - د نوي خپلواکۍ او نوي افغانستان تر جوړېدو را وروسته پېښې بېل تاریخ نیکلو ته اړتیا لري، ځکه نو دغه کتاب دلته پای شو.

The Digital Library

ټولنیزه او فکري اوضاع

د کندهار هوتکي دولت تر ړنګېدو او د نادر افشار تر لنډې **واکمنۍ** وروسته چې لس کاله کېږي، پر (۱۶۰۱ هـ ق) کال د احمد شاه **غورځنګ** او د آزاد افغانستان نوی جوړښت د هغو پر له پسې پېښو نتیجه ده چې د افغانستان په تاریخ کښې پخوا منځته راغلې وې، د افغانستان خاورې او اقتصادي اوضاع دا غوښتل چې د روښان، خوشال او میرویس د هڅو او غورځنګو له امله دې یو افغاني آزاد او غښتلی دولت منځته راشي.

د افغانستان خلکو د هرات د تیموریانو دولت تر ړنګېدو وروسته څو پېړۍ د صفویانو او بابریانو د یرغلو په پېښو کښې د سختۍ، تریخوالي او کور پر کور جګړو په درشل کښې تېرې کړې او د خپل ملي مرکزیت له نه درلودلو څخه متحسس وو، څو چې د کندهار هوتکیانو او د هرات ابدالیانو د ایران د صفویانو پردۍ واکمني پر شا وشړله او له منځه یې یووړه.

روښانیانو، خوشال خان خټک، ایمل خان مومند، شېرخان ترین او نورو د هند د بابري پاچهانو د پایځوړ - مقابلې وکړې او خپل ولس یې له ښکېلاکه وژغوره.

په دغو ترخو جګړو کښې خلك په کلکه مبارزه اخته وو، د علومو، ادبیاتو او فرهنګ پالنې ته یې فرصت نه درلود، خو بیا هم لیدل کېږي چې

The Digital Library

په کندهار کښې د شاه حسین هوتك دربار د ادب او ادبیانو او پوهانو ځای و او د دغه دربار سرمنشي محمد هوتك د پټې خزانې کتاب ولیکه چې د (۱۱۴۰هـ ق) شاوخوا د فکري او ادبي حرکت یوازنی ښکاروندوی دی.

د احمد شاه دربار هم له فکري نظره روښانه ښکاري، ځکه چې په خپله احمد شاه د ښې قریحې خاوند شاعر او تصوف خوښوونکی سړی و، چې د پښتو شعر دیوان لري، د ده په کورنۍ کښې تیمور شاه د دري او پښتو دیوان څښتن او شاه شجاع د دري شعر د دیوان لرونکی و. د شاه زمان زوی شهزاده عبدالرزاق چې دري یې تخلص کاوه او د شاه شجاع زوی شهزاده نادر او نور څو تنه شهزادګان باذوقه شاعران وو.

احمد شاه د خپل هېواد په ښارو کښې علمي کورنۍ وروزلې چې د هغو پایڅوړ په وروستیو دورو کښې د خورا لویو فکري، ادبي او سیاسي کارنامو مصدر وګرځېد، لکه د کندهار د بارکزیانو د خانعلوم کورنۍ چې د خپلواکۍ تر جګړې پورې د قاضي القضات منصب په همدې کورنۍ پورې اړه لرله چې دا منصب اوس د عدلیه وزیر له منصب سره سم و په دې کورنۍ کښې د علمي تالیفاتو خاوندان هم تېر شوي دي او یا د دوی په تشویق نورو مولفانو د کتابو په تالیف لاس پورې کړی دی لکه ملا محمد سعید بارکزی چې د سدوزي شاه محمود په وخت کښې قاضي القضات و او د هغه زوی قاضي عبدالرحمن خان د نصیحة المومنین رسالې لیکوال دی، د عبدالقادر سلیمان خېل زوی اختر محمد د امیر شیرعلي خان په وختو کښې یې د الدفعه رساله د خانملاعبدالسلام د محمد سعید د زوی په هڅون لیکلې وه.

د الکوزي ملا اسماعیل کورنۍ هم د احمد شاه ابدالي پر مهال په کندهار کښې وه چې زوی یې ملا احمد د معقول او منقول استاد د احمد شاهي ښار قاضي او بیان الوافیه لطوایف الصوفیه و تعلیم السلوك او د

کاشفه او فارقه رسالو مولف و، چې د ۱۲۳۳ هـ کال د دویمې خور (ربیع الثاني) پر ٦ مړ دی. د ملا احمد ورور پیر محمد هم په کندهار کښې د هغه مهال نامتو عالم و، چې پر ۱۲۳۳ هـ کال یې د عقیدة المشایخ والعلما کتاب په عربي ژبه لیکلی دی.

قاضي غلام محمد هوتك هم د کندهار نامتو عالم او د ښار قاضي و، چې پر ۱۲٦۴ هـ کال یې د ارشاد الحق کتاب په عربي ژبه ولیکه، د هغه زوی عبدالاحد په کندهار کښې له سید جمال الدین سره آشنایي درلوده، د توخي محمد حسن زوی محمد نور هم د جامع السلوك په نامه په عربي ژبه د ۱۲۳۰ هـ په شاوخوا کښې کتاب لیکلی دی چې د میا فقیر الله جلال آبادي شاګرد و.

د ملا بابړ موسی خېل علمي کورنۍ د هوتکیانو له وختو په کندهار کښې وه چې زوی یې مولوي فیض الله په احمد شاهي عصر کښې د اشرف الوزرا شاه ولي خان د کورنۍ استاد او په منطق کښې د تدریسي رسالې مولف و، تر هغه وروسته د سدوزیو د وختو په پای کښې د فیض الله زوی مولوي حبیب الله مشهور په محقق قندهاري په کندهار کښې ژوند کاوه (۱۲۱۳-۱۲٦۳ هـ) چې په عربي، دري او پښتو ژبو یې په معقولو او منقولو علومو کښې ۳۳ ټوکه کتابونه لیکلي دي، په ریاضي منطق اصول فقه او نورو اسلامي مروجو علومو کښې یې تازه او بکر انتقادي آثار لیکلي دي، تر ده وروسته یې زوی مولوي عبدالرحیم او لمسی یې مولوي عبدالروف او د هغه زامن مولوي عبدالواسع او مولوي عبدالرب د راوروستیو دورو نامتو عالمان وو چې په صحافت، معارف او د عدلي قوانینو په ترتیب کښې یې د ستاینې وړ خدمتونه کړي دي.

د هرات د سلجوقیانو علمي کورنۍ د ملا محمد له اولادې څخه

The Digital Library

وه چې په روزآباد کښې ښخ دی، احمد شاه بابا د هغه زوی علامه ملا میرزا هرات ته راوست، د پای حصار مدرسه یې وروسپارله، له دې کورنۍ څخه ډېر عالمان او مدرسان پیدا شول چې د هغو له جملې څخه عبدالاحد خلیفه، ملا محمد عمر د محمد ایوب زوی، د نورالدین لمسی او د ملا میرزا کړوسی و، څو کتابه یې لیکلي دي چې یو له هغو څخه په اصول فقه کښې الملهم نومي کتاب دی (د ۱۲۶۰ هـ شاوخوا) همدا راز د محمد صدیق زوی ملا محمد رفیق سلجوقي د رسالهٔ نحو مولف، محمود مشرف او خلیفه محمد حسین خوش نویس د هغې کورنۍ پوهان او هنرمندان غړي و.

یوه بله علمي او سیاسي کورنۍ په پېښور کښې ډېره مشهوره وه، چې ستر نیکه یې د تاج خان زوی اخون ترکمان، د کندهار له غوړې مرغې څخه تللې او د پېښور د شمالي سیمې په امازۍ کښې اوسېد، زوی یې ملا محمد غوث د حاجي محمد سعید واعظ شاګرد په علم او عرفان مشهور او پېښور کښې د احمد شاه له خوا قاضي و، چې په منطق کښې یې پر میرزا کلان حاشیه لیکلې وه، د احمد شاه په نامه یې د ده د عرفاني وینا په شرح کښې د شرح الشرح په نامه په دري ژبه یو کتاب لیکلی دی، د ده لمسی د داد الله زوی قاضي عبدالکریم د نصاب التوحید په نامه یو کتاب ولیکه، خو د محمد غوث لمسی د قاضي اکبر شاه زوی قاضي محمد حسن چې په خان علما ملقب و، د سردار پاینده خان د کورنۍ استاد او د شاه شجاع وزیر و، چې د ده له خوا پر ۱۸۳۸م کال د لاهور دري خواییز (مثلث) تړون لاسلیکوونکی و. همدا راز قاضي طلا محمد د قاضي حسن زوی د علم او ادب خاوند د شعر دوه دیوانونه په دري او عربي ژبو درلودل او د جواهر نغز، سلوة التقریر فی ترجمه التحریر، نفحة المسك او تسلیه العقول او سلوة الکییب مؤلف او د قصیدهٔ بائیه وویونکی و. قاضي عبدالقادر د فضل قادر

زوی د قاضي حسن لمسی د امیر شیر علی خان د دربار عسکری سر منشي او له انګریزي څخه په پښتو او دري د عسکري قواعدو د کتاب ژباړن و، چې دا کتاب د کابل د شمس النهار په مطبعه کښې چاپ شوی دی.

د هرات د برنا باد د میرزایانو کورنۍ هم د فرهنګ او ادب پوهان لرل چې د هغو له جملې څخه میرزا ارشد د خواجه محمد صلاح منشي او متخلص په فایض د هرات د ابدالیانو او درانیانو منشي او خطاط و، دا شعارو د یوان او ډېره خوږه مثنوي یې درلوده (د یوولسمې پېړۍ منځ) بل میرزا ابو طالب د ده مشر وراره چې مایل یې تخلص و، هم د دري اشعارو دیوان درلود، د محمد کاظم زوی میرزا رضا د اشعارو مجموعه درلوده او داربعین او د برناباد منثوری تذکرې خاوند په هرات کښې د هادي متخلص په عشرت هروی په هرات کښې د شهزاده تیمور منشي و، چې د ملا عبدالله روزی ملك سنجر د غور د ملکانو اولاد او یا سهل وملا مسکین (دهزاره لهجی شاعران) په هرات کښې د ده معاصرین وو.

د سدوزیو په دوره کښې او تر هغو وروسته د مجددیانو کورنی هم زیات روحاني شهرت درلود، عالمان او دښې قریحې شاعران په کښې پیدا شوي دي، چې په ټوله منځنۍ آسیا کښې له خراسانه نیولې تر سر هند ماوراء النهر او د چین د خاورې تر څنډو پورې د نقشبندي طریقت د تلقین مرجع و او یو ډول خراساني اسلامي ثقافت یې روزلی دی چې مدار یې شریعت او تصوف و، خو په نقشبندي طریقت کښې یې تصوف تل د خلکو په ګټه او د اخلاقو د سمون له پاره بې له انزوا او رهبانیته کاراوه، نقشبندي مجددیانو چې د افغاني پاچهانو له درباره سره رابطه درلوده ځکه یې نو په سیاست، فرهنګ او ټولنه کښې هم لوی لاس درلود.

دا فاروقي کورنۍ د شهاب الدین فرخشاء اولاده ده، چې د کابل

The Digital Library

شمال ته د پنجشیر. فرخشاد په دره کښې ښخ دی، امام رفع الدین له همدې کورنۍ څخه له کابله سر هند ته ولاړ، دده له اولادې څخه شیخ احمد مجدد الف ثاني د مولان عبدالاحد زوی چې د نسب سلسله یې په ۲۸ واسطه حضرت عمر فاروق ته رسېدله، د ۹۷۱ هـ کال د شوال پر ۱۴ په سر هند کښې وزیږېد او په طریقت کښې یې د خواجه محمد باقي کابلي (چې پر ۱۰۱۲ هـ مړ دی) لاس ونیو. او استفاضه یې وکړه په هند او افغانستان کښې یې ستر علمي او روحاني شهرت درلود (د ۱۰۳۴ هـ کال د صفری پر ۲۸ د سه شنبې پر ورځ د ٦۳ کالو په عمر په سرهند کښې مړ شو.

د سدوزیو د شهنشاهۍ په وختو کښې له دې کورنۍ څخه شاه غلام محی الدین مجددي د غلام صادق زوی د حضرت مجدد شپږم لمسی او د هغه زوی شاه نظام الدین متخلص په نظام د دری دیوان خاوند په ښکار پور کښې روحاني شهرت او د کرهنې ډېرې ځمکې درلودې د غلام صادق بل ورور چې شاه غلام محمد نومېد (پر ۱۱۷۸ هـ کال په پېښور کښې مړ دی) د کندهار د مجددینو نیکه دی. د دوی د بل ورور شاه عزت الله اولاده په یارکند کښې او سید له اوشاه صفی‌الله متخلص په صفی د دری د دیوان خاوند و او څلور نور کتابونه یې هم تالیف کړی وو (۱۱۵٦ - ۱۲۱۲هـ) د یمن په حدیده کښې ښخ دی اولاده یې په کابل او ننګرهار کښې وه چې د هغو له جملې څخه شاه عبدالباقي متخلص په باقي (چې پر ۱۲۸۷ هـ کال په کابل کښې مړ دی) د دري اشعارو دیوان درلود، چې د کابل د شوربازار د حضرتانو نیکه دی، زوی یې غلام عمر مخلص په عمر (د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې) او د هغه زوی ناصرالدین متخلص په جانان او شمس المشایخ فضل محمد متخلص په فضلي د دیوان خاوندان شاعران وو، شاه فضل الله د شاه غلام نبي زوی او د شاه غلام محمد لمسی (۱۱۸۴- ۱۲۳۸هـ) د

عمدة المقامات لیکوال او په دري شعر د دیوان خاوند د تیمور شاه او شاه زمان د دربار له لویو روحاني کسانو څخه و، محمد حسن د عبدالرحمن زوی او د شاه فضل الله درېیم لمسی د انساب الانجاب او انیس المریدین او نورو لیکوال دي. میر احمد متخلص په اظهر (۱۲۰٦ - ۱۲٦۹هـ) د پېښور او بدخشان له حضرتانو څخه د هفت مجلس، اربعین، سبیل الرشاد او مناقب الطاهرین مؤلف د غزلیاتو دیوان او شپږ مثنوي او څو نور کتابه لري.

د علي خان پوپلزی کندهاری د زوی وکیل الدوله عبدالله خان کورنۍ هم اداري لښکري خلك او د فرهنګي او د ادبی ذوق خاوندان درلودل، د هغو له جملې څخه په خپله عبدالله خان (چې پلار یې پر ۱۲۰۱هـ مړ دی) دري شعر وایه د هغه زوی محمد علم خان وکیل الدوله متخلص په "علم" هم په دری ژبه شعر جوړاوه (دی پر ۱۲۹۳ هـ مړدی) میر هوتك خان متخلص په افغان د زمان خان پوپلزی زوی (د ۱۲۱۸ هـ په شاوخوا کښې) له هنرمندو شاعرانو څخه و، په دری ژبه یې دیوان درلود، بل ورور یې الله یارخان راسخ هم شعر وایه او مولوي محمد ابراهیم بل ورور یې د خپل وخت له عالمانو څخه و، دې کورنۍ د هنر، ادب او فرهنګ په خپرونه کښې لوی لاس درلود.

بله ادبي او روحاني کورنۍ د شیخ سعدالدین احمدانصاري د عبدالغفار د زوی ده، چې صوفي او ادیب سړی و، د ده آثار د معدن وحدت او دیوان شور عشق او نور تر ۴۳ ټوکو پورې رسېږي، دی د کابل په ده یحیی کښې پر ۱۲۲۵ هـ کال وفات شوی او زوی یې میرظهورالدین ظهور د شعردیوان لرې او دطب د کتابو مؤلف و، د ده بل زوی میرامام الدین متخلص په درویش د پښتو او دري ژبو شاعر او د احوال و اثار حاجي صاحب پای منار مؤلف دی، میرقطب الدین متخلص په فارغ د دري ژبې

The Digital Library

شاعر د مثنوی سمرقند مؤلف و، میر حسام الدین احمد، میرنجم الدین احمد، میر نظام الدین او هم میرسیف الدین عزیزی د میرمقام الدین زوی (د ۱۲۸۲ هـ په شاوخوا کښې) د دری شعر د قریحی خاوندو.

د دې دورې نور شاعران او لیکونکی دادې:

سیدابوالحسن عنوان چې پر ۱۱۲۳ هـ کال د بدخشان په جرم کښې زیږېدلی او پر ۱۳۰٦هـ کال وژل شوی دی، عبدالرحمن عارض بدخشي چې پر ۱۲۲۳ هـ مړدی، میرزامحمد واصل فروغی د شاه زمان معاصر، امیرسبحان قلي خان دروازی (د ۱۲۳۰ هـ په شاوخوا کښې) لعل محمد عاجز د پیرمحمد زوی ملقب په عبدالشافي په دري ژبه د اشعارو د دیوان خاوند چې پر ۱۲۳۸ هـ کال مړ او د تیمور شاه د دربار طبیب و، میرعصمت الله متخلص په کشوری د عبدالله زوی د بلخ د دهدادي دی د اشعارو د دیوان خاوند و، چې پر ۱۲۵۷ هـ مړدی، جنیدالله حاذق د صوفي اسلام هروی زوی چې پر ۱۲۵۹ هـ کال په کندهار کښې مړ دی د اشعارو دیوان او د یوسف و زلیخای حاذق په نامه یې مثنوی درلوده، شهاب ترشیزی هروی د تیمور شاه د وختو شاعر او د دیوان خاوند، میر محمد نبي احقر بدخشي چې پر ۱۲٦۹ هـ کال په رستاق کښې مړ دی په عروضو کښې د حدایق الحقایق د کتاب د قوافی رسالی، په فلسفه حکمت او دینیاتو کښې د هشت بهشت مؤلف د لیلی او مجنون، د حضرت امام حسین د شهادتنامې د مثنویاتو ناظم، میرزا احمد خان مستوفي کابلی (په ۱۲۸۰هـ مړ) د دیوان خاوند شاعر، د میرزاعلي خان زوی میرزا محمد محسن دبیر (۱۲۲۷ - ۱۲۸۲ هـ) د محمدزیو پاچهانو د دربار منشي، د لعل محمد خان عاجز کابلی زوی میرزا عبدالواسع "۱۲۰۸ - ۱۲۸۳ هـ" د اشعارو دیوان درلود او د دربار طبیب و د سیدانو د تنګي د سعدالله زوی میر سعدالدین "۱۱۹۸هـ - ۱۲۸۴" د اشعارو د دیوان خاوند، علي نقي متخلص په وصفی "د ۱۲۰۰هـ په شاوخوا کښې" د اشعارو د دیوان خښتن، فرحت هروي د اشعارو د دیوان لرونکی، ولی طواف کابلی د محمدعلی زوی "د ۱۲۸۸ هـ په شاوخوا کښې" د دري ژبې ناخوانه شاعر، د محمد نبي خلمی زوی دا ملا عبدالقیوم صوفي مشر به شاعر چې "پر ۱۲٦۵ هـ زیږېدلی د اشعارو د دیوان او د تنبیه المرایې او قیامت نامې د مثنوی او د دری او تورکي د مجمع الاشعار، د درةالشهزاد د مثنوي خاوند، محمد غلام غلامی د ملا تیمور زوی د انګریز او افغان د لومړی جګړې د پیښو په اړه د جنګ نامې په نامه د منظومې ویونکی، د میرواعظ د کورنۍ "د ۱۲۵٦ هـ شاوخوا" میر محترم حافظ جي د دری اشعار د دیوان خاوند، د مرتضی کابلی زوی میرمجتبی متخلص په الفت "چې پر ۱۲۲۴هـ زیږېدلی" د اشعارو د دیوان خښتن، د مراد محمد بدخشي زوی دا ملاعبدالله چې د خپلو اشعارو دیوان یې پر ۱۲۹۸هـ کال ترتیب کړی دی، میرزامحمود سالك بالاحصاری "د ۱۲٦۰هـ په شاوخوا کښې" د اشعارو د دیوان خاوند، د وزیرفتح خان منشي شرر کابلي د اشعارو د دیوان خاوند، په بخارا کښې ګل محمد افغان د اشعارو د دیوان خښتن، د محمد علي پادخابي لوګري زوی مولانامحمد عثمان د عجایب الاخبار، ګلشن اسرار، بزم طرب، نزهةالمشتاق، ګلچین بساتین، مشرق انوار او نورو کتابو مؤلف "د ۱۳۰۰ هـ په شاوخوا کښې" د نذرعلی زوی قربان په کاتب د ناظم الوقایه او مفاتیح الاعجاز ناظم او د اشعارو د یوان لرونکی.

میرعنایت الله بدخشی د اصول المعیشت ناظم او د اشعارو د دیوان خاوند "چې پر ۱۲۹۰ هـ مړ دی" د میریوسف علي بدخشی زوی برهان الدین لاغردجام جم او روضهٔ نور ناظم او د اشعارو د دیوان خاوند د ۱۲۹۱هـ په شاوخوا کښې) د میراحمدشاه بدخشي زوی میرمحمود شاه د اشعارو د دیوان

The Digital Library

خاوند (چې پر ۱۲۹۵ هـ مړ دی) د عبدالصمد رستاقی زوی سید جعفر د ګلشن عشق او چمن عشق ناظم او د اشعارو د دیوان لرونکی (چې پر ۱۲۸۴هـ مړ دی) نعمت الله محوی میمنوی د اشعارو د دیوان خاوند، د سکندر هروی زوی احمد قلي د اتش فشان په نامه د شاعرانو د تذکرې لیکونکی (د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې) محمد رسول شهید مارملی بلخي شاعر د دیوان خاوند (د ۱۲۷۰هـ په شاوخوا کښې) د یعقوب علي بارکزي لور عایشه د دري ژبې شاعره او د تیمورشاه په وختو کښې د دیوان خاونده، د سکندرخان لور محجوبهٔ هروی د دري ژبې شاعره (د ۱۲۶۴ هـ په شاوخوا کښې) د سیدمحمد عظیم لور مستورهٔ غوري د غور د پرچمن اوسیدونکی (د ۱۲۴۵ هـ په شاوخوا کښې) د اشعارو د دیوان خاونده، د سید عبدالله کرخی هروی لور مریم د دري ژبې شاعره او د دیوان خاونده (۱۲۵۷ - ۱۳۰۸هـ) د میرحسین زوی سید محسن بالاحصاری کابلی شامل (۱۲۳۸ ۱۳۰۵ هـ) په دري ژبه د دوو دیوانو خاوند، د محمد هاشم ملقب په دبیرالملك زوی میرزا محمد نبي واصل "۱۲۴۴ - ۱۳۰۹هـ" د امیر شیرعلي خان او امیر عبدالرحمن خان د دربار سرمنشي په دري ژبه د دیوان خاوند، د محمد امان دروازی زوی شمس الدین شاهین د بدایع الصنایع مولف د لیلی مجنون او تحفهٔ دوستان ناظم، احمد علی شاه کندهاري په دري ژبه د د دیوان خاوند (چې پر ۱۳۱۱ هـ مړ دی) سید میرمشوانی هروی (۱۲۸۰ - ۱۳۳۳هـ) په دري ژبه د دیوان خاوند او رسام، خطاط چې ډېر متین اشعار یې درلودل، سید فخرالدین مجنون شاه کابلی (۱۲۴۲- ۱۳۰۵) د بستان خیال مولف، رحمت بدخشي د میرزا اسمعیل زوی (د ۱۳۰۰هـ په شاوخوا کښې)، په دري ژبه د پېنځو دیوانو څښتن، صاحبزاده عشرت کندهاری (د ۱۳۰۰هـ په شاوخوا کښې) عبدالغفور ندیم کابلی (۱۲۹۶ - ۱۳۳۴ هـ) په

دري ژبه د دیوان خاوند د رحمت الله زوی ندیم بلخي (۱۲۵۴ - ۱۳۳۶ هـ) د شعر د دیوان خاوند، محمد ابراهیم حریت کابلی (۱۲۵۰ - ۱۳۳۸هـ) د دیوان شاعر او د مخمس د پېنځو کتابو او د تحفهٔ شهنشاهی ناظم، او د شهاب الدین زوی سیداحمد مشهور په ادیب پشاوری (۱۲٦۰ - ۱۳۴۹هـ) د پخو او متینو اشعارو د دیوان خاوند و او د عربی قصیدو او قیصر نامې ویونکی.

پښتانه شاعران:

عبدالرحیم هوتك د دیوان خاوند، عبدالحمید مومند (۱۱۰۰ - ۱۱۵۰هـ) د درومرجان په نامه د دیوان او د شاه و ګدای په نامه د مثنوی خاوند، همدا شان نیرنګ عشق او شرعةالاسلام په پېنځلسو زروبیتو کښې د ده آثار دی (۱۱۴۸هـ). پیرمحمد کاکړ چې د اشعارو دیوان یې پر ۱۱۹٦هـ کال بشپړ شوی او هم یې د پښتو ګرامر کوچنی کتاب د معرفة الافغاني په نامه پر ۱۲۳۸هـ کال لیکلی دی، شمس الدین کاکړ کندهاری چې پر ۱۲۳۸هـ د شعر دیوان او د سراج الموتی په نامه کتاب او نور منظوم کتابونه یې درلودل، شاه حسین هوتك، د عبدالله زوی مسعود د آدم خان او درخانۍ د نکل ناظم (د ۱۲۰۰ هـ په شاوخوا کښې) ملاپیرمحمد هوتك د سرور زوی د ۱۱۴۰هـ شاوخوا کښې د افضل الطرایق ناظم، د داودخان کندهاري زوی محمد هوتك د پټې خزانې او خلاصةالفصاحة مولف (د ۱۱۴۲هـ په شاوخواکښې) د حسین زوی عبدالرشید (پر ۱۱٦۹ هـ کال) په فقه کښې د رشیدالبیان مولف، مریدي خان مومند د شاه محمود هوتك د حالاتو په اړه د محمودنامې ناظم (د ۱۴۰۰ هـ په شاوخواکښې) شېر محمد هوتك (۱۰۹۲ - ۱۱۷۵هـ) د اسرارالعارفین او تجوید افغاني مولف، اخوند ګدا د نافع

The Digital Library

المسلمین مولف او د اشعارو د دیوان خاوند (د ۱۱٦۰ هـ په شاوخواکښې) محمدی صاحبزاده (۱۱۸۰هـ کال) په پېښور کښې د اشعارو د دیوان لرونکی، حافظ مرغزی پر (۱۱۷٦هـ کال د احمدشاهي شهنامې ناظم، محمد مظفر د اسماعیل زوی د ۱۱۲٦ هـ په شاوخوا کښې) د اعثم کوفي د تاریخ مترجم، د حافظ رحمت بړېڅ زوی نواب الله یارخان د ۱۲۲۸هـ په شاوخوا کښې د عجایب اللغات پښتو مولف، عبدالکریم کاکړ کندهاری پر ۱۲۳۴هـ کال د زین العلم ناظم چې له عربي عین العلم څخه یې ژباړلی و، حافظ الپوری (پر ۱۲۰۰ هـ کال) د دیوان خاوند، قاسم علي اپریدي د څو کتابو مولف، عبدالعظیم سواتی د اشعارو د دیوان لرونکی (۱۱٦۷-۱۲۵۳هـ ملاحسن تلوکانی کندهاری د اشعارو د دیوان خاوند چې پر ۱۲۴۵ هـ کال مړ دی ، رحمت داوی کندهاری د اشعارو د دیوان او د لیلی و مجنون د مثنوی خاوند د (۱۲۱۰هـ په شاوخوا کښې)، میانعیم متي زی پر ۱۲۳۰ هـ کال د شعر د دیوان خاوند، معین الدین پېښوری پر ۱۲۵٦ هـ کال دوامق او عذراناظم، عبدالرسول کندهاری د اشعارو د دیوان، د سفرنامې او آزادنامې څښتن (۱۲۹۰هـ) ملاجمعه بارك زی کندهاری شاعر چې پر ۱۲۵۹هـ مړ دی، عزیز خان رناخیل د ۱۲۵۰هـ په شاوخوا کښې د هرات د جنګنامې ناظم، د عبدالرحمن زوی مراد علي کاموی پر۱۲۸۲ هـ کال د تفسیر یسیر مولف، دوست محمد ختك کندهاری پر ۱۲۹۰ هـ د بدرمنیر، بحرالعلوم او اخلاق احمد مولف، معزالله مومند پر ۱۲۰۰هـ د شعر د دیوان خاوند، میرزاحنان کندهاری، صدیق اخوند زاده او ګل محمد هلمندی د اشعارو د دیوانو خاوندان.

د پښتو شاعرانې:

نازو توخی د سلطان ملخي لور او د حاجي میرویس خان هوتك مور پر ۱۰٦۱هـ زیږېدلې ده، د میرویس خان لور زینبه هوتکي (پر ۱۱۲۷هـ مړه ده) او سپینه هروي (د ۱۲۵۵ هـ په شاوخوا کښې).

له عالمانو څخه مولوي محمداعظم اندړ د غزني د شلګر اوسېدونکی، مولوی عبدالله غزنوي او ملاعبدالحق د کندهار د خرقې شریف متولي، صوفي محمد رسول ساکزی (پر ۱۲۸۷ هـ په کندهار کښې مړ دی)، ملامشك عالم اندړ غزنوی او ملاسکندر (چې د امیرشیرعلي خان د لښکر قاضي و) ملامحمود او ملا عبدالله د انار درې قاضي، ملا عبدالفتاح او ملا ابوالحسن (د ۱۲۷۰ هـ په شاوخوا کښې د هرات عالمان)، محمد حسین د مداح الکوزي کندهاري زوی چې د میرزاهد هروي د تصور او تصدیق پر حاشیې باندې د شرح انکشافیه مولف دی، مسعود ګل د قاضي عبدالرحمن پېښوری زوی پر ۱۲۲٦هـ د عجایب الاخبار مولف، عبدالحلیم کاکړ کندهاری پر ۱۲۳۴ هـ درد حلیمیه علی مطاعن احمدیه مولف، ملاعبدالحق د عبدالغفور خروټی زوی د پښتو د یاقوت السیر ناظم او د شرح اربعین مولف، ملاقطب توخي چې په کندهار کښې یې پر ډېرو ادبي کتابو شرح لیکلی دي، مولاناعبداللطیف د تیمورشاه د دربار صدرالعلما (چې پر ۱۱۹۵هـ مړ دی) مولوی محمد عمر ساکزی چې د تجوید په علم کښې یې په پښتو یو کتاب تالیف کړی او پر ۱۲۰۵ هـ مړدی، سعدالله خروټی چې پر جلالین او پر مولوي عبدالغفور یې شرح لیکلې او پر ۱۲۰۹ هـ مړ دی.

• سره له دې چې په دې عصر علمي او ادبي هڅه بیخي پر ځای ولاړه نه وه او لکه چې و مو لیدل د هېواد په هر ګوټ کښې پوهان وو، خو که په انتقادي او پرتلیز نظر یې وګورو دا دوره نسبت پخوا ته د علم او ادب د

The Digital Library

زلمیتوب او فعالیت دوره ګڼلای نه شو، بلکې دا د تقلید او انتحال دوره ده، ځکه نو په دې دوره کښې، علمي او فکري بکر آثار لږ لیدل کېږي.

د دري ژبې ادبیاتو هم د دغه عصر په نثر او نظم کښې د انحطاط دوره وهلې او کوم نوښت په کښې نه لیدل کېږي ښایي وویل شي چې حضرت نورالدین عبدالرحمن جامي د دري ژبې خاتم شعراء وو، خو پر عکس د پښتو ژبې ادب ښه وده وکړه، د پیر محمد کاکړ کندهاری، حمید مومند او نورو غوندې د ابتکار او ښې قریحې خاوندان شاعران په کښې پیدا شول، په تېره بیا حمید او کاظم خان ختك متخلص په شیدا د هندي سبك چاشني پر پښتو ګډه کړه.

د سدوزیو دوختو په دري ادبیاتو کښې داسې شاعران لرو چې د حافظ، جامي، د خراسان او عراق د سبك پیروان دي، خو تر ۱۲۵۰ هـ وروسته په دري ادب کښې یوه هڅه او خوځښت وینو چې زموږ شاعران د هند د سبك پېښې (تقلید) کوي دا هغه اغېزه ده چې د میرزا عبدالقادر بېدل د اشعارو او د هغه د اشعارو د کلیات بشپړ مقبولیت په نتیجه کښې منځته راغلې ده، په غزل کښې ؛ دغه سبك لومړی پیرو سردار مهردل خان د سردار پاینده خان زوی دی چې مشرقي یې تخلص و. تر هغه وروسته سردار غلام محمد خان طرزي او زوی یې محمد امین عندلیب هم ددغه سبك ډېره پیروي کوي، خو په ـــې کورنۍ کښې د سردار پاینده خان ورونه سردار هارون خان، سردار غلام حیدرخان او سردار احمدخان د امیر دوست محمد خان زامن دري واړه شاعران او په دري ژبه دیوانونه لري، سردار شهنواز خان د سردار سلطان احمد سرکار زوی، خوشدل خان د مشرقي زوی، سردار محمد حسن خان سیاه د تیمور قلي خان زوی او د وزیر فتح خان ورور (د ۱۳۰۰ شاوخوا)، سردار محمد عزیز د سردار شمس الدین خان زوی د (۱۳۱۰هـ پر

شاو خوا) او سردار عباس خان د سردار سلطان محمد خان زوی شاعر او د ګل عباسي، جواهر خمسه، عناصر اربعه مولف او د تفسیر کلام الله مفسر (۱۲۵۲ ـ ۱۳۴۳ هـ) هم په دري ژبه شعر ویلی دی، خو د دوی په کلام کښې د هند د سبك پیروي اغېزه او د هغه سبك شاعرانه تلازمات او د تخیل طرز لږ لیدل کېږي.

د احمد شاه بابا له وختو بیا د امیر عبدالرحمن خان د دورې تر پایه (د ۱۳۲۰ هـ شاوخوا پورې) دري شعر د پخوانیو شاعرانو په تېره بیا د هند د سبك د فکري او عروضي تقلید په قالب کښې پاتې شو، هغه شاعران چې په دې دوو پېړیو کښې منځته راغلل ټول د تېرو دورو د شاعرانو مقلدان و، خو د افغان او انګریز تر لومړۍ او دویمې جګړې وروسته چې د هند د شمال له خوا د اروپایي نوي مدنیت اغېزې افغانستان ته راورسېدلې، د دغه ځای پر ادب یې هم اغېزه وکړه او همدا د (۱۳۲۰ هـق شاوخوا) د افغانستان په نویو ادبیاتو کښې د نوي فکر ځرك ښکارېږي.

هغه بدلون چې د اروپا د صنعت او مدنیت اغېز د دغه وخت په ادب کښې راووست هغه فکري بدلون دی چې د شعر پر ظاهري سبك او قالب یې اثر ونه کړ. زموږ شاعرانو همهغه پخواني عروضي قالبونه ښه وبلل، خو لږ تر لږ زموږ پر ملي ادب د نوي فکر اغېزه ولوېده او وینو چې مولوي محمد سرور او اصف کندهاری د جهان اوضاع ته د ځیر کېدلو او نوی مدنیت ته د ترغیب او تشویق په اړه یوه قصیده ویلې ده او د ۱۲۹۰ هـ په شاوخوا کښې د امیر شیرعلي خان پر مهال لومړي ځل د "شمس النهار" په نامه یوه جریده د کابل له بالاحصاره خپره شو، تر هغې وروسته پر ۱۳۲۳هـ کال د سراج الاخبار افغانستان لومړۍ ګڼه د مولوي عبدالروف خان کندهاري په مدیریت د پوهانو د یوې ټولنې له خوا چاپ شوه، د معارف د خپرېدو،

The Digital Library

د ښوونځیو او مطبوعاتو د تأسیس او د ادبي نویو عصري اثارو د لیکنې، ژبارنې هڅه هم پیل شوه. د دغې نوې فکري او ادبي هڅې مخکښ د سردار غلام محمد خان طرزي کندهاري زوی محمود طرزي چې پر ۱۳۸۴هـ کال په غزني کښې زیږېدلی او د ۱۹۳۳م کال د نومبر پر ۲۲ مه په استانبول کښې مړ شوی دی، پر ۱۳۲۹هـ ق کال سراج الاخبار افغانیه چې پر ۱۳۲۳هـ ق کال یې یوازې یوه ګڼه خپره شوې وه بیا راژوندی کړ او هغه یې تر اتو کالو پورې د یوې پېنځلس ورځنۍ موقوتې جریدې په توګه خپره کړه، چې د افغانستان د خلکو د ویښتابه او خپلواکۍ غوښتنې هڅوونکې شوه، د دري ژبې په نثر او نظم کښې یې نوی فکر او نوې انشاء وروزله؛ شل کتابه یې له تورکي څخه په دري ژبه ترجمه او یا تألیف کړل، دی لومړی سړی دی چې د افغانستان د صحافت او لیکنې په ډګر کښې یې د فکرې او ادبي نوي مکتب بنسټ کښېښوو.

دا مهال د پښتو او دري ژبو نورو لیکونکیو او شاعرانوهم افغاني ادب ته نوی فکر ننه یوست د عبدالعلي مستغني (۱۲۹۳ ـ ۱۳۵۲ هـ ق) قاري عبدالله (۱۲۸۸ هـ ق ـ ۱۳۲۲ هـ ش)، عبدالغفور ندیم، عبدالهادي داوي، مولوي صالح محمد هوتك، مولوي غلام محی الدین افغان، مولوي عبدالرب کندهاري او نورو لیکونکیو او شاعرانو په شان منځته راغلل، سره له دې چې د دوی لیکنې په زړو کلاسیکي قالبو کښې وې، خو څه نا څه یې نوي افکار او مفاهیم چې شلمې پېړۍ زېږولي وو هم وروزل.

د ۱۹ پېړۍ پر لومړۍ نیمایي د انګریز ښکیلاك چې د نوي تمدن او صنعتي بدلون نښې ورسره وې پر ټول هندوستان د سند د سیند تر غاړو خپور شو او زموږ د هېواد له ختیزو طبعي سرحد و سره ونښت، د افغان او انګریز لومړۍ جګړه چې پر ۱۸۳۹م کال د سند د لښکر (اندس ارمی) له خوا

پیل شوې وه تر پېنځو کالو وروسته د افغان ملي ځواك په بري او د یرغلګرو په غوڅه ماتې پای ته ورسېده، تر هغې وروسته د هند د ریل پټلۍ دې لورته راوغځېده، د بمبیي او کراچۍ بحري بندرو هم افغاني سرحدو ته د سمندریزو لېږدونو لار پرانیسته، د هېواد لوېدیز خوا ته په قاجاري ایران او د شمال پلو ته په تزاري روسیې کښې هم د نوي مدنیت بنسټونو او نوي فکر وده موندله؛ دغو ټولو اغېزناکو عواملو د افغانستان د خلکو پر ژوندانه، فکر، سیاست او اداره هم اغېزه کوله.

د دې فکري هڅې او حرکت له ممثلانو څخه یو هم سید جمال الدین د کونړ د سید صفدر زوی و (۱۲۵۴ ـ ۱۳۱۵ هـ ق) چې خپل جهاد یې له افغانستانه د ختیځ د بدمرغۍ د دریو عاملو (استعمار، استبداد او خرافاتو) پر ضد پیل، په هند، ایران، عثماني ترکیه او مصر کښې یې فکري او اصلاحي نوی نهضت راووست، نړیوال شهرت یې وموند، ده ته د افغانستان او ختیزو هېوادو د ویښتابه او نوی فکر لومړی روزنکی ویل کېدای شي. خو د ښکیلاك دسیسو، په افغانستان کښې د شهزادګانو کورنیو جنګو او په هېواد کښې د مرکز نشتوالي پرې نه ښوو چې دا فکری هڅه او حرکت خپل طبعي تګ ته دوام ورکړي، څو چې امیر شیرعلي خان پر خپله دویم ځل پاچهۍ وکړای شول لومړی افغاني کابینه د سید نور محمد شاه کندهاري صدراعظم په مشرۍ تاسیس او شمس النهار جریده، منظم لښکر او یوه برخه عصري تشکیلات منځته راولي، په سیاست کښې یې هم آزاد خپلواك تګلوری پر مخ بوت. خو د افغان او انګریز د دویمې جګړې پیل (۱۲۹۵ ـ ۱۲۹۷ هـ ق) دا لړۍ پریکړه او د امیر عبدالرحمن خان دوره (۱۲۹۷ ـ ۱۳۱۹ هـ ق) د استبداد تر فشار لاندې په یو ډول فکري جمود کښې تېره شوه، تر هغې چې پر ۱۳۲۳ هـ ق کال په کابل کښې سراج الاخبار

ټولنه تاسيس او په نوی فکري هڅه يې بيا لاس پورې کړ، مولوي عبدالرؤف کندهاری سراج الاخبار خپور کړ او په کابل کښې دارالعلوم حبيبيه هم تاسيس شو چې دا نو د ساينس او نويو مضمونو د تدريس پيل و.

دغې فکري هڅې سره له دې چې کورني او بهرني خنډونه يې درلودل پر ۱۳۲۹ق کال د سراج لاخبار افغانيه د بيا راژوندي کولو په واسطه د محمود طرزي له خوا ادامه وموندهٔ، د "اخوان افغان" په نامه په کابل کښې لومړی افغاني سياسي ګوند تاسيس شو، چې مرام يې "مشروطيت، خپلواکي او داخلي اصلاحات" وو، خو د دغه ګوند غړي پر ۱۳۲۵ هـ ق کال يا ووژل شول او يا بنديان شول تر ۱۳۲۹ ق چې سراج الاخبار د محمود طرزی په واسطه بيا خپور شو همدا دا خوان افغان ګوند هم بيا راژوندی شو، تر ۱۳۳۷هـ ق پورې د افغاني روشن فکرانو په تنظيم او د معارف په خپرونه کښې يې زيار ويوست، د هېواد د بشپړې سياسي آزادۍ ګټلو او د خپلواکۍ د جهاد له پاره د ولس په عمومي پاڅون او د افکارو په تنوير کښې ددې ټولنې زيار ګټورو او چې پر ۱۹۱۹م افغان ولس خپله خپلواکي بېرته وګټله ټولو روشن فکرانو دنيا ته د نوي آزاد افغانستان د ورپېژندلو، د ادارې د نوي تشکيل، د مدني چارو په ترتيب د ښوونځيو د تاسيس او مطبوعاتو د پراختيا په لاره کښې زيار ويوست چې دا ګټور زيار تر اوسه پر مخ ځي.

پای

The Digital Library

اخځليکونه:

هغه کتابونه چې د دغه کتاب په ليکلو کښې ګټه ترې اخيستل شوې:

۱- د سيد جمال الدين افغان "تتمة البيان" د قاهرې چاپ-۱۹۰۱م.

۲- د افغان او فارس جګړه - له لاتيني ځخه په انګريزي د جارج نيون هامفورد ايزك ژباړه - د لندن چاپ.

۳- زندګانی نادرشاه - د نور الله لارودي ليکنه، تهران - ۱۹۳۹ م.

۴- روضة الصفای ناصري - ۸ ټوك د رضا قلي هدايت ليکنه - تهران ۱۳۰۲هـ ق.

۵- پټه خزانه او پايخوړ يې د حبيبي په قلم، کابل ۱۹۴۴ م.

٦- ايين اکبري - د ابو الفضل ليکنه - لکنهو ۱۳۱۰ هـ ق.

۷- تاريخ افاغنه (اردو) د سيد ظهور الحسن موسوي ليکنه - د هند چاپ - ۱۳۳۰ هـ ق.

۸- تاريخ نظامي ايران - لومړی ټوك - تهران ۱۳۱۵ هـ ش.

۹- نادرنامه (خطي) د حبيبي د کتابتون نسخه-مولف يې ځرګند نه دی.

۱۰- سيرالمتاخرين - د غلام حسين ليکنه، د لکنهو د نولکشور چاپ.

۱۱- درهٔ نادره - د ميرزا مهدی استر آبادي ليکنه - بمبيي ۱۳۰۹ هـ ق.

۱۲- مجمع التواريخ د ميرزامحمد خليل مرعشي صفوي ليکنه-

تهران ۱۳۲۹هـ. ل کال.

۱۳ - کاوه مجله - ۲ کال - د برلین چاپ ۱۳۰۳ هـ ل.

۱۴- تاریخ ایران د سرجان ملکم - بمبیي - ۱۸۶۷م

۱۵- تاریخ افغانستان . د ملیسون تالیف د لندن دویم چاپ - ۱۸۷۸م.

۱۶- تاریخ سلطاني . د سلطان محمد خالص کندهاري تالیف . بمبیي ۱۲۹۸هـ.

۱۷ - خورشید جهان - د شیرمحمد لیکنه . گنداپور . لاهور ۱۸۹۴ م

۱۸ - منتخب اللباب . د خافي خان . ایشیاتك سوسایتی . کلکته ۱۸۹۶م.

۱۹ - حیات افغاني . د محمد حیات خان . لاهور ۱۸۶۷م.

۲۰ - میرویس نیکه . د ښنوا لیکنه، کابل ۱۳۲۵ هـ ل.

۲۱ - آریانا مجله د تاریخ ټولنې له خپرونو څخه.

۲۲ - عباسنامه - د محمد طاهر وحید قزوینی، تهران - ۱۳۲۹هـ ل.

۲۳ - خلاصة الانساب ابدالي (قلمی).

۲۴ - مشاهیر ابدالیان . د حبیبي - کابل ۱۳۲۵ هـ ل.

۲۵ - رهنمای افغانستان . کابل . ۱۳۲۸ هـ ل.

۲۶ - لوی احمد شاه بابا . د حبیبي . کابل . ۱۳۱۹ هـ ل.

۲۷ - دول اسلامیه . د خلیل ادهم . استانبول ۱۹۲۷م.

۲۸ - مخزن افغاني . د نعمت الله هروي . (قلمي).

۲۹ - تذکرة الابرار والاشرار . د اخون دریزه . پېښور هندو پریس چاپ، ۱۳۰۸هـ ق.

۳۰ - صولت افغاني . د محمد زردار خان افغان . د لکنهو د نولکشور چاپ . ۱۸۷۶ م.

۳۱ - تاریخ افغانستان . لومړی او دویم ټوك د کهزاد . کابل ۱۹۴۶ م.

The Digital Library

۳۲ - افغانستان درقرن نزدهم - دسیدقاسم رشتیا. کابل چاپ ۱۳۲۹هـ ل.

۳۳ - اکبرنامه . منظومه . د حمید کشمیری . کابل ۱۳۳۰ هـ ل.

۳۴ - در زوایای تاریخ معاصر افغانستان، د احمدعلي کهزاد-کابل ۱۹۵۲م.

۳۵ - مشاهیرالشرق . د جرجی زیدان . لومړی ټوك . قاهره . ۱۹۱۰ م.

۳۶ - المسالك و الممالك . د ابن خرداذبه، لیدن . ۱۳۰۶ هـ ق.

۳۷ - دائرة المعارف اسلامی . لیدن . ۱۹۲۷ م.

۳۸ - ایرانشهر . د مارکوارت . برلین چاپ ۱۹۰۱ م.

۳۹ - د کرستن سین د"ساسانیانو په وخت کښې ایران" ژباړه . د ډهلي چاپ ۱۹۴۱ م.

۴۰ - فتوح البلدان . د بلاذری . قاهره ۱۹۰۱ م.

۴۱ - مجمل التواریخ والقصص . د بهار.چاپ . تهران ۱۹۳۸ م.

۴۲ - تاریخ سیستان . دبهار چاپ - د تهران ۱۹۳۴ م.

۴۳ - تاریخ طبری . د بلعمی ژباړه . لکنهو ۱۹۱۶ م.

۴۴ - چچنامه د علي حامد کوفي سندي . داود پوته چاپ ډهلي . ۱۹۳۹م.

۴۵ - د امان افغان جریده . د کابل چاپ ۱۹۱۹ م.

۴۶ - د پښتنو تاریخ . د قاضی عطاء الله، د پېښور چاپ . ۱۹۴۷ م.

۴۷ - د ابن الندیم الفهرست . قاهره . ۱۳۴۸ هـ ق.

۴۸ - د پېښور د موزیم کتیبې . د عبدالشکور . پېښور ۱۹۴۸ م.

۴۹ - تاریخ التمدن الاسلامی . د جرجي زیدان، قاهره . ۱۹۰۲ م.

۵۰ - تاریخ ادبیات فارسي . د براون . لندن ۱۹۰۲ . ۱۹۲۴م.

۵۱ - کتاب الخراج . د قدامه بن جعفر. لیدن ۱۸۹۲ م.

The Digital Library

۵۲ - تاریخ روابط سیاسي ایران ـ د نجف قلي معزی ـ تهران ـ ۱۹۴۷ م.

۵۳ - تاریخ هند ـ د دولافوز ـ تهران ـ ۱۹۳۶ م.

۵۴ - اقبال نامهٔ جهانګیری ـ د معتمد خان بخشی ـ کلکته ۱۸۸۵ م.

۵۵ - تزك جهانګیر ـ د فیروز هادی چاپ ـ لکنهو ـ ۱۳۲۷هـ.ق

۵۶ - مآثر رحیمی ـ د عبدالباقی ـ کلکته ۱۹۲۵ م.

۵۷ - تزك بابر ـ د عبدالرحیم خان خانان ژباړه، بمبیي ۱۳۰۸ هـ ق.

۵۸ - رقعات عالمګیر ـ د دارالمصنفین اعظم ګدهـ چاپ ـ ۱۹۴۵ م.

۵۹ - منتخب التواریخ ـ د عبداقادر بدایونی ـ د کلکتې چاپ.

۶۰ - اکبر نامه ـ دابو الفضل ـ کلکته ۱۸۸۶ م.

۶۱ - عالمګیر نامه ـ د محمد کاظم ۱۸۶۸ م.

۶۲ - طبقات اکبری ـ د نظام الدین هروی ـ کلکته ۱۹۳۱ م.

۶۳ - مآثر الامراء ـ د صمصام الدوله ـ کلکته ۱۳۰۹ق ـ

۶۴ - بابر ـ د فرانسوی فرنارد ګروناد ـ د پاریس چاپ ـ ۱۹۲۶ م.

۶۵ - فارس نامه ـ د ابن البلخی ـ د کمبرج چاپ ۱۹۲۱ م.

۶۶ - افغانستان در عصر تیمویان هند ـ د حبیبي، د کابل چاپ ۱۳۴۱هـ.ل

۶۷ - تاریخ فرشته ـ د محمد قاسم ـ د لکنهو چاپ ۱۳۲۱ هـ ق.

۶۸ - زینت الزمان فی تاریخ هندوستان ـ د ملك الکتاب شیرازی ـ بمبیي ۱۳۱۰ هـ ق.

۶۹ - تاریخ مختصر هند ـ د ابو ظفر ندوی ـ د اعظم ګدهـ چاپ ۱۳۵۵هـ ق.

۷۰ - مجمع السلاطین ـ د نواب محمد غوث خان بمبیي ۱۲۷۹هـ ق.

۷۱ - تاریخ ایران ـ د عبدالله رازی ـ تهران ۱۹۳۶م.

۷۲ - کیمبرج هستری آف انډیا ـ ۴ ټوك، لندن.

۷۳ - مطلع سعدین ـ د عبدالرزاق سمرقندی (خطي ـ کابل).

۷۴ - روضة الصفا ـ د میر خواند ـ لکنهو.

۷۵ - تاریخ سند ـ د سید معصوم ـ بمبیي ۱۹۳۸ م.

۷۶ - مفتاح التواریخ ـ د جان ولیم بیل ـ لکنهو.

۷۷ - لب التواریخ ـ دیحیی قزوینی ـ تهران ۱۹۳۵ م.

۷۸ - پر بابر نامه باندې د بیورج تعلیقات، لندن ۱۹۲۲ م.

۷۹ - تاریخ هند ـ د ارسکن ـ لندن ۱۸۵۴ م.

۸۰ - تاریخ ګزیده ـ د حمدالله مستوفی ـ لندن ۱۹۱۰ م.

۸۱ - مخزن اسلام ـ پښتو ـ داخون درویزه (خطی).

۸۲ - سلوك الغزات ـ پښتو ـ د ملامست زمند (خطی).

۸۳ - تارخ مرصع دافضل خان ختك، هر تفورد ۱۸۶۰

۸۴ - دخوشحال خان د کلیاتو مقدمه ـ د حبیبی ـ کندهار ـ ۱۹۴۰ م.

۸۵ - پښتانه شعرا ـ ۱،۲ ټوك ـ د حبیبی ـ کابل ۱۹۴۰ م.

۸۶ - تاریخ افغاني ـ د شیخ امام الدین خلیل (خطی ـ کابل)

۸۷ - الکامل ـ د ابن الاثیر ـ د مصر د بولاق چاپ ۱۲۹۰ هـ ق.

۸۸ - زین الاخبار ـ د عبد الحی ګردیزی ـ تهران د ۱۹۳۵.

۸۹ - طبقات ناصري ـ د منهاج السراج ـ د ع، حبیبي په زیار، کابل ـ دوه ټوکه ۱۳۴۲هـ ل.

۹۰ - تذکرة الاولیاء پښتو ـ د سلیمان ماکو ـ د پښتانه شعراء په لومړی ټوك کښې ـ کابل ۱۹۴۰ هـ ل.

۹۱ - تاریخ بیهقی ـ دابو الفضل بیهقی ـ ۳ ټوك، تهران ۱۹۴۷ م.

۹۲ - تاریخ یمینی ـ د ابو نصر العتبی ـ قاهره ۱۲۹۰ هـ ق.

۹۳ - تاریخ بخارا ـ د محمد نرشخی تهران ۱۹۳۷ م.

۹۴ - حدود العالم ـ مؤلف يې معلوم نه دی. تهران ۱۹۳۲م.

۹۵ - پادشاهان متأخر افغانستان، د يعقوب علي خوافی، کابل ۱۹۵۳م.

۹٦ - قابوس نامه ـ د تهران چاپ، ۱۹۴۰ م.

۹۷ - جغرافيای تاريخی ايران، د بارتولد، تهران ۱۹۲۸م.

۹۸ - مسالك الممالك ـ د اصطخری ـ ليدن ۱۹۲۷م.

۹۹ - احسن التقاسيم ـ د المقدسي ـ ليدن ۱۸۷۷ م.

۱۰۰ - چهار مقالهٔ عروضي او د محمد قزوينی تعليقات، ليدن ۱۹۰۹م.

۱۰۱ - جوامع الحکايات ـ د عوفی (خطي) ـ کابل.

۱۰۲ - لباب الالباب ـ د عوفی ـ لندن ۱۳۲۱ ـ ۱۳۲۴هـ ق.

۱۰۳ - منتخبات آداب الحرب والشجاعة د فخر مدبر ـ لاهور.

۱۰۴ - طبقات سلاطين اسلام ـ د لن پول ـ تهران ۱۳۱۹ هـ ل.

۱۰۵ - تاريخ مختصر ايران د پاول هورن ـ تهران ۱۹۳۴م.

۱۰٦ - تاريخ ادبيات ايران ـ ددکتور شفق ـ تهران ۱۹۴۲ م.

۱۰۷ - اخبار الدولة السلوقية د صدر الدين علی ـ لاهور ۱۹۳۳ م.

۱۰۸ - ذيل جامع التواريخ ـ د حافظ ابرو ـ تهران ۱۹۳۷ م.

۱۰۹ - جهانكشای جويني ـ تهران ۱۳۱۵ هـ ل.

۱۱۰ - تاريخ مفصل ايران ـ د عباس اقبال ـ تهران ۱۹۳۲ م.

۱۱۱ - حبيب السير ـ د خوان مير ـ بمبيي ۱۲۷۳ هـ ق.

۱۱۲ - سيرة جلال الدين ـ د محمد نسوي ـ تهران ۱۳۴۴ هـ ل.

۱۱۳ - تاريخ هرات ـ د سيفی هروی ـ کلکته ۱۹۴۳ م.

۱۱۴ - ظفر نامه دشرف الدين علی يزدی، د کلکتې چاپ.

۱۱۵ - د تعديل نسب نامه آل کرت مقاله ـ د حبيبی په قلم ـ آريانا مجله ٦۸مه گڼه کابل ۱۹۴۸ م.

The Digital Library

۱۱٦ - رياض الانشاء ـ د محمودگاوان ـ حيدر آباد دکن

۱۱۷ - نسب نامهٔ افاغنه ـ د محمد عبدالسلام خان عمر خيل، هند ـ ۱۹۱۴م.

۱۱۸ - ظفرنامه رنجيت د امرنات لاهور، ۱۹۲۸م.

۱۱۹ - عمل صالح ـ د محمد صالح لاهوری ـ کلکته ۱۹۳۹ م.

۱۲۰ - تزك افغانی ـ دمحمد عباس خان رفعت ـ دهندچاپ ۱۲۹۹هـ ق.

۱۲۱ - فرهنگ او ستا دبمبيي چاپ.

۱۲۲ - خوشال خان ختك ـ د دوست محمد کامل پيښور ۱۹۵۱ م.

۱۲۳ - تاريخ افغانستان ـ دعلی قلی ميرزا ـ تهران.

۱۲۴ - تاريخ ايران ـ د فروغی ـ تهران ۱۳۱۸ هـ ق.

۱۲۵ - تحفة الحبيب د فيض محمد هزاره (خطی).

۱۲٦ - تاج التواريخ، د امير عبدالرحمن ـ بمبيي ۱۳۳۲ هـ ق.

۱۲۷ - مجمل التواريخ بعد نادريه ـ د ابن محمد امين ـ تهران ۱۹۴۰م.

۱۲۸ - احمد شاه بابا ـ د مير غلام محمد غبار ـ کابل ۱۹۴۴ م.

۱۲۹ - رياض المحبة ـ د نواب محبت خان (قلمی).

۱۳۰ - د شاه ولی الله دهلوی سياسی مكتوبات، د خليق احمد نظامی چاپ ـ علی گڈهٔ ۱۹۵۰م.

۱۳۱ - د شاه فقير الله علوی مكتوبات ـ لاهور.

۱۳۲ - حيات حافظ رحمت خان ـ د سيد الطاف علي بدايون ۱۹۳۳م.

۱۳۳ - سراج التواريخ ـ ۲ ټوك، د فيض محمد هزاره، د کابل چاپ ـ ۱۳۳۱ هـ ق.

۱۳۴ - دامير دوست محمد خان ژوند ـ د موهن لال ـ کلکته ـ ۱۸۳۲م.

۱۳۵ - د بارکزيو عروج ـ د الايسيس ـ لندن.

The Digital Library

۱۳۶ - د کابل پاچهي - د الفنستن - لندن ۱۸۵۱ م.
۱۳۷ - د هند د غرب شمال سرحد - د سروليم بارتن - لندن.
۱۳۸ - د افغان دويمه جګړه - د ډيورند - لندن.
۱۳۹ - د غزني او کابل سياحت - دواين اثر - لندن.
۱۴۰ - دسنداردو - د هوك اثر - لندن.
۱۴۱ - د هند شمال ته سفر - د کونولی - لندن.
۱۴۲ - افغانستان - د سر مکموهن - لندن ۱۹۲۹م.
۱۴۳ - د افغانستان بربادی - د جنرال سيل - لندن.
۱۴۴ - د هند سرحدونه - د هولديچ - لندن.
۱۴۵ - افغانستان - د کپتان ګری - لندن.
۱۴۶ - بلوچستان - د پوتنچر - لندن.
۱۴۷ - تاريخ افغانستان، دسر پرسی سايکس - لندن.
۱۴۸ - د پښتو ادبياتو تاريخ- ۱،۲ ټوك د حبيبی، کابل ۱۹۵۰م.
۱۴۹ - مورخان ګمنام افغان، د حبيبی، کابل ۱۹۴۶ م.
۱۵۰ - محاربۀ کابل - د قاسم علی - اګره ۱۲۷۲ هـ ق.
۱۵۱ - فتوح السلاطين - منظوم - د حسامی - اګره ۱۹۳۸ م.
۱۵۲ - تاريخ احمدی - د منشي عبدالکريم - نولکشور ۱۲۶۶ هـ ق.
۱۵۳ - نوای معارك - د عطا محمد - د حبيبی په زيار او سريزه- کراچی- ۱۹۵۹ م.
۱۵۴ - د پښتو ګرامر - سريزه راورتی - کلکته ۱۸۵۶ م.
۱۵۵ - الاصابه في تمييز الصحابه - دابن حجر عسقلانی-مصر - ۱۳۲۳هـ ق.
۱۵۶ - کتاب البلدان - د يعقوبی - ليدن ۱۸۹۲ م.
۱۵۷ - سياست نامه - د خواجه نظام الملك - د تهران چاپ.

۱۵۸ - ريسز آف افغانستان - د دبليو بليو - کلکته.
۱۵۹ - فتوحات عرب در آسيای ميانه - د ګب - لندن- ۱۹۲۳ م.
۱۶۰ - خلافت - دوليم تمبل ميور - لندن ۱۹۲۴ م.
۱۶۱ - تاريخ الاسلام السياسی والدينی و الثقافی والاجتماعی - د حسن ابراهيم - درې ټوکه - دقاهرې چاپ ۱۹۴۸م.
۱۶۲ - تاريخ مبارکشاهی - ديحيی بن احمد سهرندی - کلکته - ۱۹۳۱م.
۱۶۳ - قانون همايوني- د خوند مير - کلکته ۱۹۴۰ م.
۱۶۴ - تذکرۀ همايون و اکبر - د بايزيد بيات - کلکته ۱۹۴۱ م.
۱۶۵ - خصايل السعاده-د محمد سعادت خان ترين لکنهو ۱۸۵۵م.
۱۶۶ - تاريخ عمومی-د عباس اقبال-دويم چاپ - تهران ۱۳۰۵ هـ ل.
۱۶۷ - مرآة الاشباه - دمحمد حسن - داوده چاپ.
۱۶۸ - کابل کالنی - له ۱۹۳۰ څخه تر۱۹۵۳ پورې د کابل چاپ.
۱۶۹ - کابل مجله - ۱،۲ ټوك د مير غلام محمد غبار د "افغانستان ونګاهی بتاريخ آن" مضمون ۱۹۳۱ - ۱۹۳۲ م.
۱۷۰ - حديقة الاقاليم - د مرتضی حسين بلګرامي لکهنو ۱۲۹۶هـ.
۱۷۱ - مسکو کات افغانستان در عصر اسلام - د احمد علی ګهزاد - کابل ۱۹۳۹ م.
۱۷۲ - منجم العمران - د سيد محمد امين خانجي - مصر ۱۳۲۵ هـ ق.
۱۷۳ - فصلی از خلاصة الاخبار - د خواند مير، د ګويا اعتمادی -کابل - ۱۹۴۶ م.
۱۷۴ - اثار هرات - ۳ ټوکه - د خليل الله افغان - هرات ۱۹۲۹ م.
۱۷۵ - خراسان - دمير غلام محمد غبار - کابل ۱۹۴۷ م.
۱۷۶ - واقعات شاه شجاع-د شاه شجاع سدوزی - کابل - ۱۹۵۳ م.

The Digital Library

۱۷۷ - وفيات الاعيان . دابن خلکان . د مصر بولاق ۱۲۹۹ هـ ق.

۱۷۸ - مروج الذهب . د مسعودی . پاريس ۱۸۶۱ م.

۱۷۹ - تاريخ عرب . د فليپ هتی . لندن ۱۹۳۴ م.

۱۸۰ - تجارب الامم . د ابن مسکويه . ليدن ۱۹۰۹ م.

۱۸۱ - شوکت افغانی دمحمد عبدالحکيم خان لودی- اګره .۱۳۲۵هـ.ق.

۱۸۲ - دول الاسلام . دشمس الدين ذهبی. حيدر آباد دکن ۱۳۳۳ هـ.ق.

۱۸۳ - تاريخ محمود شاهی . د فيض الله بنيانی (خطی . پښور).

۱۸۴ - تزك تيموري . بمبيي .۱۳۲۶ هـ ق.

۱۸۵ - سبحة المرجان فی آثار هندوستان . د سيد غلام علي بلګرامی . د بمبی چاپ ۱۳۰۳هـ.ق.

۱۸۶ - تذکرهٔ نصر آبادی . تهران ۱۳۱۵ هـ ق.

۱۸۷ - مجالس النفايس . د امير علی شير نوايی . تهران ۱۹۴۴ م.

۱۸۸ - تذکرهٔ علمای هند . درحمان علی . لکهنو ۱۲۹۲ هـ ق.

۱۸۹ - د پښتونخوا د شعر هارو بهار . د فرانسوي جم دارمستتر . پاريس ۱۸۸۸م.

۱۹۰ - د افغان د ۱۷ پيړۍ اشعار . د بيدولف . د هرتفورد چاپ . ۱۸۹۰م.

۱۹۱ - هفت اقليم . د امين احمد رازی . کلکته ۱۹۱۸ م.

۱۹۲ - شمع انجمن . د سيد صديق حسن بهوپال ۱۲۹۲ هـ ق.

۱۹۳ - شگرستان افغانی . دمير احمد شاه رضواني . لاهور د ۱۳۰۵ هـ.ق.

۱۹۴ - بهارستان افغانی . د مير احمد شاه رضواني . لاهور . ۱۳۰۵ هـ.ق.

۱۹۵ - سکينة الفضلا . د عبدالحکيم رستاقی . ډهلي ۱۳۵۰ هـ ق.

۱۹۶ - قاموس الاعلام . د شمس الدين سامي . استانبول ۱۳۰۸ هـ ق.

۱۹۷ - مذکراحباب . د حسن خواجه بخاری (خطی . برلين)

۱۹۸ - حجة الاورنگ شاهيه . د تاش محمد القندوزی (خطی . کابل).

۱۹۹ - آتشکدهٔ آذر . د لطف علی آذر- د بمبيي چاپ . ۱۳۰۹ هـ ق.

۲۰۰ - گلشن روه . دراورټي . هر تفورد ۱۸۶۰ م.

۲۰۱ - چراغ انجمن . د عبدالحکيم رستاقی . ډهلي ۱۵۲۹ م.

۲۰۲ - تذکرهٔ حسينی-د محمد حسين سنبهلی لکنهو ۱۲۹۲ هـ ق.

۲۰۳ - کليد افغانی . د هيوز- لاهور ۱۸۹۳ م.

۲۰۴ - جامي . د علی اصغر حکمت . تهران ۱۹۴۰ م.

۲۰۵ - خزانهٔ عامره - د غلام علی آزاد . د هند چاپ.

۲۰۶ - تاريخچهٔ شعر پښتو د عبدالحی حبيبی . دکندهار چاپ . ۱۹۳۵م.

۲۰۷ - رياض الشعراء . دواله داغستانی (خطی . کابل)

۲۰۸ - مرآة الخيال . د امير شير علی لودی - د هند چاپ.

۲۰۹ - تذکرة الخواتين . دعبدالباری آسی . د لکنهو چاپ.

۲۱۰ - خزينة الاصفياء-د مفتی غلام سرور لاهوری، لکنهو ۱۹۱۴م

۲۱۱ - د عبد القادر خان ختك د ديوان مقدمه . د عبد الحی حبيبی . د کندهار چاپ ۱۹۳۷ م.

۲۱۲ - فوايدالشريعة . پښتو . داخون قاسم پاپن خيل . د لاهور چاپ.

۲۱۳ - تاريخ روسای پنجاب . د سرليپل گريفن لاهور.

۲۱۴ - د پښور تاريخ . درای گوپال داس . لاهور ۱۸۷۰م.

۲۱۵ - البرامکه . د محمد عبدالرزاق . د هند چاپ.

۲۱۶ - د گنداهارا پخوانی جغرافيا . د موسيوفوشه . کلکته ۱۹۱۵ م.

۲۱۷ - اخباربر امکه د عبداعظيم گرگانی . تهران - ۱۲۱۲ هـ ل.

۲۱۸ - تاريخ تمدن ايران ساسانی - د سعيد نفيسی - د تهران چاپ- ۱۳۳۱هـ ل.

The Digital Library

۲۱۹ - تهذیب و تمدن اسلامی ـ لومړی او دوهم ټوک ـ دزشید اختر ندوی ـ د لاهور چاپ ۱۹۵۲ م.
۲۲۰ - نقود الاسلامیه ـ د مقریزی ـ (خطی نسخه ـ د مشق ـ د تهذیب او تمدن اسلامي په ذریعه).
۲۲۱ - تاریخ طبرستان ـ د بهاء الدین محمد بن حسن بن اسفندیار ـ په ۶۱۳ هـ ق- د تهران چاپ ۱۳۲۰ هـ ل.
۲۲۲ - افغانستان به یك نظر ـ د میر غلام محمد غبار د کابل چاپ.
۲۲۳ - روضة السلاطین-د فخري هروی ـ د تبریز چاپ ۱۳۴۵ هـ ل.
۲۲۴ - تاریخ ادبیات فارسی - د ډاکتر بروان د لندن چاپ
۲۲۵ - تاریخ ادبیات در ایران ـ د ډاکتر صفا. دتهران چاپ ۱۳۳۸ هـ‌ل.
۲۲۶ - تاریخ الادب العربی - د برو کلمان - (۱۹۶۲ م)
۲۲۷ - د بهارسبك شناسی دري ټوکه - د تهران چاپ ۱۳۳۷ هـ ل
۲۲۸ - آریانا انتیکوا - د ویلسن - د لندن چاپ ۱۳۳۷ هـ ل
۲۲۹ - طبایع الحیوان مروزی - د مینارسکی چاپ په لندن کښې ۱۹۴۲م
۲۳۰ - مجمل فصیحی- ۳ ټوکه په مشهد کښې د محمود فرخ چاپ ۱۳۳۹ هـ ل.
۲۳۱ - کتاب الهند - د البیروني - د حیدر آباد د کن چاپ ۱۹۵۸م
۲۳۲ - آثار الباقیه، د البیروني- د لیبسیك چاپ، ۱۸۷۶م.
۲۳۳ - معجم الانسباب - زامباور - د قاهرې چاپ ۱۹۵۱ م
۲۳۴ - جغرافیای خلافت شرقي - د جی، لی سترینج اردو ترجمه - د حیدر آباد دکن چاپ ۱۹۳۰ م
۲۳۵ - الاعلام - د خیر الدین زر کلی - د قاهرې چاپ ۱۹۵۹م
۲۳۶ - راحة الصدور راوندی - د تهران چاپ ۱۳۳۳ هـ ل

۲۳۷ - الفهرست- د ابن ندیم - د قاهرې چاپ، ۱۳۴۸ق
۲۳۸ - احیاء الملوك در تاریخ سیستان - د ملك شاه حسین سیستاني - د تهران چاپ ۱۳۴۴-هـ ل.
۲۳۹ - مقالات الشعرا - د میر علی شیر قانع تتوي، د کراچی چاپ ۱۹۵۷م
۲۴۰- تکلمهٔ مقالات الشعرا - د محمد ابراهیم خلیل تتوي - د کراچی چاپ ۱۹۵۸ م

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library